

БЕОГРАД

12 – 15. IX 2013.

**НАУЧНИ
САСТАНАК
САДВИСТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ**

ИНОВАЦИОНИ ПРОЦЕСИ У СРПСКОМ
КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ – УТИЦАЈИ
ДРУГИХ ЈЕЗИКА И КУЛТУРА

БЕОГРАД, 2014.

43/1

МЕЂУНАРОДНИ СЛАВИСТИЧКИ ЦЕНТАР
Филолошки факултет, 11000 Београд, Студентски трг 3/1

**ИНОВАЦИОНИ ПРОЦЕСИ У СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ
– УТИЦАЈИ ДРУГИХ ЈЕЗИКА И КУЛТУРА**

За издавача:

Проф. др *Драгана Мршевић-Радовић*

Редактори:

Проф. др *Рајна Драгићевић*

Проф. др *Јелена Јовановић Симић*

Проф. др *Јелица Јокановић-Михајлов*

Проф. др *Александра Корда-Петровић*

Проф. др *Ана Кречмер*

Проф. др *Александар Милановић*

Проф. др *Драгана Мршевић-Радовић*

Проф. др *Герхард Ресел*

Проф. др *Живојин Станојчић*

Проф. др *Љиљана Суботић*

Проф. др *Галина Тјанко*

Технички уредио и штампу водио:

Милан Крсмановић

Коректор:

Милан Крсмановић

Преводи резимеа са српског на руски језик:

Ма Катарина Радоњић

Ма Милена Распоповић

Овај Зборник је штампан уз помоћ Министарства просвете и науке
Републике Србије

Издавач:

Међународни славистички центар

на Филолошком факултету

Филолошки факултет, Београд,

Студентски трг 3

Рукописи се не враћају

Штампа:

ЧИГОЈА ШТАМПА

Београд, Студентски трг 13

ISBN 978-86-6153-200-9

Радоје Д. СИМИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 27.10.2013.
Прихваћен: 22.02.2014.

ЛЕКСИЧКИ ФОНД ИМЕНИЦА И-ОСНОВА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Позната је чињеница да се број именичких речи и-основа стално смањује. Аутор намерава сакупити и семантички класификовати преостали фонд тих именица у данашњем српском књижевном језику. При томе мисли искључити продуктивну категорију тих речи са наставком *-ост*. Продуктивност наиме значи отвореност класе, тј. неодређеност броја јединица које је чине.

Кључне речи: именице, женски род, мушки род, деklinација, суфикс, значење

1. Реч-две унапред

1. У старом језику именица и-основа било је и м. и ж. рода. Вероватно је у томе могуће тражити један од разлога за покрет њиховог мешања. Други ће бити уређење падежног система у зависности од завршетка у ном. јединине, и факат да се оне – сем спорадичних изузетака – свршавају у том падежу на сугласник. Оба разлога, кад се узму заједно, значе победу мушког рода, и негде спорију, а негде у дијалектима бржу ликвидацију женског рода и облика и-осн. за рачун м. р. и о-деklинације (*миш-миша*, *длан-длана* и сл.), а ређе творбено преуређење и прикључење а-основама (*кѧп-кѧпи* / *кѧпља-кѧпље*; *тѧст-тѧсти* / *тѧска-тѧскѧ*), или проста граматичка адаптација у том правцу: *бѧћ* и *бѧћа*, *чѧћ* и *чѧћа* и сл.

2. Наш задатак у овом раду јесте да дефинишемо пресек савременог стања у књижевном српском језику. То ћемо учинити на основу речничке грађе, на једној страни, и статистичког приказа бројности ових речи по провизорно утврђеним групама примера; а на другој – на основу творбених прилика код ових именица, и категорија које даје преглед тих података.

*jelenajo@bitsyu.net

2. Преглед грађе

2. Одрама ћемо устврдити да суфикс *-ост* на цело наше проучавање баца светло неуспешно настојања, јер својом високом продуктивношћу узрокује увећање фонда именица и-основа сразмерно енормном термилошком порасту научних дисциплина у новије доба. Са преко 7.500 уноса у *Обратном речнику* М. Николића (2000)¹ овај тип именица достиже ниво и најчесталијих суфикса у српском творбеном систему. Стога смо били принуђени искључити те речи из свог прегледа, који је тек онда добио обресе теоријски смисленог истраживања о негативној еволуцији именица и-основа.

3. Према тој импозантној бројци стоји сума свих осталих типова од свега 601 именице, дакле неупоредиво мањи број у односу на горе поменути фонд ових речи. Али даље раслојавање доноси нова изненађења. Скоро половина назначеног броја (укупно 280) отпада на два суфикса, од којих је један релативно продуктиван *-ад* (253)², а други је малим делом задржао женски род и и-декл. *-еж* (22), а већим својим бројем укључен је у тип о-основа м. р. (57)³. Но важно је промотрити изблиза именице које смо означили као ж. р. и-основа. Оне се заправо понашају врло различито, што бележи и речник.

а) Искључиво као ж. р. обележено их је свега шест: *грабеж*, *дробеж*, *стрвеж*, *младеж* (млади), *Велџ* (ген. *Велџи*), *шиљџ* (ген. *шиљџи*), и ми додајемо седму *Падџ* (име села у Темнићу, ген. *Падџи*).

б) Са равноправним облицима м. и ж. рода забележене су у речнику речи: (м/ж) *живеж*, *мртвеж*, *вријеж*/в*реж*, *стријеж*/с*треж*, *клатеж*, *густеж*; (ж/м) *гладеж*, *срђеж*, *палеж*, *трџеж*, *пилеж*/п*љеж*, *ситнеж*, *гареж*, *стареж*. Обрађивач је ипак овде направио неку дистинкцију обележивши је различитим ознакама за м. и ж. род: код шест јединица на првом месту је ознака за м., а код осам за ж. род.

в) Следеће су речи: *младеж* (младеж), *густеж*, *мутеж* претежито мушког рода (јер је ознака за ж. р. постављена у заграду, обележава свакако окационалну употребу); а на супрот њима лексеме: *гњилеж*, *мутнеж* претежито су женског р., док је варијанта *мутеж* обележена знаком м (ж), дакле у начелу је м. р.

¹ На овај речник ослонили смо се и у осталим детаљима, посебно у бележењу рода, мада у томе има и спорадичних омашки, као нпр.: *ћуд* м, *чаћ* м (?). – У РМС (1967–1976) стоји једнозначно: *ћуд* ж (лок. *ћуди*), *чаћ* и *чаћа* ж. – Речи *авџ*/авџ, *даљ* ж (али у примеру и ген. *даља* м) и *срнчад* нису забележене. – Забележено је *груд*, али не и *груди*.

² Стевановић (1992: 450): „значе и збир..., а и... множину у исто време” (нема напомене о роду). Маретић (1963: 306, 317), издваја наст. -чад: „налази се у збирних именица, којима је за синг. наставак -че... арапчад (у синг. арапче)...”; – в. и: Бабић 1986: 302.

³ По Т. Маретићу (1963: 324): -еж(1) „се веже с коријенима и с придјевним основама, и ријечи тако постале су мушког рода...: *бодјеж*, *грабеж*, *дријемеж*, *крпеж*, *лавеж*..., *младеж* или *младеж*..., *метеж*, *мутеж*, *пилеж*, ..., *ситнеж*..., *срамеж* (*срам*), *стаљеж*, *стареж*..., *трпеж*, *трџлеж* или *трџеж*...”; -еж(2) „само у именицама женског рода: *бодјеж* (када човјека боду у боковима), *младеж*”. Стевановић (1992: 459–461): им. „с основним придевским делом” *стареж*, *ситнеж*, *трџлеж*, *младеж*, *плавеж* и сл. ж. р.; им. са глаголским општим делом „углавном су мушког рода”; „привидно са именичким општим делом” *сврабеж*, *срамеж* м. и ж. р. – Бабић (1986: 315): углавном су по моделу -еж/-ежа; -еж/-ежи „у неколико именица...”.

4. Даља анализа лексичког фонда ових именица указује на још неке скупине речи са назнакама творбено моделираних речи.

а) Такве су именице са крајњим *-ан*, од којих две наводи М. Стевановић (1992: 496: *бѣжѧн/бјѣжѧн, нѣзнѧн*) тврдећи да је код њих то „непродуктиван” суфикс. Наводимо и остале из *Обратног речника* (Николић 2000) са истим завршетком: *рѧван, зѧрѧван/(зѧрѧвањ), нѣрѧван, брѣдорѧван, вѣсорѧван, пѣгѧн, прѣјѧзѧн/нѣпријѧзѧн, бѣјѧзѧн, богѣбѣјѧзѧн/бѣбобојѧзѧн, сѧблѧзан, нѣмѧн, плѣсан/плѣјесан, пљѣсан*. Све се релативно добро држе ж. р. и деklinацијског система и-осн., сем именице *бѣздѧн* ж(м). Ова потоња у основи има сложеничку структуру са префиксом *без-* и именичком основом од *-дно*. У Стевановићевим примерима препознаје се глаголска основа ’бежати’ и ’знати’, док се код осталих где-где назире или придев са нултим суфиксом (*рѧван-рѧван, пѣгѧн-пѣган, пљѣсан-пљѣсан*)⁴, или нема симптома за утврђивање творбене структуре.

б) По аналогiji са претходним моделом могуће је издвојити и именице са крајњим *-ен*: *стѣдѣн, гѣлѣн/гѣлијен, зѣлѣн, прљѣн, стрѣмѣн, рѣмѣн, јѣсѣн, прѣдјесѣн*. Држе се ж. р. и и-деklinације, сем *зѣмзелѣн/зѣмозелѣн* м/ж, *сѣн/сјѣн* ж(м). Примери *стѣдѣн, зѣлѣн, рѣмѣн, стрѣмѣн* садрже придевску основу, док се код осталих творбена структура не препознаје.

в) Именице са крајњим *-ао* већином подсећају на радни придев: *прѣгибао, пѣгибао, ѣгибао, пѣмрѣао, смрѣао, нѣкао, пѣнѣкао, рѣспѣкао, пѣкао, мѣсао, зѣмѣсао, прѣмѣсао, дѣмѣсао, злѣмѣсао, прѣмѣсао, пѣлумѣсао* м/ж, (*смѣсао* м, *бѣсмѣсао/бѣсмѣсао, нѣсмѣсао, дѣсмѣсао, пѣлусмѣсао*), *пѣлумѣсао, нѣрѣстао ѣзрѣстао*. Оне са им. *мѣсао* у бази јако се колебају у роду, док се остале добро држе ж. р. и деklinационог модела и-основа.

г) По Стевановићу (1992: 509–510): „У нашем језику има неколико наставака са сугласником *т*. Посебне природе су такви наставци у којих је сугласничка група *ст*. – Са овим су наставком пре свега доста многобројне лексичке речи м. и ж. рода: *вѣст, влѣст, мѣст, слѣст, прѣст, гѣст, чѣст, свѣст, слѣст, бљѣговѣст, бѣлѣст, кѣрѣст, пѣкѣст, свѣст* итд.” Стварно би се ту по дијахронијској линији могло говорити о суфиксалном *-т*: *влад-т, слад-т* и сл., са импостацијом *-с-*, и накнадним упрошћавањем *тет – ст*. Али данас су то свакако просте речи јер је веза са мотивским језгром скоро сасвим излињала⁵. Све су ж. р. (75 уноса у *Обратном речнику*) сем *брѣст* м/ж, *ѣзрѣст* м(ж), *пѣст* м/ж.

⁴ У: РМС (1967–1976: s. v.). Сва мишљења гравитирају идеји да је најпретежнији број ових именица пришао о-основама, а да се ж. р. задржао код њихових последњих остатака.

⁵ Навешћемо пуни списак таквих лексема забележених у *Обратном речнику* (Николић 2000): *свѣвлѣст, нѣвлѣст, вѣлевлѣст, прѣвлѣст, ла т, двѣвлѣст, сѧмовлѣст, пѣуовлѣст, пѣвлѣст, слѣст, нѣслѣст, мѣст, драгомѣст, кѣломѣст, пѣмѣст, прѣпѣст, прѣпѣст, нѣпѣст, зѣрѣст, ѣзрѣст* м(ж), *мљадорѣст, лѣторѣст/лѣторѣст* м/ж, *стрѣст/слѣдострѣст, чѣст/чѣст, нѣчѣст, ѣбѣст/ѣбијест, вѣст/вијест, ѣбавѣст/ѣбавијест, сѧвест/сѧвјест, несѧвест/несѧвјест, Бљѣговѣст/ Бљѣговијест, бљѣговѣст/бљѣговијест, нѣговѣст/нѣговијест, пѣвѣст/пѣвијест, зѧповѣст/зѧповијест, прѣтивзѧповѣст/прѣтивзѧповѣст, прѣтивзѧповијест/прѣтивзѧповијест, ѣсповѣст/ѣсповијест, сѧмоисповѣст/сѧмоисповѣст, сѧмоисповијест/сѧмоисповијест, вѣроисповијест/верѣисповијест, прѣповѣст/прѣтповијест, свѣст/свијест, нѣдсвѣст/нѣдсвијест, прѣдсвѣст/прѣдсвијест, пѣдсвѣст/пѣдсвијест, бѣсвѣст/бѣсвијест, пѣлунесвѣст, пѣлунесвѣст/пѣлунесвијест, сѧмосвѣст/сѧмосвијест, пѣ-*

д) Од преосталих лексичких залиха у неким се такође називу стари и данас по свој прилици дезактуелизовани творбени покрети, као нпр. евентуално модел обратне творбе –

- према именицама, као у примерима типа: *даљ*, *дбб* (код Даничића само 'доба'), *жѣрѣв*;
- према глаголским основама: *недоглѣд* м(ж), *жѣд*, *ѣпорѣв*, *пѣмѣм*, *ѣгѣд* м/ж, *раскриж*, *недостѣж*;
- према придевима: *мѣгѣд* м(ж), *стѣд* ж(м).

ђ) Код извесног броја ових речи финални консонант упућује на јотовање, и према томе на почетни утицај јотационог елемента у тврбеном процесу. Основе су опет мешовите, од именичких, преко придевских до глаголских: *млађ* м/ж, *чађ*, *жѣђ*, *глѣђ*, *пѣђ*, *срѣђ/срѣјѣђ*, *ѣђ/ѣјѣђ*, *бѣђ*, *лаж*, *пѣлулаж*, *раж/рѣж*, *дрѣж*.

е) Постоји и група именица ових основа са крајњим *-ат* разноврсног порекла и морфолошке функције: *сѣвѣт* ж/м, *ѣздѣт* ж(м), *блѣгодѣт/благѣдат*, *свѣјѣт*, *гѣјѣт*, *влѣт* ж/м, *зѣрѣт* м/ж, *ѣсѣт/ѣсѣт*. Код *блѣгодѣт/благѣдат*, *зѣрѣт* и *ѣздѣт* ж(м) *-ат* као да припада основи. У *гѣјѣт*, *свѣјѣт*, *сѣвѣт* несумњиво је по положају суфиксална морфема, а код осталих је случајна коинциденција фонема у фонолошкој конфигурацији речи.

ж) Сличан је морфолошки статус и крајњег *-ет* у примерима: *зѣновѣт/зѣновијет*, *тѣровѣт*, *глѣховѣт*, *благѣдет/благѣдет*, *клѣт/клѣјет*, *гѣлѣт/гѣлијет*, *снѣт/снѣјет*, *прѣснѣт/прѣснѣјет*, *кѣстрѣт/кѣстријет*, *врлѣт*, *пѣмѣт*, *бѣспѣмѣт*, *прѣпѣмѣт*, *нѣпѣмѣт*, *кѣчѣт*. Код *глѣховѣт* и *гѣлѣт/гѣлијет* логично је претпоставити да је *-ет* суфиксални елемент, док код осталих то није случај.

з) У неколико случајева забележено је крајње *-ит*: *зѣбѣит*, *дѣбѣит*, *грѣдобѣит* м/ж, *ѣкстрадобѣит*, *славѣдобѣит*, *сѣмобѣит*, *дѣбробѣит*, *ѣбавѣит*, *лѣит*, *нѣит*. Као да је *-ит* преузето из трпног придева, ма да код 'бити' нпр. у савременом језику гласи друкчије 'бијен', а не 'бит'.

и) Крајње *-ч* у неким случајевима изгледом примера подсећа на појаву палатализације: *нѣјѣч*, *дѣвѣљѣч*, *рѣч/рѣјѣч*, *пѣлурѣч/пѣлурѣјѣч*, *зѣсѣч*, *тањѣч*, *дрѣвѣтѣч/дрѣвѣтѣч* ж(м), *нѣвѣтѣч* ж(м?), *ѣвѣтѣч* ж(м?), *пѣтѣч*, *ѣстѣч*, *срѣч*, *жѣч*, *нѣруч*. Примера ради, *нѣјѣч* подсећа на придев *нѣјѣк* *нѣјѣч*, *дѣвѣљѣч* према именици дивѣљак, *-тѣч* према *тѣк*, *пѣтѣч*, *ѣстѣч*, према *пѣток* и *ѣсток* итд.

ј) На крају су речи са крајњим *-ш*: *вѣш* ж / *ѣш* м(?), *нѣступѣш*, *стрѣш/стрѣјѣш* м/ж, *кѣстрѣш/кѣстријѣш* м/ж, *гѣлѣш*, *нѣстѣш*, *мѣтош*, *пѣврѣш*, *Пѣврѣш*, *зѣгуш* ж(м), *мѣкѣш*, *пѣслѣш*, *кѣжѣш*. У првом случају *-ш* је резултат јотовања (вас+ј = ваш). Реч *гѣлѣш*, сасвим личи на алтернативну изведеницу према *гѣлѣт*, а *нѣстѣш* је такође мотивисана придевском осномом, а суфикс би у том случају гласио *-ош*; као што и *кѣжѣш* стоји према *кѣжѣвѣш*, а суфикс је *-уш*; код *пѣврѣш* и *пѣслѣш* видна је алтернација ж/ш, али није јасно да ли је у питању јотовање или класична палатализација.

лусвѣст/пѣлусвијет, жѣст, дрѣжѣст, нѣжѣст, нѣјѣст/нѣјѣст, брѣст/брѣјѣст, мрѣст/мрѣјѣст, прѣлѣст, бѣлѣст, пѣст, ѣчѣст, зѣвѣст, незѣвѣст, ненѣвѣст, кѣрѣст, пѣчѣст, прѣчѣст, нѣчѣст, брѣст м/ж, врѣст, нѣкрѣст, врѣст, зврѣст, сѣврѣст/сѣврѣст, грѣст, чѣљѣст, пѣст м/ж.

Остале речи овога скупа имају статус простих именица, као нпр.: *зњб*, *књб*, *цѣв/цѣјев*, *брѣв*, *крѣв*, *стрѣв*, *сѡ/сѡл*, *пѣт*, *нѡћ*, *плѣћ*, *пѣћ* итд.

3. Закључне напомене

1. Крајњи закључак горње кратке анализе може се сажети у следеће неколике реченице.

а) Општа тенденција у лексичким процесима код именица и-основа у целини је обележена назадовањем лексичког фонда. Изузетак је термилошка лексика са суфиксом *-ост* и углавном апстрактним значењем, која обележава праву ренесансу овог деклинационог модела – сада једноставно углавном у области научне терминологије.

б) Творбена ситуација такође индиректно сведочи о назадовању у лексички ових речи. Бројем и дивергентним значењима суфиксалних форми оне делују као да су својевремено биле пред покретом наглог ширења речничког фонда, а тај је покрет вероватно и био жив у старије време, а онда је назадак захватио целокупну грађу, свдећи све суфиксе – сем *-ост* – мање-више на збирке казионализама.

2. Тако је дошло до оштре асиметрије у овој лексички: у сфери научне терминологије она нагло напредује, а у осталим употребним областима видно назадује.

ИЗВОРИ

Николић 2000: Мирослав Николић, *Обратни речник српскога језика*, Београд.

РМС 1967–1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска.

ЛИТЕРАТУРА

Бабић 1986: Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: JAZU i Globus.

Белић 2000: Александар Белић, *Универзитетска предавања из савременог српскохрватског језика*, Изабрана дела 13, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Бошковић 1977: Радосав Бошковић, *Основи упоредне граматике словенских језика. Морфологија*, Београд: Научна књига.

Даничић 1975: Ђура Даничић, *Речник из књижевних старина српских*, у Биограду, у Државној штампарији 1863–1864. – Цит. по фототипском издању: Београд: Народна књига 1975.

Маретић 1963: Tomislav Marteić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, 3. izd., Zagreb: Globus.

Стевановић 1992: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, 5. изд., Београд: Научна књига.

Radoje Simic

THE LEXICAL FUND OF NOUNS AND STEMS
IN THE CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE

Summary

The author collected and classified the remaining fund of nouns and stems in today's Serbian literary language. He excluded from the review the productive category of those words with the suffix –ost. Namely, the productivity refers to the openness of the class, i.e. indefiniteness of the number of units which make this class, as far as this suffix is concerned, and the rest of the corpus indicates clearly the tendency of narrowing of the word fund and extinction of this type of nouns.

Милош М. КОВАЧЕВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 16.10.2013.
Прихваћен: 22.02.2013.

СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА ИНОВАТИВНОСТ У СИНТАГМАМА С ГЛАГОЛОМ *ШЕТАТИ*

У раду¹ се анализира структура и семантика синтагми с управним глаголом *шетати* у његовим различитим лексичким и морфосинтаксичким вриједностима, и то: а) као прелазног глагола (нпр. *Шетам пса/фризуру*; Ђоковић *га је шетао* по целом терену), б) као непрелазног рефлексивног (нпр. *Шетам се* улицом; *Шетам се* с пријатељем), в) као непрелазног нерексивног (нпр. *Шетам* улицом; *Шетам* с пријатељем).

Циљ рада је да се покаже какав је семантички међуоднос различитих синтагми с овим глаголом као управним чланом, и посебно шта је условило његову све ширу транзитивну употребу, и који су све подтипови резултат иновативних процеса, и какав је њихов функционалностилски, системско-језички и нормативни статус у савременом српском стандардном језику.

Кључне ријечи: глагол „*шетати*”, повратно редувантни глаголи, факултативно социјативни глаголи, хипоресемантизација, семикопулативни глагол, објекат „*карактеристичне појединости*”, нормативност

1. Глагол *шетати* по глаголском се роду у граматичкој и рјечничкој литератури по правилу подводи под групу *повратно редувантних глагола* (Бабић и др. 1991: 676), с тим да га, кад је повратни, ријетки (нпр. Стевановић 1961–1962: 29) сврставају у праве повратне², а већина у неправне поврат-

* mkovacevic31@gmail.com

¹ Рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Динамика структура савременог српског језика*, који у оквиру основних истраживања финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² О глаголима „што значе измену положаја субјекта и његово померање у простору”, међу којима наводи и глагол *шетати се*, М. Стевановић каже: „За нас су пак и ово знатним делом прави повратни глаголи, без обзира на то што су у облику без повратне речце *се* врло често непрелазни, и што их та речца уопште и по смислу, а не само синтаксички, чини непрелазним. Они су, пре свега, уколико су њихови субјекти жива бића, активни, и као такви не могу бити медијални. А осим тога, и што је главно, у примерима с њима измену свог положаја, своје по-

не. Сви непрелазни факултативно повратни глаголи, па сљедствено томе и глагол *шетати* (*се*) и његове творенице³, остварују се, дакле, у двије морфо-лошко-лексичке форме: а) без ријечце *се*, и б) са ријечцом *се*, чему су потврда и сљедећи примјери:⁴

а) непрелазни нерелексивни глагол *шетати*:

...да се оклизне на леду док је *шетало*. (Прес, 25.2.2007, 27); ...синоћ смо *прошетали* чим смо стигли са аеродрома. (Политика, 28.3.2009, 15); *Прошета* и кроз остале сале. (М. Капор, Зое, 43); ...први човјек је *прошетао* Мјесецом. (Е. Кустирица, 81); и сл.

б) непрелазни релексивни глагол *шетати се*:

Увек и сваког могу да погледам у очи, смем сам, без пратње, да *се шетам* по граду. (Вечерње новости, 7.2.2007, 48); Београдом *су се шетали* интересантни писци-гости Крокодиловог резиденцијалног боравка. (Данас, 31.12. 2013 – 2. 1. 2014, 19); *Шетамо се* поред река, на Ади. (Блиц, 20.2.2007, 26); *Прошетао сам се* међу олеандрима и хотелима. (Политика, 24.10.2009, КУН, 1: Владимир Пиштало) и сл.

1.1. Научна, граматичка и рјечничка литература сматрају да нема значењске разлике између релексивне и нерелексивне форме глагола *шетати* (уп. Ивић 1961–1962: 144; Илић 1970: 115; Грицкат 1975: 237–238; Белај 2001: 5; Речник МС 1976: 948; Речник СЈ 2007: 1537 и др.). Друкчије речено, у тој се литератури не доводи у питање нормативни статус ни релексивне ни нерелексивне форме овога глагола. Језички савјетници, међутим, нису сагласни у погледу нормативног статуса ових глагола. Док Р. Стијовић (2012: 10) експлицитно истиче нормативну „равноправност” обају морфолошких облика овога глагола, дотле Е. Фекете нерелексивној форми одриче стандарднојезичку вриједност, наглашавајући да „облици *одмарати*, *шетати*, *селити* и др. не могу се у повратном значењу употребљавати без заменице *се*, па се у коректном језичком општењу и не могу сматрати ваљаним и оправданим” (Фекете 2006: 217)⁵. Попут Е. Фекетеа и М. Телебак препоручује да „своју шетњу треба исказати повратним глаголом: *шетам се*, *шетало сам се*, мало *ћу се прошетати*” (Телебак 2004: 220). Таква – без сумње ни на каквим релевантним лингвистичким критеријумима незаснована – мишљења на најбољи начин показује вриједност великог дијела наше савјетодавне тзв. нормативистичке литературе.

мерање у простору, стварно врше сами њихови субјекти сопственом активношћу” (Стевановић 1961–1962: 29).

³ Зато када год говоримо о глаголу *шетати* (*се*) или пак наводимо потврде из корпуса под-разумијевамо не само тај глагол него и његове творенице, међу којима је без сумње најфреквен-тнији глагол *прошетати* (*се*).

⁴ Списак извора из којих су ексерпирани примјери дат је на крају рада.

⁵ Три наведена глагола никако се не могу посматрати заједно, јер статус речце *се* у њиховом саставу није нити може бити исти. Наиме, глагол *шетати* спада у глаголе који „могу бити неповратни или повратни, без разлике у значењу”, док је „глагол *одмарати се* (несвр. вид), *одморити се* (свр. вид) погрешно употребљавати као неповратни прелазни глагол, дакле треба *Одмарамо се* (не: *Одмарамо*); *Идем мало да се одморим* (не: *Идем мало да одморим*) и сл.” (Пипер, Клајн 2013: 189). То је зато што постоји битна значењска разлика између повратне и неповратне форме овога глагола, коју одлично показује нпр. реченица: «*Одмарам се и одмарам волове*» (Ломовић 2013: 69).

1.2. За семантику глагола *шетати*, како ћемо видјети, врло је битна и његова социјативна употреба. Глагол *шетати* (*се*) спада и у *факултативно социјативне глаголе*, јер означава „радње које се обично индивидуално остварују, мада могу и у друштву” (Ивић 1954: 170), без обзира на то да ли је тај глагол употријебљен у нереклексивној (а.1) или рефлексивној (а.2) форми:

а.1) социјативне конструкције с нереклексивним *шетати*:

Шредерову супругу... су видели како *шета са једногодишњим дететом*. (Вечерње новости, 18.8.2006, 15); *Шетају* родитељи с децом, гурају колица. (Вечерње новости, 2.9.2013, 24); Овај најгрђи изданак свог оца и стрица волео је да *са мном шета* градом. (Блиц, 31.12.2013 – 2.1.2014, 24; Александар Тијанић); Премијер је потом *са својим сином прошетао* гучким улицама. (Вечерње новости, 10.8.2013, 7); Једном сам на улици срела Лизу, сићушну Камерунку ... како руку под руку *шета са једним старцем*. (Т. Ашић, 76); и сл.

а.2) социјативне конструкције с рефлексивним *шетати се*:

Човек *се шета са псом* поред језера. (Вечерње новости, 8.5.2005, 24); Негде седамдесетих година прошлог столећа *шетао сам се са једним пријатељем* београдским Ушћем. (Блиц, 29.3.2009, 10; Радослав Петковић); *Момци су се шетали са девојкама*. (Политика, 24.10.2009, КУН, 1; Владимир Пишталo); Једног дана, кад ми је било четрнаест година, *шетала сам се са мамом* по центру белог града у потрази за јесењим ципелама. (Т. Ашић, 145); и сл.

2. И управо преко социјативног непрелазног нереклексивног *шетати* формиран је процесом *хипоресемантизације* прелазног глагола *шетати*. Наиме, у социјативном значењу глагол *се шетати* приближава значењу глагола *водити некога* у социјативној конструкцији, тако да *шетати некога* заправо значи *водити некога у шетњу*. И управо укључењем те семантичке компоненте „у шетњу” у семичку структуру глагола долази до пресемантизације тог глагола у глагол *шетати*. Зависна синтагматска компонента тако је, ушавши у семичку структуру управног глагола, добила статус архисеме и условила замјену глагола *водити* глаголом *шетати*, а тиме и промјену синтагматског модела: намјесто социјативне инструменталне сада смо добили бесприједлошку акузативну синтагму⁶. Претварање непрелазног социјативног глагола *шетати* у прелазни нужно је проузроковао и прелазак социјативне падежне форме и њеног значења у објекатску падежну форму и објекатско значење.

2.1. У србистичкој и/или сербoкpоатистичкој литератури прва је на појаву транзитивизације глагола *шетати*, везујући је за разговорну (колоквијалну) употребу, упозорила И. Грицкат (1973: 299; 1975: 229, 237–238), констатујући да „има доста разноврсних случајева када се стварају тројни односи”, наводећи међу примјерима и „*шетати се = шетати – шетати* ћерку кроз парк”, уз констатацију да је „код наведених примера нереклексивни прелазни глагол секундаран и представља српскохрватску иновацију” (Грицкат 1973: 298–299). Употреба акузативног објекта, по ријечима И. Грицкат, „безусловно сведочи о прелазности датог глагола, одн. оног његовог подзначања

⁶ Тај процес превођења семантичке компоненте из зависног неглаголског члана синтагме у архисемску глаголску компоненту овдје називамо *хипоресемантизација*.

које се уобличава са акузативом-објектом. Према томе, пример као 'шетати ћерку' мора значити то да у семантичком потенцијалу глагола 'шетати', у једном његовом одсеку, постоји и значење водити некога (у шетњу)" (Грицкат 1975: 229). За дати и сродне „акузативне обрте” И. Грицкат констатује да „настају у најновијем језику, у журналистици и репортерству, где, слично разним другим наносима, стварају утисак небриге о језику и његовог кварења: 'трчао је стазу за десет секунди', 'скакао је висину изнад светског рекорда', 'надам се да ћемо пливати добре резултате' и сл. Не сумњајући у то да су ово сасвим нове, при том заиста – бар засада – потпуно некњижевне синтаксичке творевине” (Грицкат 1975: 232).

2.1.1. Нормативна временска ограда И. Грицкат „бар засада” била је потпуно на мјесту. Посебно и стога што се ни у докторској дисертацији Д. Гортан-Премк о акузативним бесприједлошким синтагмама, објављеној неколико година прије ових констатација И. Грицкат, не региструје ни један једини примјер прелазног *шетати* (Д. Гортан-Премк 1971). Али зато годину дана након временске нормативне ограде И. Грицкат, у посљедњем тому Речника МС, за глагол *шетати* као обично под **2.а.** наводи се значење *изводити кога у шетњу*, које се поткрепљује двама примјерима, и то из језика Јована Дучића (*Шета по Малом Калемегдану своју ташт*) и Иване Брлић-Мажуранић (*Дјевојка [је] малог краља јутром по мору шетала*). (Речник МС 1976: 948). И најновији једнотомни Речник СЈ (2007: 1084, 1537) за глагол (*про*)*шетати* као уобичајено значење наводи *извести*, (*из*)*водити некога у шетњу пратећи га* (нпр. *шетати дете/пса*), односно *извести у шетњу* (нпр. *прошетати госте по граду*). У својој монографији о правом објекту у савременом српском стандардном језику, не доводећи у питање њихову нормативност, Нада Арсенијевић синтагме *водити дете* и *шетати пса* одређује као пацијентивне са значењем субагенса (Арсенијевић 2012: 158).

3. Наведени примјери пацијентивно-субагенских објекатских синтагми са глаголима *водити* и *шетати* показују да је глагол *шетати* ушао у семантичко поље глагола *водити*, преузимајући његову транзитивност захваљујући „стимулативно-моционом процесу”, у коме је „померање самоактивних појмова проузроковано туђим физичким утицајем, или условљено принудом, односно мотивисано споља”, тако да долази до „транслокације субјекта који својим кретањем стимулише и објекат на исту активност” (Арсенијевић 2012: 38, 39). А „у оквиру дате моционе радње агентивно-пацијентивни пар остварује псеудосоцијативни однос. Функционална удвојеност персоналиних аргумената, која је резултат двоструке релације, различито се на њима испољава – док је субјекат с једне стране агенс, а са друге стимулатор кретања, персонални објекат је пацијенс стимулације, а истовремено агенс моционог процеса, што се види и у следећем трансформу: *Јерисена Опујић је водила свог мужа често до храма Мудрости* [←*Јерисена Опујић је ишла и утицала на мужа да и (он) често иде до храма Мудрости*]” (Арсенијевић 2012: 38–39).

Очито се глагол *шетати* у транзитивном значењу најприје јавио са субагенсима неравноправним са агенсом у погледу самосталног извођења радње „шетања”. А управо то и јесте основно рјечничко значење глагола „водити”:

„ићи испред некога или напореда с неким показујући му пут или помажући му у ходу; давати правац кретања животињи држећи је за вођицу или мамећи је за собом: ~ дете, ~ старца, ~ слепца; ~ коња” (Речник СЈ 2007: 160).

3.1. У савременом српском језику најчешће се стимулативно-моционо значење акузативне бесприједлошке синтагме с глаголом *шетати* реализује управо са објекатским лексемама обједињених архисемом *дијете* (а) или лексемама обједињеним архисемом *пас* (б), које и подразумевају неравноправност са агенсом, тј. зависност од агенса у погледу реализације радње „шетања”:

а) У парку су младе мајке *шетале децу*; девојке су возиле ролере. (Блиц, 8.5.2005, 5); Претварала сам се да живим као савршено прилагођена особа: свавала сам, јела, дојила, *шетала бебу* по безбедним зеленим површинама и шопинг центрима... (Т. Ашић, 89); Водитељ и глумац Милан Калинић упецан док је опуштено *шетао ћеркицу* Теу у друштву пријатеља. (Курир, 30.4. – 2.5. 2008, 16); Не могу *дете да прошетам* кроз парк. (Блиц, 8.8.2008, Б2); ...шта ће [они] у политици уместо да *шетају унуке*. (Курир, 20.7.2009, 4); Док су *за пресрећни бака и дека*, заједно са обе прабабе, *шетали* по завејаним парковима, ја сам му ... прибавила српско држављанство, крштеницу и пасош. (Т. Ашић, 94); и сл.

б) У овом кафићу имају дивну кафу за понети, коју могу да попијем док *шетам свог пса*. (Блиц, 28.1.2005, Б1); Сваког јутра *шетам свог пса* Арчија по парку. (М. Капор, Драги наши, 209); Дечак је *шетао свога пса*. (Политика, 16.6.2012, 17); ...човек који је остао без посла почиње да *шета пса* и да се све више дружи с њим. (Вечерње новости, 10.1.2012, 15; Душан Ковачевић); Када заврши планирано за тај дан, оде да *прошета пса*. (Курир, 25.3.2005, 3); ...јутру у пицама могу да *прошетам моје псе*. (Вечерње новости, 13.12.2005, 24); Вук Драшковић одржава кондицију *шетајући пса* по Коштуљаку. (Прес, 23.11.2006, 5); ...газдарница ... је изашла да *прошета пса*. (Курир, 4.6.2009, 11); Девојка... обожава да *шета свог добермана*. (Блиц, 14.1.2007, 15); *Шета пудлицу*, кува кафу за друштво. (Политика, 28.1.2007, 43); Пушташ жену да ти *шета куче*. (Вечерње новости, 26.8.2007, Живот плус, XVIII: Растко Закић); Телохранитељима пољских званичника и политичара дозлогрдило је да *шетају кучиће*. (Курир, 17.1.2008, 8); Веца је она која обично *шета куче* Булу. (Вечерње новости, 19.1.2008, 19); ...неки *шетају обувене кучиће*. (Политика, 16.5.2009, 14); *Шетали љубимце* и крчили графите. (Блиц, 25.5.2008, 26; наслов); Мила Цицак излази ретко, једном дневно само да би *прошетала кућног љубимца*. (Вечерње новости, 26.7.2008, 5); Власници паса моћи ће да *шетају своје љубимце* без повоца. (Печат, 30.9.2011, 21); и сл.

3.1.1. У овом типу данас очигледно нормативно неспорних акузативних објекатских синтагми (уп. и Стијовић 2012: 10)⁷ – без обзира на то што ће се и данас наићи на неутемељена и на корпусу незаснована мишљења да се овакве синтагме јављају само „у колоквијалној употреби и у језику масмедија” (Пипер и др. 2005: 506) – често се стимулативно-моциони однос преплиће са „каузативно-манипулативним семантичко-синтаксичким односом”, тј. односом „у којем учествују барем два актанта – номинативни, каузатор, који обавља функцију субјекта реченице и акузативни, најчешће извршилац (носилац) каузиране радње у улози објекта”, и гдје је „очигледно присуство и двеју предикација у субординираном односу, надређене – каузативне и под-

⁷ „Глагол *шетати* изворно није прелазан, али се прелазност код њега, као и код немалог броја српских глагола, веома давно развила и он је такав ушао у књижевни језик (налазимо и код Вука у народним песмама, пословицама, у његовој преписци). Исправно је, дакле, рећи *шетати некога* (дете, пса)” (Стијовић 2012: 10).

ређене – каузиране. Обично су обе кондензоване у истом, управном глаголу, тј. каузативна је имплицитна уз ону коју каузира (*ућуткати* – учинити да неко ћути: *нахранити* – учинити да неко једе)⁸ (Арсенијевић 2012: 75). Још је И. Грицкат утврдила да се *шетати* у синтагми *шетати ћерку* „при нешто пажљивијој анализи” може подвести под „изразите фактитиве” будући да „овај исказ заправо значи *чинити да (се) ћерка шета*”. (Грицкат 1975: 234)

3.2. То „каузативно-манипулативно значење” објекатских синтагми с глаголом *шетати* данас се често преводи у „манипулативно-посесивно” у слушајевима када се наглашава „статусна хијерархизација” номинативног агенса и акузативног (објекатског) субагенса, а гдје се опет глагол *шетати* уплиће у семантичко поље глагола *водити*⁸. Критеријуми статусне неравноправности могу бити различити: познатост, младост, богатство и сл. и увијек подразумевају суоднос мушкарца и жене, односно жене и мушкарца, при чему и позицију агенса и позицију коагенса као пацијенса могу заузимати како различити апелативи које обједињује архисема „мушкарац” и/или „жена”, тако и различите антропонимске лексеме, тј. лична имена и/или презимена, што потврђују и следећи из корпуса ексцерпирани примјери:

Они су као у вези, тврде да се воле, међутим то њему не смета да *шета друге девојке*. (Блиц, 12.12.2004, 13); Калина Ковачевић је први пут јавно *прошетала свог дечка*. (Курир, 28.1.2005, 12); Петар Стругар *шета лепотицу!* (Курир, 22.5.2012, 25: наслов); Никада нећете видети неког познатог мушкарца како поред себе *шета жену* која је пристојно и једноставно обучена. (Прес, 30.5.2012, додатак Недељник, 44); Ана [Ивановић] *шета Буђићкиног бившег дечка*. (Курир, 8.3.2013, 21: наслов); Аки [Андрија Марковић, звезда „Гранда”] *прошетао нову девојку*. (Курир, 30.11.2013, 27: наслов); Шетао *повређену девојку*. (Правда, 26.9.2013, 32: наслов); Лола *шета нову цицу*. (Курир, 5.9.2012, 40: наднаслов); Да ли Милутин Мркоњић може да *шета бољу рибу* од Ане Бекуте? (Информер, 20.10.2012, 4); Нажалост, немам те милионе. Да имам, *шетао бих бољу рибу* од Ане Бекуте. (Курир, 31.12.2012. – 2.1.2013, 15); Нећу мушкараца који би да *ме прошета* к’о билборд по граду. (Курир, 28.3.2005, 13); Човек коме пола Србије завиди због богатства, а друга половина због риба *које шета ...* (Курир, 12.4.2005, 12); Марија [Каран] *шета новог дечка?* (Курир, 15.5.2013, 29: наслов); Жељко [Јоксимовић] *прошетао трудну Јовану*. (Курир, 8.1.2014, 28: наслов); Хала Бери недавно *шета Габријела Обрија*, лепотана који је ексклузивни манекен Версаеа. (Српски Национал, 28.1.2006, 24); Цвија [Стефан Цвијовић Цвија] *прошетао Раду* [Манојловић] старим Теразијама. (Курир, 25.7.2013, 28: Старс, наслов); и сл.

У датим је синтагмама управо због присуства значењске компоненте „статусне неравноправности” субјекта-агенса и објеката-коагенса наглашено и посесивно значење. Као да је коагенс због статусне подређености у власти агенса, у његовом посједу. У сваком случају, овакве синтагме подразумевају да је агенс на својеврстан начин не само надређен него и да има „власт” (готово у виду посједништва) над коагенсом, што и јест разлоге да се коагенс јавља у форми пацијенса. Ово супстандардно значење глагола *шетати* у наведеним је синтагмама подударно жаргонском, супстандардном значењу глагола *водити*⁹.

⁸ Уп.: Како кажу житељи овог места, уобичајено је видети младиће који под руку *воде* [→ *шетају*] *жене* које им могу бити баке. (Политика, 18.8.2013, 4).

⁹ Уп.: Он *шета* [→ *вода*] *неку лепотицу*; Она *вода* [→ *шета*] *неког матораца*.

3.3. У претходно анализираним синтагмама „манипулативно-посесивног односа” – који литература и не региструје, а које су очито карактеристика разговорног и језика масмедија, и тешко да се могу сматрати стандарднојезичким – налази се подлога за развој новог значења глагола *шетати*, а то је значење блиско значењу глагола *носити*, рјечнички одређеном под „3.а. *имати на себи, употребљавати као одећу, обућу, украс, помагало*: ~ капут, ~ чизме, ~ прстен, ~ штап. б. *имати на лицу, на глави, пуштати да израсте (о брковима, бради, коси)*: ~ бркове и браду, ~ дугу косу” (Речник СЈ 2007: 839).

У питању је трансформација инструменталних синтагми „карактеристичне појединости” у објекатске, а све социјативне конструкције карактеристичне и значење „имајући”, тј. „истицање да вршење радње тражи присуство извесног појма уз субјекат” (Ивић 1954: 208). Познато је да се „инструменталом ’карактеристичне појединости’ обележава, поред органа, и какав било који други појам који није орган у буквалном смислу те речи, али који припада датоме лицу, који дато лице уз себе има, тако да присуство тога појма употпуњује представу о датом лицу” (Ивић 1954: 203).

3.3.1. Уз прелазно „шетати” у данашњем супстандардном српском језику, посебно у таблоидном новинарству, различите „карактеристичне појединости” изражавају се беспиједлошким акузативним објектом. Најчешће без сумње различите врсте а) одјеће, или б) обуће, чему су потврда и сљедећи примјери:

а) одјевни предмет као карактеристична појединост у форми и функцији објекта уз глагол *шетати*:

Ја *ћу*, наимае, *мајицу* за наступајућу сезону *прошетати* и овог лета по манекенској писти обале у Пржном. (Прес, 20.6.2006, 12–13: Ђорђе Балашевић); Славица Ђукић Дејановић *прошетала бунду* од 3000 евра! (Курир, 19.11.2013, 1: наслов); Министарка *шета бунду* од 3000 евра. (Курир, 19.11.2013, 11: наслов); Она не жали паре које даје на гардеробу и шипеле, а то је доказала јуче кад је *прошетала бунду* од шишаног нерца. (Курир, 19.11.2013, 11); *Хаљине* по модној писти *прошетале* познате манекенке, глумице, певачице и водитељке. (Блиц, 10.2.2007, Б1); „Грандове” певачице Силвија Недељковић и Јелена Маринков у кратком интервалу *прошетале исту тоалету*. (Курир, 4.10.2008, 12); и сл.

б) обувни предмет као карактеристична појединост у форми и функцији објекта уз глагол *шетати*:

Певачица у Београду *прошетала обућу* коју је њена суграђанка Розга носила месец дана раније на промоцији аутомобила. (Курир, 3.4.2013, 9: Старс); Мирјана Бобић Мојсиловић *прошетала је плаве траке* на ногама. (Курир, 26.7.2013, 26: Старс); На коктелу Златка Златковића, три даме *прошетале идентичну обућу*! (Курир, 19.1.2007, 12: поднаслов); Мира *шета* Новакове *траке*. (Курир, 26.7.2013, 26: Старс, наслов); „...Вучић и Дачић, као у време турског ропства, *шетају опанке* око куће...” (НИН, 26.9.2013, 78); и сл.

У стандардном српском језику карактеристична појединост овога типа изражава се или псеудосоцијативним инструменталом, или још чешће синонимном му локативном конструкцијом с приједлогом у¹⁰. Не јављају се,

¹⁰ Уп. примјере из корпуса: Сораја у *бикинију шетка* на сплаву (Курир, 19.6.2013, 30: наслов); Данијела Вранеш ... је бином *прошетала у ултракраткој хаљиници* (Блиц, 7.5.2007, 22); ...поједине грађанке Француске *шетају у широким огртачима* званим бурке. (Политика, 4.7.2009, 2);

међутим, само одјевни и обувни предмети као карактеристична појединост у објекатској форми и функцији уз глагол *шетати*, него то могу бити и различити предмети у функцији „статусних симбола” (као нпр. *сат*, *ташина*, *телефон*, и сл.), чему су недвосмислена потврда два сљедећа из новинарског језика забиљежена примјера:

в) предмет као карактеристична појединост у функцији „статусног симбола” у објекатској форми уз глагол *шетати*:

...најскупљи *телефон шета* лидер ПСС-а Богољуб Карић (Прес, 30.1.2006, 5); На премијери филма „Жућко” ... жена овог виђеног потпредседника СПС *прошетала је* помешину *ташну* – симбол луксуза и престижа. (Курир, 7.3.2012, 6) и сл.

Уз овај тип карактеристичне појединости најбоље се види интерференција значења глагола *шетати* и глагола *носити*, улазак глагола *шетати* у семантичко поље глагола *носити*. У наведеним синтагмама супстандардном *шетати* одговара стандардно *носити*, уп.: *шета* [→ *носи*] *телефон*; *шата* [→ *носи*] *ташну*, и сл.¹¹

3.3.1.1. У свим синтагмама с карактеристичном појединошћу у форми правог објеката глагол *шетати* добио је „прегнанцијско” фигуративно значење (о прегнанцији као стилској фигури в. Ковачевић 2000: 256–261). Наиме, семантема глагола пратилачке околности „носећи (на себи)” или „имајући (уза се)” укључена је у семантичку структуру глагола *шетати*, а ту семантему непосредно асоцира, „призива” „карактеристична појединост” која је само промијенила свој надређени глагол али је задржала објекатску функцију; уп.: *Прошетати носећи на себи мајицу* → *Прошетати мајицу*; *Прошетати имајући уза се ташну/телефон* → *Прошетати ташну/ телефон*, и сл.

У „прегнанцијској” функцији глагол *шетати* може „укључити” само семантему „имати”, не подразумевајући семантичку компоненту „на себи/уза се”, уколико је у питању карактеристична појединост *соматског типа*. Прегнанцијска структура тих синтагми више је него очигледна: *Она је прошетала имајући витко тело* → *Она је прошетала витко тело*. Ево и неколико примјера из језика новина (гдје се једино и сусрећу овакве синтагме) са карактеристичним појединостима соматског типа реализованих у функцији и форми правога објекта уз глагол *шетати*:

г) Тијана Дапчевић *прошетала вито тело*. (Курир, 12.1.2007, 12); Вејн Руни је коначно дочекао прилику да пред очима целог света *прошета нову фризуру*, коју је платио 17. 500 евра. (Наше новине, 10. 7. 2013, 30); Било како било, некада популарни укућанин „Великог Брата” сада с поносом *шета своје складно тело*. (Курир, 19.7.2008, 12); Ану је све то забављало док је опуштено *шетала своје салчиће* (Курир, 22.8.2009, 13); Црнобели бисер каже да никада не би *прошетао чироки* [ошишану главу као фризуру] (Курир,

У чему ће *шетати* српски олимпијци (Курир, 8.6.2012, 29; наслов); ...*прошетала је с плавим тракама* на ногама; и сл.

¹¹ Уп.: *Бунду коју је носила* министарка је од вештачког крзна. (Курир, 19.11.2013, 11); Да, алтернатива *носи старке* и слуша цез. (Политика, 18.8.2013, 12); Рајићева је на себи имала црну хаљину, црни сако, црне ципеле и *носила је «ермес» торбу*. (Курир, 18.12.2013, 25) и сл.

3.1.2013, 36); Руни код Ђоковића *прошетао нову фризуру* (Наше новине, 10.7.2013, 30: наслов); и сл.

3.3.2. Као што смо видјели, глагол *шетати* „преузима” семантичку компоненту глагола *водити* при превођењу анималног социјатива у прави објекат, а семантичку компоненту глагола *носити* при превођењу у објекатску псеудосоцијативне конструкције с одјећом или обућом као карактеристичном појединости. Да се оба значења – и *водити* и *носити* – могу компримирати у семантичкој структури глагола шетати, чиме се ствара зеугмичка конструкција, потврђују двије сљедеће врло фугуративне реченице Рајка Петрова Нога:

Меша Селимовић, прав и уочен, *шета* у подне *Дарку* и *свој шешир*. (Вечерње новости, 5.5.2011, 35: Рајко Петров Ного); *Шетао је* Меша и *шешир* и *Дарку* и пре Дервиша. (Вечерње новости, 5.5.2011, 35: Рајко Петров Ного).

Наведени примјери у потпуности одражавају структуру *зеугме* као стилске фигуре, и то структуру синтагматски реализоване *зеугме*. А у синтагматски реализованој *зеугми* „надређени глагол према двама хомофункционалним синтаксемама исказује два различита значења” (Ковачевић 2000: 191–192). Управо је такав случај у наведеним примјерима: прама властитој именици (*Дарка*) глагол *шетати* наступа у значењу „водити”, док према апелативној именици (*шешир*) глагол *шетати* наступа у значењу „носити”. На тај начин, преко двије своје семантичке компоненте глагол *шетати* у синтагматски координацијски однос доводи два различита семантичка типа објеката: један с коагенсним „манипулативно-посесивни значењем”, а други са значењем „карактеристичне појединости”. На тај начин (с)творена је врло експерсивна фугуративна *зеугмичка* конструкција.

3.3.3. Нису, међутим, *зеугмичке* једине конструкције у којима глагол *шетати* има фугуративну употребу. У свом основном значењу – које се рјечнички дефинише као „*ходати лаганим кораком ради одмора и разоноде*” (Речник МС 1976: 948) – све семантичке компоненте у њ укључене (и „*ходати*”, и „*лагани корак*”, и „*одмор и разонода*”) као нужно присутну и компатибилну компоненту подразумевају и компоненту „*људско*”. То онда значи да се глагол *шетати* може у свом основном значењу појавити само уз агенсе обједињене архисемом „*човјек*”. Уколико се уз дати глагол не јави човјек као агенс, глагол нужно добија фугуративно значење. Најнижи степен фугуративности свакако се остварује у реченицама у којима се умјесто човјека као агенс наводи нека животиња, као нпр.:

Бизони поново *шетају*. (Вечерње новости, 30.11.2013, 11: наслов); Један црни *медвед* *ушетао је* у бар у центру Џуноа на Аљасци. (Вечерње новости, 26.9.2013, 9); *Животиња је дошета*ла с приватног имања. (Блиц, 12.6.2013, 19); ...велике животиње су везане, док се *свиње* слободно *шетају*. (Блиц, 12.6.2013, 19); и сл.

3.3.3.1. У питању су полуперсонификације, у којима се животињама приписује „*шетња*” као само човјеку својствен начин кретања. Позицији „агенса” уз дати глагол, међутим, не мора уопште заузимати именица за живо, него

то може бити какав предмет (као нпр. лопта), чиме конструкција с глаголом *шетати* добија статус персонификације као стилске фигуре, што недвосмислено потврђују следећа два новинарска примјера из нашега корпуса:

Шетала се лопта са десне на леву страну. (Блиц, 29.11.2009, 38); *Шетала се лопта* кроз шеснаестерац Звезде после корнера, али нико да је захвати. (Вечерње новости, 19.5.2013, 40).

3.3.3.2. Попут наведених, и сви примјери синтагми с глаголом *шетати*, у којима он наступа у значењу глагола „водити” или пак глагола „носити” морају се сматрати фигуративним. А да се подвођење значења глагола *шетати* под значење глагола *носити* – које подразумевају готово сви наведени примјери објеката „карактеристичне појединости” – не сматра ни у новинарском језику увијек уобичајеним, види се и по томе што се често у оваквим синтагмама глагол *шетати* при писању ставља под наводнике, што је показатељ да се „писац дистанцира од израза”, да се „на неки начин ограђује, нпр. од употребе жаргонске или дијалекатске речи у стилски необележеном (кон)тексту” (Правопис 2010: 134–135). Управо су следећи примјери из језика новина потврда датој констатацији:

Месецима „*шетали*” *агенте*. (Вечерње новости, 15–16.2.2012, 17: наслов); Најкупљи *телефон „шета”* Карић. (Прес, 30.1.2006, 5: наслов); „*Шетајући*” *кишобран* са знаком „5.11”, Драган Јочић изрекламирао истоимену америчку фирму. (Курир, 25.3.2007, 5); Глумица Мирка Васиљевић „*шета*” *екстремно високе потпетице*. (Вечерње новости, 17.7.2011, 20–21: наднаслов); и сл.

3.4. Први од наведених примјера ауторског „дистанцирања од израза” (*Месецима „шетали” агенте*) упућује на значење глагола *шетати* које до сада нисмо спомињали. У питању је посебан тип каузативно-манипулативног значења глагола *шетати*, које се своди на агенсово присиљавање коагенсацијенса на „нежељену а нужну” неинтенционалну транслокацију¹². Глагол *шетати* у оваквој употреби преобраћа у антонимске све своје дефиницијом истакнуте семантичке компоненте: *ходати*, *ићи лаганим ходом ради одмора и разоноде*: умјесто „одмора и разоноде” намеће се „напор и умор”, умјесто „лаганим ходом” – „ужурбаност/брзина”, и умјесто „ходања” подразумева се „журно мијењање положаја у простору”. У примјерима, а сви су из језика новина, у загради са стрелицом дат је приближан значењски еквивалент глаголу *шетати* у овој употреби:

Бату шетају [→ *премештају/ пребацују*] од болнице до болнице (Курир, 7.8.2012, 25: наслов); Шта каже Надал док *га* Ноле *шета* [→ *нагони да неконтролисано трчи*] по терену: *вамос-тамос!* (Вечерње новости, 14.9.2011, 40); Размишљао сам о томе, *јер су ме шетали* [→ *бесциљно усмеравали*], путовао сам по Европи, а онда се враћао у Кулу. (Вечерње новости, 3.7.2008, 48); Роберт Просинечки *је шетао* [→ *премештао/ пребацивао*] *Кристијана Борху* с једне на другу страну у 140. вечитом дербију. (Вечерње ново-

¹² Говорећи с нормативног становишта о овом типу конструкција, Р. Стијовић каже да је „граматички исправна и последња реченица [*Шетали су ме цело пре подне од једног до другог шалтера*], али она ипак припада само разговорном језику, јер, нико вас стварно не шета већ вас малтретира терајући вас да идете од шалтера до шалтера.” (Стијовић 2012: 10).

сти, 25.4.2011, 46); *Шетали су нас* [→ *бесциљно су нас усмеравали*] „као овце”. (Курир, 10.8.2007, 8); Почео је да *ме шета* [→ *да ме нагони да неконтролисано трчим*] по терену. (Вечерње новости, 30.5.2009, 46); *Шетају нас* [→ *нагоне нас да идемо*] од врата до врата. (Вечерње новости, 13.6.2007, 17); Покушао сам ... да *га шетам* [→ *да га натерам да неконтролисано трчи*], а потом да избегнем његове ударце из бекхенд углава. (Политика, 13.10.2013, 32); и сл.

4. У наведеним примјерима глагол *шетати* на граници је метафоризације. Међутим, он се – и у рефлексивној и у нереклексивној форми, дакле не више као прелазан него искључиво као непрелазан – сусреће у неспорно идиоматском метафоричном значењу „остварити нешто лако, без напора”, најчешће у спортом језику, као нпр.:

Прошетала се теренима „Флешинг Медоуза” [→ *лако је победила на теренима „Флешинг Медоуза”*]. (Вечерње новости, 28.9.2009, 23); Новак Ђоковић *је* без изгубљеног сета *прошетао* [→ *лако/без проблема стигао*] до финала Синсинатија. (Вечерње новости, 25. 8. 2009, 47); Најбржи човек планете *прошетао се* [→ *лако/без проблема је стигао*] до другог злата! (Вечерње новости, 18.8.2013, 40); У следећој групи Шпанци *ће се прошетати* [→ *ће лако проћи / побеђивати*] и победити Холанђане. (Блиц, 31.12.2013 – 2.1.2014, 60); Па, није Звезда Барселона па да *се прошета* [→ *да без напора, побеђујући, лако прође*] кроз лигу. (Вечерње новости, 28.10.2013, 40); Белгија *се прошетала* [→ *без напора, лако побеђујући прошла*] кроз групу А. (Вечерње новости, 13.10.2013, 39); и сл.

Наведена идиоматска употреба глагола *шетати* од свих је употреба овај глагол највише удаљила од његовог основног значења, намећући му као основну семантичку компоненту инкомпатибилну његовој семантичкој структури – компоненту „трчати/јурити”.

4.1. Семантичка структура глагола *шетати* најмање је прозирна, готово да је потпуно изблиједила у његовој непунозначној, „семикопулативној” употреби у саставу тзв. декомпонованог предиката. А таква употреба, иако у рјечничким описима наговјештена¹³, мора се сматрати иновативном. Њу репрезентује следећи, опет из новинског језика, забиљежени примјер:

Прошетао је потом *поглед* [← *погледао је*] по локалу и „лоцирао” све камере. (Политика, 24.6.2013, 16).

Чини се као да је декомпоновани предикат *прошетати поглед/погледом* синониман декомпонованом предикату *бацити поглед*, будући да су и један и други настали декомпоновањем глагола *погледати*. Разлика између њих није међутим безначајна. Уз „семикопулативни” глагол *бацити* глаголска именица долази само у акузативној бесприједлошкој форми (бацити поглед), док уз „семикопулативни” глагол (*про*)*шетати* глаголска именица осим у форми бесприједлошког акузатива може доћи и у форми бесприједлошког инструментала (*прошетати поглед/погледом*). Ни мјесна одредба уз дате декомпоноване предикате никада није истовјетна: уз *бацити поглед* то је акузативна конструкција с приједлогом *на* (бацити поглед *на нешто*), док уз *прошетати*

¹³ **шетати** ... **2.б.** (очима, очи) *бацити погледе тамо-амо, кружити погледом*. – Даме ...полако разговарају и очима по читавој сали шетају. Нен[адовић] Љ[убомир]; Шетао је очи по гомили и далеко испред ње. Чипл[ић Богдан] (Речник МС 1976: 948).

поглед/погледом мјесна одредба долази у форми локатива с приједлогом по (*прошетати поглед/погледом по нечему*). Из тога онда проистичу и значењске разлике између ова два декомпонована предиката. Предикатом *бацити поглед* наглашава се једноусмјерена, готово случајна реализација „погледа”, док се предикатом (*про*)*шетати поглед/погледом* подразумева компонента дистрибутивности и/или разноусмјерености, а самим тим и компонента интенционалне (свјесне) реализације „погледа”. Из тога се види да су ови предикати, иако су и један и други настали декомпоновањем истога глагола, значењски различити, па самим тим и међусобно несупституентни у истом реченичном контексту. Оно што их повезује, осим истог глагола чијим декомпоновањем су настали, јесте чињеница да се ни један ни други не спомињу у најобимнијим (п)описима декомпонованих предиката српскога језика (уп. Радовановић 1990: 53–73; Пипер и др. 2005: 315–321).

5. Закључак

5.1. Глагол *шетати* у данашњем српском стандардном језику неспорно је по морфолошкој форми двоврстан: рефлексиван и нерелексиван, с тим да према критеријуму глаголског рода рефлексивна форма подразумева само непрелазност, док нерелексивна форма зависно од контекста може изражавати и непрелазност и прелазност.

5.2. Највећи број иновација у савременом српском језику, у односу на стање које констатује научна и рјечничка литература, везује се за прелазну употребу глагола *шетати*. Дакле, за дио употребе нерелексивне форме глагола *шетати*. А таква употреба одраз је иновацијских процеса у глаголском роду које је И. Грицкат окарактерисала „појачаном могућности транзитивизације” (Грицкат 1973: 297), коју је назвала „акузативизмом”, а што подразумева „преференцију акузатива и тамо где ништа у контексту не обавезује на тај падеж” (Грицкат 1975: 267).

5.2.1. У оквиру тих иновацијских „акузативизама” најстарије су и данас стандарднојезички неспорне синтагме „стимулативно-моционих односа” у којима је субагенс неравноправан с агенсом у погледу могућности самосталног извођења радње „шетања” (тип: *Шетати дијете/нца/слијепца*).

5.2.2. Савремене иновације тичу се, прије свега, стандарднојезички спорних синтагми типа *шетати дјевојку/дечка*, тј. синтагми са „статусно хијерархизованим односом” субјекта-агенса и објекта-коагенса. Те синтагме приоритетно почивају на манипулативно-посесивном односу агенса и коагенса-пацијенса.

5.2.3. Синтаксичко-семантички иновативне, а неспорно нестандарднојезичне, јесу објекатске синтагме са глаголом *шетати* у којима објекат-предмет има значење неке „карактеристичне појединости”, какве су синтагме типа: *Шета нову хаљину/ципеле/фризуру/вито тело*.

5.2.4. Осим наведених, у семантички иновативне синтагме с прелазним глаголом *шетати* улазе данас у употреби врло фреквентне – а нормативно

спорне – синтагме типа *Шетају ме од шалтера до шалтера; Ђоковић Надала шета по терену*, које су заснивају се на „каузативно-манипулативном односу”, које подразумејива агенсово присиљавање коагенса-пацијенса на нежељену а нужну неинтенционалну транслокацију.

5.3. И мимо процеса „акузативизације” долазило је до семантичких иновација глагола *шетати (се)*. То се најприје односи на његово – у научној и рјечничкој литератури незабиљежено – фигуративно, идиоматизовано значење „остварити нешто без напора, лако”, без обзира на то да ли се дати глагол остварује у рефлексивној или нереклексивној форми, као нпр.: *Прошетао је/се до циља*.

5.4. И на самоме крају као иновацију треба споменути и могућност употребе овога глагола као „семикопулативног” у оквиру декомпонованог предиката типа: *Прошетао је поглед/погледом [← погледао је] по локалу*.

ИЗВОРИ

а) књижевноумјетничка дјела

- Т. Ашић – Тјана Ашић, *Dangete: duša koja se smeje*, Београд, Веооок, 2011.
 М. Капор, Зое – Момо Капор, *Зое*, Београд: Књига-комерц, 2010.
 М. Капор, Конте – Момо Капор, *Конте*, Београд: Књига-комерц, 2009.
 М. Капор, Уна – Момо Капор, *Уна*, Београд: Књига-комерц, 2010.
 М. Капор, Драги наши – Момо Капор, *Драги наши*, Београд: Књига-комерц, 2009.
 Е. Кустурица – Емир Кустурица, *Смрт је непровјерена гласина*, Београд: Новости, 2010.

б) новине

- Блиц – *Blic*, дневне новине из Београда.
 Вечерње новости – *Вечерње новости*, дневне новине из Београда.
 Данас – *Danas*, дневне новине из Београда.
 Информер – *Informer*, дневне новине из Београда.
 Курир – *Kurir*, дневне новине из Београда.
 Наше новине – *Naše novine*, дневне новине из Београда.
 НИИ – *НИИ*, недељне информативне новине из Београда.
 Печат – *Печат*, седмичне новине из Београда.
 Политика – *Политика*, дневне новине из Београда.
 Правда – *Правда*, дневне новине из Београда.
 Прес – *Press*, дневне новине из Београда.
 Српски Национал – *Српски Национал*, дневне новине из Београда.

ЛИТЕРАТУРА

- Арсенијевић 2012:** Нада Арсенијевић, *Падежи правог објекта у стандардном српском језику*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Бабић и др. 1991:** Stjepan Babić, Dalibor Brozović, Milan Moguš, Slavko Pavešić, Ivo Škarić, Stjepko Težak, *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika: Nacrt za gramatiku*, Zagreb: HAZU, Globus.
- Белај 2001:** Branimir Belaj, „Prototipno-kontekstualna analiza povratnih glagola u hrvatskom jeziku”, *Suvremena lingvistika*, 27, br. 51, Zagreb, 1–11.
- Горган-Премк 1971:** Даринка Горган-Премк, *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*, Београд: Институт за српскохрватски језик, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 2.
- Грицкат 1973:** Ирена Грицкат, „Из проблематике прелазности српскохрватских глагола”, *Јужнословенски филолог*, XXX/1–2, 297–303.
- Грицкат 1975:** *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд: Народна библиотека СР Србије, 225–268.
- Ивић 1961–1962:** Милка Ивић, „Један проблем словенске синтагматике осветљен трансформационом методом (граматичка улога морфеме *се* у српскохрватском језику)”, *Јужнословенски филолог*, XXV, Београд, 1961–1962, 137–151.
- Ивић 1954:** Милка Ивић, *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој*, Београд: Научна књига.
- Илић 1970:** Обрен Илић, „О неким случајевима рефлексивности глагола у српскохрватском језику”, *Наш језик*, XVIII, св. 1–2, Београд, 115–124.
- Ковачевић 2000:** Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.
- Ломовић 2013:** Бошко Ломовић, „Нико се не одмара, сви ’одмарају’”, *Печат*, 22. 2. 2013, 69.
- Пипер и др. 2005:** Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*, у редакцији Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Нови Сад: Матица српска.
- Пипер, Клајн 2013:** Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Правопис 2010:** Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правопис српског језика*, измењено и допуњено издање, Нови Сад: Матица српска.
- Радовановић 1990:** Milorad Radovanović, „O ’dekomponovanju predikata’ kao jezičkom postupku”, u: *Spisi iz sintakse i semantike*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad: Dobra vest, 1990, 53–73.
- Речник МС 1967/1976:** *Речник српскохрватског књижевног језика*, том 1 (1967), том 6 (1976). Нови Сад: Матица српска.
- Речник СЈ 2007:** *Речник српског језика*, уредник Мирослав Николић, Нови Сад: Матица српска, 2007.

- Стевановић 1961–1962:** Михаило Стевановић, „Проблем глаголског рода и повратни глаголи у српскохрватском језику”, *Јужнословенски филолог*, XXV, Београд, 1–47.
- Стијовић 2012:** Рада Стијовић, „Стајалишта, или: по правилима бабе Смиљане”, *Политика*, 17. 3. 2012, Културни додатак, LV, бр. 49, стр. 10.
- Телебак 2004:** Милорад Телебак, „Кад захваљујемо, а кад се захваљујемо”, у: *Практични језички савјетник*, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 219–221.
- Фекете 2006:** Егон Фекете, „Одмарам (се), шетам (се), селим (се)”, у: *Језичке доумице (старије и новије)*, Београд: Београдска књига, 215–217.

Milos Kovacevic

SYNTACTIC-SEMANTIC INOVATIVENESS IN SYNTAGMS
WITH THE VERB *TO WALK*

Summary

This work analyses syntagms with the verb *to walk* primarily based on the corpus of the publicistic style of the contemporary Serbian language. Today's standard Serbian language undisputedly sees this verb as a two-faced verb when it comes to its morphological form: it is reflexive and non-reflexive, as according to the criterion of the verbal voice the reflexive form refers to intransitivity only, whereas non-reflexive form, depending on the context, can express both intransitivity and transitivity.

The greatest number of innovations in the contemporary Serbian language in regard to the condition stated by scientific and dictionary references are related to the transitive use of the verb to walk, i.e. to the part of the use of the non-reflexive form of the verb to walk. That use is a reflection of innovational processes in the verbal voice that can be characterised as “accusativism”.

Within these innovational “acusativisms” the oldest and nowadays undisputed in the standard language are the syntagms of “stimulative-motional relations” in which the subagent is unequal to the agent in terms of possibilities of independent performance of the action of “walking” (type: to walk a child/dog/blind man (*Шетати дијете/нса/слијенца*)).

Contemporary innovations primarily are related to arguable syntagms in standard language, such as *to walk with a girlfriend/boyfriend* (*шетати дјевојку/дечка*), i.e. the syntagms with “the relation with hierarchical status” of the subject (agent) and object (co-agent). These syntagms mostly dwell upon the manipulative-possessive relation of the agent and co-agent (patient).

Object syntagms with the verb *to walk* in which the object has the meaning of some “specific feature”, such as the following syntagms: walk in new dress/shoes/haircut/slim body (*Шета нову хаљину/ципеле/фризуру/вито тело*) are syntactically-semantically innovative, and unequivocally non-standard.

Apart from forementioned, semantically innovative syntagms with the transitive verb *to walk* comprise today's very frequent and normatively debatable syntagms like They make me walk from counter to counter (*Шетају ме од шалтера до шалтера*); Djokovic is forcing Nadal to run all over the court (*Ђоковић Надала шета по терену*), which are based on the “causative-manipulative relation” alluding to the agent forcing the co-agent (patient) to perform unwillingly the necessary non-intentional translocation.

Beside the process of “accusativisation” there were some semantic innovations of the verb *to walk*. Mostly it refers to its figurative and idiomatic meaning “to do something easily, effortlessly”, regardless of the fact whether the given verb accomplishes its reflexive or non-reflexive form, like in: He walked to the end (*Прошетао је/се до циља*). This doesn't exist in scientific resources or dictionaries.

The innovation undoubtedly includes the possibility of using this verb as “semi-copulative” within decomposed predicative such as: He looked around the room. (Прошетао је поглед/погледом [← погледао је] по локалу.)

Људмила В. ПОПОВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 25.01.2014.
Прихваћен: 22.02.2013.

ПОСЕСИВНА РЕЗУЛТАТИВНА ДИЈАТЕЗА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ У ПОРЕЂЕЊУ СА ДРУГИМ СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА¹

У појединим словенским језицима, попут српског и украјинског, развој субјекатске конструкције посесивне резултативне дијатезе (ПРД) представља иновациони процес. Ради се о конструкцијама *имати* + *глаголски придев трпи* којима се исказује резултат претходно обављене радње. Такве конструкције су у већем броју забележене у разговорном језику, административном стилу, као и електронском и техничком дискурсу оба језика. Наведеним конструкцијама су конкурентне несубјекатске – са посесивним дативом у српском језику и предложним генитивом у украјинском језику, као и другим источнословенским језицима. У раду су издвојена три основна модела конструкција ПРД. На примерима из српског и других словенских језика илустрјује се да су наведене конструкције, које на специфичан начин богате парадигму пасива, мање или више заступљене у њима с обзиром на један од издвојених типова. Посебна пажња се додељује анализи семантике глагола од којих настају партиципи у српским конструкцијама ПРД, као и образлагању мотивације употребе субјекатских и несубјекатских конструкција.

Кључне речи: *резултативност, посесивност, дијатеза, словенски језици.*

1. Резултативне конструкције

Резултатив као глаголски облик означава стање предмета које је последица претходно обављене радње (Недјалков и др. 1983: 7). Промену стања о којој је реч најчешће трпи објекат радње, стога се резултатив у словенским језицима претежно формира од транзитивних глагола. Такав тип резултатива је добио назив објекатски резултатив:

- (1) Чистач је опрао под. Под је опран.
- (2) Дечак је сломио играчку. Играчка је сломљена.

*ljudmilapopovic@yahoo.com

¹ Рад је настао у оквиру пројекта 178021 *Опис и стандардизација савременог српског језика*, који финансира Министарство науке и просвете Републике Србије.

У стручној литератури, међутим, од самог почетка проучавања наведене проблематике издваја се и субјекатски резултатив (Исто: 9). У случају конструкције субјекатског резултатива субјекат новог стања, које представља последицу претходно обављене радње, подудара се са агенсом те радње, нпр.

- (3) Иван има набилдоване мишиће (Иван је набилдовао мишиће).
 (4) Ивану су отворена уста (Иван је отворио уста).

Субјекатски резултатив најчешће упућује на промену стања на неком објекту који је део самог субјекта или је у поседу субјекта. Стога се такав резултатив зове и посесивни (Недялков и др. 1983: 52–53). Однос припадања у том случају се може исказивати помоћу глагола из групе *habere* у субјекатским конструкцијама (3) или падешким, несубјекатским, конструкцијама (4). Субјекатске конструкције су развијене у западнословенским језицима, али се редовно јављају и у словеначком, македонском и бугарском, а нешто ређе и у српском језику:

- (5) (слов.) *X uvaril polievku. Polievka je uvarena. Otec má polievku. Otec má polievku uvarenú* (Недялков и др. 1983: 19).
 (6) *X је скувао ручак. Ручак је скуван. X има ручак. X има скуван ручак.*

Пример несубјекатских пасивно-резултативних конструкција представљају реченице са посесивним дативом у српском језику (7), односно са предлошким генитивом у источнословенским језицима (8):

- (7) *Детету је лице умивено.*
 (8) (рус.) *У меня работа выполнена.*

Посесивни резултатив може упућивати и на објекат који је у власништву субјекта који на њему врши радњу али га не смешта на себе, односно објекат не мора нужно представљати део субјекта, већ може бити у његовом поседу и налазити се на неком месту доступном субјекту, нпр.

- (9) *Он има нотес у свом џепу. Он (неко) је сместио нотес у свој (његов) џеп.*
 (10) *Он има ту слику на свом зиду. Он (неко) је окачио ту слику на свој (његов) зид.*

У том случају (9, 10) ради се о ширењу лексичке базе посесивног резултатива (Недялков и др. 1983: 18), где се тај облик захваљујући лексичким карактеристикама глагола или самог објекта удаљава од примарног захтева дијатезе, тј. од услова да објекат радње пређе у субјекат секундарног, односно измењеног стања. Такве конструкције (9, 10) неће представљати предмет нашег истраживања.

2. Истраживање посесивне резултативности у српском језику

У српској лингвистици за субјекатску посесивно-резултативну конструкцију коришћени су називи *посесивни перфекат* (Grickat 1961; Пипер 2005: 693) или *посесивно-резултативна конструкција* (Номати 2007). Ми смо се определили за термин који је у употреби код чешких лингвиста – *посесивна резултативна дијатеза* (Papevová 2013) јер се у њему истичу три типа односа који су кључни за наведени тип конструкције у српском језику. У субјекатским конструкцијама објекат на којем је претходно извршена радња прво прелази у граматички субјекат и тек онда улази у посесивну конструкцију где заузима позицију директног објекта:

- (11) Марија је очешљала косу. Коса је очешљана. *Марија има очешљану косу.*

У несубјектаским конструкцијама објекат на којем је претходно извршена радња постаје субјекат, те имамо класичан случај дијатезе када долази до трансформације логичког објекта у граматички субјекат, док логички субјекат, уколико се подудара са посесором, прелази на позицију индиректног објекта:

- (12) Марија је очешљала косу. Коса је очешљана. *Марији је коса очешљана.*

У српском језику наведене конструкције (11, 12) граде се помоћу партиципа који по правилу² настају од прелазних свршених глагола, што иде у прилог термину *посесивна резултативна дијатеза*, док се у другим језицима, нпр. македонском, у одговарајућој конструкцији може наћи и глаголски придев од непрелазних глагола: *има дојдено*³, те се у њима може говорити о посесивном перфекту. У питању су сложени семантички односи између субјекта резултативног стања, агенса радње која је водила промени ситуације, посесора и објекта поседовања који ступају у вишеструке међусобне односе.

Посесивно-резултативним конструкцијама у словенским језицима у последње време посветио је много радова Мотоки Номаћи⁴ (Nomachi 2004, 2005, 2006, 2008; Номати 2007; Номаћи 2007). У својим истраживањима аутор чешће полази од оних словенских језика – пољског (Номати 2007), сло-

² Поједини несвршени глаголи својом резултативном семантиком упућују на промењено стање, стога је могуће, иако ређе, формирати конструкцију ПРД са пасивним партиципима од таквих несвршених глагола, нпр.: *Он има штампану књигу; Марија има фарбану косу* и сл.

³ Могућност коришћења партиципа од интранзитивног глагола у адекватним македонским конструкцијама научници објашњавају утицајем балканских језика, првенствено арумунског (Topolińska 2008: 325).

⁴ Осим наведених радова Мотоки Номаћи је објавио на енглеском језику и текст предавања о посесивном перфекту у српском језику, које је одржао 2012. године на Чикашком универзитету. Овом приликом искрено захваљујемо аутору на могућности увида у текст предавања, које представља дорађену и проширену варијанту раније објављеног рада о српском посесивном перфекту (Nomachi 2006), као и у оне радове који нам нису били из одређених разлога доступни.

веначког (2004, 2005), словачког (Номаћи 2007), кашупског (2008), у којима су наведене конструкције граматизоване, док се у српском језику, како тврди истраживач, наведена појава манифестује на морфосинтаксичком нивоу (Nomachi 2006), те је сфера њеног функционисања ограничена административним стилем, као и разговорним језиком који често опонаша административни стил. У поменутих радовима аутор исказује претпоставку, уз извесне ограде, да су посесивно-резултативне конструкције са глаголом из групе *habere* у словенским језицима резултат утицаја других, првенствено германских и балканских језика, те се у највећем степену јављају тамо где је било трајног контакта са немачким (кашупски, словеначки, словачки) или балканским језицима (македонски)⁵.

Поред наведених истраживања у којима је скренута пажња на наведену конструкцију и даље се поставља питање, који је обухват категорије ПРД у српском језику? Да ли можемо указати на специфичне семантичке и стилске одлике посесивно-резултативних конструкција у њему? У ком су односу субјекатски тип конструкције (са глаголом *имати*) и несубјекатски (са посесивним дативом)? Чиме је мотивисан избор једног од њих? Који се глаголи из групе *habere*, осим глагола *имати*, користе у субјекатским конструкцијама? Да ли се може прогнозировать даљи развој конструкције ПРД у српском језику?

У српском и украјинском језику ПРД се може изразити како конструкцијама са глаголом *habere*, тако и несубјекатским конструкцијама. У српском језику несубјекатске конструкције ПРД су са посесивним дативом, док су у украјинском језику, као и у другим источнословенским језицима, у питању генитивне конструкције са предлогом У/В (12, 14). Притом у оба језика субјекатске конструкције припадају периферији посесивности, али су у последње време у све већој употреби и могу се оценити као иновациони процес у граматици, те би било добро упоредити заступљеност и напредовање тих иновација у наведеним језицима:

- (13) X је опремио стан. Стан је опремљен: Он има стан. *Он има опремљен стан// Стан му је опремљен.*
- (14) (укр.) X умебљовав квартиру. Квартира умебљована: Він має квартиру. *Він має умебљовану квартиру// У нього умебљована квартира.*

За разлику од језика из групе *esse* у којима је могуће изоставити пасивни партицип и добити уместо резултативне предикатске конструкције реченицу са посесивним односом и нултим предикатом (*У брата – квартира, у мене – будинок*), у српском језику посесивна конструкција са дативом без партиципа је немогућа јер партицип врши функцију именског дела предиката:

- (15) *Брату је опремљен стан// *Брату је стан.*

⁵ У вези са утицајем других језика на словенске субјекатске посесивно-резултативне конструкције аутор, између осталог, истиче: „Как известно, часто отмечают, что в македонском языке данная конструкция развилась под влиянием балканских языков. П. Илиевски считает, что иностранные языки оказали влияние на македонскую конструкцию с глаголом *има*, но в этом языке не отрицает общее направление развития в индоевропейских языках (Илиевски 1988: 241-242). То же самое можно сказать о кашубском языке. В этом языке данная конструкция развилась под влиянием немецкого языка” (Номачи 2007: 601).

Стога је реченица са посесивним дативом и партиципом (15) заправо специјализована посесивно-резултативна конструкција која нема других функција осим наведене.

Избор субјекатског или несубјекатског типа конструкције ПРД није случајан и зависи од врсте односа који се успоставља између субјекта стања, посесора и агенса радње.

3. Модели конструкција посесивно-резултативне дијатезе

Мотоки Номаћи је својевремено уочио да се у српским посесивно-резултативним конструкцијама граматички субјекат не подудара са агенсом, већ са бенифицијентом (Номати 2007: 604). Ситуација је, међутим, нешто сложенија. Конструкције са резултативном посесивном дијатезом разликују се како у погледу чињенице да ли се посесор или бенифицијент подудара са агенсом, субјектом радње која је претходно обављена на предмету, или се не подудара, односно у погледу одређености/неодређености агенса. У том смислу издвајамо три логичко-семантичка модела:

- 1) Посесор се подудара са агенсом претходно обављене радње, агенс је одређен:

Pos = Ag, Agdef (мада је у појединим случајевима могућа и интерпретација Pos≠Ag – посесор се може али не мора подударати са агенсом, у зависности од семантике глагола);

- 2) Посесор се не подудара са агенсом претходно обављене радње, агенс је одређен:

Pos ≠ Ag, Agdef;

- 3) Посесор се не подудара са агенсом претходно обављене радње, агенс је неодређен:

Pos ≠ Ag, Agindef.

У оквиру наведених модела (1, 2, 3) агенс (Ag) – субјекат радње чији резултат води промени стања, може бити формално изражен:

а) субјектом реченице:

(16) *Марија има завршен факултет;*

б) индиректним објектом:

(17) *Марија има заказано код лекара;*

в) субјектом и индиректним објектом истовремено:

(18) *Универзитет има потписано 19 уговора са другим универзитетима.*

У појединим конструкцијама формално је изражен само трпилац радње:

(19) *Телефон има подешен приступ мрежи.*

За сваки тип ПРД је типично да се у конструкцијама са глаголом *имати*, као и у конструкцијама са посесивним дативом, јављају партиципи који су настали од теличних прелазних глагола који указују на постизање одређеног резултата. Такви се глаголи, у зависности од њихове семантике, јављају у оквиру једног од издвојених модела, што ћемо размотрити ниже.

4. Модел $Pos = Ag, Agdef$: субјекатске конструкције

За формирање конструкција ПРД према моделу $Pos = Ag, Agdef$ користе се:

А) Глаголи са значењем успешног завршетка планираног процеса чији резултат води настанку нове ситуације: *завршити, написати, насликати, спремити, скувати, засејати, обрадити* и сл.

(20) **Имам завршену средњу економску и Вишу пословну школу** (Разг.)

(21) **Имам написану књигу** коју намеравам да објавим у скорије време (Разг.)

(22) **Vaša Lisa ima spreman plan** za brzinsko sređivanje u pet koraka (*Lisa*).

У украјинском језику функционишу идентичне конструкције са партиципом од исте групе глагола: *записати, написати, зафіксувати, підписати, підготувати, намалювати* и сл:

(23) При моїх купальських піснях (й інших обрядових) маю записані мотиви, отже, хотіла б просити п. Лисенка проредагувати мені ті мотиви (Лист Лесі Українки до І. Я. Франка, 11.10.1893 р.)

(24) Ви ж **масте написані кільки законів** (*Поступ*).

(25) Наприклад, **маю матеріали, зафікасовані** ще понад 25 років тому (*Закарпаття*).

(26) **Маю власноруч намальовані схеми** залізниць семи областей України (*openmind.ua*).

Тамо где семантика глагола допушта интерпретацију $Pos \neq Ag$ користе се и неконгруентни облици партиципа, док недвосмисленост у погледу подударанја агенса са посесором блокира такву употребу:

(27) Ове године **имамо засејано** детелином **педесет хектара** (Пипер 2005: 693).

(28) До сада **имамо обрађено** око **педесет предмета** (Исто).

(29) *Ја имам завршено факултет.

У украјинском језику је идентична ситуација (30), док су неконгруентни партиципи у македонском језику, као што је познато, регуларни и у случају неподударанја агенса и посесора (31):

(30) *Маю закінчено факултет

(31) **Јас имам завршено** факултет пред 2 години⁶ (Инт.).

⁶ О еволуцији и семантичким типовима посесивног перфекта у савременом македонском језику види: Митковска Лилјана; Бужаровска Елени, *За има-перфектот во македонскиот стандарден јазик*//www.academia.edu/4329624.

У негираним конструкцијама са пасивним партиципима насталим од глагола *положити* и *завршити* одсуство резултата се маркира као одступање од норме:

(32) **Она нема положен** државни испит.

(33) **Он нема завршен** факултет.

У оба језика – српском и украјинском, посебно су активни у формирању конструкција ПРД са глаголом *имати/мати* глаголи реципрочне семантике (срп.) *потписати, склопити, успоставити*, (укр.) *підписати, налагодити* и сл., који допуштају отварање двеју позиција којима се изражава агенс – субјекта и индиректног објекта:

(34) Најсигурнији начин за добијање новца је возња за бројне компаније **са којима наше такси предузеће има склопљен уговор** о превозу (*Политика*)

(35) **КС Vojvodine ima potpisane ugovore** о poslovno-tehничкој saradnji **sa brojnim klubovima** (Инт.).

(39) (укр.) **Університет має підписані** угоди про співпрацю з **Університетом Пенсільванії...** (Inau.lviv.ua).

(40) (укр.) **Коледж має налагоджений зв'язок з Миколаївським національним університетом** імені В. О. Сухомлинського (Инт.).

Б) Партиципи од глагола са семантиком добијања, стицања: *уштедети, зарадити, купити, набавити, сачувати, снимити, примити* и сл. такође активно учествују у формирању субјекатских конструкција ПРД:

(41) **Imao sam zarađenih 500 dinara** на računу i uplatnicom sam uplatio jos 40 (Инт.).

(42) Па шта онда још спречава човека који већ **има уштеђених 782 еура** на рачуну... (И. Срдановић, *Око врха*, 2002).

(43) То је први РТС сајт на који сам се registroваo i od pre godinu dana pa do sad **imam zarađeno preko 2500\$** (Инт.).

У наведеном типу конструкција (Б) може доћи до неконгруентности партиципа и броја, уп.: *имам зарађено милион динара* наспрам *имам зарађени милион динара*. Могуће је и померање броја или неодређене квантитативне одредбе на прву позицију после предиката и усклађивање глаголског придева у роду, броју и падежу са именицом (44, 45), што значи да је тај облик придевски употребљен. Чињеница је, међутим, да се у сва три случаја – усаглашеног партиципа (41–42), неусаглашеног партиципа (граматизованог посесивног резултатива, в. 43) и придевски употребљеног партиципа (44), ради о исказивању промене стања услед претходно обављене радње, што помера синтаксичку опозицију између пасивног партиципа и придевски употребљеног облика у други план, док је у првом резултативност која се може исказивати глаголским и номиналним конструкцијама:

(44) **Imamo preko 50 sati snimljenog materijala** i još puno posla do finalne verzije filma (Story).

- (45) **Имао је нешто уштеђена новца** што је зарадио продајући разне стварчице које је сам израђивао (Р. Домановић, *Satire*).
- (46) **Имао је уштеђено** педесет хиљада динара// **Имао је уштеђених** педесет хиљада динара// **Имао је** педесет хиљада **уштеђених** динара.

Посесивно-результативне конструкције са партиципима од глагола *купити* и *набавити* могуће су само са одредбом која их детерминише, те стога се цела партиципска конструкција претежно смешта у апозицију, уп.:

- (47) Победо је српски такмичар Ђорђе Попара (први српски бициклиста који **је имао** тркачки **бицикл** са точковима истог пречника, **набављен у Трсту**) (Инт.)
- (48) *Такмичар је имао набављен бицикл.
- (49) Срећом да **сам**, као да сам знала шта ме чека, **на себи имала баш тога дана купљен** чипкани **веш** (И. Срдановић, *Око врха*, 2002)

У украјинском језику за формирање трпних глаголских придева који учествују у реализацији конструкција ПРД са глаголом *мати* такође се активно користе глаголи са кумулативном семантиком: *заощадити*, *зберегти*, *наскладати* и сл.:

- (50) Частину живности довелосја продати, **трохи мав заощаджених грошей**, от і сплатив заставу (*Молодий буковинець*, 25.07.2009).
- (51) Ні гроші ми витрачали, **не мали заощаджених** чи ще б пак позичали їх (*Тиждень і люди*, 12.07.2013).
- (52) **Має трохи наскладано** – доста (Г. Пагутяк, *Зачаровані музиканти*).

Као подтип групе глагола са семантиком добијања, стицања од којих настају партиципи у конструкцијама ПРД могу се разматрати и глаголи са значењем чувања, бележења информације: *сачувати*; *пропустити*; *не прочитати*; *не отворити* и сл., који функционишу у електронском дискурсу. У последње време постале су регуларне конструкције:

- (53) *Имам пропуштен позив са Вашег телефона.*
- (54) *Имам неотворена писма у свом сандучету.*

У украјинском језику, за разлику од српског, могуће су субјекатске и несубјекатске (са предложним генитивом (58, 59) посесивно-результативне конструкције са адекватним партиципима од глагола *зберегти*; *пропустити*; *не прочитати* и сл.:

- (55) **Маю** у PC Studio 3 **збережені** всі **контакти**, але не могу перенести на С3322 (Инт.).
- (56) **Маю збережено „Уроки обережності”**, „Времена года”, „Утрення зарядка”, могу поділитись без проблем (Инт.).
- (57) **Маю пропушений дзвінок** (Инт.).
- (58) **У мене** сьогодні **пропущено дзвінок** із 044 354 03 90 (Инт.).
- (59) **У нього** було нове **непрочитане повідомлення** (Инт.).

В) Партиципи за ПРД настају и од глагола са семантиком постепене делимичне или потпуне промене ситуације: *изменити, променити, формирати, изградити* (у значењу *формирати*), *развити, унапредити, побољшати*, (укр.) *розвинути, сформувати, вдосконалити* и сл.

- (60) Он је рекао да **Srbija ima izgrađen** administrativni **kapacitet** за отпочињање преговора (*Blic*, 12.05.2013.).
- (61) **Имамо формиран тим** који ће бити још јачи (Вести, 13.06.2011.)
- (62) **Партизан има изграђен систем игре** (Вести, 18.01.2011.)
- (63) (укр.) **Україна** є однією з провідних країн світу, що **має розвинене бджільництво** (Инт.).
- (64) Річка (або ріка) — природний водний потік, який витікає з джерел чи з озера, болота (рідше), **має сформоване річище** і тече під дією сили тяжіння (*Географія*).

Г) Трпни глаголски придеви од глагола који указују на радњу чији је резултат измењено стање које нема видљиве спољне манифестације: *истражити, изанализирати, прочитати* и сл. ретко улазе у конструкције ПРД због одсуства објекта-креатива који би био последица претходно обављене радње и недвосмислено указивао на настанак нове ситуације:

- (65) Мислим да **немамо изанализиране ефекте** прописа уколико овог тренутка то ступи на снагу (www.parlament.gov.rs).
- (66) **Све имам прочитано** (www.facebook.com/pages).
- (67) **Србија има девет истражених региона** у којима се налазе значајне количине уљних шкриљаца богатих минералном нафтом (sr.wikipedia).

Пасивни партиципи од глагола из наведених група (А, Б, В, Г) јављају се искључиво у конструкцијама са глаголом *имати*, док је употреба посесивних датива у њима блокирана тиме што енклитички облик губи посесивну, а тиме и агентивну, интерпретацију и постаје искључиво адресат/објекат радње:

- (68) Уштеђено ми је милион динара. **X** ми је уштедео.
- (69) Потписани су нам уговори. **X** нам је потписао.
- (70) Купљен ми је нови бицикл. **X** ми је купио бицикл.

Д) Глаголи деструктивне семантике: *сломити, повредити, уганути, ишчашишти* и сл. који указују на неконтролисану радњу чији је објекат део субјекта реченице, који је уједно и посесор, такође могу послужити као основа за формирање ПРД:

- (71) Он је сломио ногу. Он има сломљену ногу//Нога му је сломљена.
- (72) Он је повредио руку. Он има повређену руку// Рука му је повређена.
- (73) Она је уганула чланак Она има уганут чланак// Чланак јој је уганут.

У украјинском језику субјекатске конструкције ПРД са трпним глаголским придевима од глагола неконтролисане деструктивне семантике јављају се претежно уз глагол прошлог времена у предикату, што је типично за референцијалну употребу глагола:

- (74) Він мав зламану ногу. Він зламав ногу// У нього була зламана нога.
 (75) Мав пошкоджену руку. Він пошкодив руку// У нього була пошкоджена рука
 (76) Можливо він і був лівшею або просто **мав пошкоджену праву руку** і не міг нею нічого робити (Инт.).

Наведене конструкције садрже партиципе који су настали од глагола неконтролисане радње, што их издваја у односу на остале где, како је било истакнуто, планираност радње представља један од основних услова формирања конструкције ПРД.

Конструкције са партиципима од глагола из наведене групе и посесивним дативом у српском језику или предложним генитивом у украјинском језику допуштају ширење реченице на рачун каузативне детерминације, док се то не може десити у реченици са глаголом *имати*:

- (74) **Рука му је повређена** у саобраћајној несрећи (И. Антонић, 2005, 189).
 (75) ?Он има руку, повређену у саобраћајној несрећи.

5. Модел *Pos = Ag, Agdef*: несубјекатске конструкције

У конструкцијама ПРД датив припадности је најчешће исказан енклитичким прономиналним обликом и указује на тзв. спољашњег посесора (Пипер 2005: 695) који је у односу целине према делу и представља индиректни објекат на синтаксичком нивоу, док на логичко-семантичком указује на агенса који је уједно и посесор објекта поседовања израженог именицом у номинативу:

- (76) Глава му је обријана.
 (77) **Коса јој је подигнута** у високу пунђу.

Именски део предиката у таквим конструкцијама је изражен пасивним партиципом који је настао од свршеног прелазног глагола. У наведеном случају претежно се ради о соматској посесивности, иако је могућ и однос отуђиве посесивности, нпр. у случају односа посесора према предмету који је на њему, нпр:

- (78) **Шал му је немарно пребачен** преко рамена.

У конструкцијама ПРД са посесивним дативом често је изражен и квалитативни однос који је остварен путем увођења у конструкцију начинске одредбе, односно зависном клаузом или напоредном реченицом које одређују стање као привремено, непостојано, односно указују на посесивну резултативност као последицу радње у недавној прошлости.

- (79) **Уста су му снажно отворена, четири очњака су му обнажена**; он има три ока и страшно гневан изглед (А. Курајев, *Паганизам и Хришћанство*).

- (80) Отужно му је. Уста су му отворена и из њих, кроз бркове, као из малог меха, шишти дахтаво са укусом (Д. Ћосић, *Корени*).
- (81) Уста му напола отворена, усне беле, очи без погледа, разливане као вода, без икаквог израза више, и одавно избезумљене (И. Андрић, *Деца*).
- (82) Лице болесника се тресло, кривило у грчу, очи су му биле намах затворене, намах разрогачене.

Примећујемо да наведене реченице са посевним дативом не можемо трансформисати у конструкције са глаголом *имати*, нити у реченицу с генитивном конструкцијом са обавезним детерминатором у именском делу предиката, што сведочи о незаменљивости потоњих када је у питању исказивање променљивог, привременог стања, а да се притом сачува сапостојање посесивног, резултативног и пасивног односа, уп.:

- (83) Уста су му напола отворена.
 (83а)?Он има напола отворена уста.
 (83б)?Он је напола отворених уста.

Када је реч о отуђивој посесивности, именица у номинативу претежно чини део локативне конструкције која указује на место налажења објекта поседовања на посесору, при чему именица у локативу ступа у однос део – целина са истим посесором. Тиме се остварује двоструки атрибушки однос – отуђиве и соматске посесивности између посесора израженог енклитичким дативом и објеката поседовања који су изражени именицама у номинативу и локативу:

- (84) **Качкет на глави био му је нахерен**, а на дугуљастом, пегавом лицу висео је осмех – цела његова појава деловала је необично шеретски (С. Радовановић, *Обрнута црква*)

(*качкет му* – отуђива припадност; *на глави му* – соматска припадност).

Такве конструкције могу се трансформисати у реченице са посесором у теми и глаголом *носити*, који се у том случају функционално и синтаксички изједначава са глаголом *имати*, уз напомену да се таквом трансформацијом мења комуникативна перспектива реченице – објекат поседовања прелази из теме у рему:

- (85) **На глави је носио нахерен качкет**, а на дугуљастом, пегавом лицу висео је осмех – цела његова појава деловала је необично шеретски.
- (86) **Косу најчешће носи подигнуту у високу затегнуту пунђу** (Дневник, 10.08.2013)
- (87) **Коса јој је подигнута** у високу пунђу.
- (88) **Имала је црну косу подигнуту** у пунђу и црну хаљину... (*SF portal*, 1.04.2012, *Lun i ponoćne senke*)

Партиципи у конструкцијама ПРД са глаголом *носити* претежно су детерминисани:

- (89) Владари **су носили** вештачке **браде уплетене у плетенице** концем **причвршћене за уши** (*Политикин забавник*, 3142, 2012)
- (90) **Већина њих је носила бомбе окачене на опасаче** и аутомате у футролама.
- (91) (укр.) Знатні **люди носили** рівно **підстрижене волосся**, гладке... (Розвиток перукарського мистецтва).

Чињеницу да се у наведеним примерима ради о посесивним конструкцијама потврђује могућност замене у њима глагола *носити* глаголом *имати*:

- (92) Владари **су имали** вештачке **браде уплетене у плетенице** концем **причвршћене за уши**.
- (93) **Већина њих је имала бомбе окачене на опасаче** и аутомате у футролама.
- (94) Било је топло, а **он је** на себи **имао црни плашт пребачен преко рамена**. (А. Сапковски, *Последња жеља*).
- (95) (укр.) **Знатні люди мали** рівно **підстрижене волосся**.

Конструкције са глаголом *носити* раније нису привлачиле пажњу истраживача дате проблематике, иако је очигледно да се ради о посесивној резултативности: *носе браде уплетене, носили бомбе окачене на опасаче*. Запажа се одређена веза између избора глагола *имати, носити* или датива посесивног: за трајно и непромењено стање, као и неповратно стање користи се глагол *имати*, за понављано стање може се користити глагол *носити* који се десемантизује и користи за изражавање посесивности, док се једино конструкцијама са дативом посесивним може изразити привремено резултативно стање:

- (96) Очи су му намах биле затворене.
- (97) *Имао је намах затворене очи.
- (98) *Био је намах затворених очију.

У случају трајног стања за исту ситуацију може се користити и глагол *имати*:

- (99) Нека деца **ноћу имају отворена уста**, иако дишу на нос, што се једноставно може проверити малим огледалцем (Инт.).

Посебан тип конструкција ПРД са посесивним дативом које настају према моделу $P = Ag, Agdef$ јесу реченице које указују на резултат обављене рутинске обавезе:

- (100) Ако **ми је** кућа чиста, **веш испеглан**, а **ручак скуван**, значи да **ми је** рачунар у квару (Инт.).

У украјинском језику одговарајуће су заступљене адекватне несубјекатске конструкције ПРД са предложним генитивом:

- (101) **У неї... діти умиті**, чисто **одягнені, обід зварений** (*М. Коцюбинський*).

- (102) **У нього були два сини**, вже давно **забезпечені і відділені** набік (І. Франко).

Такве реченице се теже трансформишу у конструкције са глаголом *имати* уколико немају објекат-креатив:

- (103) **Имам скуван ручак**: *ручак*-креатив;
 (104) **?Имам испеглан веш**: *веш*-објектив.

Дакле, према моделу $Pos = Ag, Agdef$ формирају се субјекатске конструкције (са глаголом *имати*, ређе *носити*), као и несубјекатске – са посесивним дативом. Конструкције са дативом су специјализоване претежно за исказивање нетрајног, променљивог, повратног резултативног стања које је последица радње у недавној прошлости. Пасивни партиципи од већине резултативних глагола јављају се у субјекатским конструкцијама ПРД наведеног типа, док је употреба посесивног датива у њима блокирана тиме што енклитички облик губи агентивну интерпретацију и постаје адресат радње.

6. Модел $Pos \neq Ag, Agdef$

Други модел конструкције ПРД описује ситуацију када се посесор не подурара са агенсом претходно обављене радње која је водила измењеном стању. Агенс је одређен и може бити исказан индиректним објектом у самој реченици или изостављен (али се налази у њеном ближем контексту). У питању су конструкције са партиципима који су настали од глагола институционализоване радње: *заказати*, *регистровати*, *оверити*, *поручити* и сл., чији је агенс овлашћено лице:

- (105) **Имам заказан преглед** код лекара (Разг.).
 (106) **Имам потврду издану** од стране СУПа (Инт.).
 (107) **Имам оверену књижицу** у Београду... (*Blic*)

У конструкцијама тог типа пасивни партицип може примати неконгруентни облик, а често се у њима изоставља и објекат:

- (108) **Имам заказано** код зубара// **Имам заказан преглед** код лекара.
 (109) Овде **имамо поручено две кафе** (Номати 2007: 608)// Овде имамо поручене две кафе.
 (110) На свим папирима које **имам оверено од стране СУПа** пише да стари атест важи до марта 2016 (Инт.).
 (111) (укр.) Я **маю** офіційно **завірену** генеральну **довіреність** на квартиру від сина.

Важан услов за формирање конструкције ПРД према наведеном моделу јесте тај да и посесор активно учествује у радњи која је довела до измењеног резултата. Тамо где тај услов није задовољен у српском језику није могуће формирати конструкцију ПРД, тј. није могуће употребити у њима партици-

пе од глагола са семантиком забране, наредбе, обећања, који су регуларни у адекватним западнословенским конструкцијама:

- (112) *Имам наређено повлачење.
 (113) *Имам обећано путовање.
 (114) *Имам забрањено купање.

Конструкције попут *Наређено ми је повлачење*; *Обећан ми је поклон*; *Забрањено ми је купање* не представљају предмет нашег интересовања јер у њима енклитички облик не указује на посесора већ на адресата претходно обављене радње. Конструкције са посесивним дативом не могу учествовати у изражавању ПРД у оквиру модела $Pos \neq Ag, Agdef$ у српском језику. И у украјинском језику конструкције ПРД тог типа се не јављају, за разлику од западнословенских језика где су уобичајени примери са глаголима прохибитивне и пермисивне семантике:

- (115) (чеш.) *Brazilská vláda oznámila svým producentům, že **nebudou mít povoleno vyvážet** cukr* (Panevová 2013).

7. Модел $Pos \neq Ag, Agindef$

Према наведеном моделу настају конструкције које су у корелацији са неодређено-личним реченицама активне дијатезе, где је посесор – инаниматни објекат претходно обављене радње. У питању је тзв. рецепијентна дијатеза, која је у овом случају семантички изједначена са пасивном резултативном дијатезом (Panevová 2013):

- (116) *Telefon **ima podešen pristup** gprs-у* (Инт.).
 (117) *Internet Explorer по podrazumevanoj вредности **ima podešen** minimalni **nivo** за неке postavke које вам могу помоћи да заштитите рачунар* (Инт.).
 (118) (укр.) *Новий Ford Mondeo **має вдосконалену** 6-ступеневу автоматичну коробку передач* (Инт.).

Веома ретко у наведеном моделу ПРД јавља се и глагол *поседовати* (119):

- (119) ***Antivirus poseduje unapreden** Threat Sense **skener** који је брзи и „паметнији” него у prethodnim verzijama програма* (Инт.).

Као што се може приметити из примера (116–119), наведени облик конструкције је типичан за електронски и технички дискурс. Сфера њеног функционисања у српском језику се стално шири и на рачун реченица са семикопулативним глаголом *добити* у предикату што је иначе типично за рецепијентну дијатезу у западнословенским језицима (Panevová 2013). За разлику од чешких, словачких, словеначких, горњолужичкосрпских и кашупских конструкција тог типа, које, како примећује Мотоки Номаћи, представљају калк немачког *bekommen*-пасива, нпр. (чеш.) *Karel dostal vyhubováno*; *Karel*

dostal přidány dva tisíce (Номаћи 2007), у српском језику агенс у њима никад не долази на позицију субјекта стања односно посесора и неодређен је:

- (120) Amazon Kindle Fire **tableti dobijaju** poboljšan displej i **izmenjen dizajn** (Инт.).
- (121) **Twitter je dobio** nove **poboljšane aplikacije** za Android i Apple (*24 сата*, 21.08.2012).
- (122) **AMD Richland A10-6800K je dobio poboljšani** memorijski **kontroler** koji ima zvaničnu podršku za rad (Инт.).

У украјинском језику конструкције рецепијентног пасива са глаголом *отримати* „добити” такође су у експанзији у аналогном функционалном стилу:

- (123) (укр.) Дволітровий **двигун 4G63 отримав** вдосконалену **систему** управління фазами газорозподілу і допрацьований турбокомпресор (Инт.).
- (124) (укр.) **Програми**, що увійшли до складу пакета, **отримали покращену швидкість** роботи (Инт.).

Аналогне конструкције се јављају и у техничком дискурсу руског језика, за који иначе нису карактерне конструкције ПРД са глаголом *иметь*:

- (125) (рус.) Тгuрhone 3 **имеет** **улучшенное качество** звука при VoIP-звонках (Инт.).
- (126) (рус.) Skitch.Alfа Romeo MiТо **получил** модернизированные моторы и **улучшенное оснащение** (Инт.).

Глаголи конструктивне семантике који указују на постизање позитивног резултата усред контролисане радње: *подесити*, *наштитовати*, *средити*, *улепшати*, *побољшати*, *изменити* и сл. често се јављају у оквиру наведеног модела са неодређеним агенсом, причему подједнако у реченицама са глаголима *имати*, *добити* и у конструкцијама са посесивним дативом.

Модел $P \neq S$, *Sindef* су обухваћене и конструкције са инаниматним објектом у којима партиципи настају од глагола деструктивне семантике: *покварити*, *сломити*, *повредити* и сл.:

- (127) Ауто му је покварен.

У оквиру наведеног модела могу јавити конструкције са посесивним дативом које је немогуће трансформисати у реченице са глаголом *имати* због семантике глагола од којих су настали партиципи, јер потоња указује на измењено стање услед губитка објекта, што блокира употребу глагола *имати*. При чему агенс радње која је довела до елиминисања објекта није дефинисан:

- (128) *Кућа му је спаљена*. X је спалио кућу. Кућа је спаљена. *Он има спаљену кућу.
- (129) *Ствари су му уништене*. X је уништио ствари. Ствари су уништене. *Он има уништене ствари.

Веома ретко међу конструкцијама ПРД наведеног типа се могу јавити и реченице са предложним посесивним генитивом, које свакако спадају у периферине појаве у савременом српском језику:

(130) А у вас је и коса на глави **избројена** (Лука 12).

8. Закључак

1. Субјекатске (*имати* + трпни глаголски придев) и несубјекатске (падежна конструкција + трпни глаголски придев) конструкције ПРД формирају периферију категорије пасива у српском и украјинском језику, који спадају у прелазне између тзв. група *habere* и *esse*. У оба језика су развијеније несубјекатске конструкције – у српском са дативом посесивним, у украјинском – са предложним генитивом.

2. Заступљеност конструкција ПРД са глаголом *имати* у наведеним језицима зависи од њеног типа. У оба језика су најзаступљеније конструкције које настају према моделу $Pos = Ag, Agdef$, при чему су најактивније конструкције са глаголима реципрочне семантике у којима посесор на позицији субјекта наступа као један од агенаса претходно обављене радње, док је други агенс изражен индиректним објектом. У оквиру наведеног модела издвајамо неколико група глагола који активно учествују у формирању партиципа: а) резултативни глаголи са семантиком успешно завршене планиране радње; б) глаголи кумулативне семантике; в) глаголи са семантиком постепене промене стања; г) глаголи са значењем обављене рутинске радње; д) глаголи деструктивне семантике са значењем неконтролисана радње.

У оквиру наведеног модела функционише и други глагол из групе *habere* – *носити* који се десемантизује и користи се како приликом изражавања неутуђиве соматске припадности, тако и отуђиве.

3. Према моделу $Pos \neq Ag, Agdef$ граде се конструкције ПРД у којима је посесор адресат претходно обављене радње који активно у њој учествује. Наведени модел у српском језику блокира употребу партиципа од глагола прохибитивне или пермисивне семантике, који су заступљени у конструкцијама тог типа у западнословенским језицима. У украјинском језику конструкције субјекатске ПРД су слабо развијене у оквиру наведеног модела, док несубјекатских нема.

4. У случају тзв. реципијентне дијатезе, када је инаниматни посесор пацијенс претходно обављене радње, реализује се модел $Pos \neq Ag, Agindf$. Наведени модел је развијен у оба језика на рачун конструкција ПРД са глаголима *имати*, *добити*, (ретко) *поседовати* (укр. *мати/отримати*) и то у електронском и техничком дискурсу. Аналогне конструкције јављају се и у руском језику, у којем се посесивне конструкције по правилу граде помоћу глагола *быть*, што указује на заједничку тенденцију ка експанзији субјекатских конструкција ПРД у словенским језицима.

ЛИТЕРАТУРА

- Бондарко, Шелякин, Храковский 1987:** А.В. Бондарко, М. А. Шелякин, В.С. Храковский и др., *Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис*. Ленинград: Наука.
- Вихованець, Городенська 2004:** І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, *Теоретична морфологія української мови*. Київ: Пульсарі.
- Всеволодова, Кукушкина, Поликарпов 2013:** М.В. Всеволодова, О.В. Кукушкина, А.А. Поликарпов, *Русские предлоги и средства предложного типа. Материалы к функционально-грамматическому описанию реального употребления. Книга 1. Введение в объективную грамматику и лексикографию русских предложных единиц* (ред. М.В. Всеволодова). Москва.
- Загнітко 1996:** А.П. Загнітко, *Теоретична граматика української мови: Морфологія*. Донецьк : ДонДУ.
- Загнітко 2001:** А.П. Загнітко, *Теоретична граматика української мови: Синтаксис*. Донецьк: ДонНУ.
- Загнітко 2006:** А.П. Загнітко, Морфологічна і семантична структура категорії стану і поля становості. *Лінгвістичні студії*, 14, 64–73.
- Ивић 1960:** М. Ивић, Диференцијалне синтаксичке особине у словенском језичком свету. *Годишњак филозофског факултета у Новом Саду*. књ. 5. Нови Сад, 50–74.
- Илиевски 1988:** П. Хр. Илиевски, *Балканолошки лингвистички студии со посебен осврт кон историскиот развој на македонскиот јазик*. Скопје.
- Митковска, Бужаровска:** Митковска Лилјана, Бужаровска Елени. За имперфектот во македонскиот стандарден јазик. *Прилози XXXV/1*, Скопје: МАНУ, 45–71// www.academia.edu/4329624.
- Недялков, Яхонтов, Маслов 1983:** В.П. Недялков, С.Е. Яхонтов, Ю.С. Маслов и др., *Типология результативных конструкций (результатив, статив, пассив, перфект)* (под ред. В.П. Недялкова). Ленинград: Наука.
- Номати 2007:** Мотоки Номати, О посесивно-резултативних конструкцијах в славянских языках (на материале польского языка в сравнении с другими славянскими языками. *ЗбМСС 71–72*, 599–610.
- Номаћи 2007:** Мотоки Номаћи, О тзв. индиректном пасиву у словачком језику (на фону других словенских језика. *Синтаксичка истраживања (дијахроно-синхрони план)*, *Лингвистичке свеске 6*, Нови Сад, 44–53.
- Пешковский 2010:** А.М. Пешковский, *Объективная и нормативная точка зрения на язык*. Москва.
- Пипер и др. 2005:** П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица* (ред. Милка Ивић). Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
- Спасов 2002:** Људмил Спасов, О македонском перфекту. *ЗбМСФЛ 45*, 1–2, 269–276.

- Тополињска 1996:** Зузана Тополињска, *Студии од македонско-бугарската јазична конфронтација*. Скопје: МАНУ.
- Храковский, Яхонтов, Сильницкий 1974:** В.С. Храковский, С.Е. Яхонтов, Г.Г. Сильницкий и др., *Типология пассивных конструкций. Диатезы и залого* (под ред. А.А. Холодовича). Ленинград: Наука.
- Feleszko 1981:** Kazimierz Feleszko, O rezultatywności perfektum serbsko-chorwackiego// *Studia linguistica memoriae Zdislav Stieber dedicata*. Warszawa, 145–149.
- Grickat 1961:** Irena Grickat, Razvoj značenja glagola *imati*// *Radovi ANNRBiH XVIII*, 67–81.
- Mitkovska, Bužarovska 2008:** Liljana Mitkovska, Eleni Bužarovska, On the use of habere-perfect in journalistic and administrative style. *STUF* Vol. 61, Issue 2, 128–138.
- Nomachi 2004:** Motoki Nomachi, Pregled kategorije posesivnosti u slovenačkom jeziku – u poređenju sa drugim slovenskim jezicima. *Филолошки преглед* 31, 1–2, 127–137.
- Nomachi 2005:** Motoki Nomachi, Neka obeležja posesivne rečenice sa imenicom somatske pripadnosti u slovenskim jezicima – na materijalu slovenačkog jezika u poređenju sa drugim slovenskim jezicima. *Primenjena lingvistika* 6, 44–54.
- Nomachi 2006:** Motoki Nomachi, Nekoliko napomena o tzv. posesivnom perfektu u srpskom jeziku. *Наш језик* 37, 1–4, 43–51.
- Nomachi 2008:** Motoki Nomachi, On the recipient passive in the Kashubian Language (Annex to Milka Ivić's syntactic inventory for Slavonic dialectology). *Јужнословенски филолог* LXIV, 273–281.
- Panevová 2013:** Panevová Jarmila. Slovníková informace a její použití v gramatice (na příkladu českého slovesa). *Јужнословенски филолог* LXIX, 75–90.
- Pisarkowa 1964:** Kristyna Pisarkowa, Składniowa funkcja imiesłowów z czasownikiem *mieć*. *Język Polski* XLIV, 231–237.
- The Grammar of Possessivity in South Slavic Languages: Synchronic and Diachronic Perspectives* (ed. Motoki Nomachi). Sapporo: SRC, 2011.
- Topolińska 2000:** Zuzanna Topolińska, *Polski-Makedonski, Gramaticka konfrontacija*, 3. Studii od morfosintaksata, Skopje.
- Topolińska 2008:** Zuzanna Topolińska, *Z Polski do Macedonii. Studia językoznawcze. Tom 1. Problemy predykcji*. Kraków.
- Velkovska 1998:** S. Velkovska, *Izrazuvanje na rezultativnosta vo makedonskiot standarden jazik*. Skopje: Institut za makedonski jazik.

Людмила Попович

ПОСЕССИВНЫЙ РЕЗУЛЬТАТИВНЫЙ ДИАТЕЗИС В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ
В СРАВНЕНИИ С ДРУГИМИ СЛАВЯНСКИМИ ЯЗЫКАМИ

Резюме

Посесивный резултативный диатезис (ПРД) в сербском языке представлен двумя типами конструкций – субъектными посесивными резултативами (глагол из группы *habere* + пассивное причастие) и падежными конструкциями (посесивный дательный). Субъектные конструкции ПРД, являющиеся грамматической нормой в западнославянских языках, а также в македонском и болгарском, представляют собой недостаточно изученный инновационный процесс в сербском языке. Собранный языковой материал показывает, что некоторые разновидности данных конструкций прогрессируют в разговорном языке, а также в электронном и техническом дискурсах не только сербского, но и украинского языков. Исходя из отношений между посессором, агенсом действия, ведущего к изменению состояния и объектом этого действия, а также из фактора определенности/неопределенности агенса, в работе выделяются три модели конструкций ПРД, каждая из которых в различной мере представлена в сербском и других славянских языках. Особое внимание уделяется описанию семантических типов глаголов, являющихся базой для формирования причастий, используемых в конструкциях ПРД в сербском языке, а также объяснению семантических факторов, влияющих на выбор субъектной или падежной конструкции ПРД в каждом конкретном случае.

Стана С. РИСТИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 20.12.2013.
Прихваћен: 22.02.2014.

КОНЦЕПТ *ДОМОВИНЕ* У ПОЕТСКОМ ДИСКУРСУ САВРЕМЕНИХ СРПСКИХ ПЕСНИКА РАЗЛИЧИТИХ ПЕРИОДА

На основу когнитивног и етнолингвистичког теоријско-методолошког приступа у раду** ће бити представљена концептуализације домовине на поетском дискурсу одабраних српских песника различитих генерација и праваца, од романтизма, реализма и раног модернизма до представника послератне генерације модерниста, с циљем да се утврди у којој мери је концептуализација условљена стереотипизацијом овог појма у савременом српском језику и различитим друштвено-историјским, идеолошким и културним факторима, а у којој мери специфичностима поетског дискурса, индивидуалном тачком гледишта и поетском перспективом самих песника.

Кључне речи: концепт домовине, поетски дискурс, профилисање концепта, параметри профилисања, општејезички параметри профилисања, индивидуални параметри профилисања, српски језик

1.1. Применом когнитивног и етнолингвистичког теоријско-методолошког приступа Лублинске етнолингвистичке школе (Бартмињски 2011), у раду се представља динамика у концептуализацији појма домовина на поетском дискурсу одабраних српских песника различитих генерација и праваца, од романтизма, реализма и раног модернизма до представника послератне генерације модерниста. Из ранијег периода то је поетски дискурс песника: Ђ. Јакшића, Ј. Ј. Змаја, А. Шантића, Ј. Дучића, М. Ракића, М. Бојића, а из најновијег периода: Д. Максимовић, В. Попе, Д. Јеврић, Р. Петрова Нога и М. Тешића.

1.2. Циљ је да се утврди у којој мери је концепт домовине у специфичном поетском дискурсу условљен општим друштвено-историјским, идеолошким

* stana.ristic@isj.sanu.ac.rs

** Рад је урађен у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

и културним факторима, а у којој мери индивидуалном тачком гледишта и поетском перспективом самих песника, имајући пре свега у виду концептуализацију и стереотипизацију овог појма у савременом српском језику, истраженом на системском језичком материјалу из тезаурусног Речника САНУ (Ристић 2013).

3.1. У раду Ристић (2013) утврђено је да концепт домовина у српском језику, као и у другим словенским језицима, припада кругу културних, егзистенцијалних, универзалних и идеолошких концепата,¹ а да се стереотип домовине у српском језику заснива на лексичко-семантичком, творбеном и синтагматско-парадигматском потенцијалу две лексеме *домовина* и *отаџбина*. У анализи поетског дискурса утврђено је да се вишедимензионални појам домовине, осим поменутих лексема, исказује и другим лексемама које се са примарним јављају у синонимијским, хиперо-хипонимијским и антонимијским односима. Сам појам се у поетском дискурсу, такође, концептуализује у просторном смислу у виду концентричних кругова на исти начин као и у савременом српском језику у целини. Најшири круг је означен хиперонимима *Србија* (у значењу „држава”), затим лексемом *земља* и *постојбина*, што одговара примарним значењима лексема *домовина* и *отаџбина*, представљеним у Речнику САНУ: „земља, држава у којој се неко родио и у којој је одрастао, постојбина, отаџбина”, појмовно одређеним истим хиперонимним лексемама *земља*, *држава* и *постојбина*. Ужи кругови у концептуализацији овог појма у просторном смислу, по редоследу сужавања према центру, у поетском дискурсу исказују се хипонимним лексемама или спојевима: *покрајина*, *крај*; *завичај* или *родни крај* (најчешће исказан ономастичким јединицама); затим *очевина* и у самом центру лексемом *дом*, што одговара секундарним значењима лексема *отаџбина* и *домовина*, представљеним у Речнику САНУ (в. Ристић 2013: 184–185).

3.2. Друштвени аспекти, за разлику од реализације ових аспеката у језику уопште (в. Ристић 2013: 191–193), у поетском дискурсу, испреплетани су са аксиолошким, емотивним и културним аспектима и, независно од друштвено-историјских прилика и књижевних праваца, варирају овај појам у складу са индивидуалном тачком гледишта и поетском перспективом самих песника, што се на језичком плану реализује у у виду низа хипонимних лексема: *Србија*, *мајка Србија*, *мајка земља*, *племе (славно)*, *мој народ*, *моји земљаци*, *мој род*, *наша крв*, *свој*, *брат / браћа*.² Базу концепта у поетском дискурсу чине просторни параметри, док у језику уопште базу стереотипа чине просторни и друштвени параметри (исп. Ристић 2013: 185).

¹ Такође је утврђено да концепт домовина дели заједничку концептосферу са концептима дом и мајка на основу позитивних елемената „свог, блиског” из опозиције „свој – туђи”, што је евидентно и у поетском дискурсу песника свих наведених генерација и праваца. Међутим сам појам домовине, за разлику од друга два наведена појма, третира се као „узвишен”, јер се употребљава само у специфичним дискурсима: књижевном, едукативном, црквеном и политичком (уп. Радовић Тешић 2009: 119 и Бартмињски 2011: 245).

² У језику у целини, поред наведених параметара, у стереотипизацији домовине јављају се још институционални и идеолошки параметри (Ристић 2013: 187, 195–196).

3.3. У даљем излагању, због ограниченог обима рада, биће представљени општи когнитивни аспекти концептуализације појма домовина у поетском дискурсу, као и улога просторних параметара у профилисању овог појма, док ће друштвени и други параметри бити представљени у неком нашем будућем раду.

Улога опозиција у концептуализацији домовине

4.1. У поетском дискурсу, као и у савременом језику, вишеаспектност и вишедимензионалност концепта домовине заснива се на бинарним опозицијама: „свој – туђи” „унутрашњи простор – спољашњи простор”, које се у профилисању реализују у виду позитивних емотивних, друштвених и просторних параметара из концептуалног поља „свој” и „унутрашњи простор”. Тако је код већине песника домовина оно што је блиско, пријатељско, што пружа сигурност, па овај појам опонира појму „свет” који се перципира као нешто далеко, туђе, непријатељско, а у већини случајева и опасно. На општем плану у поетском дискурсу опозиције се исказују заменичким и прилошким речима: *свој – туђи, наш / ваш – њихов, овде – тамо*, што је најексплицитније исказано у песми А. Шантића *Остајте овдје ...: Остајте овдје! ... Сунце туђег неба / неће вас гријат 'к'о што ово грије, / ... / Овдје вас свако познаје и воли, / А тамо нико познати вас неће – / Бољи су своји и кршеви голи, / Но цвјетна поља, куд се туђин креће. / Овдје вам свако братску руку стеже, / У туђем свијету за вас пелен цвјета (329–330).*

4.2.1. „Своји”, свој, отаџбински народ, у родољубивим стиховима песника именују се најчешће позитивним лексемама или лексемским спојевима, типа: *свој, брат, браћа, братска рука, племе славно, наша крв, Обилићи, слободни лавови, мој род, моји земљаци, мој народ*, али и лексемама са негативним значењем: било због страдања и жртвовања за домовину: *мученици (земље), мученици и хероји*, било због недоличног односа према домовини: *издајнице, кукавице*, било због пасивног односа према домовини и њеном народу у кризним / ратним условима прецедентним лексемама: *спавачи, трнове ружице*, као у стиховима Д. Јеврић: *Историју пишу победници / С борама заблуда на лицу ... / спавачи и трнове ружице ... / хајкачи и незнани – све заблуде / у скици за портрет вјечности (Палимпсест)*. Приврженост и високо вредновање „свог”, макар и не било добро, и ниподаштавање „туђег” иако бољег, исказана је у стиховима А. Шантића опозицијом „Бољи су своји и кршеви голи / Но цвјетна поља, куд се туђин креће”.

4.2.2. Свој народ се именује на различите начине и када се нађе у позицији исељеника, када „остави, напусти земљу” и то из различитих позиција: из позиције, перспективе домородачког становништва погрдним називима: *избегари, добези, дођоши*; из перспективе самих исељеника: *најмљена душа*; из позиције „избеглих” песника: *Нови Жидови, Хазари, туђи себи и другима*, а затим из перспективе песника посматрача: *изгуб-племе Лазарево*. Профил такве домовине са народом који се у својој историји често селио, не мирећи се са ропством, означен је у Тешићевим стиховима као *земља селија*.

4.3.1. „Туђи”, „други”, припадници других народа, у поетском родољубивом дискурсу најчешће се представљени као непријатељи српског народа и именују су погрдним именима: *хуље, туђа крв* (наслов песме М. Бојића: *Туђој крви*), *тирани, тиранске хорде, душмани (душманске руке), хајкачи, незнани, гоничи, звериње, џелати, гује, хуље*, а погрдно се именује и све друго што је у вези са непријатељима: *град цара паса* (турски цар у стиху В. Попе), или именима са мање или више негативном конотацијом: *други, туђин, туђи (стег, небо, свет), неместа „туђа места”, ничија земља*, или неутрално: *свет* (у народном говору: *бели свет*).

4.3.2. Ретко су у поетском дискурсу „туђи” профилисани као добронамерни, пријатељи, као сународници и савезници и означени лексемама са позитивним или неутралним значењима. У просторном профилисању домовине као дома (гостопримљивог дома) у стиховима Д. Јеврић означени су лексемама *каравани „намерници, путници” и свеци*: Проходили тихи каравани / на сва врата улазили хуље и свеци /.../ сви узимали хљеб и со (*Дом*), а у друштвеном профилисању вишенационалне домовине, тзв. „државне домовине”, лексемама *братство, једна лоза, једна крв* у стиховима А. Шантића: На врелу братства опрасмо очију вид, / И више ми нисмо слепи ... / Опрасмо мрље, и крв, и грех, и стид, / И сад смо к’о богови лепи! / Гле душе, што их вековни точио црв, / У један сплеле се венац – : / Једна је лоза и једна краљевска крв / Срб, Хрват и Словенац (*Ново поколење*: 89–90). Из савремене перспективе у перцепцији Р. Петрова Нога није могућ не само профил такве вишенационалне „државне домовине”, него ни профил вишеконфесионалне домовине истог народа, на што указују следећи стихови: На разбојишту леже / Без јака и лелека / Закрвављена лица / Три вјере Језик исти / Наопако су чули / Несретна породица / Сунце и мјесец Чисти / У крвцу огрезнули (*Помрачење*: 187), у којима се профил такве домовине означава негативним лексемама: *разбојиште и несретна породица*.

5.1. Унутрашњи простор у концептуализацији ДОМОВИНЕ и у поетском дискурсу, као и у језику уопште, одређен је параметром границе, која се профилише на различите начине и у складу с тим означава различитим именима. Профил тзв. „националне домовине” именује се као: *земља Србија (отаџбина / мајка Србија)*, а њене границе означене су на различите начине. У песми Ђ. Јакшића *Отаџбина* границе су означене као „одбрамбени (камени) бедем”: И само дотле, до тог камена, / До тог бедема, / Ногом ћеш ступит’, можда поганом. / Дрзнеш ли даље? ... Чућеш громове / Како тишину земље слободне / Са грмљавином страшног кидају; / ... Ал’ један израз, једну мисао, / Чућеш у борбе страшној ломљави: „Отаџбина је ово Србина!” (211–212); а у „завичајним песмама” В. Попе као „неосвојени бедем”: Шириш руке Високи /... / И градиш / Последњи неосвојени бедем / Своје тврђаве у ваздуху (*Горња тврђава*: 248). У стиховима Д. Максимовић у песми *Балкански ратови* то је „златна граница отаџбине”: За чамовим столом у земљу пободеним / бранковински сељаци пију вино части / и приволевају се царству небесном. / Златном границом отаџбине / сваки се гордо опасао.

5.2. Уже покрајинске и завичајне границе у родољубивим стиховима су најчешће назначене ономастичким јединицама, најчешће топонимима, ојконимима, па је домовина просторно код већине песника историјским и митским параметрима профилисана као Косово или као градови и места на Косову, значајни из ближе или даље прошлости: *Косово поље*, *Призрен*, *Приштина*, *Гњилане*, као реке: река *Бистрица*; као манастири и цркве на Косову (еклисионими): *Дечани*, *Студеница*, *Грачаница*, *Љевишка* и др., или, пак, симболичним обележјем, „косовским божурима” (*бели божури*, *бели и плави божури*, *коло божура*, *поље божура*, *два божура бојна*, *божурова деца*); затим као Шантићево, Дучићево и Ногово *Невесинје*, које је у перцепцији А. Шантића профилисано као „расадник српства и колијевка лава” (*Сеоба*: 202–203). Ту је и *Београд* В. Попе, *Десанкина Бранковина*, или се као граничници домовине у стиховима песника јављају имена других покрајина и места значајних за историју Србије и српског народа: *Сентандреја*, *Подриње*, *Горажде*; реке: *Дунав*, *Тиса*, *Дрина* и сл. У ређим случајевима границе завичаја исказују се у виду нечега што је карактеристично за одређени крај: Шантићеви *кршеви голи*, *Тешићева завичајна шљива српска*.

5.3. Границе уже профилисане домовине као „дома” и „гроба” одређене су најчешће физичким и аксиолошким параметрима: *убог и стари дом*, *плава гробница*, *светли гробови*, а као „храма” опет ономастички, називима цркава и манастира: *Самодрежа*, *Хиландар*, *Жича*, *Каленић* и др.

5.4. У поимању неких песника, просторне границе домовине, Србије, превазилазе оквиру државне границе и обухватају све просторе насељене Србима, и то на основу друштвеног параметра исте националне припадности, као што је евидентно у Шантићевим стиховима: И свуда гдје је српска душа која, / Тамо је мени отаџбина моја – / Мој дом и моје рођено огњиште ... (*Моја отаџбина*: 326). Код савремених песника В. Попе и М. Тешића северна граница српске отаџбине историјски је профилисана и означена *Сентандрејом*, којом је означен траг српских православних и словенских паганских сеоба: Бежала си до краја вечности ... / Извадила из рајске реке / Лобању свог имењака свеца / И на темену јој саградила / седам сунцомоља ... Помирисала си цвет перунике / Затворила си небеску круницу / И заћутала (В. Попа, *Сентандреја*: 213) Ластавицом трепне стреја. / Ланен глас је Сентандреја. (Тешић, *Као лађа по пучини* III: 14). Д. Јеврић својим стиховима, који се нижу у градацији, призива домовинске границе илирског простора: Долазиш ли зоро илирска ... / свићеш ли зоро илирска ... / отварам двери зоро илирска (Из збирке: *Усне земљи обећане*), стиховима у којима је историјска перспектива прибежиште и жеља да се избегне усуд сеоба и прогона и да се живи у другом, мирнијем и слободарском времену (уп. Јовановић 1993: 37).

5.5. Међутим, у поетском дискурсу, као и у религијском, просторна граница домовине, Србије, помера се не само у ширину него у висину, према небу и до неба, и даље до космоса, било да се профилише у ширем државном или ужем завичајном смислу, чиме се укида опозиција „земља – небо” односно „свет земаљски – свет небески / космички”, „царство земаљско – царство небеско”, па у родољубивим стиховима неких песника јављају се реализа-

ције: *небеска домовина, небеска Србија, небеско родно место*, или *Дунав рајска река, Београд бела кост међу облацима* и сл.³

Улога синонимије у концептуализацији ДОВОМИНЕ

6.1. У домену синонимије у поетском дискурсу се употребљава велики број лексичких и сложенијих јединица којима се именује појам ДОВОМИНЕ у његовим различитим видовима. Тако се осим невеликог броја синонима: *земља, место, држава, завичај, родни крај, родна груда, дом, кућа, огњиште (породично, рођено)*, карактеристичних за језик уопште (уп. Ристић 2013: 186), у поетском дискурсу употребљава много већи број лексема, које саме или са карактеристичним спојевима најчешће варирају овај појам и откривају особине по којима се именовани појмови удаљавају од уобичајене (прототипичне) представе означене лексемама *домовина* и *отаџбина*, профилишући просторне, друштвене, емотивне и аксиолошке аспекте ДОВОМИНЕ: *земља Србија, Србија* (или архаичне, покрајинске и стране варијанте тог имена: *Сербија, Сервија, Serbia*); *ова земља, постојбина, дедовина, груда, једина домовина драгана; Косово (Косово равно, земља крвава), Невесиње равно (расадник српства, колевка лава), родни крај, завичај (благ предео завичаја, завичајна шљива српска), мој завичај, родни град Београд* (делови Београда: Теразије, Врачар, кула Небојша и др.).

6.2. Преовлађују лексеме или спојеви са позитивном конотацијом, којом се истичу особине тоpline, блискости, сигурности и заштите: *моја отаџбина, мајка Србија* или (*ваша, наша, ова*) *мајка Србија, добра земља моја, земља мати, света мајка; дом (мој дом), кућа, родни праг, огњиште (моје рођено огњиште), амајлија од зала; чврстина, истрајност, дуговечност, вечност: земља што вечно васкрсава, камен, кам рођени, пирамида, кула, споменик; затим високо вредновање отаџбине: света земља, грумен земље свете, светла земља, небеско родно место; високо вредновање жртвовања за отаџбину, херојска прошлост, историјски континуитет, храброст и родољубље њених житеља, слободарска наслеђеност, лепота: Србија земља слободе, чудна земља, лепа Србија, светли гробови, плава гробница, повесница; егзистенцијални значај: колевка и гроб* и др. Мањи број лексема и спојева са негативним конотацијама истичу оскудност и сиромаштво домовине, непрекидну борбу и страдање за њен опстанак и слободу, повремено падање у ропство: *земља убога и гола, мучена земља, мајка робња црна; убоги дом* и др.

³ Међутим, у језику се просторни профил домовине шири изван граница Србије, што је подстакнуто актуелним процесима европеизације и глобализације све до укидања опозиције „унутрашњи простор – спољашњи простор” и антонимијског односа лексема *домовина* и *отаџбина* према лексеми *свет*, па у српској лингвокултури већ постоји реализација: СВЕТ ЈЕ ДОВОМИНА а може се очекивати и реализација Европа ЈЕ ДОВОМИНА (што потврђује изрека која се чује у народу: Домовина је тамо где ми је добро) (уп. Ристић 2013: 186).

Просторни аспекти у концептуализацији домовине

ДОМОВИНА као држава

7. Најшири круг у концептуализацији домовине у поетском дискурсу означен је лексемама *Србија* (у значењу „национална домовина”), *земља* и *постојбина*.

7.1. Физички аспекти националне домовине, отаџбине, Србије, у романтичарском, доживљају песника Ђ. Јакшића метафорично су представљени у виду камена и пирамиде, чиме се истиче чврстина, монументалност и вековна постојаност домовинске грађевине: И овај камен земље Србије, / Што, претећ' сунцу, дере кроз облак, / Суморног чела мрачним борама / О вековечности прича далекој, / Показујући немом мимиком / Образа свога бразде дубоке. /.../ А камен овај, к'о пирамида / што се из праха диже у небо (*Отаџбина*: 211–212). Код М. Бојића отаџбина је „чудна земља” профилисана сличним физичким параметрима, грађевином куле и споменика од времена јачом: У тој чудној земљи ..., /... / Стоје моје куле од времена јаче / И споменик, ком се ни ругај, ни диви (*Туђој крви*: 97–98).

7.2. Физички аспекти домовине профилисани су и метафоричном употребом лексеме *земља*, као у Шантићевим стиховима: Ил' не знате да је издајство јунаку / Оставити земљу гдје га мајка роди ? /.../ Јер мученој земљи мученика треба (*Сеоба*: 202–203). Овај профил домовине у стиховима М. Бојића високо се вреднује као „грумен земље свете” са заштитничком улогом: Дајте ми први грумен земље свете, / Да амајлија буде ми од зала, / Да око њега злато се оплете, /.../ Да сакупим их у храм новог дана, / Олтару славе да их на дар предам (*Светиње*: 90–91).

7.3. У физичком смислу реализују се и мотиви „губитка, напуштања домовине” и „стицање нове домовине”. Најчешћи вид напуштености домовине јавља се у виду исељавања, масовне сеобе, сеобе народа, које су више пута обележиле кризну или поробљивачку историју Србије или појединих њених крајева: Косова и Метохије и Херцеговине. Ови мотиви различито се емотивно и мисаоно перципирају код песника различитих генерација и праваца.

7.3.1. Код песника старијих генерација из романтичарског, реалистичког или рано модернистичког усмерења, реалност „губитка домовине” драматично се доживљава, па је у том смислу најекспресивнији Шантићев емотивни родољубиви позив да се остане у домовини: Остајте овдје ! ... Сунце туђег неба / неће вас гријат ' к'о што ово грије, / Грки су тамо залогјаи хљеба, / Гдје свога нема и гдје брата није (*Остајте овдје ! ...*: 329). Не идите, браћо, од роднога прага, / Јер мученој земљи мученика треба ... / Треба мушке снаге и витешких рука; / Треба Обилића и слободних лава (*Сеоба*: 202–203). Губитак домовине у поетском дискурсу се реализује и кроз профил поробљене домовине, што се у стиховима истог песника исказује емотивно и с родољубивом патетиком, а сам чин поробљавања се осуђује као предаја, продаја домовине: Продали су тебе ... /.../ Са бедема наших туђи ст'јег лепрша, / А пољима, мај-

ко, туђи коњиц рже: / У твоје олтару пламенови трну, /.../ Продали су тебе к'о робину црну, / Плачи, мајко, плачи! (*Отаџбини*: 190–191).

7.3.2. Међутим, у стиховима савремених песника, модерниста, сеобе се доживљавају као историјска неминовност, на коју се, како у прошлости тако и у садашње време, не може утицати, па зато у њима нема позива на остајање у домовини, али се судбина расељеног српског народа различито перципира и доживљава. У стиховима Р. Петрова Нога исказана је забринутост и запитаност над идентитетом српског народа и његове „нове домовине”, као у стиховима: Нови Жидови Хазари Свуд ли нас Боже / расија / За сунцем да нас озари Расција – Нова Србија / И свуда ли смо ницали туђи себи и другима (*А о моме крсном имену*: 169), при чему се истиче однарођавање у туђини, изобличавање народа у раселавању и сл. (уп. Јовановић 1993: 179–183).

7.3.3. Код Тешића се сеоба, као судбина и удес српског народа, представља из перспективе посматрача и позиције репортера и хроничара, који у журби у виду скице зумира преплетене карактеристичне детаље из садашњих и прошлих сеоба, и то са тачке гледишта обичног човека и интелектуалца, без емотивног набоја и патетике, али са историјским памћењем, резигнацијом или „очајним родољубљем” и са запитаношћу над опстанком домовине: (Постојиш ли, постојбино, / или маглom вејеш, трино?) у ситуацији у којој „над историјским сећањем ликује сурова садашњост” (Јовановић 1993: 210–213), као у стиховима: Маховина с крепа блене / у зев Куће рашчлањене /.../ Скончавају, кроз неместа, / ратник, овца и невеста ... / Јовановић је ли Паја / она звезда изнад гаја? /.../ А Љевишка, а Љевишка ... / Модри ли се она жишка? /.../ Реч до речи – дрхтав додир: / *прстен, рука, златан кондир* (*Као лађа по пучини*: 12–14). Другачији, емотивни тон имају Тешићеви родољубиви стихови којима се представља тежак положај иселењика у „новој домовини” и њихова носталгија за напуштеном домовином, за завичајем: (Жубори ли крај Дунаја / родно биље родног краја?) / Пред врч дрвен Арсенију / простре светлост Метохију. / Оно Поље опет пламти: / епитрахил, божур златни. / За свето се хвата древо / изгуб-племе Лазарево. /.../ Нигде мира нити Куће – / а Мошти су путујуће (*Црква дрвена*: 15–16). Потпуна изгубљеност и збуњеност у туђини исказана је кратким стиховима, као јецајима, а историјска судбина сеоба дочарана је употребом архаичних ономастичких облика: *За брежјем земља селија, / а Дрина: Дунај, Тиса ми.* /.../ Утрепти с ластом Сервија (*Григорије Рачанин III*: 20).

7.3.4. Мотив савремених косовско-метохијских сеоба и остављених гробова, са експлицитним позивањем на прецедентни текст, Сеобе М. Црњанског, представљен је и стиховима Д. Јеврић у више песама: Избегарима их зову, понегдје / тепају / добјези, дођоши ... / Сред Велике Хоче ... / С Видом без вида / залуд смо читали Црњанског / урушено је тројство / дома / гроба / сина (*Ускоци у Метохији*); Днес: најмљена сам душа, номад ... / на ничијој земљи чувам стада (*Горки брст*); За нама траг маховине и пепела (*Одлазак из завичаја*).

ДОМОВИНА КАО РОДНИ КРАЈ, ЗАВИЧАЈ

8.1. Профил домовине као родног краја, завичаја најсликовитије је представљен у песмама В. Попа у циклусу песама *Повратак у Београд*, из збирке *Усправна земља*, у којима се преплићу реалне слике најзначајнијих места у граду са историјским памћењем.⁴ Поучен лекцијама „ходочашћа” по Србији и српским светињама песник је из мирнодопске перспективе али ангажовано и са емотивним параметрима вредновао и прошлост и садашњост Србије и српског народа, чија домовина, не само кроз Београдске бееме него и кроз друга посећена места, помера своје границе у висине ка небу, у небо и у вечност: Бела си кост међу облацима / Ничеш из своје ломаче / Из преоране хумке / Из развејаног праха / Ничеш из свога нестанка / Сунце те чува / У златном своме ћивоту / Високо над лавезом векова /.../ Бела си кост међу облацима / Кост костију наших (*Београд*: 253). Некоме сте трг ... / Нама сте камени длан / На вама читамо црту живота / Никад јој нисмо видели крај (*Теразије*: 249); По цео дан се гола огледаш / У рајској реци ... / Чете голубова лучоноша / Уклањају трагове крви / Са осам твојих лица (*Небојша кула*: 251); Велики господине Дунаве / У твојим жилама тече / Крв белог града /.../ Узјаши највећег шарана / Пробиј оловне облаке / И походи своје небеско родно место (*Велики господин Дунав*: 252).

8.2. Изразита црта завичајности јавља се и у поетском стваралаштву Д. Максимовић, у циклусу песама *Завичај*, у којима се „мала домовина” профилише историјским, естетским, етичким и емотивним параметрима. У профилисању „домовине као завичаја” физички и просторни профил се поима као унутрашњи простор самосознаје и идентитета у песми *Песник и завичај*: Кад се попнем на вис /одакле се виде наше планине /.../ кад затрепери испред ока / то светлости и магле комешање, / почињем себе да разумевам, 55; као духовни простор за стицање вере и наде: Ту је записано оно што верујем, / што чиним и што сневам, 55; као простор који подстиче стваралачко надахнуће и (поетску) креативност и одређује личне особине: Безбројни мали богови / што у завичају прате песнике / унапред су певали и знали/ напамет све моје стихове; / у свему што сам чинила и створила, / више него прадедовске, и моје, / има широке душе њихове, 55–56. Из циклуса *Завичај* ове песникиње издаја се и етички профил у виду идеала општег добра и једнакости, заснованог на љубави према „својима”, према земљацима, што је евидентно у следећим стиховима: Волим да путујем трећом класом / на броду, возу и трамвају, / ту људи сваком називају бога / кад дођу и оду / и суседу руку дају. /.../ Ту увек за још неког места има, /.../ али ту се сапутници не гледају / са нечовечних висина, /.../ Ту су сви рођачки расположени / и једнаки готово / као на дан страшног суда (*Путник треће класе*: 66–67), као и значај заједништва у човековом животу, у његовој радости и жалости: Из хрста под којим је

⁴ Циклус Ходочашће један од пет циклуса из збирке песама *Усправна земља*: Ходочашће, Савин извор, Косово поље, Теле-кула и Повратак у Београд. О тематници песама из овог циклуса и песниковом односу према историји и традицији в. Јовановић 1993: 31–36.

спавао / садељан му је ковчег прости, / и они што су му на свадби играли / и сад су опет његови гости (*Сељакова смрт*: 68).

8.3. У Тешићевим стиховима обрађен је мотив радосног повратка у напуштени завичај, који је препознатљив по „шљиви српској”: Дремај, тежино тамјана модрог: / ти си ми гримиз с Тајне рођења, / спомен на софру модрила родног; / чему се враћам из отуђења, /.../ Спавај, под родом, летино блага, / стровилом кљукни кад се скотрља / јесен са брда. – Нека се страда: / мени по глави крши се, *прска*, / с крошњом о небу, *шљива – а српска* (*Шљива српска*: 76).

ДОМОВИНА КАО ДОМ

9.1. Домовина као дом профилисана је у песничком доживљају М. Бојића емотивним параметрима чежње за домовином коју је напустио са српском војском у повлачењу: Мисао нас једна рано зором буди, / Мисао нас једна целог дана прати, / Мисао нам једна ноћу тишти груди: / Да ли отац пати? /.../ Бол нас једна зором као труба буди, / Болем једним свака налита је чаша, / Болем једним кришом плачу наше груди: / Где су деца наша? (*Без домовине*: 83–84).

9.2. Профил домовине као похараног дома остварен је у песми *Дом Д. Јеврић*, која историјско памћење „гостопримљиве српске куће / дома на путу” доживљава и као лично искуство из последњег рата, остајући заточена у поробљеној Приштини: Проходили тихи каравани / на сва врата улазили хуље и свеци /.../ сви узимали хљеб и со / оствљали сан ... / мрена преко очију преко крина / сагорео отров у урни / пред домом смо посустали. Посусалост пред похараним „убогим” домом и исказана је и у стиховима Р. Петрова Нога: Стоји ли изван света / Убоги онај дом (*Изван света*: 66).

10.1. У родољубивим песмама наведених песника, без обзира на време у коме су живели и правца коме су припадали, на тематско-стилском плану препознатљиви су архаични и фолклорни епско-лирски лексички слојеви и мотиви са мотивима патријархалне традиције, као и прецеденти из ближе српске и даље хришћанско-православне, словенске па и паганске прошлости⁵. Неки песници прате историју свог народа од најстаријих времена, од досељавања Словена на ове просторе, као у стиховима Д. Јеврић: Доходили су постиђени љепотом ... / Спаљују скитачко рухо, рухо ратничко / и изнова крче шикаре ... / Завјет за потомство: / огњиште најприје свити и звекир – / гост да се огласи. / Потом су надолазиле ватре, надолазиле воде / и невоља свака (*Досељавање предака*); Голуждрави слијећемо у плаво закарпатје ... / пот нам одређује блискост / јединог завичаја (*Завичај*). То време „старе постојбине и паганске вере” представљено је и збирци Д. Максимовић *Летопис Перунових потомака* (1976), а на њега асоцира Попина песма *Сентандреја*:

⁵ Наше истраживање је показало да на садржајном и језичком плану родољубива поезија у традиционалном смислу тог појма има своје снажно упориште и код савремених песника модерниста, иако се у књижевној историји и критици истиче да родољубива поезија у традиционалном смислу не постоји као појам код послератних српских песника (Јовановић 1993: 7–8).

Бежала си до краја вечности /.../ Помирисала си цвет перунике / Затворила си небеску круницу / И заћутала (213), као и стихови Р. Нога: Јеси ли ти копиле из црних словенских шума /.../ Тај мутант историје што за фрескама шета (*Пред страшним судом на грчаничком зиду*: 144) (уп. Јовановић 1993: 37).

10.2. У поетском дискурсу код неких песника родољубље је експлицитно и јаче емотивно наглашено било због личног искуства и страдања у ратним условима (М. Бојић, Д. Јеврић) било због друштвено-историјских прилика у којима су песници романтизма, реализма или раног модернизма своју друштвену ангажованост и родољубље у ратним и кризним временима показивали и песничким стваралаштвом (Ј. Јовановић Змај, Ђ. Јакшић, А. Шантић, М. Ракић, Ј. Дучић и Д. Максимовић).⁶ Код савремених песника модерниста родољубље је исказано нижим емотивним тоном, често посредно преко упечатљивих поетских слика или у дијалогу са прецедентима из историје и културе, али са наглашеним реминисценцијама у доживљавању драматичне српске и/или косовско-метохијске старије и најновије победничке и губитничке историје (В. Попа, Д. Јеврић, Р. Петров Ного и М. Теших). Код Р. Петрова Нога, као и код Д. Јеврић, у родољубивој појезији узајамно се преплићу индивидуално искуство, национална историја и косовска митологија (уп. Јовановић 1993: 175). Родољубива поезија В. Попе и М. Тешиха, чији су се животи и стваралаштво одвијали у мирнодопским условима, лишена је непосредног ратног искуства и јаке емоције, али се, као и код других српских родољубивих песника, а не само код модерниста, одликује дијалогом, често и полемичким, како са културом свога народа тако и са европском културом (уп. Јовановић 1993: 17, 19), што је у раду делимично и показано, а што потврђују и песме Ђ. Јакшића *Јевропи* и *Јевропски мир*, као и песме М. Бојића *Туђој крви* и *А ко си ти? – Ивану Вазову*.⁷

Закључак

11. На основу анализе поетског дискурса изабраних савремених српских песника закључено је следеће: 1) концептуализација вишедимензионалног појма домовина у поетском дискурсу заснована је на просторним, друшт-

⁶ Родољубива поезија одабраних песника ранијих времена и праваца није пригодна, мада се може претпоставити да је сваки од њих, како је истакнуто за А. Шантића, у почетку родољубиву поезију неговао као пригодни књижевни род, као традицију романтичара (в. Ћоровић „Алекса Шантић, живот и рад: XLVIII–XLIX, из предговора треће књиге). Међутим, касније, као признати песници, сваки од њих родољубиву поезију почиње да негује с љубављу и као своје идејно опредељење.

⁷ Теби да певам – теби, тиранко ! / А дух ми мори отров и гнев; /.../ Миллионима народи пиште, / Миллион груди просипа крв – / Миллионима пале кућиште, / Миллион људи гмиже к’о црв. / И милиони долазе смерно / Јевропи гордој на холи суд (*Јевропи*: 189–190). Кад уз звекет од мачева / Крвав јурне вир – / Онда ћете, ваљда, знати, / Мудре главе, дипломати, / Шта ј’ *јевропски мир*? (*Јевропски мир*: 196). С орловима смо дошли пуни славе, /.../ И петвековне поломисмо браве. /.../ Ко си ти што ми језера скрнавиш, / Што исквареним језиком мог рода / Псујеш на химну мог победног хода? / Ко си ти што ме увредом крнавиш? (*А ко си ти? – Ивану Вазову*: 100).

вено-историјским, аксиолошким, емотивним и културним параметрима; 2) базу концепта у поетском дискурсу чини просторни профил, који се реализује као концепт тзв. „националне домовине”, Србије, са основним националним вредностима: именом (Србија, српски народ), језиком, историјом и културом; 3) таква његова база условљена је стереотипизацијом овог појма у савременом српском језику, чију базу, поред просторних чине и друштвени параметри; 4) просторни профил домовине у поетском дискурсу организован је у виду коцентричних кругова као у савременом српском језику у целини; 5) он је заснован на позитивним аспектима параметара „границе” и „унутрашњег простора” из опозиције: „свој – туђи”, и „унутрашњи простор – спољашњи простор”; 6) индивидуални поетски фактори (тачка гледишта и поетска перспективе самих песника) и друштвено-историјски фактори профилишу овај појам варирајући његове просторне аспекте аксиолошким и емотивним параметрима, потврђујући или доводећи у питање неке од основних традиционалних вредности: слободарски дух српског народа, његову спремност за одбрану домовине и вредност жртвовања за домовину.

ЛИТЕРАТУРА

- Бартмињски 2011:** Ј. Бартмињски, *Језик – Слика – Свет*. /Приредио Д. Ај-дацић, Превела М. Бјелетић/, Београд: Slovo Slavia.
- Јовановић 1993:** А. Јовановић, *Песници и преци*. Београд: СКЗ.
- Радовић Тешић 2009:** М. Радовић Тешић, *С речима и речником*. Београд: Учитељски факултет.
- Ристић 2013:** С. Ристић, Стереотип домовине у заједничкој концептосфери појмова дома и мајке, *Зборник Матице српске за славистику* 83. Нови Сад, 181–198.
- Ћоровић:** В. Ћоровић, Алекса Шантић, живот и рад /Предговор/, у Алекса Шантић, *Целокупна дела*. Библиотека Српски писци, Књига трећа /За штампу приредио В. Ћоровић/, Београд: Народна просвета.

Извори

- Милутин Бојић, *Песме и драме*. Београд: Српска књижевна задруга, 1927.
- Јован Дучић, *Царски сонети*. Сабрана дела, Библиотека савремених југословенских писаца, Књига трећа, Београд: Народна просвета.
- Змај-Јован Јовановић, *Певанија*. Нови Сад: Српска штампарија Светозара Милетића, 1882.
- Ђура Јакшић, *Целокупна дела*. Библиотека Српски писци, Књига прва /За штампу припремио Ј. Живановић/, Београд: Народна просвета.
- Даринка Јеврић, *Псалам бездомника и друге песме*. Приштина: Панорама, 2006.

- Десанка Максимовић, *Ловац срца свог и Тражим помиловање*. /Избор и пропратни текстови Слободан Ж. Марковић/, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1996.
- Рајко Ного Петров, *Човек се враћа кући*. Изабране песме, Задужбина „Десанка Максимовић”, Београд: Народна библиотека Србије, 2010.
- Васко Попа, *Сабране песме*. /Колекција мала кутија, уредник Д. Бугарчић/, Вршац: Друштво Вршац лепа варош, 1997.
- Милан Ракић, *Нове песме*. Београд: Издао С. Б. Цвијановић, 1912.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*. Београд: САНУ.
- Милосав Тешић, *Гром о Светом Сави*. Орашац: Задужбина друштво „Први српски устанак”, 2010.
- Алекса Шантић, *Целокупна дела*. Библиотека Српски писци, Књига прва, друга и трећа /За штампу приредио В. Ћоровић/, Београд: Народна про-света.

Stana Ristić

THE CONCEPT OF *HOMELAND* IN POETIC DISCOURSE OF CONTEMPORARY SERBIAN POETS OF DIFFERENT GENERATIONS

Summary

From the cognitive and ethnolinguistic theoretical approach this paper explores the conceptualization of *HOMELAND* based on selected poetic discourse of Serbian poets spanning different generations and divergent literary movements, from romanticism, realism and early modernism to the representatives of the post-war generation of modernists. It has been established that the conceptualization of this multi-faceted notion in poetic discourse is based on spatial, social-historical, axiological, emotional and cultural parameters, whose role in the profiling of *HOMELAND* is determined by a basic stereotypization of this notion in contemporary Serbian. Its basis in poetic discourse represents the spatial profile, which is realized as a concept of the so-called "national homeland" of Serbia, with its fundamental national values: name (Serbia, the Serbian people), language, history and culture. Individual poetic factors (point of view and poetic perspective of the poets themselves), as well as social-historical factors profile this concept, varying its spatial aspects with its axiological and emotional aspects by confirming or questioning some of the basic traditional values: the Serbian people's love of freedom, their willingness to defend their homeland, as well as the value of sacrificing oneself for one's native country.

Key words: the concept of homeland, poetic discourse, concept profiling, profiling parameters, general linguistic profiling parameters, individual profiling parameters, the Serbian language

Јелена Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 20.11.2013.
Прихваћен: 22.02.2014.

МИГРАЦИОНИ СЕМАНТИЧКИ ПРОЦЕСИ КОД СУБОРДИНАТИВНИХ ВЕЗНИКА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (ВЕЗНИК *КАКО*)

Радећи на опису грађе за *Српску синтаксу*, ауторка је приметила да су зависни везници у српском језику поливалентне речи. У раду** намерава описати савремено стање код везника *како* и упоредити га са старијим пресецима који нуди Даничићев речник, и одатле извући могуће закључке о семантичким кретањима у историјској перспективи.

Кључне речи: везник, субординација, значење, миграција, полисемија

1. Претходне напомене

1. Писац речничког чланка у РМС (1967–1976: s.v.) истиче, најпре, да је 'како' „прилог за начин” (Како је отац ваш?), и затим: да је то „везн.” који „изриче начин [...], намеру [...], време” итд. У приручницима је везник 'како' окарактерисан као 'поредбени', односно 'начински везник'¹. Видећемо да таква карактеризација додуше важи за већину случајева његове употребе, али не важи за све.

2. Прегледом грађе утврдићемо најпре његову општу природу, а затим и друге околности којима су праћене његове функције. Наше је мишљење да је

*jelenajo@bitsyu.net

** Овај рад написан је у оквиру научног пројекта 178014 *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство за науку Републике Србије.

¹ А. Белић (2000: 293) везник *како* прибраја следећим групама: (1) 'за намеру' (*ако*) *да, еда, како, нека, ли*; (2) 'за начин' *већ, где, како, као и, као што, но, камо, куда, него, него ли, него и, него што, немо ли што*; (3) 'за време' *чим да, док, истом, где, када, како, нетом, таман, тек, тек што, што, пошто*; (4) 'за узрок' (*бо*) *да, будући да, е, где, када, како, јер, јербо, те, што, зашто, 'за последицу' да, како, те*. – Маретић (1963: 543) утврђује да су „начински или поредбени везници *гдје, како* или *као...*, *како год, као и, као што...*”. – Стевановић (1992: 885) формулише „[...] закључак да су начинске реченице и поредбене у исто време”.

’полисемија’ везника уопште, па и овога којим се овде бавимо, настала тзв. ’миграционим покретима’².

3. Наиме, у анализи грађе за *Српску синтаксу* (Симић/Јовановић 2002, I: 879) констатовали смо „да су реченични модели формалне конструктивне схеме применљиве на синтаксичке односе за које су образоване, али под одређеним условима преносиве и у друге системе односа. У таквим приликама – дакле преносом на семантичке структуре са којима нису до краја компатибилне – добијају нова синтаксичка својства која их одликују од примарних структура своје врсте. У таквим приликама, даље, допуштају интерпретацију као конструкције других типова”.

2. О везнику ’како’ у данашњем српском језику

1. Реченице уведене везником ’како’ употребљавају се у различитим службама, што – рећи ћемо унапред – по правилу зависи од позиције у којој се нађу и од контекста који их окружује. Узећемо у разматрање разноврсне случајеве³ у којима се то огледа, јер иако су различити, нису превише бројни:

– ...он је удешавао ствари тако *како* ће већина бити не само по народном, него и по његовом укусу СЈ Обр 210; – ...и како се није надао баш и томе сусрету, тако му је већ на првом кораку све пошло *како* не треба БЂ КДН 110;

– Један поглед пун болног изненађења и онај пркосни и само њој урођен покрет целог тела, а затим немо и глуво поковавање очевој вољи, *како* је свуда и увек код нас бивало и бива ИА Ћупр 120; – Узета је установа квалификованих кандидата – *како* су се називали кандидати с факултетском спремом СЈ Обр 212;

– ...и сваког јутра, *како* би га видео како излази из своје зградице, непријатно би се изненадио и промрсио БЂ КДН 140; – Већ осми дан *како* не једем нит пијем БЂ КДН 165;

– Вука је затекао у сјеници иза куће у друштву са братом Савом и *како* се није надао баш и томе сусрету, тако му је већ на првом краку све пошло како не треба БЂ КДН 110; – *Како* се ради исплате летећег дуга морао закључити нов зајам, то је и његову годишњицу од најмање два милиона ваљало дометнути на овај мањак СЈ Обр 246.

1) (а) У првом примеру: – [...] *удешавао је ствари тако како ће бити* [...] *и по његовом укусу* – релативизатор ’како’ повезан је са корелативном ’тако’, и заједно конструкцију чине поредбеном. Поређењем се истиче начин вршења радње управнога предиката: [...] *удешавао је тако – како ће бити* [...]. ’Како’ је зависно од ’тако’ и функционише као његов атрибутив⁴. Корелатив

² Исп. Симић/Јовановић (2014: у шт.; св. 5, s. v.): „Миграција – ’сигнификацијска мутација’; ’функционални трансфер ознаке са једног денотата на други, трансфер исказне форме са једног тематског садржаја на други” – В. и: Симић/Јовановић 2002.

³ Примери су преузети из *Српске синтаксе* (Симић/Јовановић 2002), те упућујемо тамо и на изворе грађе.

⁴ Говоримо о ’атрибутиву’ помало јеретички, свесни да је у питању ’прилошка’ релација. Неко оправдање за то, а и за назив ’релативизатор’ у односу на везник, налазимо између осталог и у томе што М. Стевановић (1991, 867–868) ове конструкције сврстава у класу ’односких реченица’ и дефинише их преко ’одредаба већ одређених појмова’: „У односне... иду и реченице за исказивање начинске одредбе већ изречене неком речју или синтагмом главне реченице, која у

у конструкцији којој припада има функцију адвербатива за начин ('удешавао је тако' = на тај начин). По томе и релативизатор одређује реченицу коју уводи, и у којој је сада такође адвербатив за начин ('како ће бити [...]'), а заједно са њом појачава значење корелатива, и врши функцију начинске одредбе управнога глагола. Али пошто већ постоји једна одредба за начин ('[...] ће бити [...] и по његовом укусу'), релативизатор губи значај и као одредба и као носилац лексичког садржаја, те се ограничава на везну функцију ('удешавао је тако како ће бити [...] и по његовом укусу' = да буде [...] и по његовом укусу).

Но како је са потискивањем начинског значења релативизатора тај моменат изгубио значај као везни медијум, тако је реченица и овде изменила свој основни карактер, и повезала се са рекцијском аспектуалношћу управнога глагола, поставши просто његов комплетив ('удесио је тако/то како ће бити // да буде [...] и по његовом укусу'). Пре износи сврху управнога глагола – него начин.

(б) Конструкција: – [...] *све је пошло како не треба* – из другог примера – не садржи корелатив ('онако' или сл.), нити моменте који неутралишу начинско значење везника, па се зависна клауза једнозначно може оквалитиковати као начинска зависна реченица одредбеног типа.

(в) Конструкције: – [...] *и глуво покоравање очевој вољи, како је код нас бивало и бива*; – [...] *узета је установа квалификованих кандидата, како су се звали кандидати са факултетском спремом* – имају очито хибридни карактер. Зависна клауза, у првом, није повезана са вербалним, већ супстантивним елементом који додуше именује процес, али не развија глаголске функционалне и обличке карактеристике, већ номиналне. Зато адвербативна форма није сасвим на месту, а боље би одговарала конгруентна адјективска ('покоравање – како је код нас бивало и бива'). Тада би и реченица добила форму и статус односне или релативне. У другом пак реченица према именици 'кандидати', коју на комуникативном плану објашњава, на структурном стоји у односу апозитивне одредбе ('а тако су се [...]').

(г) Форма: – *Узета је установа квалификованих кандидата, како су се звали кандидати са факултетском спремом* – на први поглед развија уобичајен структурни образац, али кад се боље промотри, постаје видно да је сродна са претходном конструкцијом. Везник 'како' не упућује на глагол из управне полуструктуре, него на придевско-именичку секвенцу 'квалификовани кандидат'.

(д) У два примера из следеће групе: – [...] *како би га видео да излази из своје зградице, непријатно би се изненадио*; – [...] *осми дан како не једем нит пијем* – релативизатор посредује међу формама које описују временску сукцесију, па је преузео улогу временског везника.

(ђ) У два примера последње групе: – [...] *како се није надао баи и томе сусрету, тако му је све пошло како не треба*; – [...] *како се морао закљу-*

овој стоји као корелатив односном прилогу или прилошком изразу *како* или *као што*...: – Долазак у плесаону није био онако сјајан и славодобитан *како је то госпођа Матковић умишљала*...; – Ја сам играо онако *како сам најбоље знао*..."

чити нов зајам, то је и његову годишњину требало дометнути на мањак – релативизатор 'како' обележје је узрочно-последичне везе међу сегментима.

2) Зависност функционалног статуса клаузе уведене везником 'како' од услова употребе и тематског садржаја конструкције – ван сваке је сумње. Основно је овде значење зависне реченице, а креће се од начинског преко временског до узрочног. Закључујемо да су мигративна кретања код везника како су представљена нашом грађем разноврсна и многобројна по правцима.

2. Узећемо у разматрање другу групу примера:

– ...гледај у воду у дубини под собом, како запењена и брза отиче ИА Ћупр 113; – И на том месту она осећа како цео брежуљак, са свим што је на њему, са кућом, зградама, њивама, дише, топло, дубоко, једномерно, и диже се и спушта заједно са светлим небом и ноћним пространством ИА Ћупр 121; – ...гледа нас како весело брстимо онај огранак БЂ КДН 46; – Те ноћи, кроза сан, чули смо стрица како пева враћајући се пијан кући, а ујутру га угледамо, подбула и тиха, како покорно куса остатак синоћне чорбе БЂ КДН 129; – ...тада спази нашег мачка како истеже врат уз лонац с јелом БЂ КДН 140; – ...и сваког јутра, како би га видео како излази из своје зградице, непријатно би се изненадио и промрсио БЂ КДН 140;

– Само на зире непрегледно зеленило, обливано у свјетлости, како се пред њим шири и подрхтава, а осећа како све око њега примамљиво шуми, дршће, стрепи ПК Ј 59.

Већ и летимичан преглед примера указује на специфичност конструкције и статуса везника 'како' у њима.

(а) У првом: – *Гледај у уводу* [...] **како** [...] *отиче* – механизам по којем је склопљена глобална структура из делова никако није јасан. Питање је, заправо: с којим елементом из управне полуструктуре стоји зависни сегмент у синтаксичком контакту; са предикатом 'гледају' или његовим објектом 'воду'.

(1) Први корак у уклањању те недоумице може бити да промотримо сâм везник: упоредимо ли га са могућном заменом 'који' – односно овде 'која', – добићемо одговор да је веза са номиналним елементом оваквог типа и у оваквом сплету односа – неостварљива. У верзији: – *Гледај у воду* – која отиче – зависна клауза стварно упућује на објекат, али се то остварује у друкчијем сплету односа него у изворној. Адјективским типом садржаја 'која' упућује на везу са именицом, док је 'како' својим прилошким карактером усмерено најпре на глагол.

(2) Други корак је много тежи, и води практично негацији првих наших налаза. Са гледишта комуникативног: 'како' није адвербатив предиката 'гледају' – јер не извештава о начину на који посматрачи гледају, већ како вода отиче! А са структурног: 'како' није адвербатив управнога него зависног глагола.

(3) У даљој расправи можемо кренути двојаким путем. (а) Можемо са гледишта комуникативне синтаксе устврдити да посматрачи у ствари гледају отицање воде, те да је опис тога факта објекат управног глагола без обзира на тип структуре којом је описан. По томе зависна клауза спада у ред допунских, па даље декларативних – и зависно-упитних реченица. (б) Дру-

ги је пут – структурно синтаксичка анализа. Она ће нас прво разочарати, јер ће нас сукобити са чињеницом да је објекат облика 'гледају' номинални облик 'у воду' (што то може бити протумачено и као адвербатив за место, остављамо по страни, јер за ову прилику није од важности). Зависна клауза својим 'како', и његовим повратним упућивањем на предикат реченице коју уводи, као да се противи свакој вези са управном.

(4) Сукобљавамо се са још једним моментом који је битан са комуникативнога, али и са структурног гледишта: вода је агенс 'отицања' из зависне реченице, и не знамо зашто то није структурно изјашњено: – *Гледају како отиче вода*. – И заиста, у науци је већ откривен факат преурањених или катафорских чланова исказних форми⁵. Постаје значајно питање какви су узроци и механизми овог превлачења. И видећемо да од решења тога проблема зависи наше објашњење међусегменталних односа.

(5) Сада ћемо експерименталним путем разрешавати међуклаузални структурни чвор, па ћемо увести корелатив. У том случају наш пример допушта реконструкцију само у примарном виду, тј. пре превлачења номиналног елемента из зависне у управну полуструктуру, а реконструкција излази на форму: – *Гледали су то како вода отиче*.

(6) 'То' је објекатска допуна управнога глагола, а 'како (вода отиче)' према 'то' стоји у односу атрибутива. Претпоставићемо да наш изворни пример заправо представља редуковану варијанту са испуштеним корелативом 'то'. Испуштени корелатив преноси своје функционалне особине на конструкцију која попуњава његово место, а то је зависна клауза. Тако она стварно постаје објекатском допуном управнога глагола.

(7) Сада знамо и да је превлачење носеће речи из зависне клаузе у управну изазвано испуштањем корелатива, и пражњењем његове позиције. Две су се могућности јавиле: да ову позицију преузме та носећа реч, или цела зависна клауза. Чешћи је и једноставнији други исход, али се среће и први, као у нашем примеру.

(8) Адвербативност, тј. прилошка квалификативност коју препознајемо у семантици зависне реченице, има двојаки карактер. (а) Везник 'како' истовремено је заменичка реч, и у том статусу члан је зависне реченице, и њена одредба за начин. Својим положајем она ту нијансу истиче као најважнији факат изражен зависном клаузом – у њој је заиста реч о начину 'отицања' воде. (б) Будући на другој страни објектом управне реченице, 'како' истиче начин реализације зависне клаузе као свој садржај, и као објекат управне – тј. предмет 'гледања'.

(9) Зависна допунска клауза уведена везником 'како', према томе, упућује на начин остварења зависне као објекат управне реченице.

(б) Такви су и примери: – [...] чули смо стрица **како** пјева, а ујутру га угледасмо **како** покорно куса остатке чорбе; – тада спази нашег мачка **како** истеже врат; – како би га видио **како** излази из своје зградице; – *назире непрегледно зеленило како се пред њим шири и подрхтава*.

⁵ Подробније о томе исп.: Ковачевић (2000).

(в) У осталим сличним примерима изостанак корелатива у зависној клаузи изазвао је још дубље структурне промене:

– Не само да распознаје тај глас него и вид и јасно *како* седи и пуши, расањен и мучен кашљем ИА Ћупр 122; – ...с горчином помисли *како* је читав овај живот пун простачких ружних замки... БЂ КДН 138; – Само чујеш *како* ријека уједначено хуји и осјећаш *како* тешко дише ледена, јесенска ноћ ПК Ј 29; – ...почне му се јадати *како* је тешко бити пољар ПК Ј 41; – Зар не чујеш *како* вјетар дува преко наших влажних и ожалашћених планина и оштро шушти кроз увале и гудуре ПК Ј 49; – ...спазих *како* се женско чељаде, уз мекан звекет, пробија кроз маглу према мени ПК Ј 53;

– Само на зире непрегледно зеленило, обливано у свјетлости, *како* се пред њим шири и подрхтава, а осјећа *како* све око њега примамљиво шуми, дршће, стрепи ПК Ј 59.

Зависна клауза као целина преузима функцију допуне управнога глагола: – [...] *осећа како* *цео брежуљак дише*; – [...] *види јасно како* *седи и пуши*; – ...*помисли како* *је читав овај живот пун замки*; – [...] *чујеш како* *ријека уједначено хуји и осјећаш како* *тешко дише ледена ноћ*, итд. Особеност о којој говоримо огледа се у томе што начин реализације потоње клаузе ступа у позадину, а на прво место долази факат да је целина садржаја предмет говорења, мишљења или сл. Зависно-упитни карактер уступа место простом декларативном смислу какав се изражава везником 'да': – [...] *осећа како* // *да* *цео брежуљак дише*; – [...] *види јасно како* // *да* *седи и пуши*; – [...] *помисли како* // *да* *је читав овај живот пун замки*. Итд.

3. Резултат наше анализе може се сажети у тврдњи о разилажењу конструкција по устројству, као и по функцији нашег везника. У једним случајевима он поред везне функције још увек чува и заменичку природу, као и особеност придевских заменица да испољавају детерминативност придевског типа. У другима је детерминативност прилагођена ситуацији и прешла у сектор прилошке функције. Но у свим случајевима без корелатива однос према управној речи – без обзира на друге моменте – етаблира се као допунски. Код последње групе примера ишчилео је заменички карактер ове речи, и она задржава само везну функцију допунске декларативне реченице према управноме глаглу. Овакву варијацију структуре и измену статуса и значења везне речи – ми смо у *Српској синтакси* (Симић/Јовановић 2002) назвали 'миграцијом'. Конструкција се прилагођава условима употребе и тематском значењу исказа, а с тиме долази до разних измена и код саставних делова, посебно синтаксички пертинентних функтора као што су везници. Погледаћемо и осталу грађу да бисмо утврдили како се у њима понаша конструкција са везником 'како'.

4. Допунског је карактера зависна клауза и у следећим примерима:

– Много година касније, баш због тога истог Благоја, у нашем ће се селу потегнути п р и ч а *како* је стриц Ницо отишао у Америку с говеђим пасошем БЂ КДН 9; – Од руке до руке колале су слике и карикатуре *како* большевици... с ножем у зубима, изукрштани реденицима, газе тешким чизмама по гомили лешева БЂ КДН 69.

1) Посебност ових конструкција лежи у томе што зависна клауза у њима није везана за глагол у управној, већ за именицу: – [...] *потегнуће се прича*

к а к о је стриц Ницо отишао у Америку с говеђим пасошем; – [...] колале су слике и карикатуре к а к о бољевици газе по гомили лешева. – Али не треба узети адноминалност клаузе као готов факат који је карактеристичан као придевску по типу детермијанције. Адвербатив 'с говеђим пасошем' чини извесним начин одласка у Америку, па је сувишно неодређено обавештење о томе које би се добило из зависне реченице. Она у ствари извештава о самом факту одласка, наравно путем како то чини декларативна клауза: као о садржају управне речи. 'Како' је овде лишен сваке заменичке вредности, и сведено само на везничку функцију попут 'да'.

2) Откуда могућност допунског статуса реченице уз именичку реч? Отуда, рећи ће синтаксичари, што глаголске и сличне именице имају извесних сродности са глаголима, између осталог и рекцијску валентност. Ми бисмо ипак позвали на опрез у пресуђивању о глаголској валентности именица, бар утолико што бисмо се запитали откуда могућност директног контакта зависне декларативне клаузе са именицом. Опет ћемо се позвати на корелатив, и претпоставити да структурни еталон наше конструкције заправо изгледа овако: [...] *потегнуће се прича о томе како је стриц Ницо отишао у Америку с говеђим пасошем.* – Првобитно и овде треба претпоставити атрибутивну функцију 'како', и преузимање на себе функције управне заменичке речи, а ова је у служби даљег објекта. Миграциона кретања, како видимо, у сваком случају претпостављају отварање пута куда ће се усмерити. Испадање корелатива не само да оставља простор за успостављање контакта зависног везника са речју са којом тај контакт по категоријалним својим особеностима не би могао успоставити, – него га и приморава на то.

3) Ако узмемо као примарно значење везника 'како' – начинско, и с тиме повезану адвербативну/адвербијалну функцију уведне клаузе, – онда можемо закључити да се функционални дијапазон конструкције креће од адвербативне одредбене до допунске објекатске, а значење од заменичко-прилошког до неутралног семантичког хабитуса чистог везника. Не може се превидети висока функционална мобилност и семантичка варијативност овог везника у савременом српском језику. За историчаре језика интересантно је питање како је наш везник стекао оволику мобилност, и откуда су мигративна кретања проистекла.

3. Један поглед у прошлост

1. Наша струка, међутим, није историја језика, те не би требало аматерски се освртати на чињенице и теоријска питања ван језгра наших научних интересовања. Зато је оно што ће бити у следећим редовима приказано подложно критичком осврту историчара језика. Али нека остане бар као некомпетентно залажење у непознату материју, и као повод за истраживања оних чија је реч јача, а мисао пунија асоцијацијама него наша.

2. Већ овлашан увид у Даничићев речник (1983: s. v.) упућује на друкчију, далеко једноставнију ситуацију у старим списима писаним српским језиком.

2.1. Опште значење под којим Даничић обрађује 'како' јесте начинско *quomodo*. Међу примерима, сем ознаке интерогативних самосталних реченица *како речета?* према осталима, нема великих функционалних и семантичких разлика.

2.2. Даничић све даље случајеве, којих је две пуне странице, подводи под термин 'релативно'. Како је његов циљ утврдити заправо речнички статус овог везника, не наводи увек пуну конструкцију, па ћемо се ми ограничити да прикажемо примере у којима је 'како' сигурно субординативна међуклаузална спона.

а) Најчешће је забележен као начински везник:

зачехъ пешти се о души својеј, како би моштно всприети ми анђельски образъ; – ако ми богъ да и буду господарь како съм и биль; – како си се сте научили по клетве наша села и наше боляры емати, такози сте и мне учинили; – по брду, како се ками вали; – Мегя му, како утиче Рибникъ у Дрин; – сие все како хокемо схранити кралевъству ти, тако да ни не убие богъ; – да хранеть се убозы, како естъ записано.

б) Чест је, у истој функцији и са истим значењем, употребљен у корелацији са 'тако', 'то', 'оно':

сие все како хокемо схранити кралевъству, тако да ни не убие богъ; – иер се намъ не ке нигдаре потворити како то се до данасъ ние никому потвориль; Дубровникъ иесть кукия годподина Костадина како то ие господина Гюргиа биль; да су слободни како то су вазда били; каконо смо били у господе срѣбске и босанске, како то у него прародитель.

2.3. Али није редак овај везник ни у другим фуункцијама.

а) Забележен је у функцији коју Даничић дефинише 'као да', а у ствари је ту зависна клауза у допунској функцији:

ере ми сте писали за соль, како е у Клине Нърке в руке; – да е ведомо всакому, како се беше порасърчило кралевство ми на властеле дубровъчъке; – да се отъкльне, како на светъца; бише свидоци, како смо плакени.

б) Са обликом потенцијала, најчешће и у пратњи везника 'да', зависна клауза има проспективно значење и функцију изричне реченице:

молу кнеза вашега, како би уписал, што е егова вола и ваша; молу васъ, како да бисте у томъ не зледовали;

в) Са другим облицима глагола значење је обично актуелно, тј. односи се на време које означава облик, али може бити и проспективно:

потврди им законе, како да не ест ништо не потворено; клехъ имъ се, како да имъ сьмь приятель; – да га уемчи, како да плати; иере смо поставили, како да не греде неданъ.

г) Субординативна клауза може имати узрочни карактер:

одъписасмо тѣдеи, ну како се господарь одъпралше къ Паязиту, иеда ли му писание не би дано.

4. Закључак

1. Изненађујућа је разуђеност овога везника – функционална и семантичка, – и то како у синхроној тако и у дијахроној перспективи посматрана. Наравно, не може се историјска грађа посматрати у директној пројекцији на савремени књижевни језик, јер се у њој у извесној перспективи огледа дијалекатска варијација и у правцима које данашња књижевно-језичка норма не допушта. Али и кад апстрахујемо тај моменат, остаје факат да је диференцијација варијаната нашег везника извршена врло рано.

2. Миграциона кретања нису особеност само савременог књижевног језика, већ прате везнички систем српског језика од времена кад су настајали у језику, а могу се пратити у писаном материјалу откако постоје записи.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић 2001:** Ivana Antonić, *Vremenska rečenica*, Novi Sad: Knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Даничић 1983:** Ђура Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских I–III*, У Биограду: Државна штампарија 1963. – Друго изд.: Београд: Вук Караџић.
- Ковачевић 2000:** Милош Ковачевић, *Синтакса сложене реченице*, Београд: Рашка школа.
- Кордић 1995:** Snježana Kordić, *Relativna rečenica*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Кордић 2002:** Snježana Kordić, *Riječi na granici punoznačnosti*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Петровић 1997:** Владислава Петровић, *Синтаксичке структуре као комплементизатори*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- РМС 1967-1976:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад (– Загреб): Матица српска (–Матица хрватска).
- Симић/Јовановић 2002:** Радоје Симић и Јелена Јовановић, *Српска синтакса I–II*, Београд: НДСЈ и Јасен.
- Симић/Јовановић 2014 (у шт.):** Радоје Симић и Јелена Јовановић, *Српска синтакса I–VII*, 2. изд., Београд: НДСЈ и Јасен.
- Стевановић 1991:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. Језички системи и књижевнојезичка норма I–II*, 5. изд., Београд: Научна књига.
- Трофимкина 1993:** Ольга Трофимкина, *Синтаксис современного сербохрватского языка. Словосочетание и предложение*, СПб.

Jelena Jovanovic Simic

MIGRATIONAL SEMANTIC PROCESSES IN SUBORDINATE
CONJUNCTIONS IN THE SERBIAN LANGUAGE
(THE CONJUNCTION HOW (КАКО))

Summary

The work describes the contemporary condition of the conjunction *how* and further compares it to an older sample offered by Danicic's dictionary. The possible conclusions on semantic movements in historical perspective appear here.

Веран Ј. СТАНОЈЕВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 01.02.2014.
Прихваћен: 22.02.2014.

НЕКИ АСПЕКТИ УПОТРЕБЕ ФУТУРОИДА У КЊИЖЕВНОМ ПРЕВОЂЕЊУ СА ФРАНЦУСКОГ НА СРПСКИ ЈЕЗИК**

У раду испитујемо употребе футуроида као могућег преводног еквивалента неких француских глаголских облика и конструкција са циљем да утврдимо у којим се контекстима футуроид најчешће јавља, који фактори највише утичу на његов избор и да ли се може сматрати граматичким синонимом са футром I.

Кључне речи: футуроид, футур I, француски прост футур, француски перифрастички футур, модалност, српски језик, француски језик

1. Увод

Познато је да се поред стандардног футура I за изражавање будућности у српском употребљава и конструкција *да+презент* као допуна енклитичког облика помоћног глагола *хтети* (*ја ћу да дођем...*, *он ће то да уради...*). Пошто се ова конструкција састоји од два финитне глаголске форме, она као таква нема статус глаголског облика, нити перифразе, те се у новијој србистичкој литератури назива 'футуроид' (Симић 2009: 54). У *Граматници српскохрватског језика за странце* указује се на коезистенцију футура I и поменуте конструкције (у даљем тексту футуроида) којом се футур I може заменити „ако не стоји сам или се њиме не почиње реченица” (Мразовић и Вукадиновић, 1990: 124), при чему се истиче да је футуроид чешћи у источној него у западној варијанти српскохрватског језика.

* veranva@gmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178014, *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

Иако је употреба ове конструкције забележена још у XIX веку у језику српских и хрватских писаца, а на њено присуство указује и Маретић у Вуковом језику (Маретић 1963), чињеница је да је она данас у својеврсној експанзији, тј. много је учесталија него раније како у говорном, тако и у писаном језику, као и у већини функционалних стилова (в. Окука 2010: 12). Ова чињеница, природно, отвара питање нормативног статуса футуроида, тј. питање да ли га треба третирати као стандардну или супстандардну формацију. О томе, међутим, не постоји консензус у савременој србистици. Према га многи аутори сматрају одликом српског књижевног језика, немали је број наших граматичара и лингвиста који нису спремни да му признају статус стандардне формације (Стевановић 1974: 601–602; Станојчић/Ћипић 1997: 377; Танасић 2005: 442–423; Симић 2009: 54, и др.). Од рецентнијих ставова о нормативном статусу футуроида издвојићемо Симићев као најкатегоричнији, будући да овај аутор футуроид недвосмислено сврстава у домен супстандарда, истичући да га „у књижевном језику можемо толерисати као нормативно непрепоручљиву појаву” (Симић 2009: 51). Други аутори, пак, попут С. Кордић (1997: 40), Шипке (2005: 223), П. Мразовић и З. Вукадиновић (1990: 124), те Окуке (2010: 21), сматрају да ову конструкцију, с обзиром на њену раширеност у књижевном језику, треба третирати као стандардну, а неки аутори, пак, очекују да ће футуроид, с обзиром на његову експанзију пре свега у источним деловима српског језичког простора, као и у већем броју функционалних стилова, задобити статус стандардног језичког израза (Радић 2003: 137). Чињеница је да, захваљујући својој експресивности, специфичном колоквијалном колориту и, уопште, стилистичком потенцијалу, футуроид стоји на располагању и савременим писцима (Ковачевић 2013: 72), као и књижевним преводиоцима.

Наш задатак у овој раду је да анализирамо употребе футуроида у једном домену књижевно-уметничког функционалног стила – а то је књижевно превођење са француског на српски – са циљем да испитамо да ли се и у којој мери ова конструкција употребљава као преводни еквивалент француских будућих времена, тј. француског простог футура (*futur simple*) и перифрастичног футура (*futur proche*)¹, односно да ли се њоме могу преводити и други облици са француског.

2. Напомене о корпусу

У анализирањем преводима са француског учили смо да се футуроид најчешће употребљава као преводно решење у дијалогским деловима текста,

¹ Перифрастични футор или блиско будуће време (*futur proche*) гради се од полупомоћног глагола *aller* у презенту (односно у имперфекту, у релативним употребама) и инфинитива глагола који носи лексичко значења ове перифразе.

који су најближи говорном језику.² Интересантно је да у *Женском завештању* Кароле Мартинез, роману у којем је нарација у трећем лицу, футуроида нема изван дијалога. То би могло значити да се футуроидом у дијалозима, између осталог, подражава донекле лежернији и необавезнији тон разговорног језика из оригинала, за разлику од извесне неутралности и суздржаности нараторовог дискурса у којем се будућност сигнализује стандардним облицима футура I. Иначе, треба имати на уму Симићев став да се конструкција *ћу/ћеш... да + презент* „доста употребљава чак и у језику добрих писаца” (Симић 2009: 51), који овај аутор поткрепљује бројним примерима употребе футуроида у *Коренима* и *Времену власти* Добрице Ћосића, при чему су ови последњи најчешће ексерпирани из дијалогских делова Ћосићевог текста.³ Слично се може рећи и за примере које у свом раду наводи М. Окука илуструјући употребе футуроида у књижевноуметничком функционалном стилу, где доминирају примери исказа са субјектом у првом или другом лицу једнине или множине (Окука 2010: 12–14).

Нешто другачију ситуацију налазимо у две књиге Ане Гавалде из чијег смо превода на српски ексерпирани доста примера у којима је употребљен футуроид.⁴ Наиме, у једном Гавалдином роману и у једној збирци приповедака⁵, футуроид налазимо и у ауторском, тј. у нараторовом дискурсу. Међутим, како је овде нарација у првом лицу, анализирани језик је аутоматски језик актера приповести. Све у свему, било да је нарација у трећем или у првом лицу, футуроид се у највећем броју случајева користи као једно од средстава да се говор јунака приповести приближи свакодневной, говорној комуникацији. Ова, условно речено, говорна оријентација у употреби футуроида у анализираним преводима не треба да чуди ако се има на уму да је, нормативно посматрано, ова конструкција још увек на граници између супстандардних и стандардних изражајних средстава српскога језика.

При анализи употребе футуроида у анализираним преводима са француског запитали смо се да ли се овом конструкцијом на српски преводе увек и само глаголски облици са временским значењем будућности. Пошто се испоставило да је одговор на ово питање негативан, употребе футуроида разврстали смо у две групе, и то: 1. Употребе у којима се футуроидом преводе француски облици за изражавање будућности и 2. Употребе у којима се футуроидом не преводе облици за изражавање будућности у француском.

² Списак књижевних дела из којих су ексерпирани анализирани примери дајемо на крају рада у одељку под насловом *Извори*.

³ Нпр. *Ти ћеш да растуриш на браћу и слуге!*; *Снагу ћу ја да му дам ...А за што ће да изучи тамо?*; *Због тебе ће моја кућа да остане пуста*; *Кад ћу ја да се вратим?* (Симић 2009: 53)

⁴ Напоменимо овде да у *Беби* Марије Дарјесек нисмо пронашли ниједан пример у којем би будућа радња била означена футуроидом. Разлог томе видимо у чињеници да у овом делу аутофикције са аутобиографским елементима – које ауторка назива романом – дијалога практично и нема, утолико пре што је у питању рефлексивна и коментаторска проза дата у виду дневничких записа.

⁵ Реч је о роману *Волела сам га (Je l'aimais)* и збирци прича *Желео бих да ме неко негде чека (Je voudrais que quelqu'un m'attende quelque part)*.

3. Футуроид као преводни еквивалент облика са значењем будућности у француском

Футуроид налазимо најчешће у контекстима у којима га је могуће заменити футуrom првим⁶ и то без обзира да ли је футуроид преводни еквивалент француског простог или перифрастичног футура (као у примерима 1–3), или је пак употребљен као еквивалент неког другог облика којим се може означити будућа радња (као у 4 и 5). Свим овим примерима заједничко је то да футуроид сигнализује постериорност собом означене радње у односу на моменат говора.⁷

(1) – Намерно ме шацуете? Забавља вас? Супер зез, стварно, да ложите тим својим окицама једног стаклоресца! Па кад откинем тако да ми ово међу ногама оде дођавола, КО ЋЕ РОБУ ДА ПЛАТИ? (Мартинез: 372); – Vous avez fait exprès de me ficher les jetons ? Ça vous amuse ? C'est une mauvaise blague à faire à un vitrier ! Si je casse ma marchandise par votre faute, *qui payera?* (Martinez: 196)

(2) – Докле ЋЕТЕ ДА ПРАВИТЕ ту децу? Ајде, Бланка, пођи, молим те, ти! Ако још једну породим после ове, мораћеш колико вечерас да се позабавиш мојом последњом тоалетом! (Мартинез: 124); Vous n'en finirez donc jamais de mettre des petits au monde? Tu y vas toi, Blanca, s'il te plaît! Si je fais celui-là à la suite, tu devras t'occuper de ma dernière toilette avant la nuit! (Martinez : 137)

(3) Господе боже, помислила сам, ова стара будала ЋЕ опет ДА ме ЗАЛУЂУЈЕ својим теоријама... Потражила сам погледом ципеле. (Гавалда 2: 84) ; Oh là, là, me disais-je, mais qu'est-ce qu'il va encore me *prendre la tête* avec ses théories, le vieux schnoque? Je cherchais mes chaussures du regard. (Gavalda 2 : 74)

(4)– Слушaj, ja ЋУ ДА НАЂЕМ некога ко ће ме одвести. Ти си стварно кретен. (Гавалда 1: 78) ; Attends, moi je *me trouve* quelqu'un pour m'emmener. T'es vraiment trop con. (Gavalda 1: 94)

(5) Пратећи овај мој опис, грубљи момци се вероватно већ питају шта, уопште, на таквој девојци налазимо? Али ЋУ одмах ДА им ЗАЧЕПИМ губицу!!! (Гавалда 1: 98); A ce niveau-là de ma description, les abrutis pourraient se demander: mais qu'est-ce qu'il a trouvé à cette fille? Ah, ah... je les *arrête*!!! (Gavalda 1: 119)

Наведени примери преузети су из дијалoшких или монолошких пасажа анализираних текстова, што значи да је преводилац футуроид везао пре свега за говор актера приповести. Ову конструкцију налазимо и у следећем примеру који је део унутрашњег монолога јунакиње једне од Гавалдиних приповедака.

(6) Не приличи да на састанак стигнем прва. Нипошто. Чак ЋУ, незнатно, ДА ЗАКАСНИМ. Зар није боље да ме се малчице ужели? (Гавалда 1: 8); Je ne peux pas déceimment arriver la première. Non. Et même, *j'arriverai* un peu en retard. Me faire un tout petit peu désirer ce serait mieux. (Gavalda 1 : 11).

Овај пример је интересант и зато што показује да футуроид не би требало сматрати конкурентним (тј. релативно синонимним) футуру I, упркос

⁶ Ако, условно, прихватимо Окукин став да су у питању граматички синоними. У наставку рада покажемо да је такав став, најблаже речено, прејак.

⁷ Оригинални, тј. француски примери фигурирају из српског превода. Облике футуроида истичемо великим словима, док одговарајуће еквивалентне форме у оригиналу истичемо италиком.

неким рецентним ставовима да су футуроид и футур I граматички синонимни (в. Окука 2010: 20). Наиме, овде се футуроидом, осим будућности, сигнализује и јака интенционалност говорног лица да изврши радњу ‘закасни’.

Уколико бисмо у истом контексту употребили футур I (*Чак ћу, незнатно, закасни*), значење интенционалности не би било у комуникативном фокусу. Реченица би тада могла значити и да ће јунакињино закашњење бити последица неких других, могуће и објективних околности.⁸ Упоредимо ли исказе *Ја ћу то урадити* и *Ја ћу то да урадим*, сложићемо се да се оба могу протумачити (зависно од комуникативног контекста) и као говорни чин обећања. Међутим, други исказ недвосмислено изражава и идеју чврсте намере субјекта да радњу означену предикатом изврши. Први исказ (у футуру I) у том погледу је неутралан, будући да се њиме може означити и радња коју говорно лице прихвата да изврши без ентузијазма, чак и против своје воље, што се не би могло рећи за други исказ (са футуроидом). Мишљења смо, стога, да разлика између футура I и футуроида није темпорална (јер оба означавају будуће радње), него модална, тј. да је футуроид модално маркиранија формација од футура првог, при чему идеја интенционалности изгледа да у том смислу игра посебно важну улогу⁹.

У претходним примерима (1–6) футуроид је индикативно употребљен. Међутим, треба истаћи да ова конструкција, као и стандардни футур I, може бити и релативновременски употребљена, о чему сведочи пример под бр. 7), у којем је футуроид преводни еквивалент временски употребљеног кондиционала:

(7) Онда је од те идеје одустао: засад ће се задовољити пољупцем, по договору! Па ће ускоро опет ДА НАВРАТИ: можда ће тада да ућари још нешто. Руку на срце, није га превише привлачила ова мала, која је падала у сан док кажеш кекс, тек тако! (Мартинез: 375); Non, il se contenterait d’un baiser, c’était déjà ça de pris et il *reviendrait* voir s’il pouvait en glaner davantage un autre jour. Une gamine qui s’endormait sans prévenir et qui suait la lumière ça ne lui plaisait pas trop! (Martinez : 223)

У француској верзији примера под бр. 7) налазимо два кондиционала (са временским значењем) и то у оквиру слободног неуправног говора. Први кондиционал у низу (*se contenterait*) на српски је преведен футуром I (*ће се задовољити*), а други (*reviendrait*) футуроидом (*на ће ускоро опет да наврати*). Обе форме овде имају исту темпоралну функцију – да означе постериорност собом уведене радње у односу на неки прошли моменат – што значи да су обе у релативновременској употреби. Сем тога, футуроид је послужио преводиоцу да избегне понављање две исте граматичке форме у блиском контексту. Но, битнија од тога је чињеница – на коју, колико нам је познато,

⁸ Међутим, чињеница да би таква интерпретација била некохерентна с обзиром на претходни контекст, захтевала би да се будућа радња реинтерпретира као планирана, односно намеравана. Ову потребу за реинтерпретацијом немамо са футуроидом, који би и ван ширег дискурзивног контекста сугерисао управо интенционалност субјекта да изврши радњу.

⁹ О овоме детаљније говоримо у одељку 4.1 овога рада, где анализирамо употребе футуроида као преводног еквивалента финалних конструкција у француском.

није скретана пажња у србистичкој литератури – да се футуроид, баш као и футур I, поред индикативних може јавити и у релативним употребама.

4. Футуроид као преводни еквивалент нефутурских форми

У анализираним преводима уочили смо релативно велики број примера у којима се футуроидом не преводе француска будућа времена (прост и перифрастични футур), као ни облици којима се временском транспозицијом означава будућност (нпр. презент), него и неке форме и конструкције са друкчијим темпоралним или нетемпоралним функцијама.

Од темпорално употребљених француских облика без значења будућности поменућемо тзв. презент актуелности, тј. презент који радњу представља у току у моменту говора. Следећи пример илуструје једну такву употребу футуроида при превођењу презента актуелности:

(8) – Плашите се да не покварите? Да не покварите шта? Гледајте, то је обична креда, није направљено да потраје! Ево, ја ЋУ сад ту ДА УЋЕМ, у ту слику, са обе ноге, и ДА је ИЗГАЗИМ! Је л' видите да се брише, да је то само бојени прах? Прашина! Чеге се, дођавола, плашите? (Мартинез: 345); – *Peur d'abîmer? Mais peur d'abîmer quoi? Regardez, c'est de la craie, cela n'est pas fait pour durer! Moi, j'y entre, dans ce tableau, à pieds joints, et le piétine! Voyez, ça s'efface, ce n'est que de la poudre de couleur! De quoi diable avez-vous peur?* (Martinez : 378).

Презентски облици глагола *entrer* и *piétiner* означавају актуелност њима уведених радњи у моменту говора једног од актера приповести. Оба презентска облика могла су бити преведена на српски и презентом. Ипак, са футуроидом се овде у први план ставља решеност говорног лица да изречене радње одмах изврши. Употреба презентатива *evo* и прилога *sad* додатно истиче поменуту локуторову намеру. У преводу се, дакле, не преноси дословно значење актуелности радњи у моменту њиховог изрицања, какво налазимо у оригиналу. Рецимо и то да овај пример показује да будућност коју сигнализује футуроид може бити непосредна у односу на моменат говора, а поготову у контекстима који сигнализују одлучност локутора да радњу изврши.

У следећем одељку анализираћемо употребе футуроида као преводног еквивалента форми са значењем намере у француском.

4.1 Изражавање намере путем футуроида

У француском језику инфинитвне конструкције са предлогом *pour* (*pour + infinitif présent*) имају финално значење, тј. означавају радњу коју субјекат намерава да изврши. У следећем примеру, инфинитвна конструкција *pour*

pousser преведена је футуроидом (*ћу да их погурам*), при чему се намера контекстуално инферира¹⁰ у координираној структури уведеној везником *на*.¹¹

(9) – Допустите да вам помогнем! – викнуо је. Руке су ми снажније него што изгледају! Идем иза кола, па *ћу* *ДА* их *ПОГУРАМ* отпозади! Брзо ћемо стићи на врх! (Мартинез: 200); –Laissez que je vous aide! claironna-t-il. Mes bras sont plus forts qu'ils n'en ont l'air ! Je vais derrière votre voiture *pour pousser!* Dans peu de temps nous serons au sommet ! (Martinez : 218)

То што се футуроид може употребити при превођењу француских финалних конструкција може се објаснити чињеницом да финалност подраумева антиципаторску, односно будућу перспективу (уп. Ригел и др. 1994: 511). Ова својеврсна окренутост ка будућности, чак и када је очигледно да шансе за реализацију намераване радње нису велике, објашњава употребу футуроида, поред такође прихватљивог футура I.¹²

Следећи пример, у којем се футуроидом преводи предикат финалне клаузе из француског оригинала (... *pour que l'un d'eux accepte...*), лингвистички и традуктолошки је интересантан будући да овде финално значење из оригинала није преведено.

(10) – А како *ће* неко од њих *ДА ПРИХВАТИ* тучу? (Мартинез: 335); – Et comment m'y prendrai-je pour que l'un d'eux accepte de se battre? (Martinez: 163)

Овде је преводилац компензативним механизмима згушњавања и модулације (Вине/Дарбелне 1968) у први план ставио темпоралну антиципацију, а не саму финалност. Оно што је имплицитно у оригиналу (а то је будућа перспектива) у преводу је експлицирано, што се према неким заступницима семантичко-трансформационог модела превођења сматра сасвим легитимним традуктолошким поступком (Јовановић 2013: 20–21).

Неке глаголске конструкције са допунским инфинитивом у којима је значење намере лексички кодирано, могу се на српски преводити футуроидом. Једна од таквих је конструкција глагола *se charger*¹³ са индиректно уведеном инфинитивном допуном као у примеру 11).

(11) – Не брини ништа, ја *ћу да га изазовем*, а ти само настави! (Мартинез : 335); – Je me charge de le provoquer, à toi de me relayer ! (Martinez : 367)

И овде је фокус на будућој радњи, али се компензативним механизмом адиције (тј. додавања клаузе *не брини ништа*) имплицитно сугерише да антиципирана радња (*ја ћу да га изазовем*) своје упориште има у чврстој реше-

¹⁰ Тј. о постојању намере закључује се на основу реченичног или ширег дискурзивног контекста.

¹¹ Идеја намере реконструише се на основу присуства глаголске синтагме *ићи иза кола* у првом координираном сегменту, која у спрези са везником *на* и предикатом друге координиране реченице (*погурати отпозади*) омогућава интерпретацију овог последњег као радње коју субјекат намерава да изврши с обзиром на значење првог координираног сегмента (који укључује на позицију коју субјект заузима да би ту другу, намеравану радњу извршио).

¹² Наиме, у примеру 9), ефекат би био готово исти да је уместо футуроида употребљен футур I (... *на ћу их погурати*).

¹³ Ђено значење је *узети на себе, постарати се*.

ности локутора да је изврши. Значење намере из оригинала овде има статус инференције, тј. контекстуалне импликације.

У претходно анализираним примерима фукуроид је преводни еквивалент израза којима се изражава тзв. позитивна намера, тј. настојање или жеља субјекта да задати циљ оствари. Фукуроид се исто тако може јавити и у контекстима који сигнализују тзв. негативну намеру, тј. настојање да се неко догађање спречи или избегне. Негативну намеру у француском сигнализују, између осталог, финални везници и изрази који означавају страх или бојазан субјекта да се ситуација (или радња) описана предикатом зависне клаузе не оствари. Такви су везници *de peur que* и *de crainte que*, односно њима одговарајући предложни изрази са допунским инфинитивом као што су: *de peur de + infinitif / de crainte de + infinitif* (уп. Назаренко 2000: 30). Следећи пример илуструје овај тип употреба фукуроида:

(12) Ако баш 'оћеш да знаш, целу истину, ја не смем ни да мрднем. Јер се плашим да ће кроз моје панталоне ДА СЕ ВИДИ шта ми правиш, колико те желим, признао јој је праснувши у смех. Одма' би те оборно у неки грм, колико год да си мајка! (Мартинез: 351); – Eh bien moi, si tu veux tout savoir, je n'ose pas bouger *de peur qu'on voie à travers* le tissu de mon pantalon l'effet qu tu me fais, lui avoua-t-il dans un éclat de rire. Je te renverserais bien tout de suite derrière un buisson toute mère que tu es ! (Martinez : 385)

Фукуроид је овде синтаксички у позицији допуне глагола *плашити се*, чиме се евентуална реализација антиципиране радње представља као нежељена.

5. О конструкцији *нећу/нећеш... да + презент*

Ако се конструкција *ћу/ћеш... да + презент* у свом чисто темпоралном значењу условно може сматрати¹⁴ конкурентном стандардном футуром I, то се никако не може рећи и за њену негирану варијанту (*нећу/нећеш... да + презент*), будући да је у овој последњој волунтативно значење глагола *хтети* у потпуности очувано. По Танасићу, стандардна форма футура I и конструкције *ћу/ћеш... да + презент* немају исти синтаксичко-семантички статус у контексту негације која се може узети и као критеријум за њихово разграничење. Наиме, док под негацијом футур I задржава значење будућности (нпр. *Нећу ићи у позориште*), то није случај и са конструкцијом *да + презент* (нпр. *Нећу да идем у позориште*), у којој „се ради о презенту глагола хтети са волунтативним значењем” (Танасић 2005: 443).

У примеру 13), волунтативно значење француске конструкције са негираним глаголом *vouloir* (*хтети*) изражено је негираном формом глагола *хтети* са допуном типа 'да + презент' што је сасвим у складу са запажањима поменутих лингвиста:

(13) Анита, НЕ'ЋУ ДА СЕ УДАЈЕМ (Мартинез: 11); Anita, je *veux* rester fille (Martinez: 17)

¹⁴ Тј. ако се изузме њена модална обојеност.

У неким случајевима, пак, и француски перифрастични футур под негацијом може се превести поменутом конструкцијом глагола *xтети* ('нећу да + презент'), на шта указује прва реченица из следећег одломка:

(14) НЕЋУ ДА ПРЕПРИЧАВАМ тај сусрет. Управо лечим осип чистом смолом, па нећу да додајем црnilо на већ постојећу боју каде. Дакле, немојте се надати. (Гавалда 1: 129); *Je ne vais pas raconter l'entretien. En ce moment, je soigne mon eczéma avec du goudron presque pur et ce n'est vraiment pas la peine d'en rajouter vu la couleur de ma baignoire. Donc, je ne raconte pas.* (Gavalda 1: 151);

Овде је занимљиво приметити да је у француском оригиналу употребљен перифрастични футур (*futur proche*) са негираним полупомоћним глаголом *aller*¹⁵, а не прост футур. Разлика између француског простог и перифрастичног футура јесте у томе што се само са овим последњим може претпоставити да је у моменту говора на снази неко стање ствари које наводи локутора да закључи да ће се радња означена предикатом одиграти у будућности (в. Станојевић/Ашић 2008: 133).¹⁶ У примеру 14) релевантно стање ствари актуелно у моменту говора јесте чврста решеност локутора да не изврши радњу „препричати тај сусрет”. Идеја чврсте намере, тј. одлучности да се нешто уради или не уради није ништа друго него облик волунтативности коју у поменутом примеру имплицира и надреченични контекст¹⁷. Преводилац је, дакле, изабрао да француско будуће време преведе волунтативном конструкцијом са негираним глаголом *xтети* и допунском клаузом у презенту, очигледно вођен исправном интуицијом да француски перифрастични футур поред будуће временске референце може сигнализovati и решеност говорног лица да изврши или не изврши дату радњу. Тиме је, на сематничком плану, извршио својеврсну редистрибуцију релевантних информација, експлицирајући у преводу оно што је у оригиналу имплицитно (тј. идеју волунтативности), а имплицирајући оно што је заправо експлицитно (тј. будућу временску референцу).

У примеру под бр. 15) уочавамо аналоган преводилачки проседе. И овде је блиско будуће време под негацијом преведено негираним конструкцијом глагола *xтети* са *да*-клаузом у презенту као допуном:

(15) – НЕЋЕШИ ДА ПРОСЛАВИШИ уселење и направих журку...? (Гавалда 1: 116);
– *Tu ne vas pas faire une pendaison de la cremaillère ou un truc dans ce goût-là?* (Gavalda 1: 138);

Идеја решености да се дата радња (тј. прослава уселења) изврши или не представља се као актуелна, при чему говорно лице још увек не зна која је

¹⁵ Перифрастични футур (тј. блиско будуће време) гради се од презента полупомоћног глагола *aller* и инфинитива глагола који носи лексичко значење. Ако се блиска будућност изражава релативно, тј. у односу на неки моменат у прошлости, уместо презента употребиће се имперфекат глагола *aller* (*Il a dit qu'il allait venir. – Рекао је да ће доћи.*)

¹⁶ На то указују и различите дефиниције које се у литератури приписују простом футуру и блиском будућем времену. Док је са простим футуром референцијално време (R) постериорно моменту говора (S), при чему оно коинцидира са моментом догађања E (тј. S-E,R), са блиском будућим временом R коинцидира са S, а претходи моменту догађања (тј. S,R-E).

¹⁷ Односно исказ *Немојте се надати* у примеру под бр. 14).

коначна саговорникова одлука. Употреба блиског будућег времена у оригиналу сигнализује управо да говорно лице претпоставља да је саговорник донео одлуку, а форма тоталног питања указује да му још није позната одлука коју је донео. Ово значење изражено је на српском негираном конструкцијом глагола *хтети* и интерогативном реченичном формом.

Занимљиво је да у корпусу нисмо пронашли ниједан пример у којем би прост футур под негацијом био преведен конструкцијом *нећу/нећеш ... да + презент*. То би могао бити додатан аргумент у прилог модалног третмана ове конструкције. Наиме, пошто је значење ове конструкције волунтативно, тј. подразумева постојање одређене намере говорног лица у моменту њеног изрицања, постаје јасно зашто се она може јавити при превођењу француског перифрастичног футура у контекстима у којима се будућа радња представља као нешто што наговештавају одређене индиције у моменту говора. Са простим футуром такво представљање будуће радње није допуштено, па је и то разлог инкомпатибилности поменуте негиране конструкције са француским простим футуром. Стога не чуди што се прост футур под негацијом на српски преводи углавном стандардним негираним обликом футура I, тј. конструкцијом ‘нећу/нећеш...+ инфинитив’, о чему сведоче бројни примери из нашег корпуса, од којих наводимо, илустрације ради, само неколико:

(16) – *Нећу* више широм *отварати* врата (Гавалда 2: 76); – *Je n'ouvrirai plus la porte.* (Gavalda 2: 67)

(17) – Обећавам да вас никада више *нећу напустити* у некој хотелској соби (Гавалда, 130); – *Je vous promets que je ne vous abandonnerai plus jamais dans une chambre d'hôtel.* (Gavalda 2 : 114)

(18) – *Нећеш зажалити...* (Гавалда 1: 11); – *Tu ne le regretteras pas, va ...* (Gavalda 1: 13)

(19) Никада више, никада, те бране *неће* поново *спустити* (Гавалда 1: 15); *Elles ne les refermeront plus jamais après.* (Gavalda 1: 19)

(20) Мада ово *неће признати*, у сваком тренутку, током девет месеци, једино мисли на своју бебу (Гавалда 1: 17); *Elle ne l'avoiera pas mais il ne se passe pas une minute pendant ces neuf mois sans qu'elle ne pense à son bébé.* (Gavalda 1: 21)

(21) Никада више, никада, *неће мислити* ни на шта друго (Мартинез 1: 17); *Elle ne pensera plus jamais à autre chose.* (Gavalda 1: 21)

(22) У моме стомаку никада ништа *неће процветати* осим њене игле (Мартинез: 13); *Rien ne fleurira jamais dans mon ventre que son aiguille.* (Martinez: 19)

(23) И не брине, нико је *неће отворити* пре нас! (Мартинез : 32); *Personne ne l'ouvrira avant nous, sois sans inquiétude!* (Martinez : 39)

6. Закључци

Наше анализе показују да се и у савременој преводној књижевности са француског поред футура I за изражавање будућности у савременом српском језику релативно често користи футуроид, тј. формације типа *ћу/ћеш... да + презент*. Велика већина примера са овом конструкцијом ексцерпирана је из дијалогских сегмената анализираних текстова, који су по својој природи најближи говорном језику. Одсуство футуроида у рефлексивној и комента-

торској прози у којој се будућност практично без изузетка изражава стандардним футуром I, подупиरे став оних лингвиста који сматрају да је још преурањено ову формацију сматрати стандарднојезичком. У раду смо дошли до следећих закључака:

1. У контекстима у којима се употребљава као преводни еквивалент француских будућих времена – а то су, пре свега, дијалогски сегменти анализираних текстова – футуроид је замењив футуром I. Међутим, с обзиром на то да га одликује изразитији модални колорит, футуроид није сасвим конкурентан футуру I.

2. Футуроид се употребљава као преводни еквивалент и за облике који не означавају будућност, него имају неке друге – темпоралне или нетемпоралне функције. Ако се може јавити при превођењу француског презента актуелности, то је зато што се тада у први план ставља чврста решеност говорног лица да изврши радњу означену предикатом. Стога не треба да чуди што футуроид налазимо релативно често при превођењу француских финалних конструкција, било да је финалност кодирана синтаксички или лексички.

3. Негирана конструкција ‘*нећу, нећеш...да + презент*’ нема статус футуроида, будући да се њоме експлицитно сигнализује значење волунтативности. У раду објашњавамо и зашто се ова конструкција употребљава као преводни еквивалент француског перифрастичног футура под негацијом, али не и негираног простог футура. Наиме, једино је перифрастични футур компатибилан са употребама у којима се будућа радња везује за неко стање ствари актуелно у моменту говора, а то, као што смо показали у овом раду, може бити и нека жеља или намера говорног лица да не изврши радњу означену предикатом.

ИЗВОРИ

а) Изворна дела на француском

Gavalda 1: Anna Gavalda, *Je voudrais que quelqu'un m'attende quelque part*, J'ai lu, 2001.

Gavalda 2: Anna Gavalda, *Je l'aimais*, J'ai lu, 2002.

Martinez: Carole Martinez, *Le coeur cousu*, Coll. « Folio », Gallimard, 2009.
Marie Darrieussecq, *Le bébé*, P.O.L 2005.

б) Преводи на српски:

Гавалда 1: Ana Gavalda, *Želeo bih da me neko negde čeka*, Paideia, Beograd, 2009.

Гавалда 2: Ana Gavalda, *Voleo sam je*, Draganić, 2002.

Мартинез: Karol Martinez, *Žensko zaveštanje*, Odiseja, 2010.
Mari Darjesek, *Beba*, Paideia, 2010.

ЛИТЕРАТУРА

- Вине/Дарбелне 1968:** J.-P. Vinay & J. Darbelnet, *Stylistique comparée du français et de l'anglais*, Paris, Bruxelles, Montréal, Didier.
- Јовановић 2013:** А. Јовановић, *Граматичко-стилски аспекти превода Прусовог романа 'У потрази за изгубљеним временом' на српском и хрватском говорном подручју*, докторска дисертација, Филолошки факултет у Београду, Београд.
- Ковачевић 2013:** М. Ковачевић, О језичко-стилским особинама приповиједака Мирослава Тохоља, *Наука и традиција*, Зборник радова са научног скупа (Пале, 18–19, мај 2012), Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале, 55–76.
- Кордић 1997:** S. Kordic, *Serbo-Croatian*, Munchen – Newcastle: Lincon Europa.
- Маретић 1963:** Т. Маретић, *Граматика хрватскога или српскога књижевног језика*, Загреб: Матица хрватска.
- Мразовић/Вукадиновић 1990:** P. Mrazović, Z. Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad: Dobra vest.
- Назаренко 2000:** A. Nazarenko, *La cause et son expression en français*, Ophrys Paris, 2000.
- Окука 2010:** М. Okuka, NEMOJ DA ODEŠ, SRBIJA ÆE DA PLAÈE Urušavanje ili obnavljanje sistema književnog jezika?, *Interdisciplinarnosti i jedinstvo savremene nauke*, knjiga 4, том 1, Univezitet u Istočnom Sarajevu, Pale, str. 7–30.
- Радић 2003:** П. Радић, О два аспекта балканизације српског књижевног језика. Резултати и перспективе, *Јужнословенски филолог*, LIX, Београд, 105–152.
- Ригел и др. 1994:** М. Riegel, J. C. Pellat, R. Rioul, *Grammaire méthodique du français*, PUF.
- Симић 2009:** Р. Симић, Нормативни и употребни статус футорида ЋУ/ЋЕШ... + ДА + ПРЕЗЕНТ, Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане. Реферати и саопштења*, 38/1, 51–55.
- Симић/Јовановић 2002:** Р. Симић, Ј. Јовановић, *Основи теорије функционалних стилова*, Београд: НДСЈ и Јасен.
- Станојевић/Ашић 2008:** В. Станојевић, Т. Ашић, *Семантика и прагматика глаголских времена у француском језику*, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу.
- Станојчић/Поповић 1997:** Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српскога језика, Уџбеник за I, II, III IV разред средње школе*, Београд: Завод за издавање уџбеника и наставна средства.
- Стевановић 1974:** М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнојезичка норма) II, Синтакса*, Београд, Научна књига.
- Танасић 2005:** Танасић 2005: С. Танасић, Синтакса глагола, у: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтак-*

са савременог српског језика: проста реченица, Београд, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад, Матица српска, стр. 345–475.

Шипка 2005: D. Šipka, *Osnovi morfologije. Prilog gramatici savremenog standardnog jezika*, Beograd: Alma.

Veran Stanojević

SUR L'EMPLOI DE LA CONSTRUCTION DITE *FUTUROÏD* DANS LA TRADUCTION
LITTÉRAIRE DU FRANÇAIS EN SERBE

Résumé

Ce travail a pour but d'analyser les emplois de la construction '*ћу/ћеу... да + présent*' appelée 'futuroïd' en serbe, afin de voir dans quelle mesure elle apparaît comme équivalente des formes à référence future en français, à savoir le futur simple et le futur proche. Nous constatons que cette construction est utilisée non seulement pour traduire les futurs français, mais en plus dans des contextes modaux, et notamment ceux qui contiennent des éléments induisant soit une lecture finale de la phrase, soit une forte intention du locuteur de faire l'action dénotée par le prédicat. Nous constatons aussi que le futur I et le futuroïd ne sont pas synonymes, la différence entre eux consistant en ce que le futuroïd est plutôt tourné vers l'expression de sens modaux.

Mots clés: futuroïd, futur I, futur simple, futur périphrastique, modalité, le serbe, le français

Тијана В. АШИЋ*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 21.12.2013.
Прихваћен: 22.02.2014.

ПРЕКЉУЧИВАЊЕ И МЕШАЊЕ КОДОВА
У СВАКОДНЕВНОМ РАЗГОВОРУ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
И ЊЕГОВЕ СИНТАКСИЧКЕ, СЕМАНТИЧКЕ
И ПРАГМАТИЧКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ:
КОМУНИКАЦИЈА НА ДРУШТВЕНОЈ МРЕЖИ
ФЕЈСБУК**

У раду се из семантичке, синтаксичке и прагматичке перспективе анализирају феномени прекључивања и мешања кодова у комуникацији на друштвеној мрежи Фејсбук. Утврђују се разлози мултилингвалног језичког општења међу базично једнојезичним говорницима, као и стилистичке одлике и прагматичке функције ове специфичне врсте омладинског под-жаргона. Најзад, анализирају се социолингвистичке импликације ове савремене појаве.

Кључне речи: прекључивање кодова, мешање кодова, синтакса, семантика, прагматика, социолингвистика

1. Увод

Циљ овог рада је да се опише и објасни један врло специфичан феномен у разговорном српском језику: чести случајеви прекључивања и мешања кодова у комуникацији на друштвеним мрежама. Најпре ћемо сагледати њихове појавне облике и структуру, потом семантичку мотивисаност, а на крају

* tijana.asic@gmail.com

** Овај рад урађен је у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика*, број 178014.

покушати да проникнемо у узроке насушне потребе младих генерација да у виртуелној комуникацији истовремено користе више језика¹.

2. О феноменима прекључивања и мешања кодова

Прекључивање кодова (*code-switching*) дефинише се као употреба најчешће два варијетета у говору, тј. као наизменично и „брзо смењивање више језика или дијалеката у једном комуникативном догађају” (Мајскен 2000: 1). Промена кода је феномен који је условљен ситуацијом или намером говорника, као што је на пример промена теме или тока разговора приликом комуникације билингвалних (или мултилингвалних) говорника.

За разлику од прекључивања кодова, које се односи на смењивања реченица, унутар истог говорног догађаја, *мешање кодова*² подразумева јављање елемената два језика унутар исте реченице (Ауер 1998). Док прекључивање наглашава пребацавање вишејезичних говорника из једног језичког система у други, мешање кодова подразумева хибридни форму која је резултат употребе различитих језичких система. Другим речима, други феномен се односи на формалне аспекте језичке структуре односно језичку компетенцију, док први истиче лингвистичку перформансу и потребу за остваривањем одређених социолингвистичких и прагматичких ефеката.

Бројне анализе говорних ситуација у показале су да се прекључивање кодова не дешава случајно већ је регулисано правилима како на структурном тако и на функционалном нивоу (Ромен 1989). Наиме, у синтаксичком и текстуалном смислу преласци са једног на други језик одређени су граматичком структуром реченица и подразумевају кохерентност исказа. Истовремено, неки истраживачи сматрају да се прекључивање кодова никад не дешава случајно, чак и кад није интенционално³.

Напоменимо да постоји разлика између трансакционог (ситуационог) и метафоричког (не-ситуационог) прекључивања кодова. У првом случају промена језика зависи од елемената говорне ситуације, као што су тема разговора⁴, учесници у конверзацији (на пример да ли сви подједнако добро владају језицима које је могуће употребити), односно место где се разговор одвија (нпр. државне институције подразумевају употребу службеног језика). С

¹ Напоменули бисмо да ћемо се у овој студији превасходно бавити употребом енглеског (и повремено француског) језика, а да ћемо анализу случајева јављања других језика због недостатка простора морати да оставимо за неку другу прилику.

² Код неких аутора прекључивање кодова се често одређује као део феномена мешања кодова. Тако, по Мајскену (Мајскен 2000: 3) постоје три различита обрасца мешања кодова: *умештање*, *алтернација* и *конгруентна лексикализација*.

³ Међутим, насупротив оваквом мишљењу, стоје ставови по којима је промена језика у разговору потпуно произвољна и лишена било каквог значаја (Поплак 1985)

⁴ На пример у афричким земљама где су образовање и државни медији на службеном енглеском језику, овај се користи када се расправља о науци, законима и култури, док се на народни језик свахили и друге локалне вернакуларе прелази кад се хаска о приватним стварима (Ашић 2003)

друге стране, метафоричко прекључивање кодова подразумева говорникову намеру да произведе одређене ефекте који могу бити прагматички тј. намера да се делује на саговорника или синтаксичко – семантички (да се појача јасноћа поруке, да се истакну неки делови реченице, да се испољи став у односу на оно што је речено).

Нека испитивања показују да прекључивање кодова може бити мотивисано потребом за националном или социјалном идентификацијом, односно политичким опредељењем (Павленко и Блеклец 2004; Филиповић 1998; Мајерс-Скотон 1993б). То је нарочито уочљиво међу мањинама које се боре за политичка права у некој средини: за њих је прелазак на матерњи језик у говору симболичко подсећање да се нису потпуно утопили у већинску културу и поглед на свет⁵ (Ашић и Станојевић, 2008; Лешбер, 2008).

Прекључивање и мешање кодова којима ћемо се бавити у овом раду се са социолингвистичког становишта могу сматрати врло нетипичним феноменима: јављају се међу младима који живе у монолингвалној средини и који у свакодневном животу комуницирају на српском језику зачињеним жаргонизмима и помодним англицизмима (Бугарски 2006). Међутим, анализа корпуса комуникације на друштвеним мрежама показала је да је у њима степен употребе страних исказа далеко виши од оног на који наилазимо у корпусу усмених разговора. Чини се да млади људи кад седну за рачунар и укључе се у виртуелне светове осете снажну потребу да функционишу као билингвали.

3. Синтаксичке структуре

У литератури се обично наводи да прекључивање кодова има два нивоа, односно да постоји интерреченично и интрареченично прекључивање. У првом случају реченицу на једном језику смењује реченица на другом, а у другом случају се у реченицу на језику матрици убацују елементи страног језика (Мајерс-Скотон 1993а).

У нашем корпусу присутни су следећи модели:

Код интерреченичног прекључивања смењују се реченице на два језика:

- 1) Где си Миро? What's up? (Шта се збива)
- 2) C'est parti (Отишло)! Документа послата! Wish me luck! (Пожели ми срећу).

⁵ Сетимо се такође да је употреба „black English-a” знак распознавања међу револтираним Афро-Американцима који нису задовољни својим положајем и условима живота у својој држави (они могу бити и врло образовани и савршено познавати стандардни енглески језик, али користећи изразе из овог варијетета да би исказали свој револт).

Интрареченично прикључивање има више облика:

У реченицу на српском уметнута је једна концептуална реч (именица, глагол или придев) која улази у синтаксичку структуру реченице⁶:

- 3) I am smelling (миришем) мирис зумбула на улици.
- 4) Ушао је неки stranger (странац).
- 5) Хоћу да ти причам о једном exciting (узбудљивом) сусрету.

Дешава се, међутим, да је језик матрица – енглески, а да се српска реч умеће да би се постигла фокализација, као у доњем примеру где неочекивана појава заменице *све* утиче на илокуцијску снагу целог исказа:

- 6) I definitely need a change : Another town. Another people. Another CBE.
(Дефинитивно ми је потребна промена : други град. Други људи. Друго све)

У дискурсу се стране речи могу јавити као додаци, уметнути изрази, узвици, коментари, који немају синтаксичку функцију у реченици. Говорник жели да остави утисак да се испомаже страним језиком који му је, наводно, интуитивно ближи:

- 7) Он је, *by the way* (иначе), стигао ноћас.
- 8) Ми смо се, *of course* (наравно), обрадовали.
- 9) *Mon Dieu* (Боже), какав је то кретен.

Реченице на два страна језика могу бити повезане везником за координацију.

- 10) Лепо се проведи, али *take care of yourself* (пази на себе)!

Постоје и примери зависно-сложених реченица, где су клаузе на различитим језицима:

- 11) Кад сам несрећна у љубави, I go jogging (Идем на трчање).

Готово све примере у којима долази до преплитања језичких структура на два језика одликује елиптичност. Честе су непотпуне и авербалне реченице са узвичним модалитетом. Од говорника се очекује да инферира пуно значење поруке. Оне често формом подсећају на новинске наслове којима се најављују вести и привлачи пажњу публике:

- 12) Хеј људи! Монпелје *waiting for a new student!* (чека новог студента)

Могуће је да мешање језика наводи говорника да реченицу схвати као низање концепата који не морају да представљају сложене логичке структуре мишљења језика:

⁶ Овај модел, у суштини, подразумева симетрију система који учествују у мешању кодова, виши ниво компетенције у једном од језика, могућ степен структурне конвергенције једног од језика итд. (Филиповић 2009: 2).

- 13) Good night (лаку ноћ) другари, сутра ујутру Беч. За око две недеље, back to (натраг на) Фејс. Excited (узбуђен).

Напоменимо да овде минимализам није проузрокован потребом за краткоћом поруке (као код дописивања путем мобилних телефона), нити се поруке на „зиду” обавезно пишу у брзини. У питању је манир, назвали бисмо га „синтаксичка ноншалантност”. Ослобођени стилистичких принуда млади стварају нови телеграфски језик. Као да је дошло време интелектуалног и језичког одмора, те употребу речи треба свести на минимум, а граматичке структуре поједноставити:

- 14) Сунце TOMORROW (сутра)! Hopefully (надајмо се) базен!
15) Испити-DONE (урађени). А сада одмор!

У примеру 15) у првом делу употребљен је безлични обрт са енглеским партиципом који звучи као информација техничког типа. Говорник се настојањем да буде имплицитан емоционално дистанцира од света обавеза, а свој успех приказује као нешто очекивано и обављено без великог напора.

Обратимо пажњу и на следећу конструкцију:

- 16) Every day (сваког дана), учење! Madness (лудило). Tragedy (трагедија), Catastrophy (катастрофа).

Занимљиво је да говорник овде не користи прво лице презента већ глаголску именицу (која је притом једина реч у исказу на српском), чиме као да поручује да невољно учествује у датој активности. Начин на који он описује свој однос према ситуацији је и синтаксички и семантички маркиран. Не само што употребљене именице имају хиперболичко значење већ и њихово асидентско низање показује да говорник не жели, или нема снаге да своје мисли обликује у предикатску реченицу. Овакав резигниран однос може бити знак очаја или пак ироније.

Напоменимо да је разумевање непотпуних исказа могуће само ако постоји богат заједнички когнитивни контекст: подразумева се да реципијенти порука унапред знају о чему је реч и да само очекују додатне информације.

Можда ово сведочи о намери да се створи илузија чврсте и константе менталне повезаности пријатеља на друштвеној мрежи, од којих сваки не живи само свој већ и животе оних с којима је у виртуелном контакту. Као да индивидуално постоји само да би се преточило у колективно. Тако сви постају део заједничког тима чији играчи треба једни другима да пруже разумевање и подршку.

4. Семантичке импликације прекључивања кода

Веома је честа употреба страних придева да би се изразила изразито позитивна субјективна оцена. Млади сматрају да домаће речи нису довољно експресивне или прецизне да би се описао утисак који на њих оставља нека

особа, предмет или појава. Домаћи придеви очигледно немају толику моћ улепшавања стварности или ласкања. То је такође прилика да говорник представи свој софистицирани начин изражавања:

- 17) Ти си чудо! Devoted (посвећена), inspired (надахнута) and inspiring (надахњујућа)⁷
- 18) Овај нови Sherlock у биоскопу је баш witty (паметан) и cute (сладак), врло gledable⁸

Дешава се да употребљене речи потпуно изгубе своје денотативно значење, као онда кад особа за своју диплому каже да је *super sexy*. То показује да страни придеви каткада служе као маркери максималног вредновања, а не да би се заиста описале неке особине.

Страни придеви се користе и онда када особа жели да привуче пажњу на своје психо-физичко стање, било да је оно добро или лоше. Емоције описане на овај начин одликује претераност: аутори оваквих исказа као да су глумци на позорници који треба што убедљивије одиграју своје улоге и изазову реакције читалаца постова:

- 19) Апсолутно сам drowsy (поспан) и down(никакав).
- 20) Данима сам тотално sad (тужан) и empty (празан).
- 21) Хеј људи данас сам happiest (најсрећнија) и most cheerful (највеселија) особа на свету.

Пређимо на именице. Напоменимо да се сви догађаји везани за провод, забаву, одмор и уживањем као и сви предмети везани за богатство и луксуз и моду обавезно именовани страним изразима. Као да српске именице истог значења немају довољно снажну конотацију ексклузивности и луксуза: fantastic birthday party (фантастична рођенданска прослава), luncheon (свечани ручак), vernissage (отварање изложбе), romantic getaway (романтични излет), dinner romantique (романтична вечера), dolce vita (сладак живот), jewels (накит), sea food and champagne (морски плодови и шампањац), fashion and modeling (мода и манекенство.)

Занимљиво је протумачити наизглед неутралан пример:

- 22) Још мало па summer season (летње доба)!

Употреба енглеске синтагме сугерише да говорник не жели да код саговорника створи асоцијацију на летње врућине, или пољске радове већ на период разбихриге и уживања.

Чак и када није реч о проводу и забавама већ о обавезама, њихово именовање на страном језику даје им већи значај и озбиљност: тако наилазимо на rehearsal (проба), lectures (предавања), assignments (задаци), duties (обавезе), commitments (обавезе).

⁷ Због недостатка простора ми нећемо у целини наводити остале примере из нашег корпуса, само ћемо навести неке од епитета на које смо наишли: *Wonderful* (чудесан), *unforgettable* (незабораван), *outstanding* (изузетан), *perfect* (савршен), *stylish* (са стилем) *iresistible* (неодољив).

⁸ И то тако што се на корен српске речи додаје енглески суфикс!

Моћ страног израза врло добро осликава следећи пример, где наш термин стипендија не би звучао довољно престижно:

23) Добила сам scholarship! Какав радостан дан!

Запазили смо да се енглески језик користи и као средство показивања интелектуалне надмоћи. Научни појмови именују се страним терминима, као да су превише комплексни да би се изразили домаћим речима и као да говорници о њима ни не размишљају на матерњем језику⁹:

24) Deconstruction (деконструкција) and (и) identity (идентитет), још једна тема за дискусију¹⁰.

Иако је убацивање страних речи у језик матрицу најраширенија појава у виртуелној комуникацији, учесници каткада имају потребу да цео исказ формирају на страном језику. Врло често је то случај када говорник објављује да се налази у посебно пријатном амбијенту:

25) Fresh made orange juice. Sitting outside in my white dress. Sun care-ssing my face.
(Свеже исцеђен сок од поморанце). Седење напољу у белој хаљини. Сунце које ми милује лице.)

Реченице су најчешће лишене финитних глагола и представљају само снимке сцена које аутор жели да прикаже публици. Оне служе да учесници у комуникацији себе представе као особе истанчаног укуса, хедонисте задовољне животом који наликује на онај који им се у модерном потрошачком друштву непрекидно намеће рекламним порукама. Централна идеја да се не треба лишавати уживања резимирана је у следећем исказу, где се променом језика из света рада прелази у свет лагодног живота и трошења:

26) Како је лепо кад сам зарадиш новац! Let's go shopping!

Па ипак постоје (ретки) случајеви када употреба страног језика има истинску стилистичку функцију. У питању је свесно поигравање језиком. Тако могу настати и комични ефекти, као када се говорник у одређеној ситуацији користи неадекватним високопарним изразима:

27) Ја знам да сте Ви extremely important person (екстремно значајна особа), али ако имате времена, ужелели смо вас се!

У следећем исказу је опозиција између стварног и прижељкиваног изражена и променом у језику:

28) Je déteste l'hiver et la neige (мрзим зиму и снег)! Хоћу летоoooooooooo!

⁹ Снажну потребу да се издвоје из обичног и бналног имају и уметници, који свој боравак на парнасовским висинама маркирају употребом енглеског. Чак и кад пишу поезију на српском сматрају да је треба тумачити на енглеском. – Хеј, људи! My newest poem is finished, without a title yet, but probably 'The Wild Hunt', as this would cover many symbols in it. (Моја најновија песма је готова, за сада без наслова али највероватније „Дивљи лов” јер ће он покрити многе симболе у њој).

¹⁰ У сличним примерима помињу се *metaphysics, ontology, quarks, color confinement, genetic epimutation, nonmonotonious logic* итд.

У корпусу смо пронашли само један пример где прекључивање кодова има готово уметничку вредност:

- 29) Ништа не волим толико као ту контрадикторност између анђеоског лица *et un corps de salope* (тело дроље).

Синтагма која се на француском доживљава као вулгарна јавља се као контраст романтичарском изразу „анђеоско лице”. Језичко прекључивање је овде у функцији појачавања поетског контраста.

Избор језика може бити мотивисан и местом о којем се говори, где употреба нашег језика може сведочити о емотивној везаности за родни крај:

- 30) *This morning London* (јутрос Лондон), вечерас мој Београд.

Следећи исказ је специфичан по томе што је значењски контраст репродукован не само променом у језику већ и синтаксичком формом. Део на енглеском је авербална реченица где асидентски спојене негативне форме наглашавају прекид са уобичајеним начином живота. А повратак у стварност пропраћен је каноничком структуром реченице на нашем језику.

- 31) ПАЖЊА, ПАЖЊА! *Off to countryside, no net, no facebook, no phone, no noise, no chaos for three days* (бег на село, нема нета, нема фејсбука, нема телефона, нема хаоса током три дана). *Bye bye другари*. А од понедељка враћам се градском лудилу.

5. Дискурзивне релације и прекључивање кодова

Под дискурзивним релацијама подразумевају се релације које постоје међу реченицама у низу, а које нису темпоралне или логичке, већ аргументативне природе, Тако једна реченица може бити најавна за другу односно њен коментар, образложење или илустрација (Ашер 2003).

У нашем корпусу чести су случајеви када је пребацивање на други језик маркер дискурзивне релације: тако се на српском најављује битна информација, која се потом саопштава на енглеском:

- 32) Хеј људи важно обавештење: *We don't have classes next Monday!* (Немамо наставу следећег понедељка)

Најава на енглеском често служи да се исказу осећања задовољства или поноса. Као да вест о успеху јаче одзвања ако је изречен на страном језику:

- 33) *Mission accomplished* (Мисија испуњена)! Син ми је дипломирао!

Слично важи и за позитивне и негативне коментаре, који кад су на страним језицима показују да је говорник погођен или егзалтиран:

- 34) Девојке јуре младиће а ови кулирају по кафићима! *The end of the world!* (крај света)
 35) Тамара је управо добила црни појас у каратеу. *This is a real success* (То је прави успех). *I'm so proud* (Тако сам поносна)!

Прекључивање кодова може бити и сигнал нагле промене става према саговорнику и интенције поруке:

- 36) Ooooh, лепо се проведи, срећан пут, али... I can't forgive you for not have invited me (Не могу да ти опростим што ме ниси позвала)!

На овај феномен наилазимо и у описивању догађаја; ситуациони фон је на српском а централни догађај уведен на енглеском. Она дакле замењује уобичајене наративне механизме за постизање фокализације:

- 37) И тако седимо ми у кафићу и кулирамо на врућини, and all of a sudden some young men start fighting (изненада неки младићи почну да се туку)!

6. Интерперсонална функција

Већ смо нагласили да је употреба страног језика важан фактор у успостављању и одржавању добрих односа међу виртуелним пријатељима.

Рецимо најпре да се млади увек поздрављају на страним језицима. То чак чине и говорници чија је комуникативна компетенција врло слаба. Контактна језичка функција на матерњем језику је врло ретка, она је намењена неким другим функционалним стиловима где треба задржати дистанцу¹¹. Овде је очигледно у питању помодарство, потреба да се створи илузија о припадању западном свету.

Поруке на фејсбуку обилују изливима пријатељске наклоности, саосећајности и блискости. А у већини случајева су то страни глаголи и изрази којима се указује на љубав, чежњу и обожавање. Наиме, много је лакше претерана и неискрена осећања изрећи на страним језицима. На српском језику те реченице имале би своја права значења, овако су део клишеа у којима је уобичајено претеривати и глуматати. Прелазећи на страни језик учесници у комуникацији постају званице на балу под маскама где реплике не обавезују на стварне и дубоке међуљудске односе, већ су више део помодне кокетерије.

Ствара се утисак о постојању једног вештачког друштва у коме су међуљудски односи савршени, где се људи поручују да не могу једни без других, где је главни циљ обожавати и бити обожаван.

Погледајмо следећи пример :

- 38) Tu ne peux pas imaginer tout ce que je sens quand on est ensemble!
(Не можеш да замислиш шта осећам кад смо заједно)

Овај исказ би се могао протумачити као озбиљна изјава љубави, а уствари је необавезна преписка између две другарице које испољавају наклоности. Јасно је да у питању хипербола која треба да истакне изузетност њиховог

¹¹ Тако наилазимо на *Hi, Hello, Buenos dias, Bonjour, Bonjorno* (итд), или при растанку *See you, Over and Out, By and love, Au revoir, A bientôt, Bacioni e salutit* итд.

пријатељства и можда посредно изазове завист код других. Бројни су примери који показују се да је склоност претеривању постала манир и да у крајњем случају овакве изливе снажним осећања нико не узима за озбиљно. Реченице нису пропозиције којима треба приписати истинитосну вредност, већ клишеи који служе да се створи слика друштва чији чланови једни у другима изазивају бурне реакције.

- 39) Лепо ми је овде али you are always on my mind (Увек си ми у мислима).
- 40) I can not live without you anymore (Не могу више да живим без тебе)!
- 41) Tu me manques terriblement (Ужасно ми недостајеш).

Исто важи и за честитке рођендана и празника. Очигледно је у питању устаљени манир: поруке на страним језицима сматрају се веселијим, свечанијим, и непосреднијим. Занимљиво је да се најчешће користе уобичајене формуле *Happy Birthday*, *Buon Compleanno*, *Muchísimas felicitades*, *Joyeux anniversaire*, што показује да се говорник није много потрудио, али да ипак држи до себе јер се не изражава на „простом” српском језику¹². Тек понекад заиста се јаве елементи језичке игре и хумора као у следећем примеру чији се аутор руга претераној употреби речи *top* :

- 42) I wish you all TOP 2013 (свима вам желим врх 2013). Да је top развалимо опасно! Хаха само TOP, definitely !

Ипак, ретке су оригиналне, духовите или лирске поруке, попут следеће:

- 43) Je te souhaite beaucoup de réussite et bonheur ! Et vive ta vie onirique d'artiste pour toujours !
(Желим ти пуно успеха и среће. И нека живи заувек твој ониричких живот уметника!)

Уочавамо дакле генералну неинвентивност у комуникацији на друштвеним мрежама, која потиче било од менталне лењости, било од недовољног познавања страног језика.

По аналогiji са претходно реченим и честитке на постигнутом успеху као и захваљивања морају бити на страном језику, јер се тиме уздижу саговорников статус и позиција (Руле 1999).

- 44) Congrats! But we expected that from you! (Честитамо, али то се и очекивало од тебе!)
- 45) Thanks A LOT for your help. (Пуно ти хвала на помоћи)

Слично важи и за извињења. Сматра се да ће се јачи перлокуцијски ефекти постићи употребом страног језика:

- 46) I am awfully sorry (Јако ми је жао). Стварно нисам хтела да те увредим.

¹² Занимљиво је да они који због недовољне компетенције нису у стању да искажу поруку на страном језику осећају потребу да се извине: *Шоми тебра срећан рођендан све најбоље. Пс. ИЗВИНИ у гужви сам, па ме мрзи да смишљам на франсе.*

7. Закључак

У овом раду покушали смо да опишемо и анализирамо појавне облике и семантичко-прагматичку мотивисаност феномена прекључивања и мешања кодова у комуникацији међу младима на једној друштвеној мрежи. Међутим чини нам се да се за целовитије разумевање овог феномена у социolingвистичком смислу неопходно истаћи чињеницу да у нашем корпусу постоје бројни случајеви у којима не постоји никакво објашњење зашто је употребљена страна конструкција или реч¹³.

На почетку смо објаснили да прекључивање кодова на фејсбуку није ситуационо мотивисано, показали смо да оно углавном нема стилску и значењску вредност, из чега се може закључити да је његова функција пре свега социolingвистичке природе: у питању је престижни под-жаргон где учесници у комуникацији индиректно информишу публику да су страни језици постали део њихове свакодневне спонтане језичке праксе¹⁴, да их не користе интенционално већ по аутоматизму. Они тиме такође упућују да су активни ученици процеса културне глобализације и да национални идентитет све више замењују осећањем припадности јединством свету Уједињених боја Бенетона у којем се деле исте вредности, мисли на исти начин, свету који красе алтруизам и добронамерност. Истовремено, они настоје да себе представе као успешне, образоване и самосвесне личности које умеју да уживају у животу и то да искажу.

С друге стране уколико анализирамо изразито сиромашну синтаксичку структуру и семантику њихових исказа, стиче се утисак да овакав стил изражавања неповољно утиче на језичку културу. Као да се враћамо праисторијском протојезику који не служи за исказивање сложених мисли. Или као да је једини циљ комуникације давање једноставних информација, површно обавештавање о емотивном стању или најава догађаја а не расуђивање, полемика, анализа и синтеза стварности.

Примат очигледно има прагматика: треба привући пажњу виртуелних пријатеља, завести их, бодрити их и оставити добар утисак о себи. С друге стране, елиптичност поруке сама по себи поручује да постоји много особа које заједно са нама активно проживљавају наш живот, с којима делимо когнитивни контекст и с којима можемо комуницирати на минималистички начин.

Остаје питање да ли је феномен којим смо се бавили само фаза у преласку на општу употребу поједностављеног „world English-a” у комуникацији међу младима. Остаје такође да се проучи колико ће овај начин комуникације,

¹³ Управо због тога понекад се јави и негативни коментар на ову појаву: Знаш шта: I have enough of everything употребљавај слободно мало српски језик...неће ништа да ти фали, нит ћеш звучати глупље.

¹⁴ Једном ми је један млади интелектуалац рекао: „Ако ниси на фејсбуку ти заправо не постојиш.” Овај исказ могао би се у контексту овог истраживања парафразирати на следећи начин: „Ако на фејсбуку говориш само на једном језику, ти заправо не говориш”.

уколико постане доминантан и у живом говору, утицати на синтаксу и лексику нашег језика, као и на однос семантике и прагматике у конверзацији.

ЛИТЕРАТУРА

- Ашер 2003:** Nicholas Asher, *Logics of conversation*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Ашић 2003:** Tijana Ašić, Ninakuwambia, my friend is going to come – Situational code switching among intellectuals in Nairobi, *8th International Pragmatics Conference, 10–14 July*. Canada: Toronto.
- Ашић и Станојевић 2008:** Ašić Tijana & Stanojević Veran. „L’emploi des temps verbaux chez les locuteurs non-natifs du français – le cas des gasterbeiters serbes, valaques et tziganes”, *The Romance Balkans*. Belgrade: Institut for Balkan Studies SASA, 351–374.
- Ауер 1998:** Peter Auer. *Code-Switching in Conversation*. Language, Interaction and Identity. London: Rutledge.
- Бугарски 2006:** Ranko Bugarski, *Žargon*, Biblioteka XX vek, Beograd.
- Филиповић, 1998:** Jelena Filipović, „The status of Serbian as the minority language within a Serbian-American community”, *Filološki pregled XXV*, 2: 147–157.
- Филиповић 2009:** Jelena Filipović, (2009). *Моћ речи. Oгледи iz kritičke sociolingvistike*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Лешбер 2008:** Leschber, Corinna. „Romanian-Serbian Code-Mixing Phenomena: Documentation of a Romanian extra-territorial variety showing extensive Romanian-Serbian Code-Mixing Phenomena”, *The Romance Balkans*. Belgrade: Institut for Balkan Studies SASA, 247–260.
- Мајскен 2000:** Muysken, Pieter. *Bilingual Speech: A Typology of Code-mixing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Мајерс-Скотон 1993а:** Carol Myers-Scotton. *Duelling Languages*. New York: Oxford University Press.
- Мајерс-Скотон 1993б:** Carol Myers-Scotton, *Social Motivation for Code-switching. Evidence from Africa* New York: Oxford University Press.
- Павленко и Блеклеп 2004:** Aneta Pavlenko and Blackledge Adrian, 2004, *Negotiation of Identities in Multilingual Contexts, Bilingual education*.
- Поплак 1980:** Shana Poplack, Sometimes I’ll Start a Sentence in Spanish Y TERMINO EN ESPANOL: Toward a Typology of Code-Switching. *Linguistics* 18, 581–618.
- Ромен 1989:** Suzanne Romaine, *Bilingualism*. Oxford: Basil Blackwell,
- Руле 1999:** Eddy Roulet, *La description de l’organisation du discours*. Paris: Didier.

Tijana Ašić

CODE SWITCHING AND CODE MIXING IN EVERYDAY CASUAL CONVERSATION
IN SERBIAN AND ITS SYNTACTIC, SEMANTIC AND PRAGMATIC IMPLICATIONS;
THE CASE OF FACEBOOK COMMUNICATION

Summary

In this paper we investigate at the syntactic, semantic and pragmatic level the phenomenon of code switching and code mixing emergin in the facebook (virtual) communication among young people in Serbia. We try to find out and clarify the reas ons for this nonstanard type of multilingual communication between monolinguals. We also analyse the characteristics and functions of this new sub-slang and the sociolinguistic implications of this specific phenomenon.

Key words: code-switching, code-mixing, semantics, syntax, pragmatics, sociolinguistics

Драгана Д. ВЕЉКОВИЋ СТАНКОВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 21.10.2013.
Прихваћен: 22.02.2014.

О ШИРЕЊУ КРУГА АДЈЕКТИВНИХ И АДВЕРБИЈАЛНИХ ИНТЕНЗИФИКАТОРА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (ПОД УТИЦАЈЕМ ПРОЦЕСА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ)**

У колоквијалном, али и у књижевном језику запажен је пораст фреквенције придевских и прилошких интензификатора страног порекла (*апсолутан / апсолутно, тоталан / тотално, комплетан / комплетно* и сл.), који, најчешће употребљени са циљем максималног истицања каквог квалитета, постају конкуретни лексичким појачивачима у српском језику (*врло / веома, потпуно, сасвим* и др.). У раду су размотрене семантичке и колокацијске специфичности ових лексема, као и особености концептуализације појединих интензификатора.

Кључне речи: придевски и прилошки интензификатори, интензификација, семантика, употреба и концептуализација интензификатора, глобализација

1. Увод

Глобализација се често посматра као процес који се тиче пре свега привредних, политичких, технолошких и информационих аспеката приближавања земаља, друштава, културно, историјски и економски различитих средина, што не може остати без утицаја на језик, особито на тзв. мале језике, о чему исцрпно пише Предраг Пипер (2004).

У опсежној литератури посвећеној глобализацији, која се више не сматра специфичношћу нашег времена, налазимо различита тумачења, као и опозитне ставове (уп. глобалофил/и/, глобалофоб/и/), а Т. Тадић (2005: 195–197) наводи 32 дефиниције глобализације у којима, као кључне речи и појмове, запажамо *повезивање, међузависност, интеграцију* и *интензификацију*:

* draganavs@yahoo.com

** Овај рад је написан у оквиру пројекта 178006 *Српски језик и његови ресурси*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

„Глобализација је просто интензификација процеса међународне међузависности, функција раста конкуренције унутар међународног система слободне трговине интензификованог дифузијом технологије” (Цоунс; према Тадић 2005: 195).

„Глобализација се може дефинисати као интензификација друштвених односа на светском плану, која повезује удаљена места на такав начин да локална збивања уобличавају догађаји који су се одиграли километрима далеко и *vice versa*” (Гиденс 1998, према Тадић 2005: 195);

„Глобализација упућује на згушњавање времена-простора у друштвеном животу” (Харви 1989; према Тадић 2005: 196).

Концепт глобализације, базиран на „згушњавању” просторне и временске димензије, води „деструкцији дистанце” – сваке, па и језичке – што на комуникативном плану често подразумева хрљење у сусрет доминантном језику даваоцу, па и некритичко ширење интернационализама. У новије време, порасту броја и фреквенције интензификатора, особито оних пореклом из латинског језика, чију експанзију подржава утицај енглеског, као „одомаћеног страног језика” (исп. Прћић 2005: 14–21), погодују непрегледан обим информација и повећана брзина њиховог протока. Тако се прозводи појачана потреба за истицањем одређених (циљних) садржаја, важних сегмената усмених излагања и текстова, при чему функцију селектора и експоненцијалних маркера често преузимају ови лексички појачивачи. Интензификатори *апсолутно*, *тотално*, *комплетно* и сл. почели су се осећати снажнијим, па отуда и пожељнијим лексичким агенсима од домаћих, што препознајемо по све израженијем процесу (ре)дистрибуције у коме прилози *веома*, *врло*, *изузетно*, *посебно*, *потпуно*, *сасвим* и др. узмичу пред страним лексичким максимизаторима и екстремним модификаторима. У овом раду покушаћемо да образложимо оправданост, односно неоправданост њихове употребе, да – претежно на примерима ексцерпираним из електронског *Корпуса савременог српског језика* Математичког факултета Универзитета у Београду, знатно мање из других извора доступних на интернету – укажемо на неке значењске и колокацијске специфичности страних интензификатора, а такође и да откријемо когнитивну утемељеност интензификације адјективним и адвербијалним лексичким појачивачима *апсолутан* / *апсолутно*, *тоталан* / *тотално*, *коплетан* / *комплетно*.

2. Значење, употреба и концептуализација интензификатора

А. Апсолутно

1. Прилогом *апсолутно*¹ указује се на досезање максималне мере заступљености одређеног својства (1), овај адверб интензификује градабилне

¹ У РСАНУ читамо: *а̀псолу̀тан* и *а̀псолу̀тан* (лат. *absolutus*) прид. 1. фил. *ничим неусловљен; безуслован*. 2. *неограничен, који не подлеже контроли*. 3. *потпун, савршен; несумњив*. 4. *неминован, неопходан*. 5. *несавладљив*. 6. *искључив, једини*. 7. хем. *чист, без примеса*.

а̀псолу̀тно и *а̀псолу̀тно* прил. а. *потпуно, сасвим*. – Апсолутно [су се] морали затворити најважнији правци од Београда (Павл. Ж. 2, 75). б. *безусловно, несумњиво*. – Више каже него

али и неградабилне придеве (2, 3), са циљем наглашавања обухватности користи се уз универзалне квантификаторе (4), а такође се употребљава и као појачивач емфатичког понављања (5) (исп. Ковачевић 1998: 144–145):

(1) Највећи комад [злата] који је био апсолутно чист тежио је 15 гр (КССЈ; *Политика*, 26.11.2005. год.).

(2) То је ... апсолутно јасна и недвосмислена морална подршка Србији (КССЈ; *Политика*, 27.2.2008. год.).

(3) Младићи су били апсолутно неми, оборених глава ... (КССЈ; Растко Петровић, *Африка*, Београд, Нолит).

(4) Непоправљив си. За твоје добро говорим: све забележити. Апсолутно све, до ситуација (КССЈ; Антоније Исаковић, *Трен 2 /Казивања о Чеперку*), Београд, Просвета 1983).

(5) Оне вечери када му је Херта Албрехт рекла да је сада *више нимало*, апсолутно *више нимало* не боли, доктор Нађ је седео дуго, али говорио мало ... (КССЈ; Мирослав Поповић, *Судбине*, Београд, Дерета, 1994).

1.1. Често се овим адвербом истовремено остварују интензификацијска и персуазивна прагматичка функција. Прва се очитује у максималном подизању, а потом и затварању узлазне скале интензификације, а друга је заснована на појмовној метафори ИНСИСТИРАЊЕ НА СТЕПЕНУ ОБУХВАТА / ДОСЕГА ЈЕСТЕ ИНТЕНЗИВИРАЊЕ СТЕПЕНА УВЕРЉИВОСТИ:

(6) ЕУ је још 2003. године поручила да су ти процеси апсолутно раздвојени (КССЈ; www.rts.rs, 28.3.2010. год.).

У претходном примеру (6) запажамо да је персуазивна функција додатно оснажена прагматички активираним импликацијом могућности степеновања одређеног својства. Према употребљеним придев (*раздвојен*) нема облике компаратива ни суперлатива, синтагма *апсолутно раздвојени* сугерише да раздвојеност може имати више ступњева и мноштво модалитета (нпр. *делимично* раздвојени, *условно* ~, *дефинитивно* ~ и сл.), па се тиме илокутивни ефекат жели додатно оснажити а исказ како-тако учинити уверљивим (ову импликацију подржавају и уобичајени спојеви са адвербијалним апроксиматорима (*скоро*, *безмало*, *готово* раздвојен и сл.).

1.1.1. Најмаркантнији пример у коме сагледавамо потенцијал релативизације прил. *апсолутно* је следећи:

(7) Предрасуда да су они тамо апсолутно мртви потиче од опасне предрасуде да смо ми овде апсолутно живи (КССЈ; Светислав Басара, *Фама о бициклстима*).

Упркос денотативном значењу нестепенованих антонима, чије се својство не може градирати (уп. Драгићевић 2007: 282; РСАНУ мртв 1. *који није жив*, у коме нема *биолошких манифестација живота*), прилошким интензификатором истиче се већ поменута импликација градабилности (жив, *не сасвим жив, *делимично жив и сл.) и тако утиче на разумевање и тумачење исказа. Ова импликација, као и претходном случају (6), има потпору у спојности наведених придева с апроксиматорима (*скоро* / *готово* мртв). Ипак,

што је апсолутно потребно (Шен. А. 8, 253). То апсолутно ни по чему није турска млада (Дим. Ј., СКГл 22, 334).

слични колокати могућност реализације најчешће дугују фигуративним значењима интензификованих адјектива.

1.1.2. Употребу прилога *апсолутно* најчешће прати још једна импликација: „апсолутна заступљеност X” истовремено подразумева „апсолутно одсуство Y”. И код градабилних и код неградабилних адјектива инсистира се на одсуству опозита; на пример, *апсолутно равна површина* је она коју не ремети ни најмања неравнина, као што и карактеризација синтагмом *апсолутно поштен* подразумева отклањање сваке сумње у могућност несолидног и непоштеног понашања.

1.2. Запажено је да се уз неке придеве прилог *апсолутно* не може употребити, а уколико се такав колокат јави, нпр. у колоквијалном језику, интензификација носи обележја неприродности и нестандардности, нпр. **апсолутно висок*, **~ речит*, **~ брз*, **~ дубок*, **~ плитак*, **~ узак*, **~ широк* и сл.

1.2.1. Рекли бисмо да је ово ограничење условљено самим концептом интензификације коју разумевамо преко својих искустава у вези са запремљеношћу простора – ИНТЕНЗИФИКАЦИЈА ЈЕ ЕКСТЕНЗИЈА, а с обзиром на то да се прилогом *апсолутно* остварује највећи могући степен екстензије, у овом случају МАКСИМАЛНА ИНТЕНЗИФИКАЦИЈА ЈЕСТЕ МАКСИМАЛНА ЕКСТЕНЗИЈА. Како појмовне метафоре осветљавају само једну страну апстрактног појма (Кликовац 2004: 15), скривена страна метафоре открива да екстензија не искључује постављање границе; граница, дакле, упркос највећем степену удаљености од ординарног нивоа, ипак постоји. Отуда су максималној интензификацији инхерентне и екстензија и лимитираност.

1.2.2. Колокациона рестрикција посредно открива и начин на који концептуализујемо одређене особине или својства: она својства која се опирају и максималној екстензији прилогом *апсолутно*, па и релативизацији апроксиматорима (јер су и ови спојеви неприхватљиви, уп. **скоро речит*, **готово висок* и сл.) поимамо као карактеристике са инхерентним лимитаторима, који производе унутрашњу тензију, те тако схваћен имплицирани квантитет не трпи драстичне промене, а отуда ни интензификацију; с друге стране, већи је број придева којима се *апсолутно* може придружити, што показује да таква својства разумевамо као отворене, флексибилне концепте који су стога подложни екстензији (уп. Парадис 1997: 77–82).

1.2.2.1. Упркос чињеници да оштру границу између придева с потенцијалном и/или имплицираном лимитацијом екстензије није могуће стриктно поставити, јасно је да управо концепт ограничености одређеног својства управља колокационом рестрикцијом, али у свим случајевима у којима *апсолутно* примерено функционише као интензификатор запажамо да овај адверб има способност померања, па и релативизовања граница фокусираног својства (уп. Тај часовник је *апсолутно* поуздан/тачан и сл.).

Међутим, није мали број случајева у којима се за овим лексичким појачивачем посеже олако, мада постоји читав спектар адверба и адвербијалних израза који се неупоредиво боље уклапају у поједине контексте (уп. *потпуно*, *сасвим*; *безусловно*, *несумњиво*, *без сумње* и сл.), што показује да је

интензификација овим адвербом каткад сувишна или сасвим неприкладна (уп. 8–11):

(8) Имаћете бележника, господине, пошто апсолутно желите да га имате ... (КССЈ; Александар Дима, *Гроф Монте Кристо*, 2011. год.).

(9) А звучите тако ... апсолутно ... београдски!? (КССЈ; Мирјана Ђурђевић, *Паркинг Светог Саватија*, Београд 2003. год.).

(10) Догоди ли се то, Славнић ће на располагању имати веома занимљив тим који би апсолутно могао да испуни очекивања армије навијача (КССЈ; Агенцијске вести, Тањуг, 29. август 1995. год.).

(11) Сусрет два човека, два лидера који апсолутно имају снагу да учине искорак, сигурно ће омогућити да се убрзају процеси... (КССЈ; www.rts.rs, 2.11.2010. год.).

Б. Тоталан, тотално

2. Наглашавање обухватности постало је веома популарно, повсуда се среће натпис *Тотално снижење*, гледамо *Total TV*, говори се о „тоталној посвећености” послу, породици, спорту и сл., на интернет странама нађен је чак и ексцесив овог придева – *претоталан* (ФБ: www.facebook.com, 12. јун 2013. год.), а у слогану компаније SBB, једног од наших водећих кабловских оператора, интензификатором је максимално наглашена ваљаност интернет услуга: „*Тотално* добар интернет”.² Персуазивна компонента поруке ослоњена је на концептуализацију значења прилога *тотално*, утемељену на схватању целине као јединства појавног (тј. спољашњег) и нутарњег, суштинског аспекта одређене појаве, ентитета или својства: ТОТАЛИТЕТ ЈЕ УКУПНОСТ ЕКСТЕРНОГ И ИНТЕРНОГ САДРЖАЈА, ФОРМЕ И КВАЛИТЕТА. Истицање обухватности целине и потпуности кореспондира са сагледавањем ентитета чија је карактеристика стабилна кохерентност, па су и визура и потенцијална оцена холистичке.

2.1. Навика олаког преузимања и коришћења интернационализама и туђица – чак и у контекстима у којима је интензификатор или непотребан или непримерен – често не води само одударности од језичког стандарда, већ нејасном и нелогичном казивању (уп. 12–15), а такође и неприхватљивим колокацијама (*живети *тотално* /12/, **тотални* амбијент /13/, **тотални спортиста, човек* /14/, **тотални архив* /15/ м. обједињени, свеобухватни архив):

² Како је једно од важних обележја рекламних слогана краткоћа, која, разуме се, не сме угрожавати јасноћу, ефективност и ефикасност комерцијалне поруке, није тражен какав претенциознији атрибут, већ је макетиншка стратегија усмерена на снажење илокутивног учинка путем интензификације придева *добар* (којим су обједињени сви очекивани позитивни квалитети) у новије време све фреквентнијим прилогом *тотално*. Очито да је појачивачки потенцијал адвербијалних блискозначница *сасвим* и *потпуно* процењен као недовољно снажан за експоненцијалну функцију која им је намењена, па је интензификатором *тотално* остварено следеће читање рекламне поруке: „максимално/неоспорно/безусловно добар X” (уп. „интернет који нема ниједне мане/недостатка”).

(12) „Писао је собом, а не о себи”. Писао, односно *живео је тотално* (КССЈ; *Политички културни додаци* 2002. год.).

(13) Тако, стварајући *тотални амбијент* у замраченом галеријском простору, она ... линије цртежа ствара флуоресцентним ластичима растегнутим од пода до плафона ... (КССЈ; *Политика*, 6.3.2010. год.).

(14) ... он неће имати прилику да се реализује ни као *тотални спортиста* са аутентичним етосом, а камоли као *тотални човек* (КССЈ; *Политика*, 28.7.2008. год.).

(15) ... расправљамо о светској дигиталној библиотеци, о институционалном стапању архива и библиотека, о *тоталном архиву* и о сличним темама (КССЈ; *Политика*, 21.1.2008. год.).

2.2. Стиче се утисак да се приликом превођења књижевних дела не чини велик напор зарад тражења адекватних супституената адверба *тотално*, па се овај прилог некритички пресликава, тј. преузима из оригинала. Мада у наведеним примерима запажамо и друге недостатке³, нема сумње да би место страних интензификатора било умесније употребити домаће: *потпуно*, *посве* или *сасвим* (уп. прим. 16–18):

(16) У сваком случају, осећао сам се сасвим друкчије него обично, *тотално* чудновато, као никад дотле у животу (КССЈ; Томас Ман, *Чаробни брег*).

(17) Људи моји, стварно је била *тотално* будна (КССЈ; Цером Дејвид Селинцер, *Ловац у житу* /електронска верзија/).

(18) Од дана када си рођен гледала сам у твојим очима ону светлост која те чини *тотално* другачијим малим дечаком од осталих (КССЈ; Марк Леви, *А ако је то ипак било истина*, Београд, Плато, 2004).

2.3. У новије време придев *тоталан* употребљава се и као специфичан модификатор значења супстантива (19–21). Претпостављамо да је развоју ове његове функције допринела наглашена склоност интензификацији, при чему је значење обухватности добило нове варијетете (добрим делом зарад усклађивања с намерама говорника, који, одабравши такав начин атрибуције, јасно показује језичку неинвентивност или сиромаштво речника). С друге стране, јасно је да у таквим колокацијама правац и исход модификације значења придева *тоталан* зависе од значења именице: по правилу се указује на какав нов квалитет којим се одређена појава издваја из познатог значењског оквира. Тако наглашавање обухвата екстерних и/или интерних својстава са циљем именовања ентитета који је окарактерисан као „варијетет X специфици-

³ Иако нам текст оригинала није доступан, морамо приметити да се и у потоњем примеру (18), као и у многим сличним случајевима, у преводу неретко препознају избор и ред речи карактеристични за страни, али не и за српски језик, мада се – уз невелик напор и истанчаније језичко осећање – увек може наћи примеренија форма исказа (уп. „... гледала сам у твојим очима ону светлост која те чини тотално другачијим малим дечаком од осталих” м. „у твојим очима гледала/посматрала сам светлост којом се потпуно разликујеш/издвајаш од осталих дечачића” или сл.).

кован највишим степеном обухвата” резултира колокатима као што су *тотални фудбал*⁴, *тотално позориште*⁵, *тотални free jazz* и сл.

(19) Израз *тотални фудбал* потиче из Француске, из самог израза *fudbal total* који означава *апсолутну* фудбалску игру (www.znanje.org; 20.7.2013. год.).

(20) У питању је *тотално позориште*. Немојте очекивати да ће представа бити ведра, јер је таква тема ... (КССЈ, *Политика*, 11.12.2007. год.).

(21) ... некој радикалнијој струји коју представља Горан Симоноски из Belgradeyard Sound System *тотални free jazz* и вероватно мој фаворит (КССЈ; *НИН* 27, јун 2002. год.).

2.3.1. Уочено је да у све поменуте синтагме придев *тоталан* уноси прагматичко значење „X ослобођено очекиваних ограничења”, односно X чији је квалитет проистекао из снажног отклона од „уобичајеног”, најчешће као последица кршења утврђених, познатих правила. Тако схваћено прекорачење, као *differentia specifica*, доприноси настанку модалитета који се, због наглашене (интерне и/или екстерне) екстензије, истиче интензификатором: *тотални фудбал* ослобађа играча скучености једне једине улоге, *тотално позориште* присваја неслућену слободу уметничког израза, а *тотални free jazz* емфатички истиче постојећу атрибуцију (*free* енгл. – слободан) и указује на највиши степен извођачке неспутаности у цез импровизацијама.

2.4. Занимљиво запажање у вези са колокацијама прилога *тотално* (а–в) и придева *тоталан* (г) ексцерпираним из *Корнуса савременог српског језика* односи се на атракцију ових лексема и великог броја глагола, придева и именица са негативним значењем. Посебну групу чине речи у које је префикс *не-* унео значење одсуства пожељног квалитета (в). Нашли смо веома мали број придева афирмативног значења у споју с овим адвербом (*тотално слободан*, ~ *очаран*, ~ *оригиналан*). Мада су, разуме се, уобичајени и спојеви у којима се адверб *тотално* употребљава ради истицања чега (изузетно) позитивног или пожељног (*тотално неодолјиво*, ~ *прихватљиво*, ~ *опуштено* и сл.), убедљива превага колоката с негативним значењем потврђује тенденцију према интензификацији чега лошег. Ова тврдња, па и снага атракције, тј. фреквентност колоцирања прил. *тотално* са лексемама које денотирају штогод негативно/лоше могла би се проверити и асоцијативним тестом; у РМС, као илустрације значења прил. *тотално* и прид. *тоталан*, такође налазимо примере типа „*тоталан/тотално* + реч којом се именује штогод лоше” (исп.

⁴ У чланку „Тотални фудбал” (www.znanje.org) овај варијетет познатог спорта објашњава се као „апсолутна фудбалска игра” (уп. прим. 19). Оваква дефиниција – управо због употребе двају интензификатора (*тоталан*, *апсолутна*), чија се семантичка поља добрим делом поклапају – не казује нам много о природи игре о којој је реч. Укратко, ради се о таквом модалитету фудбала у коме сваки играч мора бити способан да успешно игра у свим позицијама, нпр. да буде једнако добар у нападу као и у одбрани, на положају крила или бека, али и центарфора.

⁵ Образлажући својства тоталног позоришта, Г. Цветковић каже: „То је позориште у коме је СВЕ МОГУЋЕ и све је дозвољено, само ако је довољно атрактивно и изазовно – за пажњу, за сучељавање искустава, за прекретање појмова, за обновљену дискусију о битним темама, за разбијање шаблона мишљења и певања ... Тако се у том – како назив каже – ТОТАЛНОМ ПОЗОРИШТУ и користи СВЕ што се може наћи на сцени, око сцене, у граду, у глави извођача, у глави аутора, у тексту, у искуству, у изразу, у музици ...” (исп. Цветковић 2010; графички истакао Г. Ц.).

ниже 3), а овде наводимо само мали део лексема које су у *Корпусу савременог српског језика* употребљене уз поменуте интензификаторе:

(а) (прил. *тотално* + глагол)

Тотално оманути, ~ избезумљивати, ~ паралисати, ~ потонути, ~ уништити, ~ урушава-ти, ~ избламирати (се), ~ заглупити (се), ~ згадити (се), ~ урушити, ~ предати се, ~ подбацити, ~ загадити, ~ изневерити, ~ награбусити, ~ ниподашгавати, ~ поразити, ~ срзати (се)...

(б) (прил. *тотално* + придев)

Тотално демотивисан, ~ исцрпљен, ~ искварен, ~ промашен, ~ контрапродуктиван, ~ поремећен, ~ уништен, ~ зависан, ~ бесмислен, ~ блесав, ~ индиспониран, ~ изгубљен, ~ кобан, ~ луд ...

(в) (прил. *тотално* + прид. са префиксом *не-*)

Тотално незаинтересован, ~ неприхватљив, ~ неподесан, ~ немоћан, ~ неактиван, ~ неангажован, ~ незадовољан, ~ неспортски, ~ нехигијенски, ~ неоправдан, ~ непривлачан, ~ неефикасан, ~ неубудљив, ~ нездрав, ~ незаштићен ...

(г) (прид. *тоталан* + им.)

Тотално одбацивање, ~ неповерење, ~ неразумевање, ~ непоштовање, ~ непознавање, ~ рушење, ~ ђубриште, ~ сиромаштво, ~ безвлашће, ~ лудило ...

2.4.1. Очито да је у српском језику прилошка и придевска интензификација речима *тоталан* / *тотално* понајпре окренута истицању негативности. Ова појава не може се ни на који начин повезати са значењем тих интензификатора, али је анализа примера открила несумњиву склоност говорника српског језика према негативној емфазу, каква се остварује спојем са лексемама које денотирају штогод непожељно, непријатно, непримерено.

2.4.2. На когнитивном плану атракцију негативности и тоталитета сагледавамо у поимању позитивне вредносне селекције као *одбацивања свега лошег* / *непожељног* / *неповољног* и негативној оцени *укупности* таквих појава, радњи и особина, и то у складу с метафором НЕГАТИВНА ОЦЕНА ЈЕ ОДБАЦИВАЊЕ / ДЕГРАДАЦИЈА ЕНТИТЕТА У ЦЕЛИНИ:

(22) Јер, та компанија је настојала да, као тотални аутсајдер у пословима робног авио-саобраћаја, преко ангажовања у Београду добије преференцијале (КССЈ; *Политика*, 7.2.2007. год.).

(23) Зато би улазак у овај посао можда био тек тотални дебакл (КССЈ; *Политика*, 29.4.2001. год.).

(24) Али и он и Шпанац Фернандо Мартин следеће године били су у тим прапочецима тотални маргиналци (КССЈ; *Политика*, 12.10.2006. год.).

(25) Очигледно је да је аутор поменутог текста, који су разне институције прихватиле механички, тотални естетски аналфабета који чак не разликује ни књижевне врсте (КССЈ; Оливер Б. Игњац, *Велике адвокатске одбране*, Београд, Службени гласник 2007).

В. Комплетан, комплетно

3. *Тотално* и *комплетно*. Лексикографске дефиниције прил. *тотално* и *комплетно*, као и придева *тоталан* и *комплетан* највећим делом се поклапају; ипак, поред заједничке семе „обухватност целине ентитета”, *комплетност* се на когнитивном плану разликује од *тоталности* по томе што подразумева мозаичку структуру ентитета и ограничен број елемената, чије једновремено присуство обезбеђује пуну реализацију овог својства. Тоталност, с друге стране, упућује на виши ниво апстрактности, при чему се дати ентитет посматра као недиференциран:

РМС: *тоталан*, -лна, -лно *цео, читав, укупан; потпун, свеобухватан*. – Потпуна или тотална помрачина Сунца настаје онда када поједина мјеста на Земљиној површини дођу у сјену Мјесеца. *О.Г.*

тотално прил. *сасвим, потпуно*. – Вукадин [је] на испиту пао ... пропао тотално и ... понавља разред. *Срем.*

РСАНУ: *кòмплетан*, -тна, -тно (лат. *completus*) *потпун, цео, укупан, попуњен; савршен*. – Материјална опрема [непријатељске војске] била је комплетна (Павл. Ж. 2, 925). Још сте нам само ви недостајали ... па смо комплетни (Јак. С. 6, 21). Јутрос ми је приправила доручак – комплетну симфонију (Фелдман М. 1, 133).

кòмплетно прил. *потпуно, у целости, сасвим*. – Они су скоро комплетно обучени у немачке униформе (Дед. В., Р. МС–МХ). Могу комплетно да рачунају на 120 до 150 динара (Пол. 1958, 16212/5).

3.1. Дакле, када је у питању *тоталност* (прил. *тотално*, прид. *тоталан*), чињеница недиференцираности (ентитета) има једну значајну импликацију: она отвара могућност придруживања нових елемената који омогућавају модификацију значења „дружкџи управо захваљујући степену обухватности” (уп. *тотални фудбал*), док, с друге стране, блокира значење „управо због степена обухватности (тј. присуства свих елемената) савршен”, коју може развити прид. *комплетан* (уп. *комплетна симфонија*, РСАНУ). Отуда и немогућност замене прид. *комплетан* придевом *тоталан* у примерима наведеним у РСАНУ, јер не можемо говорити о **тоталној опреми непријатељске војске* нити о савршеном доручку као о **тоталној симфонији*.⁶

Следећи примери (26–29) такође указују на немогућност супституције прил. и прид. *комплетно/комплетан* блискозначним *тотално/тоталан*, осим у последња два исказа (28, 29), мада и ту примат дајемо адвербу *комплетно*, јер се њим наглашава укупност свих елемената:⁷

⁶ Аналогно томе, због апстрактне природе појма и/или немогућности поимања неког ентитета као коначног скупа елемената, никад не говоримо о **комплетном рату*, **комплетном сукобу*, већ о *тоталном рату* (РМС), *тоталном сукобу* и сл.

⁷ Значење синтагми *тотално дружкџи живот* и *комплетно дружкџи живот* није идентично (28); у првом случају истицање разлике схвата се као инсистирање на одступању од укупности свега познатог, блиског, очекиваног (*тотално дружкџи живот* \approx *укупност X* у *целости одударна од укупности Y*), док се употребом прил. *комплетно* истиче различитост свих елемената имплицитно упоређених појмова (*комплетно дружкџи живот* \approx *различитост X* и *Y* је *резултат различитости свих појединих /упоредивих/ елемената X* и *Y*). Тако је и у прим. 29: *комплетно лоша тактика* подразумева аналитички приступ \rightarrow *комплетно лоша X* јер су све компоненте *X* лоше, док би *тотално лоша тактика* представља холистичку, синтетичку оцену, којом се

(26) Чека их, вели, осликавање комплетне цркве која је комплетно урађена од бетона ... (КССЈ; *Политика*, 24.6.2006. год.).

(27) Смењено је комплетно руководство компаније, као и фабрички синдикат (КССЈ; *Политика*, 1.11.2000. год.).

(30) Задаци су покрили комплетно градиво из средње школе (КССЈ; *Политика*, 4.3.2007. год.).

(28) Тамо је заиста живот комплетно другачији (КССЈ; *Политика*, 12.1.2006. год.).

(29) ... њена тактика [је] била комплетно лоша ... (КССЈ; *Политика*, 5.7.2007. год.).

3.2. Из овога произилази да се и наведена својства неминовно посматрају с различите дистанце и с различитим степеном предзнања о њиховој суштини: *комплетност* се процењује с више знања која се, пре свега, тичу бројности и присуства (свих) елемената целине, а то подразумева да се и дистанца поима као мања; *тоталност* упућује на већу дистанцу, апстрактније поимање ентитета, па зато потпуни обухват може, као што је показано, активирати и значење „модификација ентитета настала као последица најширег обухвата” (као у случају *тоталног позоришта*, *тоталног фудбала*, па и *тоталног пијанства*, *тоталне слободе*, *тоталног сукоба*, *тоталног рата* и сл.).

3. Закључак

Посматрајући у овом раду само један мален лексички круг – омеђен значењем и функцијом интензификације – запазили смо да се избор, начин употребе и улога разматраних придева и прилога увелико прилагођава тзв. вестернизацији, чији се елементи препознају и у грађењу идеализованог, хиперекспонентног симулакрума стварности, јарко оцртаног екстремним лексичким детерминаторима и модификаторима.

Развој и експанзија медија, као њихов инвазивни продор у све друштвене, а у новије време и приватне сфере омогућили су лак приступ информацијама и створили привид доступности свим до сада освојеним знањима. Илузија о досегу таквог мора знања „због ограничености психичких капацитета, своди [се] на квантитативно увећавање засновано на „експоненцијалном расту”, који, по логици ствари, како каже Ериксен, тежи бесконачности, а тиме и самоукидању” (Ђорђевић 2009: 419). Контраховање простора, времена и знања, као димензија од виталног значаја за човека, утиче на учвршћивање колективног и индивидуалног уверења у могућност – уистину нереалног, али виртуелно остваривог – најширег обухвата ствари, идеја и догађаја. Једна од последица таквог поимања могућности екстензије јесте све чешће коришћење интензификатора максималног опсега (*апсолутно*, *тотално*, *комплетно* и сл.), који, учесталашћу и модалитетима своје употребе, откривају савремени концепт глобализацијом подржане категоризације стварности и склоност олакој верификацији максималног квалитета и/или интензитета.

целина посматра као монолитан, недељив ентитет, па се учовање негативности пројектује на најшири план (≈у *целости лоше X*).

Такође је значајно уочити да природа ових интензификатора унеколико одговара природи процеса глобализације, јер ширећи, заправо – омеђује. Парадоксално, оно што је *апсолутно, тотално, комплетно*, самим досезањем максималне екстензије каквог својства указује на његове лимите и учвршћује их, баш као што глобализација, пропагирајући „деструкцију дистанце”, промовише затварање у један униформни систем вредности заснован на општеважећим и општеприменљивим, па отуда и нереалним параметрима. Део ове униформности су и интензификатори страног порекла, чија све приметнија експанзија смисао интензификације сужава искључиво на максимализовање и тиме укида различита – комуникативно и стилски неопходна варирања и нијансе у истицању и снажењу исказа.

ИЗВОРИ

- Клајн и Шипка** ³**2008**: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
- Корпус савременог српског језика ПМФ [КССЈ] <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus>>мај 2013.
- РСМ** **1967–1976**: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска.
- РСАНУ 1959–2010**: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (т. I–XVII), Београд: САНУ, Институт за српски језик.
- РСЈ 2007**: *Речник српског језика* (ур. Мирослав Николић), Нови Сад: Матица српска.
- RHDEL 1983**: *The Random House Dictionary of the English Language* (The Unabridged Edition), Jess Stein, editor in chief, New York: Random House.
- Сташић 2013**: Miroslav Stašić, *Ultimativno uživanje na koncertu Slayera*, TTM [Time machine Music], <www.timemachinemusic.org> 26. 6. 2013.
- Тотални фудбал <http://www.znanje.org/i/22/02iv05/02iv0517/totalni_fudbal.htm>20. 7. 2013.
- ФБ: www.facebook.com <12. јун 2013. год.>
- Цветковић 2010**: Горан Цветковић, „Сардинија”, Радио Београд 2. <www.urbanandras.com> 31. 5. 2010.

ЛИТЕРАТУРА

- Драгићевић 2007**: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Ђорђевић 2009**: Jelena Đorđević, *Postkultura*, Beograd: Clio.
- Ковачевић 1998**: Милош Ковачевић, *Стилске фигуре и књижевни текст*, Београд: Требник.

- Парадис 1997:** Carita Paradis, *Degree modifiers of adjectives in spoken British English*, Lund: Lund University Press.
- Пипер 2004:** Предраг Пипер, *Српски између великих и малих језика*, Београд: Београдска књига.
- Пипер 2005:** Предраг Пипер, Језичка страна глобализације у словенским земљама, *Славистика IX*, 19–28.
- Прћић 2005:** Твртко Прчић, *Engleski u srpskom*, Novi Sad: Zmaj.
- Савић 2011:** Мицо Савић, Hermeneutika i interkulturalno sporazumevanje u епохи глобализације, *Filozofija i društvo 2*, 3–29.
- Тадич 2005:** Тадича Тадич, Prilog (re)konceptualizaciji i geneza globalizacije, *Privredna izgradnja XLVIII/3–4*, 187–210.

Dragana Veljković Stanković

ON THE WIDENING THE CIRCLE OF ADJECTIVAL AND ADVERBIAL INTENSIFIERS
IN SERBIAN (INFLUENCED BY GLOBALISATION PROCESS)

Summary

In colloquial as well as in literary language there is an increase of frequency of foreign adjectival and adverbial intensifiers (*apsolutan / apsolutno, totalan / totalno, kompletan / kompletно* etc.) most often used in order to emphasize some quality, becoming competitive to lexical intensifiers in Serbian (*vrlo / veoma, potpuno, sasvim* etc.). In this paper semantic and collocation specificities have been considered as well as conceptualizations of some intensifiers.

Key words: adjectival and adverbial intensifiers, intensification, semantics, the use and conceptualization of intensifiers, globalization.

Александар Д. СТЕФАНОВИЋ*
Paris-Sorbonne

Оригинални научни рад
Примљен: 25.01.2013.
Прихваћен: 22.02.2014.

КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА НУМЕРИЧКЕ КВАНТИФИКАЦИЈЕ У СРПСКОМЕ И ФРАНЦУСКОМЕ ЈЕЗИКУ

Овај рад се бави контрастивним проучавањем бројева као речи за нумеричку квантификацију у српском и француском језику. Циљ истраживања је да се утврде и опишу разлике и сличности које су се испољиле приликом детаљне контрастивне анализе семантичких карактеристика поменутих речи у оба језика. Полазећи од српског језика, у коме употреба бројева представља једно од најсложенијих граматичких питања и која задаје тешкоће не само странцима него и изворним говорницима, дају се одговарајући француски кореспонденти (или преводни еквиваленти) у циљу, између осталог, израде дескриптивне класификације као и класификације тешкоћа на које наилазе франкофони говорници при усвајању система бројева у српском језику.

Кључне речи: семантика бројева, српски језик, француски језик, стандард, узус, српски језик као страни

У овом раду желимо да кроз семантички опис бројних речи укажемо на одређене додирне тачке, али и на систематске разлике између српског и француског језика у погледу нумеричке квантификације. Имајући, наравно, у виду ширину теме, и у исти мах наметнуто нам ограничење у погледу обима рада, покушаћемо да дамо глобални семантички преглед нумеричке квантификације у оба језика, и то полазећи од српског – у којем је ситуација у погледу система бројева деликатнија, и да у том оквиру осветлимо релевантне бројеве (првенствено основне и збирне), иако смо свесни опасности од, можда, сувише поједностављеног сагледавања проблематике у оба језика, нарочито у француском. Истаћи ћемо, дакле, само оне проблеме који су најтежи за говорнике француског језика и као што ћемо даље видети у овом раду, који су понекад у вези и са проблемима терминолошке природе.

Рад припада контрастивној лингвистици односно компаративном проучавању језика у лингводидактичке сврхе. Он се тако уклапа у проблематику

* a.stefano@laposte.net

везану за усвајање српског језика као страног. Са тог становишта употреба бројева, односно њихово значење и дистрибуција, проузрокује посебне тешкоће франкофоним говорницима у савлађивању језика јер је ситуација у два језика доста различита. У настави српског језика, приметили смо да многи студенти осећају да проблеми настају јер смо далеко од потпуне подударности у обликовању граматичке категорије бројева у два језика и да постоје велике разлике у остваривању истих семантичких садржаја као и разлика у функционисању одговарајућих језичких средстава. За анализу смо се, дакле, усредсредили на један од таквих случајева, који, наиме, ствара велике проблеме у савлађивању српског језика, а то је избор броја према квантификованој именици (која евентуално може да се подразумева), као и тачно структурирање добијене бројне конструкције односно конструкције образоване од броја и квантификоване именице. Овде морамо да истакнемо да је врло мало текстова на француском језику у којима се описује српски језик, а посебно је проблематичан недостатак граматика српског језика на француском језику¹.

Први део истраживања биће дакле посвећен општим лингвистичко-преводилачким запажањима са посебним акцентом на семантичким разликама. На конкретним примерима осветлићемо ситуације које се тичу (не)подударности између двају језика. Други и трећи део истраживања тичу се српских основних и збирних бројева – који имају најфреквентнију употребу, због чега су веома значајни за француске студенте и преводиоце – и њихових француских кореспондената (или преводних еквивалената).

1. Општа лингвистичко-преводилачка запажања

У оба језика бројеви (осим редних) указују на тачну или приближну (са апроксимативним бројевима) количину именицом (која евентуално може да се подразумева) означених елемената. Тешкоће настају због тога што првенствено зато што, француски језик нема тако развијен систем бројева као и српски, као и зато што на лексичком нивоу системи у много чему нису еквивалентни. У пракси је уочено да се у процесу учења било ког страног језика, поготову на почетку, студенти (или ученици) користе методима превођења са матерњег језика што доводи до честих конфузија у остваривању бројних конструкција у српском језику² (што је и разумљиво имајући у виду да се на тој етапи формалне особине матерњег језика аутоматски преносе на неколико семантичких функција одговарајуће јединице у страном језику). У српском језику, бројеви могу изразити читав спектар семантичких вредности, а резултат тога је њихова врло компликована употреба.

¹ Цитираћемо само најважније публикације на које смо се ослонили: Меје/Вајан 1980; Поповић А. и М. 1969; Живојновић 1992; Тома/Осипов 2012.

² *Deux portes* се тако систематски преводи са **два врата* на почетним етапима овладавања српским језиком од стране студената (звездицом бележимо аграматичне реченице).

То се може илустровати следећим примерима:

Број *deux* (у француском језику) може бити и мора бити у српском: *два*, *дв(и)е*³, *двојица*, *двоје* (збирни број), *двоји*, *двоја*, *двоје* (бројни придев):

deux messieurs – два господина/двојица госпoде/двоје госпoде;
deux femmes – дв(и)е жене;
deux enfants – двоје д(ј)еце/два д(ј)етета;
deux tréteaux – двоји ногари/*двоје ногара;
deux voitures – двоја/*двоје кола;
deux échelles – двоје мердевине/*мердевина;
deux pantalons (deux paires de pantalons) – двоје панталоне/*двоје⁴ панталона/два пара панталона итд.

Ако је, међутим, потребно изрећи да се нешто тиче сваког члана датог скупа, односно скупа у целини, за француску конструкцију *les deux*, имамо *оба*⁵ у српском језику, а ако је детерминација још већа односно када је треба појачати у говору, маркирати, за француску конструкцију *tous les deux* имамо *обадва* у српском језику⁶.

Можемо ићи још даље: у српском имамо и друге именице које се у француском преводе речју *deux* или неком формулацијом речју *deux*.

То је случај са бројним изведеницама *двојка* и *двојац*.

Двојка у српском језику може тако значити бројку *два* или предмет и особу бројком означених (просторија, трамвај, аутобус, трoлејбус, играчка карта, оцена успеха или вредности). Уз то примарно значење та изведеница може такође представљати скуп две особе повезане истим циљем, послом, радом итд., коалицију две политичке странке, групацију двеју земаља а у множини чак и близанце.

Двојац означава, такође, групу од две особе или у спортској терминологији чамац с два веслача...

За обе ове бројне изведенице број *deux* није увек потпуни преводни еквивалент и врло често у тим случајевима потребно га је лексички експлицирати (та могућност постоји такође у српском). Пр.:

³ И у изучавању система бројева, потребно је, дакле, узети у обзир двојност српског стандарда у рефлексу јата, што није увек познато франкофоним говорницима: *две: двије, двеста/о: двјеста/о, две стотине: двије стотине*.

⁴ Употребу збирних бројева са именицама *pluralia tantum* (*ногари, кола, панталоне...*) не сматра се стандардном иако је статистички бројнија од употребе бројних придева. В. ф.н: 16, 30.

⁵ Овде се, ипак, ради о апроксимативном преводу. Детаљнија обавештења о овом типу детерминације у оба језика могу се наћи у: Станојевић 1998. Додајмо да та иста детерминација не одговара у потпуности употреби одређеног члана испред броја у француском језику (који, дакле, не поседује специфичну лексичку јединицу типа *оба*, већ лексички експлицира број *deux*; то наравно постоји и у српском уз бројеве од *три* па надаље са множинским обликом придевске заменице *сав: сва три госта* итд.).

⁶ О маркираности (односно потпуној захваћености номиналне екстензије) бројног придева *оба, обадва*, в. Ивић 1973. Неки граматичари (в. нпр. Пешикан/Јерковић/Пижурица 1997: 256–257, Никчевић 1997: 76, Мићуновић 2000: 233–234) сматрају, необудљиво, да је *обадва* ”стилски обележен” (односно плеонастичан). С тим гледиштем се тешко можемо сложити, пошто *обадва* има специфичну функцију у језику, тј. изражава појачану детерминацију у односу на *оба*.

Лопта до двојке Обилића. (РТС, утакмица Партизан-Обилић, 23/02/2001): Le ballon est transmis au *numéro deux* de l'équipe d'Obilić.

Родити двојке. (разг.): Mettre au monde des *jumeaux*.

Најубедљивији последњи двојац у лиги. (РТС, Дневник, 03/03/2007): *Les deux équipes occupant les dernières places du championnat et qui sont de loin les moins performantes*.

Овде ћемо дати и напомену која се тиче редних бројева, иако немају нумеричку функцију, чија употреба у српском језику не представља неке велике тешкоће; франкофони говорници се међутим, и овде суочавају с проблемима. На пример, код означавања имена владара: *Луј шеснаести* је *Louis seize*, а *на петој страници* је *sur la page cinq*; значи употреба основног броја (*seize*, *cinq*) уместо редног (*шеснаести*, *пета*)⁷. Такође код означавања датума (дана и године, осим у *први*, *le premier*) у француском језику се употребљавају основни бројеви, а у српском језику редни. Основни број има тада испред себе одређени члан: *le quinze février mil(le) neuf cent quatre vingt-dix-sept* [петнаести фебруар хиљаду девет сто(тина) деведесет (и) седме]. А иза арапских бројева, који могу значити и главне (количинске) и редне бројеве у француском се не пише тачка кад су редни бројеви у питању, већ скраћеница да би се разликовали од основних; 1er/1. ; 2e/2. итд.

И у конгруенцији и синтакси доста тога је проблематично: када је на пример потребно превести на српски језик реченице типа: *(Tous) les trente et un invités se sont salués* или због непостојања беспредложног датива *elle a donné de l'argent à ses trois enfants*⁸ за коју стандардни српски језик нуди као решење реформулацију и реконструкцију, (в. Поповић: 1982; 1982–1983), као и када је реч о неким морфолошким специфичностима основних бројева већих од *четири*.

Неопходно је овде нагласити да се франкофони говорници при усвајању и изучавању српског језика срећу с проблемом превода на француски језик неких српских граматичких термина: три категорије – збирни бројеви, бројни придеви, бројне именице (на -ица, на -ак итд.) у француској традиционалној терминологији (в. нпр.: Живојновић 1992: 110, Тома/Осипов 2012: 530) називају се заједничким термином *numéraux collectifs* што дословно значи „збирни бројеви” и што се у неку руку оправдава чињеницом да се те категорије налазе у конкуренцији при пребројавању различитих скупова. Проблем представља такође назив „*adjectifs numéraux*” (дословно „бројни придеви”) резервисан у француском језику за редне бројеве а у неким граматикама и за све категорије бројева (в. Вагнер/Пеншон 1991: 107), што дакако збуњује студенте. Терминолошки проблем представља и назив за облике који долазе уз главне бројеве 2, 3, 4 за које је вероватно најадекватнији термин „*раусал*” (према српском „*паукал*”) пошто није ни генитив јединине ни номинатив множине, иако се врло често као такав наводи у граматикама и српским и фран-

⁷ Истина, у француском језику кад се говори о страници или поглављу у књизи, о чину у позоришном комаду итд. могу се употребити и основни и редни бројеви; редни се ставља испред, а основни иза именице: *la première page* или *la page un(e)* (прва страница); *le sixième chapitre* или *le chapitre six* (шесто поглавље); *le deuxième acte* или *l'acte deux* (други чин). А за владаре имамо такође *Henri I (premier)*.

⁸ Пример преузет од Тома 2011.

цуским⁹, у реченицама типа: *та два млада човека, ове три л(и)ј(е)не д(ј)евојке, ова четири важна писма*. Међутим, тај термин није устаљен у француском језику, и због тога звучи помало чудно франкофоним студентима и може да их доведе у недоумицу, иако се користи у описивању словенских језика, посебно руског. (Као прву француску граматiku у којој се употребљава назив „*rausal*” за тај специфични граматички број в. Тома/Осипов 2012).

Велики проблем за Французе (али и за изворне говорнике), представља, као што смо већ навели, избор одговарајућег броја са датом именицом или заменицом (са којом је, међутим, избор знатно једноставнији), нарочито кад постоји конкуренција између могућих бројева. Комбинабилност бројева и именица у српском језику је регулисана много сложенијим принципима него у француском језику [избор је, међутим, мањи са бројевима различитим од *два* који заправо не поседују посебне облике за мушки и женски род (осим броја *један*) и немају маркиране верзије типа *оба, обадва* када се жели исказати већа одређеност]. То се објашњава пре свега тиме што систем српских кардиналних бројева обухвата четири типа бројних речи: основне бројеве, збирне бројеве, бројне именице на *-ица* (на *-ак*), бројне придеве, који одговарају такозваним *numéraux cardinaux* у француском. А и именице које се могу нумерички квантификовати (тј. бројиве именице) такође представљају у српском језику много нехомогенију класу него у француском језику. Тако иста именица у српском језику, зависно од случаја, некад потпуно нормативно а некад показујући конфликте између норме и узуса, дозвољава уз себе употребу до три типа бројева алтернативно или контрастивно: *десет/десеторица младића; десет/десеторо/десеторица људи; десетора/*десеторо /десет (?)*¹⁰ *врата* итд. За све те бројеве директни еквивалент у француском је главни број (*numéral cardinal*) *dix*.

1. Основни или главни бројеви

За тачну квантификацију француски употребљава главне бројеве¹¹ (*numéraux cardinaux*) са свим бројивим именицама. У односу на француски језик, српски основне бројеве употребљава ако за дату бројну вредност не постоји потребан одговарајући специфични број (збирни број, бројни придев итд.), што значи да они означавају само број квантификованих појмова.

trois feuilles → три листа

два госта → *deux invités*

⁹ В. нпр.: Стевовић (1958: 128); Поповић А. и М. (1969: 23); Влашић/Томић/Војиновић/Радосављевић (1972: 76); Меје/Вајан (1980: 124–125); Мразовић/Вукадиновић (1990: 239); Мићуновић (1999: 79).

¹⁰ Што се тиче употребе ова два последња броја збирни број *десеторо* сматра се нестандартним, а код основног броја *десет* поставља се питање њиховог нормативног статуса.

¹¹ О разлици између главних (основних) и кардиналних бројева в. Поповић 1979.

У настави српског језика студентима један од главних проблема са овим бројевима представља рекција пошто она у стандарду налаже једнину са бројем *један*, паукал са *два*, *три*, *четири*, генитив множине са бројевима од 5 до 20, десетицама, стотинама и хиљадама. То вреди и за сложене (вишечлане) бројеве који се завршавају поменутих бројевима. Према томе, ако имамо пред собом вишечлани број, о конгруенцији одлучује завршни део броја, а не смисао као у француском језику: *двадесет*, *тридесет*... (*и*) *један човек*, *двадесет*, *тридесет*... (*и*) *два човека*: *vingt, trente et un hommes*, *vingt, trente-deux hommes*. Код вишечланих (кардиналних) бројева у српском језику последњи је члан тај који одређује тип (целог) броја. То значи да често има логичких супротности у вези са слагањем бројева. Та чињеница проузрокује грешке и код изворних говорника и то са једночланим и вишечланим бројевима; грешке¹² везане пре свега за говорни језик, за језик штампе и много ређе за језик књижевности (в. Ковачевић 2011: 32–33 који примећује да је та појава доста фреквентна, нарочито у новинарском језику). Пр.:

*Двадесет и четири *бодова* [...] (РТС, Дневник, 14/08/2009)

Од суштинског је значаја за нашу анализу чињеница да у конструкцији вишечланих основних бројева у српском језику, али и свих кардиналних бројева, између напоредних сегмената, или се не употребљава координативна реч или се употребљава везник *и*, и то обично само испред последњег члана (в. Стефановић 2011). Што се правописа тиче, све речи се пишу одвојено, а између њих нема никаквих правописних знакова. У француском језику ситуација се на том плану доста разликује јер се везник *et* употребљава једино али обавезно испред последњег члана ако је то број *un* (један) и када се он налази иза десетице: *vingt et un hommes* али *vingt-deux hommes* или ако је то број *onze* (једанаест) ако се он налази иза броја *soixante* (шездесет): *soixante et onze* [седамдесет (и) један] али *quatre-vingt-onze* [деведесет (и) један].

У француском правопису, цртица за везивање (*trait d'union*) је обавезна у вишечланим бројевима који се јављају као координативни низ напоредних једночланих бројева мањих од *cent* (cent) и када се не употребљава везник *et*: *dix-huit, soixante-dix-neuf*. Ако је вишечлани број структуриран као субординативна бројна конструкција, цртица се употребљава само у броју *quatre-vingts* (80) [исп.: *deux cents* (200)]. У комбинацијама једног и другог типа односа, иста правила важе: *trois cent¹³ vingt-huit* (328). Овде се може запазити да у француском језику, у случају конкуренције двају односа, ако број стоти-

¹² Употреба генитива множине уместо паукала после 2, 3, 4 (или вишечланих бројева који се њима завршавају), или једнине после вишечланих бројева који се завршавају бројем 1 [*Школу похађа *181 ученика* уместо Школу похађа *181 ученик* (пример преузет од Опачић 2009: 205)]; изгледа да је употреба паукала уместо стандардног генитива множине ређа.

¹³ Занимљиво је приметити да *vingt* (20) и *cent* примају обележје множине једино када су последњи елементи основног броја [*deux cents* (200) али *deux cent trente-six* (236)]; што се тиче броја *mil(le)* (1000), он је увек у једнини: *trois mille* (3000) као и *trois mille quatre-vingt-sept* (3087). Можемо, такође, додати да се *demi* (пола) не мења ако стоји испред именице: *une demi-bouteille* (пола флаше), а мења се ако стоји иза именице женског рода (тј. добија *e*); *une demi-heure* – пола часа; *une heure et demie* – један и по сат.

на није већи од шестнаест, много ће се чешће употребити *onze cent(s)* (1100), *douze cent(s)* (1200) него *mil(le) cent* (врло ретко), *mil(le) deux cent(s)*, *mil(le) trois cent(s)* (1300) итд. Ако је број стотина већи од шестнаест, употребљава се *mil(le) sept cent(s)* (1700), *mil(le) huit cent(s)* (1800), *mil(le) neuf cent(s)* (1900) или *dix-sept cent(s)*, *dix-huit cent(s)*, *dix-neuf cent(s)* – први су облици претежно одлика писаног израза а други говорног (о томе детаљније в. Гревис 1997: 895). У српском језику је тај број ограничен на девет (девет стотина).

2. Збирни бројеви

Као што је познато, у српским граматицама збирни бројеви се углавном везују за скуп особа мушког и женског пола и за бројиве збирне именице којима се означају бића.

Томе би вероватно требало додати и означавање разних појмова, концепата, експлицираних именицама где је реч о супстантивизацији збирног броја:

Из тог глатког, ал' оштрог лица, орубљеног дугом смеђом брадом, могао си разабрати *двоје* – разум и страст [...] (А. Шеноа, 16)

Песник има за жену *двоје*: има једно мишљење и има једно осећање, а то мишљење и осећање ретко кад наличе једно на друго. (Ј. Дучић, 107)

Посматрајући из дана у дан, из године у годину, траве, руде и жива бића око себе и њихове промене и кретања, фра Лука је све јасније откривао да у свету, оваквом каквом га ми видимо, постоји само *двоје*: растење и опадање, и то уско и неразмрсиво повезани, вечито и свуда у покрету. (И. Андрић, 224)

У српским (и хрватским) граматицама се, такође, не разматра доста честа употреба збирних бројева уз именице (које се евентуално могу подразумевати ако је контекст довољно јасан) које означају само мушкарце (семантички или по контексту). Та нестандартна употреба (у том случају стандард прописује бројне именице на -ица или евентуално основне бројеве) доста је жива у неким говорима, а може се срести у писаном и у говорном изразу (и то код познатих писаца и преводаца). Ова чињеница још једном показује неслагање између норме и узуса, што збуњује студенте или ученике српског језика које је важно упозорити на факат да се тада налазимо у сложеном процесу укрштања књижевнојезичког и дијалекатског у спонтаном језику говорника који је дати облик употребио:

*Преклиње их *обоје*, и њега, и њеног мужа, да се не срамоте [...] (М. Црњански II–2, 421)

*Оних, везаних, *тридесеторо војника* одведено је у казамат, који је био крај бунара. (М. Црњански II–1, 36)

*Оне две девојке селе су заједно, скинувши једна бео, а друга плави шешир, подигле су своје витке руке, и са прстима скоро лепим, дотеривале своје приљубљене главе које су се виделе између лактова и нагнутих глава *двоје младића*. (М. Михајловић, 112)

Што се тиче стандарда, он прописује више конкурентних употреба:

2.1. Скуп лица различитог пола

За именице које означавају неки статус, друштвени положај или уопштено речено оне које могу да означе било само мушкарце било мушкарце и жене, такозване епицене (*људи, студенти, болесници* итд.), даје се предност основним бројевима¹⁴ ако се жели истаћи статус или ако се не жели прецизирати пол особа (односно у случају ирелевантности пола¹⁵).

Три студента#троје студената > trois étudiants

Тамо где постоји одговарајућа именица за особе женског пола, „измешани пол” се може означити основним или збирним бројем и координативном синтагмом: *десет(оро) студената и студенткиња > dix étudiants et étudiantes*. У овом другом франкофоним студентима намеће се питање плеонастичности збирног броја пошто се мешовитост групе експлицитно формулише именицама.

2.2 Бројиве збирне именице на -а и на -ад којима се означавају жива бића и које функционишу као суплетивна множина

У те именице које су морфолошки у једнини а означавају суплетивну множину долазе:

- четири именице са деклинацијом именица женског рода на –а: *господа, властела, браћа, д(ј)еца*; прве три имају за једину именице мушког рода на сугласник (*господин, властелин, брат*), док је јединина од *д(ј)еца* именица средњег рода с проширењем на –ет– у деклинацији;
- именице женског рода на –ад као *пиад, ждребад, сирочад, унучад* итд.; оне означају младунчад, а јединина им је са основним обликом на –е/–ета.

За *два, три, четири*, збирни број (уз генитив збирне именице) и основни број (уз паукал, једнак генитиву једнине) могући су облици: *двоје д(ј)еце > два д(ј)етета > deux enfants; троје пиладу > три пилета > trois poulets*. Разлика која се може дати француским студентима је да је скуп више представљен

¹⁴ Изузетак су именице које својим множинским обликом обично и најчешће значе два лица, једно мушког, а друго женског рода; нпр.: *родитељи, супружници* и др. Уз њих када треба употребити и број, „обавезно” се употребљава збирни број *двоје (обоје)* нпр.: „Говоримо, без нелагоде, без и једне неизговорене мисли, о теми о којој *двоје љубавника* који мање блиски су, а у нашем положају, не би смели ни мислити [...]” (С. Селенић, 251). О тој специфичној појави у српском језику в. Ивић 1995.

¹⁵ Гојко Краљевић (1976: 46) објашњава да је тај феномен доста обичан узимајући као пример конструкцију *шест професора и шесторо професора* јер је за „језично осјећање важније што је именица професор мушког рода него чињеница да међу њима има и жена, тако да би израз био природнији у облику *шест професора* [...]”. Изгледа да је за ту врсту комбинација (*главни број + епицен*) адекватнија анализа која се може наћи код Љубомира Поповића. Он, наиме, у тим случајевима (1979: 16) говори о ирелевантности пола особа, односно да се тај тип комбинација употребљава када се „пол особа не прецизира”.

као блок, тоталитет са збирним бројем, а референти су више индивидуализовани са основним бројем. Може се, такође, додати да се, према нашем материјалу квантификација именица *д(ј)ете/д(ј)еца* углавном врши помоћу збирних бројева¹⁶ (осим наравно за број *један*) када се говори о броју деце у смислу породичне линије (деца кога) (иако теоријски постоји могућност да се квантификација изврши главним бројевима за вредност 2, 3 и 4):

До рата је родила *двоје дјеце* [...] (М. Селимовић II, 134)

Имао је *троје дјеце*. (М. Селимовић II, 87)

Толико је обузет мислима о својој невјенчаној жени, од које је често бјежао, спавајући из ноћи у ноћ у текији, и о *петоро дјеце*, своје и готове добијене [...] (М. Селимовић I, 71)

Када се, међутим, изгуби та породична линија, и када за то постоји могућност, тенденција је велика да се употребљава главни број уместо збирног:

Сједили смо у кухињи, његова мајка је улазила и излазила, смијешећи се на нас, као на *два дјетета*. (М. Селимовић I, 282)

Од вредности *пет*, само збирни број има статус нормативног, и то представља увек једну од највећих тешкоћа за странце који уче српски језик, јер уз њега може да стоји генитив (морфолошки у јединици) збирне именице што није случај са основним бројем који захтева множину генитива која не постоји.

Међутим, француске студенте али и преводиоце врло често доводи у забуну и то, што налазимо безброј примера нестандардне екстензије употребе основних бројева са збирним именицама у генитиву јединице, нпр.:

*[...] *шест пилади* [...] (РТС, Дневник, 22/10/2003) (стандардно: *шесторо пилади*).

Та нестандардна употреба чак понекад изгледа прихватљивија изворним говорницима; она је учесталија са већим бројевима (више са десетицама него са јединицама) и може се, вероватно, објаснити чињеницом да основни број *сто* као и бројеви образовани њиме, немајући збирну варијанту, могу бити употребљени у стандарду са збирним именицама: *сто д(ј)еце*, *сто пилади* и тако се нпр. лако прелази на:

[...] *каже се да је Тито имао *тридесет ванбрачне деце!* (БКТВ, Није српски ћутати, 05/08/2001)

*На тренинге долази око *сто двадесет*, *сто тридесет деце*. (БКТВ, Док ањели спавају, 12/05/2001)

Додатна тешкоћа за франкофоне је, такође, у том случају употреба, не тако учестала, паукалних облика квантификованих именица са основним бројевима *пет*, *шест* итд. (нарочито са мањим количинама):

¹⁶ Збирни бројеви се, такође, алтернативно употребљавају са главним бројевима али и бројним именицама на –ица када се квантификују именице *брат/браћа*, *господин/господа*, *властелин/властела*.

* Боса стопала им беху сасвим модра, као промрзла и отекала, и, видевши тих шест згрчених ногу, као *шест одераних јагњета*, Исакович се једва усуди да погледа горе. (М. Црњански I, 149–150)¹⁷

уместо стандарних *шесторо јагњади*.

Потребно је, такође, прецизирати да је у српском могуће употребити и облике именица на -ић мушког рода типа *пилићи* (које се узимају место регуларне множине именица на -е/-ета), и са којима се такође могу употребити збирни бројеви *пет/петоро пилића*.

Најтежи проблем који овде срећу франкофони говорници јесте прогресивно губљење деминутивне вредности суфикса -ић. Те именице постају, наиме, права суплетивна множина губећи деминутивну функцију. Ако *пет пилића* може евентуално значити *сinq poussins* а *петоро пилади сinq poulets*, нема разлике између *пет јагњића* и *петоро јагњади* осим веће индивидуализације са основним бројем.

Много је ређа екстензија нестандардне употребе збирних бројева са суплетивном множином на -ад (*бурад, ужад...*), која означаје нешто неживо. Таква употреба се вероватно може објаснити њиховом формалном сличношћу са именицама истог типа које означају млада жива бића (*пилад, ждребад...*). Именице као што су *буре, уже* које имају регуларну множину *бурета, ужета* и суплетивну *бурад, ужад*, квантификују се по норми само основним бројевима. Нестандардна употреба збирних бројева може се срести и у писаном изразу:

*[...] донесе јастук и још *двоје ћебади*, не знам како бих, и да ли бих, ту преживио. (В. Драшковић, 207)

И да закључимо: само ова неколика кратка разматрања недвосмислено упућују на закључак да има места истраживању и проучавању посебно у двојезичној француско-српској лексикографији у вези с бројевима и решавању преводилачко-дидактичких проблема. Када се узму у обзир дивергенције између два језика, резултати таквих истраживања пружили би корисне информације лексикографима, преводиоцима као и предавачима српског језика као страног. Многи проблеми су последица утицаја говорног језика на стандард. Српски систем бројева тако тешко налази пут до франкофоних студената. Овим разматрањем нису обухваћена сва питања која доносе додатне тешкоће франкофоним али и изворним говорницима као што су опште прихваћена и врло ретко у сумњу довођена правила о квантификацији именица *pluralia tantum*¹⁸; такође питање индеклинабилности неких бројева или бројних конструкција (у реченицама типа: *donner de l'argent à ses trois*

¹⁷ О овој необичној морфолошкој реализацији код Милоша Црњанског (*шест јагњета*), в. код: Станојчић 1998.

¹⁸ Та специфична квантификација проузрокује семантичке проблеме у превођењу са српског на француски али и у настави српског језика. Наиме, с једне стране, у језичком је осећању постала ближа употреба основних бројева у тој квантификацији, коју (скоро) ниједан филолошки стручњак експлицитно не истиче; с друге стране, то је довело до тога да је до извесне мере избледело осећање за употребу бројних придева и збирних бројева који се повлаче из узуса.

enfants), присутности нестандартних редукованих облика (*шесто, дванест...*) у писаном облику или питање „плеонастичне апроксимативне бројне конструкције” типа: *апроксимативна реч + апроксимативни број (око десетак, једно двадесетак* итд.) које су присутне у језичкој пракси и чија би се функција могла прецизније окарактеристати као „појачани израз апроксимације” у српском језику, и којима у француском језику одговарају плеонастичне конструкције „*environ une dizaine, une vingtaine*” које у француском језику пуристи строго одбацују¹⁹.

ИЗВОРИ

а) књижевноуметничка дела

- И. Андрић – Иво Андрић, *Травничка хроника*, Просвета, Београд, 1996.
 В. Драшковић – Вук Драшковић, *Руски конзул*, Стилос, Београд, 1993.
 Ј. Дучић – Јован Дучић, *Благо цара Радована*, Колосеум, Београд, 1997.
 М. Михајловић – Milica Mihajlović, *Svetilište* [превод са енглеског; наслов оригинала: *Sanctuary* (W. Faulkner)], Kultura, Beograd, 1963.
 С. Селенић – Slobodan Selenić, *Očevi i oci*, Prosveta – Dereta, Beograd, 1996.
 М. Селимовић I – Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*, Просвета, Београд, 1996.
 М. Селимовић II – Меша Селимовић, *Тишине*, Блиц, Београд, 2008.
 М. Црњански – Miloš Crnjanski, *Seobe I, II-1; II-2*, BIGZ, Beograd, 1987.
 А. Шеноа – August Šenoa, *Čuvaj se senjske ruke*, Mladost, Zagreb, 1981.

б) телевизијске станице

- ВКТВ – БК телевизија.
 БХРТ – Радио Телевизија Босне и Херцеговине.
 РТС – Радио Телевизија Србије.
 РТЦГ – Радио Телевизија Црне Горе.

ЛИТЕРАТУРА

- Вагнер/Пеншон**⁷ 1991: R. L. Wagner, J. Pinchon, *Grammaire du Français classique et moderne*, Paris: Hachette.
Влашић и др. 1972: Н. Влашић, Љ. Томић, М. Војиновић, Д. Радосављевић, *Граматика у основној школи*, Крушевац: Завод за стручно усавршавање и издавачку делатност.
Гревис¹³ 1997: M. Grevisse, *Le bon usage*, Paris – Louvain-la-Neuve: Duculot.

¹⁹О овоме в. Стефановић 2013б.

- Живојновић 1992:** Ž. Živojnović, *Cours pratique de serbo-croate*, Paris: Documents pédagogiques de l'Institut d'études slaves.
- Ивић 1973:** М. Ивић, „О неким синтаксичким конструкцијама с квантификаторима у стандарном српскохрватском”, Београд: *Јужнословенски филолог*, XXX, 329–335.
- Ивић 1995:** М. Ivić, *O zelenom konju*, Beograd: Slovoграф.
- Ковачевић 2011:** М. Ковачевић, *Граматичка питања српскога језика*, Београд: Јасен.
- Краљевић 1976:** Г. Краљевић, „Деклинабилност и индеклинабилност бројева два, три, четири”, Београд: *Наш Језик (нова серија)*, XXII, свеска 1–2, 43–52.
- Меје/Вајан² 1980:** А. Meillet, А. Vaillant, *Grammaire de la langue serbo-croate*, Paris: Collection de grammaires de l'Institut d'études slaves – Librairie Honoré Champion.
- Мићуновић 1999:** Љ. Мићуновић, *Граматика без муке*, Београд: Школска књига.
- Мићуновић 2000:** Љ. Мићуновић, *Цепни правопис српскога језика*, Београд: Српска школска књига.
- Мразовић/Вукадиновић 1990:** Р. Mrazović, Z. Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest.
- Никчевић 1997:** V. Nikčević, *Pravopis crnogorskog jezika*, Cetinje: Crnogorski PEN centar.
- Опачић 2009:** N. Oračić, *Reci mi to kratko i jasno – Hrvatski za normalne ljude*, Zagreb: Novi Liber.
- Пешикан/Јерковић/Пижурица² 1997:** М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, *Правопис српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Поповић А. и М. 1969:** А. et М. Popovic, *Manuel pratique de langue serbo-croate*, Paris: Editions Klincksieck.
- Поповић 1979:** Љ. Поповић, „Употреба кардиналних бројева у српскохрватском језику”, Београд: *Југословенски семинар за стране слависте*, Међународни славистички центар, 3–24.
- Поповић 1982:** Љ. Поповић, „Неусаглашеност форме и функције непроменљивих бројева у српскохрватском језику: проблем датив”, Скопје: *Македонски јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”, 603–609.
- Поповић 1982-1983:** Lj. Popović, „Reperkusiје neoznačenosti dativa nepromenljivih brojeva na gramatički sistem i na strukturu teksta u srpskohrvatskom jeziku”, Warszawa: *Studia gramatyczne V*, Prace Instytutu języka Polskiego, 149–152.
- Станојевић 1998:** В. Станојевић, „О придевским речима у систему номиналне детерминације у српском и француском језику”, Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, Међународни славистички центар, 305–314.

- Станојчић 1998:** Ж. Станојчић, „О специфичној употреби неких облика у језику 'Сеоба' М. Црњанског”, Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, Међународни славистички центар, 159–165.
- Стевовић 1958:** И. Стевовић, *Функционална граматика српскохрватског језика*, Сарајево: Свјетлост.
- Стефановић 2011:** А. Stefanovic, « Emploi de la conjonction de coordination *i* ('et') lors de la formation des déterminants numériques composés en bosniaque, croate, monténégrin, serbe (BCMS) », Paris : *La syntaxe des numéraux dans les langues slaves*, *Revue des études slaves*, LXXXII/4, 663–680.
- Стефановић 2013а:** А. Стефановић, „Хијерархизација утицајних фактора у начину слагања предиката са нумеричким конструкцијама у функцији субјекта”, Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, Међународни славистички центар, 239–256.
- Стефановић 2013б:** А. Stefanovic, « L'approximation par les numéraux en bosniaque, croate, monténégrin, serbe (BCMS) », Paris : *Mosaïque slave, Communications de la délégation française au Congrès international des slavistes, Minsk, 20–27 août 2013*, *Revue des études slaves*, LXXXIV/1–2, 203–221.
- Тома 2011:** P.-L. Thomas, « Les numéraux en BCMS (bosniaque-croate-monténégrin-serbe) : norme et usage, formes concurrentes et stratégies des locuteurs », Paris : *La syntaxe des numéraux dans les langues slaves*, *Revue des études slaves*, LXXXII/4, 645–662.
- Тома/Осипов 2012:** P.-L. Thomas, V. Osipov, *Grammaire du BCMS*, Paris: Institut d'études slaves.

Aleksandar Stefanovic

ANALYSE CONTRASTIVE DE LA QUANTIFICATION NUMERIQUE EN SERBE
ET EN FRANÇAIS

Résumé

L'objet du présent travail est l'étude contrastive des numéraux en serbe et en français ou plus précisément des mots servant à la quantification numérique. Il s'agira, en se fondant sur une analyse détaillée des caractéristiques sémantiques desdits numéraux, d'établir et de décrire les différences et les similitudes entre les deux langues. Prenant comme point de départ la langue serbe, langue dans laquelle l'emploi des numéraux présente l'une des difficultés grammaticales les plus épineuses, et ce aussi bien pour les apprenants que pour les locuteurs natifs, l'auteur propose les correspondants (ou les équivalents) français, afin, entre autres, d'ébaucher une classification et de donner une liste des difficultés que rencontrent (ou peuvent rencontrer) les francophones lors de l'étude du système numérique en serbe.

Mots clés : sémantique des numéraux, serbe, français, standard, usage, serbe langue étrangère

Соња В. НЕНЕЗИЋ*
Универзитет Црне Горе
Филозофски факултет – Никшић

Оригинални научни рад
Примљен: 05.01.2014.
Прихваћен: 22.02.2014.

О КОНСТРУКЦИЈАМА С ПРЕДЛОШКИМ ИЗРАЗОМ *ОД СТРАНЕ*

У раду се анализира употреба генитивне везе с предлошким изразом *од стране*, која се најчешће јавља у пасивним конструкцијама (партиципским и рефлексивним) и у конструкцијама с глаголским именицама, обиљежавајући агенс. Иако је њена агентивна улога оправдана само уз један ужи круг глагола какви су: *примити*, *узети* и сл., и глаголских именица изведених од њих, она се врло често користи на рачун других језичких средстава, прије свега примарне агентивне форме *од + генитив*, рјеђе беспредлошког генитива односно инструментала, а понекад и присвојног придјева. Посебно се разматра употреба ове генитивне везе с аблативним значењем уз глаголе и глаголске односно апстрактне именице.

Кључне ријечи: предлошки израз *од стране*, конструкција, агенс, пасив, глаголска именица, од+генитив, беспредлошки генитив, пацијенс, аблативно значење

1.1. Општепознато је да се диференцирање и конкретизовање значења зависних падежа постиже употребом не само предлога већ и предлошких израза. Њихова појава и убрзано ширење везују се углавном за развој администрације, новинарства и науке, „али не треба губити из вида ни утицај страних језика, који су не само деловали на појаву појединих конкретних предлошких израза него су, убрзавајући интелектуализацију нашег језика, стварали повољне услове за све ширу употребу оваквих језичких средстава” (Поповић 1966: 196). Нека од њих у новије вријеме доживљавају праву експанзију. Тако се у *Картотеци језичких недоумица* Одбора за стандардизацију српског језика, између осталог, констатује и проблем пречесте употребе калка *од стране* према њемачком *seit(en)s*.

1.2. О предлошком изразу *од стране*, који припада већини предлошких израза која се употребљава с генитивом, а и сам је по поријеклу генитивна конструкција, доста се писало, али углавном спорадично или парцијално,

* sonjan@t-com.me

ради освјетљавања других језичких појава. Наш је циљ да у овом раду што потпуније представимо употребу генитивне конструкције с овим предлошким изразом, с посебним освртом на њену неопходност и синтаксичка средства чије мјесто веома често неоправдано заузима. Истраживање смо засновали на богатој и разноврсној интернетској грађи, која репрезентује различите функционалне регистре: прије свега публицистичко-новинарски, административни и разговорни, а у мањој мјери научни и књижевноумјетнички.

2.1. Генитивна веза с предлошким изразом *од стране* најчешће се јавља у пасивним конструкцијама с трпним придјевом, обиљежавајући агенс¹. Наш корпус, с једне стране, потврђује раст продуктивности пасивних структура, који је већ означен као једна од особености савременог српског језика (Радовановић 2007: 245), а с друге стране, открива изразиту тенденцију експлицирања агенса, иако се у домаћој научној литератури посебно наглашава његово ријетко исказивање у оваквим пасивним конструкцијама (Милошевић 1972: 80; Танасић 2012: 72). Примјери који слиједе илуструју агентивну улогу човјека и његових институција:

(1) Нови нацрт закона који је одобрен од стране Европског парламента има за циљ... (www.medio.rs), он је још дете које је жигосано од стране медија (www.24sata.rs), ангажована је од стране египатских туристичких власти (www.postar.rs), Како сам преварен од стране мобилног оператера (www.prevara.info), Много пута је тада био прозван од стране истих тих напредњака (www.danas.rs), и неће бити толерисан од стране међународне заједнице (www.novosti.rs)...

Употреба форме *од стране* + *генитив* у конструкцијама с партиципским пасивом није нужно неопходна будући да се агенс може обиљежити, а често се и обиљежава, старијом и једноставнијом формом – *од* + *генитив*.

2.1.1. Говорећи о овој врсти употребе генитивне везе с предлогом *од*, И. Антонић истиче услов „да именица у генитиву представља множину (морфолошки или само семантички) или да именује својеврсни ауторитет” (2005: 134). Експанзивну ширу агентивну форму не спутава ова врста ограничења, о чему свједоче следећи примјери:

(2) Уговор који је потисан од стране неовлашћеног лица не обавезује неовлашћено заступаног (www.ovega.rs), вербално и психички је нападнута од стране комисије из Подгорице (vesti.aladin.info), пријављени су од стране неке жене (www.alo.rs), након што је путем Интернета контактирана од стране непознате особе (www.telegraf.rs), 1949. је издала књигу о свом брату: „Дали, виђен од стране сестре” (www.dgt.uns.ac.rs), након што је поражен од стране Александра Ђанезија (m.sportske.net), Радник је устрељен од стране полиција (www.pobuna.net)...

2.2. У посебну групу издвајамо примјере с трпним придјевом у оквиру декомпонованог предиката. Иако је „због присуства девербативне именице у њему, синтаксички модел с декомпонованим предикатом посебно [је] погодан за ситуацију с анонимним односно уопштеним агенсом” (Радовановић

¹ Термин *агенс* се у нашој научној литератури не употребљава с јединственим значењем. Тако И. Антонић (2005: 126) констатује да се много чешће користи као семантички пандан субјекту као граматичком појму. С. Танасић (2012: 75) пак подвлачи да улогу агенса може имати само човјек и његове асоцијације и институције.

1977: 61), анализирана грађа показује да овом моделу није страна ни експликација агенса:

(3) Без обзира на велики притисак који је вршен од стране државе... (www.balkanmagazin.net), Процена је извршена од стране Јапанског Института за увођење тоталног квалитета (www.tetrapak.com), Све резервације морају бити обављене од стране корисника лично (novisad-rooms.com), Избор задатака је дат од стране професора чланова Актива математичара (svetitrifun.edu.rs)...

2.3. Указаћемо и на употребу форме *од стране* + *генитив* у конструкцијама с трпним придјевима уз које и данас може стајати слободни инструментал од именске ријечи са семантичким обиљежјем аниматности (+), тј. живо². Говорећи о исказивању агенса у конструкцијама с таквим трпним придјевима, С. Танасић закључује: „Док се агенс у облику генитива с придјелом *од* јавља само кад ове конструкције исказују глаголску радњу, дотле се инструментал јавља у описаној функцији у случају глаголске и адјективне вриједности тих конструкција”. А описана функција се састоји у следећем: „именује се појам помоћу кога се остварује пасивна радња” или „појам помоћу ког се одржава дато стање” (1993: 180–181). У нашем корпусу, међутим, појава агентивне форме *од стране* + *генитив*, која и у овом случају заузима мјесто примарне агентивне форме *од* + *генитив*, није условљена глаголском вриједношћу трпних придјева о којима је ријеч, што потврђујемо следећим примјерима:

(4) Антарктик *није* током целе године *насељен од стране* људи због превелике хладноће (www.opusteno.rs), ми имамо свој природни ум који је *опседнут од стране* Древних (galaksija.info), Овај дизајн је *инспиран од стране* клијената (www.namestaj.rs), да је већи део њих *остао окружен од стране* сиријске војске (www.kurir-info.rs), а тај утисак је још више појачан тиме што је посланство дочекао *окољен од стране* своје *властеле и војника* (www.rastko.rs)...

2.4. Већ је у нашој научној литератури регистровано да у једном ужем сегменту употребе ове двије агентивне форме нијесу синонимне (Антонић 2005: 134–135). Ријеч је о употреби у пасивним конструкцијама с трпним придјевом од дворекцијских транзитивних глагола типа *примити*, *преузети*, који траже допуну у слободном акузативу и генитиву с предлогом *од*, при чему генитивна допуна може имати аблативно или агентивно значење. Да би се избјегла ова „хомонимична” ситуација, језик именовање агенса препушта шириој агентивној конструкцији. Поред већ поменутих глагола, које литература најчешће узима за примјер, наша језичка грађа у овој врсти употребе садржи и глаголе *ослободити*, *тражити*, *ититити*, *захтијевати* и др.:

(5) Када је једном *примљен од стране* банке... (www.kbcbanka.rs), Спекулише се да ће Симпо *бити преузет од стране државе* (www.novimagazin.rs), све док камп *није ос-*

² Половином прошлог вијека предлошки израз *од стране* вјероватно још није био заживио у употреби чим га М. Ивић ([1954] 2005: 62) не помиње као могућу замену субјекатског инструментала. Она констатује да се умјесто субјекатског инструментала јавља аблативна конструкција с предлогом *од*, за коју каже да је књишког поријекла и да није добила ширу примјену у језику.

лобођен од стране савезничких војника (www.vesti.rs), У јануару 2011. је био тражен од стране оба вечита ривала (www.mojaacrvenazvezda.net), Још једна промена захтевана је од стране тренера (www.sportskacentrala.com), и као такав је иштићен од стране Завода за заштиту споменика културе Београда (www.blic.rs),...

3. Форма *од стране* + *генитив* има агентивну улогу и у конструкцијама с глаголским именицама, такође веома често, ако не и чешће него уз трпне придјеве, захваљујући врло продуктивној појави номинализације – замјене реченичних конструкција нереченичним односно предиката глаголским именицама. Разликују се неколика случаја такве употребе анализираних генитивне везе.

3.1. Најприје истичемо њену функцију исказивања агенса уз глаголске именице од интранзитивних глагола, али и од транзитивних у случају неискказивања пацијенса:

(6) Постоји велико *оклевање од стране западних политичара* (news.beograd.com), што нас упућује на [...] и веома добро *пливање од стране наших такмичарки* (www.trebinje.info), да ли је лоше *прогнозирање од стране М. Линц* било са циљем да се... (emuglx.org), Чланови делегације су поздравили [...] снажно *залагање од стране саговорника* на путу европских интеграција (www.evtora.rs), Па чему то чуђење *од стране аутора* текста? (www.sportal.rs)...

У наведеним примјерима агентивна форма с предлошким изразом *од стране* неоправдано се нашла на мјесту беспредлошког генитива (уп. *оклевање западних политичара, пливање наших такмичарки* итд.).

3.2. Агентивна форма *од стране* + *генитив* много се чешће јавља у конструкцијама с глаголским именицама од транзитивних глагола уз исказивање пацијенса генитивом без предлога:

(7) Задовољни смо *коришћењем интернета од стране ученика* (www.beta-video.tv), *Потписивање индекса од стране професора* из предмета Архитектура и град средњег века одржаће се... (arhns.com), *Конзумирање дроге од стране младих* је смањено за 2 одсто (www.uceso.rs), *Кривично дело кришење закона од стране судије* је посебан вид злоупотребе службеног положаја (www.sirius.rs), *Војска спречила линчовање судије од стране играча* (www.telegraf.rs), *Повраћај робе од стране купца* је потребно евидентирати (www.softkom.rs)...

У оваквим примјерима, кад се уз глаголске именице истовремено исказују и пацијенс и агенс, умјесто *од стране* + *генитив* не може доћи беспредлошки генитив јер је он овдје већ резервисан за исказивање пацијенса, а у литератури је већ указано на чињеницу „да се уз девербативне именице не јављају узастопно два посесивна генитива – за исказивање субјекта и објекта неноминализоване реченице” (Танасић 2010: 472). Такође, не јавља се ни посесивни придјев, некад због тога што генитив уза се има одредбу, или је у множини, а неријетко и зато што се од именице у генитиву не деривира присвојни придјев. Чак и када постоји еквивалентни придјев, ријетко се користи (уп. *купчев повраћај робе, професорово потписивање индекса* итд.) (в. Танасић 1996: 81). Међутим, нема никакве сметње да се у овој функцији нађе генитив с предлогом *од*, али – судећи према нашој језичкој грађи – то је доста рјеђи случај.

3.3. У нашем корпусу много је мање примјера који представљају употребу ове агентивне форме у конструкцијама с глаголским именицама деривираним од глагола који се допуњују тзв. неправим објектом:

(8) У пракси *управљање било којом организацијом од стране било ког менаџмента* ће се остваривати на сличан начин (www.vps.ns.ac.rs), нуди [...] овлашћени даљински *приступ подацима од стране родитеља* (csuleskovac.edu.rs), уколико се деси [...] *напад на радника од стране непознатог починиоца* (www.infozonet.rs), Сада чекамо још само једно „патерналистичко“ *обраћање нацији од стране нашег драгог и великог председника* (www.blic.rs/.../komentar)...

У оваквој позицији, медијалној, између глаголске именице и агенса, иако није исказан генитивом већ неким другим падежом, пацијенс је такође онемогућио појаву беспредлошког генитива у функцији обиљежавања агенса. С. Танасић каже да би за употребу таквог генитива било потребно уклонити друге језичке јединице из конструкције с девербативном именицом (1996: 85). Међутим, и без тога, само замјеном мјеста пацијенса и агенса у многим случајевима отворила би се сасвим прихватљива могућност исказивања агенса генитивом без предлога (уп. *управљање било ког менаџмента било којом организацијом, приступ родитеља подацима, напад непознатог починиоца на радника* итд.).

3.4. Аналогно случајевима употребе генитивне конструкције с предлошким изразом *од стране* уз трпне придјеве глагола *примити, преузети* и сл., имамо агентивну улогу исте конструкције уз глаголске именице од наведених глагола:

(9) на настојању пошилаоца да поруку пренесе уз добровољно *примање од стране примаоца* (www.scindeks.ceon.rs), данас је објављена намера за *преузимање од стране већинског власника* (www.kamatika.com), логор у којем смо доживели *ослобођење од стране Црвене Армије* (suistorija.wordpress.com)...

Употреба предлога *од* намјесто предлошког израза *од стране* довела би до двосмислености на релацији агентивност – аблативност, а беспредлошког генитива, на релацији субјекатско – објекатско значење. У случајевима кад је потребно избјећи само ову другу врсту двосмислености, не би требало посетати за широм агентивном конструкцијом пошто је већ могуће употријебити ужу. Међутим, следећи примјери свједоче да се то редовно чини:

(10) Ако под тим не подразумевамо *перманентно праћење и прислушкивање од стране колега* у најширем смислу те речи. (www.danas.rs), а имао је *спектакуларан дочек од стране навијача* (www.novosti.rs), вјероватно им је дотужило *оговарање од стране комисија* (<https://www.facebook.com>), Критику пешчаника доживљавам као *критиковање од стране најближег рођака* који жели добро. (www.ldp.rs/blog)...

4. О исказивању агенса у конструкцијама с рефлексивним пасивом наша научна и граматичка литература износи скоро јединствено мишљење – не исказује се. Тако К. Милошевић каже да „потреба и намјера да се именује вршилац радње ван позиције субјекта – елиминише СЕ конструкцију као изражајно средство у српскохрватском језику, као ограничење има апсолутни значај. Неки примјери који се могу наћи у граматичким уџбеницима као

’Марко се слави од свих’, уколико ми моје искуство допушта да дајем судове”, наставља К. Милошевић (1972: 78), „заиста не представљају особину савременог српскохрватског језика, бар не књижевног”. Ослањајући се на њене закључке, С. Танасић (2012: 76) такође напомиње „да наша норма не дозвољава експлицитно исказивање агенса у рефлексивним реченицама које исказују пасивну дијатезу”. Говорећи о елементима конструкције са рефлексивним пасивом, и Љ. Поповић констатује: „Агенс се, иначе, не изриче” (Станојчић/Поповић 2004: 255). П. Пипер (2005: 624) исто тако тврди да се у оваквим конструкцијама „агенс обично не исказује, а уколико се исказује, именски израз који га означава има неки од предлога примарно просторног значења као што су *код, на, у*”. Наша језичка грађа свједочи о томе да се агенс рефлексивних пасивних реченица често експлицира, и то баш генитивом с предлошким изразом *од стране*:

(11) Да ли мислите да се поједини учесници *фаворизују од стране продукције?* (www.velikibrat.us/forum), и сагласан је да му се *од стране организатора наградне игре* исти стан одмах *додели* у власништво (www.ns.ap.sud.rs). У последњих неколико месеци *се, од стране актуелне власти, смењују* изузетно успешни менаџери (www.vojvodina.gov.rs), Наведени мени *ће се од стране особља допуњавати* током читаве новогодишње ноћи (www.gdezanovu.com)...

4.1. Ова генитивна веза веома често има агентивну улогу и у реченицама које се осим пасивним одликују и квалификативним значењем (квалификативност притом не искључује пасивност, што се може доказати и могућношћу трансформације наведених пасивних реченица у активне). Агенс је у оваквим примјерима најчешће институционалне природе због чега је могућност његове појаве већа:

(12) Такмичења IV и V нивоа *финансирају се од стране организатора такмичења и надлежног Савеза* (www.sqarsh.rs), Председник и чланови комисије *бирају се од стране земаља чланица* (www.emins.org/), а потписи уговорача *оверавају се од стране суда* (ragagraf.rs), Подносиоцу пријаве пријавни формулар *се од стране организатора доставља* путем горе поменутог e-maila (www.mingl.rs), Водена терапија *се од стране терапеута и тренера препоручује* људима којима су... (www.aleksandarmin.com)...

5. Као што смо видјели, генитивна веза с предлошким изразом *од стране*, која се јавља у агентивном значењу, неизбјежна је само уз глаголе типа *примити, преузети* и сл., и глаголске именице од истих глагола, али је проширила домен своје употребе и на остале конструкције у којима се појављује агенс. И, очигледно, преузела је водећу улогу и тешко би се могла сузбити у тој употреби. Међутим, забрињава то што се она увелико користи и изван агентивне функције.

5.1. Наиме, у научној литератури већ је указано на безразложно и ненормативно ширење ове форме и на активне конструкције с глаголима потицања, који укључују и глаголе перцепције, иако у њима нема агентивно него аблативно значење, а све на рачун генитива с предлогом *од* (Танасић 2012: 78). Наша језичка грађа доказује да ова појава не јеђава – напротив:

(13) Гаранције о фер суђењу добио је од стране наше државе (www.trajkovic.rs), нису [...] уплатили фактуре које су примили од стране неких предузећа (www.blic.rs), Постоји још једна класификација која потиче од стране Немаца (www.akvatijum.org), Енгузијазам који се очекује од стране наших грађана у погледу прикључења ЕУ... (www.fpn.bg.ac.rs), О отмици монарха Епархија је сазнала од стране немачког новинара (www.povinar.de), То је и став који сам небројено пута чуо од стране највиших светских и европских званичника (www.novosti.rs), слушао од стране мајки, како их неки педијатри, [...] критикују (pedijatri.org)...

Ова појава је вјероватно условљена представом у свијести говорника о неминовном реализовању радње која претходи актуелној радњи: нпр. да би се реализовала радња *добити* мора јој претходити радња *дати*, а исти појам који уз глагол *добити* има аблативно значење, у нашем примјеру то је *држава*, уз глагол *дати* представља агенс.

5.2. Забилиježили смо и велики број примјера у којима конструкција *од стране* + *генитив* обилежава појам који се може везивати и за глагол аблативне семантике и за апстрактну именицу која га допуњује, постпонирану у односу на глагол. У зависности од карактера те везе, замјенљива је беспредлошким или генитивом с предлогом *од*:

(14) али не треба да тражи адекватну љубав од стране ближњих (www.ana.rs), Ово захтева већу упорност од стране адвоката (www.osce.org), заједнички живот захтева залагање од стране оба партнера (www.novosti.rs), трпи психичко и физичко насиље од стране пролазника (www.svet.rs)...

5.3. У бројним анализираним примјерима појам исказан генитивом с предлошким изразом *од стране* везан је, као псеудоагенс, само за именицу, пошто глагол није аблативног карактера:

(15) Верујем да постоји добра воља од стране Румуније и Словачке (www.blic.rs), има пуну пажњу и љубав од стране моје мајке (www.zvezdavodilja.com), Нису баш наилазили на неку силну радост од стране околине (forum.krstarica.com), Проблем са којим су суочени млади људи јесте недовољна подршка и брига од стране друштва (www.izjzkg.rs), Јесте л' видели данас ону бруку од стране судија (forum.novipazar.org), Сад је време да се искористи ова позитивна енергија од стране ЕУ (www.b92.net)...

Иако је конструкција с предлошким изразом у аблативној вези с апстрактном именицом, увијек ју је боље супституисати беспредлошким генитивом него генитивом с предлогом *од*, наравно ако не постоје синтаксичко-семантичка ограничења друге врсте (исп. Верујем да постоји *добра воља Румуније и Словачке / од Румуније и Словачке*, итд.).

5.4. Употреба форме *од стране* + генитив с аблативним значењем, било уз глаголе, било уз апстрактне именице, изразита је карактеристика језика медицине, на сајтовима чије текстове по правилу потписују доктори медицине. Појам у генитиву представља систем органа или неки посебни орган, дио људског организма од ког потиче неко стање:

(16) У епидемијама грипа најчешће компликације јављају се од стране респираторних органа... (www.pharmamedica.rs), Први симптоми не морају да потичу од стране јетре (www.webmedicina.org), Ако је бол од стране почетне препонске киле... (www.stetoskop.info), Моруће компликације од стране фестуса су... (studenti.rs), Последице се

манифестују *симптомима од стране мозга и/или срца*. (www.vasezdravlje.com), Претерана количина хране може изазвати *тегобе од стране желуца* (www.max-medica.com)...

6. Посебно ћемо се осврнути на генитив личних замјеница с предлошким изразом *од стране*, који се јавља у свим врстама конструкција које смо анализирали.

6.1. Наиме, познато је да се личне замјенице у генитиву не јављају самостално уз именице, а ријетки забиљежени примјери такве употребе из разговорног су језика (Танасић 2010: 471). Међутим, иако је *страна* као дио предлошког израза именичког поријекла, то у пракси не представља ограничење појави личних замјеница у датој контексту. И наши су примјери углавном из разговорног, док су из других стилова рјеђи. У њима конструкција *од стране + генитив* стоји на мјесту *од + генитив* (уз глаголе) односно на мјесту одговарајуће присвојне замјенице (уз глаголске и друге апстрактне именице):

(17) Једине глупости овде *изречене су од стране тебе*. (www.vrelegume.rs), они могу бити *изманипулисани од стране ње* (www.vaspsiholog.com), Историја Будућности *од стране нас исприповедана* као таква, прожета је нашим намерама (www.hermetizam.com), ми не генеришемо само промене, већ смо и сами *дотакнути од стране њих* (www.vts.su.ac.rs), тренутно није ни време ни место за *куповину аутомобила од стране мене* (forum.b92.net), никад нисам видео *тако лошу игру од стране њега* (www.b92.net/sport)...

6.2. Занимљиво је да генитив личних замјеница у оваквој употреби алтернира с одговарајућим присвојним замјеницама, што је показатељ да се није у потпуности изгубила представа о лексичком значењу именице *страна*:

(18) јер записник није *потписан од моје стране* (udruzenjepreduzetnika.com), Апсолутно ниједан чланак, [...] не може да прође без *негативних критика од твоје стране* (www.svet.rs), а неколико хиљада људи било је *елиминисано и од наше стране* (www.galaksija.com), а то је дошло после *провокација од њихове стране* (sportal.rs), Ја мислим да си ти скроз *искористићен од њене стране* (www.mycity.rs), Додатни царински трошкови [...] морају бити *плаћени од ваше стране*. (www.suvenirisrbije.com)...

6.3. У сљедећим агентивним конструкцијама уз предлошки израз *од стране* једино је могућа употреба генитива личних замјеница, будући да се не јављају самостално већ са детерминаторима:

(19) и толико је *угрожена од стране њих који се куну њома* (www.frontal.rs), Након *потписивања Уговора од стране вас као студента и координатора, односно шефа одсека*, Уговор достављате Канцеларији (www.ff.uns.ac.rs), Не видим сврху *обраћања мени од стране тебе као некога ко представља администрацију овог форума*. (forum.burek.com)...

6.4. У претходним примјерима шира агентивна конструкција стоји на мјесту уже, међутим, у наредним, уз самостално употријебљене глаголске и апстрактне именице, стоји на мјесту беспредлошког генитива:

(20) Изражавамо велику радост што је први број нашега листа наишао на *велико одобравање од стране вас као читатеља* (livideo.info), овде се види *јасна пристрасност од стране тебе као модератора* (forum.krstarica.com), да је све то *фарса од стране вас који мрзите животиње* (www.blic.rs...komentari)...

7.1. Уз предлошки израз *од стране* јављају се и лична имена у свим конструкцијама које смо анализирали у овом раду. Ево неколико примјера илустрације ради:

(21) Рафко убијен у појам *од стране Новака* (www.rts.rs), Ова тачка је јако наглашена *од стране Марије* (www.see-educoop.net), негде су исказали препоруку *узимања у заштити државе, града или институције од стране Марије* (polja.rs), Опет ништа, само *безочно копирање од стране Северине* (www.kurir-info.rs), неће им недостајати *пажња и нега од стране Јелене* (balkankinology.net)...

7.2. Генитив личних имена уз предлошки израз *од стране* алтернира с одговарајућим посесивним придјевима:

(22) направило би се неко *представљање албума од Цецине стране* самој публици (seca-online.com), Било је мн *ружно од Сашине стране* (www.zvezde-granda.org), *Помоћ од Секине стране* стигла је уз помоћ њеног хуманитарног фонда (www.opera-17.com)...

7.3. Међутим, употреба генитива с предлошким изразом *од стране* уз глаголске именице од интранзитивних глагола, или и од транзитивних али без исказивања пацијенса, гдје се јавља на уштрб посесивног придјева, недопустива је:

(23) дочекала га је *вика од стране Радојке* (www.tinolovka-news.com), Уколико постоји *интересовање од стране Наташе* да весла за Србију (kajakss.org.rs), Стварно идиотско *размишљање од стране Мухе* (www.redstarbelgrade.info/forum), нема право да се љути на *уведе од стране Милоша* (www.ana.rs/.../medijateka), Ако Ђилас ужива *заштити од стране Вучића* (www.slobodnaevropa.org)...

умјесто: дочекала га је *Радојкина вика* итд. Највише оваквих примјера ексцерпирани смо из разговорног језика, мада их спорадично има и у другим доменима језичке употребе.

8. Након спроведене анализе, можемо закључити да се предлошки израз *од стране*, иако страног поријекла, веома одомаћио не само у језику администрације, права и медија, како је то већ констатовано, него и других области друштвене активности, особито свакодневне комуникације. Најчешће се користи у пасивним конструкцијама, партиципским и рефлексивним, у којима, с генитивом, обиљежава агенс, а у истој функцији врло често стоји и уз глаголске именице. Његово присуство неопходно је, у ствари, само уз један ужи круг глагола типа *примити*, *узети* и сл., и глаголских именица изведених од њих, а у свим осталим анализираним случајевима може се третирати, прије свега у односу на *од + генитив*, а неријетко и у односу на беспредлошки генитив и инструментал, само као резервно језичко и неприкладно стилско средство. Међутим, његова изузетно фреквентна употреба у аблативном значењу, како уз глаголе тако и уз глаголске и друге апстрактне именице, гдје такође залази у домен употребе предлога *од*, може се сматрати једино ненормативном.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић 2005:** И. Антонић, Субјекатски генитив у стандардном српском језику, Београд: *Јужнословенски филолог*, LXI, 125–143.
- Ивић [1954] 2005:** М. Ивић, *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој*, Београд: Београдска књига, САНУ, Институт за српски језик САНУ.
- Картотека 1999:** *Картотека језичких недоумица*, Београд: Одбор за стандардизацију српског језика.
- Милошевић 1972:** К. Milošević, Neki aspekti semantičkog odnosa konstrukcija pasivne (sa trpnim pridjevom) i refleksivne u savremenom srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo: *Književni jezik*, I/3–4, 63–86.
- Пипер 2005:** П. Пипер, Семантичке категорије у простој реченици: Синтаксичка семантика, у: П. Пипер и др., *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 575–983.
- Поповић 1966:** Љ. Поповић, Предлошки изрази у савременом српском језику, Београд: *Наш језик*, XV/3–4, 195–220.
- Радовановић 1977:** М. Радовановић, Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика), Београд: *Јужнословенски филолог*, XXXIII, 53–80.
- Радовановић 2007:** М. Радовановић, *Стари и нови списи*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Станојчић/Поповић 2004:** Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српскога језика, уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Танасић 1993:** С. Танасић, Инструментал за живо у пасивним конструкцијама, Београд: *Наш језик*, XXIX/3–4, 173–181.
- Танасић 1996:** С. Танасић, Исказивање агенса уз девербативне именице, Београд: *Јужнословенски филолог*, LI, 79–87.
- Танасић 2010:** С. Танасић, Представљање субјекта и објекта при номинализацији, Београд: *Јужнословенски филолог*, LXVI, 465–480.
- Танасић 2012:** С. Танасић, Агенс у пасивним реченицама у савременом српском језику, Београд: *Јужнословенски филолог*, LXVIII, 71–88.

Sonja Nenezić

ON THE CONSTRUCTIONS WITH THE PREPOSITIONAL
EXPRESION *BY SOMEBODY*

Summary

This work analyses the use of the genitival prepositional expression by somebody, mostly encountered in the passive constructions and the constructions with verbal nouns functioning as agents. Although its agentive role is only justified with a narrow group of verbs such as receive, take and so on, as well as with verbal nouns derived from them, it is very frequently replaces other linguistic devices, first of all the primary agentive form from + genitive. Special attention is here given to the non-normative use of the given genitival expression in the ablative meaning with verbs and verbal, i.e. abstract nouns.

Key words: prepositional expression by somebody, construction, agent, passive, verbal noun, from+genitive, non-prepositional genitive, patient, ablative meaning

Вељко Ж. БРБОРИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 24.01.2014.
Прихваћен: 22.02.2014.

СКРАЋЕНИЦЕ У ПРАВОПИСИМА И ПРАВОПИСНИМ РЕЧНИЦИМА СРПСКОХРВАТског ЈЕЗИКА НА ПОЧЕТКУ XXI ВЕКА

Крајем XX и на почетку XXI века четири бивше истојезичне републике српскохрватског језика постале су самосталне државе (Србија, Хрватска, Босна и Херцеговина и Црна Гора). Државна самосталност донела је и новоименоване (националне) правописне приручнике, с националним атрибутима. Рад се бави поређењем и посебностима националних правописа када су посреди скраћенице и у правописним правилима и у правописним речницима четири правописа: *Правопис српскога језика* (измењено и допуњено издање, Нови Сад 2010), *Хрватски правопис* (усклађен са закључцима Вијећа за норму хрватскога стандардног језика, Загреб, 2011), *Правопис црногорскога језика* (друго, измијењено издање, Подгорица, 2010) и *Правопис босанскога језика* (сачињен према одлукама правописне комисије, Сарајево, 1996). Намера нам је да у раду покажемо иновације (сличности и разлике) у поменутиим правописима које се односе на скраћенице.

Кључне речи: српскохрватски језик, национални правописи, скраћенице, сличности и разлике, српски језик, хрватски језик, бошњачки језик, црногорски језик

1. Увод

Комуникација у савременом друштву и новим околностима настоји да у што краћем времену и на што мањем простору донесе што више обавештења и то је разлог што су у свим језицима скраћенице постале незаобилазне, свакодневне и (пре)честе. Истина, писање скраћеница није новијег датума, било их је и у најстаријим споменицима, разлози за тадашње скраћивање били су више него јасни, али је масовно скраћивање речи и израза појава новијег датума. Заправо, скраћенице су у наглom успону у другој половини XX века, а додатно их је оснажила технологија и убрзана комуникација крајем XX и на

* brboricv@eunet.rs

почетку XXI века. Вреди напоменути да не постоји потпуно сагласје између скраћеница у писању и говору, многе скраћенице изговарамо као пуне речи, тј. не изговарамо их као скраћенице.

Тако је нпр. совјетски речник англо-америчких скраћеница из 1958. године имао 31.000 одредница, а његово треће издање (објављено у САД 1970) преко 80.000 скраћеница. Речник скраћеница руског језика (објављен 1970) имао је преко 50.000 скраћеница (Зидар 1971).

Велики *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (Института за српски језик, САНУ), чија је прва књига изашла 1959. године, има, између осталог, у првој књизи преко 80 географских скраћеница, преко 250 техничких скраћеница и око 3000 скраћеница за изворе из којих је ексерпирана грађа. Саме скраћенице и њихови пуни називи заузимају преко 70 страница прве књиге речника. У седмој књизи речника налазимо додатак за изворе и њихове скраћенице, којих је око две стотине. Све то комплетирано је у осмој и допуњено у шеснаестој књизи речника.

О скраћеницама је доста писано, углавном су то појединачни радови, али је целовитих студија мало. Наводимо пет засебних публикација које се баве скраћеницама или су само речници скраћеница:

1. Josip Zidar, *Rečnik jugoslovenskih skraćeniца*, Beograd, 1971, 1–350.
2. Слободан Марјановић, *Структура назива привредних организација и њихова употреба*, Ниш, 1995, 1–433.
3. Stjepan Babić i Milena Žic Fuchs, *Rječnik kratice*, Zagreb, 2007.
4. Ђорђе Оташевић и Љиљана Оташевић, *Речник скраћеница 1* (ћириличне скраћенице), Београд, 2010, 1–920.
5. Ђорђе Оташевић и Љиљана Оташевић, *Речник скраћеница 2*, (латиничне скраћенице) Београд, 2011, 1–556.¹

2. Скраћенице у ранијим правописима

У *Правопису српскохрватског књижевног језика Александра Белића* из 1923. (и његовим каснијим издањима до 1950) не налазимо посебне одељке о скраћивању речи, али се у одељку о интерпункцији могу наћи неке скраћенице и њихова објашњења. Само у одељку уз *регистар речи и речник* налазимо напомену која се односи на скраћенице у правописном речнику и овде је, можемо рећи, реч о граматичким скраћеницама, које су у речнику честе: „Скраћенице су: *јд.* – *једнина*; *мн.* – *множина*; *м. р.* – *мушки род*; *ж. р.* – *женски род*; *с. р.* – *средњи род*; *заст.* – *застарело*; *покрај.* – *покрајинска реч*; *имен.* – *именица*; *зб. им.* – *збирна именица*; *комп.* – *компаратив*;

¹ Ова два речника, новијег датума, с безмало хиљаду и по страна, како аутори кажу „некадашњег српскохрватског језика” доносе велики број скраћеница, али су урађена без јасне концепције и избор бројних скраћеница је помало нејасан. У самом речнику налазе се поред српскохрватских, македонске, бугарске и „бројне руске скраћенице”, док у латиничном делу има, како у предговору стоји „енглеских, француских, латинских, немачких, италијанских и шпанских скраћеница”.

аугм. – аугментатив (за увећавање, обично, презриво); дем. – деминутив (за умањење, обично, одмила), прил. – прилог; прид. – придев; исп. – испоредите; в. – видите” (Белић 1923: 155). У одељку о интерпункцији, као објашњење о писању тачке, налазимо да се тачка пише „иза скраћених речи”, али ту сусрећемо свега неколико примера (на пр.; и т. д.; исп. /испореди или испоредите; г. (господин); и сл. (слично); препевао Н. Н.) (Белић 1923: 128). Последње издање *Правописа српскохрватског књижевног језика* из 1950. доноси нешто проширен списак скраћеница, али се сва објашњења налазе на само једној страни, испред речника. У основном тексту правописа, ни овде, нема одељка о скраћеницама, налазимо само једну реченицу у одељку о интерпункцији: „Тачка се употребљава иза скраћених речи” (Белић 1950: 79). У *Речнику уз правопис* налазимо велики број скраћеница, са пуним називом скраћенице: АВНОЈ (антифашистичко веће народног ослобођења Југославије); Академија (Војна академија – као скраћени назив); бр. (број); в. (види), г. (господин); д (динар); д-р = др (др.; доктор); ЈА (Југословенска армија); ЈНА (Југосл. народа армија); кбм (кубни метар); м (метар); м. (место); п (пара); св. (свети); САН (Српска академија наука); С. А. Наука (Српска академија наука); тј. (то јест); ч (час); ч. (читај)... (Белић 1950).

Заједнички *Правопис српскохрватског књижевног језика* из 1960. године доноси посебан одељак о скраћеницама на пет страна, уз доста примера и понекад без ваљаних и потребних објашњења (Правопис 1960: 125–129), с јасном напоменом: „При писању се поједине речи гдекад скраћују. Скраћивање тих речи се не врши на било какав начин, него по утврђеним начелима” (Правопис 1960: 125). Нека објашњења и поделе скраћеница у овом правопису нису увек „најсрећнија” – „једне скраћенице настају скраћивањем појединих речи”, „неке скраћенице се пишу великим словима”, „изузетно се пишу скраћенице”, „неке се скраћенице пишу тако да се узме почетно слово и један или више сугласника из средине речи”, „скраћенице које примамо готове из других језика пишу се према изговору”, „нарочито у новије време све више улазе у употребу скраћенице друкчијег типа” (Правопис 1960). Нека од ових објашњења тешко се могу формулисати као правописна правила и то је представљало неку врсту проблема код савладавања ове правописне области, па су и грешке у употреби биле очекиване.

Уз правописни речник овде прво сусрећемо осамдесетак техничких (граматичких) скраћеница, које претходе речнику, а у самом правописном речнику налазимо велики број скраћеница и то сведочи о озбиљној припреми и великом раду на правописном речнику.² Због ограниченог простора овде доносимо само неколико скраћеница из правописног речника: а. а. (скраћ. за лат. *ad acta*, чит. *ад акта*, тј. међу списе); Авној, Авноја, АВНОЈ, АВНОЈ-а; АКМО (скраћ. за Аутономна Косовскометохијска област); акт. (скраћ. за актив, грам.); АКУ (скраћ. за Академија за казалишну умјетност); АЛУ (скраћ. за Академија ликовних уметности); аор. (скраћ. за аорист); АПВ

² Коначну верзију правописног речника дали су истакнути и признати лингвисти тога времена: Радомир Алексић, Јован Вуковић и Мате Храсте.

(скраћ. за Аутономна Покрајина Војводина); арх. (скраћ. за архитект); ауг. (скраћ. за аугментатив); АФЖ, АФЖ-а (скраћ. за Антифашистички фронт жена); в. (са тачком /в./) скраћ. за види, век, вијек, вокатив; ... (Правопис 1960).

3. Скраћенице у актуелним правописима

Правопис српскога језика из 2010. године о скраћеницама говори на девет страна (ПСЈ 2010: 144–151) и све скраћенице дели у пет група:

1. **опште (домаће) скраћенице** и њих дели у две групе, с подгрупама:
 - а) почетне скраћенице – 1) само на почетно слово, 2) на почетну групу самогласника, 3) на почетну групу до другог самогласника, 4) на почетну групу до трећег, ретко и до четвртог самогласника и 5) скраћенице на део речи до суфикса;
 - б) сажете скраћенице – 1) скраћенице с првим и почетним словом, 2) скраћенице с првим и карактеристичним словом (словима), 3) неколико сажетих скраћеница од вишечланих израза и 4) изузетно, скраћеницу с удвојеним првим словом *гг.* (господа);
2. **интернационалне и прилагођене опште и мерне скраћенице;**
3. **верзалне скраћенице (акроними);**
4. **вербализоване скраћенице и**
5. **слободне и програмиране скраћенице.**

Као што се из поделе може закључити најбројније су опште (домаће) скраћенице и лако је запазити да имамо неколико дублетних решења (*г.* – година и *господин*; *т.* – тачка или тона; *л.* – лице или лист; *с.* – село или страна; *в.* – види или век/вијек, *св.* – свеска или свети; *ст.* – стари или стољеће), али и објашњење да за реч година могу бити две скраћенице (*г.* и *год.*). Остаје отворено питање да ли су дублетна решења оправдана и шта се њима постиже. У интернационалним и прилагођеним општим и мерним скраћеницама су најчешће оне које су засноване на латинским изразима, али и оне за мерне јединице, међународне термине и симболе.³ *Правопис српскога језика* дозвољава да се најфреквентније скраћенице за мере (*грам, килограм, литар, децилитар, метар, центиметар, километар*) могу сада писати, у зависности од текста и латиницом и ћирилицом и с тачком и без тачке.⁴ Верзалне скраћенице су састављене од почетних слова вишечланих назива и пишу се великим словима без скраћеничких тачака и белина. Једне функционишу као имена (*BBC, CNN, FBI, NBA, WBA*), друге као опште именице (*CD, CD-ROM, DVD, PC*). Њих има све више, стране се преузимају у изворном облику

³ Ове скраћенице, по правилу, задржавају изворну (латиничну) графију, али се многе у текстовима за општу намену могу пресловити и на ћирилицу. Ово је разлика у односу на раније правописе.

⁴ Тако и скраћеницу за израз *post scriptum* (постскрипtum) сада можемо писати на неколико начина (P. S. и П. С. и ПС) и нисмо сигурни да ли је овде триплетно решење оправдано.

(USA, FBI, NATO, WHO, CNN, NBA) и све више се пресловљавају и на ћирилицу (САД, ФБИ, НАТО, ВХО, УНЕСКО). При писању домаће скраћенице су променљиве, али се и бројне стране скраћенице уклапају у морфолошки систем српског језика. Један број домаћих и страних скраћеница остају непроменљиве и различито се читају (изговарају). Вербализоване скраћенице настају претварањем верзалних скраћеница у целовите речи, често губе статус скраћеница и подлежу морфолошким правилима обичних речи (*Бемус, Фијат, Фифа, Унеско, Наса, Ција, Озна*). Код слободних и програмираних скраћеница остаје важно да се води рачуна о контексту и да буду јасне и недвосмислене. Ипак, овом захтеву није лако увек удовољити и овде може бити неспоразума.

Правопис српскога језика је, може се рећи, остао у духу решења заједничког правописа и није било већих одступања у појединачним решењима. Истина, подела скраћеница је урађена на нешто промењен начин у односу на заједнички правопис из 1960. године, али је највећи број решења остао идентичан.⁵ На крају одељка о скраћеницама налазимо и напомену: „Стручне књиге и специјалистички научни и стручни радови могу имати и посебан програмирани списак скраћеница за које се даје прецизан кључ. Ради уштеде простора, неретко се одступа од овде изложених правила” (ПСЈ 1993: 151).⁶

Актуелни *Хрватски правопис* о скраћеницама (кратицама) говори на седам страна (ПХЈ 2011: 71–77), каже да могу бити пригодне⁷ и сталне и дели их у три групе: **1. обичне кратице, 2. сложене кратице и 3. знакове и ознаке**.⁸ „Stalne su kratice one koje su u općeknjiževnoj upotrebi, a nastale su općom upotrebom ili tradicijom. Jedne se tvore tako da se uzima prvo slovo ili nekoliko prvih slova pa se nazivaju obične kratice, a druge se tvore tako da se od višečlanoga naziva uzimaju prva slova i nazivaju se složene kratice ili akronimi” (HP 2011: 71).

Обичне кратице су „kratice općih imenica i drugih riječi pa se pišu malim ročetnim slovima i s točkom na kraju” (ПХЈ 2011: 71) и наводе се скраћенице за најфреквентније речи (*godina, točka, vidi, ove godine, i dalje, među spise, vršitelj dužnosti, vlastitom rukom, broj, članak, i drugo – g., t., v., o. g., i d., m. s., v.d., v.r., br., čl., i dr.*). И за неке сажете скраћенице *Хрватски правопис* користи тачку и то је разлика у односу на *Правопис српскога језика* (*dr. – doktor, mr. – magistar, rn. – račun, pro. – numero*). *Хрватски правопис* за неке скраћенице

⁵ У *Правопису српскога језика* из 2010. године урађене су и мање измене. Тако се скраћеница за Београд и Загреб сада пише без тачке (*Бгд, Згб*), док је у *Правопису српскога језика* из 1993. године овде било дублетно решење, с тачком и без тачке. С обзиром на то да је реч о сажетој скраћеници мислимо да је ново решење оправдано и да тачка овде није била потребна. *Правопис* из 1993. је за скраћеницу *госпођица* доносио дублетно решење (*џица* и *џа*), док је у измењеном и допуњеном издању остала само скраћеница *џица*.

⁶ Мислимо да је овакве скраћенице најбоље звати техничким скраћеницама и да је њихова употреба оправдана.

⁷ Пригодне скраћенице су оне које се употребљавају само у појединим делима, саставни су део сваког правописа, већ смо рекли да их је најбоље звати техничким скраћеницама.

⁸ *Хрватски правопис* каже да скраћенице могу бити пригодне и сталне, да се пригодне употребљавају само у појединим струкама, док су сталне оне које су у општекњижевној употреби. Верујемо да је ова напомена оправдана и да јој посебан коментар није потребан.

нуди дублетна решења (č., čit. – čitaj, g., gosp. – gospodin, r., razr. – razred, n.d., nav. dj. – navedeno djelo). *Правопис српског језика*, као што је раније речено има, по нашем мишљењу, непотребну и непрозирну скраћеницу за реч *господа* (гг. удвојено г са тачком), али у *Хрватском правопису* сусрећемо три овакве скраћенице: „Katkada se upotrebljavaju udvojene kratice za množinu: gg. – gospoda, ss. – sveti oci, sveti; ss. – sestre (za redovnice), obično č. ss. – časne sestre) (ПХЈ 2011 73). За сложене скраћенице налазимо образложење да се оне „tvore od prvih slova višečlanih imena država, ustanova, poduzeća, stranaka, udruga, časopisa i sl. i pišu se velikim slovima bez točke”. Овде бисмо могли рећи да је у односу на *Правопис српског језика* једина разлика у избору примера. Наиме, неки примери су идентични (*SAD – Sjedinjene američke Države; UN – Ujedinjeni narodi; CD – compact disc; TV – televizija, televizijski*), али има и оних у којима је видна хрватска „специфичност” (*HDZ – Hrvatska demokratska zajednica; RH – Republika Hrvatska; DK – Dramsko kazalište; NK – nogometni klub*). Скраћенице из страних језика остале су углавном непромењене, а исто важи и за верзалне и вербализоване скраћенице. Специфичност *Хрватског правописа* налазимо код термилошке одреднице **знакови и ознаке**. Заправо знакови и ознаке се односе на мерне јединице (*метар, милиметар, километар, грам, килограм, секунда, волт, ват, херц*), као и скраћенице за новчане јединице, хемијске симболе и знаке за шаховске фигуре, али овде не учувамо неке посебности, нема разлика у односу на друге, националне правописе. У правописном рјечнику налазимо уредан попис свих скраћеница, с одговарајућим објашњењима.

Правопис босанског језика о скраћеницама говори на седам страна (ПБЈ 1996: 106–112), уз прилично једноставну поделу на: 1. **обичне скраћенице**, дели их на две подгрупе а) скраћенице с тачком на крају и б) скраћенице без тачке на крају; и 2. **сложене скраћенице**, за које се каже да су уобичајене и у другим језицима. При тумачењу о скраћеницама налазимо и објашњење које је у сагласју са осталим правописима: „Skraćenice mogu biti ustaljene, koje su općenito poznate, uobičajene, tvorene u skladu s utvrđenim načelima, i prigodne, kojima se prema potrebi služe pojedinci i koje nisu općenito prihvaćene, premda su ekonomičnije i lahko razumljive” (ПБЈ 1996: 106).⁹

Сусрећемо и скраћенице којих раније није било у нашим правописима и којих нема у другим, националним правописима: *A. D. – anno Domini (poslije Krista/vjerovjesnika Isaa/)*¹⁰, *A. H. – anno Hagire (po Hidžri), po H. – po Hidžri (prema musul. novoj godini; računa se od 16. VII 622. po vjerovjesniku Isau)*. Тако и за скраћеницу *r.* (*p* с тачком), поред значења скраћенице за разред налазимо да се она користи и за реч *рахметли* (умрли), што је специфичност овога правописа. Скраћенице за речи *доктор* и *магистар* пишу се с тачком (*dr.* и *mr.*) и то је разлика у односу на раније стање и садашње решење у *Правопису*

⁹ Свакако да се запажа прилог *lahko*, иако у речнику уз правопис налазимо и *lako v. lahko*. Писање консонанта *x*, чини се често и без разлога, постала је посебност *Правописа босанског језика* у целини. Стога мислимо да би наслову више одговарао термин *боишњачки*.

¹⁰ Ову скраћеницу налазимо и у *Правопису црногорског језика*.

српскога језика и у *Правопису црногорскога језика*, док је то решење идентично с оним у *Хрватском правопису* и већини страних језика.

Решење за скраћеницу од основна школа (о. š.) одудара од других правописа, написано је малим словима с тачкама, налазимо и нове скраћенице, оне које су српском језику стране и које је и код Бошњака донело ново време: *cf.* – *confer* (*isporedi*); *hfz.* – *hafiz*; *ef.* – *efendija*, *a. s.* – *alejhisselam* = *neka je mir s njim*, *a. š.* – *azimušan* = *uzvišeni, odnosi se na Kur'an*).

У скраћенице без тачке овде су сврстане интернационалне скраћенице (симболи) мерних јединица (*cm, dg, dkg, dkl, dl, dm, hl, kg, km, q, l, m, ml, mm, s, t* – *centimetar, decigram, dekagram, dekalitar, decilitar, decimeter, hektolitar, kilogram, kilometar, kvintal, litar, metar, mililitar, milimetar, sekund(a), tona*).¹¹ У обичне скраћенице без тачке *Правопис босанскога језика* сврстава и међународно прихваћене ознаке за мере (*a* – *ar, d* – *dan, h* – *sat, ha* – *hektar*), скраћенице за новчане јединице, али и ознаке (симболе) за хемијске елементе, шаховске фигуре, стране света и поједине мерне јединице (*A* – *amper, Hz* – *herc, J* – *džul, V* – *volt, W* – *vat*). Без тачке се пишу и скраћенице за госпођа и госпођица и овде нема разлике у односу на остале правописе. Овде налазимо и мање дублетних решења (*din.* / *d.* – *dinar*; *g.* / *gosp.* – *gospodin*; *g.* / *god.* – *godina*), а не сусрећемо ни једно триплетно решење. Истина, сусрећемо исту скраћеницу за два појма (групе речи): *s. r.* – *srednji rod*; *svojom rukom, svojeručno*.

У *Правопису босанскога језика* налази се посебан **рјечник скраћеница**, између основног текста и правописног речника (ПБЈ1996: 150–153), са преко 250 најчешћих скраћеница и ово решење бисмо могли окарактерисати као оправдано, јер повећава функционалност коришћења правописног речника. У правописном речнику нема скраћеница, јер су груписане на једном месту, испред правописног речника.

У *Правопису црногорскога језика* уз објашњење о скраћеницама сусрећемо само поделу на **скраћенице с тачком** и **скраћенице без тачке**, одељак о скраћеница је на шест страна (ПЦЈ 2010: 39–44). Објашњења уз скраћенице су помало различита у односу на друге правописе, каже се да се „скраћенице читају на два начина” и ово је само делимично тачно. Основно објашњење о скраћеницама не одудара од уобичајеног: „Скраћеница је назив за сваку при изговору или писању скраћену ријеч или скраћени скуп ријечи. Ријечи и скупови ријечи скраћују се у складу с одређеним правилима, осим у ријетким изузецима кад су та правила нарушена друкчијом традиционалном употребом” (ПЦЈ 2010: 39). У скраћенице с тачком *Правопис црногорскога језика* сврстава скраћенице само на први консонант из речи која се скраћује (*ч.* – *читај, г.* – *година, л.* – *лице, т.* – *тачка, р.* – *разред, в.* – *вијек, в.* – *виђети, м.* – *мјесто*), почетног консонантског скупа (*бр.* – *број, св.* – *свеска, стр.* – *страна, чл.* – *члан, мн.* – *множина, мј.* – *мјесто, шк.* – *школски, фр.* – *француски*), узимањем првог слога или узимањем првог слога и почетног консо-

¹¹ Једина разлика коју уочавамо је јединица за тежину и њена скраћеница (*квинтал* – *q*), ову скраћеницу не сусрећемо у другим правописним приручницима.

наната или консонантског скупа из другог слога (*ул. – улица, умј. – умјесто, год. – година, арх. – архаично, проф. – професор, гимн. – гимназија, комп. – компаратив*), скраћенице од прва два слога и консонанта до вокала из трећег слога (*ауг. – аугментатив, хипок. – хипокористик, суперл. – суперлатив*); скраћенице за скупове речи (*м. р. – мушки род, ж. р. – женски род, ср. р. – средњи род, о. г. – ове године, в. д. – вршилац дужности, и сл. – и слично*). У скраћеницама без тачке сусрећемо пет скраћеница (*гдин – господин, гђа – госпођа, рн – рачун, др – доктор, мр – магистар*), те међународно прихваћене скраћенице за мере, али овде имамо само латинично писање, без тачке после скраћеница (*мм – милиметар, см – центиметар, дм – дециметар, км – километар, кг – килограм, л – литар, с – секунд, А – ампер, Hz – херц, J – џул, V – волт, W – ват*), скраћенице за стране света и то само ћириличне, скраћенице за вишечлане називе (*МЦ – Матица црногорска, ЦПЦ – Црногорска православна црква, ЦНП – Црногорско народно позориште, ЦАНУ – Црногорска академија наука и умјетности*), скраћенице за хемијске елементе и скраћенице из латинског језика (*м. – masculinum (мушки род), ф. – femininum (женски род), н. – neutrum (средњи род), а. а. ad acta (међу списе), др. sc. – doctor scientiarum (доктор наука)*). Налазимо и напомену да се неке скраћенице пишу традиционално великим словом (*L. S. – locus sigilli (мјесто печата), М. П. – мјесто печата, N. N. – nomen nescio (име не знам), N. B. – nota bene (биљешка), P. S. – post scriptum (послије написаног), A. D. – anno Domini (љета Господње; нове ере)*). Правопис црногорскога језика доноси и напомену о скраћеницама за властита имена: „Властита имена скраћују се писањем тачке послје првога слова у имену. Ради прецизности дозвољено је име скраћивати послје првога слога или првог консонантског скупа (*А. Јовићевић, С. Брковић, Вук Стеф. Караџић, Вл. Поповић*). У правописном рјечнику наведене су све скраћенице из основног текста о скраћеницама.

Можемо рећи да у националним правописима сусрећемо једну терминолошку разлику – у српском, босанском и црногорском правопису говори се о *скраћеницама*, а у хрватском о *кратицама*. Правопис српскога језика скраћенице дели на *опште (домаће) скраћенице*, са две подгрупе а) *почетне скраћенице* и б) *сажете скраћенице, интернационалне и прилагођене опште мерне скраћенице, верзалне скраћенице, вербализоване скраћенице* те *слободне и програмиране скраћенице*. Хрватски правопис говори о *обичним кратицама, сложеним кратицама и знаковима и ознакама*. Правопис босанскога језика говори само о *обичним скраћеницама*, а) с тачком на крају и б) без тачке на крају, и о *сложеним скраћеницама*. Правопис црногорскога језика све скраћенице дели у две групе, оне с тачком и оне без тачке.

Поређењем скраћеница за неколико фреквентних речи, видећемо да је разлика минимална: *господин, госпођа, госпођица, магистар и доктор*: ПСЈ – г., гђа, гђица, мр, др, ПХЈ – г. и гоп., гђа, гђица, др., мр.; ПБЈ – г. и гоп., гђа, гђица, др., мр.; ПЦЈ – гдин. гђа, др, мр (нема примера за именицу *госпођица*). У правописима нисмо могли наћи потврде за све примере, али је јасно да је разлика само у писању именице *господин*. Негде се јављају дублети (хрватски и босански), а негде не (српски и црногорски), негде је само

г. (српски), а негде *гдин*. (црногорски). Именице *магистар* и *доктор* према српском и црногорском правопису пишу се без тачке, а према хрватском и босанском с тачком.

4. Закључак

а. Скраћенице су краћи облици рећи, али и израза, као и једночланих и вишечланих властитих имена. Скраћивањем се постиже уштеда у писању и читању, а у неким случајевима и усменом говору. По свом саставу скраћенице могу бити једнословне, двословне и вишесловне, могу се писати с тачком и без тачке, најчешће их пишемо малим словом/словима, али има и скраћеница (речи и израза) које пишемо великим словом/словима.

б. Сви национални правописи имају одељак о скраћеницама као засебан, прилично уједначеног обима: *Правопис српскога језика* на осам страна (144–151), *Хрватски правопис* на седам страна (71–77), *Правопис босанскога језика* на седам страна (106–112) и *Правопис црногорскога језика* на шест страна (39–44).

в. Подела скраћеница је различита, најкомплекснија је у *Правопису српскога језика*, док је подела у другим, националним правописима, нешто једноставнија.

г. Настајањем националних правописних приручника имамо и нова, различита, правописна решења. Разлике у правописним решењима између четири правописа, када је реч о скраћеницама нису велике, али нису ни занемарљиве. Скоро би се могло рећи да ни у једном од анализираних нема нарочитих специфичности, ако се изузму неки примери. У суштини, ништа се није променило, осим што се језици, тј. правописи другачије зову и што су обogaћени новим примерима, којих нема у другим приручницима.

д. Видна је већа подударност *Правописа српскога језика* и *Правописа црногорскога језика* на једној страни, док су на другој страни „ближи” *Хрватски правопис* и *Правопис босанскога језика*. То се може видети код писања сажетих скраћеница за *доктор* и *магистар*, у српском и црногорском су без тачке, а у босанском и хрватском с тачком. Српски и црногорски приручници су штампани ћирилицом, док су босански и хрватски латинични.

ђ. Новонастали (национални) правописи задржали су велики број заједничких решења и примера, ипак, доносе и нове примере, што се може разумети, али је видна и потреба дистанцирања од правописног заједништва. Ово је израженије у *Хрватског правопису* и *Правопису босанскога језика*.

е. Разлика је у односу према дублетним решењима, њих највише има у *Правопису српскога језика*, и мислимо да су нека дублетна решења непотребна. *Правопис српскога језика* редовно доноси и ијекавске еквиваленте, док у три преостала приручника, који су писани ијекавски, нема екавских еквивалената.

ж. *Правопис српскога језика* је у неколико случајева оставио „превише слободе”, па се код писања неких мерних скраћеница и скраћеница за латинске изразе могу користити све могућности – ћирилица и латиница, с тачком или без тачке.

з. Верујемо да би тврдња Митра Пешикана о српском правопису могла да послужи као објашњење за сва четири новонастала (национална) правописа и то у целини: „Од победе Вукове реформе у српској језичкој култури није било никаквих правописних преокрета. Извесна мењања правописних правила имала су карактер дораде, разраде и трагања за решењима која ће бити у што бољем складу с природом књижевног језика, али увек и с његовом вуковском основом. Укупан ток српске језичке културе имао је карактер еволуције, а не прерада, корених реформи или преокрета” (Пешикан 1996: 171).

ЛИТЕРАТУРА

- Anić, Silić 1986:** Vladimir Anić, Josip Silić, *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Sveučilišna naklada „Liber” – Školska knjiga.
- Babić et al. 1996:** Stjepan Babić, Božidar Finka, Milan Moguš, *Hrvatski pravopis*, Zagreb: Školska knjiga.
- Белић 1923** [²1930, ³1950]: Александар Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд: Просвета.
- Брборић 2004:** Вељко Брборић, *Правопис српског језика у наставној пракси*, Београд: Филолошки факултет.
- Брборић 2005:** Вељко Брборић, „Неке термилошке дилеме код српске интерпункције”, у: *Термилошка стандардизација лингвистичког описа савременог српског језика*, Научни састанак слависта у Вукове дане 34/3, Београд: МСЦ, 253–262.
- Брборић 2013:** Вељко Брборић, „Савремени правописи српскохрватског језика на почетку XXI века”, у: *Књижевност и језик*, 2/2013, Београд, 317–330.
- Брборић 2011:** Вељко Брборић, *Правопис и школа*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Дешић 2004** [¹1994]: Милорад Дешић, *Правопис српског језика. Приручник за школе*, Земун: Нијанса.
- Зидар 1971:** Josip Zidar, *Rečnik jugoslovenskih skraćenica*, Beograd, *Međunarodna politika*.
- Ивић 1998:** Павле Ивић, „Из прошлости српског правописа” у: *К новој писмености*, Београд: Научна књига, 11–15.
- Ивић и др. 2004:** Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић, *Српски језички приручник*. Београд: Београдска књига.
- Nikčević 1997:** Vojislav Nikčević, *Crnogorski pravopis*, Cetinje, Crnogorski PEN centar.

- Правопис 1960:** *Правопис српскохрватскога књижевног језика са правописним речником* (израдила правописна комисија), Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- Пешикан et al. 1989:** Митар Пешикан, Мевлида Караџа-Гарић и Мато Пижурица (прир.), *Прилози правопису*, Нови Сад: Матица српска.
- Пешикан et al. 1993:** Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правопис српскога језика, I. Правила и њихови односи, II. Речник уз правопис*, Нови Сад: Матица српска.
- ПБЈ 1996:** Senahid Halilović, *Pravopis bosanskoga jezika*, Sarajevo: Preporod.
- ПСЈ 2010:** Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правопис српскога језика*, измењено и допуњено издање [редакција измењеног и допуњеног издања: Мато Пижурица (главни редактор), Милорад Дешић, Бранислав Остојић, Живојин Станојчић], Нови Сад: Матица српска.
- ПХЈ 2011:** Stjepan Babić i Milan Moguš, *Hrvatski pravopis (usklađen sa zaključcima Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika)*, Zagreb, Školska knjiga.
- ПЦЈ 2010:** *Правопис црногорскога језика*, Подгорица: Министарство просвете и науке Црне Горе.
- Пешикан 1996:** Митар Пешикан, „Правописна норма”, у: *Српски језик на крају века*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 171–179.
- Прилози правопису 1989:** (група аутора), приредили: Митар Пешикан, Мевлида Караџа-Гарић и Мато Пижурица, Нови Сад: Матица српска.
- Simeon 1969:** Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I–II*, Zagreb: Školska knjiga.
- Симић et al. 1993:** Р. Симић, Ж. Станојчић, Б. Остојић, Б. Ћорић, М. Ковачевић, *Правопис српскога језика са речником*, Београд – Никшић, Унирекс.

Veljko Brboric

ABBREVIATIONS IN THE ORTHOGRAPHIES AND ORTHOGRAPHIC DICTIONARIES
OF THE SERBO-CROATIAN LANGUAGE AT THE BEGINNING
OF THE 21ST CENTURY

Summary

Towards the end of the 20th century and at the beginning of the 21st century, four republics sharing the same Serbo-Croat language became independent states (Serbia, Croatia, Bosnia and Herzegovina and Montenegro). State independence brought along newly created orthographic manuals with pronounced national attributes. This paper deals with a comparison of national orthographies and their specific characteristics when it comes to the use of abbreviations according to the orthographic rules and orthographic dictionaries of four orthographies: *The Orthography of the Serbian Language* (revised and expanded edition, Novi Sad, 2010), *The Croatian Orthography* (brought into conformity with the decisions of the Council for the Norm of the Standard Croatian Language, Zagreb, 2011), *The Orthography of the Montenegrin Language* (the second, revised edition, Podgorica, 2010) and *The Orthography of the Bosnian Language* (compiled in accordance with the decisions of the Orthography Commission, Sarajevo, 1996). In this paper, we present the innovations (similarities and differences) between the above-mentioned orthographies pertaining to the use of abbreviations.

Марина С. ЈАЊИЋ*
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 20.12.2013.
Прихваћен: 22.02.2014.

ЈЕЗИЧКИ КОНФЛИКТ У СВЕТУ КОМПЈУТЕРА

Рад се бави истраживањем природе и интензитета језичког конфликта између српског и енглеског језика у сфери рачунарске терминологије на основу језичког корпуса ексерцираног из стручног магазина „Свет компјутера”. Резултати истраживања указали су на присуство великог броја англицизама са нултом адаптацијом, односно, неприлагођених и неодомаћених, сирових неологизама с једне, и на готово потпуно одсуство рачунарских термина и назива на српском језику, с друге стране. Спорадични преводни неологизми најчешће се употребљавају паралелно са изворним англицизима.

Проблем се додатно погоршава проширењем домена употребе компјутерских термина страног порекла из уско професионалног оквира у правцу свакодневне конверзације, а нарочито у жаргону младих, где они, проширењем семантичке екстензије, добијају нова значења и стичу статус жаргонизама. Велики број неоправданих англицизама се употребљава као статусни симбол 'информатичке' ерудиције, дакле неоправдано, за разлику од струковних неологизама, који су сасвим оправдано ушли у наш језички систем и налазе се у процесу примарне или секундарне адаптације. Детектован је језички конфликт у овом магазину осетног интензитета и са тенденцијом незадрживог раста.

Кључне речи: језички контакт, језички конфликт, англицизми, неологизми, термини, компјутерска лексика

1. Језички конфликт и контактна лингвистика

„Језички контакт значи језички конфликт, како образлаже Nelde (1987) ... Али ипак се слободно може рећи да су језички конфликти у основи друштвени конфликти једне или друге врсте” (Bugarски 1997: 75). По њему, до језичког конфликта не долази између два језика, већ између говорника и језичких заједница и то због значаја и вредности које говорници придају изабраним (увезеним) језичким облицима. Конфликтна лингвистика примарно израста из теорије лингвистичке контактологије, релативно младе али „самосталне лингвистичке дисциплине која изучава механизме језичког контакта два или више језика под одређеним друштвено-историјским условима и која пројектује моделе који

те механизме објашњавају” (Ајдуковић 2003). Ако је контакт истовремено и конфликт, однос великог (тј. енглеског) према малим језицима разликује се у интензитету у распону од могућности до системског урушавања матерњег језика. Предмет контактне, а тиме и конфликтне, лингвистике су социолошки, психолошки, етнолошки, антрополошки и физиолошки фактори међујезичког саобраћаја и, као резултат тога, пратећи лингвистичким процеси језичког додира. Дакле, она се бави: језичким трансфером, језичким сукобима, двојезичношћу, мултилингвизмом, превођењем, усвајањем других језика, језичким интерференцијама, начином транскрибовања страних назива, страним речима, позајмљеницама, туђицама, калковима и др.

Језички конфликт није само питање ривалства између два језика, те доминације једног и потирање другог у општој или посебној комуникацији, оно је изнад свега питање националног идентитета, шире посматрано, и националног опстанка. Наметање елемената језика даваоца језику примаоцу, уколико је стихијско и несразмерно, неминовно води до процеса акултурације¹, односно до смрти језика. Стога је ово горуће питање у лингвистичким круговима Европе, односно, питање компромиса између различитих образаца вишејезичности у односу на националну филологију. Решење овог питања доводи до разрешења језичких конфликта који се у различитим сферама употребе јављају у већини европских земаља услед енормног уплива англицизма у свакодневне или посебне језичке ситуације. „Danas engleski ima tendenciju da se prvo usvaja van obrazovnog sistema, tj. da se spontano uči” (Prčić 2005 :15) путем изложености медијима и интернету. Прћић предлаже да се енглески назива „одомаћени страни језик”, док га Бугарски назива „додатним језиком” (Bugarski 2009: 68). Он даље наводи да иако се „znanje engleskog može vezati za manje od jedne četvrtine svih stanovnika zemlje”, то је „grubo uzev, ona četvrtina koja poseduje najveći uticaj i moć u svetskim poslovima” (Исто: 58).

Донедавни извор техничких термина, немачки језик, последњих година се повлачи пред експанзијом лексике информационе технологије из енглеског језика који постаје предуслов за бављење овим пословима. Енглески језик је проглашен језиком *lingua franca* у свим сферама друштвених делатности, назива се светским, међународним, глобалним, чиме отвара дебате о језичком империјализму и лингвистичкој екологији широм Европе. Иако је уистину тешко издвојити или начинити било какву класификацију области у којима доминира англофони језички супстрат, неоспорно је да је уплив ових контактема² највећи управо у оној области на којој почива њихова популарност и даља дистрибуција. Дакле, називи у области информатике најподложнији су овој врсти језичког саобраћаја, управо стога што чине највећу језичку празнину у номинацији непрестано нових изума, компјутерских операција, програма и техничких помагала сваке врсте. Ова чињеница изложена је интензивном лингвистичком праћењу од деведесетих година прошлог

¹ Опширније о овој теми видети у: Јањић 2011: 269–279.

² „Контактема је сваки контактолошки обележен елемент језика примаоца иза ког стоји контактолошки смисао, неко знање или информација” (Ајдуковић 2012: 13).

века (Fischer 2008: 2) будући да се процењује настанак хиљаду нових информационо-технолошких кованица годишње у самом енглеском језику (Škifić, Mustarić 2012), одакле креће њихова дистрибуција у остале језике заједно са извозом техничке опреме. Под притиском комуникативне ситуације преликавањем се попуњавају празна места у језику примаоцу модификованим, односно, адапираним језичким елементима језика даваоца. „Адаптација је процес активирања латентних места или попуњавања празних места у језику под страним утицајем под одређеним правилима” (Ајдуковић 2012: 13). Латентна и празна места образују контактну мрежу између језика даваоца и језика примаоца, која се непрестано проширује са номиналних на остале језичке јединице паралелно са употребом и руковањем увезених технолошких апарата. Тако енглески језик плете дискретну али претећу наукову мрежу око лексичког и ширег језичког система националног језика. Систем језика примаоца мора да буде у режиму ауторегулације и аутопродукције како би задржао своја језичка својства.

Један од сигурних начина сузбијања могућности језичког конфликта у тексту/дискурсу из области информатике јесте локализација³ софтвера на српски језик. У последњих десетак година начињени су многи напори како би се софтвер пакети превели на српски језик. Иако не можемо констатовати апсолутни успех оваквих подухвата, не можемо ни констатовати да су остали без резултата (многи програми и веб сервиси преведени су на српски: неки Мозилини програми, део Google, Windows, Open Office, Microsoft Office). „Сви они су имали као циљ да се српски језик укључи у модерне технологије, али су корисници, чини се, остали незаинтересовани за коришћење превода, или чак имали негативан став према њиховој појави, а посебно функционалности” (Божовић 2009: 124). У последњих пет година на интернету постоји група Sorta⁴ која се бави питањима термиолошке еквиваленције између енглеске и домаће лексике у области информатике.

2. Предмет и циљ рад

Иако се о проблему рачунарске терминологије већ доста говорило и писало, ова тема не само да није исцрпена већ се појачаним приливом англицизама из ове области још више усложњава и компликује. Питањем продро-ра англицизама путем медија и интернета у наш језички систем бавили су

³„Према Друштву за стандарде, локализација је процес прилагођавања производа или сервиса различитим тржиштима што укључује разна питања: лингвистичка, физичка, пословна, културна” (Божовић 2009: 125).

⁴Sorta – „Srpska otvorena računarska terminologija” на адреси: <http://groups.google.com/group/sorta> као виртуелно место окупљања 50-ак учесника разних пројеката локализације софтвера на српски језик са циљем усклађивања српске рачунарске терминологије. Са истим циљем постоји „Sveračunarski pojmovnik” који је својеврсни зборник разноврсних појмова који се сусрећу при употреби рачунара, са описима и изразима на српском језику, а доступан је преко интернета на адреси: <http://nedohodnik.dyndns.org/sverapoj/>.

многи национални филолози (Бугарски, Прћић, Васић, Панић-Кавгић, Ињац, Филиповић, Филиповић Ковачевић, Божовић, Илић Мишић, Стојановић, Миланов, Јањић...) прилазивши им са различитих аспеката контакте лингвистике. Но, будући да је реч о континуираном процесу језичког трансфера из енглеског у српски у свим областима друштвеног оспољавања, ова тема не може застарети, нити се може исцрпсти.

Предмет нашег рада је дијагностиковање постојања језичког конфликта, његове природе и интензитета, између енглеског и српског језика на темељу анализе учесталости и начина употребе неадаптираних англицизама и домаћих назива из области компјутеристике у часопису *Svet kompjutera*. Резултати истраживања отвориће и питање (не)оправданости њихове употребе у вези са пуристичким ставовима о чистоти националног језика, а показаће и да ли је српски језик истовремено и језик идентификације и језик комуникације или је енглески језик добио улогу језика комуникације у овом домаћем стручном часопису.

Циљ рада је да укаже на употребу англицизама у свим граматичким нивоима које они заузимају у престижној информатичкој литератури с позиције неологизама, интернационализама, професионализама, жаргонизама или лексике опште употребне вредности. Такође, важно је указати и на степен њихове адаптације унутар новинарских чланака о компјутерима на српском језику.

Језичка грађа ексцерпирана је из часописа *Svet kompjutera* који је наш најстарији, најпознатији и најтиражнији месечни ИТ часопис⁵. Часопис није намењен широј публици, већ стручњацима који се баве компјутерима и читаоцима који су заинтересовани за раунаре, нове технологије, компјутерске игре и као такав обилује траженим примерима. Увид у актуелну језичку слику *Sveta kompjutera* даће нам врло конкретне резултате настојања да се сузбије језички конфликт у области информационе технологије.

3. Нивои адаптације англицизама из области компјутерске терминологије

У својој типологији англицизама Прћић (2005: 124) са аспекта настанка разликује: 1. преобликоване, 2. преведене англицизме или домаће неологизме (калкове) и 3. мешовите англицизме (комбинација англицизама и домаће речи). Преобликовани англицизми се преузимају у новом готовом облику са придруженом новом садржином и они су прави очигледни англицизми (fajl, kertridž, gedžet, modem, ruter, veb, bag, endžin) модем...). Преобликовани су и стари англицизми којима је додато ново (метафорично) значење, као што је нпр. *virus* (компјутерски програм који се врло брзо умножава и доводи до

⁵ Покренут је давне 1984. године и достиже тираж од 40 хиљада примерака.

оштећења података). Сировим англицизмима он назива англицизме са нул-тим ортографским преобликовањем (e-mail, web site).

Мали је број примера преводних англицизама: *рачунар* (computer), миш (mouse), мајмунче (monkey), лоцирати (locate), примерак, копија (copy), оригиналан (original), контролисати (control), компјутерски консултант (consultant), ономотеја клик (click), пошта (mail), мрежа (web), страница (page), алат (tool), преузети (download), читач (browser). Уобичајена је паралелна употреба англицизма и преводног неологизма: принт – штампа, апдејтовати – ажурирати, едитовати – изменити, скил – вештина, сетовање – подешавање, акаунт – налог, чат – ћаскање, даунлодовати – преузети, пасворд – лозинка, сајт – интернет локација, хард диск – тврди диск, фајл – датотетка.

Према статусу који имају у новом језику, Прћић англицизме дели на: одомаћене (испуњавају све критеријуме језичке адаптације и не разликују се од домаћих речи), делимично одомаћене (уклопљени су само садржински, док се адаптација налази у прелазној фази) и неодомаћене (њихова обличка адаптација још није ни започела). Он их такође класификује према врсти на: очигледне, скривене и сирове англицизме, и према оправданости на: оправдане, неоправдане и сасвим неоправдане англицизме (Исто: 141).

У мору нових, тешко је препознати старе, односно већ одомаћене англицизме: *tehnologija, perforamse, senzori, fitnes, tehnološke inovacije, joga, golf, bejzbol, tehnološki doping, strategija, virtualni trener, fodbek, distanca, digitalan, konzola, kuler, konekcija, server, fleš, surfovati...* Неке лексеме које припадају слоју компјутерске терминологије постале су део језичког систем и потврђене су у речницима: *бајт, бит, диск, дискета, интернет, софтвер, хардвер, фајл, факс, чип*. Ове лексеме су се попуто уклопиле у наш правописни, фонолошки, морфолошки, синтаксички и прозодијски систем.⁶

Са аспекта контактне лингвистике, контактема (лексички изам) је реч страног порекла која је прошла нулту (уклопила се без измена), компромисну (делимичну) или слободну адаптацију (према: Ајдуковић 2012). Позајмљеница (контактема) мора имати бар једну трансформацију унутар граматичких нивоа језика примаоца, односно, с тог аспекта диференцирају се ⁷:

1. фонолошка/ортографска адаптација,
2. морфолошка адаптација,
3. синтаксичка адаптација и
4. семантичка адаптација (на нивоу значења).

⁶ Драгана Мршевић Радовић (2005) такође се бави речима домаћег и страног порекла, њиховом србизацијом, рангирањем њиховог статуса у језику примаоцу: туђица, позајмљеница, кованица, као и питањима њихове категоризације: неологизам, интернационализам, варваризам.

⁷ „На фонолошком и морфолошком нивоу англицизам може бити формиран **нултом, компромисном и слободном** трансфонемизацијом и трансморфемизацијом. У оквиру морфолошке адаптације, аутори анализирају формирање основног облика појединих врста речи, адаптацију морфолошких категорија, примарну и секундарну адаптацију. На семантичком нивоу разликују пет врста промена: промене у семантичкој екстензији (нулту екстензију, сужење значења у броју и пољу, прожирење значења у броју и пољу), елипсу, метонимију, пејоризацију, као и метоафору” (Ајдуковић 2012: 11).

Резултати анализе указују на изузетну недоследност на плану фонолошке/ортографске адаптације будући да контактеме из области компјутеристике попримају веома често другачији изговорни или ортографски лик (прилагођен фонолошком/ортографском систему српског језика), али често задржавају и свој изворни. Стога се у редовима наведеног периода могу напоредо јавити дублетни облици англицизама у транскрибованој или етимолошкој, изворној варијанти па је присутан двоструки начин писања адаптираних и неадаптираних, сирових, англицизама. Штавише, уочавају се триплетни облици једне исте контактеме узмемо ли у обзир и њихове преводне еквиваленте (*touch, tač, dodir; set up, setap, подешавање; gamer, gejmer, играч*). Осим графичких (користи се енглеска абечеда), примењују се и ортографски елементи енглеског правописа. Ексерцирани примери и наведене констатације говоре у прилог прекључивања кода (енглески-српски) у редовима чланака о компјутерима⁸:

Skeniraj karticu i pogledaj interaktivni sadržaj na tvom smartphone i tablet uređaju putem Layar aplikacije. Microsoft tvrdi da će, uz posebne drajvere Xbox One analogni kontroler biti upotrebljiv i na računaru. The PirateBay objavio modifikovanu verziju browsera Firefox s ugrađenim Tor klijentom.... Apple podneo zahtev za patentiranje audiolinkova, to jest veza ka stranicama na internetu enkodiranih u zvučni fajl ili stream. Bez napora se prebacite sa zabave na posao, uz tablet koji se lako pretvara u notebook. U pitanju je takozvana augmented reality igra za mobilne uređaje koja vas tera na trčanje tako što vas stavlja u svet zombi apokalipse. HARD/SOFT SCENA. Ovaj All in One računar može da se prenosi i drži kao tablet, apsolutno sve je fraj osim kozmetičkih predmeta i pasova za strimovanje. Yahoo objavio novu verziju dodatka za internet browsere u vidu linije alata, kada vaš internet provajder to pokušava da zabrani..., da li je korisnik ruku držao iznad ikone ili je kliknuo na nju,... Uživajte u omiljenim Android aplikacijama... HP Slate Book x2, da se isključivanjem rutera lako pretvaraju u glupe sijalice... ali danas ima toliko resursa na webu da sve više ljudi samo gleda ekran. Na nosaču matične ploče nalazi se otvor za backplate hladnjaka... Za četiri do šest hard diskova omogućen je Hot Swap ... što je dovoljno za većinu Tower rešenja.... Na ogedala se nanose apsorberi svetlosti... i beleži na hardiskove koji se kasnije fizički dopremaju u Hajtek. Ovo nije bio product endorsement, već poziv da gejmfikujete život... Povrh svega, ako achievements i slični virtualni bedževi nemaju mnogo smisla u gejmingu, svakako ga imaju u životu... aktivacija inputa i outputa poput zvučnog signala; audio-out priključak, dolazi do ghost efekta. ... Da li zbog posebnog „tač“ drajvera, ... usmeren ka „kežual“ korisniku,... Samsung mobile uređaji, radi se o 5-point kapacitivnom input sistemu, a onda je lako i brzo u tablet režimu, ... može se uraditi bekap podešavanje, kao i update firmvera, ... Ušće Shopping Center aplikacija za pametne telefone, Sve-u-jednom, na baterije, počeo da zaribava u touch funkcionalnosti; igra podržava touch, mali integrirani zvučnici mogu da budu „best sound eveable“, što je zanimljivo za set up sa više kamera, ... Tu su i reset dugme, kao i mount za zidni stalak, ... Dinamičan triler smešten iza kulisa sveta online pokera. brightness je podešen, glossy ekran, lineared pristup, Ja kao zakleti multitasker ... I sam sam vremenom postao tech nomad. ... Gamification života.

Слажемо се са праксом да називе нових производа не треба преводити, премда их је у изобиљу у *Svetu kompjutera*:

Galaxy Note 3, Galaxy Gear, Fonepad, Zenbooke, Memo Pad, IdeaPad Flex, MotivePro, Move, AeroSwift, MiCoach Soeed Cell, Nike+ Basketball tehnologija, LZR Racer, Fastskin3 kapa, Armour 39, Sistem meri koliko naporno je vežbač radio i daje srednju vrednost koju su u Uner Armoutu krstili „WILLpower“ i ima skalu od 0 do 10. Tu je Panasonicov JOBA Horse

⁸ О анализи англицизама у женским часописима в. Јањић 2010: 311–323.

Riding Fitness Equipment... Babolatov Play and Connect je prvi interaktivni reket na svetu s namerom da unapredi tehniku i igru kako profesionalnim igračima, tako i amaterima. Alienware kućišta, Freecomov disk, ... Workrave je mala aplikacija iz kuhinje slobodnog softvera namenjena prevenciji i ublažavanju posledica simptoma RSI, a dostupna je kako za Windows tako i za slobodne sisteme. Microsoft tvrdi da će, uz posebne drajvere Xbox One analogni kontroler biti upotrebljiv i na računaru. The PirateBay objavio modifikovanu verziju browsera Firebox s ugrađenim Tor klijentom, postojeću tehnologiju finFET trebalo bi da zameni tehnologija zasnovana na high-mobility TFET (tranzistori zasnovani na efektu tunelovanja)... Hot Swap pločice, Molex konektor, Surface RT rešenje...

Но, супротно томе, називе нових игрица и филмова би заиста требало преводити, будући да они управо одсликавају њихову семантичку суштину, садржај. Како би изгледало када би на биоскопском репертоару називи филмова били у оригиналу? У овом часопису они су сви дати у изворној енглеској верзији, док се имена глумца пишу у изговорној варијанти:

Zombies, run! Glavne uloge u filmu Runner Runner tumače Džastin Timberlejk, Ben Aflek, Džema Aterton i Entoni Meki. This is the End je priča smeštena u alternativnu stvarnost... Džeјms Frenko, Džona Hil, Set Rogen, Ema Votson... Ovog septembra dobijamo i prvi film o WikiLeaksu... a onda je u bioskope stigao prvenac ovog bioskopa – Despicable Me ... To će doći sledećeg marta sa filmom 300: Rise on An Empire. ... Ekranizacija knjige Cloudy with a Chance of Meatballs pre četiri godine oduševila je i publiku i kritiku. Empire: Total War, Rome II, Saints Row The The Third, Mass Effect, Gone Home, Grand Theft Auto, Rayman Legends, Lost Planet 3, Brothers – A Tale of Two Sons, Amnesia A Machine for Pigs, The Dark Eye Memoria, Skull-girls, DiveKick, Castle of Illusion, Teenage Mutant Ninja Turtles – Out of the Shadows, Elevator Action, Lords of the Rising Sun, Blasted, Cannon Ball, HeliFire...

На плану морфолошке адаптације бележимо продуктивност модела: англицизам + српски творбени модел (афиксација), при чему ваља нагласити да се енглески модел творбено не рашчлањује (са аспекта Прћићеве типологије припадају мешовитим англицизмима). Основни принцип творбене адаптације модела у реплику назива се трансдеривација. „Derivacioni obrasci који рођинју од глагола углавном иду даље у правцу стварања именца са значењем онај који врши радњу, дакле именца типа nomen agentis i глаголских именца са значењем procesa, вршења радње. Pridevi nastali od глагола, како је то у српском језику уобичајено, у себи садрже семантичку компоненту извршене радње или радње у току” (Injac 2003: 151):

kompjuter+ista, provajd+er, blog+er, detekt+or, konvent+or, proces+or, ikon+ica, program+er, otpimiz+acija, replikac+i-ja, pod+tag, атач+ов+анје, апдејт+ов+анје, ček+ira+ti, spam+ov+ati, bekap+ov+anje, analog+an, enkodir+an, printer+ski, provajder+ski, multimedijal+ni, link+ov+ati, konek+ov+ati se, format+ir+ati, daunload+ov+ati, forvard+ov+ati, hardver+ski, softver+ski, bukmarm+ov+ani, browser+ski, naj+adiktiv+niji ...

Занимљиво је да се, иако ретко, понекад и афиксална морфема увози из енглеског, као што је то случај са суфиксом –билан са значењем приписивања одређене способности, могућности, својства неком предмету или појави (од енглеске речи *ability* – способност): *downloadabilne epizode, portabilan, komunikabilan*. Што се префиксације страног порекла тиче, најчешће се употребљавају интернационализми: де-, ре-, дис-, ри-: *dekriptovati, restartovati, reinstalirati, diskonektovati, rimejk*.

Захваљујући изузетној продуктивности трансдеривационих поступака настала су велика деривациона (творбена) гнезда компјутерских англицизма: *gejm, gejmer, gejmovati, gejming, gejmfikacija, gejmfikovati; overklok, overklokovanje, overklokovati, overklokeri, overkloking, klokovan, klokovati, multitasker, multitaskuje, multitaskovati*.

Семантичка адаптација англицизма најчешће се јавља као нулта семантичка екстензија, када значење реплике остаје верно моделу. Ређе од англицизма може постати реч са новим значењем, као реч *folder* која је у изворном значењу део компјутерског програма, а у секундарном, адаптираном, означава *коверту, омот, фасциклу*. Транссемантизација – подразумева семантичке промене (делимичне или потпуне) унутар позајмљене речи *displej* и *ekran* (*мали и велики екран*), *laptop* и *kompjuter* не значе исто (компјутер је стони или десктоп рачунар, а *лап топ* је преносив) и представља учесталу појаву у језичким додирима енглеског и српског језика великим упливом компјутерске лексике у комуникативне ситуације ван струке, пре свега у свакодневном разговору (о чему ће бити више речи).

На плану синтаксе, уочљиво је да именички англицизми често добијају функцију именичке одредбе – атрибута уместо придева, што је свакако неоправдана новотарија. Такође, називи производа, објеката или установа обавезно се налазе испред именице што је за српску реченицу нетипичан редослед: *kabl adapter, uslučaju svih AIO brend modela (brendiranih), aktiviranje sleep moda, stereo činčevi, open source program, skrol točkić, multitouch mogućnost, fancy stvari, budget verzija telefona, press saopštenje, flag ship uređaj, web aplikacije, a o uvredljivim kvazi-Mirrors Edge trenucima da i ne pričamo, u Gods of War maniru, nalik Prince of Perisa igrama, korice Havy Metal magazina, Flagship tastature, cena Logitech modela, Logitech Gaming uređaj, Torrent klijent, godišnjica HyperX brenda, SteelSeries proizvode krase osobine..., u prostorijama NIS poslovnog centra, Waou Holland fondacija, Premium kuća, CMOS kola, Bluetooth veza, Pavillion serija...*

Веома често се читаве синтагме и синтаксичке целине енглеског порекла налазе унутар „наших” реченица: *Way to go, mind you, mitloun, as is, on the fly, full time job, doličan voice acting, wall of text pojave, all-round mašine... dobijaćete Google Play poene, LUGoNS ekipa, courtesy by Microsoft, Easy to learn, difficult to master karakter igre ponovo je prisutan, Go home turtles, you're drunk*.

Сирови (неадаптирани) англицизми не подлежу стриктно флексији српског језика (што је апсолутно правило за именичке англицизме у придевској служби тако да се у именичком мешовитој синтагми мења само именица): *Na prvi pogled deluje kao da je industrija pametnih telefona dosadna: sve sami komadi ekrana, različitih veličina i hardvera, uglavnom Android i iOS... Kompanija je toliko uspešna da je prestigla Apple u broju prodatih uređaja. ... jer C nekima miriše na cheap, aktivosti na Google Play će svakako rasti, iz NSBI, iz Piratskog Pokreta i Bernd Fix.. kupovina Motorola Mobilityja koštala je Google 12 milijardi dolara. Microsoft se ponaša slično Real Madridu... Naravno da je svojevrsna predaja i povlačenje iz ringa... Microsoftu izazvala emotivnih reakcija... PureView*

kamera ne može da se nađe u Asha telefonima... Sve mogućnosti rezervisane su za flagship modele, preuzimanjem PlayMemoris aplikacije... da vaš telefon radi na Android verziji... Preview slika je moguće isključiti...putem Bluetooth veze... rezultati su uporedivi sa klasičnim in-jet fotoštampačima... Specifičnost oko Viewsonic monitora... U režimu Auto Mode aparat odlučuje o svim podešavanjima ... U Advanced Auto Mode sami određujete otvor blende... Iako je Razer namenio Hammerhead kao kompanjona za mobilni uređaj, ovi modeli se mogu koristiti i na PC računarima, ...inspiraciju za novi font Vinsent je crpeo iz čuvenih stripova – Watchmen, Dark Knight Returns,... Na sajtu Heaves Above naćićete... neuspešnog društvenog umrežavanja kroz aplikaciju Google+...,mreže Google+..., Kupovina Motorola Mobilnija koštala je Google+....

Упечатљиви су и модели скраћивања компјутерске лексике енглеског порекла, и то пре свега иницијализми који могу бити алфабетизми (спелује се слово по слово): *USB, LCD, RGB, HD* и ређе акроними (изговарају се као једна реч): *LED*. Морфолошка скраћеница **blog** постала је спајањем морфема: *web log*.

Англицизми фреквентне употребе постају честе препозитивне компоненте: *haj tek fitness, haj tek kupaće kostime, tech nomad, haj-tek odeća, pametna obuća i odeća, sajber poznanik, sajber ratovi,web* karakter, *web* browser, *wifi* podrška, *wifi* mreža, *online* rečnik, *online* oblik, *full* paket, *full* verzija *full* predstavljanje ...

5. Лексички фонд из области компјутеристике с обзиром на сферу употребе

Лексички фонд из области компјутеристике у овој стручној периодици представља категорију неологизама, тј. нових позајмљеница – англицизама и нових кованица – мешовитих англицизама.

Највећим делом ова лексика спада у категорију термина који претендују ка статусу интернационализама:

ksenonski blic, kalibraciju slike, infostud, netbanking, besplatnih alati za partitionisanje diskova, LED dioda, data centri, poslovni serveri, tablet, notebook, android, veći vaferi i sitniji snopovi (vafer je kružna pločica sa nanetim supstratom u koji se svetlošću urezuju slojevi budućih procesora), digitajzer, dock priključak, LED blic, smartphone revolucija, Winodws servisi, netbook računari, Web aplikacija, slotovi, kontektori, kontroleri (obrtaja), cable management stajlus.harverdska enkripcija, softverska rešenja, USB portovi (прикључци) i poseban endžin razvijen za tač interfejs, Otpornost na flare je solidna,... variable ili fixed bit-rejt, keyframe interval, aberacija, inerfejs, port, mobilnost, monitoring, fleš memorija, fajl, ruter, drajv, CD, wi-descreen tablet, keyboard-cover dodatak, stoji u landscape modu ... Na gornjem delu su shutter taster i zoom poluga, on/off taster ... može da se koristi i zoom... Samsungov Galaxy tablet, RAM memorija i storage. bilo da je utaknut u docking station koji, naravno, stalno puni bateriju. serverska ploča, ultrabookovi, tačped, tačskrin, guglanje, kertridž.

Многи од наведених (и бројних ненаведених) компјутерских термина су, употребом ван струке, добили вредност лексике општег лексичког фон-

да (*испринтати, скенирати, линковати, форвардовати, скрининг...*) чиме се јавила нова могућност за додатне промене у семантичкој екстензији, тј. за проширење значења у правцу полисемије, нарочито у говору младих, па се многобројни професионализми метонимизацијом и метафоризацијом све чешће трансформишу у жаргонизме: *идем да се ресетујем* (тј. да се одморим), *ентер* (ући), *лајкујем га* (допада ми се), *(и)мејлираћемо се* (дописиваћемо се путем електронске поште), *улоговати се* (укључити се), *изгуглуј* (смисли, сазнај), *сриуј ме* (пронађи ме), *лоадуј* (допуни), *кликнули смо* (схватили смо), *стартуј се* (крени, одлази), *дилитуј се* (нестани), *спамуј се* (немој да смараш), *ја ћу се дисконтектовати* (прекидам сарадњу, дружење), *ја sad idem na stend baj* (привремено се повлачим), *sad ćemo da te reinstaliramo* (поправимо ти расположење), *попуњавање questova* (попуњавање упитника), *добар си гејмер* (играч), *gaming soba* (простор за игру), *одличан је фајтер* (борац), *прелазимо на други левел* (прелазимо на другачији начин комуникације). ... *Sutradan sam našao sebe kako guglam patike i opreru...*

Приметан је и обрнути процес, премда не такве фреквенције, у коме су речи општег фонда прошириле своје значење у правцу рачунарске терминологије: *домен, диск, тастатура, вирус, икона, миш, мајмунче, кућиште, вратанца, алати, мрежа, програм, прозор, пакет, таблет(а), сервиси, инсталације, сурф(овати), причаоница, ћаскаоница, форум.*

С обзиром на потребу и циљ коришћења англицизама, Прићић јасно издваја њихову струковну од статусне употребе: „Strukovna upotreba anglicizama најчешће је *motivisana nedovoljno utemeljenim, ali zato sve uvreženijim verovanjem stručnjaka iz gotovo svih oblasti da su u današnje vreme jedino termini iz engleskog jezika oni koji na pravi, autentičan i ubedljiv način izražavaju određeno stručno značenje, dok se postojeće domaće reči ili ignorišu ili se, što je češće (ali i poraznije), za njih uopšte i ne zna*” (Prčić 2005: 156). Оваква прекомерна струковна употреба англицизама је основна термилошка карактеристика *Sveta kompjutera*. Употреба професионализама у информатичком часопису је потпуно оправдана јер представља језик струке. Међутим, не ретко, а потпуно неоправдано, наилазимо на статусне англицизме, који се употребљавају зарад утиска који ће импресионирати читаоце квази ерудицијом и елеганцијом: *Super Flower, još jedan primer tipičnog azijskog brendiranja imenom za koje smtaraju da će zvučati cool... samo za ljude koji vole fancy stvari, predmet želja mnogih casual korisnika... kućiste je po unibody principu, tehnološke gikove i kritičare??? ...raditi backup i sinhronizaciju, Asus se potrudio da svojim korisnicima ponudi neki added value... emerging tržišta, stupidni boss fajtovi, hakovanja rasutih terminala, uz svu silu grafičkih glitcheva... da nije ubačena u nesnosi loop koji se prečesto ponavlja, dobitna tehnika button mashinga, i ako vaši receptori zvuka nisu king size, out of the box podešavanja, Brightness na monitoru...* (као да је мање стручно рећи: *осветљење монитора, подешавања ван кућишта, велики звучници...*).

6. Закључна разматрања

На основу резултата истраживања можемо константовати изузетно мали број домаћих термина у области компјутеристике у односу на енормну присутност лексике енглеског порекла, тако да практично „домаћи терминологијски подсистем информатичких наука готово не постоји” (Стојановић, Миланов 2012: 301). У стварању српске рачунарске терминологије најједноставнији и најчешћи поступак је позајмљивање, или боље рећи копирање, речи енглеског језика под утицајем културног, односно језичког саобраћаја. Ради се о англицизмима којима се означавају специјални појмови релевантни за одређену струку – информатику, који углавном нису забележени у речницима српског књижевног језика.

Термини енглеског порекла из области информатике оправдани су када су економичнији од преводних еквивалената (превод би захтевао неколико лексема), када припадају категорији интернационализма, јер „то је проходност којој се пут не сме утирати” (Бугарски 2007: 87). Неке термине нема потребе преводити јер се не употребљавају у широј комуникацији, док је неким терминима немогуће наћи адекватни преводни еквивалент. Непотребно је преводити имена производа и произвођача из сфере компјутеристике, чак се не може очекивати ни графолошка адаптација назива нових производа који се тек представљају светском тржишту.

Но, поред ових оправданих и разумљивих разлога употребе неологизама енглеског порекла, у редовима *Sveta kompjutera* је много већи број неоправданих англицизама што потврђује и синтеза добијених резултата:

- дијагностиковали смо велики број англицизама са нултом адаптацијом;
- унутар новинарских чланака присутно је прекључивање енглеско-српског кода у графичкој и ортографичкој;
- поред струковне, врло често је присутна и статусна употреба англицизама;
- термини из области ИТ све више добијају статус лексике опште употребе; такође, ширећи своје семантичко поље, постају неразводни део жаргона младих;
- англицизми доминирају текстом и не треба бити само стручњак за компјутере него и врстан познавалац енглеског језика да би се могла са разумевањем читати наведена публикација;
- домаћи називи рачунарске опреме своди се на ограничени број преведених англицизама.

Неоправдани и неодомаћени англицизми, као и остале наведене констатације, потврђују присуство језичког конфликта у *Svetu kompjutera*. Интензитет језичког сукоба није занемарљив, пре свега што недвосмислено показује тенденцију раста, ако је судити по привржености новинара и рачунарских стручњака енглеском језику. Иако су поштовања вредни сви напори експертских тимова да се компјутерски програми и сервиси локализују, то није до-

вољно јер у њиховим редовима мора бити више лингвистичких стручњака, али не само из редова англиста, већ превасходно домаћих филолога. Ово је нужно уколико желимо да српски језик и надаље буде језик идентификације и комуникације, да се „англосрпски” не претвори у „срблиш”.

Занимљиво је разматрање природе језичког конфликта у области компјутерске лексике. Као што смо на почетку напоменули, Бугарски у основи језичког конфликта види пре свега друштвени конфликт. На екстерном плану, у првом нивоу, то је конфликт интеркултуролошке природе у коме супериорнија англофона култура намеће своје језичке јединице инфериорнијој. На интерном плану, дубљи слој говори о друштвеном конфликту унутар саме језичке, тј. друштвене заједнице, о конфликту интракултуролошке природе заснованом на невредновању најдубљих националних, а тиме и општих друштвених вредности – као што је матерњи језик. Подељени судови корисника рачунарске технологије о (не)потреби превођења најјасније говори о томе. Половина корисника мисли да ову лексику уопште не треба преводити, што је алармантан податак, док се у њиховим ставовима не осећа икаква индиспонираност (услед недостатка самосвести о националном идентитету). Све ово говори у прилог томе да је српски језик језик идентификације, док се комуникација у стручној информатичкој периодици усмерава све више ка енглеском језику, тј. да је језички конфликт у порасту и да добија на интензитету. Неопходно је појачати друштвену бригу и иницијацију око решавања овог проблема, изнад свега у школама (настава граматике и културе изражавања је потпуно запостављена у средњим школама).

Дакле, језички конфликт на нивоу српски – енглески језик је само последица дубљег, а прикривеног сукоба унутар саме друштвене заједнице, настао занемаривањем истинских знамења националног идентитета. Када би се ово дубинско питање разрешило, сигурно је да би прилив страних речи био кудикамо контролисанији, умеренији и сређенији⁹. Стога, ово није само питање социolingвистике, већ и социологије језика, језичке политике и језичког планирања и заслужује значајнији друштвени ангажман на свим друштвеним нивоима.

ИЗВОРИ

Svet kompjutera, Najtraženiji i najdugovečniji IT magazin u Srbiji, 8/2013, 9/2013, 10/2013. Политика, Београд.

Forum *Svet kompjutera*: <http://www.sk.co.rs/forum/showthread.php?t=90409>

⁹ У анализама кroatистике, истраживања ове проблематике не региструју језички конфликт између хрватског и енглеског језика: „Sa stajališta računarskog nazivlja, rezultati istraživanja ukazuju na činjenicu kako je za ispitanike hrvatski jezik i jezik identifikacije i jezik komunikacije”, док енглеске неологизме користе само „kada procenjuju da su se uspešno prilagodili zakonitostima hrvatsko jezika” (Škifić, Mustapić 2012: 825).

ЛИТЕРАТУРА

- Ајдуковић 2003:** Ј. Ајдуковић, Контактма – основна јединица лингвистичке контактологије. *Славистика* VII, Београд, 74–84.
- Ајдуковић 2012:** Ј. Ајдуковић, *Радови из лингвистичке контактологије*, Београд: Фото Футура.
- Божовић 2009:** Д. Божовић, Језички идентитет софтвера у Србији – ставови говорника. *Синтезис* I /1 (2009). Београд, 123–134.
- Бугарски 1997:** R. Bugarski, *Jezik u kontekstu*. Brograd: Čigoja štampa, XX vek.
- Бугарски 2009:** R. Bugarski, *Evropa u jeziku*. Brograd: Biblioteka XX vek.
- Ињац 2003:** Г. Ињац: Неологизми у српској компјутерској терминологији. *Прилози проучавању језика* 34, Нови Сад 2003, 137–177.
- Јањић 2010:** М. Јањић, (Англо)српски књижевни језик у огледалу популарних женских часописа, у Зборнику радова: *Језички систем и употреба језика*, Филум, Крагујевац, 311–323.
- Јањић 2011:** М. Јањић, Језичка акултурација и интерференције у говору средњошколаца – на примеру рецепције нових англицизама – у зборнику радова: *Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности*, Књ. I, ФИЛУМ Крагујевац, 269–279.
- Јањић, Чутура 2012:** М. Јањић, И. Чутура, *Простор, време, друштво – сусрети у језику*, издавач: Педагошки факултет у Јагодини.
- Мишић Илић 2011:** В. Мишић Илић, *Anglosrpski i serglisih: dva varijeteta srpskog jezika nastala pod uticajem engleskog*, u zborniku radova posvećenom Ranku Bugarskom „Jezik u upotrebi” Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Filološki fakultet u Beogradu, 71–95.
- Мршевић Радовић 2005:** Д. Мршевић Радовић, „Језичка култура и чистота језика (II)”. *Термилошка стандардизација лингвистичког описа савременог српског језика (3)*. 34. научни састанак славист у Вукове на Филолошког факултету, Београд, 2005, 263–277.
- Михалјевић 2006:** М. Mihaljević. Hrvatsko i englesko računalno nazivlje. *Jezik*. 2/VIII, 41–80. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Рауновић 1997:** Т. Raunović, *Hit the highway, Jack! Novi jezik našeg doba. Language and Literature at the End of the XX Century*, pp 193–201. Podgorica: Literary and Cultural Association Montenegro-Canada and Institute for Foreign Languages, University of Montenegro.
- Прчић 2005:** Т. Prčić, *Engleski u srpskom*, Zmaj: Novi Sad.
- Стојановић, Миланов 2012:** М. Стојановић, Н. Миланов, *О англицизмима из сфере информатике и могућностима њихове адаптације*, Зборник радова са научног скупа: Наука и идентитет (Пале, 21–22. мај 2011). Књига 6, том 1, 293–305. Источно Сарајево: Филозофски факултет.
- Филиповић Ковачевић 2007:** С. Филиповић Ковачевић, Статус и употреба англицизама у српском језику. *Свет речи*, год 11, 23/24, 2007, 31–33.
- Филиповић 2009:** Ј. Филиповић. *Моћ речи. Огледи из критичке социолингвистике*, Београд: Задужбина Андрејевић.

Fischer, Roswitha 2008: *Studying anglicisms*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 1–15.

Škifić, Mustapić 2012: S. Škifić, E. Mustapić, Anglizmi i hrvatsko računalno nazivlje kroz prizmu jezičkog konflikta i jezične ideologije. *Jezikoslovlje* 13. 3. 2012, 809–839.

Marina Janjic

LANGUAGE CONFLICT IN *SVET KOMPJUTERA*
(*THE WORLD OF COMPUTERS*)

Summary

The paper investigates the nature and intensity of the conflict between the Serbian language and the English language in the field of computer terminology in the corpus taken from the professional magazine *The World of Computers*. The data also showed the presence of a large number of anglicisms with zero adaptation, respectively, and almost complete absence of professionalism in the Serbian language. Sporadic translational neologisms are most commonly used in parallel with the original anglicisms. We detected language conflict in this magazine perceptible intensity and its tendency of irrepressible growth.

Слободан Б. НОВОКМЕТ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 12.01.2014.
Прихваћен: 22.02.2014.

ФОРМАНТИ СТРАНОГ ПОРЕКЛА *ВЕБ* И *САЈБЕР* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

Предмет овог рада су индеклинабилни форманти страног порекла *веб* и *сајбер* у српском језику и правописна, функционална и нормативна правила њихове употребе у полусложеницама и двочланим спојевима. Увидом у корпус утврдићемо у којим се аспектима успоставља семантичка дистинкција између ове две компоненте и класификоваћемо јединице чији су они саставни делови, користећи као критеријум статус другог члана споја и функцију детерминатора. Циљ рада је да испитамо спојеве у којима се форманти јављају и логичко-семантичку везу између саставних делова таквих сложених јединица. Такође, покушаћемо да одредимо функцију и статус форманата у тим спојевима и изведемо правописна и нормативна правила њихове употребе у српском језику.

Кључне речи: веб, сајбер, форманти, полусложенице, детерминатор

1. Предмет и циљ рада

1.1. Предмет нашег рада су форманти страног порекла *веб* и *сајбер* у српском језику. С обзиром на све већи уплив лексике страног порекла у лексички систем српског језика и њену инкорпорацију у различите функционалне стилове, сматрамо да је важно одредити значење, статус, фреквенцију и правила употребе препозитивних индеклинабилних компонената страног порекла у савременом језику. Индеклинабилним детерминаторима сматрамо све форманте који су непроменљиви у датом споју, а независно од тог споја то не морају бити, нпр.: *аква-парк* наспрам *интернет веза* (*аква-* је непро-

*Slobodan.Novokmet@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског стандардног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство за просвету и науку и технолошки развој Републике Србије.

менљиво и несамостално, *интернет* је ван споја самостална променљива лексема) (Милановић 2013: 322). Формантима се могу сматрати и префикси и префиксоиди и, на крају, непроменљиве лексеме с атрибутском функцијом. Први део оваквих јединица називамо у овом раду компонентама, јер се под *компонентом* подразумева и реч и *префиксоид* као први део сложеније јединице (Милановић 2013: 322).

1.2. Циљ рада биће да утврдимо: а) значење и значењске дистинкције ових форманата; б) степен њихове семантичке адаптираности у савременом српском језику; в) функцију у двочланим спојевима и полусложеницама; г) дистрибуцију и фреквентност у савременом српском језику; д) правописна и нормативна правила њихове употребе. Такође, класификоваћемо сакупљену грађу имајући у виду два критеријума: статус другог именичког дела двочланог споја и функцију коју детерминатори у тим спојевима имају. Корпус за рад (ексцерпиран са сајта *Електронски корпус српског језика*¹), који чине публицистички и научни текстови, омогућиће нам да донесемо закључак о томе да ли је у току процес пуне лексикализације и функционалног осамостаљивања ових компонената страног порекла као самосталних лексичких јединица у српском језику.

1.3. Као што смо већ раније утврдили, у практичној употреби евидентан је велики број англицизама из информационе технологије, пре свега у професионалном жаргону информатичара, а затим и у разговорном језику корисника ове технологије. Њихова употреба у овој области не може се доводити у питање, јер у српском језику не постоје речи за именовање реалија које у нашу стварност стижу из технолошки развијенијих средина (Новокмет 2012: 446). Полазећи од овога, Р. Бугарски закључује да је употреба страних речи оправдана и корисна, не само у случајевима када недостају домаће речи него и у случајевима када се за страну реч не може наћи „добра замена” (Бугарски 1997: 98) или онда када реч страног порекла доноси нијансу значења која се њеним домаћим еквивалентом делимично губи.²

1.5. Б. Ћорић је утврдио да је тенденција ка интернационализацији, која је доминантна у терминолошкој лексици информационих технологија, довела до експанзије разноврсних устаљених страних елемената у првом, препозитивном делу сложених номинативних формација (Ћорић 2008: 119), као што су нпр. *веб*, *сајбер*, *интернет*, *нет*, *онлајн*, *виртуални*, *дигитални* итд. Њихову доминацију у текстовима научног и публицистичког стила потврдићемо у раду бројним примерима за прва два форманта.

¹ Сајт је доступан на адреси <http://korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/zahvalnost.html>

² Начин формирања компјутерске терминологије у српском језику углавном се заснива на преузимању мање или више адаптираних термина из енглеског језика, тако што се англицизам директно преузима и фонолошки адаптира (*браузер*), директно преводи (*computer – рачунар*), калкира (*hard disk – чврсти диск*), или се даје приближан семантички еквивалент (*laptop – преносни рачунар*). (Игњац 2003: 141).

2. Статус форманта *веб* и *сајбер* у српском језику

2.1. Страни елементи у препозитивном делу полусложеница и двочланих спојева најчешће имају функцију детерминатора другог именичког дела сложеног назива, али и различите придевске и именичке вредности. У основи оваквих образовања лежи општи творбени модел: *компонента страног порекла + самостална лексема као основинска реч* (Ћорић 2008: 120). Основинска реч може сама бити позајмљеница или домаћа реч, због чега се конструкција назива и *хибридном* (Ћорић 2009: 113). Стране компоненте типа *веб* и *сајбер* називају се и аналитичким придевима или аналитима, пошто имају атрибутску функцију (ближе одређују главну, управну реч), иако немају граматичке особине прaviх придева. У литератури се за јединице овог типа могу наћи и називи *префиксоиди*, *везане лексичке морфеме*, *несамостални везани чланови*, *препозитивне компоненте* итд. (Ћорић 2008: 123).

2.2. Препозитивне форманте страног порекла *веб* и *сајбер* налазимо, пре свега, у стручним текстовима из информационе технологије и рачунарства, одакле се шире и на текстове других функционалних стилова. Ипак, овим формантима разликују се врста, порекло, функција, значење и дистрибуција у двочланим спојевима и полусложеницама. Компонента *веб* је у речницима страних речи и англицизама у српском језику означена као именица мушког рода, а *сајбер* као индеклинабилни придев. И једна и друга компонента ушле су у српски језик из енглеског језика, иако им ни статус у енглеском језику није идентичан: значење компоненте *веб*, које је предмет нашег рада, производ је семантичке конверзије лексеме *web*, а *сајбер* је изворно реч грчког порекла. Примарно значење им је различито, мада у секундарној реализацији функционишу као синоними, и то у значењу – *интернет*. Такође, компонента *веб* доживљава наглу експанзију у терминолошкој лексици информационе технологије развојем интернета 90-их година (*веб-сајт*, *веб-адреса* итд.), док је компонента *сајбер* (и њена фонетски адаптирана варијанта *цибер-/кибер-*) у језику науке, технике, па и литератури научне фантастике, била присутна нешто раније (*кибернетика*, *кибернетички*, *сајберспејс*, *сајбер панк*), још од 80-их година прошлог века.

2.3. У *Великом речнику страних речи и израза* лексема *веб* је дефинисана као именица мушког рода са квалификативом *рач.* (рачунарски) и приписана су јој два значења: 1. „огранак интернета који чини скуп међусобно повезаних докумената у систему хипертекста и којем се приступа преко почетне странице” (као део синтагме World Wide Web); и друго: 2. „светска компјутерска мрежа која путем телефона и сателита повезује мање компјутерске мреже” (Клајн, Шипка 2012: 260). Слична дефиниција понуђена је и у *Речнику новијих англицизама*: 1. „огранак интернета који омогућава лако претраживање, приступање и преузимање података и фајлова са свих међусобно умрежених компјутера”:

(1) Да се спречи америчка пракса праћења корисника на *вебу* (Васић и др.: 2001: 268).

и друго: 2. „светска компјутерска мрежа која путем сателита и телефона повезује мање компјутерске мреже и омогућава међусобну комуникацију њихових корисника”:

(2) Овај часопис нуди текстове на *вебу* (Васић и др.: 2001: 268).

2.3.1. Иако примерима потврђује да формант *веб* може бити самосталан и независан реченични члан са пуном семантичком вредношћу, *Речник новијих англицизама* даље наводи примере његове полусложеничке употребе: *веб адреса*, *веб читач*, *веб корисник*, *веб презентација*, *веб садржај*, *веб сервер*, *веб сервис*, *веб страна*³ (Васић и др.: 2001: 269). Као што видимо из дефиниција, компонента *веб* може функционисати као синоним именице *интернет*, са којом успоставља један функционално разуђен синонимски низ: *веб* = *интернет* = *нет* = *мрежа/мрежни* = *онлајн*.⁴ Између првог и другог значења лексеме *веб* постоји метонимијска веза: у примарном значењу *веб* је ужи појам од интернета и означава огранак који служи за приступање и претраживање интернета, а у секундарном значење се односи на општи појам *интернета*.

2.3.2. У *Оксфордском речнику енглеског језика* именица *веб* (*web*) се у основном значењу дефинише као „мрежа финих нити коју прави паук и која служи за хватање плена”.⁵ Механизмом метафоричког повезивања полазног и циљног појма (паукова мрежа – мрежа компјутерских система) секундарно значење именице *веб* дефинише се као „комплексни систем повезаних елемената” (*Ухватио се у мрежу бирократије*). Као пример наводи се и *World Wide Web* или интернет (*material downloaded from the Web*), а осим именичке припадаје му се и граматичка вредност модификатора, тј. детерминатора, речи која одређује неку другу реч (*Web publishing*). Метафоричку трансформацију значења унутар лексеме *веб* омогућава семантичка компонента полазног значења која се односи на сплет повезаних нити или, у другом случају, елемената.

2.4. С друге стране, у *Великом речнику страних речи* лексема *сајбер* дефинише се као непоромењиви придев, скраћеница од „кибернетички = информатички; који се односи на компјутере и на информационе системе”, а наводе се и лексема *сајберспејс*, *сајбернаут сајберпанк*, и двочлани спојеви *сајбер пират*, *сајбер клуб* (Клајн, Шипка 2012: 1103). У *Речнику новијих англицизама* дефиниција је истоветна: „који се тиче компјутера и информационих система = компјутерски, информатички”:

(3) У тој земљи се у *сајбер* простору формира нов политички етос (Васић и др. 2001: 209).

³ Сви примери преписани су онако како су написани у изворном облику, у овом случају растављено, без цртице.

⁴ У овом синонимском „ланцу” немају све јединице исти функционални статус ни аспект употребе (*интернет* је званичан назив појма; *нет* је њена елидирана скраћеница која се користи претежно у разговорном стилу; *мрежа/мрежни* је приближни домаћи лексички еквивалент, а *онлајн* адаптирана директна позајмљеница).

⁵ *a network of fine threads constructed by a spider from fluid secreted by its spinnerets, used to catch its prey* (<http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/web?q=web>).

2.4.1. Као типичне двочлане конструкције наводе се: *сајбер клуб*, *сајбер перформанс*, *сајбер реалност*, а лексема *сајберспејс* дефинише се као „свеукупан замишљени простор у коме се одвија комуникација и размењују информације, нарочито путем интернета, без обзира на ... физичку удаљеност корисника = киберспејс, кибер-простор”. Видимо да је компонента *сајбер* у српском језику директна позајмљеница из енглеског језика у изворном фонетском облику, а да је њен адаптирани парњак (*кибер-*) присутан само у оквиру деривационог гнезда *кибернетика/кибернетички/кибернетичар* и у лексеми *киборг*.⁶

2.4.2. *Оксфордски речник енглеског језика* бележи лексему *сајбер* као придев који се односи на карактеристике „компјутерске културе, информационе технологије и виртуалне реалности”⁷, док се њено порекло везује за абревијатуру лексеми *кибернетика* (*cybernetics*).

2.4.3. У чланку *Историја префикса сајбер* (Лотон, 2003)⁸ Сара Лотон напомиње да је префикс *сајбер* почео да се употребљава да означи појмове у вези са рачунарима, информационим технологијама, виртуелном реалношћу и футуристичким концептима (*сајбер секс*, *сајбер кафе*, *сајбер култура*), али да је временом његово значење почело да се сужава на *интернет*.⁹ Води порекло од скраћеног облика придева *кибернетички*¹⁰ (*кибернетика/cybernetic*) који означава „теоријске студије о комуникацији и процесима контроле у биолошким, механичким и електронским системима, посебно у биолошким и вештачким системима”, док је етимолошко порекло од грчке речи *kubernetes* (владар, гувернер) / *kubernan* (владати, управљати)¹¹. Порекло речи *киборг* такође се везује за компоненту *сајбер* и то спојем лексеми *кибернетика* и *организам* (*cyb + org = cyborg*). Видимо да је скраћени префиксоид *сајбер* модификовао значење у односу на лексему од које је постао.

2.5. У књизи *Творба именица у српском језику*, Б. Ћорић класификује тзв. анализе на две групе са позиције функционисања у језику: а) лексеми са широким граматичким могућностима и б) лексеми које функционишу као индеклинабилни детерминатори (Ћорић 2008: 121). Прва група дели се на: 1) анализе који по пореклу значе предмете, појаве и лица (*шоу*, *бизнис*, *интернет*, *рок*), али се истовремено употребљавају у својству аналитичке детерминације (*шоу програм*, *рок концерт*); 2) анализе типа *ауто*, *видео*, *радио*, који

⁶ Чињеница да се компонента *сајбер* није усталила у фонетском лику *кибер*, иако су у језику већ биле присутне лексеми са тим адаптираним елементом, говори вероватно о томе да је до веће експанзије ове јединице, као самосталног елемента који учествује у творби многих двочланих спојева, у језику дошло касније.

⁷ relating to or characteristic of the culture of computers, information technology, and virtual reality. (<http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/web?q=web>).

⁸ <http://www.laughton.com/cougar/writing/cyber.htm>

⁹ Сара Лотон каже да је компонента *сајбер* доживела експанзију 1982. када ју је писац Вилијам Гибсон користио у оквиру сложене *сајберспејс*, а под окриљем жанра који је касније добио назив *сајберпанк*.

¹⁰ *кибернетика* – наука о законитостима тока информација и управљачким деловањима у машинама, живим организмима и њиховим заједницама (РСАНУ).

¹¹ *kubernetes* и *kubernan* проналазимо као корен у етимолошки сродним речима: губернија, губернатор, гувернер итд.

су по пореклу први део сложенице, а који паралелно функционишу као именице (*нов ауто, слушам радио* итд.); и 3) анализе типа *супер, ултра, екстра* који су бивши интернационални префикси, а који се у савременом језику јављају у улози придева, прилога и именица. Другу групу чине лексеме које функционишу само као индеклинабилни детерминатори, тј. немају способност да се јаве у функцији прилога или именице. То су скраћене форме именица или придева које функционишу у својству аналитичког детерминатора уз именицу (*прес конференција, стрип бар, поп звезда*) (Ћорић 2008: 122). Према овој подели, формант *веб* припада првој групи аналитичких детерминатора – по пореклу значи предмет или појаву (*веб* = мрежа), а ван своје аналитичке улоге има одређен степен лексичке самосталности, док формант *сајбер*, који је променио значење (*сајбер* од кибернетика/кибернетички) спада у групу аналитичких индеклинабилних детерминатора, односно скраћених форми придева.

3. Функција и употреба форманта веб у српском језику

3.1. Примере ексцерпираних са сајта *Електронски корпус српског језика* класификоваћемо на основу порекла другог, именичког дела полусложенице. Та класификација помоћи ће нам да утврдимо порекло неологизма, односно да закључимо да ли су у питању директни англицизми или пак полусложенице настале твробеним поступцима. Служећи се тим критеријумом, уочавамо три групе примера:

- Директне позајмљенице из енглеског језика, тј. адаптирани англицизми, чији је други, именски део такође позајмљеница (или туђица) која, или нема свој семантички еквивалент у српском језику (*портал, домен, провајдер*), или пак тај еквивалент није довољно распрострањен (*сајт* = страна, *чат* = причаоница): нпр. *веб-сајт, веб-браузер, веб-чат, веб-мастер, веб-портал, веб-мејл, веб-провајдер, веб-шоп, веб-домен*.
- Полусложенице у којима је други именски члан англицизам или нека друга позајмљеница са већим степеном самосталности и адаптираности у српском језику: нпр. *веб-конференција, веб-локација, веб-презентације, веб-шоу, веб-платформа, веб-профил, веб-камера, веб-технологја, веб-дебата, веб-пројекат, веб-верзија, веб-сервис, веб-адреса, веб-компаније, веб-дизајнер, веб-дизајн, веб-апликација, веб-сервер, веб-бизнис, веб-дестинација, веб-каталог, веб-публикација, веб-култура, веб-програмер, веб-тим, веб-кредит, веб-администратор*.
- Калкови (преведенице) у којима је други члан замењен директним значењским еквивалентом из српског језика (хибрид): *веб-страница, веб-страница, веб-причаоница, веб-трговина, веб-продавница, веб-услуге, веб-окружење, веб-претраживач, веб-садржај, веб-чи-*

тач, веб-издање, веб-водич, веб-доступност, веб-преглед, веб-новинарство, веб-оквир, веб-пут.

3.2. Уочавамо да се ова три скупа могу значењски укрштати успостављањем синонимских парова, који се разликују на основу порекла и статуса другог члана двочланог споја. Тако имамо *веб-сајт* = *веб-страна* = *веб-страница*; *веб-браузер* = *веб-претраживач*; *веб-шоп* = *веб-трговина* = *веб-продавница*; *веб-чат* = *веб-причаоница*.¹²

3.3. Такође, проналазимо и примере у којима бележимо употребу лексема веб као самосталне и назависне именичке јединице у језику, са значењем *интернет*:

(4) Руководиоцима лабораторије је у два наврата предлагао идеју о *вебу*, али је оба пута одбијен (Политика, 17. 05. 2009).

(5) Ова издања су намењена за дуготрајну јавну употребу и бесплатно се могу прегледати на вебу (Смернице иницијативе за кодирање текста и њихова локализација, Инфо-тека, вол. 11, 2010).

(6) Наравно, међу пионирима на вебу било је и много жена, али су оне годинама тапкале за мушкарцима (Политика, 13. 8. 2000).

3.3. Појмови на који се односе полусложеничне конструкције у већини случајева реферишу на интернет активности, односно активности или појмове који су у вези са интернетом: а) активности који се одвијају на интернету и појмови у вези са њима (али постоје и ван интернета): *веб-шоу, веб-продавница, веб-трговина, веб-шоп, веб-конференција, веб-презентација, веб-дебата, веб-технологија, веб-компаније, веб-издање, веб-бизнис, веб-каталог, веб-тим*; б) материјалне реалије: *веб-камера*; в) апстрактни појмови: *веб-новинарство, веб-пут, веб-оквир, веб-преглед, веб-доступност, веб-услуге, веб-дестинација, веб-култура*; г) агенси: *веб-дизајнер, веб-администратор, веб-програмер*; д) појмови и активности који су директно у вези са интернетом: *веб-страна, веб-страница, веб-локација, веб-платформа, веб-причаоница, веб-сервис, веб-адреса, веб-дизајн, веб-апликација, веб-сервер, веб-претраживач*; њ) појмови у вези са интернет банкарством: *веб-банкарство, веб-кредит*.

3.4. С. Милановић је утврдила да детерминативност првог члана указује на то да овакви спојеви могу да се посматрају као синтагме: функција атрибута и атрибутива јесте управо уже одређење појма на који се односи. Непроменљиве именице као препозитивни чланови немају само детерминативне квалификативне вредности, већ и различите придевске и именичке вредности, па у датим спојевима изражавају и разне логичке односе (Милановић 2013: 326). С тим у вези, детерминатор *веб* може имати следећа значења:

1) *значење намене*: *веб дизајнер* = дизајнер веб-страница; *веб-дизајн* = дизајнирање веб страница; *веб администратор* = администратор веб-страница; *веб-програмер* – програмер садржаја на вебу; *веб издање* = издање

¹² У овом истраживању није једноставно утврдити која је фреквенција употребе адаптираних и неадаптираних облика двосложних спојева.

прилагођено за веб/интернет; *веб сервис* = сервис за веб; *веб верзија* = верзија за веб; *веб-камера* = камера за веб; *веб читач* – читач за веб.

2) *омогућивачко значење* (у исто време и месно): *веб конференција* = конференција која се одвија на вебу или помоћу веба/интернета; *веб бизнис* = бизнис на вебу/помоћу веба; *веб-банкарство* = банкарство на вебу/помоћу веба; *веб-дебата* = дебата на вебу/помоћу веба;

3) *значење места/локације*: *веб шоп* = шоп на вебу/интернету; *веб компанија* = компанија на вебу; *веб причаоница* = причаоница на вебу; *веб-пројекат* = пројекат на вебу; *веб-профил* = профил на вебу; *веб-адреса* = адреса на вебу; *веб-каталог* = каталог на вебу.

4. Функција, употреба и значење форманта *сајбер* у српском језику

4.1. Ако класификацију из претходног одељка применимо на спојеве са формантом *сајбер*, онда добијамо следећу поделу:

- Директне позајмљенице из енглеског језика: *сајбер кафе*, *сајбер модератор*, *сајбер поп*, *сајбер екс*, *сајберспејс*, *сајбернаут*, *сајбер панк*, *сајбер геџет*, *сајбер арт*.
- Спојеве у којима је други именски члан англицизам или нека друга позајмљеница са већим степеном самосталности и адаптираности у српском језику: *сајбер бенд*, *сајбер економија*, *сајбер галаксија*, *сајбер инвеститор*, *сајбер конвенције*, *сајбер музика*, *сајбер педофил*, *сајбер стрип*, *сајбер шериф*, *сајбер театар*, *сајбер универзум*, *сајбер секс*, *сајбер модели*, *сајбер генерација*, *сајбер гејша*, *сајбер флерт*, *сајбер ракета*, *сајбер лик*, *сајбер криминалац*, *сајбер команде*, *сајбер форензика*, *сајбер диверзија*, *сајбер авантура*, *сајбер вирус*, *сајбер тероризам*, *сајбер пират*, *сајбер дипломатија*, *сајбер активисти*, *сајбер анархиста*, *сајбер герила*, *сајбер кандидат*, *сајбер криминал*, *сајбер монах*, *сајбер асистент*.
- Калкови у којима је други члан замењен директним значењским еквивалентом из српског језика (хибриди): *сајбер читаоци*, *сајбер дивови*, *сајбер доба*, *сајбер игра*, *сајбер конобар*, *сајбер кампања*, *сајбер лопови*, *сајбер плавуша*, *сајбер појединац*, *сајбер разбојник*, *сајбер скупштина*, *сајбер окружење*, *сајбер жене*, *сајбер заједница*, *сајбер средства*, *сајбер сељак*, *сајбер пространство*, *сајбер присуство*, *сајбер позориште*, *сајбер подземље*, *сајбер пипци*, *сајбер освета*, *сајбер опасност*, *сајбер насиље*, *сајбер љубав*, *сајбер слобода*, *сајбер снага*, *сајбер ратник*, *сајбер простор*, *сајбер претња*, *сајбер оружје*, *сајбер безбедност*, *сајбер замка*, *сајбер удар*, *сајбер ратовање*, *сајбер рат*, *сајбер пријатељство*, *сајбер напад*, *сајбер неверство*, *сајбер одбрана*, *сајбер читаоци*, *сајбер девојка*.

4.2. Формант *сајбер* омогућава хиперпродукцију спојева чија је функција именовање агенаса (номина агентис): *сајбер/ читаоци, девојке, ратник, сељак, разбојник, пират, конобар, лопов, плавуша, појединац, див, анархиста, кандидат, асистент, монах, инвеститор, педофил, шериф, гејша, криминалац, активисти*. Такође, није занемарљив ни број конструкција у којима је други, именички члан апстрактна именица: *сајбер доба, сајбер пространство, сајбер освета, сајбер опасност, сајбер љубав, сајбер слобода, сајбер снага, сајбер пријатељство, сајбер неверство*. Формант *сајбер* налази се, такође, и у саставу спојева са изразито негативном конотацијом: *лопови, разбојник, подземље, освета, насиље, претња, оружје, замка, рат, ратовање, напад, неверство, педофил, криминалац, вирус, тероризам, пират, диверзија, герила, криминал*.

4.3. Уочавамо да формант *сајбер* има слободнију дистрибуцију у оквиру творбеног модела *компонента страног порекла + реч домаћег порекла*, тако да не можемо говорити само о директним позајмљеницама из енглеског језика и њиховим семантичким еквивалентима у српском језику, већ о слободној композицији двосложних конструкција (*сајбер љубав, сајбер плавуша, сајбер пријатељство* итд.). Такође, велики број јединица са другим домаћим лексичким елементом упућује на тенденцију „посрбљавања” ових спојева. Семантичке компоненте овог форманта поливалентне су и изузетно продуктивне: могу се односити на компјутерско-информатички свет (*сајбер доба* – доба у коме се користе рачунари и информатика; *сајбер универзум* = свет информатичких технологија); интернет (*сајбер простор* – простор на интернету; *сајбер пират* – неко ко краде садржаје са интернета; *сајбер флерт* – флерт на интернет сајтовима); футуристичке идеје (*сајбер организам* – spoj органског и вештачког организма).

4.4. Што се тиче специфичног значења компоненте *сајбер* у овим спојевима, оно може бити а) *омогућивачко* (*сајбер арт* = уметност уз помоћ компјутерске технологије; исто је и за: *сајбер бенд, сајбер музика, сајбер универзум, сајбер форензика, сајбер ракета, сајбер тероризам, сајбер рат*); б) *наменско* (*сајбер модератор* = модератор садржаја на интернету; *сајбер инвеститор* = инвеститор у комп. технологију); в) *месно/локацијско* (*сајбер кафе* = кафе на интернету, *сајбер стрип* = стрип на интернету, исто је и за *сајбер театар, сајбер флерт, сајбер заједница*). У неким случајевима значење може подразумевати неколико квалификативних особина, нпр. *сајбер генерација* = генерација која је одрасла у доба компјутерске технологије (*временско* значење) и генерација која често користи тековине компјутерске технологије (*употребно* значење).

5. Правописни статус

5.1. Проблем писања сложених детерминативних формација са првом страном компонентом није нов у српском језику (Брборић 2013: 485). Про-

блеми писања сложених конструкција са формантима *веб* и *сајбер* потичу од нерешеног статуса самих форманата (да ли су у питању префикси, префиксоиди или недеклинабилни несамостални детерминативи) и статуса сложеница јединица у чијем саставу учествују (да ли су питању синтагме, двочлане лексеме, полусложенице или сложенице). У грађи смо забележили писање јединица са компонентом веб одвојено (*веб адреса*) и са цртицом (*веб-мејл*), док се компонента *сајбер* писала одвојено, без цртице и, у ретким примерима, састављено (*сајбеспејс*, *сајбернаут*, *сајберкафе*).

5.2. У *Правопису* се истиче да су „посебан нормативни проблем почетне саставнице, углавном страног порекла, са статусом или форманата или префиксоида” (Правопис 2010: 77). Префиксоидима се, уобичајено, сматрају несамостални форманти који имају самостално значење (исп. Ивић и др. 2004: 103), а формантима се могу сматрати и префикси и префиксоиди и, на крају, непроменљиве лексеме с атрибутском функцијом. Самосталност првог дела оваквих јединица, поред тога што су у питању пунозначне речи, огледа се у томе што је њихова парадигма могућа и ван дате јединице: нпр. *интернет*, *интернета*...

5.4. Уколико је први члан двочланог споја непромењива реч страног порекла и схвата се као придев у односу на другу реч, овакав спој треба писати одвојено, нпр. *зорли јунак*, *фитнес тренет*, *стреч панталоне* и сл. (Правопис 2010: 81). По том правилу могу се писати двочлани спојеви са формантом *сајбер*, који сматрамо непромењивом самосталном лексемом са атрибутском функцијом (*сајбер ратник*, *сајбер љубав*, *сајбер кафе* и сл.).

5.5. Успостављање одговарајућих правописних решења за формант *веб* представља нешто комплекснији задатак. Тачка 88. *Правописа* каже да се за лексику страног порекла или примењују правила која важе за домаће речи или се преноси правопис језика из којег се речи преузимају (Правопис 2010: 82). Тако су са цртицом прописани спојеви *веб-сајт*, *имејл-адреса*, *припејд-интернет*, *припејд-допуна*, *онлајн-трговина*, *онлајн-семинар*.¹³ В. Брборић је истраживао правописна решења примењена у писању полусложеница са страним елементима у уџбеницима за 7. разред основне школе и утврдио да се као најфреквентији примери почетних саставница страног порекла јављају *видео-*, *веб-*, док су *интернет-*, *радио-*, *аудио-*, *стерео-*, *фото-* мање заступљене. Саставница *веб-* је забележена у девет примера: *веб пошта*, *веб страна*, *веб камера*, *веб дизајнери*, *веб програмери*, *веб страница*, *веб прегледач*, *веб трака*, *веб претраживач*, при чему се ни у једном од њих не јавља цртица и сви су погрешно употребљени (Брборић 2013: 489). В. Брборић сматра оправданим да све забележене примере третирамо као полусложенице, имајући у виду непроменљивост и нелексикализованост првог дела (рет-

¹³ Са цртицом се прописује писање и лексике *аква-аеробик*, *арт-филм*, *бар-код*, *бизнис-класа*, *блок-аут*, *вакум-паковање*, *кик-бокс*, *њуз-магазин*, *топ-форма*, *топ-листа*, *компакт-диск*, *ријалити-шоу*, *гол-аут*, *грејс-период*. Међутим, лексикализованост и несамосталност првог дела полусоженице није у свим примерима иста. Неоспорно је да лексеме *вакум*, *бизнис*, *гол* имају већи степен лексичке самосталности од *грејс*, *бар*, *кик*, *топ*, *компакт* итд., као и да су неке од њих већ одавно у систему пуне именичке лексикализације, док друге задржавају функцију придевског детерминатора.

ки су у језику примери његове промене – нпр. *другарица са веба*). Међутим, иако ове речи тренутно нису присутне и издвојене као посебне (попут облика са *видео-*, *радио-*, *фото-*, *аудио-* и сл.), В. Брборић закључује да ће их развој електронских комуникација временом несумњиво наметнути као уобичајене и незаобилазне (Брборић 2013: 490), што можемо и да потврдимо примерима које смо раније навели.

6. Закључци

6.1. Форманти *веб* и *сајбер* дуго су присутни у терминологији науке и технике, али и у општеупотребној лексици публицистичког и разговорног функционалног стила. То посебно важи за формант *сајбер* који својим поливалентним значењем допушта слободне комбинације у двочланим спојевима, чак и са апстрактним именицама (*сајбер љубав*, *сајбер пут*, *сајбер пријатељство* и сл.).

6.2. Већина нових полусложеница са формантима *веб* и *сајбер* доприноси богатству лексичког система, јер се њима именују нови појмови, који раније нису постојали у језику. Међутим, када је њихово писање у питању, видљива је неусаглашеност са новим *Правописом*. Међутим, треба нагласити да ни у *Правопису* нису сва решења прецизно дефинисана. Постоји тек једна полусложеница са компонентом *веб* наведена у речнику и у тачки о спојеном и одвојеном писању речи (*веб-сајт*), а формант *сајбер* уопште није наведен у *Правопису*, тако да правила о писању саставница са тим елементом морају да се формирају аналошки, на основу правила о писању других двочланих спојева са несамосталним придевима страног порекла (типа *зорли*, *нобл*, *драп*, *нето* и сл.). Њихово изостављање је донекле разумљиво, пошто лексема које се односе на развој информационо-комуникационих технологија тек постају део лексичког инвентара српског језика, а неке можда ту неће ни опстати. Процес њихове евалуације и нормирања у лексичком систему још увек је у току.

6.3. Иако одређен број примера из грађе чине директне фонолошки адаптиране позајмљенице (*ваб-портал*, *веб-браузер*, *сајбер-арт*), очигледна је тенденција ка семантичком уклапању ових форманата у лексички систем српског језика. То се постиже све чешћим калкирањем другог дела двочлане конструкције (*веб причаоница*, *сајбер љубав*), чиме се стварају хибриди, делимични англицизми који теже да се уклопе у систем лексема изворно домаћег порекла.

ЛИТЕРАТУРА

- Брборић 2013:** В. Брборић „Творба речи и правопис – писање сложених детерминативних формација са првом страном компонентом”, *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*, Београд 2012.
- Бугарски 1997:** Р. Бугарски, *Језик у контексту*, Београд: 20. век, Чигоја штампа.
- Васић и др. 2001:** Т. Прћић, В. Васић, Г. Нејгербауер, *Ди уи спеек англосрпски? Речник новијих англицизама*, Нови Сад: Змај.
- Ивић и др. 2004:** Б. Брборић, П. Ивић, И. Клајн, М. Пешикан. *Српски језички приручник*, Београд: Београдска књига.
- Ињац 2003:** Г. Ињац, Неологизми у српској компјутерској терминологији, Нови Сад: *Прилози проучавању језика*, бр. 34, Нови Сад, 137–177.
- Клајн, Шипка 2012:** И. Клајн, М. Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
- Логон 2003:** S. Laughton „History of the prefix -cyber” Structure of English Vocabulary with Adam Albright (<http://www.laughton.com/cougar/writing/cyber.htm>).
- Милановић 2013:** С. Милановић, „О сложеним јединицама с препозитивним индеклинабилним детерминативима страног порекла (синтаксичко-семантички и правописни аспект)”, *Научни састанак слависта у Вукове дане 42/1*, Међународни славистички центар, Београд, стр. 322–330.
- Новокмет 2012:** С. Новокмет, „Однос правописних приручника према терминима из информационе технологије”, *Научни састанак слависта у Вукове дане 41/1*, Међународни славистички центар, Београд, стр. 445–455.
- Правопис МС 2010:** Ј. Јерковић, М. Пижурица, М. Пешикан, *Правопис српскога језика*, Београд: Завод за уџбенике. Нови Сад: Матица српска.
- Oxford dictionary of English language (<http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/web?q=web>)
- РСАНУ (1959–):** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII, Београд, Институт за српски језик и књижевност.
- Ђорић 2008:** Б. Ђорић, *Творба именица у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
- Ђорић 2009:** Б. Ђорић, Лингвомаргиналије, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

Slobodan Novokmet

ANGLICISMS *WEB* AND *CYBER* IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

The subject of these paper are anglicisms from computer terminology *web* and *cyber* in Serbian language. The aims of these paper are to determine orthographic rules of these anglicisms, their function and distribution in Serbian literary language. Based on the corpra from diverse functional styles we have to establish semantic divergency between *web* and *cyber* in standard Serbian language and to examine composition of complex word with these anglizisms in Serbian language.

Драгана М. РАТКОВИЋ*
Институт за пољску филологију
Универзитета у Ополу (Пољска),
Институт за српски језик САНУ (Београд)

Оригинални научни рад
Примљен: 24.12.2013.
Прихваћен: 22.02.2014.

ПОЉСКИ ПРЕВОДИ ПОЕЗИЈЕ АЛЕКСАНДРА ПЕТРОВА**
проф. др Владиславу Лубашу (1932–2014)
и својим пољским студентима – преводиоцима

У раду се разматрају пољски преводи поезије Александра Петрова реализовани током 2010–2012. г. у Институту за пољску филологију од стране студената магистарских студија „српскохрватске филологије” Универзитета у Ополу. Текст представља анализу преводних еквивалената на свим језичким нивоима, тешкоћа с којима су се преводиоци суочавали и решења која су понудили.

Кључне речи: пољски превод, поезија Александра Петрова, рима, ритам, асонанца, алитерација, лексички, синтаксички, фразеолошки еквиваленти

1. Текст који следи настао је као резултат искуства које сам имала у периоду од две академске године (2010–2012) као виши лектор српског језика у Институту за пољску филологију Универзитета у Ополу (Пољска). У оквиру плана и програма који сам сама осмислила, а чији је циљ био афирмација српске културе, посебно место заузела је обрада поезије српског песника који пише и на руском, Александра Петрова.

Приступ овој поезији био је различит у зависности од нивоа језичке компетенције студената. За студенте прве и друге године она је представљала лингвометодичке текстове на којима је требало усвојити лексику и граматику српског језика. Студенти прве године су имали задатак да по сопственој жељи науче кратку песму „Молитва” јер се учење поезије напамет односно њено рецитовање практикује на почетним нивоима учења страног језика. За студенте пак завршне, треће године, као и магистарских студија (четврте и

* ratkovic1977@yahoo.com

** Рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

пете године) поезија Александра Петрова је представљала материјал за књижевно превођење.

Овај рад представља оглед о преводима Петровљеве поезије из пера студената магистарских студија, при чему је избор песама био мој. Одабрала сам тридесет шест песама из следећих књига: *Словенска школа* (1985), *Последње Косово* (1988), *Источни длан* (1992) и *Ватрап* (2003), укључујући и неколико нових песама, објављених у књизи *Пета страна света* (2013), која представља Петровљев целокупан песнички опус. Преводи су оцењени веома високо и објављени у књизи под насловом *Aleksandria z Itaką w pamięci* (*Александрија, с Итаком на уму*), како гласи наслов једне од песама.¹ Композиционо, песме су разврстане по поглављима названим по насловима књига у којима су оне првобитно објављене.

2. Критеријум за избор песама био је у духу циља наставе коју сам изводила – да својим пољским студентима приближим српску и руску културу (о томе в. у Ратковић 2013).

То је рефлексивна поезија у којој се прожимају руска, српска, јудеохришћанска и англосаксонска слика света. Лапирадност стиха и лексика савременог језика са мимимумом експресивних и архаичних израза и речи студентима су били погодни за усвајање језика, док се у њеном превођењу тимски рад се показао као веома конструктиван и захвалан. Младачка енергија студената, њихов ентузијазам, креативност, истанчано и пољско и српско језичко осећање са вођењем рачуна о ритму и звуку, упорност у трагању за најбољим решењем и аргументовано једногласно прихватање најбољег решења били су основна обележја овог преводилачког посла, док је пак моје присуство у улози организатора и носиоца српског као матерњег било захвална околност и корисна допуна.

3.1. Појединости које су појашњене пољском читаоцу, неопходне за разумевање поезије Александра Петрова. – Преводиоци су сматрали да је пољском читаоцу неопходно додатно објаснити неке податке из српске историје и културе. Од историјских догађаја, то су били Косовски бој и бомбардовање Народне библиотеке 6. априла 1941, када су уништене вредне књиге, а од културноисторијских појединости – ликови из круга песама о Косовском боју (кнез Лазар, Југ-Богдан и браћа Југовићи, Косовка Девојка), цркве и манастири на Космету (Грачаница, Самодрежа, Високи Дечани) и неки фолклорни детаљи (коло, расковник).²

3.2. Преводни еквиваленти на фразеолошком, синтаксичком и лексичком нивоу. – Од јединица на синтаксичком нивоу којих нема у пољском

¹ Четири песме („Боје мога века“; „Лекција из пролећне подсвести“; „Београд. Април. XX век“; „Александрија, с Итаком на уму“) превела је мр Мартина Ецлер, асистент на Катедри за славистику Института за пољску филологију Универзитета у Ополу, и оне су објављене у књижевном часопису *Red* (Петров 2012), док је књига превода промовисана на Шестом фестивалу словенске поезије (VI Festiwal Poezji Slowianskiej), који је одржан 11–17. новембра 2013. у Варшави, Вилњусу и Лондону.

² Ови подаци су наведени у фуснотама, које су у књизи, нажалост, изостале – претпостављамо из техничких разлога.

језику издвојила бих историјски потенцијал, који је преведен перфектом (у пољском то је „прошло време“):

*Zastaјala bi, uz шкрипу точкова,
у цркви, пред олтаром.
(„Огњена Олга“)*

*Zatrzymywała się ze zgrzytem kól
w cerkwi przed ołtarzem.
(„Olga Ognjena“)*

У преводу овог глаголског облика могла је бити унета нека лексичка јединица којом би се покрило значење историјског потенцијала (нпр. прилог), али то средство није искоришћено да би се очувала складна силабичка структура стиха.

У песми „Смољни” стих *Пријатељи мудри и пријатељи луди* има ре-минисценцију на *Библију* (невесте мудре и луде), па је и превод остао веран библијском тексту: *Przyjaciele roztropni i przyjaciele nieroztropni*, при чему *roztropni* буквано значи „разуман, разборит”.

Пошто не постоји адекватан израз у пољском, стих *исплажени језик јој је пљунути Балкан* преведен је тако да се изгубила алегоријска слика заснована на метафоричној употреби речи *језик* и израза *пљунути (Балкан)*. Превод је тиме остао стилски немаркиран, али је стих добио на ритму и звуку:

*Исплажени језик јој је пљунути Балкан.
(„Србија на мапама“)*

*Wysunięty język –
taki jak Balkany.*

(‘Исплажени језик –
исти је као Балкан.’)
(„Serbia na mapach“)

Превод стиха:

*Али коме је
до крви у одсуству воде?
(„Моцарт. Вивалди. Рим“)*

гласи:

*Ale kto by
wziął krew zamiast wody?*

(‘Али ко би узео крв уместо воде?’)
(„Mozart. Vivaldi. Rzym“)

Пошто *завежљај* у пољском нема „избегличку” конотацију, већ се односи на предмет у коме првенствено дете носи ствари, питање у стиховима:

*Да ли сте ме
у завежљају однели?*
(„Косово – онима који га се одричу”)

преведено је:

*Czy zabraliście mnie
z soba?*
(‘Да ли сте ме понели
са собом?’)
(„Kosowo – tym, którzy się go wyrzekają”)

Облак се и код Петрова, као код Мајаковског, појављује у одевном предмету (код Петрова у фракџу), па именица *облак* није преведена са *chmura* него са *obłok* да би се сачувала реминисценција на поему „Облак у панталонама”, чему доприноси и сам амбијент у песми – Кавказ.

Облак над Кавказом ноћас је у фракџу.
(„Моцарт. Вивалди. Рим”)

Obłok nad Kaukazem dziś w nocy jest we fraku.
(„Mozart. Vivaldi. Rzym”)

Израз *врте се у колу*, који би у буквалном преводу на пољски звуковно кореспондирао са једним вулгарним глаголом, преведен је: *w koło lecą* (‘у колу лете’):

*Ноћас на вестима,
међутим,
гранате и фосфорне бомбе
врте се у колу.*
(„Песма о ударној вестии”)

*Jednak w wieczornych wiadomościach
w koło lecą
granaty i fosforowe bomby.*
(„Wiersz o wiadomości z ostatniej chwili”)

Пандури остају у тој форми и у преводу (*Pandurami*) да би се сачувала реминисценција на Балкан:

*Нека Бродски почива мирно
под шапама венецијанског лава,
познатог по љубави према Скјавонима,*

или Морлацима,
званим још и Пандури.
(„Песма о ударној вести”)

*Niech Brodski spoczywa w pokoju
pod łapami weneckiego lwa
znanego z miłości do rodów Sciavonnych
lub Morlaccich
zwanych też Pandurami.*
(„Wiersz o wiadomości z ostatniej chwili”)

Израз *ko te шиша*, са негативном, погрдном нијансом, преведен је изразом *nie obchodzi mnie to* (‘не тиче ме се’), који у пољском такође има негативну конотацију:

*У међувремену екраном
пролази она црнокоса дама,
оријентално чулних усана,
с материцом отвореном за интервјуе.
На моје глобално HI
уместо отпоздрава као да каже
нешто што у ублаженом преводу звучи –
Ма ко те шиша!*
(„Песма о ударној вести”)

*W międzyczasie przez ekran
przechodzi ta czarnowłosa dama
o orientalnie zmysłowych ustach
z tonem otwartym na wywiady.
Na moje globalne HI
zamiast odpowiedzi jakby mówila coś,
co w łagodniejszej formie brzmi –
Nie obchodzi mnie to!*
(„Wiersz o wiadomości z ostatniej chwili”)

Наслов песме „Књига” не гласи *książka* (‘књига’), него *księga*, чије значење има узвишену ноту и патину (у слободном преводу ‘антикварна књига’), што је у духу теме ове песме, која говори о старим, драгоценим књигама, спаљеним приликом бомбардовања Народне библиотеке у Београду 6. априла 1941. године:

*Књига
црвених корица.
Без трагова крви.
Гори изнутра.
Без трагова
пепела.*
(„Књига”)

*Księga
o czerwonych okładkach.
Bez śladów krwi.
Goreje od środka.
Bez śladów
popiołu.*

(„Księga”)

У песни „Пепео” прилог *нетремице* преведен је изразом *ze zdziwieniem* ‘са чуђењем’, који се, по мишљењу преводилаца, у овом контексту показао као најсрећније решење:

*Uzех себе,
златокосог дечака у руке.
Гледа нетремице
моју седу косу.
Пута ме – шта је то?
Кажем – ненео.*

(„Пепео”)

*Wziąłem siebie,
złotowłosego chłopaka,
na ręce.
Ze zdziwieniem patrzy
na moje siwe włosy.
Co to jest? – pyta mnie,
Odpowiadam – popiół.
(„Popiół”)*

Стихови:

*Не укритайте поглед
са месецом*

(„Косово – онима који се враћају”)

у преводу гласе:

*Księżycу wzrokiem
nie prowokujcie.*

(‘Месец погледом
не провоцирајте.’)

(„Kosowo – tym, którzy wracają”)

Од лексике и израза којих нема у пољском издвојила бих синтагму *ударна вест*, именице *расковник* и *срча*, глагол *вејати*, придев *форензичан* као и песникове кованице *несетвени* и *ватрап*.

Наслов „Песме о ударној вест” на пољском гласи „Wiersz o wiadomości z ostatniej chwili” (‘Песма о вест (из) последњег тренутка’).

Пошто именица *форензика* у пољском не постоји чак ни као туђица, придев *форензичан* у истој песми преведен је као *śledczy* 'истраживачки':

*Nasmieszyła bi se možda i mnie,
makar u forenzyjnym strachu.*
(„Песма о ударној весті”)

*Może by się i do mnie uśmiechnęła
choć w śledczym strachu.*
(„Wiersz o wiadomości z ostatniej chwili”)

Именица *расковник* остала је непреведена, при чему је њено значење морало бити додатно објашњено, па је наслов песме „Расковнички помен” преведен као „Wspomnienie o raskovniku” и пропраћен коментаром:

Raskovnik – w mitologii Słowian Południowych to ziele o magicznych właściwościach. Tradycja mówi, że raskovnik otwiera i odkrywa wszystko, co jest zamknięte lub zakryte.
(‘Расковник – у митологији јужних Словена биљка магијских моћи. Према традицији, расковник отвара и открива све што је закључано односно скривено’).

Пошто снег на пољском не веје, него само пада, као киша, стих:

*Witłejemom weje
miesięcina.*
(„Рођење”)

преведен је:

*Betlejem przenika
poświata księżycowa.*

(‘Витлејем засипа
месечева
светлост.’)
(„Narodziny”)

Кованица *ватрар* преведена је калком – *ogniarz*, а придев *несетвени* и именица *срча* описно, тако да наслов „Несетвене песме” гласи „Wiersz nie do zasiania” (‘Песма која није за сејање, која се не може посејати’), док је *срча* преведена као *rozbite szkło* ‘разбијено стакло’:

*Oko тебе црна пшеница.
Пред тобом криш и срча.*
(„Лазаров обед”)

*Wokół ciebie czarna pszenica,
przed tobą skały i rozbite szkło.*
(„Posiłek Lazara”)

3.3. Ритам, рима, звук. – Сродност ова два флективна језика показала се као веома захвална чињеница. Преводиоци нису сматрали за неопходно да иду далеко у измени ритма: пратили су ритам српског стиха, придржавајући се и његове линаризације. Кратком српском стиху највише је одговарао кратак пољски стих:

*Веку мој,
која је боја била
твог шешира,
и пера,
твог одела,
твог шлема?*

(„Боје мога века”)

*Wieku mój,
jaki kolor był
twego kapelusza,
i pióra,
twego garnituru,
twego helmu?*

(„Kolory mojego wieku”)

Рима је била спорадична или на крају стиха, а чињеница да је пољски акценат статичан – увек на пенултими, у преводу поезије А. Петрова показала се као срећна околност. Идеја преводилаца је била да се у највећој могућој мери постигне ритмичност и звучност, чак и тамо где их у оригиналном тексту на српском нема:

*Или када ти у избеглиштву кажу
да припадаш народу убица.*

(„Мрачна времена”)

*Albo kiedy jako uchodźca słyszysz,
że do narodu morderców należysz.*

(‘Или кад као избеглица слушаш
да народу убица припадаш’).

(„Mroczne czasy”)

На сличан начин остварени су рима и ритмичност у песми „Мрачна времена” („Mroczne czasy”) – овде употребом трпних придева у обезличеним глаголским конструкцијама (*powiedziano: zgwałcono*):

*Како да поделиш радост са ћерком
којој су у школи рекли
да је из народа силеџија
када твој народ броји мртве?
А ћерку су силовали на прагу.*

(„Мрачна времена”)

*Jak podzieliś radość z córka,
której w szkole powiedziano,
że jest z narodu oprawców,
podczas gdy ten naród zmarłych liczy?
A córkę na progu zgwałcono?
(„Mroczne czasy”)*

Претпоследња строфа песме „Итачки хронотоп” гласи:

*A чини ми се
да чујем још
како Итаком
до зоре
одјекује – morte,
и смрт,
и све за грош.
И, уза смех,
пех, цех,
плек.*

(„Итачки хронотоп”)

Преведена је:

*I wydaje mi się
że słyszę jeszcze
jak na Itace
aż do zorzy
rozlega się – morte,
i śmierć,
i że krzyczy ktoś –
wszystko za grosz!
I śmiech –
ech, pech,
mech!*

(„Itacki chronotyp”)

Као најсрећнији превод речи *плек* показала се именица *mech* ‘маховина’, чиме је остварена звучност и ритмизација, али и ализуја на гроб, смрт, која се експлицитно помиње у песми, при чему је додат један стих у циљу постизања риме и звучности:

*I że krzyczy **ktos** –
wszystko za **grosz!**
(‘И да неко виче –
све за грош!’)*

Превод стиха:

Самодрежа светли. Овде сумрак.
(„Расковнички помен”)

садржи глагол у другој реченици. Употребом презента и у другом полустиху сам стих је добио на ритмичности:

Samodreža jaśnije. Tutaj zmiierzcha.

(‘Самодрежа светли. Овде се смркава.’)
(„Wspomnienie o raskovniku”)

Крај песме *Расковнички помен*:

Друго у њој тебе чека слово.
А шта ако ниси над Косовом?
Ако ти је она песма сандук?
(„Расковнички помен”)

преведен је:

Inna w niej czeka cię litera.
A co, jeśli nad Kosowem ciebie nie ma?
Jeśli ta pieśń jest twą trumną?
Którym słowem mam rozkuć słowa?

/inna vnjej čeka će litera
a co jesli nad Kosowem čeb’e njema
jesli ta p’esn’ jest tvj trumnj/

(‘Друго у њој чека те слово.
А шта, ако над Косовом тебе нема?
Ако је та песма твој мртвачки сандук?
Којој речју треба да раскујем речи?’)
(„Wspomnienie o raskovniku”)

Учесталом сменом струјног /s/ и његовог умекшаног парњака /ś/, те сонаната /m/, /n/ и /r/ постиже се алитерација, а секвенцама /če: će: nje/ и /tvj: trumnj/, /vem: tam/, /ma: ma/ као и сменом вокала /e/ и /a/ – римичност, асонанца и алитерација, при чему се употребом облика *litera* /litera/ *nie ma* /njema/ и *słowa* /słowa/ остварује рима.

Алитерација у генитивној синтагми *сенка мрког Грка* (у песми „Моцарт, Вивалди, Рим”) постигнута је и у преводу, и то понављањем меких сугласника /ć/ и /nj/ и гласова /m/, /n/ и /g/. Она је у пољском преводу пропраћена асонанцом оствареном понављањем вокала /e/: *cień ciemnego Greka* /čenj čemnjego Greka/ (‘сенка тамног Грка’).

„Несетвена песма” је пример где је сам језик допринео ритмичности и у којој је ритмичност највише успела:

<i>Хоћеш ли да сејеш себе у мени? И како? Зрно по зрно? Или пуном шаком? Сме ли и прегршт мога зрна у твоју бразду да падне? Или да се по теби бар просне? И тебе обасја као месечево просо површину мирне и дубоке воде? („Несетвена песма”)</i>	<i>Czy chcesz zasiać siebie we mnie? I jak? Ziarno po ziarnie? Czy pełną garścią? Czy garść mojego ziarna śmie paść w twoją bruzdę? Czy może się chociaż po tobie rozsypać? I oprpromieniować cię, jak księżycowe proso powierzchnię spokojnej i głębokiej wody? („Wiersz nie do zasiania”)</i>
---	---

Облик *czy* /čī/ има двоструко значење – ’да ли’ и ’или’ као што и *garść* /garś/ значи ’шака’ али и ’прегршт’. Њиховом употребом остварена је игра речи обogaћена римом и изразитом ритмичношћу:

*Czy pełną garścią?
Czy garść
mojego ziarna
śmie paść
w twoją bruzdę?*

Рима је постигнута понављањем истоветних наставака у INSTR. ЈД. ИМ. Ж. Р. (-q), у облицима *pełną* ’пуном’ и *garścią* ’шаком’, у првом, и *twoją* ’твојом’, у последњем стиху, а ритмичност – двосложним римованим стихом: *Czy garść: śmie paść* /čīe garś: śm’e paś/ (’Да ли прегршт’: ’сме пасти’).

Сам буквални превод директног објекта у акузативу без предлога *себе* у комбинацији са адвербијалом места исказаним локативом са предлогом *у* – у мени звучи римовано: *siebie we mnie* /sebję vemnje/, са две акценатске целине и, наравно, акцентом на првом слогу обе целине.

Алитерација се у овој песми постиже употребом одговарајућих облика са африкатама /č/ и /ć/, струјним сугласницима /h/, /š/, /ż/, /s/ и /ś/ и сонантом /m/, а асонанца сменом вокала /o/ odnosno /i/ и /i/:

<i>Czy może się chociaż po tobie rozsypać? I oprpromieniować cię.</i>	<i>/čīe może še hoćaś po tob’e rosi’pać i oprrom’enić čē/</i>
---	---

Ритмичност је додатно остварена употребом облика са вокалом /e/ на крају речи (*ziarnie: bruzdę: księżycowe: powierzchnię*), што је у сазвучју са облицима ж. р. јд. са финалном секвенцом /ej/ (*spokojnej: głębokiej*).

Слично је у песми „Србија на мапама” („Serbia na mapach”):

*Посматрам Србију на мапама
у историјским атласима света.
Обрасла је сивом длаком.
Када је додирне месечина
лаким кораком креће у ноћ.
Обриси њене сенке
с оне стране неба
издужују се у скок.
Изјутра светлосним лествама
силази њена црна чељуст.
Исплажени језик је
пљунути Балкан.
Левим оком гледа на запад.
Десним на исток.
Хоће ли да се сударе у њеној утроби?
Трљам очи.
Ове нису моје.
Моје мора да су иза ових
којима гледам Србију
на светским мапама.
Да ли помаже што их трљам?
(„Србија на мапама”):*

*Oglądam Serbię na mapach
w historycznych atlasach świata.
Obrosła w szarą sierść.
Kiedy ją dotknie blask księżycy,
lekkim krokiem rusza w noc.
Zarysy jej cienia
z tamtej strony nieba
wyciągają się do skoku.
Rankiem świetlistymi drabinami
schodzi jej czarna szczeka.
Wysunięty język -
taki jak **Balkany**.
Lewym okiem patrzy na zachód.
Prawym na wschód.
Czy się **zderzą**
w jej wnętrzu?
Przecieram **oczy**,
które nie są moje.
Moje muszą być za **tymi**,
którymi patrzę na Serbię
w atlasach świata.
Czy przecieranie mi coś pomoże?
(„Serbia na mapach”)*

У првим двама стиховима ритмичност је остварена понављањем наставка лок. мн. м. и ж. р. *-ach* (*na mapach: atlasach*). Звучно је смењивање гласова /š/, /ɾ/ и /s/ и /ć/ у групи /šć/ и то у речима *szara: sierść: rusza*, као и смењивање групе /sk/, /ks/, /ż/ и /c/ – у речима *blask: księżycza: noc*. Ефектан је и звуковно „мрачни” склоп синтагме *czarna szczęka* /čarna ščenka/, који кореспондира са њеним „мрачним” значењем (‘црна чељуст’), те употреба облика *cienia: nieba* /čenja: njeba/, којима се завршавају шести и седми стих:

*Zarysy jej cienia
z tamtej strony nieba.*

Акцент на пенултими, ритмичка доминанта, песму чини у целини ритмичном.

У првом стиху друге половине песме, *Wysunięty język* /vi^osunjenti^e jeⁿzi^ek/, остварена је асонанца и алитерација. Асонанца је постигнута сменом вокала /i^o/, с једне, и назала /eⁿ/ и секвенце /en/, с друге стране, док је алитерација постигнута сменом сонаната /j/, /nj/ и /v/ као и нагомилавањем сугласника /k/.

На пољском *Balkany* има облик *pluralia tantum* (*Balkany*), што доприноси остварењу риме и ритма у овој песми – *Balkany: oczu: tymi: którymi* /Bałkani^e: oči^e: ti^omi: kturi^omi/. С друге стране, римују се облици *lewym: prawym* (‘левим’: ‘десним’) односно *zachód: wschód* (‘запад’: ‘исток’).

Понављањем секвенце /ak/ у изразу *taki jak Balkany* /taki jak Bałkani^e/ постигнута је не само алитерација – сменом сугласника /k/ – него и ритмичност.

Звучна је и комбинација групе /dež: vnentš/, у облицима *zderzą: wnetrzu* /zdežj: vnentšu/ и групе /os: ož/, у конструкцији *coś pomoże* /cos: pomože/:

*Czy się zderzą
w jej wnętrzu?
(...)
Czy przecieranie mi coś pomoże?*

Конструкција са презентом (*Да ли ми помаже што их трљам?*) преведена је конструкцијом са глаголском именицом:

*Czy przecieranie mi coś pomoże?
(‘Да ли ће ми трљање нешто помоћи?’).*

Употребом презентских облика *patrzę: pomoże* /patše: pomože/ и глаголске именице *przecieranie* /přečeranje/ постигнута је асонанца и ритмичност.

У песми „Косовска Девојка” („Kosowska Dziewczyna”) рима је остварена употребом облика са финалним /i^o/ (*spiesz: twarzy: kochany*), /e/ (*biale: niesie: ciele*) и /u/ (*na polu: mówi mi*). Сменом ових вокала остварена је и асонанца док је алитерација постигнута сменом група /rv/ и /rn/, сонанта /v/ и африкате /č/, у речима *czy: dziewczyna: czerwona: czarna* /či^o: đevči^ona: červona: čarna/. Ритмичност је постигнута смењивањем групе /đe/, у антонимима *młodzieniec* /młodjenec/ ‘младић’ и *dziewczyna* /đevči^ona/ ‘девојка’, и секвенце /či^o/, у речима *czy* /či^o/ и *dziewczyna* /đevči^ona/:

*Младић хита пољем.
 Да ли су му крила бела?
 Да ли носи благу вест?
 Девојка у пољу.
 Црвена у телу.
 Црна у лицу.
 Иди,
 јер ћеш погинути,
 душо!
 („Косовска Девојка”)*

*Młodzieniec przez pole **spiesz**y.
 Czy skrzydła ma białe?
 Czy dobrą wieść niesie?
Dziewczyna na polu.
Czerwona na ciele.
Czarna na twarzy.
 Idź,
 mów mi,
 bo zginiesz, **kochany!**
 („Kosowska Dziewczyna”)*

4. Препеви поезије Александра Петрова од стране студената магистарских студија „српскохрватске филологије” Института за пољску филологију Универзитета у Ополу показују вишеструки квалитет. Преводиоци су показали суптилно познавање свих семантичких прелива оригиналног песничког текста. Успешно су налазили семантички и стилски адекватно језичко средство у језику превода у пољској, иначе богатој песничкој традицији. Са теоријског и практичног аспекта, успешно су се изборили и са превођењем оних делова песничке структуре који спадају у непреводиво у преводу, тј. у она средства која немају еквивалената у језику.

Ту спадају првенствено културно специфичне појединости, од којих је неке требало додатно објаснити (коло, расковник), а друге адекватно превести (идиоми, фразеологизми) уз остварење стилске вредности коју уноси сликовити песнички израз. Сродност ова два флективна језика показала се као веома захвална чињеница. Преводиоци нису сматрали за неопходно да иду далеко у измени ритма: пратили су ритам српског стиха, придржавајући се и његове линаризације и водећи рачуна о ритмизацији и звуку а показавши у томе изванредну креативност и акрибичност и истанчано језичко осећање – како пољско тако и српско. Публицитет књиге превода *Aleksandria, z Itaką w pamięci*, којом се настављају српско-пољске културне везе, пак улива наду да у пољској култури у условима глобализације има места и за савремену српску поезију чије су теме културно и историјско наслеђе једног народа.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Петров 2012:** A. Petrov, *Kolory mojego wieku, Lekcja z wiosennej poświadości*, Belgrad. Kwiecień. XX wiek, *Aleksandria z Itaką w pamięci*. [Превод:] Martyna Ecler, Opole: *Red*, nr 2 (15) (zima 2012), 18–19.
- Петров 2013:** А. Петров, *Пета страна света*, Београд: Просвета.
- Петров 2013:** А. Petrov, *Aleksandria z Itaką w pamięci*. [Предговор:] Drogi Czytelniku / Dragana Ratković], Warszawa: Wydawnictwo Książkowe IbiS.
- Ратковић 2013:** Д. Ратковић, Рецепција српске културе у пољској универзитетској средини, Београд, *Научни састанак слависта у Вукове дане* [12–14. IX 2012], бр. 42/1, стр. 371–380.

Dragana Ratkovic

THE POLISH TRANSLATIONS OF ALEKSANDAR PETROV'S POETRY

Summary

The work studies the interpretation of Aleksandar Petrov's poetry as a philological experiment in the Polish auditorium. The corpus used in the research consists of the Polish translations of his poetry realised during the period between 2010 and 2012. at the Institute of the Polish philology by master students of the Serbo-Croatian philology of the Opol University under my management. The test represents the analysis of the translation equivalents at all linguistic levels, the difficulties that the translators faced and the solutions they offered. The poetry translations show multiple qualities. The translators showed subtle knowledge about all semantic shades of the original poetic text as well as successful detection of semantically and stylistically adequate linguistic means in the language of translation in the Polish poetic tradition, which is very rich. From a theoretical and practical aspect, the translators successfully coped with the translation of the parts of the poetic structure which are classified as impossible to translate, i.e. parts without translation equivalents in the target language. These parts are primarily culturally specific elements, among which some should be explained in detail (*kolo, raskovnik*), and others translated adequately (idioms, phraseologisms) with accomplishing stylistic values introduced by the picturesque poetic expression. The connectedness of these two flectional languages proved to be a very useful fact. The translators didn't think that it was necessary to go far when it came to rythmical changes: they followed the rhythm of the Serbian verse, keeping its linearisation, paying special attention to rhythmisation and the sound. In this way, they showed outstanding creativity and meticulousity and keen linguistic sense. The publicity of the book of translation *Aleksandria z Itaką w pamięci*, which continues the Serbian-Polish cultural connectedness, gives hope that in the Polish culture within the process of globalisation there is enough space for the contemporary Serbian poetry whose topics are cultural and historic herrigage of a nation.

Александар М. МИЛАНОВИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
20.11.2013.
22.02.2014.

СТИЛИСТИЧКИ АСПЕКТ ПОЗАЈМЉЕНИЦА У МЕМОАРИМА ЈАКОВА ИГЊАТОВИЋА

У раду се лингвостилистичком анализом позајмљеница у Игњатовићевим *Мемоарима* показује да оне нису активирани само у ауторовој лексичкој изнудици због слабијег познавања матерњег српског језика, већ да имају различите стилске функције. Главна функција им је да обезбеде документарност кроз уверљиво дочаравање прошлих времена, локалне средине и људи у њој. Аутор је тежио и стилској варијацији исказа, што је остваривао кроз увођење творбених дублета и синонима на малом растојању у тексту.

Кључне речи: Јаков Игњатовић, мемоари, позајмљеница, хунгаризам, турцизам, хибридна реч, синоним, творбени дублет, лингвостилистика

1. Јаков Игњатовић (1822–1889) несумњиво је најпознатији пример писца којег су књижевни критичари и историчари нападали због „нечистог” језика испуњеног позајмљеницама и туђицама. Рођен у Сентандреји, све до своје 25. године школовао се и службовао говорећи мађарски, латински и немачки језик (Бошков 1989: 365). Истичући и сâм сопствено слабије познавање српског народног језика, дозвољавао је језичке интервенције уредника у својим делима.¹ Чини се да је да је Игњатовић таквим признањем додатно утицао на књижевне критичаре, па су оцене пишчевог језика и стила биле негативније но што су заслуживале.

2. Ради уштеде простора, навешћемо само три старија карактеристична суда. Штетан утицај страних језика на пишчев израз највише је истицао С. Вуловић: „Стил је Игњатовићев једар, примамљив и био би врло пријатан, да није немаром запарложен и често варварским језиком помућен [...], с милионима провинцијализама” (Вуловић 1952: 202). Узрок лошег језика и стила и Г. Геземан је проналазио у пишчевој немарности: „Тај језик чини да нас још више не задовољава остала књижевна немарност” (Геземан 1934: 94). Са позиција *нормативне стилистике* најоштрије је процењивао Ј. Скерлић, који је

¹ Опширније о овој проблему в. Бошков 1989.

код Игњатовића пресудио да „стил је рогобатан, сасвим неписмен, језик рђав као ретко код кога српског писца” (Скерлић 1953: 355).

3. Игњатовић стил напредовао је и свој врхунац доживео у *Мемоарима*. Њих је са прекидима писао у Новом Саду у последњој деценији живота, између 1879. и 1888. године, и објављивао их у своје листу и часописима својих пријатеља. *Мемоари* су лишени туђих, уредничких језичких интервенција и пружају реалну слику Игњатовићевог језика у његовој последњој деценији живота и рада. Јован Деретић сматра да су они Игњатовићева „нај-целовитија, најбоље писана књига” (Деретић 2007: 786).

Овај нередигован позни текст, који несумњиво сведочи о пишевој језичкој и стилској еволуцији, стилски и жанровски је хибридан. Веза *Мемоара* са публицистичким стилем огледа се и у спољашњим и у унутрашњим факторима: излазили су у часописима, у њима је честа цитатност као елемент уверљивости, неретко је и на нивоу тематике и њене обраде Игњатовић истовремено и новинар и књижевник.

У центру нашег истраживања биће стилистички аспект позајмљеница у *Мемоарима*, будући да је управо овај лексички слој истицан као најрепрезентативније обележје лошег стила у пишевом опусу. Промене у стилистици, нарочито у лингвостилистици после њене нормативне фазе, условиле су истраживачко инсистирање на детаљнијем реченичном, текстуалном, па и жанровском контексту при анализи мотивације за активирање позајмљеница и одређивање њихове стилематичности и стилогености.

При екскерпцији грађе узето је издање у којем нису вршене графичке, ортографске ни језичке интервенције у односу на оригинални текст (в. изворе).²

4. И у самим *Мемоарима* Игњатовић је поновио суд о свом слабом познавању српског језика: „Песма није преведена, јер нисам био снажан у језику да бих могао у стихове превести, а у прозу нисам хтео” (1/57).³ Узроке активирања позајмљеница у *Мемоарима*, међутим, никако не треба тражити само у ауторовом слабијем познавању српског језика са једне стране, а добром познавању мађарског и немачког са друге, јер би то било исувише банално објашњење. Будући да је простор за рад ограничен, у потрагу за узроцима употребе речи страног порекла кренућемо кроз анализу само два типа: *хунгаризама* и *турцизама*.

5. Хунгаризми у Игњатовићевом делу никада нису извор хумора, ироније или пејоративности. Објашњење оваквом поступку треба тражити на социolingвистичкој равни: за мемоаристу је мађарска култура била високо репрезентативна, и његово политичко ангажовање ишло је у правцу тешњег везивања Срба и Мађара. Стилска функција хунгаризама јесте зато пре свега што верније дочаравање времена, простора и личности описаних у мемоари-

² При навођењу примера број 1 или 2 испред броја стране означава том тј. књигу мемоара.

³ Разлог за занемаривање матерњег језика Игњатовић је видео у утицају јозефинизма: „Па тај кратак јозефинизам такав је корен запатио у целој Мађарској да племићи, haute volée повео се био за онима haute crême у Бечу, за великанима, па још у моје детињско доба, далеко доцније, дика је била на немачком језику међу собом конверзовати, а када се међу собом и мађарски разговарали, морали су мешати и немачке речи” (1/34). Уп. и наведени пример на истој страни.

ма, нарочито у првом делу. Уверљив и прецизан опис подразумевао је активирање многих речи мађарског порекла, које су истовремено обезбеђивале аутентичност, документарност казивања.

5.1. Ову функцију углавном имају хунгаризми са значењем занимања, титула и звања, као и административних области: *атила* ('мађарски коњички капут са гајганима'),⁴ *вармеђа* ('управна област, жупанија, зграда управне области'),⁵ *вармеђаш* ('жупанијски, окружни службеник'),⁶ *вармеђски*,⁷ *табла-биров* ('судија врховног суда'),⁸ *солгабиров* ('срески начелник'),⁹ *хајдук* ('лако наоружани пешак у Угарској'),¹⁰ *хусар* ('мађарски коњаник'),¹¹ *чикош* ('чувар коња, коњушар'),¹² и сл.

Верном преношењу духа и атмосфере простора на којима је мемоариста одрастао и живео доприноси и многи данас у српским говорима распрострањени хунгаризми: *варош*: Кад дођем у Вац, нађем се у чуду. Сасвим туђ свет, не чујем српски. Варош много већа (1/22), Па у Вацу, великој вароши, само једна српска црква (1/23); *варошки*: полицајни органи варошки (1/68); *салаш*: Био је на свом салашу (1/188), *чарда* ('гостионица, крчма на друму између насеља, друмска крчма'): Кажу да се најрадије у чардама бавио (1/83), *чардаш* ('мађарска народна игра удвоје'): али не простачки сељачки чардаш (1/35), компомирао је лепих лаганих и брзих чардаша (1/84); *циповка* ('мали хлеб полулоптастог облика'): Потребоће мале је имао за храну, лебац, млеко, воће, парче кобасице, ил' „шваргле" са циповском (2/86)...

5.2. Атмосферу и колорит дочаравају и хунгаризми који су имали и имају синониме у српском језику, али је мемоариста добро осетио да очекиване конотације може имати само локална реч, иако је мање позната ширем аудиторијуму: *хегеде* ('виолина'): На хегедама свирао је (1/74), У лудилу свом, хегедом испод руке, блудио је по Мађарској (1/83), он узме хегеде да свира (2/84); *хегедаш* ('виолиниста'): уједно изврстан хегедаш и композитор (1/83); *солохегедаш* ('виолиниста који сам свира на виолини'): Има још једна сорта српских музиканата коју у свези морам такнути. То је солохегедаши (1/91).

⁴ Уп.: Носио се као што се обично мађарски јурати носили: црне панталоне, црна атила (1/209), у угаситозеленој атили (1/216).

⁵ Уп.: као што се у пештанској вармеђи говори (1/118), једног адвоката из арадске вармеђе (1/167).

⁶ Уп.: нит' су покрај многих патриција и племића вармеђаши свој пандурски штап могли савијати (1/22), куд принадлеже адвокати, беамтери, нешто племића, вармеђаша (1/100), Сентандреја је била вармеђашима одвајкада трн у оку (2/276).

⁷ Уп.: полицајски органи варошки из вармеђских муниципија (1/68), уочи какове вармеђске конгрегације (1/167), био је кроз дуже време вармеђски фишкар (2/248).

⁸ Уп.: Тип старог табла-биров (2/247).

⁹ Уп.: да је какав солгабиров у сумњи био (1/69), Пребацивало му се што је чинио као жупанијски судац, солгабиров (1/162).

¹⁰ Уп.: пандури, хајдуци, четници били су полицајни органи (1/68). Наспрам лексеме *хајдук*, која код Игњатовића означава угарског војника, реч *хајдуковање* употребљена је у значењу 'одметништво': убеђен је био да од тих ниједан није имао плуг у руци, и да им је занат био хајдуковање и пљачка (1/205).

¹¹ Уп.: лаћман у царској регименти „Хановер" хусара (1/189), упућен буде у Сентандреју ескадрон хусара (2/245).

¹² Уп.: за кога и чикош само тек из чувења зна (1/79).

Описујући, на пример, кретање композитора популарних мелодија, Чеха Чермака, по Мађарској, „од вароши до вароши, од села до села, од чарде до чарде” (1/83), Игњатовић је одабрао и локално именовање музичког инструмента, што је типичан пример ауторових стилских поступака при селекцији лексике. Веродостојан опис локалне средине нуди и хунгаризам *ирош* (‘гиздавац, кицош’), дат напоредо са адекватним турцизмима: што народ компонира, што ствара какав шалабазећи ирош ил’ какав честит берберски ил’ ћурчијски калфа (1/90).

5.3. Поред локалних лексема, Игњатовић је активирао и такве изразе, као што је *узети на миндрос*, са хунгаризмом *миндрос* (‘карање, световање’): Узеше после на миндрос и „секе из Баната” (1/87).¹³

5.4. Символичку функцију речи страног порекла, и њихове специфичне конотације, Игњатовић је вешто додатно маркирао наводницима, као у примеру хунгаризма *немеш фокош* (‘немешки штап’), *чардаш* (‘мађарска народна игра удвоје’) и *немешаг* (‘племство’): са девизом исплетеном: „Немеш фокош” (1/148); где је на влади више еротичка, љубавна песма, садржана у изразу „чардаш” (2/230); Поносита је била на свој „немешаг” (2/275).

Осим наводницима, писац је хунгаризме графостилистички истицао и остављајући их у оригиналној графици и ортографији, као у случајевима са лексемама *кџ* (мађарска игра) и *фокос* (‘штап’): мелодију на прву мађарску игру, „Кџ” (1/84); а буца *фокос* у руци (2/173).

5.5. Поједини хунгаризми стилски су сасвим неутрални у Игњатовићевом исказу, попут лексеме *асталчић* у наредном опису: Имао је једну малу собицу, кревет, асталчић, две сламње столице, то је сва спрема (2/198). Са друге стране, неке лексеме мађарског порекла због своје учесталости у *Мемоарима* готово да представљају изразиту црту Игњатовићевог идиолекта, попут лексема *ремек* (‘врхунско, савршено, најбоље’) и *фела* (‘врста, сој, пасмина’).¹⁴

6. Поред хунгаризама, у *Мемоарима* су бројни и турцизми. Нимало случајно, њихов број расте у описима ондашњег Београда: Где се читало, све лепо уређено, ал’ у сали где се диванисало били су унаоколо сами миндерлуци, и ту се седило и диванило. Трговци, нарочито урођенији ил’ из Македоније откудгод, носили су се по турски, димлије и јеменлије (2/63).

Иако је и дистрибуција турцизама, дакле, првенствено условљена тематиком, они су чести и у поглављима посвећеним Игњатовићевом детињству

¹³ РСАНУ даје потврде за овај израз и из других Игњатовићевих дела, као и дела Лазе Костића и др.

¹⁴ Потврде за лексему *ремек*: публика би то унапред, аб инвиси оберучке као ремек примила (1/65), који су држали свако Суботићево дело за неки ремек, нит’ му држим иједно дело за ремек (1/72), из њих по гдекоје ремеке искресео (1/79), ту је доиста Рајачић у корист редакције ремеке учинио (2/112). Потврде за лексему *фела*: Но још има друге феле хегедаша (1/91), А на колико фели није се коса носила (1/109), Неке феле солидарност је ту била (1/232), јер Николче људе испрека, особито моје феле, [...] не трактира најбоље (2/68), Има баш такове феле људи (2/91).

и младости на просторима без снажнијег утицаја турског језика, као у примеру именице *сокак*.¹⁵

Писац углавном бира речи турског порекла које су ушле у све српске говоре, које су познате тадашњем просечном читаоцу: *авлија*: ил' у авлији, ил' у Орциној (2/86); *башта*: ил' Ботаничкој башти, ил' у „Пантеону” (2/86), док су се други у театру, по баштама и ресторацијама забављали (2/187); *белај*: кад се друге класе људи мрзе, то је белај (2/120), јер је у друштву где може до белаја доћи (2/270); *берберница*: у берберници до Замфиrove кафане (1/192); *берберски*: берберски ил' ћурчијски калфа (1/90); *буџак*: У једном буџаку речем му (2/233) и др.

Већ смо илустровали да је дескрипција у мемоарима условљавала да се турцизмима именују многи одевни предмети: *димлије* (2/63), *јапунице* (1/210), *јеменлије* (1/205, 2/63), *ћурак* (1/108), *фес* (1/63, 1/149), *чакшире* (1/187), *чарпане* (1/205) итд. Као и у случају хунгаризама, и турцизмима су у нарави уведена многа аутентична занимања, звања и титуле: *берберин*: Нарочито био је један млад берберин (1/192); *бимбаша*: са господаром њеним, бимбашом, у Новом Саду (2/75); *бакалин* и *дућанџија*: мали трговци, „бакали” и „дућанџије” (1/98); *занатлија*: Његова дружина, занарлије (1/93); *јаничар*: као негда са јаничарима (2/76); *калфа*: од мајсторских калфа (1/50), какав бечки берберски калфа (1/79), берберски ил' ћурчијски калфа (1/90); *касапин*: потукли се јурати са касапима (1/105); *симиџија* (‘пекар’): у кући симиџије Павла Вучковића (1/148), Павле Вучковић, симиџија (1/212), Паја Вучковић, симиџија (2/42); *спахија*: у Провинцијалу неће имати спахије (1/161), Тражио је и спахије ма каквог рода (2/135); *чаушбаша* (старешина гардијских коњаника у старој турској војсци): један чаушбаша унапред са обешеном чутуром о рамену (1/105); *целат*: своје коморате целату и оковима предао (2/33) и др.

У Игњатовићевом идиолект постоје и карактеристични турцизми, па је тако нпр. изузетно чест прилог *бадава*.¹⁶ Тек понеки активирани турцизам могао би бити сврстан међу локализме, попут лексеме *баир* (‘обала’): У недељу или свецем, пре нег’ што ћу у цркву, а ја одем на баир Дунава (1/23), дође на баир Дунава (2/245).

6.1. И на примеру турцизама се потврђује да су позајмљенице Игњатовићу пре свега стилско средство за дочаравање локалног колорита, али они као стилеме добијају још један стилски задатак – да се помоћу њих изрази *пејоративност*. Нову стилску функцију турцизама ваља повезати и са Игњатовићевим пуристичким односом према овом типу позајмљеница: „Па какве су лепе те шокачко-српске песме, могао би се сваки уверити кад би кроз Славонију пропутовао. Леп, чист српски слог, без особитих туркизама” (1/89).

¹⁵ Тако мој лајбизмар у Каптолском сокаку имао је овакав цимер (1/24), од села до села, сокаком вођен или возен (1/91), Добили смо две собе са сокака (1/190). Турцизми нису ретки чак ни при опису мађарског облачења: Носио се као што се обично мађарски јурати носили: црне панталоне, црна атила, гајтанисан, мали калпак, крива сабља са црвеним гајтаном (1/209).

¹⁶ Уп.: ту ће се бадава тражити душевно богатство (1/67), Бадава, тај прелазак не да се препричати (1/86), Но бадава, мора и он са струјом даље терати (1/122), ал’ мушке нарави бадава је код њега тражити (1/188), Бадава сам дошао (1/202), бадава ће ту ко рећи (2/53) и сл.

6.1.1. Негативне конотације углавном имају Игњатовићеве хибридне изведенице са нетурском основом и суфиксом турског порекла *-лук*. Наиме, поред турцизама са овим суфиксом,¹⁷ и поред распрострањених хибридних речи,¹⁸ у *Мемоарима* Игњатовић активира и индивидуалне неологизме грађене по истом моделу, *хрватлук* и *прокаторлук*: Овде још то имао бих приметити да католичке вере Срби, Шокци, дали су и дају народу велики контингент тамбураша, нити им је у томе икада хрватлук сметати могао, нити ће им сметати моћи, и ма колико хрватске јежовите трудили се Шокце присвојити (1/89); које су више доносиле него какав мршав прокаторлук у провинцији, и то на коректнији начин (2/195). Шири реченични контекст несумњиво потврђује експресивност наведених изведеница.

Да су овакве хибридне изведенице заиста „неретко појачане стилске вредности” (Радић 2001: 132), најбоље показује пример именице *адвокатлук*, која свакако има снажну пејоративну нијансу: Давао је много на свој ранг и адвокатлук (1/166), тако Поповић махнуо се журналистике па се дао на адвокатлук (2/78). Наспрам ње, као семантички конкурентна, стоји стилски немаркирана изведеница *адвокатство*: Докторски град није се изискивао за адвокатство, а за чиновнике баш ни најмање (1/61). Управо у конкуренцији оваквих облика најбоље се уочава функција суфикса као семантичко-стилског интензификатора.

6.1.2. Такође хибридне, али без негативних семантичко-стилских примеса, јесу изведенице са суфиксом *-иџа*. Има их у *Мемоарима* са домаћом основом, и нису стилски маркиране: *бунџија* (1/228, 1/254), *трошаџија* (1/222, 2/28, 2/138, 2/183), *лармаџија* (1/224), *одборџија* (1/240). Из угла развоја српског језика занимљивији су мање распрострањени хибриди са несрпском творбеном основом: *вашарџија*: Саме вашарџије (2/173); *гитарџија*: Од гајдаша хегедаш, гитарџија, тамбураш и директор банде (1/92); *форшпонџија*: додуше слабо коме је наудио, ако тек не форшпонџијама које је рихтао (2/37). Очекивано је да је поред стилски необележених хибрида Игњатовић употребљавао и турцизме са суфиксом *-иџа*.¹⁹

6.2. Без обзира на то што је бирао углавном семантички прозирне турцизме, Игњатовић их је читаоцима понекад значењски приближавао наводећи као контактни синоним домаћу реч или другу позајмљеницу. Тако настаје *индивидуална катахреза*, оставрена кумулацијом синонима: Занатлија и мали трговац, бакал (1/101); био је већ у штабу као миралај, обрштар (2/75); дотерао да миралаја, мајсторства (2/75); Хасне, награде отуда нисам имао (2/181); Као што је био коњушар, џамбас, са коњима је вратоломне бравуре

¹⁷ Уп.: *јогунлук* (1/255, 2/199, 2/254), *калабалук* (2/150) *спахилук* (1/198), *шеретлук* (1/177, 1/178, 1/203) и др. Именица *бекрилук* (1/119) није потврђена код Шкаљића 1989, али јесте у РСАНУ.

¹⁸ Уп.: *кукавичлук* (1/169), *несташлук* (2/280) и сл. Мање је распрострањена, али је потврђена у РСМ, изведеница *раскошлук* (2/231). О овом типу хибрида в. Радић 2001: 131–140.

¹⁹ Уп.: *алваџија* (2/92), *бадаваџија* (2/194), *бостанџија* (1/147), *дуванџија* (1/206), *дуђанџија* (1/98, 2/282), *каваџија* (2/270), *саџија* (2/287), *симиџија* (1/148, 1/212, 2/42), *кавеџија* (2/178), *чаркаџија* (1/243, 1/252). Ни РСАНУ ни Шкаљић 1989 не потврђују лексему *каргаџија*: тако су их укебали војводске каргаџије (1/199).

чинио (2/158). Овај поступак могао је бити дотатно графостилистички истакнут употребом наводника као обележја мање обичних речи са функцијом додатног дочаравања аутентичности: мањи трговци, „бакали”, „дућанције” (1/98), „миралај”, обрштар турски (2/151).

7. Из наведених примера лако је закључити да Игњатовић у *Мемоарима* није позајмљенице употребљавао насумично и само у лексичкој изнудици, већ је њихова употреба најчешће била стилски предиспонирана и контролисана.

7.1. За горњу тврдњу најбоље доказе нуде пишчеви искази у којима активира синониме, обично напоре до домаћу реч и позајмљеницу, чиме постиже динамику у приповедању. Смењивање лексема *барјак* и *застава* у истом пасусу има управо такву стилску функцију: Наруче се барјаци са народном и земаљском бојом. Тако један дан са тим заставама [...] дођемо до музеја. [...] Земаљски барјаци вију се. Станем да говорим. До мене стоји и барјак држи Паја Путник (1/129). Док варијација лексема обезбеђује динамику исказа, понављање именице *застава*, у тренуцима пада пишчеве концентрације, води ка монотонији коју је осуђивала и класична реторика: која би покрај царској застави имала символ законитости у очима војника, јер у тим околностима за онај мах две заставе могле су једна покрај друге стајати. Против те две спарне заставе напред Стратимировићу не би могао успети (1/235).²⁰

Игњатовићев стилски поступак лексичке варијације на малом растојању у тексту несумњив је у великом примера, па се о њему може говорити као о једној од његових *стилских доминанти*. То илуструју следећи синоними:

- а) *бележник* : *нотарош*: Но, на моје удивљење јаве ми да сам изабран за варошког вице-бележника. [...] биће ту већ практикуса који ће ми потпомагати, само ја морам бити вице-нотарош, пунктум (1/164); постанем ја варошким вице-нотарошем (1/165);
- б) *гостионичар* : *бирташ*: Гостионичар каже да не може дати, јер је требало да смо то још синоћ наручили [...] Бирташ запита да л' намеравамо још дуже ту остати (2/177);
- в) *кројач* : *шнајдер*: Како ће ме и препознати у квекеру славног Лежмирског, првог ђачког и јуратског кројача [...] Лежмирски је био тип српског шнајдера у Пешти (2/181);
- г) *адвокат* : *одветник*: који га је радо имао и ценио за ваљана адвоката. [...] Такве одветнике нисам држао за друго већ за обичне прикаторе (2/261–262);
- д) *повесница* : *историја*: Са великим трудом, за оно доба са великим тежбама, тражио је изворе за повесницу српског народа. Написао је стару историју српску, написао новију овамо од Чарнојевића сеобе (1/48).

Из примера увиђамо једну правилност и једну тенденцију: правилност је да се при синонимско варирање Игњатовић по правилу остварује имени-

²⁰ Пишчев немар огледа се и у синтаксичкој структури примера.

цама, док је тенденција – са једним изузетком – да се прво наведе домаћа реч, што је било у складу са општим развојем српског књижевног језика у 19. в.

7.2. Од датих разликују се примери активирања контактних синонима, исписаних у пару у напоредној конструкцији, као у т. 6.2, или са синонимом у загради, чему Игњатовић прибегава у другом делу друге књиге *Мемоара*: На Атанацковића показивао прстом као на бунтовника (Rebell) (2/121); правдајући Ђоку да он није Krakehler (кавгаџија) (2/270). Овако је поступао Игњатовић чак и при цитирању туђег управног говора, где је контактни синоним сасвим неуверљив и ремети аутентичност и документарност „живих” речи: Стаматовић се врати, к мени приђе, и рече ми: „Немојте се враћати у Аустрију, [...] против нас је потера (Steckbrief) наређена” (2/152). У истом делу мемоара контактни синоними могли су бити ортографски раздвојени и цртом: Шимун је био правдозаступник – фишкар више спахилука (2/186).

Примери показују да су пред крај *Мемоара* позајмљенице или стране речи у функцији контактних синонима могле бити и граfiјско-ортографски неадаптиране. У томе делу пажњу привлачи пример у којем Игњатовић наступа са просветитељске позиције – позајмљеницу наводи у оригиналној граfiји, потом адаптирану, да би јој коначно прецизно утврдио и значење: Призваће нас преко придворног јурата – palotás-а. Палоташ је био јурат, придодат каквом табуларном референту као практикант (2/191).

8. Видљиво је, дакле, да су се поједини Игњатовићеви језичко-стилски поступци мењали и током писања мемоара. Стога је тешко утврдити и мотивацију за активирање синонима различитог порекла у читавоме тексту *Мемоара*, нарочито онда када су међусобно удаљени. Готово је немогуће прецизно установити да ли је у питању била жеља мемоаристе да свесно лексички варира исти појам или је међу синонимима он ипак осећао fine семантичке и стилистичке прелазе, који би се нпр. могли назрети у низу блискозначница *ћошак*, *угао* и *кут* у примерима:

- а) *ћошак*: Јерменин завуче се у ћошак друге собе (1/192); Којекуд по сокаци, по ћошкови, код механа (2/69); Код једног ћошка замолим да кола стану (2/167);
- б) *угао*: Где је столица била, у једном углу, мало даље стајао је један столчић (2/83); угао од сокака прам Дунава (2/195); преко пута на углу – „Код три хусара”, и још на другом углу – „Код Филингера” (2/264);
- в) *кут*: У куту између Саве и Дунава, где се обе реке пригрлиле (2/49).

Док се *ћошак* и *угао* појављују у истим синтагматским контекстима, везаним за производе људске делатности, у примерима *ћошак/угао собе* и *ћошак/угао (од) сокака*, лексема *кут* означава само угао који је створила природа, а активирана је и у другачијој синтаксичкој конструкцији, у синтагми са предлошко-падежном конструкцијом *између* + генитив.

Ваљало би истаћи да се у пару синонима *ћошак* : *угао* мотивација за селекцију лексике мора тражити и у непосредном тематском и реченичном

контексту. Тако је турцизам *ћошак* активиран у реченици посвећеној опису оријенталних обележја вароши, у којој су све именице истог порекла (*Којекуд по сокаци, по ћошкови, код механа*). Описујући, међутим, Вињерову европејску собу, мемоариста селектира домаће речи, међу којима је и *угао* (*Где је столица била, у једном угљу, мало даље стајао је један столчић*).²¹

9. На неопходан опрез при доношењу закључака о функцијама и стилској вредности позајмљеница у Игњатовићевим *Мемоарима*, али и другим делима, најбоље упућује читав спектар лексема са ширим значењем угоститељског објекта. Понегде су у питању само промене ортографских решења од прве до друге књиге, као у пару домаћих лексема *гостиона* и *гостијона*,²² понегде, пак, само различите фонетске адаптације позајмљеница, нпр. *кафана* и *кавана*,²³ али стилистичка анализа постаје све компликованија због пишевог увођења творбених дублета, нпр. *гостиони* *гостионица*,²⁴ а нарочито када се узму у обзир и све позајмљенице које имају блиско значење:

- а) *кафана*: Сима Игњатовић у кући у Будиму, „Код златног јелена” где је најзнаменитија кафана била (1/36), и поћем, дакле, до кафане где ме је мој фијакер чекао (1/179);
- б) *механа*: но пева за сретна пазара, ћара на вашару, на пијаци, под шатором, у механи, сваком који је добро пазарио (1/91); Којекуд по сокаци, по ћошкови, код механа (2/69);²⁵
- в) *чарда*: Кажу да се најрадије у чардама бавио (1/83);²⁶
- г) *ресторан*: Стани се у некој кавани, ресторану (2/277);
- д) *ресторација*: док су се други у театру, по баштама и ресторацијама забављали (2/187).

Да сада порекло позајмљенице не говори превише о територији коју мемоариста описује, показују прва два примера, у којима се помиње *кафана* и у Будиму и у Карловцима. Истовремено, *механа* је за мемоаристу очито сиромашнији, скромнији угоститељски објекат у односу на *кафану*, док *чарду* исправно везује само за тле тадашње Мађарске. *Кавана* и *ресторан* су, барем у једном примеру, и контактни синоними, али је однос између лексема *гостионица* и *кафана/кавана* још сложенији: Одсео сам у једној гостионици где је била и кафана (2/48); одсео сам увек у гостијону где је била такозвана славенска кафана (2/107); у каванама, гостионицама (2/263). На основу прва два

²¹ Уп. пример *асталчић* из т. 5.5.

²² Уп.: Једаред ућем у малу гостиону (1/59); И ја сам се међу њима кадикад у тој гостиони налазио (1/123); ту са Пајом у једној гостиони преноћим (2/42), 2/221) : Била је у то доба једна гостијона у Карловци, у Стаматовићевој кући. Ту су долазили отмени (2/36); он ме нуди да заједно у гостијони ручамо (2/263).

²³ В. ниже наведене примере.

²⁴ Уп.: одсео сам увек у гостијону где је била такозвана славенска кафана (2/107) : Одсео сам у једној гостионици где је била и кафана (2/48).

²⁵ РСАНУ уз лексему *механа* даје синониме: *гостионица*, *крчма*, *кафана*. Шкаљић 1989 као синоним за лексему *механа* наводи лексему *крчма*, док уз лексему *кафана* не даје синоним.

²⁶ РМС наводи значење: #гостионица на друму изван села у којој одседају путници; крчма на мацарској пусти”. Бошков у речнику мање познатих речи из *Мемоара* наводи: „гостионица, крчма на друму између насеља, друмска крчма”.

примера видљиво је да је *гостионица* шири појам од *кафана*, јер подразумева и преноћиште, што се не може закључити из трећег, у којем су ови појмови изједначени. Коначно, наредни пример показује да у Игњатовићевом низу лексема има и значењских разлика везаних за аспект отмености, и да је на тој скали као најпрестижнија виђена – *гостионица*: Одлазили смо у различне каване и гостионице по ћефу, по приликама и по могућству џепа. Долазили радо пред вече у неку грађанску, чисту, и јако похођену гостионицу на пијаци св. Севастијана, па у кавану – преко пута на углу – „Код три хусара”, и још на другом углу – „Код Филингера” (2/264).²⁷ Гледано скупно, чини се да се ипак односи између превеликог броја лексичких конкурената мењају, те да зато читаоцу смисао понекад измиче.

10. Лингвистичка и лингвостилистичка анализа Игњатовићевих *Мемоара* показале су да позајмљенице у њима нису активирани само у ауторовој лексичкој изнудици због слабијег познавања матерњег српског језика, већ да имају различите стилске функције. Најчешћа функција је миметичка, да актуелизују односно верно опишу догађаје и личности, да обезбеде документарност кроз уверљиво дочаравање прошлих времена и локалне средине. Друга функција, у ређим примерима хибридних лексема са суфиксом турског порекла *-лук*, јесте истицање пејоративне значењске нијансе, где управо суфикс преузима задатак семантичко-стилског интензификатора.

Као и други представници књижевне епохе којој је припадао, попут Јована Суботића на пример (Милановић 2014), и Јаков Игњатовић је тежио стилској варијацији исказа, што је остваривао првенствено кроз увођење конкурентних језичких средстава, творбених дублета и синонима, на малом растојању у тексту.

Ранији груби закључци о Игњатовићевом књижевном опусу, који је „варварским језиком помућен” и „с милионима провинцијализама”, изведени без икакве лингвостилистичке анализе, ометали су и увиђање финих семантичких прелива при пишевом активирању позајмљеница. Њих је могуће ваљано анализирати и одредити им стилематичност и стилогеност само у (кон)тексту, узимајући у обзир све корелације које остварују са другим парадигматским јединицама.

ИЗВОРИ

Јаков Игњатовић, *Мемоари (1)*, Нови Сад – Приштина: Матица српска – Јединство, 1989.

Јаков Игњатовић, *Мемоари (2)*, Нови Сад – Приштина: Матица српска – Јединство, 1989.

²⁷ Из осталих примера то се не види овако јасно: Тај спис ми је пропао у Буни, [...] у гостионици Топаловића (1/65); како стигнем у Нови Сад, запитам за најближу гостионицу (1/146); Исто вече заједно смо у гостионици вечерали (2/150).

ЛИТЕРАТУРА

- Бошков 1989:** Живојин Бошков, „О језику Јакова Игњатовића”, у: Јаков Игњатовић, *Мемоари (1)*, Нови Сад – Приштина: Матица српска – Јединство, 365–379.
- Вуловић 1952:** Светислав Вуловић, *Критике и огледи*, Београд: Ново поколење.
- Геземан 1934:** Герхард Геземан, *Српскохрватска књижевност*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- Деретић 2007:** Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд: Sezam Book.
- Милановић 2014:** Александар Милановић, *Језик Јована Суботића*, Београд: Чигоја штампа – Филолошки факултет.
- Радић 2001:** Првослав Радић, *Турски суфикси у српском језику са освртом на стање у македонском и бугарском*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РМС:** *Речник српскохрватског књижевног језика*, 1–6, Матица српска (– Матица хрватска), Нови Сад (– Загреб), 1967–1976.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–18, Београд: Институт за српски (српскохрватски) језик САНУ, 1959–2010.
- Савковић 1952:** Милош Савковић, *Огледи*, Београд: Просвета.
- Скерлић 1953:** Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Београд: Рад.
- Шкаљић 1989:** Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

Aleksandar Milanovic

THE STYLISTIC ASPECT OF THE BORROWED WORDS
IN MEMOIRS BY JAKOV IGNJATOVIC

Summary

The work shows, via linguistic-stylistic analysis of the borrowed words in Ignjatovic's *Memoirs*, that these words are not only activated in the author's lexical zugzwang due to the poor knowledge of the mother tongue, but they also have different stylistic functions. The main function of theirs is to provide documentary quality via veritable depiction of the past times, local area and people in it. The author also aimed at the stylistic variation of the expression, which was accomplished via the introduction of derivational doublets and synonyms at a small distance in the text.

Снежана П. ВУЧКОВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 12.12.2013.
Прихваћен: 22.02.2014.

ИНОВАЦИОНИ ПРОЦЕСИ У ИСТОРИЈИ ТВОРБЕНОГ
СИСТЕМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА – ДОПРИНОС
ПРЕДСТАВНИКА СТИЛА ПЛЕТЕНИЈЕ СЛОВЕС
(на примерима из *Похвалног слова светом кнезу Лазару
Андонија Рафаила*)**

Лингвостилистичка анализа придевских сложеница са суфиксом *-тељъ* врши се на материјалу *Похвалног слова светом кнезу Лазару* Андонија Рафаила. Испитивање њихове стилематичности, односно стилогености проведено је са циљем да покаже колико је новине и инвентивности овај узорни представник српског стила плетеније словес унео у своје стваралачко прилагођавање византијским узорима.

Кључне речи: плетеније словес, исихазам, Андоније Рафаил, придевске сложенице, епитети

1. Панегирички стил плетеније словес представља наслеђе стила античких реторичара у византијском периоду развика грчке литературе одакле је превођењем и угледањем пренесен и у српске средњовековне хагиографије (Доментијан, Теодосије, Данило II и његови настављачи) и похвална слова. Његову филозофску основу чинило је исихастичко учење, те је свесна и намерна сакрализација језика у списима његових главних представника проистацала из исихастичке представе о јединству речи – Логоса и божије суштине. Стилизација уметнички обликованих текстова настала је из потребе да аутор што верније представи образ подвижника и што наглашеније прикаже светост којом се он овенчао. У појединачном и временом тражило се опште и вечно – те се прибегавало другачијем начину изражавања, свесном отклону од разговорне речи. Плетеније словес као стил једне идеје и једне естетике развијен је на веома брижљивом односу према језику, његовој звуковној

* snezanabaukvuckovic@gmail.com

** Рађено у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси (178006)*.

страни, нијансама његове семантике, на трагању за речју, гомилању епитета, синонима, бројним алитерацијама, играма сазвучности, синтаксичким паралелизмима итд. Познање божије суштине није се достизало разумом, већ срцем и вером, у сфери ирационалног постојања човека.

1.1. Језик Антонија Рафаила, писца *Похвалног слова светом кнезу Лазару*¹, један је од узорних представника овог стила. У основици Антонијевог књижевног писања налазе се српскословенски језички обрасци, заједно са склоношћу ка подешавању израза узорним византијским делима истог жанра. О смисаоној оријентацији овог казивања ка исихастичким учењима сведоче Рафаилови аутопоетички искази. О свом надахнућу Рафаил говори на почетку *Слова* и каже да је Бог отворио **ДОУХОВНОЕ БОЖЕСТВЕННОМЪ СЛОВЪ ОКО** и да је **ЪМЪ УТЪ СРЪДЦА МІСЛІЮ ВЪ ДѢЛО ПОСІЛАЕМЪ** да се **УТЪ МЫСЛНАГО РАЗОУМА КЪ ЧУВСТВЕННОМЪ ГЛАСОУ** Лазару сплете **ГРОУВОПЛЕТЕННОЕ СЛОВО**. Такав је и његов исказ да Лазар у ризницу унутарањег ума мислено око упућује (**ВЪ ВНОУТЪРІНАА ЫМЪ СКРОВИЦА МЫСЛНОЕ ПРОТЕЗАЕТЪ ОКО**) и сл. Овакви ставови у вези су са исихастичком идејом да се божија суштина не може речима исказати и да је исихастичко „безмлвије” заправо потрага за правом речју, за њеном тајанственом суштином. Међутим, поред тог, за писце ове епохе типичног преузимања византијских идеја, симбола, пренесених значења, синтаксичких склопова, творбеног калкирања и сл. – Антоније је и веома инокосан у погледу стилске структурације језичке форме свог израза.

У оквирима средњовековне поетике која почива на заједничком канону изражајних средстава лингвокултуролошког круга *Slavia Orthodoxa*, Антоније Рафаил је новину и инвентивност донео првенствено грађењем бројних придевских сложеница које представљају личну особеност његовог стила. Придевским сложеницама употребљеним у функцији епитета аутор постиже повишавање стилског нивоа казивања и посебно осветљава и наглашава какву особину појма који жели одредити. Украшавајући маштовитим и сугестивним стилемама именичке појмове он се користио творбеним поступцима којима у повесму српскословенске лексике изналази бројне семантичке слојевитости. Према истраживању професора Ђорђа Трифуновића скоро половина од близу 200 именичких и придевских сложеница А. Рафаила нема потврде у другим делима старе српске књижевности (Трифуновић 1976: 152).

1.2. У овом раду ми ћемо се осврнути само на један Рафаилов језичко-стилски поступак, који је за њега веома особен – а то је употреба придевских сложеница са сложеним суфиксом *-tebъnъ* додатим на глаголску основу у другом делу сложенице. Предмет нашег занимања биће начин настанка овог типа епитета, са указивањем на то која је лексика и која творбена средства су учествовала у њиховој творби, као и праћење њихове синтагматске спојивости, односно начина на које се таквим лексичко-творбеним избором постиже стилска надградња овог уметнички обликованог текста.

¹О језику, стилу, познатим преписима и издањима *Похвалног слова светом кнезу Лазару* Антонија Рафаила, насталом око 1420. године, в. Трифуновић 1968. и Трифуновић 1976. (из којег смо и преузели примере који су предмет наше анализе).

2. Најпродуктивнији тип Андонијевих придевских сложеница је онај изведен прасл. простим придевским суфиксом *-ьнѣ*. Придевске сложенице суфиксирание сложеним суфиксом *-тельнѣ*, које су и предмет нашег занимања, забележене су код Рафила искључиво код оних композита које у функцији друге компоненте имају глаголску основу и то је оно што их чини специфичним у односу на сложенице суфиксирание суф. *-ьнѣ* који такође може бити додат глаголској основи (нпр. **благочѣстыволюбьнѣ** (трикомпозита), **высокородьнѣ**, **добровѣсходьнѣ**, **лѣвовьратьнѣ**, **слѣзородьнѣ**, **троудолюбьнѣ**), али је чешћи случај да се јавља као елемент других творбених типова (најчешће творбеног типа *пomen + пomen*: **внсерошьвразьнѣ**, **доброгласьнѣ**, **присноживотьнѣ**, итд.). Поред ова два творбена типа, у *Похавалном слову светом кнезу Лазару* налазимо и малопродуктивне придевске сложенице изведене прасл. суфиксом *-ивѣ* (свега три композите: **благочѣстивѣ**, **сладокопѣснивѣ**, **христолюбивѣ**), *-итѣ* (**вѣселомѣнитѣ**, **высокомѣнитѣ**, **тѣзонѣнитѣ**), *-ьн-атѣ* (**звѣздоперьнатѣ**), *-ьскѣ* (**чрѣповавьничьскѣ**).

2.1. Творбени тип композита суфиксираних суфиксом *-тельнѣ* додатим на глаголску основу друге сложеничке компоненте није у старословенском језику био продуктиван, а већу продуктивност данас има у руском језику (упор. рус. *землечерпательный*, *кровопускательный*, *благожелательный* и сл.). У грађи коју даје Цет из српскословенских извора, овај творбени тип није изражено продуктиван, а више од половине наведених придевских сложеница са суфиксом *-тельнѣ* извор имају управо у Андонијевом делу, те можемо закључити да је грађење овог типа придевских сложеница лична одлика Андонијевог стила (Цет 1970, в. регистар: стр. 138–318).

Настао поступком перинтеграције – тако што се суфиксална творбена морфема издвојила из основинске речи (именице изведене агентивним суфиксом *-tel'ь*) и прикључила простом придевском суфиксу *-ьнѣ* (*gubiti* → *gubitel'ь* → *gubiteljнѣ*) – суфикс *-тельнѣ* постао је самосталан творбени елемент кад се почео јављати и изван сфере своје првобитне употребе и слободно додавати директно на глаголске творбене основе. Из историје старословенске творбе знамо да је суфикс *-tel'ь* био један од продуктивнијих суфикса за творбу именица са значењем *nomina agentis*. Он, међутим, у српскословенском језику већ унеколико губи продуктивност (у конкуренцији са суфиксима *-ьсь* и *-ьникѣ*), те се и код Андонија јавља у свега неколико именичких изведеница (**ревнитель**, **родитель**, **заседатель**, **промыслитель**, **краситель**), као и у две именичке сложенице (**вѣседрьжитель**, **нѣвестокраситель**). Међутим, Андоније потпуно инвентивно користи његову агентивну семантику дајући га у саставу сложеног придевског суфикса *-тельнѣ* у структури сложеница са глаголском осномом у функцији друге компоненте. Придевске сложенице са суфиксом *-тельнѣ* одређују у Андонијевом тексту именицу потенцирајући њена својства са агентивне стране. Агентивна потенција коју овај суфикс уноси у придевске сложенице поготово је очигледна у поређењу са придевским суфиксом *-ивѣ* који је на прасловенском нивоу такође носио агентивну семантику. Овај суфикс био је у стсл. епоси продуктиван, али ипак мање распрострањен него суфикс *-ьнѣ*: разлог је у већој одређености његовог

првобитног „агентивног” значења наспрам „универзалности” и општости значења придевског суфикса *-ьнѣ* (Јефимова 2006: 279). Разлика се и данас добро види у изведеницама од исте творбене основе (упор. стсл. **ЛЪЖЬНЪ** : **ЛЪЖИВЪ**, срп. *лажан* : *лажљив*). Код Андонија је суфикс *-ивъ*, због конкурентности са много продуктивнијим агентивним суфиксом *-теьнѣ*, остао малопродуктиван (**ХРИСТОЛЮБИВЪ**, **БЛАГОЧЪСТИВЪ**, **СЛАДКОПЪСНИВЪ**). Споменута универзалност, односно општост значења најпродуктивнијег прасл. придевског суфикса *-ьнѣ* била је, претпостављамо, разлог перинтегративног процеса којим су настајали нови, сложени суфикси *-теьнѣ*, *-льнѣ* (**ВЫСОКОРАСЛЬНЪ**, **НОВОРАСЛЬНЪ**, **ПОХВАЛОРАСЛЬНЪ**), *-итьнѣ* (**ХРИСТОМЕНИТЬНЪ**), те је овај суфикс већ унеколико граматикизован и има структурну функцију превођења у класу придевских речи.

У суфиксираним сложеницама синтагматско творбено значење делова сложене основе експлицирано је семантичко-категоријалним значењем суфикса који истовремено са слагањем улази у творбени процес. Творбено значење које суфикс *-теьнѣ* уноси у значење сложенице синонимично је оном које су старословенском језику имали адјективизирани партиципи. О томе данас сведоче и руски примери синонимије партиципа и придева изведених овим суфиксом: *желаемый* и *желательный*, *волнующий* и *волнительный* и сл. Специфичност особине изражене партиципом, за разлику од оне која се изражава правим придевом, била је у томе што она, и зависно од природе самог партиципа, увек у извесној мери чува своју везу са значењем радње, односно процеса. То приписивање радње као сталне особине неког именичког појма носио је и сложени придевски суфикс *-теьнѣ*. Међутим, да би се размотрило значење сложеница са датим суфиксом, у анализу се мора увести и питање синтаксичко-семантичког односа делова придевске композите који и формира њено основно значење. Полазећи од ове поставке утврдили смо да се у грађи из Андонијевог *Слова светом кнезу Лазару* издвајају два основна типа: *одредбене* и *допунске*. Код придевских сложеница које сам сврстала у групу одредбених (нпр. **БЛАГОНАКАЗТЕЛЬНЫКЪ ВЪСЪДИ** тј. „речи које *благо поучавају*”, **ВЕСЕЛОЗРИТЕЛЬНАА ОГРАДА** – у опису зидања Раванице: „*веселоизгледна*” тј. „која се *радо гледа* (због своје лепоте)”, **ЖИВОГРЪИТЕЛЬНЫ ПЛАМЕНЬ** – „пламен који *живо греје*”) анализа делова сложене основе из које се изводи семантичка интерпретација упућује на адвербијално одређење глаголске основе уобличене помоћу суфикса *-теьнѣ*, што можемо карактерисати као иновативан творбени поступак, будући да у Андонијевом језику, према истраживању И. Грицкат „нема онолико честог истицања и богатог орнаментирања глаголских речи помоћу прилога колико би се то могло очекивати када је у питању познати стил одговарајућег времена. Епитети који представљају новоизнађено смисаоно одређење управне речи, или новосаграђену реч [...] чешће стоје уз именицу, укључујући и глаголске именице” (Грицкат 1984: 11–12). Поред већ поменутих сложеница у којима налазимо начинско адвербијално одређење, Андоније се користи и другим могућностима оваквог одређења радње: сложенице **КАМЕННОТАКАТЕЛЬНИ КРОУГЪ ПСТАВЕ**, **СТРЪЛОТКАТЕЛЬНОКЪ ОУВРОУСА ПОКРИВАЛО** својим значењем упућују на средс-

тво којим се радња у другом делу сложенице врши; **връхокрительны камень от гроба, въздохплавателный и невокретни илекторь, деснозвательни соудь** – на место; **приснозвательный свѣтъ** – на време, итд. Суфикс *-telъnъ* овакво адвербијално одређење глаголске основе посведочене у другом делу сложенице само експлицира у смислу атрибутивног одређења именичког појма као оног „који се карактерише вршењем дате радње као своје сталне особине или способности, могућности, потенције” (**острозрительны орьль, дрехлопрозевательный цвѣтъци** „*тужнопроцветало цвеће*”) или оног „на којем се врши оно што глагол у творбеној основи значи” (**вѣтроколѣвательна оума моего трѣсть** „*ветроповијајућа трска ума*”). У групу допунских сложеница спадају пре свега оне објекатског типа: **аггелозвательны глась** „глас који анђеле призива”, **гровохранительныйок мѣсто** „место које гроб чува”, **окораспрезательныйок орудик** „далекометно оружје” и сл. У групу допунских сложеница спадале би и конструкције дативног типа: **богополоучительные мощи** – „мошти богу послане”, **плѣтистенательныйок житик** – метафорично „тешак живот, живот у коме **плѣтъ** тј. тело пати” и сл.

2.2. Наведени синтагматски спојеви показују како је велике лексичке и творбене могућности српскословенског језика Рафаил обогатио једним наглашеним поступком свесног творбено-семантичког избора који води од првобитног синкретизма значења ка широком простору многозначности. Начин настанка ових епитета, као фигура грађених коришћењем граматичких средстава који припадају морфолошко-творбеном нивоу језика, открива и Антонијев свесан поступак наглашене стилематизације датих језичких јединица. У овој похвали он се користи бројним стилским фигурама, којима се на овом месту нећемо бавити², али је за његов стилски поступак, како је то већ утврдио проф. Трифуновић, веома карактеристична честа употреба метафора утканих у шире, сликовите представе (Трифунвић 1968: 316). Изразита метафоричност је и основна стилогена вредност придевских сложеница које су предмет наше анализе. Рафаилова жудња за апстракцијом, настојање да разгради конкретност и материјалност света који описује, свој најлепши израз има управо у наведеним придевским сложеницама у којима једним, по својој природи партиципским кондензовањем, постиже изразиту прегнатност свог израза, да би истовремено из њих, као из каквог запечаћеног свитка, развио широку метафоричну слику.

Необичност ових метафора потиче и отуда што Рафаил у оквирима једне речи, односно једне синтагме спаја веома неуобичајене лексичке елементе, каткад и околиналне, али зато веома стилогене. Навешћемо неке од примера: **десноувѣтекательны кроугъ подвига** (*деснотекући круг* (подвига) – онај који на десну тј. страну добра тече); **звездосіательныйок чрънило** (мастило којим је писано име Лазарево у „горњој књизи”, сија попут звезда); **седморительно око** Духа Светог; Лазарев родитељ импум рукама, **сладкозрительным расоужденіа окомь и разоума трѣстію** младићу благородност описује; светиљку хришћанства Антоније жели украсити огњем распаљене вере која је

² в. Грицкат 1975.

као **вѣздоухоплавателны илекторъ** (тј. *небокретни ћилибар*); зидање Раванице је **горѣтрѣвователно шѣствіе**, њена основа се одева **бисерокрасителнымъ крѣста вѣнцемъ**, обложена је **каменоткателнымъ поставе кроугомъ** и има **веселозрителноу оградоу**; Андоније **вѣтроколѣвателномъ (оумѣ моего) трѣстію** поглавље похвале распростире, итд. Сажетост израза удружену са веома развијеном метафоричном сликом налазимо, на пример, и у Рафаиловом опису продирања Турака на тло српске земље: **шблакоподобнимъ же шбразомъ авіе соудѣ и соудѣ невѣздържљиво, сладчаншомѣ иже въ звѣздахъ шбразѣ слънца. стрѣлоткателнымъ шбрѣса покриваломъ, шдѣвають кѣтѣство**. – „(Агарјани) облакоподобним изгледом, одмах овде, незадрживо, слађем међу звездама изгледу сунца, стрелама тканим покривалом убруса, оденуше природу”. Страдалничко поље (**волѣзънное поле**), са невесело исцветалим цветовима (**дрѣхлопрозевателныи цвѣтъци**), покривено је маглоликим облаком туге (**мглообразнымъ сѣтованіа шблакомъ**), итд. Да је Рафаил на овим местима посезао за развијеним реченичним обликом приповедања изгубио би сву оригиналност, језичку и смисаону прегнатност ових поређења и приближио своје казивање народном језичком изразу. Да бих ово илустровала, осврнућу се само на један одељак *Слова* – онај у којем Рафаил описује Лазарево зидање Раванице. У епској песми са истим именом каже се како је Лазар, попут других српских вођа, намислио градити задужбину – „Хоћу градит цркву Раваницу / У Ресави крај воде Равана; / ... ударићу темељ од олова, / па ћу цркви саградити платна, / саградићу од сребра бијела ...” – и како га је Милош поучио да сагради цркву од камена, јер „од камена ником ни камена”. Колико је овај опис идејно, језички и стилски различит од Рафаиловог писања! У Рафаиловом похвалном слову Лазар не зида због равнања са другим српским главарима, већ је вођен „жељом побожности”: „И крѣозрителнимъ божанске вере огњем за црквену природу одозго рапали се њему пламен”. Он „*благорастворенимъ ваздухомъ врлина* ка започињању црквене основе наду упућује”. Раваница се диже на „равном месту савршенства”, као што стоји у јеванђељу (а не на месту крај воде Равана), тако што Лазар „грађења пучину веслима рукодејства с Богом (за)почиње пловити” и тако одмах „божанским весељем достиже *пристаниште каменог ткања*”. Андоније се не зауставља, као народна песма на каменој основи цркве, већ њен „*каменоткателни поставе круг*”, украшава „*веселоизгледном оградом*” и „побожност узлазећу на небо лествицу крѣста са духовним радовањем на том врху утврди. А по њој анђели, телима је покривајући, са земље горе на небо узлећу, и звездокрили одозго полагају по њој к нама силазак...”, итд. (превод према Јовановић 2000: 111).

Из високог стила Андонијевог писања изостављена је свакодневна, разговорна лексика, војна и привредна терминологија, историјске личности, ковски јунаци. Реторичка орнаментизација ове прозе служи да приповедање изведе из конкретног историјског контекста и постави га у раван ванвремене борбе добра и зла, светог и земаљског, светла и таме.

3. Иако је Андонијев стил грађен на прилагођавању словенског – грчком језичком и стилском изразу, у разматраним придевским сложеницама

употребљеним у функцији епитета Андоније Рафаил показује веома изворно, самоникло надахнуће и мајсторство.

3.1. Придевским сложеницама суфиксираним суфиксом *-telъnъ* додатим на глаголску основу друге сложеничке компоненте приступили смо најпре са граматичких позиција, указивањем на начин настанка ових фигура, са разматрањем која је лексика и која су творбена средства учествовала у њиховом грађењу. Анализа је показала да је творба овог типа придевских сложеница лична одлика Андонијевог стила и да он веома иновативно користи семантику ових сложеница дајући их у саставу атрибутивних синтагми у којима је именички појам агентивно потенциран и обележен.

3.2. Лингвостилистички ниво анализе показао је Андонијеву иновативност и у стилској надградњи овог текста. Стилистичка структурација форме његовог језичког израза постигнута је свесним лексичко-творбеним избором којим он у веома необичним синтагматским спојевима гради језички прегнатне, али истовремено веома стилогене, развијене и оригиналне метафоричне слике.

ЛИТЕРАТУРА

- Грицкат 1975:** И. Грицкат, О неким стилским фигурама у похвалама кнезу Лазару, *О кнезу Лазару* – научни скуп у Крушевцу (1971), Београд: Филозофски факултет, Одељење за историју уметности, Крушевац: Народни музеј, 271–276.
- Грицкат 1989:** И. Грицкат, Из историје употребе адверба – према грађи у похвалама кнезу Лазару, Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 19/1–2, 5–14.
- Јефимова 2006:** В. С. Ефимова, *Старославјанская словообразовательная морфемика*, Москва: Институт славяноведения РАН.
- Јовановић 2000:** Т. Јовановић, *Стара српска књижевност. Хрестоматија*, Београд: Филолошки факултет, Крагујевац: Нова светлост, 106–119.
- Трифунковић 1968:** Ђ. Трифунковић, *Српски средњовековни списи о кнезу Лазару и косовском боју*, Крушевац: Багдала, 292–310.
- Трифунковић 1976:** Ђ. Трифунковић, Слово о светом кнезу Лазару Андонија Рафаила (Епактита), *Зборник историје књижевности*, Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, књ. 10, 159–174.
- Цет 1970:** R. Zett, *Beiträge zur Geschichte der Nominalkomposita im Serbokroatischen. Die altserbische Periode*, Köln – Wien : Böhlau Verlag.

Snezana P. Vuckovic

THE INNOVATIONAL PROCESSES IN THE HISTORY OF DERIVATIONAL SYSTEM
OF THE SERBIAN LANGUAGE- THE CONTRIBUTION OF THE REPRESENTATIVES
OF THE *PLETENIA SLOVES* STYLE (WITH THE EXAMPLES OF THE LAUDATORY SPEECH
TO TZAR LAZAR BY ANDONIUS RAFAILUS)

Summary

Linguistic-stylistic analysis of complex adverbials made by adding the suffix *-telъnъ* was performed on the corpus of the Laudatory speech to the holy tzar Lazar by Andonius Rafailus. The examined stylistic and stylogenic values of these complex words indicated the innovativeness of the author concerning lexical-derivational choice present in the emergence of this type of complex adverbials as well as stylistic structuration of the form of these linguistic units. Although this study contains creative adjustment to the Greek role models, many characteristics of Rafailo's language and style stem from his original inspiration.

Славко Ж. СТАНОЈЧИЋ*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 15.01.2014.
Прихваћен: 22.02.2014.

ЦИЉНОСТ КУМУЛАЦИЈЕ ЛЕКСИЧКИХ ПОЗАЈМЉЕНИЦА У ПИСАНОМ ДИСКУРСУ

Рад** износи резултате ауторове анализе вредности уопштавања слике о оштепеном облику једног књижевног језика, које декларише нормативна лингвистика. На основу испитивања начина на које познати београдски писац Сл. Селенић гради језички идентитет јунака свога романа, посебно у области употребе позајмљеница, аутор формулише закључак да такав облик језика има врло ограничене могућности постојања, да је ограничен на узак круг говорника чији се језик ослања на писану форму језика.

Кључне речи: циљност, позајмљенице, кумулација, српски језик, писани дискурс, планирање језика, језички идентитет, Слободан Селенић

1. Реферат је у области која би се, у једном условном смислу, могла означити као анализа *индивидуалног планирања* језика, чији су резултати понуђени укупној језичкој пракси једне културне средине. Као такав, с обзиром на атрибут који сам употребио уз појам језичког планирања, реферат би могао бити сврстан у неку средину међу дисциплинама које се, у оквирима опште лингвистике, дефинишу као *социолингвистика* и *психолингвистика*. Замишљена анализа, наиме, узима у обзир и материју прве дисциплине – *друштвене услове* у којима се врши рецепција понуђене језичке материје, као што подразумева и констатовање *језичке компетенције*, као појма који подразумева све способности појединца у схватању језичког знака (значи – од граматичке, дискурсне, културне до текстуалне компетенције), што је материја друге дисциплине.

Чињеница да се налази негде између ове две дисциплине одређује и методологију разматрања језичке материје, али и полазни став њеног истраживача. Он је у констатовању да конкретни писац циљно ствара свој текст да је, у овом случају, његов циљ стварање језичког израза који ће бити типичан

* slstanojcic@gmail.com

** Рад је у оквиру пројекта 178014: *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

за београдски језик а да је средство изградње тога језика и кумулативна лексике страног порекла, заснована на провереним реалијама.

Ово приказујем, разуме се, на ограниченем броју одабраних примера, у изабраном исказу који задовољава критеријуме компетентног ствараоца у (писаној) језичкој пракси једне културне средине. А историја језика у такве ствараоце, за београдску културну средину, одавно је сврстала писца Слободана Селенића (1933–1995).

2. Зато, када је реч о законитостима које управљају развојем језика у контакту, а у области истраживања индивидуалног доприноса језичкој култури средине, можемо узети за пример солидног оперисања лексичком материјом која се нуди датој културној средини – баш језик ликова чији језички идентитет гради овај писац у роману „Очеви и оци”.

Природно – лексика ликова има све три могуће категорије свога порекла.

- (1) Прва категорија састоји се – од *домаће лексике*, која подразумева лексеме из књижевног (стандардног) језика заснованог на познатој народној бази (новоштокавски дијалекат), али и лексеме из других „домаћих” слојева језика (дијалектизми, провинцијализми, па и – лексика из ранијих књижевних језика, до епохе модерног језика).
- (2) Друга категорија састоји се – од лексике која се означава као *позајмљеница*, дакле потпуно адаптирана страна лексика (в. Сапир 1992: 145–155 и Јул 1997: 65–70).
- (3) Трећа категорија састоји се – од *оригиналне лексике других језика*, било да је употребљена у контексту српске реченице, било да је *наратор-лик* (или једноставно – *лик*) употребљава у контексту реченице дотичног страног језика. У овом роману, наравно, пре свега је то – енглески језик (Норис 1993: 94–101).

Иако се у оквиру тумачења процеса усвајања лексике других језика и трећа категорија налази у оквирима теме овога научног састанка, ја ћу се са задржати само на другој категорији, па ћу указати на њене специфичности у дискурсу овог београдског писца, наравно – на ограниченем броју и ликова, и лексема које је писац употребио за изградњу њиховог идентитета, узимајући их из језика Београђана.

3. (а) Као типичне примере за указивање на пишчево студиозно планирање језика и његових слојева насталих као резултат деловања закона језика у контакту, навешћу неколико лексичких позајмљеница које су немачког порекла, као што су:

сатљик 45 – као у дискурсу:

Одан својој вољеној белој кафи, он никада није ставио примедбу на то што Нанка дан почиње малим *сатљиком* клековаче (45),

– у којем је несумњиви историзам *сатљик*, који Речник МС (књ. 5, 1973) обележава као позајмљеницу из немачког језика, са значењем: „стаклена бочица од 1/8 литра из које се пије ракија” и синонимима: *сајтлик*, *чокањ*;

бирџуз 11–12 – као у дискурсу:

Бристолски универзитет је у часу мога доласка био мали, тако да су се сви, и undergraduate-и и postgraduate-и, нарочито на истом Department-у дружили, у "Victoria Rooms"-у, у чајницама, *бирџузима* и на спортским теренима (11–12),

– у којем је одомаћени германизам који Речник Матице српске (књ. 1, Нови Сад, 1967) дефинише као вулгаризам, даје са примером из Топићевог језика и упућује на именицу *бирџија*, опет као позајмљеницу из немачког, распрострањену у народном језику и са значењем *крчма*, *гостионица*. Јасно је да је ова именица у Селенићевом језику нормални језички знак номинације појма "скромна, јефтина гостионица";

халбцилиндер 9, 72:

Ја сам обучен по моди бечких студената, моди већ и у Бечу, те 1924. године, увелике демодираној – штап, *халбцилиндер* (9). – Лондонски сити препун ужурбаних људи у *халбцилиндрима*, црним сакоима, пругастим панталонама (72);

шиндлер 5 – као у дискурсу Стевана Медаковића:

И до њега се стиже или широким, белим степеницама, сада напрслим и окрњеним, или "*schindler*"-ом који као нека матора, сипљива магарица, споро и мрзовољно, али још увек безбедно, вуче претешке кираџије до њихова одредишта (5),

– са личним именом "*Schindler*" које је претворено у заједничку именицу "*шиндлер*", а означава појам лифта који је произвела немачка фирма с тим личним именом. Наравно – овако конкретизован назив појма "лифт" типично је средство приближавања текста управо Београђанима генерација које су познавале предмете, локалитете, осећања који су означени у роману употребљеном лексиком описане врсте (историзми).

milchbrot 44, 45 – као у дискурсу лика "Стеван Медаковић" у којем – по фабули – описује лик свога оца Милутина, "Србина из прека", који је прешао као "родољубиви трговац из уређеније и у много чему безбедније Аустро-Угарске... у још оријенталну и видљиво заосталу Србију зато да би му се деца родила у слободи, у својој земљи, а не аустријској прђији (42), у примеру дискурса:

Милутин је свако јутро пио белу кафу са *milchbrot*-ом (44). – Одан својој вољеној белој кафи, он никада није ставио примедбу на то што Нанка почиње дан малим сатљиком клековаче, што уместо *milchbrot*-а и *бутера* доручкује сира и лука (45),

– са (и графички) директним германизмом *milchbrot*, као и посрбљеном позајмљеницом такође из немачког језика (*бутер*), који као и много других германизама служи Сл. Селенићу за временско и просторно идентификовање социолингвистичке средине као средине у непосредном контакту српског језика са немачким, у датим историјским условима егзистенције значајних делова српског народа у оквирима аустријског царства¹. У грађанском слоју

¹ На пример, историја књижевног језика каже: „Део српског народа који се крајем XVII века нашао у границама Хабзбуршке Монархије суочио се са разрађеном цивилизацијом препуну

београдских говорника прве половине XX века немачка реч *milchbrot* широко се употребљавала у посрбљеном облику *милхброт* или *милихброт*, које Речник Матице српске (књ. 3, 1969) дефинише као „нем.[ачки] варв.[аризам] колач умешен с млеком и јајима”.

4. (б) Или ћу навести лексичке позајмљенице које су енглеског порекла, као што су:

батлер 51 – као у примеру дискурса:

”Life after all” – чујем Graham-ов глас помешан са веселим звецкањем кинеског порцулана о сребрни послужавник на коме *батлер* управо приноси чај – is an affair of charm...” (51),

– где се налази у дискурсу реминисценција лика „Стеван Медаковић”, као типичан одомаћени англицизам (< енгл. *butler*) за специфичног угоститељског радника, који на српским просторима аутохтоно не постоји. Писац лексеми употребљава као директно језичко средство осликавања дате социјалне средине;

блек-ботом, *ванстеп*, *инглиши-валс*, *слофокс*, *фокстрот* 69 – као у дискурсу:

„Рипањац” и „Мувањац”, „Србијанка” и „Кокоњеште”, повлачили су се у нереду, као разбијена војска пред, како се онда у Београду изговарало – *ванстепом*, *блек-ботомом*, *инглиши-валсом*, *фокстротом* и *слофоксом* (69),

– где се налазе као имена појмова игара из лондонског друштва, супротстављених старим градским играма, које су се до I светског рата играле у грађанском Београду. Посматрано са аспекта творбе речи, именице *блек-ботом* и *инглиши-валс* Селенић узима као полусложенице, док остале (*ванстеп*, *слофокс*, *фокстрот*) перципира као просте речи, што се уклапа у констатације лингвиста да ће се осећање за полусложенички карактер једне лексеми појачавати „с обзиром на данашњу распрострањеност познавања енглеског језика” (Клајн 2002: 47).

викенд 25 – као у реченици:

Чини ми се да ту реч смем употребити и да смо после нашег трећег заједничког *викенда* већ били пријатељи (25),

– у којој је уобичајена лексема и у језику српских интелектуалаца који су се школовали у Енглеској у време које роман „Очеви и оци” описује, али која је у српском језику у масовној употреби – тек у другој половини XX века;

појава и појмова нових за Србе... Срби су почели употребљавати мноштво немачких речи у свом језику. Три су велике лексичке области у којима је тај утицај био нарочито снажан: војска..., друштвени поредак... и, нарочито, материјална култура и занатство... Сам немачки језик је у XVIII веку... био веома отворен за стране лексичке утицаје, понајвише са француски, латински и италијански”, па су Срби „заједно са правим немачким речима примили и мноштво израза које су Немци пре тога преузели из тих језика” (Ивић 1998: 150–151).

импертиненција 38 – као у дискурсу, по фабули романа одвојеног од своје српске средине, тек пристиглог у Енглеску, младог интелектуалца Стевана Медаковића:

Одједном ми се учинило да нека велика опасност вреба, да неопазиче подвргавам сумњи несумњиво, да Lesley-ево кривељење, John-ова *импертиненција*... енглеска трава, енглески језик натапају и оне пределе моје душе за које сам мислио да су непромочиви, импрегнирани српством као шаторско крило (38),

– у којем се налази и низ других лексема (*седуктабилност*, *Британски музеј*, *српска Аркадија*, *шумадијска побрђа*) које упућују на ситуацију „сусрета са непознатим светом, преласком из једне земље у другу, из једног начина живота у други” (Половина 1999: 130). Као и именица *седуктабилност* (= заводљивост), и именица *импертиненција* (= дрскост, безобразлук) налази се у сфери термилошке лексике везане за психологију, а у српском језику су уобличене према енглеским облицима *impertinence*, *seduction* (односно од евентуалног *seductability*, које – за разлику од прве именице – нисам нашао у речнику *The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles*, I, II, Oxford, 1964). Обе именице уобличене су суфиксима који су у српском језику уобичајени за формирање апстрактних именица, тј. суфиксима *-ија* и *-ост*. И то по типу позајмљеница које у српски језик долазе из енглеског као „привидни латинизми” (Радовановић 1996: 45);

матримонијални 58 – придев, као у тексту:

Ја сам, међутим убеђен... да је госпођица Blake окружена тајном која се изазовно појављује између два изговорена презимена и два поменута *матримонијална* стања (58),

– као лексема уобличена домаћим суфиксом *-ни* на бази директно преузетог енглеског придева *matrimonial* „брачни, -а, -о”, који је у датом тексту – очигледно средство локализовања ситуације у текстлингвистички дефинисане као „ситуација у којој се јављају преломни тренуци у човековом сентименталном животу” (Половина 1996: 129).

5. (в) Или ћу навести лексичке позајмљенице које су француског порекла, као што су:

гросистички 42 – као у реченици:

Милутин... се није женио пре него што је цео свој *гросистички* посао гвожђарске бранше пребацио у Београд (42)

– са придевском лексемом која је у модерном српском сигуран историзам, базиран на именици *гросист*, коју Речник МС (1, 1967) дефинише као варваризам француског порекла, дајући и, на тој бази формирану, и именицу ж. рода *гросисткиња*, са примером из језика Исидоре Секулић (1877–1958), књижевнице која се јавила већ 1909. године, али која је имала велики утицај на српску критику и есејистику и педесетих и шездесетих година XX века: *Тетка Боса гросисткиња крсти себе и крсти подрум на четири стране*;

серкл 70:

Или у приватном *серклу* мојих пријатеља (70)

– са позајмљеницом из француског језика, уобичајеном у вишим слојевима тадашњег београдског грађанског света;

скарабанда 58:

Већ [сам] умео бити презрив спрам мајмунских парада *Науес-а* и његове *скарабанде* (58)

– где лексема *скарабанда* може бити: или (а) сложеница у којој је први део *скара-* од придева *скаредан* (као позајмљенице из руског: *скаредный*) а други именица *банда* – са значењем „група, банда неваљалаца”, или (б) сложеница у којој је први део *скара-* од *Скарамуш* (француски: *Scaramouche*) – по Вујаклијином Речнику страних речи и израза (Београд, 1954) „име под којим је италијански глумац Фјорели (1608–1694) играо у Француској, на истој позорници са Молијером” а други део именица *банда*, са значењем „група”, што би у сложеници резултирало значењем „група, банда комедијаша”;

анфас (упадљив) 14 – у реченици у Стевановом дискурсу, по фабули – при доласку у Бристол:

Па тако није било сумње да је моја газдарица она старија: око педесет година, крупан, правоугаон, *анфас* упадљив нос, огроман осмех (14)

– са прилошком лексемом *анфас*, коју Речник МС (књ. 1, 1967) тумачи као романизам преузет из француског језика, са значењем „с лица, с лицем окренутих према гледаоцу”, а која је у врло широкој употреби Београђана и у време које описује роман, али и данас (нпр. У разговорном језику: „Потребне су вам две *анфас* фотографије за добијање пасоша”);

куражити 48 – глагол, као у примеру:

Али ме [Нанка] није мазила. *Куражила* ме је. Као да смо у боју, и да душмана треба преплашити нашом бодрешћу (48)

– са глаголом *куражити*, изведеним на бази основе узете од именице романског (примарно – италијанског) порекла², и по и данас продуктивном моделу творбена основа *кураж* + суфикс *-и-* + инфинитивни граматички наставак *-ти*, са податком да је у временима описиваних старијих генерација грађанске средине, а и шире у народу, била у већој употреби него у модерном језику (у којем је замењена домаћим глаголом *храбрити*);

пансионар 65 – именица у тексту:

Сада бих стизао у трпезарију када је госпођица Trickey већ распремала иза *пансионара* који су завршили најважнији енглески обед (65)

²– „od tal. *coraggio* (13. v., prema stmljet. *j = ě*, mlet. *ceraio*) < prôv. *coratge* < vlat. *coraticum*, izvedenica, upravo poimeničen pridjev na *-aticus*, od *cor*; gen. *cordis* 'srce' (v.) > fr. *courage* > *kuráž* m, *kuraža* f, s pridjevom na *-ъn* > *-an kuražan, kôražan* (ŽK)” (Скок 1971).

– која је изведена на бази посрбљене именице такође романског порекла *пансион* (додавањем суфикса *-ар*, из категорије суфикса са значењем „радник”: *собар*, *вртлар*, *механичар*, додатог било на творбену основу речи домаћег порекла, било на такву основу речи страног порекла), са значењем „становник пансиона”, именице која је и у енглеском преузета из француског језика, у којем, као и у француском, има графички облик *pension* и значење „a boarding-house, a lodging-house at a fixed rate” (The Shorter Oxford Dictionary on Historical Principles, Volume II, Oxford, 1964).

6. (г) И најзад, као доказ такве пишчеве студиозности у његовом стварању могућности изградње вишеслојног језичког фонда у општем језику може се узети и низ (концентрисаних) лексичких јединица које је Сл. Селенић изабрао као језичко средство карактеризације епистоларног дискурса лика Рашеле Алкалај, коју почетни редови одговарајућег дела дискурса представљају као „Српкињу Мојсијеве вере”.

Зато на стр. 83 налазимо „попис” хебрејско-сефардских лексема као што су: *самсар*, *ахор*, *ринчиперос*; односно „попис” лексема из „ладино језика”: *ел бурекитас*, *бохус*, *алхарос*, *брумелос*, *фрижалдас*, *тајфа*. Ту се налазе и имена јеврејских празника: *Пурим*, *Бар мицвах*, *Пасха*, али и речи „кева... у шатровачки ушла из нашег ладиноа”, „*патишпањ*”, познат у свакој бољој београдској кући, заправо – *pane d'Esraña*”, како то дефинише писац кроз речи свога лика Рашеле Алкалај. Природно, целина језичке основе дискурса поглавља II, које карактерише лик Рашеле Алкалај („Очеви и оци”, стр. 81–97) у главним цртама – истина, са мање језичког материјала – подудара се са целином језичке основе дискурса који обележава први од два главна лика романа, лик Стевана Медаковића.

Иначе, тумачење већине ових речи даје Сл. Селенић у фуснотама, па их овде није потребно тумачити.

7. Најзад, уз напомену да овај прилог тумачењу процеса употребе позајмљеница у језику писаног дискурса није у области српске дериватологије, било синхронијске, било дијахронијске, као и да не износи резултате анализе појединачних позајмица у српском језику, треба закључити да је концентрација тако бројних лексема ове природе, њихова кумулација – у функцији карактеризовања социолингвистичког лика. Она је врло упадљива и, могло би се рећи – део је типичног (и општег) процеса писања уметничког књижевног дела. Као таква, она по себи – подразумева пишчеву сигурност да одређена друштвена заједница (и појединци који је чине), а овде је то београдска заједница, има потребну психолошку компетенцију за прихватање стране лексике у језику. Она се састоји и у разумевању пишчеве употребе те лексике за потребе стварања језичког идентитета ликова који треба да буду прототипови језичких представника дате друштвено-језичке заједнице.

Ако је то тако, могућности да се језички материјал позајмљеница очува у језику генерација говорника које долазе после периода у којем је констатован језички идентитет одређених прототипова сигурно су реалне. Али – уз констатацију да се овај (писани) начин одржавања континуитета језика у сталној смени генерација говорника једног истог језика може реализовати

само – у сразмерно ограниченом слоју говорника, у оном који има културну потребу читања озбиљних дела белетристике, у оном кругу који поседује највишу (скоро енциклопедијску) језичку компетенцију.

ИЗВОРИ

Slobodan Selenić, *Očevi i oci*, Prosveta, Beograd, 1985, [глава I – стр. 5–80, II – стр. 81–97]. Ради уједначења графике, у моме раду текст из извора је дат у ћириличкој транскрипцији: Слободан Селенић, *Очеви и оци*, Просвета, Београд, 1985.

Речник српскохрватског књижевног језика, Матица српска, Нови Сад, 1967–1976.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Ивић 1998: П. Ивић, *Преглед историје српског језика*, Целокупна дела, VIII, Сремски Карловци – Нови Сад.

Јул 1997: G. Yule, *The study of language*, Cambridge.

Клајн 2002: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, 1, Београд.

Норис 1993: Norris, David, A., *Дискурс у савременом српском роману : употреба енглеског језика у Селенићевом роману „Очеви и оци”*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 21/2, Београд, 94–101.

Половина 1999: V. Polovina, *Semantika i tekstlingvistika*, Beograd.

Радовановић 1996: М. Радовановића et al., *Српски језик на крају века*, Београд – Ополе.

Сапир 1992: E. Sapir, *Jezik*, Novi Sad.

Скок 1971: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb.

Slavko Stanojčić

PURPOSIVENESS OF LEXICAL LOAN-WORDS CUMULATION
IN WRITTEN DISCOURSE

Summary

Author is analyzing the validity of normative linguistics beliefs about its power to impose a generally accepted shape of a literary language. After examination the ways in which a known Belgrade writer (Slobodan Selenić) forms the language identity of his novel's personages, he concludes that the given power is restricted and that many language treats, particularly those in the domain of loan-words, will be tended only in a narrow circle of speakers eager to keep *abreast* of the cultural life living in written form of a language.

Key words: purposiveness, loan-words, cumulation, Serbian language, written discourse, language planning, language identity

Олга М. СТОЈАНОВИЋ*
Ludwig-Maximilian-Universität
München

Оригинални научни рад
Примљен: 12.12.2013.
Прихваћен: 22.02.2014.

КАТЕГОРИЈА ГЛАГОЛСКОГ ВИДА У КОНТРАСТИРАЊУ СРПСКОГ И НЕМАЧКОГ ЈЕЗИКА У НОВИЈИМ КОНТРАСТИВНО-ЛИНГВИСТИЧКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА

У раду се разматра на који начин је морфолошка категорија глаголског вида била обрађивана у новијим упоредним граматикама српског и немачког језика, пре свега у *Контрастивној граматичкој немачког и српског језика* Улриха Енгела и Павице Мразовић (1986) и *Немачко-српској контрастивној граматичкој* Улриха Енгела, Смиље Срдић и Миливоја Алановића (2012).

Кључне речи: контрастивна граматика, упоредна лингвистика, глаголски вид, аспектуалност, акционалност, немачки језик

1. Категорија аспекта у српском и немачком језику: увод

Глаголске категорије у српском и немачком језику показују углавном паралелне структуре својствене већини индоевропских језика. Највећа типолошка разлика налази се у категорији аспекта односно глаголског вида, која је у српском, као и у другим словенским језицима, обавезна глаголска граматичка категорија изражена у бинарној опозицији свршеног и несвршеног вида, са експлицитним морфолошким ознакама и парадигмом. Па иако глаголски вид поред граматичких има и семантичко-лексичке импликације и корелира са другим нивоима језика, он је у српском пре свега видљив као парадигма за изражавање трајности одн. дељивости глаголске радње. Чињеница да се видска вредност глагола често конкретизује и уопште може тач-

* olga.stojanovic@slavistik.uni-muenchen.de

но одредити тек у целом конкретном језичком исказу односно синтаксичкој структури, говори о повезаности ове категорије са другим језичким нивоима све до прагматике, па Стевановић у својој Синтакси констатује: „То нам и даје право да глаголски вид, иако је он несумњиво морфолошко-семантичка категорија, посматрамо заједно са синтаксичким феноменима језика [...]” (Стевановић 1974: 534).

У немачком језику аспект као категорија не постоји у парадигматском облику. У стандардним граматикама он се и не помиње¹, док су у новијој лингвистици развијене различите теорије о могућностима изражавања свршености у немачком језику, односно о постојању аспектуалности као непарадигматске категорије. Поред дијахроничких разматрања (Leiss 2000), у оваквим радовима се анализирају разне појаве из домена морфологије и синтаксе, које глаголску радњу модификују и обележавају као свршену или несвршену. У таква језичка средства спадају, на пример, поједини глаголски облици, као што је партицип перфекта, нека глаголска времена као перфекат и претерит, а посебно немачки облици пасива, морфолошки подељени на пасив стања и пасив збивања. У којој мери ови облици изражавају аспект и да ли се из тога може извести закључак о постојању систематске аспектуалности у немачком језику, остало је до данас предмет научних расправа.

2. Акционалност

Јасно је, дакле, да се контрастирање категорије аспекта у српском и немачком не може извести симетрично, као код других основних граматичких категорија. Сличности су у овој области спорадичне и не указују на системско поклапање, као што су примери бројних семантички сличних глаголских парова који се често појављују у приручним граматикама и уџбеницима, типа *јесту/појести* за нем. *essen/aufessen* или *венути/увенути* за *welken/verwelken*.² На први поглед, чини се да се и у немачком језику могу пронаћи видски парови глагола. Међутим, овде се ради о сличностима у категорији акционалности (нем. Aktionsart), којом се описују маркирана семантичка својства појединих глагола, на пример начин вршења радње, трајање, пунктуалност, количина, развој, сукцесивност, итеративност итд., што представља могућност семантичког класификовања глагола. Осим тога, наведени глаголски парови не само што не пресликавају словенски дуални систем, него са аспекта акционалности и не постоје у облику парова глагола: семантичко обележје свршености одн. пунктуалности носи у овим примерима један од два глагола, док је други семантички немаркиран.

Категорија акционалности је у немачкој лингвистици широко прихваћена и саставни је део стандардних граматика, а као један од резултата досада-

¹ На пример, у граматикама Дуден 1984 и Енгел 1988.

² Поређења овог типа појављују се у немачкој славистици и упоредној аспектологији још од краја 19. века; упр. Маслов 1985: 11.

шњих контрастивних истраживања она се појављује и у неким граматикама српског језика (нпр. у Мразовић 2009). Међутим, оријентишући се на радове Агрела³ (Стевановић ²1974: 536), већ и Стевановић у оквиру поделе на свршене и несвршене глаголе диференцира различите *значењске видске ликове*, па тако у групу несвршених убраја „непрекидно-трајне (дуративне)” и „учестале (итеративне)”, а у свршене пет значењских ликова (Стевановић ²1974: 536–539), узимајући у обзир управо додатне *значењске* нијансе појединих глагола. О истим видским ликовима говоре и Станојчић/Поповић, уз назнаку да ће „у великом броју случајева значењски лик перфективног глагола” бити одређен префиксом (Станојчић/Поповић⁷2000: 105).⁴

У *Граматици српског језика за странце* Павице Мразовић „акционалност глагола” чини посебно поглавље морфологије глагола. Она је овде дефинисана као израз „начина вршења, извршености и количине, тока и фаза глаголске радње”, и представља „комбинацију одређеног броја семантичких компоненти, изражених у лексичком или инхерентном значењу самог глагола”. Мразовић подвлачи и да је акционалност обрађена „у многим граматицама као подврста глаголског вида, као глаголски лик”, иако је она „чисто семантичко-лексичка а не граматичка категорија” (Мразовић 2009: 77). Следи преглед 22 акционалне категорије, које се по називима и значењу углавном поклапају са истим класама у немачким граматицама (дуративни, итеративни, резултативни, афективни итд. глаголи), па се тако може закључити да у оба језика постоје сличне категорије семантички обележених глагола. Осим тога, могу се пратити и слични процеси творбе акционалних значења префиксацијом и суфиксацијом уз већу или мању очуваност значења префикса, као и постојање сличних акционалних класа глагола (инхоативни, пунктуални, дуративни, итеративни, семелфактивни итд.).

Категорија акционалности пружа, дакле, могућности контрастивног посматрања немачког и српског језика, и показује видљива поклапања семантичко-лексичког типа, посебно ако се она за српски језик формира према већ постојећем немачком моделу (као што чини Мразовић), али чак и онда ако се њене врсте посматрају као семантичко диференцирање унутар категорије аспекта (Стевановић и Станојчић/Поповић). У оба случаја акционалност или значењски вид као семантичка маркација не омогућава потпуно контрастивно описивање глаголског вида са свим импликацијама у области синтаксе, темпоралног значења и дијатезе.

³ Термин 'акционалност' увео је слависта Агрел и дефинисао га као „значењске функције глаголских сложеница [...] које прецизније изражавају како се радња одиграва и маркирају начин њеног вршења.” (Агрел 1908: 78).

⁴ У овој граматици се у поглављу о глаголском виду јавља и занимљива напомена чисто контрастивне природе, у којој аутори објашњавају две могућности изражавања вида глаголске радње у српском: путем видских парова различитих лексичких основа, по чему је српски језик сличан другим словенским језицима, и двовидским глаголима у реченичном контексту као у несловенским језицима (Станојчић/Поповић ⁷2000: 105).

3. Аспект у контрастивним анализама

Како се према томе може поступити у контрастирању категорије вида ако прихватимо премису о непостојању те категорије у другом језику? Одговори на ово питање зависиће од дефиниције граматичке категорије и теоријског модела описа језика. У интернационалној аспектологији преовладава мишљење да се она не бави само граматичком категоријом глаголског аспекта у ужем смислу већ свима језичким ознакама аспектуалности, односно читавим њеним функционално-семантичким пољем, какву год појавну форму оно имало у различитим језицима (Маслов 1985: 38). Маслов зато истиче да је у контрастивним анализама могуће упоредно посматрати феномене аспектуалности не само између језика са граматичким видом (на пример између појединих словенских) него и између оних који имају и оних који немају такву категорију, па чак и између самих 'безаспекатских језика' (исто). У случају поређења аспектуалности у српском и немачком неопходно би, дакле, било прво дефинисати појам граматичке категорије, односно видети „у каквој мери могу једино и само граматичке категорије бити основа контрастивне анализе”, како подвлачи Лили Лашкова у свом чланку о категоријама у упоредној граматици (Лашкова 1999: 9). У немачкој лингвистици теоријске основе за рекатегоризацију аспекта постављене су у радовима Елизабет Лајс, који се заснивају на систематизацији аспектолошких феномена са разних ниво језика у категоријама као што су „терминативност”, „одређеност” и сл. (Leiss 1992 и Leiss 2000), као и на теорији постојања аспекта у немачком језику у облику имплицитне, неизражане категорије. Овакав приступ аспекту у немачком могао би бити полазиште контрастирања са српским и у анализи српског језика активније укључити корелације морфолошко-лексичких са синтаксичким, функциоалним и прагматским елементима који одређују вредност исказа.

У овом раду концентрисаћемо се ипак на преглед контрастивне анализе аспекта у досадашњим публикацијама. Српски одн. српскохрватски језик био је током 20. века упоредно проучаван са немачким језиком у оквиру више већих контрастивних пројеката, а истраживања се одвијају до данас.⁵ Међу најважнијима су Загребачки петојезични пројекат и рад на Немачко-српскохрватској контрастивној граматици на Филозофском факултету у Новом Саду. У оквиру Загребачког пројекта српскохрватски језик упоређиван је са четири страна језика, а једна од студија бави се управо глаголским видом: „Језичка средства за преношење српскохрватског глаголског вида у немачком језику” (1981) загребачког германисте Мирка Гојмерца. Новосадски пројекат завршен је 1986. објављивањем *Контрастивне граматике* у ауторству Улриха Енгела и Павице Мразовић, и уз сарадњу многобројних југословенских германиста (Енгел/Мразовић 1986). Последњих година контрастивна истраживања обновљена су у Београду и резултирала су израдом нове *Контрастивне*

⁵ Најновија публикација је *Српско-немачки речник валентности глагола/Wörterbuch zur Verbvalenz Serbisch-Deutsch* Милоја Ђорђевића и Улриха Енгела, објављен у марту 2013. године (Ђорђевић/Енгел 2013). За детаљан преглед достигнућа контрастивних истраживања код нас, уз објашњење теоријског модела, утицаја и перспектива истраживања упр. Срдић 2010.

српско-немачке граматике, чији је први том посвећен синтакси изашао из штампе у Минхену 2012. године (Енгел/Срдић 2012). У оба случаја ради се о капиталним остварењима упоредне лингвистике, која представљају синтезу бројних појединачних радова на овом пољу и напоредно приказују два језика анализирајући их на свим језичким нивоима, уз коришћење јединственог теоријског система за опис језика –депенденцијалне граматике.

Из просторних разлога концентрисаћемо се на две новије контрастивне граматике, новосадску (Енгел/Мразовић 1986) и београдску (Енгел/Срдић 2012), које су осим по теоријском моделу сличне и по својој дидактичкој усмерености. Погледаћемо у ком облику се категорија вида појављује у опису српског језика, у којој мери су немачки облици са обележјем аспектуалности повезани са српским видом, и уопште, какав статус категорија вида игра у укупном упоредном опису језика.

4. *Контрастивна граматика* Утриха Енгела и Павице Мразовић из 1986. године представља резултат дугогодишње сарадње бројних југословенских германиста и Института за немачки језик из Манхајма. Она обухвата приказ и поређење српског и немачког језика на свим граматичким нивоима од творбе речи, морфологије, синтаксе до текста. Контрастирање језика изведено је у тзв. трокораку: свака граматичка категорија прво се описује за сваки језик засебно а онда се у трећем одељку у напоредним ступцима упоређују резултати приказа. За опис оба језика одабран је исти теоријски модел, наиме депенденцијална граматика зависности, развијена управо на Институту у Манхајму и овде први пут систематски примењена и за опис српског језика.

Глаголски вид и акционалност обрађени су у морфологији глагола, у прегледу глаголских категорија и у вези са глаголским временима. Код немачких глагола појављује се једино акционалност као једна од семантичких глаголских категорија и занимљиво је да се овде, за разлику од других немачких граматика са краћом или дужом листом акционалних класа, појављују само две класе: једна која обухвата дуративне и итеративне глаголе, и друга за „перфективне” глаголе са значењима пунктуалности, промене стања, почетка или краја радње и сл. (Енгел/Мразовић 1986: 63). Код глагола српског језика на еквивалентом месту у прегледу морфологије не појављује се акционалност већ аспект са дефиницијом вида, подацима о префиксацији и суфиксацији као начинима извођења видских парњака, о двовидским глаголима и суплетивним видским паровима. При том се за творбени поступак префиксације каже да се префигирани глаголи „у принципу не могу сматрати чистим видским парњацима основних глагола”, зато што префикс битно мења основно лексичко значење, односно да се префиксацијом мења значењски лик (акционалност) а не аспект глагола (исто: 130). Видљиво је да су овде аспект и акционалност недевољно терминолошки разграничени, као и да су творбени процеси приказани час у смислу лексичке а час у функцији морфолошке, видске творбе. У наставку се наводе примери корелације аспекта и акционалности у српском језику, па се тако каже да свршени глаголи „често сигнализују резултативност”, док несвршени често изражавају понављање радње или стања (исто: 132).

У трећем делу, напоредном опису језика у два паралелна ступца, одељак „аспект” у левом, немачком ступцу испуњен је констатацијом да у немачком не постоји морфолошки маркирана аспеткулана опозиција, док десни стубац сумира претходно описане феномене српског глаголског вида. За немачки језик нешто даље почетна информација допуњује се објашњењем о могућностима лексичког изражавања вида у немачком путем префигираних глагола (*lernen – erlernen*) и закључком да се у том случају заправо ради о акционалности (исто: 167–171), чиме се изнова ова семантичка категорија приказује као могућ еквивалент словенског вида. Како је асиметрија у овом поглављу врло упадљива, аутори се затим детаљније посвећују питању како се аспектска информација са српског може пренети у немачки језик у случајевима када је то због прецизности превода неопходно. Пошто се свршеност не може изразити морфолошким средствима, потребно је у немачком језику изградити „перфективни” односно „имперфективни контекст” путем различитих граматичких и лексичких средстава, који ће конкретни исказ у немачком недвосмислено обележити као свршен или несвршен. У та средства у немачком спадају поменути акционалност, дакле лексичка својства глагола, или преферирање одређених глаголских времена, додавање прилошких одредби и слично. Аутори као пример узимају сложјену реченицу:

Kad je izasla iz kuće, ugleda na drugoj obali povorku аутомобила. (170)

У немачком би употреба плусквамперфекта у зависној реченици изразила постериорност и тако допринела изразу свршености радње:

Als sie aus dem Haus getreten war, erblickte sie am anderen Ufer eine Kolonne von Autos. (170)

док би употреба претерита (*Als sie aus dem Haus trat...*) изражавала симултаност радњи и на плану аспекта била двојаког значења, односно одговарала преводу и са свршеним и са несвршеним глаголом. Осим овога, показано је и како у немачком и адвербијалне одредбе могу одредити радњу као тренутну или дуративну, објашњена је аспектуална вредност функционалних глаголских спојева, а слична језичка средства поменути су и као чиниоци „имперфективног контекста”: адверби итеративног значења, лексичке особености глагола, посебни глаголски изрази (‘am Ersticken sein’), глаголи инхерентно итеративног значења (‘pflegen’) итд. (исто: 171).

Наведена су, дакле, најважнија језичка средства у немачком језику за преношење аспектуалне вредности исказа, иако се генерално чини да категорија вида није довољно прецизно дефинисана и разграничена од акционалности. То је донекле и разумљиво, будући да су се истраживачима на располагању били описи ових категорија како се оне јављају у дотадашњим граматикама – у српском у оквиру морфологије, а у немачком као семантичко-лексичка класа, које су овде приказане делимично као еквиваленти. Томе доприносе и паралелизми у творбеним процесима, посебно префигацији, који се за неке групе глагола у оба језика одвијају на сличан начин. Проширивање оваквог приступа представљају управо покушаји проналажења и других могућности

за изражавање аспекта у немачком (описи перфективног и имперфективног контекста), али без узимања у обзир сложених међуодноса између типа реченичне структуре, темпуса, дијатезе и других фактора који у немачком и у српском утичу на аспектну вредност исказа. Глаголски вид не игра битну улогу, уколико се уопште помиње, ни у опису глаголских времена и њихових значења, опису дијатезе, у реченичних структурама и другим поглављима. Информације о виду глагола у српским примерима давале су спорадично, а тамо где су фокусиране, у преводним примерима биране су лексеме које својим основним значењем у оба језика изразито мартирају неки акционалну особину, па лако могу да послуже као еквиваленти српског вида – пунктуални немачки глаголи за свршене српске, дуративни за несвршене и сл.

Занимљиво је бацити поглед у много касније објављену *Граматику српског језика за странце* Павице Мразовић и констатовати да је у њој глаголски вид обрађен много детаљније и прецизније, уз јасно разграничење процеса префиксације и перфективизацијеи раздвојеним описом вида и акционалности у српском. Ту је чак описана и корелација аспекта и валентности глагола (Мразовић 2009: 90–92), а у описима значења појединачних глаголских времена обавезно је објашњена и интеракција са аспектом, као и при приказу глаголског стања (исто: 109). Овакав опис аспекта у различитим функционалним позицијама могао би представљати солидну основу за проналажење еквивалената на сличним граматичким и функционалним нивоима у немачком језику.

5. Београдска Контрастивна граматика

Сарадња српских германиста са Улрихом Енгелом обновљена је последњих година и покренуто је писање нове *Контрастивне српско-немачке граматике*. Овога пута на њеној изради учествовали су и србисти, па је тако поред германиста Улриха Енгела и Смиље Срдих међу ауторима и слависта Миливој Алановић. У 2012. години изашао је први од предвиђена 4 тома, посвећен синтакси и урађен на основи новијег, прерађеног модела депенденцијалне граматике. У средишту описа налазе се функционални аспекти реченице – реченични обрасци, валентност, правила комбинаторике елемената, редоследа речи и други, док ће морфолошка својства глагола бити обрађена, како је најављено, у другом тому граматике. Глаголски вид и акционалност нису овде обрађени као посебне категорије, али се вид српских глагола помиње у случајевима када утиче на валентност глагола и његова синтагматска својства, рецимо, у случају везивања допуна у акузативу односно генитиву, обавезности акузативне допуне код глагола свршеног вида итд. У приказу ове граматике занимаће нас питање какав статус је додељен глаголском виду српских глагола и других облика, да ли се и како информација о виду даје уз глагол, и који вид глаголских видских парњака се имплицитно узима као носилац лексичког значења. Ова питања резултирају из концепције овог

тома Граматике, у којој највећи део заузимају прегледи реченичних образаца (Satzmuster). Они су приказани у напоредним ступцима тако што је за илустрацију сваког обрасца наведен већи број глагола у оба језика са по једном реченицом примера. Како аутори наводе да се сваки реченични образац илуструје „карактеристичним и често коришћеним глаголима” (Енгел/Срдић 2012), овај преглед реченичних структура у два језика има и изразит дидактички карактер. Па иако вид глагола не игра битну улогу у домену реченичне структуре, занимљиво је погледати да ли се у листама српских глагола појављују примери само једног вида или оба, будући да аутори о томе не дају експлицитне податке.⁶

Ако погледамо десни стубац са српским глаголима и примерима, констатоваћемо прво да код српских глагола није дата ознака вида, и друго, да се као еквивалент немачког глаголу по правилу да је углавном један српски глагол. Међутим, међу српским глаголима притом се појављују и свршени и несвршени. У том погледу чини се да не влада никакво правило, међутим детаљније читање показало да у већини случајева постоји лексичко-акционална корелација између немачког и српског глагола истог значења: немачки глагол дуративног значења углавном има као еквивалент српски несвршени глагол, док се ингресивни и други терминативни глаголи удружују са српским перфективним глаголима. На пример, еквивалент глаголу 'beobachten' је несвршен 'посматрати', док код 'sterben' стоји свршен 'умрети'. Изгледа да су овде поново лексичко значење и акционалност немачког глагола у корелацији са словенским морфолошким аспектом.

У ређим случајевима дата су оба вида: за 'bauen' – '(са)градити', или код 'ablehnen' – 'одбити, одбацити', и код још неколико других глагола:

<i>bauen</i>	<i>(sa)graditi</i>
<i>Meyers haben ein Haus gebaut.</i>	<i>Majerovi su sagradili kuću. (69)</i>

<i>ablehnen</i>	<i>odbiti, odbaciti</i>
<i>Der Gemeinderat hat unseren Vorschlag abgelehnt.</i>	<i>Opštinski savet je odbio naš predlog. (68, подвлачења: О.С.)</i>

док је у неколико примера дат један глагол у инфинитиву док се у реченици појављује његов видски парњак:

<i>drucken</i>	<i>štampati</i>
<i>Diese zuverlässige Firma hat unsere Broschüre [in einer Woche] gedruckt.</i>	<i>Ta pouzdana firma je [za nedelju dana] odšampala našu brošuru. (69)</i>

⁶ О неутједначеном приступу питању који видски пар је из лексикографске па и лексичке перспективе примаран, писао је Иван Клајн (Клајн 2011), наводећи примере речника који само свршене или пак само несвршене глаголе наводе као лексикографске јединице, док се на видски парњак само упућује, указујући и на неке другачије приступе у прегледима глагола у дидактичким публикацијама.

*unterbrechen**Wir unterbrechen die Sitzung**[für zwanzig Minuten].**prekinuti**Prekidamo sednicu [na dvadesetminuta]. (71)*

Ни код ових глагола не прецизира се природа везе између два видска парњака, нити је означено који је какав по аспекту, односно зашто је дошло до промене лексема.

Свакако, глаголски вид у овим случајевима не утиче на облик реченице и број конституената, па се његово навођење може сматрати сувишним. Исто тако, ни у србистици није потпуно решено питање да ли само један вид одн. лексема или тек оба вида код парова идентичног лексичког значења чини лексички јединствену одредницу (види фусноту бр. 7). Ипак, из перспективе методике наставе страног језика и читалаца граматике, посебно оних са немачким као матерњим језиком, навођење аспектске информације одн. видског парњака могло би бити корисно. Тако поступају, на пример, аутори *Речника валентности немачко-босанско-хрватско-српског језика* (Ђорђевић/Енгел 2009), и неких других прегледа најфреквентнијих глагола. У случају Контрастивне граматике, а посебно у одељку синтагматике, оваква питања ипак су више генералног карактера и не доводе у питање домете који су овде постигнути у домену анализе депенденцијалних структура и нових сазнања из типологије језика.

6. Закључак

Према свему изложеном чини се да категорија глаголског вида није играла битну улогу у досадашњим контрастивним изучавањима немачког и српског језика. То је донекле разумљиво будући да су се истраживања већином ослањала на граматичке моделе развијене на немачком језику и углавном истраживала синтагматска и функционална својства глагола, а осим тога тежила истицању типолошких подударња између српског и немачког језика. Па ипак, из угла типолошке лингвистике, теорије превода а посебно дидактике страног језика, управо непоклапање категорија као у случају глаголског вида представља својеврстан теоријски и практичан изазов за контрастивну анализу. На основу резултата досадашњих студија, видљиве су паралеле између словенске категорије вида и немачке класификације глагола према акционалности, које се упрошћено појављују и у удбеницима немачког и српског као страног језика. Студије су показале и да је прецизно преношење аспекатске информације из српског у немачки језик понекад тешко али у сваком случају и могуће, уз коришћење широког спектра језичких средстава различитих граматичких нивоа за изражавање свршености радње. Систематизација ових сазнања на бази анализе већег броја примера свакако представља дезидерат теоријске лингвистике, а за унапређивање дидактике српског као страног језика она би била од непроцењивог значаја.

ЛИТЕРАТУРА

- Агрел 1908:** S. Agrell, *Aspektänderung und Aktionsartänderung beim polnischen Zeitworte. Ein Beitrag zum Studium der indogermanischen Präverbia und ihrer Bedeutungsfunktionen*. Lund.
- Дуден 1984:** Duden. *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. Mannheim: Dudenverlag.
- Ђорђевић/Енгел 2009:** М. Djordjević, U. Engel, *Wörterbuch zur Verbalenz Deutsch-Bosnisch/Kroatisch/Serbisch*. München: iudicium.
- Ђорђевић/Енгел 2013:** М. Djordjević, U. Engel, *Srpsko-nemački rečnik valentnosti glagola. Wörterbuch zur Verbalenz Serbisch-Deutsch*. München: Otto Sagner.
- Гојмерац 1981:** М. Gojmerac: *Sprachliche Mittel zur Wiedergabe des serbokroatischen Verbalaspekts im Deutschen*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta.
- Енгел/Мразовић 1986:** U. Engel, P. Mrazović (Hg.), *Kontrastive Grammatik deutsch-serbokroatisch 1–2*. München: Otto Sagner.
- Енгел 1988:** U. Engel, *Deutsche Grammatik*. Heidelberg: Gross.
- Енгел/Срдић 2012:** U. Engel, S. Srdić, М. Alanović, *Deutsch-serbische kontrastive Grammatik. Teil I: Der Satz*. München: Otto Sagner.
- Клајн 2011:** И. Клајн, Видски парови у лексикографској перспективи. *Глас CDXVIII САНУ, Одељење језика и књижевности*, књ. 27, 51–83.
- Лашкова 1999:** Ј. Лашкова, Граматичке категорије у контрастивном опису словенских језика – за и против. *Научни састанак слависта у Вукове дане 28/1*, 9–15.
- Leiss 1992:** E. Leiss, *Die Verbalkategorien im Deutschen. Ein Beitrag zur Theorie der sprachlichen Kategorisierung*. Berlin, New York: de Gruyter.
- Leiss 2000:** E. Leiss, *Artikel und Aspekt. Die grammatischen Muster von Definitheit*. Berlin: de Gruyter.
- Маслов 1985:** Y. S. Maslov, An Outline of Contrastive Aspectology. У: Y. S. Maslov (ed.), *Contrastive Studies in Verbal Aspect in Russian, English, French and German*. Heidelberg: Julius Groos, 1–44.
- Мразовић 2009:** П. Мразовић, *Граматика српског језика за странце*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Срдић 2010:** С. Срдић, Контрастивна истраживања немачког и српског/српскохрватског језика. У: *Контрастивна проучавања српског језика: правци и резултати*. Београд, 281–301.
- Станојчић/Поповић 2000:** Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српског језика. Уџбеник за средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић 1974:** М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик 1–2. Граматички системи и књижевнोजезичка норма*. Београд.

Olga Stojanović

KATEGORIE DES VERBALASPEKTS IM SPRACHVERGLEICH SERBISCH-DEUTSCH
IN NEUEREN KONTRASTIV-LINGUISTISCHEN UNTERSUCHUNGEN

Zusammenfassung

Im Beitrag wird der Frage nachgegangen, wie die Kategorie des Verbalaspekts in den neueren kontrastiven Grammatiken des Deutschen und des Serbischen dargestellt wurde. Da es sich dabei um einen auffälligen typologischen Unterschied zwischen den beiden Sprachen geht, stellt sich die Kontrastierung umso problematischer dar. Analysiert wurde die Darstellung in der „Kontrastiven Grammatik deutsch-serbokroatisch“ von Ulrich Engel und Pavica Mrazović (1986), in der der Verbalaspekt im Serbischen mit der Aktionsart im Deutschen korreliert wurde, und die neueste „Kontrastive Grammatik Deutsch-Serbisch, Teil 1: Der Satz“ von Ulrich Engel und Smilja Srdić (2012).

Schlüsselwörter: Verbalaspekt, Aktionsart, kontrastive Grammatik, serbische Sprache, deutsche Sprache

Марина Љ. СПАСОЈЕВИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 18.10.2013.
Прихваћен: 22.02.2014.

ДВОВИДСКИ ГЛАГОЛИ СА ОСНОВАМА СТРАНОГ ПОРЕКЛА И ПРЕФИКСАЦИЈА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

У раду ће се разматрати једна од уочених иновација везаних за глаголски вид – експанзивна префиксација двовидских глагола. Ова тенденција је посебно занимљива код глагола са основама страног порекла. Наиме, речници показују да већина глагола са основама страног порекла изведених суфиксима *-ирати*, *-исати* и *-овати* у српском језику носи двоструки видски квалификатор. С друге стране, студије спроведене у оквиру пројекта Ополског универзитета о словенским језицима на крају XX века показују тенденцију ка префиксалној перфектизацији двовидских глагола како у српском, тако и у другим словенским језицима. Циљ је да се испита и утврди природа префиксалне деривације ових глагола, као у паровима: *анализирати–изанализирати–проанализирати*, *контролисати–исконтролисати–преконтролисати* и сл.

Кључне речи: глаголски вид, двовидски глаголи, префиксација, перфектизација

1. У засада најкомплекснијој студији о инвентару и природи двовидских глагола у српском језику *О неким видским особеностима српскохрватског глагола*, Ирена Грицкат (1957–58: 66) издвојила је четири групе ових глагола, полазећи од творбеног критеријума.¹ То су: 1. немотивисани глаголи типа: *бити*, *видети*, *имати*, *јести*, *питати*, *сипати* итд.; 2. мотивисани типа: *близнити се*, *вечерати*, *ноћити*, *частити* итд.; 3. продуктивни тип глагола са основом на *-ова-*, *-ева-*, *-ива-* типа: *даровати/даривати*, *кумовати*, *саветовати*, *штетовати* итд.; 4. глаголи који су за данашње језичко осећање перфективни, али показују несумњиве знаке имперфективности типа: *дати*,

* marina.spasojevic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ О особености двовидских глагола у српском језику в. и Белић 1956: 1–13; Војводић 2013: 160–163.

казати, родити, стасати итд. Поред тога, имплицитно се, као пета група, могу издвојити глаголи са основама страног порекла на *-исати, -ирати* и *-овати*, јер аутор каже: „Напомињемо да нисмо давали никакав списак двовидских глагола на *-ирати, -исати (-осати)* и *-овати* типа *атерирати, калајисати, жигосати, аванзовати*, тј. глагола позајмљених из страних језика одн. изведених на српскохрватском терену страним наставком и по угледу на стране глаголе. Таквих образовања има неограничен број, а чињеница њихове двоаспектности је општесловенска“ (Грицкат 1957–58: 66). Ови глаголи су у односу на претходнопоменуте четири групе новијег постања, моносемантични су у највећем броју случајева и сами по себи представљају чисте видске парњаке (Исто: 104–105).²

1.1. О бројности глагола са основама страног порекла на *-ирати, -исати* и *-овати* сведочи и скорашња студија Радојковић 2013: 83–102, у којој је сачињен инвентар свих двовидских глагола на основу једнотомног *Речника српскога језика* Матице српске (Нови Сад, 2011) и *Речника нових речи* Ивана Клајна (Нови Сад, 1992) и изнета још нека запажања о овој аспекатској класи. Наиме, међу 1620 прикупљених двовидских глагола, бројчано предњаче заправо глаголи на *-ирати* (964), а мање их је на *-исати* (203) и на *-овати* (383, претежно са основама страног порекла).

1.2. Пореклу, конкуренцији и дистрибуцији суфикса *-ирати, -исати* и *-овати*у српско(хрватск)ом језику посвећено је више студија, као што су студија П. Скока (1955–1956: 36–43), О. Ристић Цвијић (1970: 131–161) и М. Јоцић (1970: 121–175). На одговарајућим местима ови суфикси се обрађују код М. Стевановића у *Савременом српскохрватском језику I* (1970: 575–578) у поглављу о грађењу, односно творби речи, као и у творби речи С. Бабића (2002: 508–509³) и И. Клајна (2003: 339–360⁴), те у граматикама школске намене као Мразовић–Вукадиновић (1990; 2009: 101–102), Станојчић–Поповић (2011: 176) итд.

1.3. Студије спроведене у оквиру пројекта Ополског универзитета о словенским језицима на крају XX века показују тенденцију ка израженој префиксалној перфектизацији двовидских глагола, нарочито страног порекла, како у српском, тако и у другим словенским језицима (уп. Станојчић 1996: 124–

² Иако се код највећег броја ових глагола запажа потенцијал двоаспекатске реализације, код мањег броја глагола дошло је до аспекатске специјализације, те се реализују као несвршени, ређе као свршени. Стевановић (1970: 578) запажа, нпр., за глаголе на *-исати* да су несвршеног вида „када значе обављати дужности и послове имаоца неког занимања“. Такође, и Јоцић (1969: 169) истиче да су ови глаголи углавном двовидски и да глаголски вид не утиче на дистрибуцију суфикса, али ако до видске диференцијације глагола од исте стране основе долази, варијанте на *-ирати* и *-овати* су супротстављене варијантама са *-исати*. Клајн (2003: 339; 2011: 61) такође запажа да су ови глаголи углавном двовидски, али не и обавезно, као и М. Радојковић (2013: 89), док се став о обавезној двовидности оваквих глагола изнет у граматици Мразовић–Вукадиновић (1990: 67) коригује у каснијем издању (2009: 82). У студији Јанда (2007: 82–109) показује се да су се и у руском језику глаголи страног порекла у великом проценту адаптирали као свршени или несвршени, а не двовидски.

³ Суфикси *-ирати, -овати/-евати*.

⁴ Суфикси *-исати*: 339–342, *-овати*: 349–352, *-ирати*: 352–360.

125).⁵ Када је посреди префиксација глагола уопште, а нарочито двовидских, који имају могућност да изражавају и перфективност и имперфективност,⁶ отвара се питање улоге префикса. Наиме, несумњива улога префикса је да промени значење, али он може изгубити својства исказаивања релација карактеристичних за предлог од кога је постао, тј. може се од њега семантички удаљити и испразнити, тако да постаје само маркер перфективности глагола, па се може говорити о префиксима као функционалним јединицама граматичке перфектизације – празним префиксима (Грицкат 1966–678: 206) или „осамостаљеним“ префиксима (*orphaprefixes*) (Дики 2012).⁷ Циљ овога рада је да се сагледа да ли се префиксацијом двовидских глагола само стварају конкурентне перфективне јединице или има и глагола код којих префикси уносе и семантичке промене у префиксални дериват.

1.4. Грађа, односно списак глагола ексцерпиран је најпре из *Обратног речника српскога језика* (ОРСЈ), с обзиром на чињеницу да он садржи инвентар глагола са двоструким видским квалификатором из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (РСАНУ) и *Речника српскохрватскога књижевног језика Матице српске* (РМС), те из других извора. Изабрани су они глаголи са основама страног порекла за које су у овом речнику посведочени префиксирани деривати, а њихове семантичке реализације провераване у поменутих дескриптивним речницима. Контекстуалне реализације ових глагола преузимање су из *Корпуса савременог српског језика* Математичког факултета (ЕК), из поменутих дескриптивних речника (РСАНУ и РМС) и ретко са интернета (И).

2. Расправљајући о двовидским глаголима, Ирена Грицкат закључује да аспектски процеси „теку од имперфективности ка двоаспектности, или ретко – а свакако увек преко двоаспектности – и даље, ка коначној перфективности“ (Грицкат 1957–58: 98). Како она тврди, за двовидске глаголе карактеристично је то што извесна имперфективна глаголска значења не добијају перфективне парњаке путем префиксације, те у сопственом морфолошком опсегу стварају и перфективност. Перфектизација таквих глагола могућа је само празним префиксима, тј. префиксима који су лишени просторног и временског значења, дакле, префиксима најграматикалнијег типа (Исто: 109).

⁵ Подстакнута резултатима истога пројекта, такође је и Ј. Матијашевић посветила студију овој појави – из компаративног угла – у српском и руском језику (Матијашевић 2000: 655–663).

⁶ Када је посреди исказивање видске опозиције, на апстрактном, лематском нивоу двовидски глаголи се сматрају видски неутралним, јер потенцијално могу да изразе оба вида. Међутим, у контексту они се реализују или као глаголи свршеног или као глаголи несвршеног вида. У случајевима када се исти контекст може двојако семантички протумачити у зависности од тога како се интерпретира видска вредност двовидског глагола, може се говорити о „унутрашњој видској конкуренцији“ или хомонимији свршеног и несвршеног вида (Војводић 2003: 160). Ово је супротно од видске неутрализације, када један члан видске опозиције покрива видску вредност и другог члана опозиције без могућности обрнуте замене (Војводић 2003: 142). С обзиром на то да нема семантичких разлика у таквим исказима, тј. да се у датом контексту могу употребити глаголи и једног и другог вида, није могуће одредити конкретну аспектску вредност двовидских глагола.

⁷ У науци су одувек владала подељена мишљења о томе да ли она може бити у неким случајевима само средство граматичке (чисте) перфектизације или мора имати и улогу семантичке модификације мотивног глагола (уп. Грицкат 1966–67: 187; Грицкат 1967: 119; Шарић 2011).

Поред својих конкретних лексичких значења, као функционалне јединице у граматичкој перфектизацији учествују префикси *из-*, *за-*, *на-*, *по-*, *с-*, *о-*, *у-* (*оу-*) (Грицкат 1966–67: 206). Са чистом граматичком вредношћу средства за промену вида не могу се јавити префикси *до-* и *над-*, који имају конкретна просторна значења, а *до-* и временско (Исто: 202), а лексичко значење имају и префикси *под-*, *при-*, *у-* (*вѣ-*), *уз-*, док већу семантичку и функционалну разноликост показују префикси *од-*, *раз-*, *пре-*, *про-* (Исто: 203). Иако се у овој студији истиче богатство у двовидским глаголима на рачун оскудне префиксалне деривације, данас је управо префиксација двовидских глагола актуелна појава.

3. У ОРСЈ је међу двовидским глаголима на *-ирати*, *-исати* и *-овати* регистрован 161 глагол са префиксалним дериватима (*-ирати* 88, *-исати* 34 и *-овати* 39), од чега 115 показује спојивост са једним префиксом, 38 са 2, 6 са 3, 2 са 4 и 1 са 5 префикса. Префикси који су забележени су *до-* 3, *за-* 17, *из-* 75, *на-* 12, *над-* 1, *о-* 10, *од-* 6, *по-* 3, *пре-* 25, *при-* 1, *про-* 12, *раз-* 9, *с-* 8 и *у-* 11. Дакле, запажа се да се ови глаголи комбинују и са функционалним и са префиксима који модификују лексичко значење мотивног глагола.

3.1. Међутим, како двовидски глаголи у свом семантичком и аспектском потенцијалу изражавају и несвршеност, поставља се питање оправданости њихове „перфектизације“. Ирена Грицкат (1966–67: 209, 211) сматра да су у овом случају префикси сувишни⁸, а ово питање је детаљно обрадио Милош Ковачевић, одредивши употребу префикса уз перфективне, секундарно имперфективизоване глаголе и двовидске⁹ глаголе плеонастичком (Ковачевић 2011).

3.1. Посматрани глаголи се најчешће спајају са префиксом *из-*, који, како је у досадашњој литератури истицано, код њих служи искључиво као средство перфектизације (уп. Клајн 2002: 256). На овај начин се синтаксичка перфективност и морфолошки истиче, тј. глагол добија и формални маркер перфективности, иако се она већ може декодирати из контекста¹⁰ (Ковачевић 2011: 95). ОРСЈ префикс *из-* улози перфектизатора бележи код следећих гла-

⁸ За префикс *по-*, рецимо, каже да се не додаје само на двовидске глаголе, већ и на „праве перфективне, у којем је случају његово присуство паразитско“ (Грицкат 1966–1967: 212).

⁹ „У тим случајевима насупротив префигираном глаголу на лексичком плану стоји видски неиздиференцирани глагол, тако да би се, ван контекста, могло рећи да префиксална твореница од двовидског глагола и не може бити плеонастична, јер она граматикализује свршени вид, односно видски неодређену лексему преводи у префиксалну. По томе би префигирање двовидских глагола на ванконтекстуалном плану било подударно префигирању недеривираних имперфективних глагола, тј. искључивало би могућност плеонастичког статуса префикса, будући да он у префигираној лексеми актуелизује граматичку компоненту перфективности, тек потенцијално присутну у семантици двовидског глагола. [...] Када контекст двовидском глаголу предодређује перфективну вриједност, а када се уз то тај глагол и префигира – нужно долази до плеонастичке вриједности префикса. Тада је, наиме, перфективност двоструко изражена: синтаксички (контекстом) и творбено (префиксом). Будући да ни теоријски нису могући контексти у којима би префигираном двовидском глаголу контекстуални конкурент могла бити имперфективна варијанта двовидског глагола, и у случајевима префиксације двовидских глагола с разлогом се може претпоставити могућност плеонастичке употребе префикса“ (Ковачевић 2011: 94–95).

¹⁰ Када се глагол налази у окружењу других перфективних глагола (непрефиксираних и префиксираних) и саставном односу, обично сви имају исту аспектску вредност.

гола: *изадутира́ти (се), изблефи́рати, извати́рати, издиференци́рати (се), издизајни́рати, издикти́рати, издреси́рати, изири́рати, искомпромити́рати (се), искомстру́рати, искомцепти́рати, излаки́рати, изманики́рати, измасакри́рати, измодели́рати, изнивели́рати, изнијанси́рати, испики́рати, испрепари́рати, испровоци́рати, испропаги́рати, израфини́рати (се), изрежи́рати, изреклами́рати, изрекогносци́рати, истемпи́рати, истести́рати, истони́рати, истрауматизира́ти, исфаши́рати, исфени́рати, исфрустри́рати, исцизели́рати, ишати́рати, ишути́рати; изидејлисати, искомстру́исати, изнивелисати, истријери́сати, исцензу́рисати; избомбардовати, издесетковати, искомпромитовати (се), искориговати, излиферовати, измистификовати, измоделовати, исполитизовати, изредиговати, исфуговати:*

Осетила се потреба да се *издиференцирају* појмови пекара и пецара (Славистика, Бгд, ЕК). Тај одједном стао да гаји оне ... полицијске псе али да имају вучју нарав, тако да све на свету проњуше кад их ко *издреси́ра* (Хашек, Ј., Доживљаји доброг војника Швејка у Првом светском рату, 2, прев. С. Винавер, Бгд, 1989, ЕК). Било шта може да је *изири́тира* и да јој отвори ране (Љоса, М. В., Авантуре неваљале девојчице, прев. Љ. Поповић, Бгд, 2008, ЕК). Конкретан задатак је био да се *измоделира* комора за саговревање (www.isis.kg.ac.rs 26. 5. 2013, И). Све остало је у овом тренутку у домену опште жеље за апелом ... да вечити ривали сами *изнијансирају* „поделу“ кривиче за октобарске скандале (Пол. Политика/ 14. 2. 2001, ЕК). Само живот може да *изрежира* такву породичну трагедију (Пол. 28. 3. 2010, ЕК). Могао је лепо да се *изрекламира*, у време оне афере (Пол. 30. 8. 2008, ЕК). Колика је политичка манипулација свим овим види се по томе што је за моја два дана одсуства на Конгресу, заменица секретара ... практично из нејасних разлога *исфотокопирала* сву могућу документацију (www.rts.rs 24. 10. 2009, ЕК). Таланат и стваралачки принцип у духу посвећености и пуне концентрације *изнивелисали* су унутрашњу енигматичност промена (Пол. 16. 1. 2009, ЕК). После нас поцепаше, изделише, *избомбардоваше* (Пол. 19. 11. 2010, ЕК). Можда ... гипке покрете коња доиста не може ни камен боље *измоделовати* него еруптивно избачена маса ... морске воде (Сек. 10, 222, РСАНУ). Касније ће неки од руководилаца из Уже партије одабрати ову или ону верзију, *изредиговати* је и покренути компликовани процес обавезно потребног исправљања текстова везаних за овај (Орвел, Ц., 1984, прев. В. Стојиљковић, Бгд, 1977, ЕК). После тога смо поставили плочице, лајсне на вертикалама *исфуговали* плочице (keramicarvodoinstalater.blogspot.com/, 1. 12. 2010, И).

3.1.1. Занимљива је перфектизација, односно префиксација двовидског глагола *лајковати*, где у примеру: *Излајковао ми је* цео албум, префикс има и дистрибутивно значење, дакле, редом једну по једну слику.

3.2. Глаголи са префиксима *о-*, *од-*, *по-* и *с-* настали од двовидских глагола такође представљају видску конкуренцију њиховим непрефиксираним перфективним реализацијама, док префикси код њих само појачавају перфективност, извршеност. Такви су глаголи: *окараактеризира́ти/окараактери́сати, обагати́сати, оваракла́исати, окате́гори́сати, дша́цовати; одблоки́рати, одрапорти́рати, одсалути́рати, одре́аговати; по́никловати, покала́јисати, покала́дрмисати, сконцентри́рати (се)/сконце́нтрисати (се)* итд., што се види из потврда:

Зато и могу да га *окараактери́шем* по том периоду (Симић, П., Светац и магле, Бгд, 2005, ЕК). Јуче пре подне – *одрапорти́ра* Келер (Достојевски, Ф. М., Идиот, ЕК). Одбрана Крагујевчана лоше *одреаговала* (www.rts.rs 7. 11. 2010, ЕК). Уђоше у једно ... двориште ... које је било ситно *покала́дрмисано* (Андрић, РМС). Нисам могао да *се сконцентри́шем*, докторе (Мингус, Ч., Беднији од шугавог пса, Бгд, 2003, ЕК).

3.2.1. Семантичка модификација мотивног глагола заснована на аблативности префикса запажа се у глаголима *одмонтирати*, *отпломбирати* 'скинути неки део, раставити' и *откомандовати* 'преместити у другу јединицу (војнички); преместити по службеном задатку', с тим што је код ово другог глагола могућа и секундарна термилошка реализација заснована на граматичкој перфектизацији 'изрећи команду, командовати'.

Када сам то открила, *одмонтирала* сам онај фиктивни драјв и сада ради (www.mcity.rs, 14. 11. 2007, И). Кад би раније полицајац наишао на сумњиви пломбирани камион у дубини територије, имао је право да га заустави, али не и да *отпломбира* (НИН 27. 6. 2002, ЕК). Пук са два брдска Дебанжова топа већ је раније *откомандован* (Павл. Ж. 1, 139, РСАНУ): Пре него што *откомандујете* својој чеги: „у врсту stroj се“ ... ваља добро да знате како и кога имате да образујете (Поп. Л. 1, 48, РСАНУ).

3.2.2. Дистрибутивност глагола са префиксом *по-* видљива је у примеру: А и сви су већ *покапирали* да се фолирамо (Пешчаник ФМ: 1, Бгд, 2005, ЕК).

4. Када се посматрају глаголи са префиксом *за-*, *на-* и *про-*, могу се уочити они код којих префикс има граматичку, функционалну вредност и формалног маркирања перфективности. То су глаголи: *забарикадирати* (*се*), *закаприцирати се*, *замаскирати* (*се*), *запломбирати*, *забункерисати се*, *зајмпноновати*, *закнаковати* (*се*), *заљетовати*, *занитовати* итд., *наелектризирати* (*се*), *напедикирати*, *наскицирати*, *наакумулисати се*, *накатранисати*, *наелектролизовати* (*се*), *наколмовати* (*се*), *нафиловати*, *провенилирати/провенилисати*, *проконтролирати/проконтролисати*, *прокоментирати/прокоментарисати*, *пропасирати* итд.

Забарикадирали су се у свој шеснаестерац (Пол. 15. 3. 2001, ЕК). Они поново *запломбирају*, Драгослав сломи печат (Пол. 30. 12. 2000, ЕК). Центар Слупчана где су се око џамије *забункерисали* шиптарски бандити (Пол. 29. 5. 2001, ЕК). Све до тренутка док се нису у нашој новој поезији *наакумулисали* нови поводи (Мих. Б. 1, 235, РСАНУ). Он лично ... мало ће боље *проконтролисати* рачуне шпанских фирми у Венецуели (Пол. 17. 11. 2007, ЕК).

4.1. Међутим, ова три префикса учествују и у творби глагола чија је семантика модификована у односу на мотивни глагол, тј. учествују у промени његове акционалности. У том случајудобијају се инхоативни глаголи, којима се означава почетак радње, као: *задоминирати*, *заинтригирати*, *засондирати*, *профункционалирати/профункционалисати* и сл.:

Радикална странка ... ће у Србији *задоминирати* (Марј. М. 1, 144, РСАНУ). Бира речи ... да га заинтересује, *заинтригира* (Давичо, Песма, Бгд, 1956, 168, РСАНУ). Претпоставља се да ће у нашој земљи овај систем *профункционалисати* тек за три године (Пол. 13. 7. 2001, ЕК).

4.1.1. Код једног од малобројних глагола који показују полисемију, поред инхоативног значења, префикс учествује и у стварању каузативног значења: *заинтересирати/заинтересовати* 'навести некога да посвети пажњу некоме или нечему'. Префикс *про-* може бити и маркер делимитативности као код глагола *проанализирати*, *промаркирати*, док се префиксом *на-* у гла-

голу *нацитирају се* уноси сативно значење, тј. исказује извршење радње у огромној мери.

5. Промена значења двовидских глагола остварује се префиксима *до-*, *над-*, *пре-*, *при-* *ираз-*. Префиксом *до-* исказује се извршавање радње (комплетивно значење): *докапитализовати*, *дофинансирати*, *доквалификовати се*, префиксом *над-* мајоративност, надилажење: *надлицитирају*, префиксом-*пре-* значење поновљања радње: *прегрупирају (се)*, *преинсталирају (се)*, *престилизирају /престилизовати*, *преформулирају/преформулисати*, *пренумерисати (се)*, *пребелеговати*, *прелобовати*, *пререгистровати*, ретко значење прекомерне извршености радње: *пребуктирају (се)*, *преекспонирају*, *префорсирају* или премештања *прекомандовати*. Префиксом *при-* у глаголу *прикомандовати* изражава се придруживање, присаједињавање, а префиксом-*раз-* поништење радњеразминирају, *разанализовати*, *раскандидовати*, али и интензивирање радње: *разанализирају* (Ево и ја се *разанализирала...* (cekerceker.blogspot.com/, И).

5.1. Промењено лексичко значење показују глаголи са префиксом *у-*, којима се исказује смештање, уклапање нечег у унутрашњост, као код: *угравирају*, *укалкулисати*, *укомпонирају*, *умаринирају*, *у̀пресовати*, *упрограмирају*, *утетовирају*.

5.1.1. Овај префикс ређе служи као маркер перфективности, нпр.: *укалкулисати се*, *укапирају*, *устопирају*, *уцементирају* и сл.

6. Када се префикси јављају искључиво као маркер перфективности, они могу конкурисати један другом, што се среће у паровима: *забетонирају – избетонирају*, *закомпликувају (се) – искомпликувају (се)*, *скапирају – укапирају*, *искарикирају – накарикирају*, *исфризирају (се) – нафризирају (се)*, *запарфимисају – напарфимисају (се)*, *засумпорисају – насумпорисају*, *обакарисају – побакарисају*, *набиберисају – обиберисају*, *искристализовају (се) – скристализовају се* и сл.

На чукаричкој страни *избетониран* је први део греде (Пол. 18. 9. 2009, ЕК). Обећавају да центар неће бити *забетониран* (Пол. 25. 10. 2008, ЕК). Трудим се да увек будем добро обучена, нашминкама и *исфризирана* (Свет 213, ЕК). Жена ... му се ... да му доведе и перикмахера, који ће да га обрије и *нафризира* (Црњански, М., Сеобе друга књига, АСК, ЕК). *Искапирала* сам да не треба да те будим (Недељковић, Д., Понедељак, Бгд, 2008, ЕК). Први пут ради са овим редитељем и веома је задовољна што су се брзо и добро *скапирали*, како она каже (Пол. 8. 4. 2006, ЕК). Ко је паметан, *укапираће* и сам (Пол. 30. 6. 2009, ЕК).

6.1. Од истог двовидског глагола такође се префиксацијом могу добијати и чисте перфективне варијанте и глаголи са модификованим лексичким значењем у складу са горенаведеним значењским групама, као у паровима: *изанализирају – проанализирају – разанализирају*, *заротирају – изротиратисе*, *зацементирају – уцементирају*, *исцитирају – нацитирају се*, *испрограмирају – упрограмирају*, *истетовирају – утетовирају*, *изгравирају – угравирају*, *искалкулисати – укалкулисати*, *испресовати – у̀пресовати*, *ископирају – прекопирају*, *исполитирају – преполитирају*, *исфорсирају – префорсирају*, *искристалисати (се) – прекристалисати*, *испродјектовати – препродјектовати*, *исфабриковају – префабриковају*, *испарицелисати*

– *распарцелисати*, *прекрисализирати* – *скрисализирати се*; *препакирати* – *спакирати (се)*, *дофинансирати* – *исфинансирати*, *искомбинирати* – *прекомбинирати се* – *скомбинирати*, *монтирати* – *намонтирати* – *одмонтирати* – *премонтирати* – *размонтирати*, *прегруписати (се)* – *згруписати (се)*; *наелектрисати (се)* – *разелектрисати (се)*, *окалајисати* – *накалајисати* – *покалајисати* – *прекалајисати* – *укалајисати се*, *искалдѝмисати* – *покалдѝмисати* – *укалдѝмисати*; *магнетисати (се)* – *намагнетисати (се)* – *размагнетисати се*; *доквалификовати се* – *оквалификовати* – *преквалификовати (се)*; *искѝмандовати* – *откѝмандовати* – *прекѝмандовати* – *прикѝмандовати*, *искѝмбиновати* – *прекѝмбиновати се* – *скѝмбиновати*, *прокѝмпоновати* – *укомпоновати* итд. Иако ОРСЈ бележи само префиксалне деривате *преформирати* – *расформирати (се)*, *препаркирати* – *упаркирати*, *премаркирати* – *промаркирати*, у којима имамо модификацију значења мотивног глагола, у језичкој пракси срећу се и глаголи са појачаним степеном перфективности исказаним префиксом *из-*.

И ми и албанска страна имали смо два дана на располагању да се та изјава *изанализира* и проучи (Пол.9. 5. 2001, ЕК). Жаклина Глигоријевић ... сматра да је ... детаљно *проанализирао* десну обалу Дунава (Пол. 4. 3. 2009, ЕК). Ево и ја се *разанализирала...* (cekerceker.blogspot.com/, И). Ми смо успели да *исконтролишемо* најбољег играча Војводине (Пол. 13. 4. 2006, ЕК). *Преконтролисала* је Лоренине виталне функције (Леви, М., А ако је то ипак било истина, Бгд, 2004, ЕК). Он лично ... мало ће боље *проконтролисати* рачуне шпанских фирми у Венецуели (Пол. 17. 11. 2007, ЕК). Обично дођу младићи да им на разним предметима *изравирам* стихове неких љубавних песама (Пол. 6. 2. 2009, ЕК). Вицекрал Напуља је у плочу *угравирао* следећу поруку (Пол. 25. 8. 2002, ЕК).

6.2. У пару *забегенисати (се)* – *обегенисати (се)* исказује се инхоативност – ‘почети волети, заволети’, с тим што према РСАНУ, глагол са префиксом *о-* може бити и конкурентна варијанта двовидског глагола са значењем ‘оценити, проценити’.

Забегенише ... девојку и просио је (Ђорђ. Т. 2, 445, РСАНУ). Изабери девојку коју ти срце твоје *обегенише* (НПр Чајк, 22, РСАНУ): Ето му онда комшија у облажњу, да *обегенишу* тај куп (Мед., БК 1905, 440, РСАНУ).

7. Према својој функционалности стилској припадност, ови глаголи претежно припадају термилошкој лексици, рецимо, научној, правној, економској, и њихова префиксирана образовања, попут *исфинансирати*, *избилансирати*, *изанализирати* и сл., веома су чести у говору медија. С друге стране, глаголи попут *избламирати*, *изблефирати*, *изигнорисати*, *иззогирати*, *скапирати* и сл. припадају разговорној и жаргонској лексици.

8. Када се сагледају префиксирани деривати двовидских глагола, као и потврде њихове реализације, потврђује се закључак Ж. Станојчића да није реч о творбеној иновацији (јер се среће и у примерима из 19. века и са почетка 20, те у језику савремене књижевности и медија) већ о иновацији узуса, која се огледа у појачаном маркирању перфективности двовидских глагола (Станојчић 1996: 125). Природа перфектизације код ових глагола је двојака. С једне стране, префикси, нарочито префикс *из-*, учествују у појачавању њихове перфективности и тада могу функционисати као конкурентска једини-

ца перфективној реализацији двовидских глагола, када се може поставити и питање њихове плеонастичке употребе. Међутим, префикси попут *до-*, *пре-*, *раз-* искључиво уносе семантичке промене у мотивни глагол и стварају нову лексичку јединицу а не конкурентски видски парњак. Оно што се мора проверити статистички јесте да ли префиксирани глагол доприноси губљењу (и у којој мери) могуће перфективности непрефиксираних глагола, тј. долази ли до диференцијације ових глагола према виду: непрефиксирани – несвршени, префиксирани – свршени.

ИЗВОРИ

- ЕК: *Korpus savremenog srpskog jezika*, Beograd: Matematički fakultet, <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>.
- ОРСЈ: М. Николић, *Обратни речник српскога језика*, Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Палчић – Матица српска.
- РСМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 2002:** S. Babić, *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Nakladni zavod Globus.
- Белић 1956:** А. Белић, О глаголима са два вида, *Јужнословенски филолог*, XXI/1–4, Београд, 1–13.
- Војводић 2003:** Д. Војводић, О видско-временској ‘конкуренцији’ у српском и другим словенским језицима, *Пети лингвистички скуп Бошковићеве дани*, Подгорица: ЦАНУ, 139–164.
- Војводић 2013:** Д. Војводић, Дувидовост глаголног слова и способности ње преодоленија в русском језику в сопоставлении с сербским, у: М. Nilsson, N. Z. Nilsson (ур.), *Семантички спектар славјанског вида / The semantics cope of slavic aspect*, IV Конференција Комисије по аспектологији Међународног комитета славистов, Гётеборгски универзитет, 10 јунија – 14 јунија 2013 г., Тезиси, Гётеборг, 160–163.
- Грицкат 1957–58:** И. Грицкат, О неким видским особеностима српскохрватског глагола, *Јужнословенски филолог*, XXII/1–4, Београд, 65–130.
- Грицкат 1966–67:** И. Грицкат, Префиксација као средство граматичке (чисте) перфектизације (начелна разматрања и савремена српскохрватска грађа), *Јужнословенски филолог*, XXVII/1–2, Београд, 185–221.

- Грицкат 1967:** И. Грицкат, Шта даје за проучавање глаголске семантике чиста (граматичка) перфектизација путем префиксације, *Наш језик*, XVI/3, Београд, 119–126.
- Дики 2012:** S. M. Dickey, Orphan prefixes and grammaticalization of aspect in South Slavic, *Jezikoslovlje*, 13/1, Zagreb, 71–105.
- Јанда 2007:** L. A. Janda, What makes Russian bi-aspectual verbs special?, in: D. Divjak, A. Kochanska (eds.), *Cognitive Paths into the Slavic Domain*, Cognitive Linguistics Research, 38, Berlin – New York, 83–110.
- Јоцић 1970:** М. Јоцић, Glagoli sa sufiksima *-isa*, *-ira*, *-ova* u savremenom srpsko-hrvatskom književnom jeziku, *Прилози проучавању језика*, 5, Нови Сад, 121–175.
- Клајн 2001:** И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, 1, *Префиксација и слагање*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
- Клајн 2003:** И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, 2, *Суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
- Клајн 2011:** И. Клајн, Видски парови у лексикографској перспективи, *Глас*, CDXVIII, САНУ, Одељење језика и књижевности, књ. 27, Београд, 51–84.
- Ковачевић 2011:** М. Ковачевић, Плеонастичка употреба префикса у српскоме језику, у: *Грамматичка питања српскога језика*, Београд: Јасен, 81–101.
- Матијашевић 2000:** Ј. Матијашевић, Префиксација и двовидност глагола, *Јужнословенски филолог*, LVI/1–2, Београд, 657–663.
- Мразовић–Вукадиновић ¹1990:** Р. Mrazović, Z. Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – NoviSad: Dobrvest.
- Мразовић–Вукадиновић ²2009:** Р. Mrazović u saradnji sa Z. Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Радојковић 2013:** М. Радојковић, Двовидски глаголи у речницима српског језика, *Лунар*, L, Крагујевац, 83–102.
- Ристић–Цвијић 1970:** О. Ристић–Цвијић, Однос основе и наставака *-овати*, *-исати*, *-ирати* глагола страног порекла, *Наш језик*, XVIII, Београд, 131–161.
- Скок 1955–1956:** Р. Skok, O sufiksima *-isati*, *-irati* i *-ovati*, *Jezik*, IV/2, Zagreb, 36–43.
- Станојчић 1996:** Ж. Станојчић, Морфологија, синтакса, фразеологија, у: М. Радовановић (ред.), *Српски језик на крају века*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 111–141.
- Станојчић–Поповић 2011:** Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Грамматика српскога језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Стевановић ¹1970:** М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, I, *Грамматички системи и књижевнोजезичка норма*, Београд: Научна књига.
- Шарић 2011:** Lj. Šarić, Glagolski prefiksi kao perfektivizatori, *Riječ*, n. s., 5, Nikšić, 7–27.

Marina Spasojevic

BI-ASPECTUAL VERBS WITH THE STEMS OF FOREIGN ORIGIN AND PREFIXATION
IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

The work will analyse one of the noticed innovations referring to verbal aspects –the expansive prefixation of bi-aspectual verbs. This tendency is especially interesting when it comes to the verbs with the stems of foreign origin. Namely, the dictionaries show that most of the verbs with the stems of foreign origin derived by adding suffixes -irati, -isati and -ovati in the Serbian language bear bi-aspectual qualifier. On the other hand, the studies carried out within the project of Opol University on the Slavic languages at the end of the 20th century show the tendency towards prefixational perfectivization of bi-aspectual verbs in Serbian and other Slavic languages. The aim is to examine and determine the nature of prefixational derivation of these verbs, as in pairs:

Analyze (analizirati – izanalizirati– proanalizirati), control (kontrolisati – iskontrolisati– prekontrolisati) etc.

Key words: verbal aspect, bi-aspectual verbs, prefixation, perfectivisation.

Рајна М. ДРАГИЋЕВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 20.11.2013.
Прихваћен: 22.02.2014.

КА ЛИНГВОКУЛТУРОЛОШКОМ РЕЧНИКУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

У раду се даје кратак преглед важнијих лингвокултуролошких речника у словенском свету, затим се описују карактеристике лингвокултуролошког речника за какав се залаже и какав предлаже ауторка овог рада, одређују се извори грађе и методе за избор одредница за такав речник, даје се тематска подела до сада прикупљене грађе и описује се хијерархијска организација грађе – концепти, константе, културолошки обојена лексика.

Кључне речи: лингвокултурологија, лингвокултурографија, речник, концепт, константа, српски језик

Развој лингвокултурологије условио је настанак лингвокултуролошке лексикографије која се назива и *лингвокултурографија* (Поцебња 2009: 552). У најширем смислу, у овим речницима, културолошки феномени представљају се у лексикографској форми, па у њима важну улогу имају и информације које се обично наводе у енциклопедијама, али од значаја је и приказивање семантичког потенцијала лексема који је условљен акумулацијом колективне културолошке експресије једног народа (Козирјев и Черњак 2004: 262). Циљ је да се прикаже како национално културолошко искуство утиче на семантику језичких јединица, али и да од семантике тих јединица зависи могућност културолошког утицаја на њу. Полази се од чињенице да се „друштвена стварност управо по томе разликује од природне стварности што је онаква каквом је људи виде: она је оно што она представља за људе и не постоји независно од људи. Друштвена стварност није ствар по себи, већ слика у нашој свести” (Ј. Халасињски према Ј. Бартмињском 2011: 174). Циљ лингвокултуролошких речника јесте да представи ту слику.

ПРЕГЛЕД ВАЖНИЈИХ ЛИНГВОКУЛТУРОЛОШКИХ РЕЧНИКА.
Лингвокултуролошка лексикографија посебно је развијена у Русији. Тамо је објављено много таквих речника и они се, концепцијски, међусобно веома

* rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

разликују. Некима је циљ приказ фрагмента националне слике света карактеристичне за неку епоху, а у неким се приказује развој те слике. Неки од ових речника спадају у тематске, нпр. речник посвећен појмовима у вези са образовањем из времена СССР-а (М. А. Денисова 1978), речник уметничких појмова из времена СССР-а (Т. Н. Черњавска 1984), речник делова руске одеће (Л. Харченкова 1994) итд. Кроз попис лексике тематски везане за одређену област друштвеног живота једног народа у некој епохи, стиче се слика о друштвеној организацији унутар неког дела стварности, а и чува се лексика којом је та област била покривена и оживљавају се творбени механизми помоћу којих су оне настале. А. Г. Бакалај (1999) посветио је речник особеностима руске етикеције и народног опхођења у 19. и 20. веку. Овај речник има важну улогу у приказивању промена у правилима етикеције, али и у учењу руског језика као страног јер се етикеција и вербално понашање у одређеним приликама мора учити. Неколико речника посвећено је тзв. соматском језику, тј. руским гестовима и мимици (А. А. Акишина и др. 1991; С. А. Григорјева и др. 2001). Неки речници су филозофски оријентисани, као што је, на пример, често цитирани *Речник руске културе* Ј. С. Степанова (1997), а све је више и оних који су намењени странцима који уче руски језик, јер савремени приступ изучавању страних језика подразумева и изучавање националне културе.¹

Треба скренути пажњу на израду једног пољског речника који је настао као резултат рада лублинске етнолингвистичке школе под руководством проф. Жежија Бартмињског. Израда речника започета је 1980. године, када је објављена огледна свеска под називом *Речник народних језичких стереотипа* (*Słownik ludowych stereotypów językowych*), да би 1996. године била објављена прва свеска првог тома овог речника. Она носи наслов *Космос*, а речник је донекле изменио наслов и постао *Речник народних стереотипа и симбола* (*Słownik stereotypów i symboli ludowych*). Планира се израда 7 томова овог речника, а у њима ће бити обрађени одабрани појмови из следећих домена: I. Космос; II. Биљке; III. Животиње; IV. Човек; V. Друштво; VI. Религија. Демонологија; VII. Време. Простор. Мере. Боје.

Међу најзначајнијим етнолингвистичким речницима (који у обзир узимају и дијахронијску анализу) јесте енциклопедијски петотомни општесловенски речник *Словенске старине* (*Славјанские древности*), чијом израдом су руководили Никита и Светлана Толстој, а чији је први том објављен 1995, а четврти 2009. године.

У тежњи ка оформљивању концепције лингвокултуролошког речника српског језика највећи (али не и потпуни) утицај на аутора овог рада извршио је лингвокултуролошки речник И. С. Бриљове и др. (2004). Како наглашавају аутори, објекат описа у овом речнику јесте *национално културно пространство* (Бриљова и др. 2004: 10). Оно се дефинише као форма постојања културе у човековом сазнању, то је култура изражена кроз сазнање, култура у сазнању

¹ Детаљније о типовима руских лингвокултуролошких речника, као и о самим речницима, примерима из њих и библиографским подацима о њима, исп. Поцебња (2009: 552–579), Зиновјева и Јурков (2006: 233–257), Козирјев и Черњак (2004: 262–264), Шимчук (2003: 198–205).

њених носилаца. Језгро националног културног пространства назива се *когнитивна база*. То је образац структурирања свеукупног знања и национално маркираних и културолошки детерминисаних представа, обавезних за све представнике дате националне лингвокултуролошке заједнице. Да би постао члан националне лингвокултуролошке заједнице, човек треба да прође процес социјализације који почиње од рођења и траје кроз цео живот (Бриљова и др. 2004: 10–11). Веома важан податак о садржају овог лингвокултуролошког речника који много говори и о његовој концепцији гласи да се у њему не фиксира оно што треба да знају, већ оно што стварно знају социјализовани представници руске национално-лингвокултуролошке заједнице. Он нема васпитну улогу, већ служи да се у њему фиксирају културолошка знања која већ поседују говорници руског језика (Бриљова и др. 2004: 9). Речничка грађа у овом речнику подељена је у 4 сегмента: зооними, прецедентна имена, прецедентни текстови и прецедентни искази. Прецедентни феномен (исказан у овом речнику неким властитим именом, исказом или текстом) добро је познат свим представницима националне лингвокултуролошке заједнице, актуелан је на когнитивном плану, а представници заједнице му се стално враћају и подсећају га се у пригодним ситуацијама.

КА ЈЕДНОМ ТИПУ ЛИНГВОКУЛТУРОЛОШКОГ РЕЧНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА. Циљ овог рада јесте приказивање проблема у избору одредница за особени тип лингвокултуролошког речника српског језика који би садржавао културолошки обојену лексику савременог српског књижевног језика. Иако то не би било необично, овај речник не би обухватао језичке јединице веће од речи – фразеологизме, пословице, афоризме, прецедентне исказе и текстове, али би све ове јединице имале важну улогу у одабиру лексике која би се нашла у речнику.

Као што је показано на примеру руских лингвокултуролошких речника, њихова сврха може бити различита. Сврха речника чија ће концепција и репрезентативни део грађе у најширем смислу бити овде представљени била би попис и опис једног типа лексике савременог српског језика, а то је она која садржи културолошку маркираност. Према В. А. Масловој (2007), експонент културе у значењу лексема налази се у конотацији. Конотација се схвата као вишеслојна семантичка компонента, чији један слој представља *културална конотација*. Већ сама израда лингвокултуролошког речника (избор одредница и њихова анализа) представљала би, сама по себи, научноистраживачки рад, а пружила би се и могућност да се, када речник буде био завршен, настави са научном анализом те лексике, њеним груписањем и обрадом по различитим критеријумима. Другу важну улогу овај речник би имао као методички материјал у учењу српског језика као страног.

Кључни проблем у изради оваквог речника представљали би критеријуми за избор грађе. За коју то лексику можемо рећи да је културолошки обојена? Како пронаћи језичке доказе за то? Који све типови културолошке маркираности лексема постоје и да ли би сви типови такве лексике пронашли место у речнику?

ИЗВОРИ ГРАЂЕ И МЕТОДЕ ЗА ИЗБОР ОДРЕДНИЦА. Методе и изворе за избор лексике која би била обрађена у лингвокултуролошком речнику српског језика проналазимо у уобичајеним истраживачким процедурама које се примењују у лингвокултуролошким истраживањима:

1) *Описни речници савременог српског језика*. Једна од основних процедура јесте анализа дефиниција примарних и секундарних значења лексема у описним речницима савременог српског језика. Културолошка информација се износи у дефиницијама неких значења на више различитих начина. Прва је могућност да лексикограф наведе културолошки мотивисано значење, али без културолошког коментара. Тако се, на пример, као једно од секундарних значења лексеме *свекрва* у *Речнику МС* појављује и једно експресивно, које је културолошки маркирано: *она која старешински оштро критикује*. Друга је могућност да лексикограф унутар саме дефиниције изнесе културолошки коментар, као у дефиницији основног значења лексеме *гавран* у *Речнику СЈ* у којој се тај коментар износи у загради: *крупна птица станарица сјајног црног перја Corvus corax, лешинар из породице врана са великим кљуном (у нар. предању птица злослутница)*. Трећа је могућност да лексикограф нехотице изнесе у дефиницији неки културолошки заснован вредносни став. Тако се, на пример, у *Речнику САНУ*, унутар основног значења лексеме *жена*, вероватно ненамерно, наводи дискриминаторски однос према нероткињама: *особа полно супротна мушкарцу, људско биће способно за рађање*.²

2) *Асоцијативни речник српског језика*. Савремена лингвокултуролошка истраживања незамислива су без употребе асоцијативне методе и асоцијативних речника као изворишта за прикупљање информација о културолошкој обојености појединих лексема. Асоцијативна поља неких лексема-стимулуса у асоцијативним речницима јасно указују на њихов посебан статус у лексичком систему српског језика. Тако, на пример, асоцијације на стимулус *ћирилица* указују на културолошку чињеницу да говорници српског језика ћирилицу третирају као симбол српства и православља, исп. нпр: *Србија* (22), *српски* (20), *Срби* (16), *српски језик* (14), *српство* (9), *православље* (8), *наше писмо*, *Србин* (4), *Словени*, *старо*, *традиција* (5), *историја*, *јеванђеље*, *матерњи језик*, *нација*, *наше* (2), *чувати*, *исконско*, *манастир*, *ми*, *моја*, *моје писмо* итд. Вербалне асоцијације изазване лексемама-стимулусима којима се именују стране света указују на чињеницу да оне носе одређену симболику која је заснована на представама говорника српског језика о земљама и народима који живе на тим странама света. Као пример навешћемо неколико асоцијација на стимулус *исток* које указују на повезивање истока са сиромаштвом, али и са оријенталном мистиком: *беда* (3), *криза*, *конзервативизам*, *неразвијеност*, *сиромаштво*, *заосталост*, *заостао* али и: *мистерија*, *мистичност*, *мудрост*, *стрпљење*, *тајна*. Културолошка маркираност неких лексема најбоље се уочава анализом минисистема којима припадају. Тако се симболика ћирилице најбоље сагледава упоредном анализом са симболиком

² Као пример употребе података из описних речника у истраживању културолошких концепата исп. истраживање концепата *домовина*, *дом*, *мајка* Стане Ристић (2013) или *слободе* Р. Драгићевић (2013а).

латинице, симболика истока схвата се анализом симболике запада, а затим и севера и југа итд.

3) *Фразеолошки речници; збирке пословица*. Вербалним асоцијацијама указује се на савремени поглед на свет говорника једног језика, док фразеологизми и пословице чувају традиционалну слику света. Ове слике се лако допуњавају и обично чине повезану целину. Ову чињеницу прегледно и детаљно доказује М. Стефановић (2012), анализирајући језичку слику породице у руском и српском језику, пре свега на материјалу вербалних асоцијација и паремиолошких јединица у оба језика. Као пример навешћемо само неке закључке М. Стефановић (2012: 54) до којих је дошла лингвокултуролошком анализом пословица о сину у руском и српском језику: сина није лако подизати и васпитати; мајка је склона да размази сина; очева дужност је да научи сина свему што зна; није увек препоручљиво оставити сину наследство. Овакве податке који сачињавају лингвокултуролошки коментар свакако би садржавала обрада лексема у лингвокултуролошком речнику, а они се намећу на основу порука које носе пословице и фразеологизми. Посебно су значајне вредносне оцене о појмовима које су садржане у овим језичким јединицама, па се, тако, изразито позитиван вредносни суд везује за мајку, оца, очи, главу, руку, кућу, а изразито негативан за змију, лисицу, док се за неке везује истовремено позитиван и негативан вредносни суд, као што су брат, жена (Стефановић 2012), па чак и Бог (Драгићевић 2013б).³

Неизоставно место у лингвокултуролошком речнику морале би имати лексеме које се често јављају у еталонима као компаратум или као тема поређења. Тако се, на пример, у српској култури лисица доживљава као лукава, риба као нема, мрав као марљив, зец као брз и марљив итд. С друге стране, еталони показују да се лаким у српској култури доживљавају комарац, перо, птица, еталони за бледило су авет, креч, креда, мртвац, крпа, смрт, восак, зид, за црвенило су резервисани рак, мак, јабука, паприка итд.

Упоредо са пословицама користан извор лингвокултуролошких информација представљају *антипословице*. То су, према Ђ. Оташевићу (2011), експресивни изрази настали као резултат врло различитих структурно-семантичких трансформација не само пословица, већ и изрека, крилатица, афоризама, познатих политичких парола, фраза, изјава. За разумевање већине антипословица неопходно је познавање социјалног и језичког контекста у којем су настале, тј. подразумева се да ће разумевање антипословице бити успешно само ако прималац добро познаје полазну језичку јединицу која се трансформише, па истраживач може претпоставити да су полазне јединице општепознате, а самим тим и културолошки укоренење у једној заједници. Тако су, на пример, од пословице *Брат је мио које вере био* настале антипословице: *Брат ме био које вере био*. *Србин је мио ма које националности био* (исп. Оташевић 2011: 31). Од пословице *Батина има два краја* настале су ове антипословице: *Батина има два краја, а народ је до сада упознао онај де-*

³ Мноштво примера и детаљних анализа за пресликавање националне слике света у српској фразеологији проналазимо у књизи Д. Мршевић Радовић (2008).

бљи. Овде батине немају краја. Избегао сам батину на једном крају, али сам после отишао у другу крајност (исп. Оташевић 2011: 15). И антипословице, баш као и полазне пословице, могу послужити за разумевање културолошки маркираних лексема *брат* и *батина*.

4) *Прецедентни текстови*. Прецедентни текстови који су део националне или светске културе такође могу бити извориште лексема које могу бити обрађене у лингвокултуролошком речнику. Имена главних јунака тих текстова, одређене ситуације или активности постају општепознати симболи у једној култури. Ево неколико примера: Ивица и Марица, Црвенкапа, Алиса (у земљи чуда), Пинокио, Пепељуга, Ружно паче, Зона Замфирова, Хасанагиница, Биберче, Златокоса, Баш-челик, Мали Радојица итд.

5) *Појмовне метафоре*. Анализом контекста (исказа и текстова) у којима се употребљавају културолошки маркиране лексеме, путем издвајања појмовних метафора, осветљава се концептуализација појмова именованих датим лексемама. Анализом концептуализације често се може открити и утицај културе на значење и разумевање одређених лексема. Мноштво добрих примера проналазимо у истраживањима Н. Силашки и др (2009) која су настала обрадом јавног дискурса Србије. Овај дискурс осветљава, на пример, и следеће појмовне метафоре: ЕВРОПСКА УНИЈА ЈЕ КУЋА, ЕВРОПСКА УНИЈА ЈЕ ПОРОДИЦА, ЖИВОТ ЈЕ УТАКМИЦА, ПОЛИТИКА ЈЕ РАТ, ПОЛИТИКА ЈЕ СПОРТ итд.

6) *Медији и друштвене мреже*. Значајно извориште лексичке грађе за лингвокултуролошки речник представљају садржаји које емитују медији и друштвене мреже. Савремена култура врши снажан утицај на лексику. Тако лексема *пријатељ* данас означава и особу са којом се неко дописује преко друштвене мреже Фејсбук. У том значењу ова лексема се у реченици употребљава другачије него што се користи у другим својим значењима (*Имам га у пријатељима. Додала сам га за пријатеља*). Лексема *зид* означава нечију страницу на Фејсбуку, *боцнути* значи послати некоме знак у облику кажипрста који боцка с циљем да му се скрене пажња на себе. Лексеме *додати* и *обрисати* такође добијају ново значење на Фејсбуку (*Обрисала сам Перу. Додао ме Пера*). Извориште културолошки маркиране лексике могу бити и рекламе, текстови популарних музичких нумера, дијалози из познатих филмова итд.

7) *Анкета*. Једна од честих метода у лингвокултуролошким истраживањима јесте анкетавање чланова одређене заједнице. Ова метода је посебно корисна за добијање података релевантних за обраду одабраних речничких одредница. Ј. Бартмињски се користи анкетом као једном од метода за долажење до тзв. *когнитивне дефиниције* чији је циљ „да одговори на питање о начину поимања предмета од стране говорника датог језика, тј. о начину (друштвено уређеном и доступном кроз језик и употребу језика) стицања знања о свету, категоризације његових појава, њихове карактеризације и вредновања” (Бартмињски 2011: 93). Питања у анкети могу бити различита. Ј. Бармињски поставља, на пример, следеће питање: *Шта је, по Вама, суштина X-а?* У одговорима испитаника траже се заједнички елементи на

основу којих се долази до стереотипа који припадници једне заједнице везују за појам *X*. На сличан начин до стереотипа се долази помоћу анкета у којима се појављују маркери стереотипности *сваки*, *типичан*, *прави* итд. Од испитаника се тражи да допуне реченице које овако почињу: *Сваки X је ... Типичан X је ... Или: Ниједан X није ... Или: Прави X никада ... Типичан X никада ... Или: Прави X увек ... Сваки X увек ... Или: Он је X, али је ... Или: ... као X* (исп. Бартмињски 2011: 169–194).

8) *Остали извори*. Надовезујући се на оно што је управо речено, можемо додати да се у лингвокултуролошким истраживањима често прибегава и анализи материјала из електронских корпуса, друштвених мрежа и других електронских извора. Тако је, на пример, М. Стефановић (2012: 93–143) анализирала стереотип жене у руском језику помоћу електронског корпуса руског језика и на основу материјала из тог корпуса анализирала употребу маркера стереотипности (*типичан*, *прави*, *сваки*) који су у корпусу употребљени као атрибути именице *жена*. Осим анализе употребе лексема у одговарајућим контекстима, њених синтагматских и парадигматских веза које откривају њену културолошку маркираност, за потребе што веће објективности у одабиру одредница за лингвокултуролошки речник, као и њихове обраде у том речнику, могу се користити и бројни други извори, као што су фреквенцијски речници савременог српског језика, речници синонима, етимолошки речници, речници симбола, речници жаргона, речници нових речи, збирке афоризама, изрека, вицева итд.

ТЕМАТСКА СТРУКТУРА ГРАЂЕ. Прелиминарни списак лексема које би могле постати одреднице у лингвокултуролошком речнику савременог српског књижевног језика саставили смо на основу истраживачких радова студената Групе за српски језик за потребе специјалног курса из лексикологије који је у целини посвећен лингвокултуролошким истраживањима о утицају културе на значење лексике савременог српског књижевног језика. Примењујући методе и изворе који су поменути у овом раду, студенти су самостално издвајали културолошки маркирану лексику, а у својим задацима доказивали и елаборирали репрезентативност одабране лексике. Уколико аргументација није била довољно убедљива, задаци су им враћани, а они су морали да одаберу репрезентативније примере.

Студенти су се придржавали основних упутстава која су представљала полазишта у прикупљању грађе. Прво упутство односило се на овде већ навођен приступ Бриљове и др. у изради лингвокултуролошког речника руског језика да одреднице треба да представља општепозната лексика (а не она коју би говорници требало да знају) и да речник нема васпитну улогу. Друго упутство у ексцерпцији ове лексике јесте препознавање њене експресивности. Културолошки маркирана лексема јесте она која означава нешто о чему говорници српског језика имају вредносни суд, а тај суд може (али и не мора) бити различит у некој другој култури. Е. И. Зиновјева и Е. Е. Јурков (2006: 148) о томе кажу следеће: „Ако о неком феномену представници културе могу рећи „То је добро (лоше, интересантно, досадно итд)”, тај феномен у датој култури представља концепт.”

Пошто поменути курс постоји већ пет година, до сада је прикупљено много културолошки маркираних лексема. Тај списак би се за израду речника свакако прочистио и значајно допунио, али и до сада прикупљена грађа заслужује анализу. Пажњу посебно привлачи чињеница да студенти нису имали могућности да детаљно прегледају све задате изворе, већ су, бирајући грађу, углавном полазили од сопствених претпоставки и утисака у вези са културолошком обојеношћу одређених лексема, а затим су проверавали своје претпоставке, одбацивали их или потврђивали. У избору лексике за овакав тип речника језичко осећање изворних говорника свакако није довољно, али игра важну улогу у полазној платформи за прикупљање грађе. Велики број лексема понављао се више пута, чиме је таква грађа добијала извесну додатну потврду да заслужује место у лингвокултуролошком речнику.

Преписали смо све прикупљене лексеме с намером да их тематски сортирамо. Заинтересовало нас је шта све означава лексика која је културолошки маркирана, којим тематским групама она припада и због чега одређене тематске групе лексема трпе јачи утицај културе на своје значење него неке друге.

1. НАЗИВИ ЗА ЖИВОТИЊЕ. Својом бројношћу, већ на први поглед, издвајају се лексеме које означавају животиње, а које у неком од својих секундарних значења именују одређени тип људи. Посебно су у свести студената-изворних говорника српског језика продуктивне следеће именице из ове групе: *лисица, гуска, пчела, магарац, зец, мајмун, пас, вук, коњ, кобила, мрав, папагај, змија, слон, јагње, теле, жирафа, кокошка, ћурка, крава, свиња, црв, гавран, рода, сова, медвед, лане, јагње, бик, славуј, бумбар, мачка, маца, крпељ, твор, лав, голуб, голубица, кртица, во, камелеон, миш, ован, патка, вашка, гуштер, сом, трут, кучка, кукавица* итд. Потврду за то да су зооними заиста изразито културолошки маркирани проналазимо у лингвокултуролошком речнику руског језика И. С. Бриљове и др. који су поделили свој речник у четири дела, а први део представљају *зооморфне образы*. Руски лингвиста Н. Д. Гољев иде и корак даље. Он је 2011. године, са групом следбеника из Кемерова, саставио руски речник бионима. Бионими су називи биљака и животиња. У току је израда вишејезичног лингвокултуролошког речника бионима. Полазна идеја је у томе да човек пресликава своје ставове и свој поглед на свет на појаве из природе које га окружују. Објашњавајући овај феномен и улогу свог речника, Н. Д. Гољев уводи појам *антропоцентричка лексикографија*.

2. НАЗИВИ ЗА БИЉКЕ. За разлику од обимног материјала који сачињавају називи за животиње, називи за биљке су много мање заступљени у прикупљеној грађи: *јабука, ружа, цвет, слама, боранија, буква, дрен, пасуљ, хрст, лимун, паприка, мак*. У свести говорника српског језика *јабука* је еталон за здравље, *ружа* и *цвет* за лепоту, *слама* за нешто безвредно, *дрен* се везује за сувоћу, *пасуљ* и *боранија* за нешто што је једноставно, просто, *хрст* за снагу, *лимун* за жутило, *паприка* и *мак* за црвенило. Иако нам Веселин Чајкановић показује митолошки значај и богату симболику различитих биљака, у савременом српском језику, према подацима из описних речника, нису добро сачувани ти слојеви.

3. ЧОВЕК. 3.а. *Прецедентна имена*. Властита имена служе за именовање и немају способност означавања, али прецедентна имена имају способност означавања. То су општепозната имена која могу бити везана за неки прецедентни текст или ситуацију или која постоје аутономно (Бриљова и др. 2004: 23). У прву групу спадају на пример: *Васа Ладачки, Пчелица Маја, Срећко Шојић, Црни Груја*, а у другу: *Моцарт, Рокфелер, Исус Христ, Свети Сава, Новак Ђоковић* итд. Ова имена се, како кажу Бриљова и др. (2004: 24) не употребљавају само екстензионално (денотативно): *Моцарт је написао Фигарову женидбу*, већ и интензионално (конотативно): *Тај дечак је будући Моцарт*. Ово је веома важна особина ових лексичких јединица јер оне на тај начин престају да буду само имена, већ добијају значења којима се одређује скала вредности једне националне лингвокултуролошке заједнице, јер се формира листа хероја које треба подражавати и негативаца на чијем се примеру нација васпитава о ономе чега се треба клонити. Прецедентна имена могу бити везана за српску културу, али и за заједничку европску или светску културну баштину. Ево продуктивнијих примера из наше грађе: *Никола Тесла, Вук Караџић, Свети Сава, Марко Краљевић, Милош Обилић, Вук Бранковић, Вила Равијојла, Проклета Јерина, Косовка Девојка, Алберт Ајнштајн, Хитлер, Дон Жуан, Квазимодо, Пинокио, Калимеро, Олива, Морнар Попај, Брзи Гонзалес, Супермен, Спајдермен, Мики Маус, Дрвена Марија, Сека Перса, Радио Милева* итд. Међу овим именима има домаћих и страних, имена за људе који су стварно постојали или јунака уметничких дела, али оно што им је заједничко и што је студентима служило као критеријум за уношење на листу јесте симболичност тих имена и свим говорницима познато значење особине или групе особина које се подразумевају ако се неки појединац назове неким од наведених имена (исп. *Он је прави Тесла/Ајнштајн/Дон Жуан/Супермен* итд). Због тога неке од ових именица прелазе у заједничке, пишу се малим словом и развијају деривациони систем, исп. у РСЈ: *донжуан, донжуански, донжуанство* или *донкихотерија, донкихотски, донкихотство*.

3.б. *Имена етника*. И ову групу сачињавају властите именице које примарно не поседују значење јер се њима не означава, већ именује, али се њихово значење „пуни” колективном експресијом једне заједнице, стереотипима, предрасудама итд. Стереотипи који се везују за имена етника зову се *етнокултурни стереотипи* (исп. Пипер 2003; Драгићевић 2010б). Они нису подједнако јаки за све лексеме из ове групе, па издавајемо нека од оних имена етника за која се везују јаки стереотипи: *Срби, Хрвати, Босанци, Црногорци, Албанци, Шитари, Немци, Руси, Французи, Роми, Цигани, Енглези, Кинези, Американци, Турци, Арати, Јапанци, Италијани, Жабари, Пироћанци, Земунци, Лале* итд. Подаци из *Асоцијативног речника* показују да су етнокултурни стереотипи углавном прожети негативним вредновањем других народа и култура.

3.в. *Имена сродника*. Лексеме којима се означавају сродници имају изражену културолошку маркираност коју је детаљно описала М. Стефановић (2012). У ову групу спадају лексеме: *мајка, маћеха, отац, очух, син, ћерка, брат, сестра, свекрва, ташта, зет, снаха, јетрва, кум* итд. Занимљиво је

да *мајка* представља један од ретких концепата у српској култури за који се везује изразито позитивно вредновање. За брата, сина, ћерку везују се и пожељни и непожељни стереотипи, а изразито непожељни за маћеху, свекрву, ташту, зета, снаху, јетрву итд.

3.г. *Људи*. Ову категорију сачињавају лексеме које означавају људе, а спадају у различите групе: *човек, жена*⁴, *девојка, баба, беба, дете, плавуша, папучар (мушкарац који живи под доминацијом своје супруге), пионир, друг (члан КПЈ), другарица (члан КПЈ)*⁵, *сељак (примитиван човек), студент, млада, гроф, паша, цар, краљ* итд.

3.д. *Делови тела*. Лексеме које означавају делове тела имају јаку културолошку маркираност због антропоцентричке структуре лексикона. У ову групу, ипак, не спадају све лексеме из ове групе: *глава* (као седиште мисли, као живот и као човек сам по себи) *око* (као највећа драгоценост, као прозор у свет, као огледало човека и као човек сам по себи), *рука* (као симбол људске активности), *кост* (као ознака за огољеност), *крв, длака* (као симбол малог, безначајног), *срце* (као седиште најјачих емоција и извориште добротe), *душа* (као духовни део човека), *образ* (као симбол части), *језик* (као најмоћније оружје) итд.

4. ПРЕДМЕТИ. Међу лексемама за предмете посебно место заузимају оне које се односе на традиционалну културу: *огњиште, чесница, повојница, кољиво, преслица, вретено*, а ту су и *буздован, будак, ћускија, топ, стрела, пушка* итд. У вези са предметима јесу и догађаји на којима се они употребљавају *слава, преслава, свадба*, али и места на којима се користе: *кућа, дом, гробље* итд. Скоро све тематске групе лексема које означавају предмете имају и део културолошки обојене лексике. Као пример навешћемо неке експресивне лексеме које означавају одећу: *рита, дроња, крпа, прња, дроњак*. Од лексема из ове групе настале су и неке лексеме које означавају људе, али имају погрдно значење: *мантијаши, капуташи, гуњаши, цилиндраши, ритаковић, дроњара, шубараш, мундириција, гаћоња, одрпуља, сукњара*, па постоје чак и лексеме које означавају одређене идеологије или поглед на свет: *капуташтво*.

5. РЕЛИГИЈА И МИТОЛОГИЈА: *Бог враг, анђео, ђаво, вештица, вила, јеванђеље*⁶ итд.

⁴ Пословице и фразеологизми указују на амбивалентан однос према жени у српској култури. Примери за потцењивачки однос: *Не веруј љетини док је не метнеш у амбар, ни жени док је не метнеш у гроб. Што једна жена зна, више није тајна. Што жена више плаче, више мужа вара. Змија и жена ствар је једна. Горе је злу жену дирнути но злу гују. У жене је дуга коса а кратка памет. Жену и змију по глави удри. Лајава жена више пута бијена. Два пута је човек весео: првом кад се ожени, а другом кад жену упока.* Мање је примера за позитиван однос према жени: *Не стоји кућа на земљи него на жени. Никоје благо не вреди као вредна жена. Ђе није жене, онђе није ни куће. И зла је жена добра жена. Чоек не може бити чоек док га жена не крсти.*

⁵ Примери *пионир, друг, другарица* указују на један од могућих извора грађе за лингвокултуролошки речник, а то су лексеме или значења, као у наведеним примерима, које је А. Милановић (2009) назвао *југословенизмима: текма, трица, спаваона, плахта, маренда* итд.

⁶ О лингвокултуролошкој анализи лексеме *Бог* исп. Мршевић-Радовић (2008: 167–188) Самарција (2012), Драгићевић (2013б), о *Богу, ђаволу, анђелу* и *јеванђељу* у српским народним пословицама исп. Јовановић Симић (2012).

6. АПСТРАКТНЕ ПОЈАВЕ И ВРЕДНОСТИ: љубав, слобода, част, срећа, несрећа, политика, живот, смрт, пријатељство, инат, прошлост, будућност⁷, вера, памет, добро, зло, глад итд.

7. ОСТАЛО: материја, природне појаве: *ватра, вода, земља, муња, облак, небо, киша, сунце, звезда* итд. називи за неке метале: *злато* (= вредност), *звожђе* (= снага), *рђа* (= зло), називи за стране света: *запад, исток, север, југ*, називи за језике: *француски, немачки, италијански, ћирилица, латиница*, итд.

ХИЈЕРАРХИЈСКА ОРГАНИЗАЦИЈА ГРАЂЕ – КОНЦЕПТОСФЕРА И ЊЕНА СТРУКТУРА. Јединица описа везе између језика и културе назива се *лингвокултурама* (Брагина и др. 2008: 19). Лингвокултурама може бити лексема, синтагма, реченица, текст, тј. пословица, строфа песме, крилатица, афоризам итд. Предмет нашег интересовања су лингвокултуреме које се јављају као лексеме. Све културолошки маркиране лексеме немају исти статус. У центру тог замишљеног поља налазе се *културолошки концепти*. У односу на лексеме-концепте утврђујемо статус осталих лексема. Издвојићемо још две групе (иако их реално има више), а то су *константе* и *културолошки обојена лексика*.

Концепт. Концепт се дефинише као „одраз фрагмента националне слике света који се изражава кроз лексему” (Брагина и др. 2008: 86). У сличном духу, концепт дефинишу и Зиновјева и Јурков (2006: 115), слéдећи С. Г. Воркачева: „Концепт је јединица колективног знања/сознања (која припада вишим духовним вредностима), која има језички израз и обележена је етнокултурном специфичношћу.” Свеукупност концепата назива се *концептосфера*. Језгро концептосфере сачињавају базични концепти, а на периферији се налази остала лексика која се одликује национално-културолошком спецификом (неки је називају небазичним концептима).

На основу којих карактеристика се може препознати концепт?

Културолошки концепт се разликује од концепата у неким другим сферама по томе што представници неке језичке заједнице имају општепознати колективни став о датом појму – он, дакле, подлеже вредновању.

Принцип културне разрађености речника за означавање неког појма. Тако, на пример, у језику хануно на Филипинима постоји 90 назива за различите врсте пиринча. То лексичко богатство свакако указује на значај који пиринач има за становнике Филипина.

Фреквенција лексеме у неком језику. Претпоставља се да најфреквентније речи често означавају базичне концепте у некој култури. Десет најфреквентнијих именица у *Српским народним пословицама* В. С. Караџића јесу: *Бог, човек, око, пас, глава, кућа, вода, рука, жена, коњ*.⁸ Све ове лексеме, али и многе друге са листе најфреквентнијих лексема у српској традицији, представљају концепте. Од великог значаја за истраживање је и распоред тих

⁷ О простору и времену у српској култури на материјалу српске фразеологије исп. Мршевић-Радовић (2008: 28–100).

⁸ До ове листе дошла је Софија Милићевић у свом мастер раду чији је циљ био анализа фреквенције именица у *Српским народним пословицама* Вука Стефановића Караџића. Рад је одбрањен на Филолошком факултету у Београду 30. октобра 2011.

лексема. За анализу концепата на основу пословица важан је и тематски преглед пословица, на пример онакав какав је сачинила Ј. Јовановић (2006). Није увек најважније пратити најфреквентнију лексему у корпусу, већ и ону која означава неки појам у вези са којим има највише пословица. Такав приступ показује да је највећи број пословица у вези са човеком и да је човек најважнији концепт и кључна реч у свакој култури (исп. и Розина 1991). Према подацима до којих долазимо преко Костић (2004), овако изгледа листа од десет најфреквентнијих именица, придева и глагола у *Српским народним песмама* В. С. Караџића. Именице: *девојка, Турчин, Бог, мајка, коњ, јунак, рука, брат, глава, двор*. Придеви: *бео, млад, добар, мио, леп, зелен, стар, раван, драг, турски*.⁹ Глаголи: *бити, хтети, дати, доћи, видети, говорити, отићи, имати, ићи, беседити*.

Фреквентно асоцијативно повезивање са другим лексемама. У предговору *Словенског асоцијативног речника* Н. В. Уфимцева (2004) одредила је 30 лексема које су представљале асоцијације на највећи број стимулуса у руском, белоруском, украјинском и бугарском језику. Тих 30 лексема она је назвала *језгром језичког сазнања*. Ми смо урадили исто истраживање за потребе српског језика. Првих 10 од 30 лексема јесу следеће: *живот, човек, љубав, ја, срећа, досада, ништа, страх, људи, глупост*. Н. В. Уфимцева је запазила да су од 30 лексема у поменутом 4 језика, чак њих 10 заједничке за све језике: *живот, човек, љубав, радост, друг, срећа, добро, смрт, новац, велик*. Ако се овим језицима придружи и српски, листа заједничких лексема које чине део језгра језичког сазнања представљају ове лексеме: *живот, човек, љубав, срећа, новац, смрт, добро*.

Принцип кључних речи. А. Вјежбицка издваја три кључне речи у руској култури, а то су *тоска, судба, воља*. Показало се да издвајање кључних речи по било ком критеријуму изазива полемике у науци (Брагина и др. 2008: 86). Како примећује Маслова (2007: 73), да би нека лексема била третирана као кључна реч културе, она мора бити присутна у многим стилевима, мора бити фреквентна, мора бити присутна у многим фразеологизмима и пословицама.

Продуктивност лексеме у творбеном и семантичком смислу и појављивање у великом броју фразеологизама и пословица.¹⁰

Што једна лексема задовољава више критеријума, она представља бољи пример за концепт. Наше истраживање показује како различити путеви ка откривању концепата често дају исти резултат, тј. списак састављен из много истих лексема добија се анализом најфреквентнијих лексема, најчесталијих у пословицама и фразеологизмима, најчешће асоцираних у асоцијативним експериментима итд. Дакле, листа концепата у српском језику сама се оцр-

⁹ Многи од ових придева представљају сталне епитете у народној књижевности, а те језичке јединице спадају, према речима А. Пејановић (2008) у етнокултурне маркере.

¹⁰ Ови критеријуми су изведени из различитих делова књиге Зиновјева и Јурков (2006), пре свега из ставова А. Вјежбицке и О. А. Ипанове, који се цитирају у књизи (исп. стр. 113; 148; 149).

тава, али питање је има ли смисла строго је одређивати навођењем омеђеног списка лексема, тј. сачињавањем *концептуаријума*.¹¹

Константе. Константу одређујемо у односу на концепт, иако је константа базични концепт. То је концепт који постојано и дуго постоји у једној култури. Питањем константи у руској култури бавио се Ј. Степанов, који је саставио *Речник руске културе*. Тај речник се састоји из константи у руској култури: *вечност, мир, ватра, вода, хлеб, реч, вера, љубав, радост, воља, правда, истина, знање, наука, број, писмо, алфавет, закон, Рус, Русија, руски, човек, личност, душа, интелигенција, савест, новац, страх, туга, дом, језик* итд. Константе су смештене у базични део концептосфере сваке културе. Може се претпоставити универзалност константи, тј. исти или врло сличан списак лексема које репрезентују константе у већини језика. О значају наведених концепата-константи Ј. Степанов (2001: 8) каже следеће: „Руска култура реално постоји у оној мери у којој постоје значења руских (и староруских) лексема које означавају културолошке концепте.”

Културолошки обојена лексика. Има, међутим, и оних лексема које се налазе на периферији концептосфере, а које означавају културолошки маркиране лексеме, али не могу спадати у културолошке концепте. Према нашој оцени, такве су, на пример, ове лексеме: *Јапанац, Дон Кихот, Супермен, Мистер Бин, Пинокио*, као и многе друге које јесу културолошки обојене, али не спадају у концепте српске културе. Такође, лексеме као што су *капуташ, мантијаш* јесу настале из српског језичког материјала и везане су за негативан однос дела српске заједнице према одређеним друштвеним групама, али такве лексеме немају ону општепознатост, фреквентну употребу, симболичку вредност, присуство у паремиолошком фонду, вишезначност, творбену продуктивност и остала својства која би их сврстала у концепте.

У најопштијим цртама у овом раду приказали смо структуру грађе за лингвокултуролошки речник српског језика, као и изворе грађе и методе долажења до ње. Та иста грађа служи и за обраду издвојених концепата, тј. за састављање лингвокултуролошког коментара, а то ће бити тема посебног рада.

ЛИТЕРАТУРА

- Аругјунова 1991:** Н. Д. Аругјунова (отв. редактор), *Культурные концепты, Логический анализ языка*, Москва: Наука.
- Бартмињски 2011:** Јежи Бартмињски, *Језик – слика – свет*, приредио Дејан Ајдачић, превела Марта Бјелетић, Београд: SlovoSlavia.
- Брагина и др. 2008:** М. А. Брагина, В. В. Дронов, Н. А. Красс, В. П. Синячин, Е. Ф. Тарасов, *Лингвокультурологические аспекты формирования*

¹¹ Концептуаријум је тезаурус концепата (Брагина и др. 2008: 88).

- языкового сознания иностранных студентов в процессе изучения русского языка*, Москва: Российский университет дружбы народов.
- Брилева и др. 2004:** И. С. Брилева, Н. П. Вольская, Д. Б. Гудков, И. В. Захаренко, В. В. Красных, *Лингвокультурологический словарь*, Москва: ГНОЗИС.
- Голев 2011:** *Словарь обыденных толкований русских слов. Лексика природы*. В 2 т. Т. 1. А–М (АБРИКОС – МУРАВЕЙ) (480 слов-стимулов) / Под ред. Н. Д. Голева, Авторы составители Басалаева М.Ю., Воробьева М.Е., Голев Н.Д., Дударева Я.А., А.В. Замилова Ким Л.Г., Кишина Е.В., Кузнецова Т.Ю., Мельник Н.В, Кемерово: „Издательство Кемеровского университета”.
- Драгићевић 2010а:** Рајна Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Драгићевић 2010б:** Рајна Драгићевић: „Лингвокултуролошка упоредна истраживања етнокултурних стереотипа, *Анали Филолошког факултета* 22, 2010, 201–214.
- Драгићевић и др. 2011:** Рајна Драгићевић, Предраг Пипер, Марија Стефановић, *Обратни асоцијативни речник српског језика*, Београд: Службени гласник, Београдска књига.
- Драгићевић 2013а:** Рајна Драгићевић: „Лингвокултуролошка анализа концепта слобода у српском језику и српској култури”, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 42/3, 43–61.
- Драгићевић 2013б:** Рајна Драгићевић: „Концепт Бога у *Српским народним пословицама*”, *Теолингвистичка проучавања словенских језика*, уредници: Јасмина Грковић Мејдор, дописни члан САНУ и проф. др Ксенија Кончаревић, Београд, 2013: Српска академија наука и уметности, стр. 71–87.
- Зиновјева и Јурков 2006:** Е.И. Зиновьева и Е.Е. Юрков, *Лингвокултурологија*, Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет.
- Јовановић 2006:** Јелена Јовановић, *Књига Српских народних пословица II*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Јовановић Симић 2012:** Јелена Јовановић Симић: „О лексемама *Бог, ђаво, анђео* и *јеванђеље* у српским народним пословицама”, *Теолингвистика*, међународни тематски зборник радова, гл. уредници: Александар К. Гадомски и Ксенија Кончаревић, Београд: Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, 175–182.
- Козирјев и Черњак 2004:** В.А. Козырев, В.Д. Черняк, *Русская лексикография*, Москва: Дрофа.
- Костић 2004:** Ђорђе Костић, *Квантитативни опис структуре српског језика. Фреквенцијски речник сабраних дела Вука Ст. Караџића*, томови 1–8, *Српске народне пјесме*, Београд: Институт за експерименталну фонетику и патологију говора и Лабораторија за експерименталну психологију Филозофског факултета Универзитета у Београду.

- Маслова 2007³**: В. А. Маслова, *Лингвокултурологија*, 3-е издание, Москва: Академија.
- Милановић 2009**: Александар Милановић: „Југословенизми између памћења и заборављања”, *Трећи програм* бр. 143–144, III–IV, 195–200.
- Мршевић-Радовић 2008**: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Оташевић 2011**: Ђорђе Оташевић, *Речник српских антипословица*, Београд: Алма.
- Пејановић 2008**: Анна Пејановић: „Постоянные эпитеты как этнокультурные маркеры и их фразеологическая транспозиция (теоретический и переводческий аспекты)”, *Филологические науки* 6, 89–99.
- Пипер 2003**: Предраг Пипер: „Називи језика у мрежи вербалних асоцијација”. У: П. Пипер, *Српски између великих и малих језика*, друго, допуњено издање, Београд: Београдска књига, 138–167.
- Пипер и др. 2005**: Предраг Пипер, Рајна Драгићевић и Марија Стефановић, *Асоцијативни речник српског језика*, Београд, 2005: Београдска књига, Службени лист, Филолошки факултет.
- Поцебња 2009**: *Лексикографија русског језика*, под редакцијом Д. М. Поцепни, Санкт Петербург: Факултет филологије и уметности Санкт-Петербуршког државног универзитета.
- Ристић 2013**: Стана Ристић: „Стереотип домовине у заједничкој концептосфери појмова дома и мајке”, *Зборник Матице српске за славистику* 83, 181–198.
- Розина 1991**: Р. И. Розина: „Человек и личность в языке”, у: Н. Д. Арутюнова (отв. редактор), *Культурные концепты*, Логическиј анализ језика, Москва: Наука.
- Самарција 2012**: Снежана Самарција: „Када Бог крпи опаклију (представе о Богу у усменој прози)”, *Српски језик, књижевност, уметност*, књига II, *Бог*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 11–25.
- Силашки и др. 2009**: Nadežda Silaški, Tatjana Đurović, Biljana Radić-Bojanić, *Javni diskurs Srbije*, Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.
- Степанов 2001²**: Юрий Степанов, *Константы: Словарь русской культуры*, издание 2-е, исправленное и дополненное, Москва: Академический Проект.
- Стефановић 2012**: Марија Стефановић, *Језичка слика породице у руском и српском језику*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Уфимцева и др. 2004**: Н. В. Уфимцева, Г. А. Черкасова, Ю. Н. Караулов, Е. Ф. Тарасов, *Славянский ассоциативный словарь, русский, белорусский, болгарский, украинский*, Москва: Министерство образования и науки Российской Федерации, Московский государственный лингвистический университет, Российская академия наук.
- Шимчук 2003**: Э. Г. Шимчук, *Русская лексикография*, Москва, 2003: Издательство Московского университета.

Rajna Dragičević

TOWARD LINGUOCULTURAL DICTIONARY
OF SERBIAN LANGUAGE

Summary

This paper reviews important linguocultural dictionaries of Slavic languages and describes a linguocultural dictionary proposed by the author of this paper, defines the corpus, methods of choosing the entries, and classifies and arranges words by meanings and hierarchy – concepts, constants, culture colored lexis.

Key words: linguo-culturology, linguo-culturography, dictionary, concept, constant, Serbian language.

Миланка Ј. БАБИЋ*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

Оригинални научни рад
Примљен: 15.01.2014.
Прихваћен: 22.02.2014.

КЊИЖЕВНОУМЈЕТНИЧКЕ ИНОВАЦИЈЕ У СЕМАНТИЧКОМ ПОЉУ ЛЕКСЕМЕ *ЂАВО*

У раду** се са морфостилистичког и синтаксостилистичког аспекта, на примјерима из књижевног текста, анализира творбено-семантичка и стилистичка улога лексеме *ђаво* у функцији грађења традиционално-митске слике свијета у лингвокултуролошкој карактеризацији Херцеговине. Творбено-семантички потенцијал те лексеме продуктиван је у грађењу експресивне лексике у функцији номинације простора и преноминације и говорне карактеризације жене у херцеговачком сеоском амбијенту.

Кључне ријечи: *ђаво*, жена, топоними, деривација, парегменон, анафора, архисема, иновативност

1. Увод

У тексту *Ђавоља прича* Радослава Братића¹, који је структуриран као прича о нараторовом сусрету са *ђаволом* у херцеговачком селу, у виду развијених дигресија из сеоског породичног живота, осликана је етнографско-митска свијест православне Херцеговине која се рефлектује у сталном додиру са *ђаволом* и његовим именом. Варијацијама једне лексеме, лингвокултуролошка карактеризација Херцеговине огледа се и у говору наратора и у дијалогу ликов изворних говорника, Григорија и његове жене Јешне, који прототипски представљају однос Херцеговца (Григорија) према *ђаволу* и *ђавола* у жени (Јешна). Тако је *ђаво* у Братићевој причи експлицитно или имплицитно присутан у свакој реченици, па (пре)доминантност те лексеме у

* rasovaca@yahoo.com

** Рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ У раду је анализиран текст *Ђавоља прича* Радослава Братића, објављен у збирци приповиједака: Радослав Братић, *Страх од звона*, Београд: Српска књижевна задруга, коло LXXXIV, књ. 556, 1991, стр.18-31.

структури текста представља богат потенцијал не само стилистичких поступака, него и творбено-семантичких иновација.

Семантички микросистем тематски обједињен лексемом *ђаво* у српском језику чине њене истокоријенске лексеме или лексичке јединице, као и њихови истозначни или блискозначни синоними којима се одређује подручје значења, подударно – према религијском и народном вјеровању – са појмом злог духа који наводи људе на гријех. У језичкој пракси најчешће се реализује врло богат конотативни потенцијал те лексеме и њених твореница који је повезује са човјеком и његовим особинама, тј. активира се њено квалитативно-оцјењивачко (нпр.: *Он је сами ђаво = Он је зао и лош човјек*) или квантификативно-интензификаторско значење (нпр.: *То је ђаво од дјетета = То је изузетно нестајно дијете*), или се пак њено основно значење емфатички идиоматизује (у клетвама, нпр.: *Дабогда те ђаво однио!*) или десемантизује (као у узвику негодовања, нпр.: *Дођавола!*). То су само неки од типова значења лексеме *ђаво* који одређују њену припадност слоју експресивне лексике народног језика, а која су у рјечницима исцрпно забиљежена (в. Речник САНУ 1968: 67–69).

Скоро сви критеријуми које савремена лексикологија издваја, а који условљавају употребу експресивне лексике, заступљени су у Братићевој причи. О експресивној лексици постоји богата славистичка литература (в. Кузњецова 1989). У србистици је о карактеристикама експресивне лексике писао М. Дешић (в. Дешић 1982: 71–85), али се том категоријом највише бавила С. Ристић (в. Ристић 1997: 207–217; Ристић 2002: 167–168). У монографији *Експресивна лексика у српском језику* она истиче условљеност те лексике следећим факторима: „формом језика (карактеристичнија је за усмени него за писани језик), сфером општења (карактеристична је за неофицијелни говор), карактером говора (карактеристична је за емотивни а не за неутрални говор), социјалним карактеристикама учесника” (Ристић 2004: 19). Братићева прича је огледало говорног језика, изразите емоционалности у сценама породичног и сеоског живота херцеговачког села, па је и контекст лексеме *ђаво* одређен као контекст емоционално нијансираног говора аутентичних говорника у руралној средини и служи као средство лингвокултуролошке карактеризације Херцеговине. У тој функцији лексема *ђаво* свој семантички потенцијал митског преноси на три типична плана на којима се у датом социјалном контексту традиционално темељи Херцеговчева слика свијета, а који се манифестују кроз његов однос према земљи на којој и од које живи, жени која је темељ куће на земљи, као према двјема суштинским категоријама, те историји и политици, као суштинским етнотемама. Сви ти аспекти у Братићевој причи обједињени су скалом бројних значења лексеме *ђаво* и мозаички се склапају градећи слику свијета који је човјеку предодређен и у материјалној шкртости и богатом духовном насљеђу. Братић то постиже разноврсним стилистичким поступцима, чија је анализа предмет овога рада, а који су утемељени на понављању исте архисеме, затим на стилистички маркираној деривацији у оквиру лексичко-семантичког поља лексеме *ђаво*, те на поступцима актуализовања семантичког потенцијала њених истозначних а посебно блискознач-

них синонима, као средства референцијалне диференцијације у оквиру трију наведених категорија које репрезентују земља, жене и политика и историја, посебно у микросистему топонима који се у причи актуализује.

2. Понављање лексеме *ђаво* као средство кохезије текста

Ђаво у Братићевој причи има све карактеристике *ђавола* који у српском народном вјеровању није у потпуности биће зла, него се на њега гледа не само са страхом него и са одређеном ведрином и симпатијама – тако је и *ђаво* кога среће наратор у ствари његов породични кум („од памтивијека“), који му даје добре савјете како да избјегне замке других *ђавола* и остане жив. У литератури о српском паганском наслеђу „идеја о *ђаволу* представља архаични модел сумње у постојећи поредак, а шаљиви елементи у *ђавољим* поступцима у српским народним веровањима говоре о бићу спремном да се поигра са човеком и стави у сумњу његову сигурност, али не и да доведе у питање његово постојање. Несташлуци и пакости које српски *ђаво* чини људима никада не добијају размере екстремног зла ... Као биће које својом активношћу утиче на људски живот, *ђаво* је за човека повод игри и надмудривању. Настојећи да савлада човека он показује изузетно лукавство и стрпљење, тежећи да га полако и неприметно уплете и загосподари њиме” (Јовановић 2000: 216). А Братићевим текстом *ђаво* је загосподарио у потпуности, обиљеживши не само његов садржај него и форму, стилизовану фигурама понављања од којих је најдоминантнија *парегменон*, будући да се у тексту, као што је већ речено, не понавља само лексема *ђаво* него и њом мотивисане творенице, а *парегменон* и јесте фигура понављања лексема једне творбене породице, лексема мотивисаних истом коријенском морфемом:

Када дијете иде натрашке – то га ђаво води. Или када се у сну трза и грчи – то се ђаволи с њим играју. Или када неко пљуне на бадњак – то је ђавоље дјело... Како ђаволичу Херцеговци и Црногорци, и колико куну, добро је да и трава ниче, да сунце избија (27).

У структури Братићеве приче те лексеме су бројне, као нпр.: глаголи *ђавосиљати*, *ђаволикати*, *ђаволисати*, *ђавовлачити*, *ђавлијати*, *ђавликати*; придеви *ђавољи*, *ђаволски* (као и истоформни прилог), *ђавоглава*, *ђаворук*; именице *ђаволуша*, *ђаволица*, *ђавољача*, *ђаволиструк*, *ђавлетина*, *ђавокоза*, *ђаволипрут*, *ђаветало*, *ђавосукња* итд. Поступак презасићености текста понављањем исте архисеме стилистички је иновативан, а у провођењу тог поступка нужна су и бројна и *полиптотонска* понављања посебно падежних облика истекоријенских лексема, најчешће саме именице *ђаво* (а) и придева *ђавољи* (б):

а) „Свака невина дјевојка има у себи ђавола. Зато сам те ноћу уграбио и довео уз помоћ ђавола, ђавољег старог свата и ђавољег дјевера”, рече Григорије. „И наша прва брачна ноћ била је ђавоља. Ђаволи су нам држали стражу, чуо сам их како око куће цвиле и плачу.” (24).

б) Бијесан с ђавољџџем роговима скакао. Манит ђавоље море локао. У ђавољем лонцу варенику ти варили. У ђавољем логору војску служио. Ђавољом бритвом туђе грање сјекао. На ђавољој свадби барјак носио с ђавољом јабуком на врх копља. Ђавоље ти вино из ђавољег бокала сипали. У ђавољем колу играо и поскакивао. Из ђавољег брзара сир јео. Ђавоље око ти умјесто лампе свијетлило. (28).

Понављања су и позиционо условљена, па се лексема ђаво анафором реализује на почетку више узастопних реченица (а), епифором у финалној позицији узастопних реченица (б), а мезофором у средишњим реченичним позицијама (в):

а) Ђаво ти однио црну срећу. Ђаво ти посисао и оно што си добио из мајчиних груди. Ђаво ти искрену вечеру. Ђаво ти џигерице полизо (28),

б) Ко је могао други да нареди да се поруше толике цркве и манстири него сам ђаво. И да пошаљу у затвор толико родољуба. Ко је могао основати Голи оток и смислити онакве начине мучења него ђаво, најцрњи и најђаволскији од свих црних ђавола... (24).

в) Бијесан с ђавољџџем роговима скакао. Манит ђавоље море локао. (28)

Карактеристика Братићевог поступка јесте и комбинација датих модела, чиме се остварује збијена, чврста кохезија текста у коме се развија основна тема ђаво низањем рематских садржаја у којима се умножавају његова чудеса и злодјела. У примјерима који слиједу смјењују се анафора и мезофора лексема ђаво и ђавољи:

Ђаво ти однио црну срећу. Ђаво ти посисао и оно што си добио из мајчиних груди. Ђаво ти искрену вечеру. Ђаво ти џигерице полизо. Срећа ти кукала, а ђаво ти уз гусле пјевао. С анђелима спавао, а ђавољима погачу ломео. Бијесан с ђавољџџем роговима скакао. Манит ђавоље море локао. У ђавољем лонцу варенику ти варили. У ђавољем логору војску служио. Ђавољом бритвом туђе грање сјекао. На ђавољој свадби барјак носио с ђавољом јабуком на врх копља. Ђавоље ти вино из ђавољег бокала сипали. У ђавољем колу играо и поскакивао. Из ђавољег брзара сир јео. Ђавоље око ти умјесто лампе свијетлило. Умјесто мачке ђаво ти пред кућом мијаукао. Ђавоље масло у стапу мео. Ђаво те у шуму окренуо (28).

Анафором се понављањем у иницијалној позицији интензификује лексема ђаво као субјект у дезидеративно-директивном контексту клетве (Ђаво ти однио црну срећу. Ђаво ти посисао и оно што си добио из мајчиних груди. Ђаво ти искрену вечеру. Ђаво ти џигерице полизо).

2.1. Лексема ђаво у херцеговачким топонимима

Епанафорично понављање синонима или уопште позиционо неусловљена синонимска кохезија текста осим што повезује текст, чини га и семантички сложенијим, јер поновљена синонимна јединица уноси у заједничко семантичко микропоље и компоненту уопштено речено диференцијалног значења, на шта утиче и контекст, посебно код семантички подударних или врло блиских значења. Тако би се однос синонимског пара ђаво и враг могао сматрати таутолошким (иако је значење лексеме враг донекле блаже, носи патину народног духа, у односу на ђаво која непосредније асоцијативно успоставља везу са лексемом бог и евоцира религиозни контекст), да није укључен у то-

понимске лексичке јединице у којима основна ријеч коју детерминише придјев *ђавољи* или *вражји* разједначава њихову референцијалну синонимију:

Нигдје као у Херцеговини нема толико ђавола и њихових дјела. Камене гомиле су њихови дворци, ту станују ђавољи цареви и краљеви. Нигдје толико ђавољих имена. Ђавоља јама, Вражје подине, Ђавоље брдо, Вражје језеро, Ђавоља устиколина, Вражја главица, Ђавољи мост, Вражјаца, Ђавоље полице, Вражји камен. Ђавољи до, Вражје ливаде, Ђавоља цеста, Вражје гувно, Ђавољи врх, Вражја пећина, Ђавољи гребен, Ђавоље прескакало, Ђавољи стрменац, Ђавоља њива, Вражје локве, Ђавољи потоци. Вражји дуб, Ђавоља уметаљка, Вражје вододерине, Ђавоље корито, Вражје ступе, Ђавољи прњавор, Вражја уста, Ђавоља усјеклина, Вражје уво, Вражји палац, Ђавољи опанак, Ђавоље козе, Вражје букве, Ђавоље влаке, Ђавоља планина, Вражје баре, Ђавоље луковаче, Вражја продо. Нигдје ниједног божјијег имена. Је ли заиста ту Бог давно рекао: лаку ноћ, а ђаво: добро јутро! Да није светог Илије који громом убија демоне, ми бисмо се начисто звали ђавољи становници, ђавољи народ (26).

Топоними одражавају митску слику свијета. Присуство *ђавола* у свијести Херцеговца најизразитије је у његовом односу према земљи, према политици која је у разним историјским контекстима била непријатељ српског народа и, наравно, према жени. Кроз та три односа испољавају се три семантички нијансирана статуса лексеме *ђаво* у његовој свијести. Тако придјев *ђавољи* и *вражји* у структури топонима у ствари хиперболишу у кумулатијском низу сиромаштво и оскудицу живота на шкртој, необрадивој земљи. Низови су формално смјештени у више реченица чијим се интонационим паузама сугерише набрајање без краја које се наставља и када се прекине и наглашава безизлазност и стална борба човјека са суровом природом, па је и семантички потенцијал лексеме *ђавољи* или *вражји* актуализован у значењу *суровости*.

Значење *зла* актуализује се у побрајању разних српских историјских заблуда, политичких промашаја и диктатура, чиме је угрожена не само српска државност него и народ и његов дух:

Ко је могао него црни ђаво послје рата да расели онолики народ из Црне Горе и Херцеговине по Војводини и којекуда још, а да њихова огњишта зарасту у травуљину и коров? ... Ко је могао него сам ђаво да оваки исквари језик политичара да их више нико не разумије ни шта ни коме говоре (25).

2.2. Деривати са архисемом *ђаво* у функцији преноминације лексеме жена

У односу према жени одражава се традиционално-мушки став неприкосновеног домаћина коме је жена подређена. Према Херцеговчевој „граматици друштвеног статуса” успоставља се непосредна веза између *жене* и *ђавола*. Григорије је види у жениној непослушности, у њеном супротстављању мужу и строгој патријархалној норми којом су регулисане релације у породичним односима:

Како само Григорије плане када му се женски глас умијеша и омета га у ономе што је и сам хтио рећи... А ђаво је настао тако што се Богу противио, као што се Јешина противи Григорију (21).

У суштини је однос мушкарца према жени обиљежен присношћу и полухумористичном ведрином, јер као породични стуб, *жена* стрпљиво и враголасто управља и кућом и њеним домаћином, па тај тон рефлектује и мрежа именица, твореница од основе *ђавол-* или *ђавл-*, у функцији експресивно-синонимске преноминације лексеме *жена*. Синонимски трансфери између лексема *жена* и *ђаво* (или лексеми *ђаво* синонимних ријечи) засновани су на метафоричном поступку, на бази сличности – успостављене на основу неке асоцијативно или друштвено-културолошки успостављене везе између *жене* и *ђавола*. Као оличење негативног, *ђаво* се квалификује мноштвом негативних особина, типичних за човеков карактер, као што су пакост, злоба, склоност ка сплеткарењу и сл., а у херцеговачком виђењу *жене*, у тим особинама она је подударна са *ђаволом*:

А ђаво нит оре нит копа, већ о злу мисли и ради. Сретнеш ли жену чији табани и пазухе миршу на бијели лук, да је ђавоље дјело и да је то вјештица. Оне имају рутаве ноге и прси, бркове испод носа, кржаве очи, оштре зубе. Виде једнако напријед и назад... Погледаш ли такву жену право у очи, поћи ће јој пјена на уста. Она брка кајмак у икিপловима, она не да усјевима да никну. Она ће ти подметнути кувани мозак миши или жабе. А Григорије у свакој жени види ђавола а не жену. За сваку ће рећи да је ђаволуша, ђаволица, ђавољача, ђавлистрок, ђавлетина, ђавлимајка, ђавлика, ђаволмуза, ђавлијезичара, ђаворук, ђавокоза, ђавоглава, ђаволипрут, ђаветало, ђавосукња, ђаветиња, Луцифер, подземљуша, кусуља, андрак, црњула, непоменик, устријељеница, брадаљуша, ђатара, налетница, црна поган, анатематењакуша, ђавосмрад. За сваку ће рећи да не збори као други народ него ђавосиља, ђаволиче, ђаволише, ђавовлачи, ђавлија, ђавлека. Ђаволи јој језик тресу. Да то и није жена него сатанаило. За сваку ће рећи да би јој презиме боље пристајало Ђаво, Ђаволовић, Ђавлетић, Ђарепина, Ђаснаја, Ђавотић, Ђакетало (28/29).

Бројне именице којима се у кумулацијском низу преноминује *жена* помоћу лексеме *ђаво* активирају афективне конотације које се могу одредити као хипокористично-симпатетичке (*ђаволуша, ђаволица, ђавлика*) или пејоративно-антипатетичке (*ђавољача, ђавлетина, ђаветало, ђаветиња*), при чему су ове последње фреквентније. Неке од њих су двоструко мотивисане – основом ријечи *ђаво* и карактеристикама жене као што су мајчинство (*ђавлимајка*), сукња као типично женски одјевни предмет (*ђавосукња*), струк (*ђавлистрок*), својеглавост (*ђавоглава*), говорљивост (*ђавлијезичара*) и сл. Свака од тих именица досемантизована је основом ријечи *ђаво* или њеним синонимима са подударном арихисемном компонентом (*Луцифер, сатанаило, андрак*) или асоцијативно успостављеном, на основу карактеристика *ђавола* (*брадаљуша, кусуља, црњула, подземљуша*) – чиме се развија мрежа апелатива у функцији хумористично-негативне карактеризације жене.

У тој функцији су и кумулиране глаголске лексеме са арихисемом *ђаво* (*ђавосиља, ђаволиче, ђаволише, ђавовлачи, ђавлија, ђавлека*), јер су све мотивисане претјераном говорљивошћу као особином која се жени традиционално приписује, па све имају значење глагола говорења. Говорна улога жене, у Херцеговчевом схватању друштвених позиција, односно у односу на мушке говорне улоге, ниже је рангирана. У тим релацијама говор жене сматра се сувишним, непотребним, уплитањем у „мушка посла”, па наведени глаголи говорења актуализују компоненте неозбиљности, небитности, претјеране

говорљивости и неразложности, слично значењу експресивног глагола *ла-прдати*.

На крају низа Братић набраја и презимена од основе лексеме *ђаво*, од којих је једно забиљежено у рјечницима (*Ђаволовић* – в. Речник САНУ 1986: 72), док су остала производ Братићевог творбено-стилистичког поступка (*Ђаво*, *Ђавлетић*, *Ђарепина*, *Ђаснаја*, *Ђавотић*, *Ђакетало*). Извођењем презимена од основе лексеме *ђаво* или њених блискозначница, Братић не персонализује, него уопштава значење апелатива жена у семантичком микросистему лексеме *ђаво*. На тај начин се, привидном индивидуализацијом, разноаспекатски универзализује значење *ђаволства* не само као доминантне особине жене него и у оквиру њеног друштвеног амбијента који симболизује њено породично име.

3. Творбена иновативност у семантичком пољу лексеме *ђаво*

Велики број лексема са архисемом *ђаво* иновативан је и на творбено-семантичком плану. Иновативност се врло често остварује у оквиру синонимије као лексичко-семантичке категорије, којом се издваја велики број лексема стилистичког карактера. Стилистички карактер лексеме не подразумејева нужно и иновативност у језику, што показује и чињеница да Братић испишује у својој причи велики број познатих (*враг*, *сотона*, *Луцифер* и сл.) и мање познатих синонима за ријеч *ђаво*. Један од мање познатих је и персијска ријеч *андрак* (= „м перс. *ђаво*, *враг*” – Речник 2007: 33), која је стилистички маркирана као архаична лексема, али није иновативног карактера. Иновативног карактера јесу само оне ријечи из тог лексичко-семантичког поља које су у рјечницима незабиљежене.

У српским рјечницима је нпр. забиљежена ријеч *анатемњак* („анатемник и анатемњак м 1. нечастива сила, зао дух, *ђаво*, 2. онај који је заслужио анатему, проклетник, зао човек, неваљалац” – Речник 2007: 32), али није *анатематењакуша*, која је у Братићевој стваралачкој иновативности настала према у српском језику постојећем творбеном моделу за именовање жене пејоративом од основе именице мушког рода, нпр. *простак* – *простракуша*. Уочава се да је у Братићевој лексеми иновирана и основа, јер за основу није употребљена само именица *анатема* него и дио уобичајене клетве са том именицом која служи за тзв. бацања *анатеме*, тј. основа је настала од *анатема те било*, што значи *проклет био*, односно од *анатемате* + *њак* = *анатематењак*, а онда од тако проширене основе за именицу мушког рода, настала је именица женског рода *анатематењакуша*. Овај експресивно-оцјењивачки израз као синоним за апелатив *жена* активира у Братићевој причи семантички потенцијал секундарног значења ријечи *анатемњак* (*неваљалац*) и упућује на ону које се треба клонити у озбиљнијим мушким пословима. Исти суфикс *-уша* послужио је и за творбу ријечи *брадаљуша* (од основе

брадаљ, која упућује на Братићев синоним за *ђавола*, творен на основу његове особине да је брадат), те за суфиксално-префиксалном творбом насталу ријеч *подземљуша*, што је пејоративна, подсмјешљива квалификација херцеговачке жене.

Продуктиван је у Братићевом творбено-стилском поступку модел синтаксичке творбе без спојног вокала: *ђавокоза*, *ђавоглава*, *ђавосукња* и *ђавосмрад*, затим сложеничке од основе *ђавл* (од ријечи *ђавао*, генитив *ђавла*), са интерфиксом *и*: *ђавлистрок*, *ђавлимајка*, *ђавлијезичара*, *ђавлипрут*, као и изведеница од исте основе: *ђавлика* и *ђавлетина*, ова друга са компонентом аугментативности.

А посебно интересантан јесте модел творбе лексема *ђаветало* и *ђаветиња*. На основу подударне архисеме *авет* (= „утвара, сабласт, привиђење, приказа покојника, натприродног бића; зао дух” – Речник 2007: 17), подударне у основном значењу ријечи *ђаво*, а од постојеће ријечи *аветиња* (= исто што и авет) настала је *ђаветиња* додавањем сугласника *ђ* на почетку ријечи. Слично је и са ријечју *ђаветало*, која је могла настати од дијалектизма *аветати* (= понашати се као авет; несувисло говорити), односно од именице *аветало*, такође простезом *ђ* на почетку ријечи као стилистичким поступком. Тако се поступком синонимске атракције ријечи *ђаво* и *аветиња* стварају, у духу народне етимологије, нове ријечи *ђаветиња* и *ђаветало*, у којима се фоносимбилично, у гласовном склопу *ђав-* на почетку ријечи, рефлектује скраћена основа лексеме *ђаво*.

И глаголи *ђавосиљати*, *ђаволикати*, *ђаволисати*, *ђавовлачити*, *ђавлијати*, *ђавликати* као синоними глаголима говорења изведени су од лексеме *ђаво*, од основе добијене или од генитива *ђавола* или од генитива *ђавла*, тј. творени су од основа *ђавол-* и *ђавл-*. У рјечницима је у том значењу забиљежен глаголи *ђаволикати* и *ђавликати*, али нису глаголи *ђавосиљати*, *ђавовлачити* и *ђавлијати*, који су врло експресивни. Посебно је то глагол *ђавосиљати* јер преко суфикса успоставља творбену везу са глаголом *благосиљати*, што глаголу *ђавосиљати* даје енантисемијске нијансе, јер се у његово значење, уз негативно значење основе, укључује асоцијативно и компонтна позитивног значења суфикса.

Глагол *ђаволикати* обједињује интенцију говорника да помињањем *ђавола* изрекне мноштво клетви и клетвама сличних изрека у којима је у основи та лексема. А с обзиром на природу језика којим је прича исприповиједана – народни говор Херцеговине – у семантичко поље лексеме *ђаво* укључује се и мреже нових колокација и идиоматских израза који нису пуки инвентар народног говора, него настају и поступком поетског калкирања према народном обрасцу:

Како ђаволичу Херцеговци и Црногорци, и колико куну, добро је да и трава ниче, да и сунце избија ... Не знају се Херцеговци ни насмијати ни нашалити а да ђавола не удјену свуда ... Када видиш како је смркнут и црн у лицу Григорије, одмах знај да је тог дана све што је радио ђаволисао.

Ђаво ти однио црну срећу. Ђаво ти посисао и оно што си добио из мајчиних грудџи. Ђаво ти искрену вечеру. Ђаво ти цигерице полизо. Срећа ти кукала, а ђаво ти уз гусле пјевао. С анђелима спавао, а ђаволима погачу ломџио. Бијесан с ђавољијем роговима ска-

као. Манит ђавоље море локао. У ђавољем лонцу варенику ти варили. У ђавољем логору војску служио. Ђавољом бритвом туђе грање сјекао. На ђавољој свадби барјак носио с ђавољом јабуком на врх копља. Ђавоље ти вино из ђавољег бокала сипали. У ђавољем колу играо и поскакивао. Из ђавољег брзара сир јео. Ђавоље око ти умјесто лампе свијетлило. Умјесто мачке ђаво ти пред кућом мијаукао. Ђавоље масло у стапу мео. Ђаво те у шуму окренуо (28).

На лексичко-семантичком плану иновативност се уочава и у ширењу полисемичне мреже лексема које у свом саставу садрже архисему *ђаво(л)*. Показује то сљедећи примјер:

Ко је могао основати Голи оток и смислити онакве начине мучења него ђаво, најцрњи и најђаволскији од свих црних ђавола (24).

Придјев *ђаволски* у Речнику је одређен као односни – „I.a. који се односи на *ђавола* (који припада *ђаволу*, који потиче од *ђавола* и сл.)”, а једним од значења и као „врло изразит у својој врсти (по квалитету, јачини и сл.), врашки: *ђаволско* стрпљење, *ђаволски* живци” (Речник 2007: 337). Јачање квалитативног значења у датом примјеру условљава и употребу суперлативне форме, том придјеву иначе несвојствене, а тиме се интензивира до максимума значење зла које се везује за *ђавола*, тако што се у његову уобичајену колокацију *црни ђаво* убацује синтагма двоструког истокоријенског плеоназма (*најцрњи од црних* и *најђаволскији од ђавола*) са два суперлатива скоро подударног значења *најцрњи* и *најђаволскији* (*од свих црних ђавола*).

Експресивна лексика и конструкције подразумевају стваралачки поступак у оквиру разговорног идиома руралног типа, прожетог идиолектом наратора, а у прагматичком смислу бројни синоними за *ђавола* (у мушком или женском роду), као што су *андрак*, *непоменик*, *црњула*, *устријељеница*, *брадаљуша*, *ђатара*, *налетница*, *црна поган*, *анатематеђакуша*, у функцији су не само његовог асоцијативно друкчијег означавања (асоцира се нека од његових особина) него и заштите од његовог призивања, јер се, према народном вјеровању, помињањем његовог имена може учинити да се *ђаво* и појави. У складу са тим вјеровањем Братић и завршава *Ђавољу причу*:

Пљуни три пута на лијеву страну и викни анатема га било! А-нате-га-мате-било! Далеко му лијена кућа. Не знам ни шта ми би те га споменућ (30).

Тиме симболично наглашава да је и прича о *ђаволу* у функцији слабљења његове моћи демистификацијом страха, који надвладава иронично или доброћудно интониран хумор.

4. Закључак

Иновативност Братићевог стваралачког поступка вишеаспекатског је карактера, а огледа се у разноврсности морфостилистичких, семантостилистичких и синтаксостилистичких поступака, од којих је најдоминантније парагменонско понављање архисеме *ђаво* у њеним бројним твореницама, али

и синонима, а у функцији текстуалне кохезије. Синонимска кохезија чини текст и семантички сложенијим, јер поновљена синонимна јединица уноси у заједничко семантичко микропоље и компоненту диференцијалног значења, функционалног у разједначавању референцијалну синонимије бројних топонима као лексичких јединица сложених са лексемама *ђавољи* и *вражји*.

Стилистички маркирана деривација у оквиру лексичко-семантичког поља лексеме *ђаво*, реализује се у оквиру категорије апелатива и антропонима, у оквиру које аутор надограђује микросистеме презимена и заједничких именица којима се преноминује лексема *жена* твореницама са основом *ђавол-* или *ђавл-*, те у оквиру категорије експресивних глагола говорења, који служе за њену карактеризацију. Лексеме настале књижевноумјетничким поступком аутора одражавају и дух дијалекатске лексике, али су стилистичког карактера и убрајају се у стилистичке околионализме.

ЛИТЕРАТУРА

- Дешић 1982:** М. Дешић, Експресивна лексика у српскохрватском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане 11/2*, Београд, 71–85.
- Јовановић 2000:** Б. Јовановић, *Дух паганског наслеђа у српској традиционалној култури*, Нови Сад: Светови.
- Кузњецова 1989:** Э. В. Кузнецова, *Лексиколога русског језика*, Москва.
- Речник 2007:** *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Речник МС 1967:** *Речник српскохрватског књижевног језика, књ. I*, Нови Сад, Загреб: Матица српска, Матица хрватска.
- Речник САНУ 1986:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика, књ. V*, Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ.
- Ристић 1997:** С. Ристић, Морфолошке и синтаксичке карактеристике неких типова експресивне лексике, *Научни састанак слависта у Вукове дане 26/2*, Београд, 207–217.
- Ристић 2002:** С. Ристић, Актуелни аспекти експресивизације и еуфемизације у савременом српском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане 30/I*, Београд, 167–178.
- Ристић 2004:** С. Ристић, *Експресивна лексика у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Milanka Babić

LITERARY INNOVATIONS IN THE SEMANTIC FIELD
OF THE LEXEME DEVIL

Summary

A large number of lexemes with the root *ђавол-* or *ђавл-* is innovative in Bratić's artistic approach not only on stylistic, but also on derivational-semantic level. Innovation is achieved within the synonymy as lexical-semantic category, which extracts a large number of lexemes stylistic in character. Stylistic character of the lexeme does not necessarily imply innovation in language, as is shown by the fact that Bratić writes in his story a number of well-known (*demon, Satan, Lucifer*; etc.) and some lesser-known synonyms for the word *devil*. One of the lesser-known is the Persian word *андрак*, which means *devil*, and which is stylistically marked as an archaic lexeme, but is not innovative in character. Innovative in character are only those words in the lexical-semantic field that are not recorded in dictionaries, and that enrich the fund of expressive vocabulary, which, given the range of its use, can be considered stylistically marked with dialect occasionalisms.

Мариана З. АЛЕКСИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 20.10.2014.
Прихваћен: 22.02.2014.

ГЛАГОЛСКА ЛАНЧАНА ХОМОНИМИЈА (на материјалу српско-бугарских хомонимских парова)

Овај рад представља продужетак наших истраживања везаних за презентовање једне од битних карактеристика међујезичке хомонимије – могућност њеног ланчаног ширења у усменој и писаној комуникацији. Овом приликом, међутим, пажњу смо усредсредили на њено присуство код међујезичких глаголских парова, где је такође заступљена. Два су циља нашег истраживања – теоријски и практични. Теоријски циљ огледа се у прослеђивању деловања међујезичке ланчане хомонимије (МЛХ) на примарном и секундарном семантичком нивоу, односно на нивоу основних и изведених значења чланова парова у хомонимном ланцу, као и у презентовању могућности гранања хомонимских ланаца на тим нивоима. Практични циљ рада јесте елиминисање МЛХ у усменој комуникацији, а поготову у писаној, где је услед њеног деловања могућа појава пуне или делимичне семантичке конфузије у преводном тексту.

Кључне речи: глаголска ланчана хомонимија, међујезичка ланчана хомонимија, хомонимни ланац, хомонимни семантички еквивалент, карика хомонимског ланца

Појаву и деловање међујезичке глаголске ланчане хомонимије¹ (даље МГЛХ) истражили смо код две основне групе хомонимних парова.² Оне су

* marianabane@gmail.com

¹ У нашем претходном раду *Међујезичка ланчана хомонимија (на материјалу српско-бугарских именичких парова)* (2009: 351) навели смо разлоге који захтевају посебно истраживање именичке ланчане хомонимије (ИЛХ) и глаголске ланчане хомонимије (ГЛХ), а овде бисмо их мало ближе објаснили. Први разлог везан је за линеарност хомонимских ланаца; она је код именичких хомонимских ланаца константна особина, док је код глаголских присутна, али уз могућност гранања неке од карика хомонимског ланца. Други разлог тиче се индикатора међујезичке ланчане хомонимије (МЛХ) – код глаголских парова он може бити везан за хомонимичност префикса семантичких еквивалента, што није случај код именичких парова у ланцу. Трећи разлог је у већој бројчаној заступљености именичких хомонимских ланаца у односу на глаголске, која се огледа у већем броју хомонимских ланаца са већим бројем карика у ланцу. Да подсетимо: карика хомонимског ланца (именичког или глаголског) јесте хомонимски пар, чији чланови (један или оба) имају хомонимни семантички еквивалент на међујезичком нивоу.

² Да подсетимо, она се може појавити онда када је преводни еквивалент члана хомонимског пара у хомонимном односу са српском, одн. бугарском лексемом, а њен семантички еквивалент је такође хомониман на међујезичком нивоу.

издвојене на основу непоклапања / поклапања њихових примарних семантичких реализација³ (даље ПСР).

Прва група (условно смо је назвали група А) обухвата парове чије се ПСР не поклапају и самим тим семантичка дивергенција између чланова је већа, а међујезичка хомонимија (МХ) појављује се на примарном нивоу. Ову групу поделили смо у две подгрупе – A_1 и A_2 – на основу хомонимичности семантичког еквивалента само код једног члана пара или код оба члана истовремено. Тако би подгрупа A_1 обухватала скупину хомонимских парова, код којих само један од чланова (српски или бугарски) има хомонимни семантички еквивалент (ХСЕ). Ова подгрупа је веома бројна и обухвата немотивисане (неизведене) глаголске лексема, као и велики број њихових префиксалних деривата. Као пример наводимо немотивисани глаголски пар *пазити* / *пазя*, као и изведени хомонимски парови *запазити* / *запазя*, *запазити* / *опазя* и *спазити* / *спазя* код којих је само један од чланова зачетник ланчане хомонимије, док други није:

пазити / *пазя*

ср. *пазити* = буг. внимавам

буг. *пазя* = ср. чувати / буг. чувам = ср. чути

Код овог пара, као и код свих глаголских немотивисаних парова у нашој грађи, ЛХ је слабије развијена, што није случај са њиховим хомонимним префиксалним изведеницама. Наиме, једна од њих (у овом случају српска) јесте зачетник ХЛ са 4 карике (пара), чији су семантички еквиваленти најчешће основна значења бугарских лексема.

запазити / *запазя*

ср. *запазити* = буг. забележа / ср. забележити = буг. запиша / ср. записати = буг. опиша / ср. уписати = буг. впиша
буг. *запазя* = ср. сачувати

опазити / *опазя*

ср. *опазити* = буг. забележа / ср. забележити = буг. запиша / ср. записати = буг. опиша / ср. уписати = буг. впиша
буг. *опазя* = ср. сачувати

*спазити*⁴ / *спазя*

ср. *спазити* = буг. съгледам / ср. сагледати = буг. схвана, разбера / ср. разабрати = буг. распознаја

³ Терминолошке синтагме *семантичка реализација*, *примарна семантичка реализација* и *секундарна семантичка реализација* користимо према тумачењу Д. Г. Премк. В. Горган-Премк 1984: 11.

⁴ СБР српска лексема *спазити* преведена је синонимима *съгледам*, *съзра*, *забележа*, што сматрамо коректним, јер њихови српски семантички еквиваленти *угледати*, *опазити*, *приметити* дефинишу исту лексему у РСЈ. Сваки од наведених преводних еквивалената српске лексеме *спазити* – *съгледам*, *съзра*, *забележа* хомониман је на међујезичком нивоу, а у исто време је и покретач МГЛХ.

ср. *спазити* = буг. *съзра* / ср. *сазрети* = буг. *узрея*
 ср. *спазити* = буг. *забележа* / *забележити* = буг. *запиша* / ср. *записати* = буг. *завеша*
 буг. *спаза* = ср. *држати се прописа*) вд. глаг. вид, поштовати сигнале

МЛХ се може појавити код изведених хомонимних глагола, али и не мора; тачније, није сваки префиксални глагол обавезно истовремено и хомониман и мотиватор ЛХ. Другим речима, префиксни формант може бити хомониман на међујезичком нивоу, али то не значи да ће се ланчана хомонимија појавити код његовог семантичког еквивалента.

Подгрупа А₂ обухвата парове код којих су семантички еквиваленти оба члана такође хомонимни на међујезичком нивоу. Ови случајеви су ретки и обухватају свега неколико међујезичких парова. Као пример ћемо узети пар *мрсити*⁵ / *мърся*:

мрсити / *мърся*

ср. *мрсити* = буг. *блажа* / ср. *блажити* = буг. *умиравам, успокојавам*
 буг. *мърся* = ср. *прљати* / буг. *пърля* = ср. *прљити, осмудити*

Глаголски деривати у паровима *замрсити* / *замърся* и *омрсити* / *омърся*, који су настали префиксацијом глагола *мрсити*, одн. *мърся*, такође могу бити почетне карике у хомонимним ланцима:

замрсити / *замърся*

ср. *замрсити* = буг. *объркам, смутя* / ср. *смутити* = буг. *разбъркам, размътя*
 буг. *замърся* = ср. *упрљати* / буг. *опърля* = ср. *упрљити, опарити*

омрсити / *омърся*

ср. *омрсити* = буг. *облажа* / ср. *ублажити* = буг. 1. *смекча*; 2. *разредя* / ср. *разредити*,⁶
распоредити, разместити = буг. *разпределя, подредя* / ср. *подредити* = буг. *подчиня*
 буг. *омърся* = ср. *упрљати* / буг. *опърля* = ср. *опрљити, опарити*

Наведени примери показују да МЛХ може бити изазвана не само хомонимношћу првог семантичког еквивалента члана хомонимског пара, већ и хомонимношћу једног од секундарних семантичких еквивалената. На пример, српски члан хомонимског пара *ублажити* / *облажа* има два семантичка еквивалента на бугарском – први је глагол *смекча* „да направя нешто да омекне, да стане по-меко; омекота”, који не проузрокује хомонимију, а

⁵ Једнојезични речници српског језика (РМС, РСАНУ и РСЈ) бележе две хомонимне лексеме – *мрсити*¹ и *мрсити*² са основним значењем „учинити да се нешто (обично влакна, длаке, конац, пређа и сл.) испреплете, запетља, заплитати; преплитати” = буг. *забърквам, заплитам* одн. „јести мрсну храну, не држати се поста” = буг. *блажа*. Као што се види из примера, оба једнојезичка хомонима *мрсити*¹ и *мрсити*² хомонимна су на међујезичком нивоу у односу на бугарске лексеме *мърся*, али је само *мрсити*² индикатор МЛХ.

⁶ У једнојезичким речницима српског језика (РМС, РСАНУ и РСЈ) присутне су две хомонимне лексеме *разредити*¹ и *разредити*² са основним значењем „распоредити, разместити; разврстати, класификовати” одн. „учинити ретким, ређим, проредити”. Прва лексема *разредити*¹ је хомонимна и на међујезичком нивоу, док се друга – *разредити*² семантички поклапа са бугарским глаголом *разредя*.

други је *разредя*, који је у хомонимном односу са ср. *разредити*. Овај глагол има семантички еквивалент *подредя*, који је у хомонимном односу са српском лексемом *подредити* = буг. *подчиня*:

облажа / *ублажити* = буг. *разредя* / *разредити* = буг. *подредя* / *подредити* = буг. *подчиня*

Овој групи припадају и парови чији су чланови изведени од глагола, који међусобно нису хомонимни, али њихове префиксалне изведенице јесу хомонимне. У неким случајевима, њихови семантички еквиваленти не узрокују ЛХ, док код других она се појављује због хомонимности семантичког еквивалента српског и бугарског члана пара. На пример, од глагола играти (се) = *играя* настао је хомонимни пар *подигравати* / *подигравам*, чија оба члана индукују ЛХ:

подигравати / *подигравам* (се)

ср. *подигравати* = буг. *заигравам* / ср. *заигравати* = буг. *разигравам* / ср. *разигравати*
= буг. *раздвижвам*
буг. *подигравам* (се) = ср. *ругати се* / буг. *ругая* = ср. *грдити*, *псовати*

Друга група (условно смо је назвали група Б) обухвата парове, чије се ПСР поклапају и самим тим семантичка дивергенција међу члановима је мања, а МХ се појављује на секундарном нивоу. Ову групу поделили смо у две подгрупе – Б₁ и Б₂, на основу присуства хомонимичности еквивалента код једног члана пара или код оба члана истовремено. Тако, подгрупа Б₁ обухватала би скупину хомонимских парова код којих само један од чланова (српски или бугарски) има ХСЕ. Ова подгрупа је веома бројна и обухвата углавном мотивисане глаголске парове, настале од лексема које нису у хомонимном односу. Тако, од глагола *крити* = *крія* настали су хомонимни парови *закрити* / *закрїя* и *покрити* / *покрїя*, код којих само један од чланова има семантички еквивалент, који је хомониман на међујезичком нивоу:

закрити / *закрїя*

ср. *закрити* = буг. *покрїя*
буг. *закрїя* = ср. *чувати* / буг. *чувам* = ср. *чути*

покрити / *покрїя*

ср. *покрити* = буг. *закрїя*
буг. *покрїя* = ср. *испуњити* / буг. *изпљња* = ср. *извести* / *изведа* = ср. *доћи до закључка*.

Групи Б₂ припадају парови код којих оба члана имају хомонимни семантички еквивалент. Чланови парова у тој групи су немотивисане лексеме и њихове глаголске изведенице, као и мотивисани парови, настали од немотивисаних лексема, који нису у хомонимном односу. Као пример ћемо навести пар *стати* / *стана*, чија су оба члана покретачи ЛХ:

стати / стана

ср. *стати* = буг. исправя (се) / ср. исправити (се) = буг. поправа (се) / ср. поправити се = буг. напълнея / ср. напунити = буг. напълня
 буг. *стана* = ср. наступити / буг. настъпя = ср. нагазити

Од глагола *стати* = *стана* настао је хомонимни пар *застати* / *застана*, чија су оба члана зачетници ЛХ:

застати / застана

ср. *застати* = буг. заваря / ср. заварити = буг. заваря
 ср. *застати* = буг. сваря / ср. сварити = буг. сваря
 ср. *застати* = буг. спра (се) / ср. спрати (се) = буг. изпера, измия (се)
 буг. *застана* = ср. стати / б. стана = ср. постати

У наведеном примеру сви бугарски еквиваленти српског члана пара су хомонимни на међујезичком нивоу: оба синонима заваря и сваря, као и други еквивалент спра (се). Другим речима, овде постоји могућност гранања једне од карика хомонимског ланца, што у пракси (усменој или писаној) пружа могућност одабира једне од три погрешне преводилачке варијанте.

Групи Б₂ припадају такође и глаголски парови, чији су чланови настали од лексема, које нису у хомонимском односу. На пример, од глагола *хватати* = *хвана*, који имају идентичну полисемантичку структуру, настао је хомонимни пар *прихватити* / *прихвана*. Њихова прва значења су истоветна, међутим, секундарни семантички еквиваленти индукују ЛХ:

прихватити / прихвана

ср. *прихватити* = буг. захвана / *захватити* = буг. загреба / *загрести* = буг. задраскам, одраскам
 буг. *прихвана* = ср. одбити / б. отбия = ср. скренути, свратити

Хомонимни пар *захватити* / *захвана* ипак би припадао подгрупи Б₁, јер само један од чланова има ХСЕ.

Закључак

1. Формирање глаголских хомонимних ланаца услед хомонимности семантичког еквивалента члана (једног или оба) глаголских парова слабије је заступљено у односу на исту појаву код именица, упркос присуству позамашног броја глаголских парова, код којих је МХ мотивисана хомонимичношћу префикса. Ограниченост појављивања МГЛХ огледа се не само у количини регистрованих ланаца већ и у њиховом квантитету: код глагола ХЛ обухвата највише 4 пара, док је код ИХЛ број карика већи⁷.

⁷ В. више у Алексић 2009: 354.

2. За разлику од именица, једна од карика глаголских ланаца теоријски се може гранати: односно, семантички еквивалент члана глаголског пара са своје стране може да има два или више семантичких еквивалената, који су такође хомонимни на међујезичком нивоу. На тај начин, у комуникацији се појављује могућност одабира једног од два или више погрешних значења.

3. У нашој грађи нисмо открили ниједан ГХЛ чији су чланови позајмљенице из других језика, што није случај код именичких хомонимских ланаца, код којих се појављују лексеме страног порекла, мада у ретким случајевима.⁸

4. Код именичких хомонимских парова ЛХ се одвија на примарном нивоу, односно сви семантички еквиваленти чланова у ХЛ су примарна значења одговарајуће лексеме, што није случај са ЛХ код међујезичких глаголских парова. Хомонимни семантички еквиваленти у ланцу могу бити основна значења лексеме, али и секундарна.

5. Код глаголских ланаца могуће је да синонимне глаголске изведенице (*запазити / запазя, опазити / опазя*) буду индикатори ЛХ, што код именичких хомонимских ланаца није случај. Наиме, код њих семантички еквивалент једног или оба члана пара често има свој синоним, али он никада није покретач именичке ЛХ, како показује наша грађа.

6. Приликом истраживања МГЛХ било је могуће презентовати наша запажања о њеној суштини, фиксирати вероватноћу њеног настанка код неизведених и изведених хомонимних глагола у два основним групама и уочити могућност гранања хомонимских ланаца, уколико неко од чланова у њему има више од једног хомонимног семантичког еквивалента. Оно што није било могуће утврдити односи се на законитости настанка ЛХ, односно на питање услова под којима се испољава у комуникацији, будући да уочавање и регистровање хомонимских ланаца не подразумева и обавезно деловање ЛХ. Управо немогућност прогнозирања њеног потпуног или делимичног испољавања јесте доказ о асистемности ове појаве, као и о МХ уопште.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексић 2006:** М. Алексић, *Међујезичка српско-бугарска (бугарско-српска) лексичка хомонимија*, Филолошки факултет, Београд.
- Алексић 2009:** М. Алексић, *Међујезичка ланчана хомонимија (на материјалу српско-бугарских именичких хомонимних парова)*, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, Београд, 38/1, 351–356.
- Гортан-Премк 1984:** Д. Гортан-Премк, *Полисемија и хомонимија у српскохрватском језику*, *Јужнословенски филолог* XL, Београд, 43–44.

⁸ Исто, 353.

РЕЧНИЦИ

- Алексић 2006:** М. Алексић, *Българско-србски речник на лексикалните омоними*, Београд: Завод за уџбенике.
- Андрејчин и др. 1994:** Ј. Андрејчин, Ј. Георгиев, С. Илчев, Н. Николов, И. Леков, С. Стойков, Д. Попов, *Български тълковен речник*, София.
- Андрејчин и др. 2008:** Ј. Андрејчин, Ј. Георгиев, С. Илчев, Н. Николов, И. Леков, С. Стойков, Ц. Тодоров, *Български тълковен речник*, София.
- Иванова 2005:** Ц. Иванова, *Србско-български разговорник* (в сџавторство с Биљана Васич), Плевен.
- Иванова, Алексић 2007:** Ц. Иванова, М. Алексић, *Србско-български речник. Тематичен. Омонимен*, Белград.
- Младенов 2000:** М. Младенов, *Бугарско-српски речник*, Београд.
- РСЈ 2007:** *Речник српског језика*, Нови Сад.
- Зарков – Трифонов 2004:** А. Зарков, П. Трифонов, *Србско-български речник*, София.

Скраћенице

- БТР – Български тълковен речник
 ГЛХ – глаголска ланчана хомонимија
 ГХЛ – глаголски хомонимни ланац
 ИЛХ – именичка ланчана хомонимија
 ЛХ – ланчана хомонимија
 МГЛХ – међујезичка глаголска ланчана хомонимија
 МЛХ – међујезичка ланчана хомонимија
 МХ – међујезичка хомонимија
 ПСР – примарна семантичка реализација
 РБЕ – *Речник на българския език*
 РМС – Речник Матице српске
 РСАНУ – Речник српскохрватског књижевног и народног језика
 РСЈ – Речник српског језика
 СР – семантичка реализација
 ССР – секундарна семантичка реализација
 ХЛ – хомонимни ланац
 ХСЕ – хомонимни семантички еквивалент

Ознаке

- = семантичка еквивалентност
 ≠ семантичка нееквивалентност
 / хомонимност између чланова међујезичког пара

Mariana Z. Aleksić

VERB CHAIN HOMONYMY
(on the material of Serbian-Bulgarian homonym pairs)

S u m m a r y

In this paper we have considered the essence and the characteristics of international lexical homonymy in verb homonym pairs, its appearances at primary and secondary level (in homonym pairs with differential and identical primary meaning), as well as the possible causes of its appearance.

811.163.41*371
811.163.2*371
821.163.41.09-98:398
821.163.2.09-98:398

Димка САВОБА*
Софијски универзитет
„Св. Климент Охридски”

Оригинални научни рад
Примљен: 09.01.2014.
Прихваћен: 22.02.2014.

БОЈЕ У СРПСКИМ И У БУГАРСКИМ ЗАГОНЕТКАМА

У реферату се упоређују загонетке с називом боја у српском и у бугарском језику. Боје се анализирају посебно у експлицитним ликовима и у концептима-одгонеткама. Поред сличности између два језика, уочавају се и разлике везане за различиту перцепцију боја у њиховој вези с управном именицом одговарајуће семантике.

Кључне речи: загонетке, боје, когнитивни приступ

Тема о бојама у загонеткама уједињује два недовољно разјашњена проблема, нарочито у српској и бугарској лингвистици – боје као језичке знакове и загонетке као специфичан фолклорни жанр. О бојама у бугарском језику писали су од бугарских аутора првенствено М. Алмалех, затим Е. Тодорова, Д. Генова, а о загонеткама од бугарских аутора – првенствено Ст. Стојкова. Бојама у српском језику су пажњу посветили М. Ивић, Б. Хлебац, Љ. Поповић, а појединих опаски о њиховој појави у фолклорним текстовима има и код Д. Мршевић-Радовић. О српским загонеткама од српских аутора пишу М. Кнежевић, С. Самарџија, Б. Сикимић.

Осећај за боју се код говорника датог језика може истраживати помоћу различитих приступа. За бугарски језик је то показао Мони Алмалех, који је у низу радова анализирао употребу придева за боју у асоцијацијама говорника (резултати су приказани у виду асоцијативног речника) и у текстовима бугарских писаца. В. Москович их истражује и упоређује, помоћу статистичке методе, у руским текстовима и у њиховим преводима на енглески и француски језик. Боје се могу истраживати и упоређивати и на основи речника, који се, међутим, разликују по принципима на којима су изграђени. Ми ћемо овде боје анализирати на материјалу одређене врсте паремија, чији избор није случајан. Сматрамо да су загонетке су посебно прикладна врста текстова за

* dimkasav@abv.bg

истраживање боја из два разлога. Најпре, у литератури је много пута истицано архаично порекло загонетака, које их чини одразом дубоко укорењених у језичку свест перцепција, као и њихова усредсређеност на материјални свет који човека окружује. То значи да су оне поуздан сведок о устаљеној перцепцији видљивих објеката из човековог уобичајеног окружења, који чине део његове слике света (мада је у адекватном одразу језичке слике донекле и минус исти тај архаични карактер загонетака и њихове лексике).

С друге стране, међу загонеткама различитих народа, укључујући и етносе који стоје далеко једни од других, постоји задивљујућа сличност (уп. нпр. мишљење В. Митрофанове, која истиче да се „у другим жанровима фолклора таква једнакост не испољава” (Митрофанова 1978: 179)), што чини од загонетака грађу нарочито прикладну за компаративно проучавање. Та је сличност у знатној мери изазвана сличношћу човекове околине и човековог мишљења и перцепције, а разлике би се, осим неограниченим могућностима човекове маште, могле објаснити и разликама у погледу на свет код говорника различитих језика.

Овде се нећемо детаљније освртати на семантичку структуру загонетке, која је нпр. у литератури на руском језику веома истраживана. У вези са семантичким разликама међу различитим изразима с називима боја занимаће нас само питање ликова и појмова који се стварају у загонетки и у одгонетки. У литератури постоје различити парови термина: *провидан* (рус. явный) (*који припада коду*) *денотат* (у експлицитном делу загонетке) ~ *загонетнути концепт* (у одгонетки) (Головачова); *прозиран* (рус. явный) *термин* (*метафора загонетке*) ~ *скривени термин* (*одгонетка*) (Е. Кјонгес – Маранда); *замена денотата* ~ *денотат* (Б. Сикимић); *ликовни део загонетке* ~ *одгонетка* (Т. Цивјан) и др. Будући да се у свакој загонетки ради о експлицитном лику (најчешће с провидним денотатом) у ликовном делу загонетке и о алудираним појму у одгонетки, ми ћемо овде користити пар термина *експлицитни лик* (с провидним денотатом) ~ *концепт-одгонетка*. Наш је језички корпус, нажалост, представљен несиметрично јер нам у Бугарској није био доступан шири фонд српских загонетака, изван познатих збирки В. Караџића, Ст. Мијатовића, Кнежевића и Ређепа, С. Самарџија и В. Бована, а за бугарски језик су преузети примери из зборника бугарских загонетака С. Стојкове, који је три пута већи у поређењу с коришћеним српским изворима, узетим скупа. Укупно је ексцерпирано 149 српских загонетака с називом боје према 446 бугарских загонетака, а у њима 195 примера употребе назива боје у српском наспрам 581 у бугарским загонеткама. Међутим, сматрамо да ова количинска диспропорција нема битнију улогу јер се у својим компаративним истраживањима служимо не бројем загонетака, него процентном корелацијом у односу на њихову укупну количину у датом језику.

У називе за боје у овом раду не сврставамо придеве попут *златан*, *сребрн* и сл., зато што код њих није сигурно да ли се они перцепирају као замена боје или у свом буквалном значењу материје.

У ексцерпираној грађи за српски језик је карактеристичан следећи редослед боја (од највећег према најмањем броју загонетки): бела (38,9%) →

црна (33,8%) → црвена (9,7%) → зелена (8,7%) → жута (5,1%) → сива (3%). У бугарском језику ситуација није сасвим иста: бела (27,4%) → црна (24,9%) → црвена (21,1%) → зелена (6,7%) → жута (6,5%) → сива (6,3%) → плава (4,3%) → браон (0,3%). Прва битна разлика између два језика је у томе да има загонетака на бугарском језику с придевом за плаву боју, док на српском материјалу нема. Та констатација може да иде у прилог тврдњама из чланка М. Ивић о плавој боји у српском језику (Ивић: 1994). Друга боја која се појављује у бугарским загонеткама за разлику од српских јесте браон боја, што је, међутим, сигурно везано за један много каснији период у којем је забележена загонетка – подразумевају се шибице. Још једну разлику можемо наћи у корелацији црвене боје са другим хроматским бојама које следе за њом: зеленом и жутом. Док су у српским загонеткама црвена и зелена боја готово једнако заступљене, а жута се по својој фреквенцији приближава сивој боји, код бугарских загонетака се црвена боја изразито удаљује од осталих хроматских боја и приближава се ахроматској белој и црној боји. Пада у очи да је зелена у бугарским загонеткама заступљена готово једнако са жутом и плавом. У српским загонеткама су црвена и зелена боја готово равноправне, док се у бугарским црвена боја среће три пута више од зелене. Из овога се може опрезно закључити да је бугарски говорник у већој мери у поређењу са српским склон да издваја црвену боју у стварности која га окружује.

Као заједничку за оба језика можемо навести карактеристичну заступљеност сиве боје, која једина од боја у загонеткама на оба језика не припада групи основних боја (бела, црна, црвена, зелена, жута, плава). Та се чињеница може објаснити појачаним присуством сиве боје у предметима који окружују човека у његовом радном окружењу, пошто је добро познато да загонетке имају као своју област приказивања управо то окружење.

Од појединих боја ћемо се у овом чланку ограничити, због недостатка простора, само на белу и црну боју због њихове бројчане доминације над осталим бојама. Поделићемо имицице с којима се придев са значењем тих боја повезује на тематске групе, при чему ћемо спровести јасну разлику између појмова који су могући у комбинацији с датом бојом – код провидног денотата, и појмова који се подразумевају као обојени у датој боји – код концепта-одгонетке. Код других је улога боје основна зато што се она перцепира као особина која идентификује концепт-одгонетку. Код првих је дата боја накнадно обележје и може бити како једино могућа тако и једна од могућих, а чак и немогућа у стварности. Нпр. у загонетки *Бијела кула без прозора (Јаје)* бела боја је део експлицитног лика *кула*, који се у њој приказује, али и идентификациона особина одгонетке. Напротив, у загонетки *Нешто црно мало, име му је јао (Драча кад убоде)* црна се боја не веже за конкретан експлицитни лик, већ је само идентификационо обележје концепта-одгонетке.

БЕЛА БОЈА (у појединим синтагмама са значењем косе и браде – СЕДА):

I. У српском језику можемо уочити следеће групе појмова који ступају у комбинацију са особиним беле боје и обликују један заједнички **експлицитни лик**, који је у односу са провидним денотатом:

- а) животиње: кока, мачка, галеб, гуска, мече, бијелоња (во), бијелац (коњ), птица, псоглав, голубићи, пиле, голубови, пчеле, во, коњ, пилићи, пас (17)¹
- б) врсте простора: њива, поље (у синтагми именица има буквално значење), градови, свет (у буквалном значењу), кула без прозора, црква (6)
- в) делови тела: скут (букв.), лице, тијело, бок, пера, коса, цријево, брада, глава (9)
- г) храна и пиће: љеб, сир (2)
- д) природни предмети и објекти: пјена, камен, снијег (3)
- ђ) људско биће: ђеда, син, војници, старац (4)
- е) одећа: демије (1)
- ж) предмети из свакодневице којима се човек служи: жица (1).

Пада у очи да се понекад у српским загонеткама с придевом за боју срећу именице у буквалном, неметафоричком значењу: *бело поље, бели скут*. Иначе, чешће наилазимо на појмове чија бела боја није једина могућа (*кока, мачка, галеб, гуска* итд.). Ређе наилазимо на изразе где придев *бео* изражава редундантно (и једино могуће), али ипак придевом експлицирано обележје: *сир, снег, пена, старац*. Има и именица којима није карактеристична бела боја: *бели војници, беле пчеле*.

II. У српском језику у **концентима-одгонеткама** бела боја је (изражена иначе у експлицитном лику) њихова основна особина, која помаже да их саговорник одгонетне (идентификује):

- а) делови тела: зуби, желудац (2)
- б) предмети из човековог окружења: писмо, јемљеш, зрно (од пушке), фишек, бијељ, вуна (на разбоју), конац, хартија, гума за брисање (9)
- в) животиње: сврака, гусак, овца и јагње, пијевац, јаја у гнијезду, ован (7)
- г) воће и поврће: ротква, репа, бијели лук, главица купуса, трешња (кад роди) (5)
- д) храна и пиће: млеко, брашно, жито, кора (јајета), пита, јаје (6)
- ђ) природни предмети и објекти: сунце, снијег, дан, пахуљице, месец (5)
- е) биљке: броћ, клас кукуруза (2).

Свугде у загонеткама лексема за означавање беле боје изражава буквално значење боје, што потврђује тврдњу И. Седакове да, за разлику од епитета у пословицама, епитети у загонеткама приказују спољашњост датог објекта и зато се користе у свом буквалном значењу (Седакова 1999). Код беле боје у српским загонеткама изузетак од овог правила чини синтагма „бели свет”, коју налазимо у четири загонетке а која се под утицајем процеса фразеологизације користи с метафоричким значењем придева.

¹ Сматрамо да се ради о различитим случајевима код примера с именом животиње и с општом именицом за животињу – Бијелоња/ бијели во, са женком, односно с мужјаком – пас/ кучка, с одраслом животињом према младунчету – пас/ псетање и сл.

На основу поређења двеју врста појмова који се у српским загонеткама вежу за придеве са значењем „бео” – провидног денотата експлицитног лика и концепта-одгонетке, могу се извести неки закључци. 1) Пре свега, морамо истаћи да код концепта-одгонетке изостају три од наведених експлицитних ликова група– за врсту простора, за људско биће и за одећу. Уместо њих се код концепта-одгонетке појављују две нове групе: за воће и поврће, која је бројна, и за биљке (са само 2 примера); 2) чињеница да група за воће и поврће изостаје као експлицитни лик, док је као концепт-одгонетка веома популарна, значи да се бела боја код воћа и поврћа не перцепира као база за поређење у духу метафоричког мишљења загонетке, али слободно може да буде идентификационо обележје за њих; 3) речи са значењем „људско биће” не налазимо у одгонеткама, већ их налазимо само као експлицитни лик, што значи да се бела боја не користи као идентификационо обележје за људско биће; 4) као одгонетке се не срећу ни речи са значењем простора, које су могуће једино као денотати експлицитног лика – тј. бела боја није идентификациона особина за просторне објекте; 5) храна је много чешће заступљена као одгонетка, него као експлицитни лик. Дакле, као и код воћа и поврћа, бела боја хране се тешко перцепира као база за метафоричко поређење у загонеткама; 6) код концепата-одгонетки је најбројнија група предмета из свакодневног окружења, која код експлицитних ликова готово изостаје (имамо један пример), што значи да човек не перцепира белу боју предмета којима се служи као базу за метафоричко поређење, али је, с друге стране, бела боја код њих стабилна идентификациона особина; 7) једино животиње, као и природни предмети и објекти могу да у једнакој мери буду како концепт-одгонетка тако и експлицитни лик, што значи да је људска свест природу која окружује човека добро обрадила и рашчланила на посебне појмове; 8) делови тела се често перцепирају у белој боји као део експлицитног лика, док се сасвим ретко идентификују преко ње (што је и нормално, имајућу у виду да се сама целина тела перцепира као бела, а обојени делови – очи, коса и сл., немају своју сталну боју); 9) група за одећу се готово не везује за белу боју (само један пример као експлицитни лик).

I. У бугарским загонеткама са ознаком беле боје могу се издвојити следеће групе појмова који служе као база за метафоричко поређење, тј. као **експлицитни лик**:

- а) одећа: кошуља, рухо (ујутру), чарапе, хаљине, дроње, чакшире (6)
- б) храна и пиће: погача, месо, сир, кокице (кукурузне), сланина, вино (6)
- в) животиње: теле, квочка, пилад, патка, гуска, соко, пас, лептири, мухе, пчеле, пиле, кучка, овце, коњ, во (Белчо), кобила, прасад, волови, овчице, јагњад, голубови, кокошке, вуци, мечка, крава, јелен, коњић, вепар, угинула кобила (29)
- г) природни предмети и објекти: пена, каменчићи, камен, бисер, снег, небо (6)
- д) људско биће: фенерција, Рада, Мара, сека, Добра, кадуна, Гркиња, невеста, Турчад (9)

- ђ) предмети из човековог свакодневног окружења: покривач, чаршав, јорган, поњава, нит, буренце, буре, чекићи, плоча, књижица, тољага (12)
- е) врста простора: црквица, шатор, кућа, планина, њива, угар, ливада, поље, леје (9)
- ж) делови тела: стас, глава, бркови, брада, главица, реп (кобилин), чело (краве) (7)
- з) воће и поврће: тиква (1)
- и) биљке: лишће на дрвету, цвет, храст (3).

II. **Концепти– одгонетке** у бугарским загонеткама, за које се бела боја везује као идентификационо обележје:

- а) природни предмети и објекти: небо (дању), месец, дан, звезде, зима, река, вода (= река), град, лед, магла (10)
- б) биљке: дрво, стабло јеле, печурка, висибабa (4)
- в) воће и поврће: јабука, грождје, кестен, тиква, црни лук, празилук, семе у паприци, краставац, главица купуса, репа (10)
- г) храна и пиће: зрно пшенице, јаје, брашно, хлеб, млеко, сир, главице купуса у туршији, со, ракија, тесто (у наћвама), пециво (под сачом), катма (врста дебеле палачинке), млеко од биволице (кад се музе) (13)
- д) животиње: петао, вашка (2)
- ђ) људско биће: човек, овчар, поп (3)
- е) делови тела: глава, зуби, нокат на прсту, рука, сало (код свиње) (5)
- ж) предмети из свакодневице којима се човек служи: раоник, коса, кука, секира, гребена за вуну, витло, конац, чеп на бурету, цигарета, чешаљ (за косу), сапун, кров, свећа, петролејка, шибице, књига, пчелињи восак (17)
- з) врста простора: воденица, кућа (2).

Пада у очи да је у бугарским загонеткама већа разноврсност појмова, како у врстама тематских група, тако и у оквиру сваке од група. Разлог томе је поменути већи број ексцерпираних бугарских загонетки, али и већи темпорални дијапазон прикупљених бугарских загонетака, који укључује и сасвим савремене појмове: шибице, цигарету, као и и загонетке о трактору, возу, аероплану (с другим бојама).

Ако упоредимо две врсте појмова – концепт-одгонетку и денотат експлицитног лика – у бугарским загонеткама с називом беле боје, пада у очи, најпре, готово једнаки број тематских група код обе врсте појмова (мада скупина за воће и поврће изостаје код српског експлицитног лика, а у бугарској грађи за експлицитни лик поменута је само једном – тиква). Код експлицитних ликова у бугарском је једна група више – група са значењем одеће, која је доста бројнија од одговарајуће српске групе са само једним примером. Зато можемо закључити да се бела боја у бугарским загонеткама често везује за одећу као експлицитни лик, али се, с друге стране, не користи као идентификационо обележје за њу. Даље, види се да су животиње беле боје доста попу-

ларне као база за метафоричко поређење (тј. за стварање експлицитног лика с денотатом), док се као идентификационо обележје концепта-одгонетке за животињу бела боја доста ређе среће – само код петла (у загонетки се каже да је направљен од белог камена) и код вашке. Напротив, у српским загонеткама је бела боја је често идентификационо обележје за животиње.

И у српским и у бугарским **концептима-одгонеткама** најбројније су групе за предмете из свакодневног окружења беле боје, за воће и поврће и за храну, као и за предмете и објекте у природи.

ЦРНА БОЈА (укључујући МРКУ и ВРАНУ)

I. У **српским** загонеткама – именице као део **експлицитног лика** имају денотате:

- а) предмете из свакодневице којима се човек служи: сјеме, врца, куђеља (3)
- б) животиње: говеда, кучка, во (мркоња), вранац (коњ), курјак, кера, бик, мече, куче (9)
- в) делове тела: срце, цријево (2)
- г) врсту простора: поље (у буквалном знач.), кошара (2)
- д) људско биће: мајка, калуђерица, стрико, калуђер, ковач, бака, циганка, црна, Пера (9).

У поређењу са белом бојом у загонеткама с називом за црну боју, прво пада у очи чињеница да се ова боја чешће него бела користи самостално, без именице којој би се придев приписивао у оквиру експлицитног лика, а то значи само као идентификационо обележје концепта-одгонетке (нпр.: *Црно, малено – ваздан цара вара (Бува)*). Осим тога, тематских група је овде мало – изостају групе за храну и пиће и за одећу, а исто и за предмете и објекте у природи (!) црне боје. Међутим, за разлику од беле боје, код црне боје запажа се да су именице са значењем предмета из свакодневног човековог окружења стабилна група за метафоричко поређење.

II. **Концепт – одгонетку** у српским загонеткама с називом црне боје представљају:

- а) предмети из свакодневице којима се човек служи: писмо, трлица, сврдао, фишек, мотовило, катао, врата, игла, црквено звоно, димњак, катанац, кантар, вериге, траг писаљке, крчаг, пушка, чешаљ, ватриште (18)
- б) воће и поврће: лубеница (њене семенке), грозд, грожђе (3)
- в) предмети и објекти у природи: земља, ноћ, облаци (3)
- г) биљке: драча, броћ, трн (3)
- д) животиње: пацов, буха, мравињак, овца, ћуран, кртица, квочка (7)
- ђ) храна и пиће: кафа (1)
- е) делови тела: јетра, брабоњци (козји) (2)
- ж) људско биће: Арапин (1).

Као што се види, црна боја је типично идентификационо обележје пре свега за предмете из свакодневног окружења и донекле за животиње. Што

се тиче именица из осталих група, ова боја је карактеристична, пре свега, за ноћ, грожђе и трн (нарочито су фреквентне загонетке о ноћи).

I. Именице из **експлицитног лика** с називом црне боје у **бугарским** загонеткама означавају:

- а) животиње: теле, квочка, Гаљо (во), кокошка, пиле, медвед, мече, биволица, јагњад, биволче, говеда, јаребица, биво, гаврани, прасић, ластавица, сврака, крава, змија, јаре, кучка, коза (22)
- б) биљке: лишће на дрвету, храст, цвеће, трава, шума (5)
- в) људско биће: фенерџија, Тодор, Татаран, деца, калуђерице, калуђери, циганин, Арапин, момче, циганка, Караман, Татарче, Тодорац, Тодоран, ђаво, Мара (16)
- г) предмете из свакодневног окружења којима се човек служи: клупко, мешиница, чинија, вуна, уже, гајтани, мастило, грошеви, семе, траг од писаљке (10)
- д) делове тела: кожа, очи, нос, реп (црвеног мечета) (4)
- ђ) врсту простора: ливада, планина (2)
- е) болести: куга (са пренесеним значењем придева *црн*) (1)
- ж) одећу: калпаци (1)
- з) храну и пиће: просо (1).

У поређењу са белом бојом у бугарским загонеткама, може се рећи да се црна боја не среће код експлицитних ликова за природне предмете и објекте, што важи и за српске загонетке, док се бела среће доста често. Готово иста констатација, као и код српских загонетки, важи и за изразе са значењем одеће и хране (имамо само по један пример с црном бојом), док су одговарајуће групе с белом бојом прилично бројне. С друге стране, с називом црне боје постоји једна загонетка с метафоричким ликом болести (црна куга), где, међутим, придев није употребљен у буквалном значењу боје. Слично је и са синтагмом „бели свет”, која се у бугарским загонеткама не користи.

II. Именице из **концепта-одгонетке** у бугарским загонеткама с називом црне боје означавају:

- а) природне предмети и објекте: ноћ, земља, магла (3)
- б) биљке: дрво кајсије, лоза, хељда, трн (4)
- в) воће и поврће: грозд, грожђе, кестен, купина, тиква, лубеница, семенке лубенице (7)
- г) храну и пиће: сунцокретове семенке, кафа, дуван (3)
- д) животиње: биволица, крт, миш, кокошка, кукумавка, мрави, комарац, бува, паук, вашке (10)
- ђ) људско биће: човек, богаташ (2)
- е) делове тела: коса, очи, обрве (3)
- ж) предмете из свакодневног окружења: писмо, раоник, трактор, витло, четка, игла, маказе, пегла, воз, кантар, котлић, сач, тигањ, мешина за вино, бритва, катанац, гвоздени запор, димњак, вериге, бакрачи, ражањ, машице, пећ, крај свеће (или фитиља у петролејци), крај шибица, канта у бунару, чесма, књига, клепало (29)

- з) врсту простора: воденица (1)
- и) одећу: сукман (хаљина без рукава), крај феса (2).

У поређењу са истим тематским групама с белом бојом, овде се број повећава само за једну – групу одеће (где црна боја, за разлику од беле, може да буде идентификациона за врсту одеће). Што се тиче количинске разлике пада у очи да постоји 10 појмова животиња с идентификационим обележјем црне боје, док је бела боја такво обележје у бугарским загонеткама само за 2 појма. Велика је разлика и у групи предмета из свакодневног окружења: 29 појмова с идентификационим обележјем црне боје према 16 појмова с таквим обележјем беле боје. Међутим, с друге стране, црна је боја идентификационо обележје за само 3 појма из групе хране, док је бела боја такво обележје за 12 појмова из исте групе. Или другачије речено, бугарски говорник перцепира уз учешће црне боје много више појмова из група предмета из свакодневног окружења и групе животиња, док, као беле боје перцепира много више појмова из групе храна. Исто се запажање односи и на српске загонетке.

На основу спроведене анализе могу се извести закључци.

1. Због древног порекла загонетака, као и због њиховог фолклорног карактера можемо прихватити да су боје у њима прилично репрезентативан одраз колористичке перцепције говорника одговарајућег језика. У загонеткама боје могу бити карактеристика објекта у целини или, ређе, једног посебног детаља тог објекта. Боја учествује у тексту загонетке на два начина – непосредно и „скривено”. У стварању експлицитног лика, који има свој провидни денотат, боја учествује непосредно и доприноси експресивности тог лика. Као таква, боја испољава човекове имагинарне способности, као и, код метафоричких ликова, способност да се упоређују објекти. Као што смо раније већ поменули, у овом лику боја може да буде сасвим реална у комбинацији са одговарајућом управном именицом. Она, међутим, у таквој комбинацији може да буде и немогућа у стварности. У овом другом случају осим што доприноси стварању експресивније слике, она се укључује и у стварање парадокса у загонетки који се у литератури истиче као обавезни елемент загонетке. Међутим, у оба случаја употребе назива боје, боја има трећу, основну функцију – да помаже идентификацији концепта-одгонетке, и то је њено „скривено” учешће у тексту загонетке.

2. У литератури је забележена чињеница да се у **експлицитне ликове**, који се у загонетки стварају, могу укључити именице са различитим значењем. У овом реферату смо покушали да дамо своју варијанту тематске класификације, која се можда не поклапа с класификацијама других аутора, али која добро одговара нашем корпусу загонетака с називом боја. Ипак, подела је донекле релативна – међу појединим групама се не може увек повући дефинитивна граница (нпр. да ли зрно пшенице припада групи хране или групи биљака, група воћа и поврћа се у великој мери подудара с групама биљака и хране и сл.; делови тела животиња иду у групу делова тела, али делови биљака остају у групи биљака и сл.). Међутим, за потребе ове анализе, ова је подела се показала прикладном.

Табелу учешћа две анализиране боје у стварању експлицитног лика у српским и бугарским загонеткама изгледа овако²:

Тематске групе	Бела боја у срп.	Црна боја у срп.	Бела боја у буг.	Црна боја у буг.
1. животиње	17	9	29	22
2. врста простора	6	2	9	2
3. делови тела	9	2	7	4
4. храна и пиће	2	–	6	1
5. предмети и објекти уприроди	3	–	6	–
6. људско биће	4	9	9	16
7. одећа	1	–	6	1
8. предмети из свакод- невног окружења	1	3	12	10
9. воће и поврће	–	–	1	–
10. биљке	–	–	3	5
11. болести	–	–	–	1

Из табеле се види да је група животиња најбројнија за обе боје у оба језика. То означава да се у српским и бугарским загонеткама с називом беле и црне боје експлицитни лик најчешће ствара уз учешће лика неке животиње. Од осталих група се у српском језику с белом бојом чешће комбинују и врсте простора и делови тела. У бугарском језику се с белом бојом веома често комбинују предмети из свакодневног окружења, људско биће и, исто као и у српском – врста простора.

С црном бојом се у бугарским загонеткама веома често комбинују, осим назива животиња, још и именице са значењем људског бића и предмета из свакодневног окружења. За бугарске загонетке се може уопштити да у обе боје говорници најчешће виде животиње, људска бића и предмете из свакодневног живота. Према томе, животиње су најчешће беле, а људска бића, као и предмети из окружења – црни.

3. Што се тиче **концепата у одгонеткама** српских и бугарских загонетака, код њих се реализује трећа, основна функција боје у загонетки, њена идентификациона функција – боја помаже проналажењу траженог одговора. Управо је то функција која се може тумачити као најближи одраз перцепције човекове околине у односу на боје, тј. места боје у слици света у језичкој свести.

² Болдом су означене најбројније групе.

Корелација између беле и црне боје у загонеткама на два језика и тематских група концепата-одгонетака приказана је у следећој табели:

Тематске групе	Бела боја у срп.	Црна боја у срп.	Бела боја у буг.	Црна боја у буг.
1. животиње	7	7	2	10
2. врста простора	–	–	2	1
3. делови тела	2	2	5	3
4. храна и пиће	6	1	13	3
5. предмети и објекти у природи	5	3	10	3
6. људско биће	–	1	3	2
7. одећа	–	–	–	2
8. предмети из свакодневног окружења	9	18	17	29
9. воће и поврће	5	3	10	7
10. биљке	2	3	4	4

Из табеле се види да је код концепата-одгонетака најфреквентнија група -група предмета из свакодневног окружења. У бугарском језику се веома често среће и група воћа и поврћа, док су у српском језику воће и поврће ређе објекат за одгонетање. Група животиња, која је основна код експлицитних ликова, релативно је фреквентна и овде, изузев појмова с белом бојом у бугарским загонеткама.

Заједничко за оба језика је да се као концепти-одгонетке предмети из свакодневног окружења чешће срећу у црној боји, што се односи и на животиње, док су предмети и објекти из природе, као и храна и пиће, чешће бели.

Чини се да би се до веома интересантних запажања могло доћи и у анализи загонетака с називима осталих боја поменутих на почетку рада, али се и из ове анализе може видети у којој су мери теме о бојама у загонеткама корисне за спознају когнитивног одраза стварности код говорника датог језика.

ЛИТЕРАТУРА

- Ивић 1994:** М. Ивић, *Плава боја као лингвистички проблем*, у: Јужнословенски филолог, L, 1994.
- Митрофанова 1978:** В.В. Митрофанова, *Русские народные загадки*, Л., 1978.

Седакова 1999: И.А. Седакова, *Эпитет в структуре и семантике болгарских пословиц и загадок (Опыт сравнительного анализа)*, у: Исследования в области балкано-славянской духовной культуры. Загадка как текст. 2., М. 1999.

Стойкова 1970: Ст. Стойкова, *Български народни гатанки*, С., 1970.

Димка Савова

НАЗВАНИЯ ЦВЕТОВ В СЕРБСКИХ И БОЛГАРСКИХ ЗАГАДКАХ

Резюме

В докладе сравниваются загадки с названием цвета в сербском и болгарском языках. Цвета анализируются в отдельности в эксплицитных образах и в концептах-отгадках. Наряду со сходствами между двумя языками, выделяются и различия, связанные с различным восприятием цветов как связанных с главным существительным определенной семантики.

Ключевые слова: загадка, цвет, когнитивный подход.

Мирјана ИЛИЋ*
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 15.12.2013.
Прихваћен: 22.02.2014.

ДЕНОТАЦИЈА И КОНОТАЦИЈА ПРИДЕВА ЗА ОСНОВНЕ БОЈЕ

У раду се врши семантичка анализа контекстуалних реализација придева за основне боје у српском језику. Теоријско-методолошки оквир чини теорија менталних простора и теорија концептуалне интеграције. Овај теоријско-методолошки оквир учинио се најпогоднијим за анализу овог типа лексике.

Кључне речи: придев, основна боја, плав, конотација, денотација, концептуална интеграција

Рад има за циљ анализу значења лексема које припадају лексичко-семантичкој групи придеви за основне боје. У овом раду анализа ће бити представљена путем једног од ових придева, кроз пример придева **плав, -а, -о**.

Значење се посматра као целокупан денотативни и конотативни простор који лексема у различитим контекстуалним комбинацијама остварује.

„Кључни проблем лексикологије представља питање лексичког значења. Постоји много различитих приступа овом проблему, али их све обједињава разоткривање значења унутар троугла који сачињавају језик, мисао и стварност.”¹

У раду се анализирају различите контекстуалне реализације придева за основне боје. Кроз контекстуалне реализације испољава се комплексан домен значења лексема ове лексичко-семантичке групе. Грађа је ексцерпирана из шестотомног Речника Магице српске² и дела савремених српских писаца.³

Лексичко-семантичка група придеви за основне боје може бити компликована за семантичку анализу и то, пре свега, из неколико разлога:

* mirjana.ilic@filfak.ni.ac.rs

¹ Драгићевић 2010: 54.

² Надаље у тексту биће коришћена скраћеница РМС.

³ Под савременим српским писцима овде сматрамо оне који су стварали од 50-тих година 20. века до данас и које је критика позитивно оценила или су ушли у састав обавезних лектура на факултетима и школама.

1. боја је такав физички феномен да зависи од више физичких параметара у тренутку посматрања и говорења, а ти параметри би били следећи: осветљење, угао под којим на обојену површину пада светлост, визуелни ефекат сјаја или мат визуелни ефекат који обојена материја одаје;
2. боја зависи од посматрача, његове способности да прецизно постави границе између нијанси појединих делова спектра. Познато је да је врло тешко разликовати неке нијансе наранџасте и црвене, или нијансе плаве и зелене боје;
3. свака се основна боја налази било у природи, било као артефакт у скоро неизбројивој количини нијанси.

„Када су у снопу светлосних зрака заступљене све боје спектра са подједнаком енергијом зрачења, светлост се види као бела. Када зрачења настају од непотпуног спектра или зрачења неједнаких енергија, настаје обојеност. Боја као физички појам не постоји. Постоје само светлосне вибрације различитих таласних дужина, које се под одређених условима људским оком виде као боје”.⁴

Дакле, боја је физички феномен који се тешко дефинише и зависи од развијености визуелних способности самог говорника.

Придев **плав** у синтаagmaма: *плава жена*, *плаво небо*, *плаво море*, *плав капут* има различите значењске вредности и означава боју од жуте боје зрелог жита, светлоплаве, тамноплаве, до неодређено плаве. С обзиром на то да означава различите колоритне датости, може ступати у различите врсте антонимских односа: **плава жена** : **црномањаста жена**; **плаво јутро** (боје јасног, ведрога неба) : **мутно јутро** (магловито, сиво, тмурно јутро), **плава риба** (риба која има крљушт тамније боје) : **бела риба** (риба која има светлију боју крљушти, скоро белу)... Дакле то су антонимски парови: **плав** : **црномањаст**, **плав** : **мутан**, **плав** : **бели**... Овај податак нам говори о комплексности значењске структуре придева **плав**.

Уколико бисмо применили компоненцијалну анализу, видели бисмо да овим теоријско-методолошким приступом не бисмо могли да анализирамо све значењске реализације придева **плав**. Компонденцијална анализа даје успешне резултате када постоји извесна структурална повезаност између сема, нпр. код именица које означавају нешто материјализовано, неки предмет где облик, боја, функција предмета могу бити индуктори нових значењских реализација.

Теорија прототипа је за лексеме ове групе делимично продуктивна јер се њоме може објаснити како говорник поред скоро небројивих нијанси, ипак, препознаје сваки конкретни референт као дату боју. Помоћу теорије прототипа могуће је идентификовати различите нијансне вредности једне боје јер увек као еталон за идентификацију узимамо неку колоритну датост из природе, то је нпр. боја мора или ведрога неба када је придев **плав** у питању. Међутим, за одређивање комплетне значењске структуре, свих значењских реализација придева **плав** ова теорија је недовољна.

⁴ Марковић 2010: 163.

Концептуалном метафором могу се објаснити поједине значењске реализације придева за боје: бело је добро, црно је лоше, светло је лепо, позитивно, тамно је ружно, негативно.

Дакле, набројани теоријско-методолошки приступи имају тај битан недостатак јер само делимично објашњавају значењску структуру придева за основне боје. Из тог разлога они постају неподесни за анализу.

Да бисмо разумели значењске реализације придева **плав** у изразима типа: **плава** жена, **плави** камен, **плаво** јутро и сл., неопходно је интегрисати наша искуствена (индивидуална и колективна) и енциклопедијска знања, као и непосредне визуелне утиске (када смо у прилици да их користимо, јер значење придева **плав** разумевамо и у синтагмама и реченицама које прочитамо или чујемо, дакле, није неопходно да увек то и видимо).

С обзиром на овакву комплексност феномена који ове лексеме изражавају, сматрали смо да би значење ових лексема најреалније било приказати кроз што директнији однос мишљења и језика. За анализу значења ових лексема нам се учинила најпогоднија **теорија менталних простора (ТМП)** и њој блиска **теорија концептуалне интеграције**.

Аутор ТМП је Жил Фоконије. Он је први пут менталне просторе одредио 1985. год. дефинишући их као „конструкте различите од језичких структура који се граде у сваком дискурсу под вођством језичких исказа”.⁵ Ово одређење Фоконије прецизира у својој студији из 1997⁶. год. одређујући менталне просторе као динамичке структуре које настају док говоримо и мислимо. У студији **The Way We Think** (2002) која је настала у коауторству са Тарнером објашњава се природа ових менталних простора и употпуњује се појмом интеграције (blending), те је након овога теорија позната као теорија концептуалне интеграције (conceptual blending).

Ментални простори садрже елементе идеализованих когнитивних модела (или семантичких оквира) који уједно и дају структуру менталним просторима. Они су даље повезани са дугорочним схематским и специфичним знањем, а конструишу се и мењају онако како се дискурс развија. Међусобно су повезани различитим врстама пресликавања, а пре свега путем идентификације и аналогije. Обично се изграђују у радном (краткорочном) памћењу, али се ментални простори могу уградити и у дугорочно памћење.

Оно што се у процесу појмовне интеграције сажима јесте садржај тих менталних простора – елементи и односи из веома различитих менталних простора спајају се у један ментални простор, а цео процес се одвија испод нивоа свести.

“Mental spaces are small conceptual packets constructed as we think and talk, for purposes of local understanding and action – they are very partial assemblies containing elements, structured by frames and cognitive models. It has been suggested that the capacity form complex conceptual blending is the crucial capacity needed for thought and language” (Fauconnier Gilles and Turner Mark 2003).

⁵ Fauconnier Gilles and Turner Mark 2003.

⁶ Fauconnier 1997: Gilles Fauconnier, *Mappings in Thought and Language*, Cambridge University Pres, Cambridge.

Концептуална интеграција функционише на основу четири принципа: (1) делимично пресликавање између улазних менталних простора повезује делове ових простора, (2) ствара се нови генерички ментални простор који се пресликава на сваки од улазних простора и садржи оно што ти простори имају заједничко, (3) ствара се четврти пројекцијски простор, (4) постоји селективна пројекција улазних простора на бленду (пројекцијски простор). Из улазних простора у пројекцијски простор, бленду не улазе сви елементи и односи који ови пројекцијски простори садрже. Овај четврти ментални простор, бленда има могућност да повратно делује на неки од улазних менталних простора. “Coceptual integration always involves at least four spaces: two input spaces, a generic space and blended space”⁷ Ментални простори и појмовне бленде (спојеви) су надјезичке когнитивне категорије које се само рефлектују на језик.

Један од улазних простора може бити идентификација одређене колоритне датости као конкретне основне боје, други улазни простор је оно што ту боју битно одређује, а то је матрија из природе на коју се колоритна датост односи или материја артефакт. Ово су основни елементи који интеграцијом дају значење одређеном придеву за основе боје. По потреби се могу укључити још неки подаци који се црпу из искуственог или енциклопедијског знања похрањеног у нашој меморији и који као додатни елементи омогућавају интеграцију свих података који онда доводе до конкретне значењске реализације.

У овом раду покушаћемо да применимо теорију менталних простора на значењске реализације придева **плав**⁸. Иако је ова теорија намењена пре свега анализи дискурса, све значењске реализације придева сагледане су у оквирима конкретних контекстуалних реализација, што би у најмању руку представљало делове дискурса.

Анализирани примери преузети су из дела савремених српских писаца, из речника и из језика свакодневне комуникације.

Примери:

(1) *Посматрала га је радозналим **плавим** очима* (Б⁹, 39);

(2) *Ама који? Је ли онај **плави**, високи?* (ПА¹⁰, 68);

(3) *Бајазит је био црномањаст, висок, мало погнуто, сабран и ћутљив, а Џем крупан, **плав** и снажан, плаховит и немиран* (ПА, 78);

(4) *Мула Ибрахим је прогутао своју јегуљу и сад је штуцао, потпуно **модар** у лицу* (Т¹¹, 65);

(5) *Једног **плавог** јутра, **плава** жена у **плавој** хаљини чекала је свог изабраника* (разг. стил).

⁷ Fauconnier, Turner 2002: 284.

⁸ За потребе овог рада селектовани примери који се односе на придев **плав** репрезентују целокупну лексичко-семантичку групу. Ову лексичко-семантичку групу чине следећи придеви: бео, црн, црвен, плав, жут, зелен. Ови придеви у српском језику испуњавају оне критеријуме за основне боје које наводе Берлин и Кеј у својој чувеној студији Basic colour terms из 1969. године.

⁹ Борислав Пекић, Беснило, Соларис, Нови Сад, 2002.

¹⁰ Иво Андрић, Проклета авлија, Свјетлост Сарајево, Просвета Београд, Сарајево 1989.

¹¹ Меша Слимовић, Тврђава, Логос арт, Београд, 2007.

Плава боја када се везује за човека може имати и позитивно и негативно значење, може одређивати човека по боји коже, пути, по боји очију, косе, по боји коже. Када се придев **плав** односи на космате делове тела човека, али и животиње, реч је о светлој боји длаке, жућкастој, жућкасто-смеђој.

Пример (1).

МП¹² је улазни простор – плава је боја неба, мора. Ова се нијанса плаве односи на идентификацију плаве боје, еталон плаве међу небројено много нијанси.

МП2 је улазни простор – плава је боја очију код човека, дакле нека нијанса од светлоплаве боје различка, ведрога неба до тамноплаве боје мора. Интеракцијом ова два улазна простора можемо лако замислити човека плавих очију, иако није у нешем непосредном видеокругу.

МП1 + МП2 → плаве очи.

Пример (2).

МП1 је улазни простор – плава је боја неба, мора.

МП2 је улазни простор – плава је боја која се односи на човека, *онај плав* је скраћени облик синтагме *онај плав човек*.

МП3 плава боја у вези са целокупним изгледом код човека има значење светле боје, заправо визуелног утиска светле боје. То је човек светле пути и светле боје косе, а често и очију.

МП1 + МП2 + МП3 → припадник беле расе, светле пути и косе.

Интеграцијом компоненти боје и визуелног утиска светле боје везане за изглед човека добијамо ново значење придева **плав**.

Занимљиво је да се и животиња светле длаке именује помоћу придева **плав**. То су деривати попут **плавац** (РМС IV, 444) коњ плаве длаке или **плагоња** (РМС IV, 446) назив и за коња и за вола светле длаке, **плавка** и **плавуља** (РМС IV, 445–446) су називи за краве светле длаке. Деривати семантику добијају од придевске основе **плав**, овде у значењу светао. Када су у питању животиње које немају космате делове значење придевске основе **плав** у дериватима има значење плаве боје неба, мора: **модрак** (РМС III, 410) врста лептира *Lusana icaeus*, али може бити и риба плаве боје *Maena vulgaris* (РМС III, 410). Или када је у питању биљка **пловица** (РМС IV, 445) и **модрац** (РМС III, 410), то је иста биљка светлоплавог цвета, боје ведрога неба позната у народу као различак.

Пример (3).

Султани Џем и Бајазит су представљени као опозити и то и према визуелним карактеристикама и према типу карактера и темперамента. У визуелном колоритном смислу то је опозиција: **плав** : **црномањаст**. Дакле, светао : таман по боји пути и косе. У овом случају имамо:

МП1, МП2 и МП3 као у примеру под бројем (2), али и додатни МП који има за циљ визуелни контраст.

¹² МП је скраћеница за ментални простор.

Пример (4).

Модар¹³, дакле **плав** у вези са бојом лица (Ибрахим је био потпуно модар у лицу), односно са бојом коже код човека уопште, има врло негативно значење и упућује на болест или неку трауму на човековом телу изазвану ударцем или неким другим типом физичког притиска.

МП1 је улазни простор – плава је боја неба, мора.

МП2 је плава боја у вези са човеком.

МП3 је плава боја у вези са кожом код човека.

Интеграцијом искуственог визуелног утиска плаве боје и сазнања о узроцима плавила на људској кожи лица или неког другог дела тела добијамо значење придева **плав** нездрав, болестан. Када је у вези са кожом код човека придев **плав** гради антонимски однос према придеву **румен**.

Пример (5).

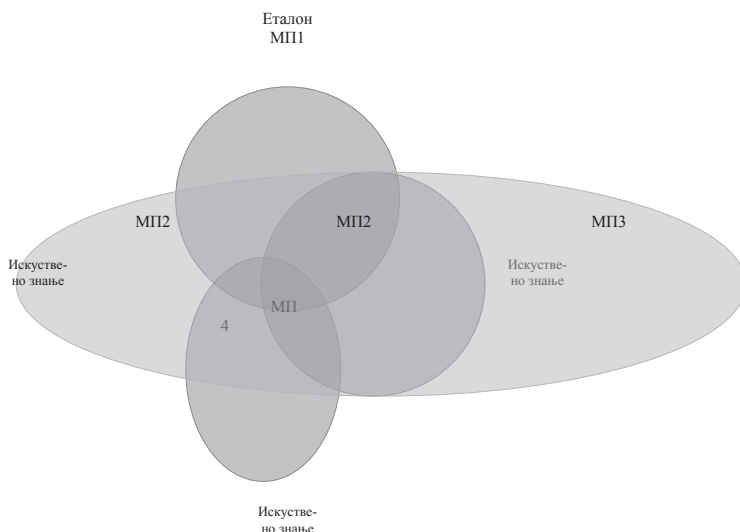
Придев **плав** је у овој реченици употребљен у неколико значења: *ведар, светао* и *плав боје мора*. У сва три случаја је МП1 исти, он бива модификован другим улазним простором, у случају када је везан уз именицу *јутро*, модификује га визуелни утисак почетка дана који обећава јасно, ведро плаво небо неког сунчаног дана, када је везан за *косу* значи светао и у трећем случају везује се за *хаљину*, дакле мисли се на боју хаљине која је артефакт и која може бити неодређено плава, али се обично (и када није у видном пољу учесника у говорном ситуацији) доживљава као прототипично плава.

Из наведених примера имамо различите реализације придева **плав**: колоритна датост боје неба, мора; светао; ведар; болестан, нездрав. Придев **плав** остварио је и позитивна и негативно интонирана значења. Дакле, и денотативна и конотативна значења, што значи да је кроз неколико примера придев **плав** показао широки семантички опсег.

MP1 и MP2 представљају улазне пројекцијске просторе. Број МП са којим се надаље комбинују није нужно ограничен, могу бити само ова два (МП1 и ПМ2), али их може бити и више.

Визуелни утисак неке материје из природе карактеристичне за улазни МП1 модификује се различитим искуственим подацима карактеристичне за МП2, МП3 итд.

¹³ Придеви **модар** и **плав** су релативни синоними, они означавају исту колоритну датост која се може описати као боја неба, мора.

Легенда:

1. МП1 -Еталон је нијанса карактеристичне материје из природе на основу које се идентификује дати придев за боје.
2. МП2 – Искуствено знање 1;
3. МП3 – Искуствено знање 2;
4. МП4 – Искуствено знање 3¹⁴.

Преклапањем пројекцијских простора, њиховим генерисањем и мешањем (blending) модификује се основна семантика улазних простора, пре свега МП1, и на тај начин добијамо нове семантичке реализације придева **плав**.

И још да покушамо да одговоримо на питање зашто је баш ова теорија примењена у нашој анализи.

Сваки говорник српског језика иако не познаје речничке дефиниције именица типа: *коса, кожа* и сл. разуме значење синтагми *плава жена, плаво, модро место на кожи руке, врата*. У разумевању ових синтагми кључни фактор је искуствени визуелни утисак укупног изгледа код човека или искуствено знање о последицама модрина на кожи. Интеграцијом искуствених знања, њиховим мешањем (blending) добијамо различите значењске реализације лексеме **плав**.

Модификација основних улазних простора, хроматска вредности боје, утисак светлих/тамних визуелних ефеката нису никако ограничене са бројем комбинација из других искуствених сфера и та чињеница оставља простора за нове семантичке реализације придева за боје, тј. придева **плав** у овом случају.

¹⁴ Искуствено знање је онај ментални простор који одређује МП3 или МП4, нпр. материја артефакт, или нека колективна експресија (нпр. комунистичка идеологија се идентификује са бојом која је репрезентује у карактеристичном симболу, звезди и сл.).

Из селектованих примера које смо у раду изложили може се закључити да је овај теоријско-методолошки оквир подесан за анализу комплекса значења придева за основне боје.

ЛИТЕРАТУРА

- Brandt 2005:** Per Aage Brandt, *Mental Spaces and cognitive semantics: A critical comment*, *Journal of Pragmatics* 37, 1578–1594.
- Драгићевић 2010:** Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Завод за уџбенике, Београд.
- Ивић 1996:** Милка Ивић, О изразима плав и модар, ЈФ, рад преузет са сајта <http://www.rastko.rs/projekti/etnoling/delo/11704> (22.6.2008)
- Марковић 2010:** Драган Марковић, *Аудиовизуелна писменост*, Универзитет Сингидунум, Београд.
- Матовац, Танацковић Фалатар 2009:** Дарко Матовац, Горан Танацковић Фалатар, *ТЦМ и ЦИТ – двије супротстављене теорије или крајње тачке истога процеса?* *Језикословље* 10/2, Загреб, 133–151.
- Миљковић 2013:** Вања Миљковић, Простори у којима мислимо (предавање одржано 6.3.213. (преузето са интернета))
- Fauconnier Gilles and Turner Mark 2003,** *Conceptual blending, Form and meaning, Recherches en communication*, 19, <http://sites.uclouvain.be/rec/index.php/rec/article/viewFile/5191/4921> (22.7.2013.)
- Fauconnier Gilles and Turner Mark 2002:** *The Way We Think: conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*, New York, Basic Books.

Мирьяна Илич

ДЕНОТАЦИЈА И КОНОТАЦИЈА ПРИЛАГАТЕЛНИХ, ОБОЗНАЧАЈУЩИХ ОСНОВНЫЕ
ЦВЕТА СПЕКТРА

Резюме

В статье проводится семантический анализ контекстуальных реализаций прилагательных, обозначающих основные цвета спектра в сербском языке. Теория ментальных пространств и теория концептуальной интеграции представляют теоретико-методологические рамки. Эти теоретико-методологические рамки являются самыми подходящими для анализа данного типа лексики.

Ключевые слова: прилагательное, основные цвета спектра, денотация, концептуальная интеграция

Стефана Д. ПАУНОВИЋ РОДИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 24.12.2013.
Прихваћен: 22.02.2014.

КОНЦЕПТ ЖЕНЕ ЗМАЈА У СРПСКОМ И *DRAČICA* У СЛОВАЧКОМ САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИКУ

Предмет рада је конфронтативна когнитивна анализа концепата *жена змај* у српском и *dračica* у словачком савременом језику. Испитује се на који начин *жена змај* и *dračica* издвајају врлине или мане жене, како и да ли квалификују њен изглед и улогу у породици и друштву, тј. како се односе према стереотипу жене у српској и словачкој лингвокултури. Анализа је извршена на корпусу савременог словачког и српског стандардног и разговорног језика.

Кључне речи: когнитивна анализа, гендерни стереотип, српски језик, словачки језик, жена змај, *dračica*.

1. Колокацију *жена змај* из српског и лексему *dračica* из словачког језика изабрали смо јер се оба примера врло живо користе у савременом, превасходно разговорном језику (о разговорности и разговорном језику као погодном корпусу за етнолингвистичка, стога и лингвокултуролошка и уопште когнитивистички усмерена истраживања в. (Бартмињски 2011: 27–28) и публицистичком стилу и односе се на особе женског пола. У раду ћемо ове примере посматрати као концепте у оквиру стереотипа жене у језичкој слици стварности Срба и Словака¹.

2. Из заиста богате литературе о српској и словенској митологији, митским бићима и народној религији (в. Зечевић 2007: 66–72; Зечевић 2008: 260–265, 738–745; Петровић 1997: 60–64, 96–99; СМ 2001: 206; Ербен 2009; Чајкановић 1994: 18–21, 43, 100–103, 113, 129–130, 155, 182–186; Љубинковић 1996) поред осталог сазнајемо да је змај у српској митологији добар демон, заштитник свог племена и тиме представља нашу посебност у словенском свету. То је диморфно демонско биће змијске природе полузмај-получовек, које када је међу људима може на себе узети људски облик. Веровало се да су змајеви врло похотни и да су њихове везе са лепим женама биле много-

* stefana.paun.rodic@gmail.com

¹ Термине *концепт*, *стереотип* и др. користимо у складу са Поповић 2008.

бројне. Из тих веза рађала су се и деца која су имала натприродне особине и била су подарена изузетном снагом и малим крилима испод пазуха (уп. с приповетком „Дјевојка бржа од коња”, Вук, Прип.). Такође се веровало да су оваква деца искључиво мушког пола, што је, сматрамо, утицај снажног патријархалног поретка. Многи јунаци из наше историје и нашег фолклора имали су надимак (или титулу; уп. Андрејић 1999) Змај управо због веровања да су змајског порекла: Змај од Ноћаја, Змајогњени Вук, али и Милош Обилић (Кобиловић) и др. (Чајкановић 1994: 182–186; Љубинковић 1996). О томе да змај може имати и људске особине налазимо и у Вуковом Рјечнику: „змај – фантастично биће у нар. умотворинама, које живи у облацима и лети, разликује се од аждахе и але што има више човечје особине” (1966, 212).

2.1. Код Чеха и Словака постојало је веровање у *zmeka* односно *zmoka* који је ноћу у огњеном облику улазио у кућу кроз димњак. (в. СМ 2001: 206; Ербен 2009; ЕЛЈКС: 350). У енциклопедијском речнику Словенска митологија словачки *zmok*, *rarašik*, *škfíatík*, *žbožík* је послушни дух који се изводи из јајета (некрштенац, приказа) (уп. Зечевић 2007: 101–106, СМ 2001: 348–349 и Петровић 1997: 73–76). Још је код свих Словена постојало веровање да постоје веровања да човек може, под одређеним условима, из петловог или кокошијег јајета да изведе демона који постаје његов слуга и доноси му новац (злато) или друга добра. Међутим, уколико га његов газда на време не уништи, демон ће му узети душу. Ипак, нема података да су оваква веровања била шире распрострањена на нашим просторима. Веровање у духа који доноси злато, под разним именима, присутно је и код германских и романских народа чији је утицај на представу о *zmok*-у јак и историјски оправдан. У речницима словачког језика *zmok* је описан као бајковито биће које представља злог духа у облику црног покислог пилета које доноси или односи људима новац, богатство, срећу и сл. (ССЈ²). У пренесеном значењу односи се на изразито ниску особу (патуљка) а може се користити и као псовка или експресиван пејоративан назив за слабог, бедног човека, јадника, богаља, сиромаша, несрећног човека (СинССЈ: 963, али и 754, 127). Дакле, обично је негативно конотиран и овде нема говора о сличности са симболиком змаја у српској традицији³

2.2. Представу *zmoka* из словачке митологије уместо са змајем можемо пре упоредити са Црнобогом или Чернобогом који се у српској митологији и народној религији наводно доводи у везу са ноћним сунцем, односно бићем које се ноћу претвара у змаја који отима девојке, али и деци и људима чини многа недела. Црнобог се у литератури још помиње и у контексту дуализма у митологији древних Словена. Он је једино божанство које људима чини зло;

² <http://slovníky.korpus.sk/>

³ Етномитолошки елементи о представи змаја садржани су и у народним причама, бајкама и др (Вук. Прип.; Чајкановић 1999); у српском нпр.: *Чардак ни на небу ни на земљи*, *Златна јабука и девет пауница*, *Стојиша и Младен*, *Копане блага* и у словачким народним бајкама Допшинског: *Panna za drakom*, *Tri perá z draka alebo hľadanie zlého a dobrého*, *Vintalko*, *Kralčík*, *Kucharčík*, *Popelčík*, *Svetovládny rytier*, *O zaklinatej sestry*, *Sirota*, *Otcov hrob*, *O Jankovi Polienkovi*, *Bača a šarkan*, *O Viázovi*, *Dobrý strelec*, *Chorý kráľ* и др. О змају у народним приповеткама и бајкама в. Проп 2013: 269–352 и Подрачка 2002, 70–74.

називано је и ђаволом. Ипак се сматра да Црнобог није зао демон или полу-бог, већ равноправно божанство са осталим словенским паганским боговима (Васиљев 1990: 138; Петровић 1997: 103, 203–206).

3. Етимолошки извори сведоче о заједничком пореклу лексема *змија* и *змај* у српском језику (уп. р. *змея, змия, змей*; укр. *змія, змій* итд.) и о њиховој вези с речју *земља*, тј. указују на табуизоване називе за бића која „гамижу (пузе) по земљи”, одн. гмизавце, и изводе се од прасловенског корена *зѣт-* који је нулти превој прасловенског корена *zē-* од индоевропског корена **ghdēm-* (уп. алб. *dhemjē* у срп. *гусеница, dhemizë* од *dheh – земља*) (ЕР: 657–658; Фасмер 1967: 100, Рејзек 2001: 739–740). Скок (ЕР: 657–658) упозорава да се у језичкој свести изгубила веза, како између лексема *змај* и *змија*, тако и између *земља* и ова два поименичена првобитна придева.

3.1. У контексту *змаја* и *змије* може се тумачити и словачко *zmok*. Чешко *zmek*, одн. словачко *zmok*, Махек (1968: 717) тумачи од *zъbtъbкъb, s-тѣkати se*, чеш. *plaziti se*, срп. пузати (уп. лат. *serpens – змија, od serpō – пузати*) и додаје да су се змајеви одувек представљали као змије. У чешком и словачком се *z (zmek, zmok)* уместо *s (smok)* даље објашњава вероватним утицајем речи чеш. *zmiје*, одн. сло. *zmiја*. Етимологија словачког *zmok* (чеш. *zmek*) у вези је, дакле, с литванским *smākas* и старопољским *smok* (змај), али народна етимологија речи *zmok*, тј. њено довођење у везу са зачењем речи *zmoknutý* (срп. покисао) утицало је на то да се *zmok* у словачкој народној митологији представља као покисло пиле (ЕЛЈКС: 350), а претпоставља се да је првобитно значење било *змај* или *ђаво* (Махек 1968: 717).

3.2. Словачко *drak* води пореко из латинског *dracō, -ōnis (змај)* и то је сасвим јасно (Махек 1968; уп. р. *дракѡн*, Фасмер 1964: 534–535). У румунском језику *un drak* (исто из латинског *draco*), значи *ђаво* (Јивцовици 1994: 155; уп. *Drakula*; в. Мршевић-Радовић 2008: 147; уп. Андрејић 199: 145–152). Овај податак за нас је важан, јер, како ћемо објаснити даље у раду при анализи речничког материјала, *dračica* је у словачком језику веома негативно конотирана и као синоними лексеме *dračica* управо су у словачком језику су *čertica, diabolica* (срп. *ђаво* – и за особе женског пола, *ђаволица*) и *bosorka, striga* (срп. *вештица*) (СинССЈ, 110). У Речнику симбола (Гербран и Шевалије 2004: 203) каже се да је „мит о ђаволу заправо врло близак миту о змају и змији”, те и овде налазимо потврду о преплитању ова два митска демона.

У Вуковом Рјечнику под одредницом *ђаво* налазимо причу о монаху који је узео да отхрани мало мушко дете и однео га у Свету Гору и извео га у свет тек као момка. Кад је младић у неком селу видео девојке како играју коло и упитао монаха шта су оне, овај му је одговорио да у њих не гледа, да је то *ђаво*. Ипак, младић на крају приповетке моли монаха да „купе” *ђавола* и однесу га у манастир. Ако узмемо у обзир да се у патријархалном друштву жена сама по себи често јавља као оличење ритуално нечистог начела (СМ 2001: 178), не чуди употреба лексема *ђаво* и *ђаволак, ђаволица* (не обавезно негативно; РМС 1: 814–815) и у српском језику. Иако ово може указати на блискост са словачким *drak, dračica*, Чајкановић (1994: 186; уп. Љубинковић 1996), тврди да *змај* није исто пгго и *Drache, Lindwurm, draco* и да се *змај*,

онакав какав је у српским народним приповеткама и песамама, може сматрати, углавном, за српску специјалност, што ће се у наставку рада и показати.

4. У новинским текстовима, често у насловима, колокација *жена змај* јавља се и као полусложеница *жена-змај* (уп. *змај-девојка*) што би можда могло да се односи и на семантику споја (в. ПСЈ 2011: 75–86). Како се наводи у Правопису српског језика (в. ПСЈ 2011: 76) цртица се пише у оним спојевима у којима се прва компонента не мења (именица *жена* се у колокацији *жена змај* деклинира: *од жене змаја, жени змају* итд.) и у таквим полусложеницама први део ближе одређује други (уп. *жена-змај* и *змај-жена*). Интересантно је да Правопис прописује писање цртице и у случајевима када се оба дела споја мењају и други ближе одређује први, нпр.: *асистент-приправник, људи-жабе* (в. ПСЈ 2011: 82), што је недоследно и ствара семантичке недоумице: као полусложеница *жена-змај* би могла да се тумачи двојачо – као жена са особинама змаја и као змај женског пола и другим карактеристикама жене. Ми бисмо се приклонили Клајновом мишљењу да се цртица не пише у изразима као *човек жаба* или *сликар аматер*, јер ту друга реч одређује прву (РЈН 2011: 286), као што је случај у колокацији *жена змај*. У примерима ћемо касније видети да тип записа (као полусложеница *жена-змај* или као колокација *жена змај*) не одражава значење споја, већ је реч о правописном колебању.

4.1. Друго питање је: зашто се, ако већ у српском језику постоји реч *змаја, змајица* (нпр. СМ: 206), није усталио облик женског рода. Одговор на ово питање пронаћи ћемо у лексиграфским описима лексема *змаја, змајица* и *змајевица*, али и *змај*, затим у митологији, а с тим у вези и у формама за означавање професија и титула жена и све ћемо поткрепити примерима употребе колокације *жена змај*.

4.1.1. Интересантно и индикативно да у једнотомном Речнику српскога језика Матице српске није описана ниједна од наведене три лексеме (*змаја, змајица* и *змајевица*) које би се могле односити на женку змаја или змајеву жену (ЈМС: 438–439). У шестотомном Речнику не налазимо лексеме *змаја* и *змајица*, само *змајевица* у значењу, женски змај, змајева жена (РМС 2: 321). У Речник САНУ описане су све три лексеме. Под одредницом *змаја* (РСАНУ 7: 107) опис прво упућује на значење *змија* (1а; РСАНУ 7: 109) и на *змај* (6в; РСАНУ 7: 107) и оба се односе на зоолошке називе. *Змајица* је у истом речнику дефинисана као деминутив од *змаја*, затим као змајева женка, а треће значење је зоолошко (РСАНУ 7: 108). Са савременом употребом колокације *жена змај*, тј. њеним значењем, можемо упоредити само лексему *змајевица*. Она се дефинише као *змајица* (2а – женка змаја), али и као „слична змају, змајевита” (у атрибутској служби уз именице женског рода) (РСАНУ 7: 107). Ипак, у савременим текстовима нисмо пронашли потврду за употребу лексеме *змајевица* у значењу змајевите жене. Она се јавља само као топоним, *Змајевица* (врх или превој на Јухору) (РСАНУ 7: 107).

4.1.2. У једнотомнику Матице српске, у другом значењу, *змај* је *неустрашив, храбар, срчан човек*, али и *енергичан и вредан* (ЈМС: 438). У једном од значења лексеме *змај* у Речнику САНУ наводи се и да се ова реч јавља

у првом делу полусложенице у придевској употреби *змај-човек*, *змај-јунак* а на самом крају и *змај-девојка* (РСАНУ 7: 106–107). Овај податак свакако доказује да српском језику није страном да се жени приписују особине змаја, јунака, али откуд то да су јунаци баш змајеви. У *Витезовима реда змаја*, Живојина Андрејића говори се о Змајевима као витешком реду (Андрејић 1999: 85–102) и стога би се други део колокације – *змај*, могао тумачити и као титула.

4.1.3. За означавање професија и титула жена инвентар форми је разноврстан, а избор једне од њих зависи од намере говорника, већ створене навике за употребу одређене форме, од личног става говорника према родно осетљивом језику и друштвене потпоре (Савић и др. 2009: 12). Колокација *жена змај* одговара форми: израз *жена* плус професија/титула (уп. жена космонаут; Савић и др 2009: 12). Устаљивање баш ове форме можемо објаснити превасходно тиме то је српски језик нефлексибилан у творби *nomina agentis* (уп. Поповић 2008: 124–126), али и тиме што у савременом свету жена све чешће преузима традиционално мушке улоге.

4.1.4. Из примера употребе израза *жена змај* сазнајемо да се он односи на одраслу женску особу способну, јаку (и физички и психички), издржљиву, успешну, храбру, организовану, пожртвовану, или жену која своју снагу приказује бавећи се послом који је традиционално обављала особа мушког пола (војник, пилот, полицајац). Нпр.:

*Žena zmaj: Serena pregazila Navaro i prošla u polufinale US opena*⁴; *Prijateljice manifestacije 'Cvet uspeha za ženu zmaja 2013'*⁵; *Žena Zmaj, STEFANI GAVRILOVIĆ: Biću prva pilotkinja u Srbiji*⁶; *U Srbiji je svaka mama 'žena zmaj'*⁷; *Žena-zmaj obučava policajce*⁸; *ŽENA ZMAJ: Skočila pod auto da spase bebu*⁹; *Žena zmaj: Žisel doji bebu dok joj sređuju nokte, kosu i lice*¹⁰; *ŽENA-ZMAJ: Dala otkaz da spase samohranu majku*¹¹; *Žena zmaj ostala bez vatre*¹²

Из језичке праксе знамо, а и речници то потврђују, да *радити нешто мушки* или *као мушкарац* или *као прави мушкарац*, на мушки начин (нпр. *Буди мушко! Издржи то мушки!* и за жену) значи *снажно, смело, одлучно, одважно, часно, честито* (ЈМС, 747) и сл. (уп. *бити жена, као жена*, нпр. *плакати као жена* и сл. за мушкараца пејоративно у контексту испољавања емоција које се узимају као знак слабости; уп. слов.), те у колокацији *жена змај* облик мушког рода – *змај* за жену треба да нагласи или потврди оне особине које јој се поређењем са змајем (мушкарцем, јунаком, витезом) приписују (уп. Ивић 1995: 128–156, 230–231, 243–250 и др.).

Претпостављамо да је израз *жена змај* у савременом српском језику, у новије време, почео учесталије да се користи из потребе да се опише жена

⁴ www.svet.rs

⁵ www.poslovnezene.org.rs

⁶ www.naslovi.net

⁷ www.mondo.rs

⁸ www.blic.rs

⁹ www.kurir-info.rs

¹⁰ http://stil.kurir-info.rs

¹¹ http://www.telegraf.rs

¹² http://www.poslovnezene.org.rs/zena

која одговара свим захтевима који се у модерном добу пред њу постављају, а за шта јој је потребна „надљудска снага”, као и да јој се за то у извесном смислу, „титолом змај”, ода признање (уп. *змај* Андрић 2005).

4.2. У словачком, као и у српском језику (као, у осталом, и у многим другим језицима; уп. Ивић 1995: 230–231), такође налазимо синтагме *chlapská robota, mužská robota* (срп. *мушки посао*, у значењу *тежак посао*) или нпр. *správny muž* (срп. *прави мушкарац*), *zachovať sa ako chlap* (*понети се, понашати се као мушко/мушкарац*) и сл., али употреба поређења *ako muž, ako chlap* уз лексему која именује особу женског пола да позитивно оцени неко њено деловање у савременом језику ретки су и обележени, нпр.:

...rozhodne sa zachovala ako chlap, aj keď je v skutočnosti dáma¹³; žena nemá charakter? alebo keď má, tak by sme ju vyzvali, aby sa zachovala „ako chlap”¹⁴

Код Затурецког налазимо усамљен пример *ženská ako chlap* у значењу *statná, mocná žena* (срп. *снажна, стамена, моћна жена*) (Затурецки 1975: 92), али сличне примере у савременом словачком језику нисмо пронашли.

4.3. У словачком језику се, за разлику од српског, доследно примењује употреба именица *nomina agentis* женског рода и употреба облика мушког рода да се именује особа женског пола третира се као грешка (уп. *magistra, docentka, riaditeľka, redaktorka, tajomníčka, dekanke* итд.) (уп. Тир 2006).

4.4. У радовима који се баве гендерним стереотипима истраживања с једне стране показују да се преузимање особина и друштвених улога супротного пола у језику по правилу негативно тумачи (в. Поповић 2008: 129, Стефановић 2011, али и Радић-Дугоњић 2006). С друге стране, пример колкације *жена змај*, као и наведени примери у вези са поређењима типа *као мушкарац, мушки* (в. ЕР – *мужаствен*, под одредницом *муж* и Томин 2011), *човек жена* за врло енергичну и истрајну жену (Оташевић 2007: 216; уп. *Она је жена човек*. в. Ивић 1983: 108–110; уп. Поповић 2008: 132) потврђују да поређење са мушкарцем, нарочито за жену (а за мушкараце обично уз додатак *прави*; уп. Ивић 1995: 228–233) значи нешто добро, квалитетно, позитивно, тј. да је „принцип гендерне идеологије према којој се свака пуновредна жена доводи у везу са мушкарцем укореењен у језичкој слици стварности” Срба, док је код Словака овај принцип у савременом језику знатно ослабљен (Поповић 2008: 139).

5. На основу постојећих лексикографских описа, у словачком језику реч *dračica* у основном значењу – женски змај, змајева жена том компонентом одговара српском *змајица, змајевица* али фигуративно, разговорно експресивно у речницима она означава злу, темпераментну жену (КССЈ: 137). У Речнику савременог словачког језика (СССЈ: 770) под одредницом *dračica* наводи се да се ова лексема у експресивној употреби користи да означи веома енергичну, моћну, оштру, жестоку, напраситу, властољубиву жену. За разлику од примера у српском језику, *жена змај*, где змај изражава способности

¹³ <http://blog.sme.sk>

¹⁴ <http://blog.sme.sk/diskusie>; други пример је чак цитат првог.

и снагу жене (позитивно), а видели смо да то свакако води порекло из митологије што и потврђује специфичност позитивне представе о змају код нас, за словачки *dračica* пре можемо повући паралелу са Чернобогом, ђаволом и његовом двојном природом о којој смо више говорили.

5.1. Лексема *змај* у српском језику као и лексема *drak* у словачком језику користе се и у другим колокацијама, најчешће поређењима, нпр.: *radi kao zmaj* (слов. *robiť/pracovať ako drak, byť do roboty/do všetkého ako/ani drak – радити вредно, продуктивно*; СССЈ: 772). У српском језику се позитивна конотација лексеме *змај* препознаје и у другим колокацијама и поређењима да означи нешто врло добро, лепо или велику меру нечега (позитивно): *изгледа као змај* (веома лепо изгледа), у жаргону *учио сам као змај* и сл. и овде *змај* може да се тумачи и као квантификатор (уп. Герзић 2002), али никада негативно. У словачком језику нпр. фразема *být na niekoho ako drak* значи *бити према некоме строг или зао*.

У старијим речницима се у другом значењу лексеме *dračica* налази и *furia* (срп. *фурија*) (ЧЛНУ). Подсећамо да су фурије „демони подземља” и „замишљене су као застрашујућа бића, без икаквих идеја о добру” (Срејовић, Цермановић 1979: 441).

5.2. Да бисмо унеколико испитали евентуалну промену места концепта *dračice* на тополошкој схеми жене у словачком језику спонтано смо анкетирали матерње говорнике словачког језика између 25 и 40 година старости. Питали смо их како би описали жену коју називамо *dračica*. Добили смо следеће одговоре: *sebavedomá* (4), *energická* (3), *zvodná 2 /zvádžajúca 1* (3), *ohnivá* (2), *dravá* (2), *priebojná* (2), *ciel'avedomá* (2), *pekná/krásna* (2), *asertívna, bláznivá, nimfa, temperamentná, cholerická, spontanná, určite nie nudná, impulzívna* – дакле, жена која има самопоуздања (4), енергична (3), заводљива (3), ватрена (2), дивља (2), пробојна (2), жена концентрисана на своје циљеве (2), асертивна, шашава (позитивно), нимфа, температментна, колерик, спонтана, свакако не досадна, импулсивна.

Иако је број испитаника недовољан за извођење значајнијих закључака, из резултата анкете можемо макар препознати тенденцију употребе лексеме *dračica* у савременом словачком језику. За разлику од описа које нуде лексикографски извори, у одговорима говорника препознајемо да лексема *dračica* има и извесне позитивне конотације. Примећујемо и разлику у односу на значење колокације *жена змај* у српском језику. За разлику од колокације *жена змај* који коментарише способност, снагу, тј. превасходно деловање, а (обично) не изглед или карактер (уп. срп. и слов. *лавица, вучица* и сл.), лексема *dračica* у словачком језику употребљава се у значењу жене која има буран, енергичан карактер, али и да опише привлачну, ватрену жену. Осим тога у електронском корпусу словачког језика (в. СНК) нашли смо примере у којима се лексема *dračica* употребљава као лик из књижевног дела (популарне епске фантастике), или се односи на немирно, живо, непослушно дете (*мали враг, немирко*). У спонтаном говору, као контекстуални синоними, користе се колокација *erdeg baba* (мађ. *ördög* – ђаво), фразема *žena do koča a do voza, supertama* и сл.

Највише је оних примера у којима се лексема *dračica* користи да опише изразито привлачну, атрактивну жену, жену која на себе скреће пажњу превасходно својим (лепим) изгледом, а мање има потврда за значења која су говорници навели у анкети.

6. Употреба лексеме *dračica* у савременом словачком језику у значењима која смо више навели може се делом тумачити као последица глобализације (уп. Пипер 2005), да је у питању симболика преузета са истока преко енглеског језика и уопште западне англосаксонске културе, одн. утицајем женских часописа који су на словачки преведени са енглеског језика. Овај утицај примећује се и у српском језику. За разлику од примера које смо већ навели да илуструјемо употребу колокације *жена змај* у српском језику која се превасходно односи на жену којој се приписују врлине, проналазимо и оне примере у којима се значење колокације *жена змај* унеколико приближава значењу лексеме *dračica*. У таквим примерима истиче се ватреност, енергичност, продорност, властољубивост, нпр.: срп.: *Šta vozi žena-zmaj, šta umetnica a šta domaćica*¹⁵; сло.: *Z nežnej bábičky dračica! Doutzen Kroes zvdáva dokonálným telom*¹⁶, *Spoznáte ju? Z neviniatka sa vykl'ula neskrotná dračica!*¹⁷

У електронском речнику симбола урбане културе¹⁸ (што смо и потврдили у Енциклопедији Британици¹⁹ управо смо пронашли слична објашњења за израз *dragon lady*²⁰.

У њима се (често у вези са популарним тестовима личности) као контекстуални синоним јавља фразема *sivá myška*, нпр.: *Ste dračica alebo sivá myška? Otestujte sa!*²¹.

7. *Sivá myška* је фразема која се односи на тиху, повучену, неугледну жену, која ни на који начин на себе не скреће пажњу и речници га не бележе, мада се не би могло рећи да се ради о неологизму, већ пре о све учесталијој употреби ове фраземе, нпр.: *Selena Gomez bola v škole len sivá myška bez sebavedomia*²², *Bola to sivá myška, dnes je z nej hviezda!*²³

7.1. Фразему *sivá myška* можемо посматрати као још један концепт у оквиру стереотипа жене у словачкој језичкој слици стварности. Претпоставља-

¹⁵ <http://www.novosti.rs>

¹⁶ <http://koktail.pravda.sk>

¹⁷ <http://www.monitorujem.sk>

¹⁸ www.urbandictionary.com

¹⁹ www.britannica.com

²⁰ У сленгу се он односи обично на азијске жене које су у позицији моћи. Оне су агресивне, застрашујуће. У почетку се овај израз односио конкретно на тзв. Мадам Нју (или Њу) – јужновијетнамску утицајну политичарку педесетих и шездесетих година двадесетог века која је сматрана првом дамом Јужног Вијетнама у време диктатуре коју је спроводио њен девер. У другом значењу *dragon lady* представља стереотип азијске жене приказан у литератури и филму од краја деветнаестог до средине двадесетог века. Израз *dragon lady* односио се на жене азијског порекла за које се сматрало да су сексуално (над)моћне, али исто тако и врло подмукле и превртљиве, које су користиле своју лепоту и привлачност за личну корист. Често су приказиване, између осталог и у кимону украшеном змајевима. Јасно је да је овде дошло до уопштавања, тј. ширења значења са азијаткиња и на друге жене са датим особинама, или код којих се оне само претпостављају.

²¹ www.pluska.sk

²² <http://www.aktuality.sk>

²³ <http://www.markiza.sk>

мо да ова фраза води порекло из народних прича. У словачким народним бајкама налазимо и причу *Mušacia bundička*²⁴ (Допшински 1958). То је прича о девојци која остаје без мајке. Мајка је на самрти оцу поручила да ако се поново буде женио, то не буде жена ни лепша ни ружнија од ње саме, већ баш као она. Отац, пошто такву жену није нашао, одлучи да се ожени својом кћери, а она, да би одложила свадбу, тражи од оца да јој сашије разне чудесне хаљине (месечеву, сунчеву и сл.; о концептуализацији боја в. Поповић 2008: 103–122) и на крају га моли да јој сашије *mušaciu bundičku* да се не би срамотила, да је људи не виде како се удаје за оца. Девојка у току ноћи бежи од куће и уз помоћ тражених хаљина се на крају удаје за краљевића. *Mušacia bundička* (за коју с разлогом можемо претпоставити да је сива) представља неки, рецимо, чаробни плашт који чини невидљивима оне који га обуку или ставе на себе.

У речнику синонима словачког језика придев *sivý* или *šedý* наводи се уз *jednotvárnny, rovnaký, stereotypný, monotónny, nudný, bezfarebný* – дакле, једноличан, исти, монотон, досадан, незанимљив и безбојни, али и онај који је изгубио првобитну боју одн. избледео (уп. *grau* у Р–К). На основу тога закључујемо следеће: у фраземи *sivá myška* сива боја спаја се са мишем (одн. мишицом), за којег је ова боја карактеристична, и тиме се додатно појачава очекиваност, монотоност, непосебност, неугледност. Осим тога, именица *myš(ka)* у словачком језику је женског рода што је чини погодном за конструкције које се односе на жену.

7.2. Иако практично исту причу под другим називом – *Цар хтио кћер да узме* налазимо у Вуковим приповеткама (Вук, Прип.: 182–186), у српском језику слична фраза није потврђена (уп. с бајком *Свињска навлака*, Афанасјев 1982: 1270–1272). Један од разлога је и то што је у српском језику именица *миш* мушког рода, али то није једини разлог.

У српској (или шире, балканској) митологији „миш је нечиста животиња, која је у народној свести сврстана у ’гамад’. Примећујемо да овако негативна веровања о мишевима у савременом српском језику преузима пацов (као дисфемизам): *ружан као пацов* и сл.²⁵

По српској легенди, мишеви, змије, гуштери и друга гамад размилели су се по свету из утробе змијског чудовишта – але, коју је убио Св. Нестор. „(...)У легендама се одражава и ђавоља природа миша. Мишеви потичу од ђавола, који је покушао да излети из цркве, али је ударио у затворен прозор, па је пукао на комаде, из којих су настали мишеви” (СМ 2001: 358; уп. Станишић 2002). Оваква веровања, позната код Јужних и Источних Словена, мање су изражена код Пољака, а Чеси и Словаци се у овом контексту и не спомињу.

8. Место концепта *dračica* на тополошкој шеми стереотипа жене у словачкој језичкој слици стварности, колеба се, јер и значење лексеме *dračica* контекстуално је условљено: може се односити, као што смо видели из при-

²⁴ плашт, јакна, бунда од мишије коже

²⁵ У Обратном асоцијативном речнику, као реакција на стимулус *ружан*, пацов се јавља четири пута, а миш само једном (Драгићевић и др. 2011).

мера, на злу жену (негативно вредновано), али и на темпераментну, ватрену, привлачну жену (позитивно). Дијахронијски гледано, овај концепт се помера ка позитивном полу хоризонталне скале.

На тополошкој шеми стереотипа жене у српској језичкој слици стварности концепт *жена змај* налази се на крајњем позитивном полу хоризонталне скале (уп. Поповић 2008: 136). Наше је мишљење да концепте на крајњим странама тополошке шеме стереотипа жене можемо разумети као *све добро што једна жена може бити* (+, са позитивне стране), тј. *све лоше што једна жена може бити* (-, са негативне стране) и као такви су уједно и универзални за све концепте на чијој се крајњој страни налазе (нпр. *жена змај* као жена која све може и стиже). Ако ову универзалност схватимо као комплексност, стереотипи на крајњим странама тополошке шеме (позитивној и негативној) могу се тумачити као стереотипи. У прилог чињеници да је реч о концепту, а не о стереотипу је могућност истицања (пуне мере) само неког од концепата појединачно који се налази на одговарајућој страни хоризонталне скале, као у случају концепта *жена змај* (*жена змај* за *жену мајку*, *жена змај* за *запослену жену* итд.).

ИЗВОРИ

- ЕЉКС** – Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska, vedúci redakčného kolektívu Ján Botík, Bratislava: Veda, 1995.
- ЕР** – P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1971–1973.
- Затурецки 1975**: A. P. Zátarecký, *Slovenské príslovia, porekadla a úslovia*, Bratislava: Tatran.
- Јивцовици 1994**: M. Jivcovići, *Dicționar româno-sîrbo(croat)*, Timișoara: Helicon. draco – đavo, up. Drakula) str. 155
- ЈМС** – *Речник српског језика*, (уп.) М. Николић, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- КССЈ** – *Krátky slovník slovenského jazyka*, (red.) J. Kačala, M. Pisárčiková, Považaj, Bratislava: Veda 2003.
- ЛХР** – *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*, (priredio Mirko Divković), Zagreb: Naprijed, 1980.
- Рејзек 2001**: J. Rejzek, *Český etymologický slovník*, Voznice: Leda.
- Р–К** – *Enciklopedijski nemačko-srpskohrvatski rečnik : sa srpskohrvatskom fonetskom oznakom izgovora književnoga nemačkog jezika*. S. Ristić, J. Kangrga, Beograd : Prosveta ; München : M. Hueber, 1963.
- РМС 1–6** – *Речник српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска (Љубљана: Младинска књига), 1990.
- РСАНУ 1–18**: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Институт за српски језик, Српска академија наука и уметности, Београд, 1958–.
- СинССЈ** – *Synonymický slovník slovenčiny*, Bratislava: Veda, 2004.

- СНК** – Slovenský národný korpus – prim-6.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2013. Dostupný z WWW: <http://korpus.juls.savba.sk>
- ССЈ** – *Slovník slovenského jazyka*, (hl. red.) Š. Peciar, Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 1959–1968.
- СССЈ** – *Slovník súčasného slovenského jazyka: a–g*, Bratislava: Veda, 2006.
- Фасмер 1964**: М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка, том 1, (А-Д)*, перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева ; под редакцией и с предисловием Б. А. Ларина, Москва: Прогресс.
- Фасмер 1967**: М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка, том 2, (Е-Муж)*, перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, Москва: Прогресс.
- ЧЛНУ** – А. Bernolák, *Slowár Slowenski Češko-Latínsko-Ňemecko-Uherski: seu, Lexicon slavicum bohemico-latino-germanico-ungaricum*, Budae: typis et sumtibus Typogr. Reg. univers. hungaricae, 1825–1827, доступан на <http://www.juls.savba.sk/ediela/ber nolak/>.
- www.blic.rs:www.blic.rs/Vesti/Drustvo/362363/Zenazmaj-obucava-policaјce (15.06.2013)
- www.kurir-info.rs:www.kurir-info.rs/zena-zmaj-skocila-pod-auto-da-spase-bebu-clanak-840015 (15.06.2013)
- www.mondo.rs:www.mondo.rs/a206520/Magazin/Porodica/U-Srbiji-je-svakamama-zena-zmaj.html (15.06.2013)
- www.naslovi.net:www.naslovi.net/2013-08-18/telegraf/zena-zmaj-stefani-gavrilovic-bicu-prva-pilotkinja-u-srbiji-foto/6798071 (20.08.2013)
- www.pluska.sk:www.pluska.sk/zena/volny-cas/ste-dracica-alebo-siva-myska-otestujte-sa.html (15.06.2013)
- www.poslovnezene.org.rs:www.poslovnezene.org.rs/category/aktivnosti/godisnja-nagrada-za-najbolje-preduzetnice-cvet-uspeha-za-zenu-zmaja (14.11.2013)
- www.svet.rs:www.svet.rs/sport/zena-zmaj-serena-pregazila-navaro-i-prosla-upolufinale-us-opena (6.09.2013)
- <http://stil.kurir-info.rs: http://stil.kurir-info.rs/zena-zmaj-zizel-doji-bebu-dok-joj-sreduju-nokte-kosu-i-lice-foto-clanak-8380> (11.12.2013)
- <http://www.telegraf.rs: http://www.telegraf.rs/vesti/544282-zena-zmaj-dala-otkaz-da-spasi-samohranu-majku> (15.06.2013)
- http://www.novosti.rs: http://www.novosti.rs/vesti/zivot_+303.html:424849-Stavozi-zena-zmaj-sta-umetnica-a-sta-domacica (15.06.2013)
- <http://www.poslovnezene.org.rs:http://www.poslovnezene.org.rs/zena-zmaj-ostala-bez-vatre> (15.06.2013)
- <http://blog.sme.sk: http://blog.sme.sk/diskusie/1448154/3/Radicovej-brutalno-preslap.html> (15.06.2013)
- <http://blog.sme.sk/diskusie: http://blog.sme.sk/diskusie /719092/2/2811702/Fero-Toth--minister-ale-nie-chlap.html#2811702> (15.06.2013)
- <http://slovniky.korpus.sk/w=zmok&s=exact&c=Bl e8&d=kssj4&d=psp&d=scs&d=sss&d=peciar&d=ma&d=hssjV&d=ber nolak&d=obce&d=priezviska&d=un&d=locutio&d=pskcs&d=psken&d=nounb&ie=utf-8&oe=utf-8>

- <http://www.monitorujem.sk>:<http://www.monitorujem.sk/bulvar/1263604/spozna-te-ju-z-neviniatka-sa-vyklula-neskrotna-dracica> (14.11.2013)
- <http://koktail.pravda.sk>:<http://koktail.pravda.sk/miss-a-modelky/clanok/283467-z-neznej-babiky-dracica-doutzen-kroes-zvadza-dokonalym-telom/> (15.06.2013)
- <http://www.aktuality.sk>:<http://www.aktuality.sk/clanok/201973/selena-gomez-bola-v-skole-len-siva-myska-bez-sebavedomia/> (15.06.2013)
- <http://www.markiza.sk>:http://www.markiza.sk/aktualne/1686508_bola-to-siva-myska-dnes-je-z-nej-hviezda (14.11.2013)

ЛИТЕРАТУРА

- Андрејић 1999**: Ж. Андрејић, *Витезови реда змаја*, Београд: Мирослав, Рача: Центар за митолошке студије Србије.
- Андрић 2005**: Д. Андрић, *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза*, Београд: Београдско издавачко-графички завод.
- Афанасјев 1982**: А. N. Afanasjev, *Sabrane ruske bajke*, Београд: Biblioteka Svetovi mašte.
- Бартмињски 2011**: Ј. Бартмињски, *Језик – слика – свет*, Београд: SlovoSlavia.
- Васиљев 1990**: S. Vasiljev, *Mitologija drevnih Slovena*, Београд: Деџија књига.
- Вук, Прип.**: В. С. Караџић, *Српске народне приповијетке*, Београд: Полит. 1969.
- Вук, Рј.**: В. С. Караџић, *Српски рјечник*, Београд, Просвета, 1966.
- Гербран и Шевалије 2004**: А. Gerbran i Ž. Ševalije, *Rečnik simbola – mitovi, snovi, običaji, postupci, oblici, likovi, boje, brojevi*, Београд: Stylos, Киша.
- Герзић 2002**: В. Gerzić, N. Gerzić, *Rečnik savremenog beogradskog žargona*, Београд: Istar.
- Допшински 1958**: P. Dobšinský, *Prostonárodné slovenské povesti*, Zv. 1–3, Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- Драгићевић и др. 2011**: Р. Драгићевић, П. Пипер, М. Стефановић, *Обрнути асоцијативни речник српскога језика*, Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет у Београду.
- Ербен 2009**: К. J. Erben, *Slovanské bájesloví*, edd. Věnceslava Bechyněová, Marcel Černý, Petr Kaleta, Praha: Etnologický ústav ČR (etc.), 2009
- Зечевић 2007**: С. Зечевић, *Митска бића српских предања*, Београд: Службени гласник.
- Зечевић 2008**: С. Зечевић, *Српска етномитологија*, Београд: Службени гласник.
- Ивић 1983**: М. Ivić, *Lingvistički ogledi*, Београд: Prosveta.
- Ивић 1995**: М. Ivić, *O zelenom konju. Novi lingvistički ogledi*, Београд: Biblioteka XX vek.
- Љубинковић 1996**: Н. Љубинковић, „Змај у усменој традицији”, *Даница*, Београд: Вукова задужбина, 157–180.
- Мршевић-Радовић 2008**: Д. Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

- Оташевић 2007:** Ђ. Оташевић, *Мали српски фразеолошки речник*, Београд: Алма.
- Петровић 1997:** С. Петровић, *Митологија Срба*, Ниш: Просвета.
- Пипер 2005:** П. Пипер, „Језичка страна глобализације у словенским земљама”, *Славистика*, Књ. 9, 19–28.
- Подрацка 2002:** D. Podracká, *Jazyky z draka. Mytológia slovenských rozprávok*, Martin: Matica slovenská.
- Поповић 2008:** Љ. Поповић, *Језичка слика стварности: когнитивни аспект контрастивне анализе*, Београд: Филолошки факултет.
- Проп 2013:** В. Ј. Проп, *Историјски корени чаробне бајке*, Нови Сад ; Сремски Карловци : Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- ПСЈ 2011:** М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, *Правпис српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Радић-Дугоњић 2007:** М. Радић-Дугоњић, „О типовима фразеолошких јединица са компонентом ’мушко’ и ’женско’ у српском и руском језику”, *Научни састанак слависта у Вукове дане 36/1*, 293–301.
- РЈН 2011:** И. Клајн, *Речник језичких недоумица*, Нови Сад: Прометеј.
- Савић и др. 2009:** S. Savić i dr., *Rod i jezik*, Novi Sad: Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja.
- СМ 2001:** *Словенска митологија: енциклопедијски речник*, ред. С. Толстој, Љ. Раденковић, Београд: Zepster book world.
- Срејовић, Цермановић 1979:** Д. Срејовић, А. Цермановић, *Речник грчке и римске митологије*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Станишић 2002:** В. Станишић, „О табуизацији назива миша на централном Балкану”, *Balkanica*, бр. 32–33, 155 – 174.
- Стефановић 2011:** М. Стефановић, „Ка гендерном стереотипу у језичкој свести Руса”, Београд: *Славистика*, књ. 15, 167–181.
- Тир 2006:** М. Тир, „Творба именица женског рода од назива особа мушког рода у српском језику у поређењу са словачким”, *Научни састанак слависта у Вукове дане 36/1*, Београд, 379–385.
- Томин 2011:** С. Томин, *Мужаствене жене српског средњег века*, Нови Сад: Академска књига.
- Чајкановић 1994:** В. Чајкановић, *Сабрана дела из српске религије и митологије, књ. I*, Београд: Српска књижевна задруга и др.
- www.britannica.com:www.britannica.com/EBchecked/topic/1772800/Madame-Nhu (15.06.2013)
- www.merriam-webster.com:www.merriam-webster.com/dictionary/dragon%20lady (15.06.2013)
- www.urbandictionary.com:www.urbandictionary.com/define.php?term=dragon%20lady (15.06.2013)

Стефана Паунович Родич

КОНЦЕПТЫ *ЖЕНА ЗМАЈ* В СЕРБСКОМ И *DRAČICA* В СЛОВАЦКОМ
СОВРЕМЕННЫХ ЯЗЫКАХ

Резюме

Предметом настоящей работы является сопоставительный когнитивный анализ концептов *женщины-дракона* в сербском и *драчицы* в словацком языках. В работе анализируется, каким способом в образах *женщины-дракона* и *драчицы* выделяются достоинства и недостатки женщины, определяется ли её внешность и роль в семье и обществе и каким образом, т.е. анализируется отношение данных концептов к семантическому полю, стереотипу женщины в сербской и словацкой лингвокультурологии. Анализ был проведён на материале современного словацкого и сербского литературного и разговорного языков.

Ключевые слова: когнитивный анализ, гендерный стереотип, сербский язык, словацкий язык, жена змај, dračica

Миливој Б. АЛАНОВИЋ*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 20.01.2014.
Прихваћен: 22.02.2014.

СЕМАНТИЧКЕ РЕЛАЦИЈЕ У БИНОМИНАЛНИМ ПОЛУСЛОЖЕНИЦАМА**

Основни задатак овога истраживања јесте да на ограниченом броју примера биноминалних полусложеница укаже на различите семантичке релације које успостављају саставнице ових творбених структура. Резултати овога истраживања упућују на то да је дати творбени и синтаксички модел врло подесан за повезивање различитих, понекад врло удаљених концептуалних домена, што подржава његову изузетну продуктивност у савременом српском језику. Осим тога, у раду се указује на проблеме категоријалне класификације првог члана полусложенице, именице, придева итд., и истиче феномен лексичко-творбене премодификације.

Кључне речи: српски језик, полусложенице, семантичке релације, концептуални домени

1. Увод

Полусложенице се, као вид сложене творбе, дефинишу барем двојако, с обзиром на структурно-семантички и правописни план функционисања ових језичких јединица. Ако се узме да је правописно мотивисан приступ спољашњи, арбитарни, јер не регулише односе у језичком систему, већ их само тумачи или илуструје, онда је јасно да начелно правило које регулише писање полусложеница са цртицом или без ње (Ђорић 2008: 120) није и не може бити кључни класификациони критеријум, премда је и оно на трагу семантичких односа које успостављају саставни елементи (или саставнице) полусложенице. Када је пак реч о структурно-семантичком критеријуму, дати

* milivoj.alanovic@sbb.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178004 под називом *Стандардни српски језик – синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

феномен сагледава из унутрашње, језичке перспективе, при чему се наводе одлике које се тичу природе елемената који улазе у њихов састав, њихове морфолошке одлике али и вид везе коју успостављају, те се за полусложенице најчешће наводи: (а) састављене су, као по правилу, од две пунозначне речи, углавном две именице или придева и именице; (б) саставни елементи нису повезани спојним вокалом *-o-*; (в) први члан је увек индеклинабилан, (г) оба елемента задржавају свој акценат, и (д) реч је о стабилним спојевима који не дозвољавају уметање детерминатора између њихових саставница (Бабић 1986: 32; Хлебец 1996: 144; Клајн 2002: 29; Ћорић 2008: 125; Штасни 2008: 249; Петровачки / Штасни 2009: 90–91).

Како се може видети, правописни критеријум показује висок степен недоследности јер се веза међу саставницама полусложеница може успоставити помоћу цртице (*ауто-пут*), али и без ње (*маркетинг менаџер*). С друге стране, потпуну доследност показује критеријум непроменљивости првог члана споја, те одсуства спојног вокала *-o-*. Када је реч о саставу полусложеница, оне углавном представљају именичке спојеве, при чему се и они неретко могу разумети као придевско-именички, што је мотивисано тиме да именица у препозицији служи као одредба (Ћорић 2008: 125). Међутим, с обзиром на то да се овим спојевима успоставља каква релација међу појавама или појмовима, сасвим је оправдано полусложеничка образовања сматрати секундарним или помоћним: *орах торта / чоколадна торта* према *торта од ораха / чоколаде*.

У састав полусложеница неретко улазе и акронимске скраћенице, што евентуално може да доведе у питање критеријалну утемељеност њиховога укључивања у дати творбени модел. Међутим, овакве примере не треба по инерцији искључити из категорије полусложеница само на основу састава. Као довољно утемељен критеријум може се узети творбени модел по ком су грађене, с једне стране, али и чињеница да први део полусложенице непосредно или посредно идентификује одређени концептуални домен, с друге. Овај став оправдавају полусложенице типа *ТВ апарат* или *ТВ програм* које имају своје придевско-именичке еквиваленте, нпр. *телевизијски апарат* или *телевизијски програм*, а служе за повезивање два домена, два појма или појаве, чије су типичне језичке реализације управо именице: *телевизија* и *апарат*, те *телевизија* и *програм*. Ако се осврнемо на ситуацију у другим језицима, примећујемо да, на пример, у немачком језику имамо сложеницу која је управо по овом принципу састављена: *Fernsehprogramm*. Чак и у случајевима када у састав споја не улазе ни довољно прозирне акронимске или друге скраћенице, нпр. *L-профил*, препоновани члан представља само истакнути елемент одговарајућег значењског садржаја који укључује и одговарајуће категоризационе одредбе типа *слово* и *облик*, нпр. *профил у облику слова L*. Ако претходно имамо у виду, први члан полусложеничког споја се сасвим оправдано дефинише као препозитивни елемент (Ћорић 2008: 126), будући да га не чине само именске речи, већ и префиксоиди и словни симболи.

Без обзира на састав, овим спојевима се упућује на сложене релације које постоје међу датим појмовима или појавама, што неретко ни одговарајуће

падежне синтагме или предлошко-падежне конструкције не могу да изразе без увођења додатних лексичко-граматичких елемената. Стога се неке од раније наведених полусложеница могу разложити у еквивалентне конструкције: *апарат за гледање / праћење телевизије (телевизијског програма)* или *програм емисија / садржаја на телевизији* итд., што оправдава приступ који се у раду примењује приликом утврђивања семантичких односа који се успостављају међу њиховим саставним елементима.

2. Семантичке релације унутар полусложеничких спојева речи

Категорија биноминалних полусложеница, конституисаних по моделу $N_{det} + N_2$ (нпр. *фолк певачица*, *маркетинг менаџер* итд.), није нова у савременом српском језику, али је у другој половини двадесетог века, посебно у његовим последњим деценијама, доживела вртоглаву експанзију под снажним утицајем енглеског језика и за њега типичног творбеног модела, који се заснива на низању именица у спојеве, најчешће двочлане, у којима је она у препозицији у функцији детерминатора, и углавном у придевској улози, а она у постпозицији у функцији детермината и управног члана датог синтагматског споја. Ова категорија полусложеница у српском језику није посве нова, а оправдано је веровати да су најпре унете, или настајале, под утицајем турског (нпр. *ћетен-алва*), а касније и немачког језика (нпр. *веш-машина*), при чему постоје и таква образовања која укључују само домаће лексичке елементе (нпр. *спомен-кућа*), што је показатељ продуктивности творбеног модела (Сурдучки 1978; Клајн 2002). Ипак, нимало не вара утисак лингвистички мање обавештеног говорника српског језика да је данашњи инвентар ових творбено-синтаксичких јединица изведен по узору на моделе у енглеском језику, било директним преузимањем читавих спојева или превођењем њихових структурних елемената. Без обзира на то, очито је да је дати полусложенички модел, као само један могући синтаксички образац у српском језику за исказивање одговарајућих значењских садржаја, постао доста продуктивно и, што је најважније, семантички немаркирано средство, будући да се њиме могу остварити најразличитији значењски односи међу лексичко-граматичким елементима посматраних полусложеница. Управо се таквим односима, који су непосредан резултат лексичког састава полусложеница, у датом раду и намеравамо бавити, при чему за грађу узимамо неке од јединица забележених у *Обратном речнику нових и незабележених речи Ђорђа Оташевића* (Оташевић 2003).

У раду се обрађују само биноминалне сложенице јер се може претпоставити да се појмови и појаве које оне именују могу јавити у најразличитијим типовима ситуација и тако успоставити бројне значењске односе.

Како би се успоставиле основне и најтипичније семантичке релације међу саставницама полусложеница, неопходно је утврдити категоријалну

припадност појмова или појава које именице означавају, што ће помоћи да се идентификују сложене логичко-семантичке релације које су граматикализоване овим творбеним моделом, те показати да је понекад тешко једнозначно утврдити природу односа који постоји међу датим појмовима или појавама. Будући да се овим радом не могу обухватити све јединице које се појављују у *Речнику*, анализирали смо само оне јединице које показују висок степен фреквенције. С обзиром на то да је позиција другог члана полусложенице релативно отворена, јер је детерминат променљив и редовно припада општем лексичком фонду, фреквенцију неког полусложеничког споја одредили смо управо на основу препонованог детерминатора који улази у његов састав, на основу кога су ове јединице наведене и у самом *Речнику*. Оправданост за овакво опредељење подржавају неколики фактори: (а) детерминатор је у датом споју редовно страна реч, углавном англицизам, (б) индеклинабилан је, те стога није лако утврдити тип семантичке везе са детерминатом, (в) способност модификације значења детермината произилази из чињенице да детерминатор базично остварује различите функције. Имајући последње ставове у виду, у овоме раду ћемо, полазећи од расположиве грађе у *Речнику* Ђ. Оташевића, анализирати полусложенице у чији састав улазе именице *геј* (61), *кич* (37), *панк* (42), *пон* (65), *рок* (71) и *иез* (55),¹ укупно њих 331, које, с једне стране, у грађи показују висок степен спојивости, а, с друге, упућују, или могу да упућују, на различите концептуалне домене: лице, својство, област деловања, творевине деловања итд. С обзиром на то да именице *панк*, *пон*, *рок* и *иез* упућују на исти концептуални домен, у анализи их заједно разматрамо.

2.1. Именица *геј* означава мушкарца сексуално наклоњеног другом мушкарцу, „хомосексуалца“ или „хомића“ (РМС 6: 740; РНА: 100), а повезује се са читавим низом именица којима се идентификује:²

- (а) **особа, група или колектив који имају својство онога што значи детерминатор:** *геј-аутор / авангарда / бизнисмен / дама / глумац / момак / организација / покрет / популација / правник / пријатељ / публика / сцена / сусед / свет / тип / удружење / заједница;*
- (б) **особа које делује у корист или против онога што значи детерминатор:** *геј-активист / аташе / критичар;*
- (в) **догађај, прилика који промовишу својство које је одлика детерминатора:** *геј-фестивал / парада / приредба / сабор / вече;*
- (г) **место где раде или које посећују и користе особе које именује детерминатор:** *геј-банка / бар / клуб / локал / месница / окупљалиште / сауна;*
- (д) **творевине интелектуалне делатности, медији који третирају оно што значи детерминатор:** *геј-филм / критика / лист / месеч-*

¹ Ове именице као препозитивне елементе наводи и Б. Ћорић (Ћорић 2008: 132, 136, 140, 141, 143, 149). У загради је наведен број анализираних примера полусложеница из *Речника* Ђ. Оташевића, у чији састав улазе наведене именице.

² Примери из *Речника* Ђ. Оташевића се дају у облику како су и наведени, а то значи да су све полусложенице написане са цртицом.

ник / новине / остварење / плоча / прича / скулптура / тема / тематика / штампа / водич / жанр;

- (ђ) **својства интелектуално-духовне, емоционалне природе која одражавају оно што значи детерминатор:** *геј-дух / култура / лајф / сензибилитет / склоност / тон / живот;*
- (е) **својства физичко-естетске природе која одлику појам који означава детерминатор:** *геј-лук;*
- (ж) **предметни објекат којим се служи оно што значи детерминатор или који потиче од њега:** *геј-новац / материјал.*

2.2. Именице *панк* (РНА: 179), *поп* (РНА: 189), *рок* (РМС 5: 559) и *џез* (РМС 6: 912) означавају музички стил, односно плесну игру, а повезују се са именицама којима се именује:

- (а) **особа, група или колектив који изводе, промовишу, заступају, слушају, прате или се на други начин баве оним што означава детерминатор:** *панк-ансамбл / бенд / девојка / група / извођач / момак / оркестар / певач / покрет / састав / сцена / свита / воде; поп-артист / бенд / бизнисмен / драматичар / дует / дуо / група / каријериста / луткица / љубитељ / машинерија / оркестар / певачица / ривал / састав / сцена / струја / трио / уметник; рок-аутор / ауторица / бенд / генерација / група / извођач / манипулатор / машинерија / музичар / новинар / песник / певачица / публика / састав / сцена / слушалац / тржиште; џез музичар / певач / састав / група / ансамбл / бенд / извођач / критичар / сцена.*

У зависности од значења детермината, овај се однос може спецификовати при чему се именују **истакнути, заслужни и узорни чланови датог колектива:** *панк-јунак / легенда / првоборац; поп-идол / стар / звезда; рок-херој / иноватор / стар / звезда; џез-мисионар / чаробњак / мајстор / великан / дама / династија.*

Осим тога, као могући поткритеријуми се могу увести и они који се односе на начин вршења какве делатности, нпр. одређеним инструментом: *рок-басист, џез-саксофониста / басиста / флаутиста / клавириста*, те на конкретну улогу коју имају у датој сфери, нпр. извођачи, критичари, слушаоци итд.: *панк-критичар / теоретичар, поп-композитор, рок-критичар / рецензент* итд.

- (б) **творевина интелектуалне делатности која има одлике или садржи оно што означава детерминатор:** *панк-класик / остварење / плоча / сингл / сурогат; поп-албум / филм / хит / песма / плоча / поскочица / продукт / производ / рефрен; рок-евергрин / филм / фотграфија / књига / критика / новитет / обрада / плоча / поезија / портрет; џез-албум / плоча;*
- (в) **медиј који служи у сврхе промоције онога што значи детерминатор:** *поп-магазин / медиј; рок-антологија / енциклопедија / магазин / штампа; џез-емисија / часопис / магазин;*

- (г) делатност или област кроз коју се испољава оно што значи детерминатор: *поп-музика; рок-музика / новинарство;*
- (д) прилика, догађај који служи у сврху промоције онога што значи детерминатор: *панк-фестивал / свирка; рок-фестивал / феишта / хепенинг / концерт / маратон / спектакл / свечаност / вече; џез-фестивал / наступ;*
- (ђ) творевине материјалне културе које имају нека својства типична за оно што значи детерминатор: *панк-фризура / гитара / одећа / шпорет; рок-инструмент;*
- (е) поступци или процеси који се остварују у домену онога што значи детерминатор: *поп-бизнис / продукција; рок-понуда / продукција; џез-продукција, или на начин типичан за њега: поп-комуницирање / поглед; џез-певање;*
- (ж) процеси или догађаји који означавају развојне фазе онога што значи детерминатор: *панк-експлозија / катастрофа / преврат / преокрет / револуција;*
- (з) тип који чини органско јединство са оним што значи детерминатор: *панк-џез / рок; поп-фанк / фолк / реге / рок; рок-алтернатива / вамп / блуз;*
- (и) вредности, обележја и својства типична за оно што значи детерминатор или проистекла из њега: *панк-еуфорија / идеологија / иконика / поткултура / вера; поп-атракција / гламур / идиом / имиџ / култура / обележје / образац / оквир / митологија; рок-култура / слобода / фантастика / фантазија; рок-иконографија / индивидуалност / образац / сензација / феномен / атракција;*
- (ј) типични појавни тип онога што значи детерминатор: *поп-звук / правац / примеса; рок-форма; џез-мелодије / аранжман / елемент / метрика / смер / стандард;*
- (к) период, околности за које важи оно што значи или представља детерминатор: *панк-период; поп-историја / контекст; џез-епоха / традиција;*
- (л) место где се нешто чини у вези са оним што значи детерминатор: *рок-арена / центар / кабаре / клуб / позорница / слушаоница; џез-академија / клуб / рупа / школа / станица.*

2.3. Именица *кич* означава творевине материјалне или духовне културе мале вредности, „уметнички невредне“ односно „назовиуметност“ (РМС 2: 717), а повезује се са именицама којима се именује:

- (а) особа која ствара нешто што има својство онога што означава детерминатор или сама има дато својство: *кич-артист / човек / мајстор;*
- (б) творевине духовне или материјалне културе које одликује својство које именује детерминатор: *кич-хит / књига / комплет / копија / пародија / пример / производ / сценографија / слика / сувенир / шлагер / украс;*

- (в) **догађаји, прилике које имају обележја онога што значи детерминатор:** *кич-инсцениција / манифестација / прослава / спектакл;*
- (г) **деловање које има обележје онога што значи детерминатор, или које је у његову корист:** *кич-агитација / манипулација / политика / понашање / пропаганда / реаговање;*
- (д) **околност чије је обележје оно што значи детерминатор:** *кич-ситуација;*
- (ђ) **област интелектуалне делатности чије је обележје оно што значи детерминатор:** *кич-уметност;*
- (е) **својство које има сва обележја онога што именује детерминатор:** *кич-својство / укус / заводљивост / менталитет / обланда / призвук / суштина.*

2.4. Анализа је показала да се реализовано значење споја креће у унапред задатим или барем предвиђеним оквирима које допушта семантички потенцијал саставних елемената полусложенице, који је у складу са категоријалном припадношћу појмова или појава које означавају.

Тако, на пример, именице типа *панк / поп / рок* и *џез* показују велику склоност да се удруже са именицама које означавају лица, групе или колективе чија се делатност везује за дату област, затим именицама које именују производе дате делатности, те прилике и околности када се она реализује итд.

Именица *кич* најчешће колоцира са именицама које идентификују лица, њихове творевине, те догађаје који имају дато својство.

И коначно, именица *геј* висок степен спојивости показује са именицама које именују лица, заједнице које повезује дато својство тако што га испољавају, промовишу, подржавају, затим интелектуалне творевине које третирају дато својство и његове носиоце, те места која се с њима доводе у везу итд.

3. Закључак

Ако имамо у виду често сложене синтаксичке структуре које стоје у њиховој основи, није претерано рећи да је дати модел синтаксички дериват неспецификоване семантике, који може да алтернира са одговарајућим именичким синтагмама у чији састав улази придев (нпр. *кичаста књига*) или одговарајући падежни (*мајстор рока*) или предлошко-падежни атрибут (*емисија о џезу*). Осим тога, насупрот појединим образовањима стоје изведене именице са истоветним или сличним значењем као и полусложеница (*џезер, панкер*).

У значајном броју примера је, међутим, нужно реконструисати одговарајућу лексичку јединицу, углавном глагол или именицу, која служи за повезивање ових домена, при чему се неретко добија изузетно развијена синтаксичка структура која представља адекватни или само приближни еквивалент полусложенице: *геј-месница – месница у којој купују гејеви / коју држе геје-*

ви; **геј-живот** – живот по геј-начелима; **кич-политика** – политика промоције кича; **џез-саксофониста** – извођач џеза на саксофону; **рок-култура** – скуп обележја / облика понашања у складу са начелима рока; **рок-форма** – форма типична за рок музику / правац / песму итд. Ако наведено имамо у виду, можемо прихватити тврдњу С. Бабића да су полусложенице на граници између синтаксе и творбе, будући да као резултат, заправо, не добијамо нову реч (Бабић 1986: 32), што и јесте смисао ‘праве’ творбе.

Предочени примери показују да је посматрани модел отворен и врло продуктиван и стога што се простим синтагматским спајањем двају лексичких елемената, од којих је онај први у неутралној, тј. основној форми, могу постићи бројне семантичке варијације, несразмерно бројније него ако се као показатељ остварене синтаксичко-семантичке везе појаве функционалне речи, нпр. предлози, или одговарајући парадигматски облик именичког детерминатора. Иако детерминатор само формално стоји у номинативу, та форма не одговара стварној синтаксичкој функцији нити оствареном значењу у датом споју, те се дате именице, или боље лексичке јединице, реализују као премодификатори без контекстуално условљеног флексемског облика, што значи да су увек у свом основном облику. Штавише, у датим спојевима је неретко споран и моменат кетегоријалне припадности ових детерминатора, те је можда најоправданије говорити о лексичко-творбеним премодификаторима. Тим пре што се у немалом броју случајева у саставу полусложеница појављују облици који немају статус лексеме: *авио*, *порно*, *техно*, префикса или префиксоида, нпр. *L-* итд., па им тек асоцијативним механизмима додељујемо одговарајуће значење, посредством ког можемо да идентификујемо у ком су значењу реализовани.

Можемо коначно закључити да класификација с обзиром на тип творбеног модела не може само почивати на утврђивању категоријалних обележја саставних елемената неке структуре, већ се много пре морају уважити њихова контекстуално реализована семантичка обележја. То значи да скраћенице типа *TB* или графеме типа *L* представљају само експоненте одређених концептуалних домена који у језику не морају имати насупрот себе једнолексемске еквиваленте. Тако се саставница *L* у полусложеници може разумети као ‘облик типичан за латинично слово *L*’.

Овај рад указује на један могући модел као пут ка бољем разумевању унутрашње организације и семантичких релација унутар полусложеничких спојева, на основу којег је очито да је реч о врло сложеним, понекад и непрозирним односима. Да озбиљан рад на овом пољу тек предстоји, више је него јасно, тим пре што је с временом број оваквих примера све већи, како због законитости језичког развоја тако и опадања језичке културе и свеопштег немара према језику.

ИЗВОРИ

- Оташевић 2003:** Ђорђе Оташевић, *Обратни речник нових и незабележених речи*, Београд: Алма.
- РМС:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска (I–VI) – Матица хрватска (I–III), 1967–1976.
- РНА:** Vera Vasić, Tvrtko Prčić, Gordana Nejgebauer, *Rečnik novijih anglicizama: Do you speak anglosrpski?*, Novi Sad: Zmaj, 2001.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 1986:** Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku*, Zagreb: JAZU.
- Клајн 2002:** Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Петровачки / Штасни 2009:** Љиљана Петровачки, Гордана Штасни, Именичке полусложенице у српском језику, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, XXXIV/1: 89–102.
- Сурдучки 1978:** Милан Сурдучки, Именичке сложенице без спојног вокала у српскохрватском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 7: 189–196.
- Ђорић 2008:** Божо Ђорић, *Творба именица у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Хлебец 1996:** Борис Хлебец, Принципи формирања биноминалних сложеница и синтагми у српском језику, У: *О лексичким позајмљеницама. Зборник радова са стручног скупа „Стране речи и изрази у српском језику, са освртом на исти проблем у језицима националних мањина“*, Суботица, 139–147.
- Штасни 2008:** Гордана Штасни, *Творба речи у настави српског језика*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

Milivoj Alanović

SEMANTISCHE RELATIONEN IN DEN BINOMINALEN KOMPOSITA

Zusammenfassung

Die Hauptaufgabe dieser Forschung ist, auf einer begrenzten Anzahl von binominalen Komposita, verschiedene semantische Relationen zwischen ihren strukturellen Elementen festzustellen. Als ein direktes Ergebnis dieser Studie ist der Entschluss herausgekommen das dieses syntaktische Modell als ein geeigneter Sprachrahmen für verschiedene, manchmal auch sehr entfernte konzeptuelle Domains zu betrachten ist, was seine außergewöhnliche Produktivität in der modernen serbischen Sprache unterstützt.

Die komplexen semantischen Relationen haben wir auf den Komposita, dessen erstes Element aus einem Nomen (*Gay, Kitsch, Punk, Pop, Rock* oder *Jazz*) besteht, untersucht.

Schlüsselwörter: Serbische, Komposita, semantische Relationen, semantische Konzepte

Владан З. ЈОВАНОВИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 15.12.2013.
Прихваћен: 22.02.2014.

СЕМАНТИЧКИ КАЛКОВИ У СТРУКТУРИ ВИШЕЗНАЧНИХ РЕЧИ

У раду** се анализирају значења речи добијена процесом семантичког калкирања, као једним од начина семантичког позајмљивања садржаја речи из семантичке структуре речи страних језика. Циљ рада је да се на основу анализе одређеног броја примера семантичких калкова проблем калкирања размотри и из угла семантике, проширујући тако традиционални приступ овом проблему, ограничен преваходно на јединице језичког израза – творенице и синтагме. Будући да се семантичко калкирање одвија у семантичкој структури вишезначних општеупотребних речи, питање семантичког калкирања тесно је повезано са проблемом полисемије и семантиком уопште, па је у раду проблем семантичког калкирања, поред осталог, разматран и из угла лексикографије.

Кључне речи: семантички калк, семантичко позајмљивање, реч, лексема, речници, норма, српски језик.

0. Увод

Потврда калкирања у језику стара је колико и његова писменост. Наш први књижевни језик – старословенски – изграђивао је и богатио своју богослужбену и апстрактну лексику превођењем речи и појмова са грчкога језика, као језика узвишене религијске, научне и културне мисли. Од тада па све до данас калкирање као начин превођења страних речи, њихових творбених делова и израза одвија се непрекидно у српском језику, при чему се међу калкираним речима очитују различити језички узорци у различитим временима и раздобљима – данас са доминантним присуством енглеског језичког узора.

* vladjovanovic@hotmail.com

** Рађено у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика*, бр. 178009, који у целини финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

Оно што се запажа као језичка константа у процесу калкирања уопште јесте то да калкови по правилу настају као плод стручног превођења у научне, књижевноуметничке, економске и друге сврхе, или пак као плод спонтаног међујезичког контакта и билингвизма. Када је реч о српском језику, првом поменутом извору калкирања припада средишња, најважнија улога за настајак калкова.

О калковима се код нас писало пре свега из угла језичке културе и нормативистике, где су ове речи анализиране у контексту односа домаће лексике према страниј лексичкој, адаптације, пуризма и сл. Ово се може објаснити тиме што знатан број речи настао калкирањем пролази кроз фазу адаптације у лексичком систему, потом и кроз фазу лексичког нормирања у књижевном језику (в. Мршевић-Радовић 2005: 273–275). Будући да калкови по правилу продиру у српски језик превођењем страних текстова, о калковима се писало и из угла теорије превођења, залажењем неминовно у поље чистоте књижевног језика, његове функционалностилске раслојености, књижевнојезичке норме и сл. Ово се чини због тога што се код превођења као резултат калкирања добија нова реч или конструкција, па се такве речи или конструкције нормативно вреднују и оцењују (в. Клајн 2004: 179–182; Прћић 2005: 166).

Ако погледамо саму језичку супстанцу калкова анализираних у радовима и изнетих у приручницима и речницима, примећујемо да њу чине, готово по правилу, творенице, потом синтагме или изрази. Одатле су произашле дефиниције у којима су ове речи представљене као део творбене или пак синтаксичке проблематике. Међутим, калкирање се не врши само у деловима речи и израза, већ и у 'нематеријалном' језичком слоју – семантици, при чему вишезначна реч домаћег језика блиског или истог значења позајмљује ново значење из семантичке структуре речи страног језика, нпр. термилошка значења лексема *миш*, *прозор*, *алати* из информатичке области настала су према семантичкој структури еквивалентних енглеских речи *mouse*, *window*, *tools*. Овај начин калкирања углавном изостаје у дефиницијама о калку и калкирању у домаћим лингвистичким појмовницима и приручницима, а као проблем није подробније разматран ни у синтетичким студијама у којима се обрађују теме из лексикологије и лексикографије.¹

Иако је свако калкирање по својој суштини семантичко позајмљивање, термин семантички калк у овом раду употребљен је да се њиме означи нарочит вид преузимања значења стране речи које се одвија у пољу семантике, не задирући у поље творбених или лексичких јединица. Термин семантички

¹ Проблем семантичког калкирања споменут је у делу у којем се разматрају питања међујезичких контаката, превођења и сл. (в. Филиповић 1986: 155). Исти проблем, само именован другим термином – *семантичко позајмљивање*, споменут је у раду М. Поповића (1997: 347). У овом раду наглашена је разлика између „полисемијског“ позајмљивања, као појаве преношења значења стране речи на домаћу реч сличног облика и најчешће истог етимона (*асоцијација* је првобитно у српском имала изворно секундарно значење „ментално повезивање представа и појмова“, а касније је под утицајем облика ове речи у европским језицима у српски пренето изворно примарно значење „удружење“), од „обичног семантичког позајмљивања“ код којег нема идентификације по облику речи, већ се неко значење стране речи преноси на домаћи лексички еквивалент (нпр. у српском *јастреб* према енглеском *hawk* у значењу „присталица агресивне политике“).

калк преузели смо из руске лингвистике, у којој се у класи лексичких калкова јасно прави разлика између, с једне стране, морфолошког или творбено-семантичког калка насталог усвајањем стране творбене структуре уз употребу домаћих творбених елемената (корена, афикса), од семантичког калка, с друге стране, код којег реч домаћег језика која је блиског или истоветног значења са страном речи преузима из тога језика ново значење, а неретко са њим и нови појам (в. Мршевић-Радовић 2005: 274, у напомени; Прохорова 1996: 29–30).

Реч структура уз појам 'значење' у наслову рада употребили смо аналошки према појму језичка структура, указујући тиме на сложеност садржаја вишезначних речи (семема) и значењске односе унутар структуре речи као целине која постоји не само на нивоу форме и јединица него и на нивоу семантике.

1. Калкирање као вид семантичког позајмљивања у српском језику

У домаћој литератури под калкирањем се традиционално подразумева стварање речи од домаћег језичког материјала према структури стране речи или израза. Традиционалном дефиницијом превасходно су обухваћени случајеви твореница, добијени превођењем појединачног творбеног елемента (основа, афикс) са језика даваоца на језик прималац², нпр. нем. *Übermensch* – натчовек, *Handbuch* – приручник. Дакле, у погледу лексичке структуре калкирање обухвата елементе од несамосталног, везаног форманта до целе речи (основе).

Поред калкирања страних речи превођењем творбених елемената са страног на домаћи језички израз, у литератури се под овим процесом подразумева и дословно превођење лексичких спојева, синтагми и израза, при чему се појмови калк и калкирање проширују. Прегледавши радове и приручнике у којима је овом питању посвећена већа или мања пажња, приметили смо да се у неким дефиницијама калкирање ограничава само на творенице, док се у другим дефиницијама оно проширује и на јединице сложеније језичке структуре.

С. Бабић, на пример, за појам *калк* употребљава термин *преведеница*, подразумевајући под њим само творбене преведенице. Преведеница је по њему „нов израз и нов садржај којима је преузето значење стране ријечи тако да су јој творбене јединице замијењене домаћима” (Бабић 1984: 10). Према овој дефиницији појам калка (преведенице) ограничава се на једночлане лексичке јединице нивоа речи, прецизније на творенице настале деривацијом или композицијом.

² Калкирање може бити и делимично, тако што се у структури речи калкира само један елемент, нпр. хуманост (лат. *humanitas*, где је -ост = -itat) (в. ЕССЛТП, под калькирование).

У лингвистичким појмовницима и језичким описним речницима појам калка такође подразумева превод речи или конструкције од елемената језика из којег се врши посуђивање (в. СХЈ, 174; Радовић-Тешић 2011; РМС; РСА-НУ), с тим што се у неким појам калка проширује и на чисто семантичке односе – додавање значења стране речи оној речи која је по другим значењима синоним тој страниј речи (Симеон 1969, под калк [2]).

На основу прегледаних дефиниција примећујемо да се термином калк не означава подједнак појмовни садржај, односно да се под овим термином означава ужи или шири појмовни смисао. Поједини аутори експлицитно се опредељују и образлажу шта се под овим термином тачно може обухватити у језику. Насупрот ауторима који, поред лексичког, говоре и о синтаксичком калку (за исти појам налазе се и други називи као структурни или фразеолошки калк), у литератури се могу наћи мишљења оних који сматрају да је за појаве које излазе из лексичких оквира боље не употребљавати термин калк (в. Клајн 1971: 179). Узевши у обзир појмовно одређење калкова и калкирања у термилошким речницима и радовима, можемо уопштити оно што је свима њима заједничко, а то је пресликавање, дословно превођење страног језичког предлошка на домаћи језички израз.

Уважавајући чињеницу да су у литератури појмовне границе овог термина различито одређиване, односно да се по једнима ови термини ограничавају на појмове лексичких јединица, док се, по другима, појмовна одређења ових термина могу проширити и изван чисто лексичких конструкција, о калкирању се може говорити у оба ова смисла, с тим што је у случају сложенијих конструкција важно утврдити јасне границе између онога што се може назвати калком, тј. конструкције која се у одговарајућем редоследу делова и прагматичкој употреби издвојила као самостална целина, и пуког површинског превођења синтаксичких делова текста. Отуда сматрамо да би у погледу језичке структуре и порекла калкова била прихватљива подела на 1) *лексичке калкове* – којима се у језик уводи или нова језичка јединица или се садржај појма преузет из страног језика именује постојећом лексемом са еквивалентним основним значењем као у језику даваоцу, и 2) *синтагматске* или *структурне калкове* – којима се у језик уноси нов израз или конструкција (в. Прохорова 1996: 30).

И поред отворености за стране културне и језичке утицаје, што се огледа у немалом броју посуђених и адаптираних речи страног порекла, у лексичком фонду српског језика калкирањем је добијен знатан број речи, и то све време од настанка српске писмености – било да је реч о оној заснованој на старословенској или о писмености заснованој на народној књижевној основици. У домаћој литератури пажња се углавном посвећивала творбеним (морфолошким) и структурним калковима, док се о калкирању у семантици вишезначних речи код нас веома мало писало. Разлог оваквом стању ствари вероватно лежи у традиционално већој посвећености домаће лингвистике формалним (граматичким, творбеним) аспектима језика, у оквиру којих је калкирање као предмет анализе пронашло своје место (в. Јовановић 2011: 48).

2. Семантичко калкирање у полисемантичкој структури речи

Семантичко калкирање је такав начин калкирања у којем се из страног језика преузима само садржај који се додаје семантичкој структури еквивалентне домаће речи. Ради се, преваходно, о простим, неизведеним речима домаћег језика, које према другим, основним својим значењима одговарају еквивалентним речима језика даваоца. Уопште калкове је у многим случајевима тешко открити, далеко теже него адаптиране стране речи због тога што је калк домаћи израз којем је страна реч била подстицај и узор да се у том облику оствари.³ Поготово је тешко идентификовати семантички калк, који ничим материјалним (формалним), у смислу нове речи или конструкције, није обележен.

Данас је у многим језицима света, а посебно наглашавамо – у свим словенским језицима, у употреби семантички калк лексеме *миш* са значењем „део рачунарског система који уз тастатуру служи да се њиме управља”. Ово термилошко значење лексеме *миш* ушло је из енглеског језика у српски језик, као и у друге словенске и несловенске језике, те представља добар пример како се уз увоз материјалних ствари и добара прима или „увози” и садржај лексичких јединица. Као доминантни глобални произвођач и снабдевач света предметима високе технологије, англосаксонски свет предао је народима увозницима и потрошачима своје робе и свој језички знак за нове појмове.

Ако прегледамо дескриптивне речнике српског језика, приметимо да је лексеме *миш* најдетаљније и најпотпуније обрађена у Речнику Српске академије наука и уметности (РСАНУ), у чијем се чланку најбоље читује њена полисемантичка структура. Новији термин из области компјутеристике у њему није забележен због тога што у време писања ове одреднице овај термин није био познат, као уосталом ни предмет, ствар која би се термином означила, па тако није могао бити ни забележен семантички калк. Уколико би се радило ново издање Речника, ово значење би се дефинисало после основних значења, са назнаком у виду квалификатора да је реч о термину из области рачунарства и информатике.

³ Познато је да хрватски књижевнојезички стандард одликује пуристичка традиција, што представља једно од обележја по којем се овај стандард разликује од српског књижевног стандарда. Уопште, калкирање се у језицима са пуристичком традицијом успешно може инструментализовати као вид спровођења пуристичке идеологије, где се уместо преузимања стране речи преузима њихова семантика чији се садржај означава материјалом домаћег језика, тј. преведеницом. И поред дуге традиције лексичког калкирања у Хрватској, тамошњи лингвисти истичу да је веома тешко открити језик узор из којег је одређени калк потекао. М. Турк и М. Опаших истичу важност културно-историјског контекста за идентификацију калка, као и откривање језика узора из којег је калк потекао. Позивајући се на немачког лингвисту Волфганга Вирека, аутори с правом кажу да је „у проучавању процеса језичног посуђивања нужно истраживање 'ријечи и ствари' да би се открио језик који је дао потицај стварању новог израза и да би се утврдило значује ли тај израз исти денотат јер лингвистички увоз и извоз често иду заједно с увозом и извозом ствари и идеја” (Турк и Опаших 2010: 301–302).

Конкретно значење добијено семантичким калкирањем споља посматрано не разликује се од других значења унутар структуре вишезначне речи добијених семантичком деривацијом, односно лексичко-семантичким начином образовања⁴. После основног значења, које поред опште има и специјалну, термилошку употребу „зоол. у мн.: веома распрострањена породица ситних сисара штеточина Muridae из реда глодара, набијеног тела покривеног густом длаком, шиљасте њушке и дугог репа (у јд. такав сисар)”, лексема *миш* реализује друга значења добијена метафором према некој сличности појмова – нпр. значење „слабић, страшљивац, кукавица” према особинама основног појма као што су слабост, немоћност, сићушност и сл. или „реч одмила за дете (при тепању)” такође према сличности са семемама ’мало, беспомоћно, нејако’ итд. Тако се посредством метафоре као језичког механизма у семантичкој структури вишезначне речи, односно физичке сличности предмета са изгледом животиње миш, и значење добијено семантичким калкирањем адаптира у полисемантичку структуру лексеме *миш*, као и значења добијена лексичко-семантичким начином образовања.

Поред семантичког калка лексеме *миш* у поменутом значењу, у српски језик је путем структурног калкирања, тј. буквалним, површинским превођењем ушла и синтагма која се у српском језику усталила у форми *кликнути мишем* према енглеском *click the mouse*. Глагол *кликнути* настао је према енглеском глаголу *click* који се, поред осталог, употребљава и у значењу „притиснути дугме на неком уређају како би се извршила одређена команда (на компјутерском мишу, даљинском управљачу и сл.)”. У том значењу глагол *кликнути* није забележен ни у једном дескриптивном речнику српског језика, укључујући и најновији једнотомни Речник Матице српске (РСЈ). У поменутих речницима постоји само глагол са домаћом етимологијом *кликнути*, поред глагола *кликати*, чија се значења односе на повик, узвик, глас и сл.⁵ У деклинацији именице *миш* у значењу предмета долази до одступања од нормe онда када се облик акузатива изједначава са генитивом, уместо са обликом номинатива, нпр. *Помери миша* уместо *Помери миш*.

Из информатичке сфере су добропознати и сасвим адаптирани термини *прозор* и *алати*, настали такође семантичким калкирањем према еквивалентним енглеским терминима *window* у значењу „радни профил, приказ покренутог програма на компјутерском екрану”, односно *tools* у значењу „сет команди или функција у компјутерском оперативном систему неопходних за извршење одређене операције на компјутеру”; у овом другом примеру калкирање је укључило не само основни семантички садржај, већ и граматичку категорију броја.

⁴ Термин лексичко-семантички начин образовања преузели смо из руске лексиколошке литературе. Под овим термином подразумева се да се у полисемантичкој структури речи издваја опште, основно значење (може бити и више од једног), које мотивише развој других значења, односно да се на основу сличности и веза појмова са основним, полазним појмом нови појмови именују знаком којим се именује основни појам.

⁵ У основи је заправо интернационална ономастопеја којом се опонаша глас жаба и птица (в. Скок 1972, под клићи, крек-).

Анализирајући значења појединих српских војних термина и испо- ређујући их са еквивалентним терминима у страним војним терминологија- ма, приметили смо да су неки термини у српском језику настали у проце- су семантичког калкирања.⁶ Ово није неочекивано, имајући у виду то да су стручне терминологије веома плодно тле за настанак семантичких калкова. У њима се лепо може видети како се уз увоз предмета, знања и идеја увозе и називи којима се ти појмови означавају. Војни термин *мушица* „нишан на врху пушчане цеви, предњи нишан” у истом значењу еквивалентне лексеме постоји у руском и француском језику. Имајући у виду развој српског војног термилошког система, који у себи баштини лексику страног порекла, у највећем броју руског и француског порекла, можемо претпоставити да је термин *мушица* настао семантичким калкирањем из страних војних система (уп. ТСРЈ, под *мушка*, Сх-фр. р., *touche*). У описном речнику савременог руског језика *Толковый словарь русского языка* (ТСРЈ) војни термин *муш- ка* обрађен је као хомонимна одредница *мушка*² „небольшой выступ на пе- редней части ствола огнестрельного оружия, служащий для прицеливания во время стрельбы”, дакле одвојено од лексеме *мушка*¹ 1. „уменьш.-ласкат. к муха” и др. Такође, уз опис значења термина *мушка*² дат је и квалификатор *спец.*, чиме је обележен статус и домен употребе ове лексеме. У поменутом речнику нема податка о томе да је ова реч, односно њено значење преузето из страног војног термилошког система, али је успостављањем посебне одреднице назначена удаљеност лексичког садржаја термина од садржаја општеупотребне речи *мушка*¹. Постојање еквивалентних термина у трима језицима – српском, руском и француском – упућује на претпоставку да се и овде ради о семантичком калку, који се у српском језику реализовао као ново термилошко значење општеупотребне речи *мушица*. У Речнику САНУ термилошко значење лексеме *мушица* описано је у оквиру једне одред-нице *мушица*, јер ново значење, иако по пореклу семантички калк, садржи семантеме основног значења лексеме *мушица*, као што су визуелна сличност предмета (предњи нишан) са инсектом (мушица) по форми и димензији.

У војном термилошком систему налазимо и друге термине – као што су *стан* (објекат са војном наменом), *маказе* (положај војних јединица оп- кољених и стешњених противничким трупима распоређеним у два крака који се сужавају у облику маказа; војне јединице распоређене са страна против-ника у два крака, клешта), *јез* (врста препреке са гвозденим или бетонским шилцима), *ред* (линија фронта) и др. – за које, према поређењу са еквивалент-ним лексемама у другим језицима из којих смо традиционално позајмљива-ли речи и значења, такође можемо претпоставити да су настале калкирањем у структури вишезначних речи.⁷

Као посебне случајеве издвојили бисмо значења оних речи у српском језику које имају исти или сличан морфемски састав као и речи у језику да-ваоцу. Према Речнику ЈАЗУ из руског језика преузето је следеће значење лек-

⁶ Више о семантичком калкирању у војној терминологији в. у Јовановић 2011.

⁷ Детаљније о овим терминима из угла семантичког калкирања в. у Јовановић 2011: 50–51.

семе *лук* „сноп, кита, руковет цвећа”. С обзиром на то да ово значење лексеме *лук* нема заједничких семантема са основним, примарним значењем „народ, светина”, лексема *лук* у значењу ’сноп, кита, руковет цвећа’ представља хомонимску посуђеницу⁸, што је и у поменутом речнику обележено издвајањем ове лексеме као посебне речничке одреднице.

Такође, на примеру руско-српских језичких контаката уочава се понекад да није лако дати одговор на питање да ли је одређено термилошко значење по пореклу семантички калк или није због генетске сродности двају језика. На пример, не може се лако одговорити на питање да ли је термилошко значење лексеме *положај* „место и распоред војске у рату, бојна линија, фронт” у српском језику настало метонимијским преношењем имена у процесу полисемије према основном значењу „место на којем нешто лежи, налази се с обзиром на нешто друго, смештај у простору”, или је реч о преузимању термилошког значења према руској речи *положение* у истом термилошком значењу, под снажним утицајем руске војне терминологије.

3. Калкови у описним речницима српског језика

У нашим великим описним речницима – РСАНУ и РМС – речи препознате као калкови обележене су стављањем квалификатора *калк*, а сам квалификатор објашњен је у првој књизи обају речника, у списку техничких скраћеница, као дословни превод стране речи, кованица. Прегледавши речи означене као калкови у двама речницима, примећујемо да се у обради ове групе речи уочавају одређени лексикографски поступци и критеријуми за њихово издвајање и дефинисање.

У поменутиим речницима као калкови издвојене су у највећем броју творенице – сложенице и изведенице, потом синтагме, које су најчешће обрађене у делу речничког чланка под изр(ази). Дакле, у речницима су као калкови обележени и дефинисани 1) творбени лексички калкови, тј. калкови настали превођењем творбених елемената стране речи – основа и афикса, као и 2) синтаксички, настали превођењем страних синтагми или израза.

Као резултат ових начина калкирања настале су нове речи, које су забележене и објашњене у речницима: *вапка* (према рус. вабик) „свирила за примамљивање птица” (РСАНУ), *видокруг* (према нем. Gesichtskreis) „видик” (РСАНУ), *водостај* (према нем. Wasserstand) „висина воде” (РСАНУ), *двовредан* „двовалентан” (РСАНУ), *двовредност* „двовалентност” (РСАНУ), *двоговор* „дијалог” (РСАНУ), *двозборан* „који се изводи у дијалогу” (РСАНУ), *дворослужитељ* (према нем. Hofdiener) „служитељ, слуга на двору” (РСАНУ), *државопис* „описивање државе уопште (историјски, географски, статистички)” (РСАНУ), *предлежати* „постојати, налазити се, бити” (РМС), од-

⁸ Термин хомонимска посуђеница преузели смо из Филиповић 1986: 155.

носно синтагме или изрази: *стара мама* (према нем. Grossmama, Grossmutter) (РСАНУ, под мама), *камена маст* (према лат. petroleum) заст. „нафта, петролеј” (РСАНУ, под маст), *царске мрвице* (према нем. Kaiserschmarren) „посластица од теста, испрженог, измрвљеног, с разним додацима, и посутог шећером” (РСАНУ, под мрвице) итд.

На другој страни, резултат калкирања може бити језички знак који већ постоји у језику, па се информација о калку наводи уз дефиницију одговарајућег значења такве речи (знака): *говорач* (према енгл. speaker) у значењу „ председавајући у енглеском парламенту, спикер” (РСАНУ), *гостовати* „в. хоспитовати, присуствовати часу као посматрач (у сврху властитог вежбања у оквиру припрема за наставнички позив, или ради контроле), хоспитовати” (РСАНУ), *друштвеност* (према рус. общественность) „друштвене снаге које изражавају тежње, ставове друштва или појединих друштвених слојева, јавност” (РСАНУ), *зарезник* (према лат. insectum) зоол. заст. инсект, *назвати* „јавити се коме, позвати кога (телефоном), телефонирати”, *прегледати* „не спазити, пропустити, превидети” (РМС) итд.

Уколико је етимологија прозирна и поуздана, лексикографи су уз дефиницију наводили и страни предлогак према којем је сачињена домаћа реч. У немалом броју случајева пак, није давана информација о речи која је послужила као узор да се сачини калк, што говори о опрезности лексикографа, као и о тешкоћама приликом утврђивања тачне етимологије калкова.

У поређењу са творбеним (морфолошким) и структурним калковима, семантички калкови у поменутих описним речницима нису ничим обележени, односно идентификовани као такви. Разлог томе лежи у тешкоћама око њихове идентификације, јер је процес преузимања садржаја, појмова из страних језика непрекидан и по својој природи спонтан и готово неприметан. Будући да се при семантичком калкирању нови садржај означава постојећим језичким знаком, и то најчешће домаћом простом, неизведеном речју сложене семантичке структуре, те да као резултат овог процеса не настаје нова лексичка јединица, већ стара проширује значење, у речницима се такво значење описује у одговарајућем редоследу структуре речничког чланка. Према уобичајеној лексикографској пракси за израду речника општега типа, специјална значења општеупотребних речи описују се после основних, општих значења, од којих се издвајају посебним бројем и навођењем одговарајућег квалификатора за обележавање речи у специјалној употреби.

Тако ће и значења добијена семантичким калкирањем, иако необележена квалификатором *калк*, бити описана под одговарајућим бројем после основних значења, будући да припадају некој од сфера специјалне употребе – на пример, лексема *јез* реализује термилошко значење из војне области, што је обележено квалификатором вој. „врста препреке са гвозденим или бетонским шилцима”, затим термилошко значење лексеме *леттир* у области спорта и физичке културе обележено је квалификатором спорт. и објашњено такође после основног и њему блиских значења „начин прсног пливања са карактеристичним кружним радом руку (пола круга изнад, пола круга кроз воду)”, термилошко значење лексеме *мушица* у области војске описано је

уз навођење одговарајућег квалификатора вој. „део нишана који се налази на врху пушчане цеви, предњи нишан” итд.

Иако припадају терминологијама, издвојени семантички калкови имају заједничке семе са основним значењем речи, што их додатно учвршћује у полисемантичкој структури домаћих речи, и брише трагове страног језичког утицаја. Многа специјална значења вишезначних речи која су по пореклу семантички калкови, одавно су се прилагодила полисемантичкој структури домаће речи, па се по трагу развоја који за собом остављају не разликују од термина насталих унутрашњим семантичким развојем речи. Семантички калкови најчешће одсликавају метафорички пренос имена као механизма којим су та значења настала у језику даваоцу.

4. Други облици семантичког позајмљивања слични семантичком калкирању и њихов однос према књижевнојезичкој норми

Иако излази из оквира главне теме рада, важно је споменути и друге видове семантичког позајмљивања из структуре страних лексичких јединица, којима се на начин сличан семантичком калкирању обогаћују значења речи у језику примаоцу. Реч је такође о преузимању значења из страних језика, при чему се у домаћем језику обогаћују 1) речи страног порекла као што су интернационализми који су се од раније одомаћили у српском језику: *акција*, *асоцијација*, *батерија*, *дивизија*, *икона*, *корпус*, *линија* итд., или пак 2) домаће речи које су калкирањем према лексичкој структури и семантичком садржају стране, интернационалне речи семантички обогатиле реч са домаћом унутрашњом формом, нпр. домаћа реч *јединица*⁹ према еквивалентним лексемама и њиховим значењима у латинском *unitas*, француском *unité*, немачком *einheit*, руском *единица* итд.; у војној терминологији, на пример, бележимо исто значење еквивалентних лексема у српском (јединица), француском (*unité*) и руском језику (единица) – „део оружаних снага организован у једну целину, мања или већа војна формација (нпр. чета, батаљон, бригада и сл.)” (уп. РСАНУ; Вој. р. р-с; Сх-фр. р.).

Као што нам следећи примери показују, однос између адаптираних значења интернационалних вишезначних речи – било да се ради о лексичким позајмљеницама или о творбеним калковима – може бити двојак:

- 1) позајмљено значење може имати заједничких сема са другим позајмљеним значењима, нпр. у лексеми *асоцијација* заједничка сема

⁹ У РЈАЗУ се каже да ова реч „по постању и по значењу није свагда једна те иста ријеч”, мислећи вероватно на различито постање, с једне стране, старијих значења ове речи као што су „кћи” или „сестра”, и на значења настала калкирањем, тј. угледањем на семантички образац форме и семантичку структуру речи из страних језика, с друге стране. На пример, посредством руског језика према РЈАЗУ настала су значења 5. „оно што се узимље као једно код мјерења и бројења [...]” и 6. „у математици не само број 1, него и сви остали (мањи од десет) што се пишу једнијем знаком. – По рускоме језику у писаца нашега времена”.

'веза, повезаност' повезује старије значење „повезивање двеју представа у мислима, тако да једна изазива другу” и ново значење „удружење, друштво”, сема 'слика, лик' у садржају лексеме *икона* повезује значења „слика светитеља или библијског призора израђена на дрвету или платну” и „графички дигитални симбол на компјутерском екрану”, затим значење збирности, мноштва нечега узетог у целини повезује следећа значења лексеме *корпус* „већа војна формација састављена од више дивизија или бригада”, „збирка докумената, текстова и сл.”, опште појмовно значење 'издужено простирање у даљину' повезује следећа значења лексеме *линија*: „једнодимензионална геометријска представа споја двеју тачака на некој површини”, „саобраћајница, пут, правац”, „бојни, борбени ред или строј” итд.;

- 2) позајмљена значења немају заједничких сема у семантичкој структури речи домаћег језика, уп. нпр. значења следећих лексема: *акција*: „делање, делатност, радња, рад” и значење „банк. хартија од вредности, као документ о уплати удела у капитал акционарског друштва (предузећа, банке, друштва и сл.)”, *батерија* „основна јединица у артиљерији”, „једна или више галванских ћелија које служе као извор једносмерне струје”, „више повезаних истих предмета, више истих предмета уопште”; *дивизија* у значењима „вој. виша војна јединица састављена од неколико пукова или бригада, обично названа по роду војске који чини њен највећи део” и „мат. рачунска радња дељења” итд.

Семантичко позајмљивање садржаја речи из страних језика може бити праћено нарушавањем лексичке норме домаћег језика у случајевима када се реч са новим семантичким садржајем почне употребљавати за именовање појма за који у домаћем језику већ постоји одговарајућа реч. На ову чињеницу скренуо је пажњу М. Поповић, указујући на новије случајеве семантичког посуђивања у српском језику, у којима такво позајмљивање није оправдано. На пример, употреба речи *камп* у значењима везаним за војску, војнике и сл. под утицајем енглеског и француског језика није оправдана, будући да у српском језику у овом значењу већ постоји одавно прихваћена немачка посуђе-ница *логор*, док је лексема *камп* првенствено резервисана за појмове одмора, рекреације, едукације и сл. Оваква употреба лексеме *камп* са проширеним значењем појма за који већ постоји реч у српском лексичком фонду може у појединим контекстима довести до нејасноће о ком је значењу реч. У том светлу поменућемо данас неоправдано раширену употребу речи *акција* у значењу „снижена цена робе, снижење, попуст и сл.”, којим се, противно духу књижевног језика, потискују домаће, устаљене речи у том значењу као што су *снижење*, *попуст* и сл. Имајући у виду раширеност ове појаве у српском језику, сматрамо оправданим упозорење М. Поповића (1997: 352–353) да повећање полисемије, односно добијање нових значења речи позајмљивањем из семантичке структуре страних језика никако не сме да буде науштрб осиромашења речника домаћег језика.

5. Закључак

На основу анализираних примера семантичких калкова у српском језику, као и других, њима сродних семантичких позајмљеница, дошли смо до следећих закључака.

Семантичко калкирање је један од начина семантичког позајмљивања појединачног значења речи из семантичке структуре речи страног језика, при чему као резултат настаје ново значење у полисемантичкој структури речи језика примаоца. По томе се семантичко калкирање разликује од других типова калкирања, у којима се ново значење реализује новом јединицом насталом по моделу стране језичке јединице дословним превођењем творбених (основе, афикси) или синтагматских елемената. Дакле, резултат семантичког калкирања је ново значење у семантичкој структури постојеће речи језика примаоца, док је резултат творбеног (морфолошког) и структурног калкирања нова реч (твореница) или израз (синтагма).

У поређењу са творбеним (морфолошким) и структурним калковима, који су настали свесним и намерним буквалним, површинским превођењем стране речи (творенице) или конструкције из тежње за што вернијим преводом, можда и намером да се страна реч замени еквивалентном јединицом са домаћом формом, уплив семантичких калкова у српски лексички фонд одвија се спонтано, неприметно.

Семантички калк у структури вишезначне речи садржи барем једну семантичку нијансу (семантему) заједничку са основним значењем речи, па су значења добијена на овај начин слична значењима која су добијена унутрашњим развојем речи, тј. лексичко-семантичким начином образовања. Оно што суштински повезује два процеса јесте то да се калкирање и семантичка творба остварују од истог материјала – од речи општеупотребног фонда. У томе треба тражити разлоге због чега семантичке калкове као семантичке позајмљенице прикривено и неприметно продиру у лексички фонд српског језика. С обзиром на то да се из страног језика преузима само појам, који се у језику примаоцу означава постојећом лексичком јединицом еквивалентној јединици језика даваоца, семантички калкови се не препознају као позајмљенице, па се ни у општим описним речницима не евидентирају као такви.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабих 1984:** S. Babić, *Njemačke prevedenice u hrvatskom ili srpskom jeziku*, у: J. Јерковић (ур.), *Лексикографија и лексикологија*, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српскохрватски језик, 9–14.
- Вој. р. р-с:** Милисав Ђ. Перишић, *Руско-српскохрватски војни речник*, Београд: Војноиздавачки завод, 1980.

- ЕССЛТП:** *Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий* (Русский язык), А.Н. Тихонова и Р.И. Хашимова (ур.), Москва: Флинта – Наука, 2008.
- Јовановић 2011:** В. Јовановић, О неким особеностима семантичког калкирања у војној терминологији, Београд: *Наш језик*, XLII/1–2, 47–54
- Клајн 1971:** I. Klajn, *Uticaји engleskog jezika u italijanskom*, Београд: Филолошки факултет.
- Клајн 2004:** И. Клајн, Избор речи и обрта у: П. Ивић, И. Клајн, М. Пешикан, Б. Брборић, *Српски језички приручник*, Београд: Београдска књига, 165–203.
- Мршевић-Радовић 2005:** Д. Мршевић-Радовић, Језичка култура и чистота језика (II), у: Љ. Поповић и др. (ред.), *Терминолошка стандардизација лингвистичког описа савременог српског језика (3)*, Београд: Међународни славистички центар Филолошког факултета, 263–278.
- Поповић 1997:** М. Поповић, О неким случајевима полисемијског семантичког позајмљивања, *Српски језик* 1–2, Београд: 347–354.
- Прохорова 1996:** В. Н. Прохорова, *Русская терминология (лексико-семантическое образование)*, Москва: Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова, Филологический факультет.
- Прћић 2005:** Т. Prčić, *Engleski u srpskom*, Novi Sad: Zmaj.
- Радовић-Тешић 2011:** М. Радовић-Тешић, *Граматички и лингвистички појмовник*, Београд: Учитељски факултет.
- РСМ:** *Речник српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад–Загреб: Матица српска и Матица хрватска (I–III), Нови Сад: Матица српска (IV–VI), 1967–1976.
- РЈАЗУ:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, I–XXIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* [до сада изашло 18 књига], Српска академија наука и уметности, Београд, 1959–.
- РСЈ:** *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Симеон 1969:** Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, II, Zagreb: Matica hrvatska.
- Скок 1971–1974:** P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- СХЈ:** *Enciklopedijski leksikon „Mozaik znanja”*, *Srpskohrvatski jezik*, Asim Peco i Živojin Stanojčić (ur.), Београд: Interpres, 1972.
- Сх-фр. р.** Slobodan Jovanović, *Savremeni srpskohrvatsko-francuski rečnik*, Београд: Prosveta, 1991.
- ТСРЈ:** *Толковый словарь русского языка*, I–IV, Д. Н. Ушаков (ред.), Москва: 2000.
- Турк и Опашић 2010:** М. Turk i М. Opašić, *Kulturno-povijesni kontekst kalkiranja u hrvatskome jeziku*, Zagreb: *Kroatologija*, 1, 300–316.

Филиповић 1986: R. Filipović, *Teorija jezika u kontaktu*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Vladan Iovanovic

SEMANTIC CALQUES IN THE STRUCTURE
OF POLYSEMIC WORDS

Summary

This work analyses the meaning of the words, derived in the process of semantic calques, as one of the ways of semantic borrowings of the word content from the semantic structure of the words in foreign languages. The aim of the study is to deliberate the problem of calque from the semantic perspective based on the analysis of the specific number of examples of semantic calques and thus widen the traditional approach to this problem, limited mainly to the units of linguistic expression –derived words and syntagms. Since the semantic calque happens in the semantic structure of words that are in general use and polysemic, the question of semantic calque is closely related to the problem of polysemia and semantics in general, so this study examines the problem of semantic calque from the aspect of lexicography as well.

Key words: semantic calque, semantic borrowing, word, lexeme, dictionaries, norm, the Serbian language

Гордана Р. ШТАСНИ*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 15.12.2013.
Прихваћен: 22.02.2014.

АНГЛИЦИЗМИ У ПОЗОРИШНОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ**

У раду се анализира статус лексема енглеског порекла у позоришном термилошком систему. Извор за истраживање представља *Речник основних позоришних појмова* (2007) Милована Здравковића. Најпре је сагледана структура овог термилошког система са становишта његовог тематско-лексичког састава, а у оквиру диференцираних тематских целина посебно је сагледано место и улога англицизама у односу на остале јединице у истом предметном пољу. Анализа показује да одређени број англицизама има термилошку вредност, али да је већина са статусом професионализма, или су то примарно лексеме општег лексичког фонда. Забележени англицизми разматрани су и са становишта адаптације и степена интегрисаности у српском језику.

Кључне речи: позоришна терминологија, англицизми, адаптација и интеграција

1. Увод. Поред сфера употребе лексичких јединица, један од најважнијих критеријума за тумачење специфичности термина у односу на не-термилошке јединице представља њихова семантика. Према схватању Д. Гортан Премк, термини се од речи општега фонда „разликују у семантици, у типу значења. У њиховом је садржају само архисема (или нешто слично архисеми), без сема, само апстракцијом издвојена појмовна вредност реалије на коју се односи номинација термина” (2004: 118). Отуда се у дефиницијама термина обично истиче веза између самог појма и његовог знака и домен употребе.

Једнозначност је важно обележје термина и условљено је степеном стандардизованости терминологије одређене дисциплине. „Моносемантичност термина (док су термини) проистиче из конвенционалности номинације у термилошким, и уопште затвореним лексичким системима” (Гортан

* gordanastasni@yahoo.com

** Рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (178004), који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

Премк 2004: 41). Међутим, изађемо ли изван граница једне стручне области, релативно много термина постаје вишезначно.

За разлику од термина, који је строго научни назив, „profesionalizmima se nazivaju riječi kojima se koriste pripadnici stanovite profesijske skupine kao radnim nazivima materijala, proizvoda, oruđa, pojedinih faza radnog procesa, kao i drugih predmeta i pojmova vezanih za njihovu strukovnu djelatnost” (Melvinger 1984: 62). Термин је увек званичан, а професионализам је полуваничан, наводи ауторка.

Важно је, такође, уочити разлику између термина и нетерминолошке јединице. Д. Шипка (1998: 127–128) указује на три битна обележја на основу којих се они могу разликовати: а) форма лексичке јединице везује се за лексичко значење; у случају термина форма се везује за појам; б) значење термина је дефинисано и уклопљено у предметно поље; в) код термина је битна корелација са другим језицима.

2. Циљ рада. Имајући у виду кључне проблеме у вези са терминима као јединицама терминолошких система, с једне стране, и као јединицама општег лексичког фонда, с друге, намера нам је да на примеру позоришне терминологије покажемо:

- а) лексички састав позоришног терминолошког система према предметним пољима, узимајући при томе у обзир порекло речи;
- б) заступљеност термина и професионализама у оквиру јединственог тематског поља;
- в) могућност ширења терминолошког система, са посебним освртом на лексеме пореклом из енглеског језика;
- г) начин адаптације и степен интеграције позоришних термина енглеског порекла у наш терминолошки систем.

3. Извор. Грађа је ексцерпирана из *Речника основних позоришних појмова* (2007) Милована Здравковића, који обухвата 1343 термина. Овај речник представља добар покушај да се на једном месту прикаже и опише лексика која се користи у позоришној уметничкој и професионалној делатности. Очигледно је да се аутор суочавао се бројним проблемима – од одабира јединица до њихове лексикографске обраде. Иако би се могло критиковати устројство речника, па и сама обрада, нарочито при успостављању система одредница и пододредница, он, ипак, може послужити као важан извор грађе и информација за лексиколошка и лингвистичка истраживања. Морамо, наиме, имати у виду да је састављач овога речника у првом реду стручњак за позоришну продукцију, а не лексиколог.¹

¹ Као што напомиње Р. Драгићевић, „нека важна питања терминологије тичу се пре свега струке на коју се терминолошки систем односи и та питања често немају много везе са лексикологијом. Таква су, на пример, питања стандардизације и прескрипције термина за поједине струке, где одлучујућу улогу имају стручњаци за ту област” (Драгићевић 2007: 22).

4. Одлике позоришне терминологије. У *Речнику основних позоришних појмова* (2007) наводи се да позориште као посебна уметничка делатност настаје у старој Грчкој, и већ тада се формирају:

- а) позориште – као посебна друштвена и уметничко-сценска делатност,
- б) позоришно дело – драма, као посебан облик књижевности (у оквиру ње: трагедија, комедија, сатира, мим),
- в) позоришни ствараоци – драмски писци, глумци, као и први позоришни теоретичари и организатори,
- г) позоришне грађевине – намењене углавном позоришним догађајима; антички театар (гледалиште, оркестар, сцена).

Р. Динуловића истиче да позориште „ни у којој сфери не егзистира као један установљени тип, већ се о сваком од аспеката његовог постојања може и мора говорити као о сложеној структури различитих типологија”.² Зато је и терминологија којом се обухватају сви феномени и манифестације везане за позориште у најширем смислу веома компликована и разубјена, тематски разноврсна, те стога постоје ускоспецијализовани речници, којима се обухвата само један сегмент позоришта.³

На основу података у *Речнику основних позоришних појмова* (2007), може се издвојити више тематских целина у оквиру јединственог позоришног термилошког система.⁴

1.	драматургија (драмско стваралаштво, теорија драме, историја драме; позоришна естетика и различите врсте позоришта; уметнички правци и драма као књижевна врста; етапе драмске радње)
2.	музика (теорија музике; опера и друге музичко-сценске врсте)
3.	балет (теорија балета; називи балетских покрета и балетских извођача)
4.	сценографија и делови позорнице; технички уређаји и опрема
5.	позоришни стручњаци и сценски извођачи; публика
6.	позориште као грађевина
7.	пословање позоришта као институције
8.	позоришни маркетинг, менаџмент и позоришна продукција

4.1. Језгро позоришне терминологије представља тематски круг којим се обухватају јединице из домена уметности које су намењене сценском

² http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/zbornikfdu/8-9/01/download_ser_lat

³ На пример, *Glosary of Technical Theatre Terms* (<http://www.theatre crafts.com/results.php>).

⁴ Обично се у предговору речника овога типа тумачи његова структура и наводе тематске целине. Илустрације и поређења ради наводимо податке из предговора *Позоришном речнику: термини, концепти и анализа* (Pavis 1998): драматургија, текст и дискурс, глумац и карактер, позорница, структурални принципи и естетска питања, пријем представе од стране публике, семиологија (Pavis 1998: xi).

извођењу: драма, опера (и музика и плес), балет, евентуално и пантомима. Праву термилошку вредност имају јединице које представљају теоријске појмове, појмове из домена театрологије и методологије сценске уметности, и то од античког доба до данас, укључујући при томе и књижевнотеоријске појмове, па и медијске. Незаобилазан сегмент представља терминологија из домена естетике позоришта.

Са нижим степеном терминологизације јесу јединице које се односе на извођаче, припрему и извођење самог сценског дела – у домену техничке поставке и опремљености сценског простора. Овај део термилошког система делимично се преклапа са терминологијом која се односи на позориште као институцију и која обухвата речи којима се именују уметничка, техничка и оперативна припрема, затим продукција и извођење позоришних представа. Оне су ближе професионализмима него терминима.

Речи којима се именују елементи позоришта као наменске грађевине и простора за извођење представа такође представљају интегрални део позоришне терминологије, као и терминологија из домена архитектуре, историје позоришта и томе слично. У позоришном термилошком систему посебно место припада појмовима из појединих дисциплина као што су менаџмент, маркетинг и продукција, које се код нас интензивније развијају последњих деценија. Међутим, њихов је статус у термилошким системима специфичан. Термини из наведних области чине, такође, јединствен систем, али се као пратећи прикључују другим термилошким системима будући да се њима именују појмови заступљени у различитим сферама – уметничкој, научној, производној, здравственој и сл.

5. Лексички састав позоришног термилошког система према пореклу речи. У *Речнику основних позоришних појмова* налази се, као што је већ речено, укупно 1343 јединице које је аутор приказао као посебне одреднице; од тога је 750 јединица страног порекла (85%).

латинизми	220	29,54%
галицизми	176	23,63%
грецизми	165	22,15%
англицизми	87	11,68%
италијанизми	54	7,25%
германизми	23	3,08%
хиспанизми	6	0,8%
оријентализми	4	0,53%
русизми	3	0,4%
јапанизми	3	0,4%

Позоришне области	гре.	лат.	гал.	анг.	итал.	герм.	хисп.	ориј.	рус.	јап.
позориште и драма	123	89	61	45	9	22	6	4	2	3
музика	13	27	8	3	36	1			1	
балет		2	66	0	4					
књижевогеоријски ⁵ и општи појмови	25	94	3	2	4					
извођење представе			21	10						
пословање позоришта			17	27						

⁵ Овом предметном пољу припадају и термини из области реторике, стилистике и средњих дисциплина.

Основу термилошког система чине лексеме латинског и грчког порекла, интернационализми, заузимањем позиције у самом језгру позоришне и драмске терминологије. Галицизми су у основи балетског термилошког система, док се музичка терминологија базира на италијанизмима. Англицизми⁶ заузимају важно место у драмској терминологији у области техничке и сценске опреме, а доминантни су у домену пословања позоришта као институције, и то у области менаџмента и маркетинга.

6. Статус англицизама у позоришном термилошком систему

6.1. Књижевнотеоријски појмови заузимају важно место у позоришном термилошком систему и међу њима је највише интернационализама – грецизама и латинизама. Број лексема енглеског порекла занемарљив је: *активизам*⁷ 'грна експресионизма', *бланкверс* 'слободан стих'. Највише је англицизама којима се именују драмске и мешовите сценске врсте типичне за енглеску књижевну традицију и културу, али и драмске врсте новијег датума у којима се одражавају друштвене прилике или су комичног и забавног карактера.

ДРАМСКЕ ВРСТЕ	драма кухињског сливника / kitchen-sink drama	реалистичка драме са радничком тематиком ⁸
	драмска хроника / chronicle play	врста историјске драме
	stand up комедија ⁹ / stund up comedy	врста комедије коју најчешће изводи комичар у неформалној атмосфери
	слепстик комедија / slap-stick comedy	врста комедије која се одликује бучном и живом радњом; била је популарна у водвиљима и мјузиклима у 19. веку, а знатно је утицала на неми филм у 20. веку
	скеч / sketch	кратка драмска форма са изразито хумористичким садржајем
	трилер / thriller	књижевно дело, драмски комад или филм са детективским, криминалистичким или шпијунским садржајем

⁶ У анализу су укључени и американизми.

⁷ У речницима страних речи или није забележена ова реч (Клаић: 1968, Вијаклија: 1972) или је то филозофски термин (Клајн и Шипка: 2006). У речнику енглеског језика лексема *активизам* такође нема значење у вези са драмским стваралаштвом. Activism is the process of campaigning in public or working for an organization in order to bring about political or social change. *He belived in political activism to acheive justice* (CCED 1995: 19).

⁸ Дефиниције термина преузете су из Речника основних позоришних појмова (2007), као и начин писања термина

⁹ У употреби су и изрази *stand up комичар*, *stand up насмун*, што потврђују и примери из електронских извора: Eddie Izzard је познат као један од најистакнутијих *stand up комићара* своје генерације. Eddie Izzard је свој последњи *stand up наступ* STRIPPED извео у 34 града SAD (2008)... (<http://standup.rs/aktuelno/eddie-izzard-dva-dana-u-beogradu-rasprodato/>)

МЕШОВИТЕ СЦЕНСКЕ ВРСТЕ	мјузикл / musical comedy	врста музичко-сценског дела
	шоу / show	врста популарне колажне игре естрадног карактера
МУЗИЧКЕ ВРСТЕ	балад опера / Ballade-opera	музичко-сценско дело сатиричног садржаја, настало у Великој Британији у 18. веку
	сонг / song	песме које су саставни део мјузикла, кабаретских или, ређе, драмских представа
ВРСТА ПОЗОРИШТА	Оф театар / Off theater	позоришни облик организовања који се бави експериментом и истраживањем у свим облицима позоришног деловања
	Оф Бродвеј / Off Broadway	врста позоришта и позоришних дела која егзистирају у Њујорку ван „главне” комерцијалне бродвејске продукције
	Оф Оф Бродвеј / Off Off Broadway	врста позоришта и позоришних дела која егзистирају у Њујорку ван „главне“ и Оф бродвејске продукције

6.2. У неодвојивој вези са драмом као сценском и књижевном врстом јесу и називи етапа у развоју драмске радње, као и називи стилско-изражајних средстава у извођењу позоришне представе. Основу овог предметног поља такође чине интернационализми. Посведочени англицизми са овим значењем илуструју процес ширења семантичког опсега лексеме термилошким реализацијама (*акција*).¹⁰ Процес терминологизације у језику даваоцу може се илустровати лексемом *gag*, која као део општег фонда поприма термилошко значење, које се као једино преноси у друге језике.¹¹

¹⁰ У РСЈ лексема *акција* поред основног општег значења 'организовано деловање, делање, рад, радња', има још два секундарна термилошка значења (вој. и банк.). Клаић (1968) наводи још и значење у домену права.

¹¹ Према подацима у једнојезичном речнику енглеског језика, лексема *gag* је у примарном значењу 1. something such as a piece of cloth that is tied around or put inside someone's mouth in order to stop them from speaking. У секундарном значењу (5. по реду) „A gag is a joke, especially one told by a professional comedian; an informal use ... a gag about policeman giving evidence in court” (CED 1995: 692–693)

НАЗИВ СЦЕНСКОГ ПОСТУПКА И ЕТАПЕ У РАЗВОЈУ ДРАМСКЕ РАДЊЕ	
акција / лат. actio; енгл. фр. action	једно од најзначајнијих изражајних средстава у позоришној представи; радња, делање на сцени
гег / gag	шала са неочекиваним обртом, који неодољиво изазива смех
флешбек / flash back	у књижевности нагло враћање у прошлост; користи се у драмској књижевности и у позоришним представама, али чешће на филму
хепиенд / happy end	код позоришних комада, филмова, романа – срећан завршетак

6.3. Међу називима врста позоришних наступа углавном се налазе потпуно неадаптирани енглески називи (*one man show*) или њихови преводни еквиваленти (*једнократно извођење* према конструкцији *one-night stand*), који немају статус англицизма у српском језику. То су једноставно стране речи. У српском језику у појединим случајевима долази до сужавања или спецификације значења (*перформанс*), или постоји тенденција за стварањем термилошке реализације (*ивент*).¹²

НАЗИВ ВРСТЕ ПОЗОРИШНОГ НАСТУПА	
one man show	шоу, наступ једног извођача
перформанс / performans	представа, дело, састав. У новије време – сценски играч у оквиру којег је могуће укључење и публике. У ширем смислу подразумева свако догађање – извођење на сцени
једнократно извођење / one-night stand	представа која се само једно вече изводи у позоришту или некој другој дворани
хепенинг / happening	облик уметничког изражавања (ликовног, музичког, позоришног) који се одвија на јавном месту
ивент / event	јавни догађај спектакуларног типа

Језгру позоришног термилошког система припадају и називи глумачких техника, као што је то преводни еквивалент *афективно присећање* (*affective memory*).¹³ У употреби је и конструкција *афективна меморија* 'пре-

¹² У енглеском језику лексема *event* нема термилошку вредност. 1. An event is something that happens, especially when it is unusual or important. You can use events to describe all the things that are happening in a particular situation ...the events of Black Wednesday. ...in the wake of recent events in Europe... A new book by Grass is always an event. 2. An event is a planned and organized occasion, for example a social gathering or a sports match (CCED 1995: 567)

¹³ Техника коју је спроводио и у свом *Методу* елаборирао Станиславски, којом се на сцени поново стварају емоције путем менталних призивања личног искуства из живота глумца интерпретатора. Израз није забележен у CCED.

ношење личног емоционалног искуства како би глумац дао живот лику који тумачи⁶.

6.4. Из саме природе сценографије као примењене дисциплине, која у првом реду обухвата вештину ликовног осмишљавања простора (у позоришту), или кадрова (на филму) у складу са текстуалним предлошком дела које намењено сценском приказивању, произилази да је њена терминологија комплексна и да је чине лексеми са статусом термина, али и професионализама. С обзиром на то да је „простор део сценографског вокабулара” (Howard 2009: 1), а да су „простор и звук партнери” (Howard 2009: 16), овом терминолошком систему припада и део позоришне архитектуре и физичких дисциплина – акустике и оптике.

ПРОФЕСИОНАЛИЗМИ		
Назив за одређени део сценског простора	активни простор за сценску игру / acting area ¹⁴	место где се одиграва представа
	бекстејд / backstage	простор иза сцене; кол. – збивање у позоришту које се одвија ван домаћа јавности
	О. Р. / opposite prompt	део сцене преко пута шаптата – позорница десно када се гледа из гледалишта
	сепаратни простор / area separation	посебно омеђани простор на сцени
	строп / strop	у позоришту део изнад сцене
Назив за део сценографије	крило / wing	каширан платном прекривен пано, који се користи као део декора а који се ослања на рикванд и маскира простор са ивице сцене, који се такође назива крила
	пролазна врата / pass door	врата отпорна на ватру, која се налазе између гледалишта и дела позорнице, којим се углавном служи само особље позоришта
Назив за сценске ефекте	видљивост сцене / sight line	граница видљивости сцене са било ког седишта у позоришту
	фидбек / feedback	повратни звучни ефекат

¹⁴ Конструкција није потврђена у CCED. Њој је пандан у позоришном терминолошком систему лексема *бина* нем. 'посебно уређен и опремљен простор на којем се изводи представа или неки други сценски догађај'; у блискозначном је односу и лексема грчког порекла *сцена* 1. бина 2. део чина у драми – приказ, појава, као и домаћа лексема *позорница*.

Називи техничких уређаја и опреме	димер / dimmer	електрични уређај који се користи се на сцени за потребе расвете, тона и других техничких захтева
	дисплеј / display	електронски уређај у виду плоче који се поставља на прочељу сцене за емитовање титлова, превода текста опере и драме страних аутора
	монитор / monitor	контролни екрани или звучници на сцени
	рол бар / roll bar	цев или шипка причвршћена за зидове око сцене која служи за качење сценских помагала; дрвена или пластична шипка која служи за помоћ, придржавање балетских играча приликом вежбања
	ТВ мониторинг / TV monitoring	1. видео надгледање. у позоришту се користи за надгледање стања на сцени, око сцене, у бекстејџу, глумачком салону и другим местима важним за реализацију представе 2. преглед из телевизијских јавних гласила
	фог машина / fog machine	машина за прављење ефеката магле за сценске потребе
Специјалне сале	мјузикхол / music-hall	музичка сала или музичко позориште које негује посебну врсту музичко-сценских програма, који се базирају на игри, забави и комици

Поред професионализама, у овом предметном пољу налазе се лексеме које припадају само општем фонду (*хол*¹⁵, *клуб*¹⁶), а у случају лексеме *фитбек* показана је тенденција ка терминологизацији (секундарно значење).

6.5. Називи позоришних извођача такође се могу сврстати у професионализме: *бард*, *клоун*, *партнер* (други учесник у дијалогу; извођачи на чијем односу почива драмска радња), и речи новијег датума: *стар* (*star* – звезда), *шоумен* (*showman*); *бенд* (*band*).

¹⁵ Лексема *хол* има значење предворје, ходник; Поз. ходник испред и око гледалишта, обично са бифеом.

¹⁶ Лексема *клуб* има следећа значења: 1. Облик окупљања појединаца и представника институција, најчешће неформалног вида, са циљем остваривања неких заједничких повољности и подршке, нпр. *клуб пријатеља позоришта*. 2. Кафе или локал где се састаје одређено друштво, нпр. *позоришни клуб*.

6.6. У сфери позоришта као институције могу се издвојити бар две шире тематске целине. Прва је област менаџмента, пословања и продукције. У овом предметном пољу показује се као веома значајна формална структура термилошких јединица. Наиме, једнолексемске јединице (*буџет, менаџер, продуцент*) имају статус хиперонима и немају додатна семантичка обележја на основу којих ће бити спецификована и смештена у вокабулар посебне делатности. Међутим, дволексемске јединице (*буџет позоришта, буџет сезоне, буџет пројекта, буџет представе*) имају статус хипонима. У њиховом је саставу лексема (зависни члан синтагме – именица у генитиву или придев у функцији детерминатора) која је носилац специфичног обележја, на основу којег ове јединице припадају позоришном термилошком систему.

буџет	буџет (позоришта, сезоне, пројекта)
фонд	фонд за позоришну представу
менаџмент	позоришни менаџмент
менаџер	генерални менаџер путујући менаџер менаџер позоришне турнеје – стационарни менаџер
продуцент	продуцент (представе, пројекта)
тим	продукцијски тим

Забележена је и паралелна употреба новијег англицизма и уобичајеног интернационалног термина (*кастинг* и *аудиција*), као и англицизама који имају ширу употребну вредност: *копирајт* = ауторско право (copyright) – ознака да је неко ауторско дело заштићено одговарајућим законским прописима о интелектуалној и ауторској својини; *шоубизнис* (showbusiness) – послови у области забаве.

Друга је област маркетинга и рекламирања у којој се испољавају исти лексичко-семантички принципи као у претходној тематској потцелини, с тим да се у оквиру тумачења семантичке реализације термина из овог домена уводи значење које је специфично за област позоришта.

„У пракси се термин *маркетинг* најчешће користи да значи рекламу, промоцију и продају, што у једном делу он то и јесте. Међутим, маркетинг обухвата начела савременог пословања и потребе тржишта. Наравно, што се позоришта тиче, под тржиштем се не сматра вулгарно прихватање овог принципа пословања. У питању је посебан однос у којем се морају поштовати све специфичности позоришта, али тако да ова институција мора да се мења у складу са савременим тенденцијама, тј. да из садашњег стања комотног, административног понашања, пређе у стање рационалног – менаџерског пословања”.¹⁷

Са статусом професионализма јесу називи рекламних средстава: *бенер* (banner) – посебно дизајнирани рекламни пано од платна који се поставља

¹⁷ http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/zbornikfdu/11-12/04/download_ser_cyr

на фасаде позоришта; *билборд* (billboard); *флајер* (flyer). Није занемарљива лексика из медијске сфере, која је такође заступљена у позоришном речнику: *микс медија листа* – преглед коришћења медија у промотивне сврхе; *прес* (press) – штампана јавна гласила, новине, листови, новинарство; *прес клипинг* (press clipping) – исечци из штампаних јавних гласила; *шоукејс* (showcase) – облик јавног представљања, презентација пројекта.

Забележен је и пример ширења семантичке структуре релативно новијег англицизма: *спот* (spot) – 1. кратки рекламни видео запис који се користи за потребе медијске телевизијске пропаганде. 2. јаки рефлектор којим се прати извођач на сцени. Значајан је за осветљавање соло улоге, наступа.

Међу новијим англицизмима који представљају део фонда позоришног речника (2007) налазе се лексеме које немају термилошко вредност: *кетеринг* (catering), *коктел парти* (coctail party), у употреби је и елидирани облик *коктел*.

7. Облици адаптације англицизама у позоришном термилошком систему. Позоришни термини пореклом из енглеског језика, као и било која друга реч страног порекла, подлежу адаптацији, и то на свим језичким нивоима (правописном, фонолошком, морфолошком, творбеном и семантичком). Према теорији језика у контакту Р. Филиповића, примарна адаптација започиње од момента трансфера модела до интеграције реплике, и у том периоду осећају се утицаји и језика даваоца и језика примаоца. Секундарна адаптација започиње од момента интегрисања реплике и њеног потпуног одомаћивања у језику примаоцу (Filipović 1986: 56–57).

Већина англицизама у нашем узорку прилагођена је законитостима српског језика на фонолошком, ортографском, ортоепском и морфолошком нивоу у поступку примарне адаптације. Систематизација англицизама према степену интегрисаности заснована је на критеријума примењеним у *Речнику новијих англицизама* (2001: 14–15).

Индекс интегрисаности	Обличка адаптација	Значењска адаптација	Оправданост употребе	
0	неадаптирана	постоји устаљени домаћи еквивалент	–	непотребна јер постоји домаћи еквивалент
1	адаптирана	постоји домаћи еквивалент с приближним значењем; англицизам с промењеним или новим значењем	±	реч која је прихватљива у одређеним контекстима (реч с термилошким значењем; економичнији и краћи израз; реч која се усталила)
2	изведеница ¹⁸	не постоји домаћи еквивалент	+	реч која означава нов појам; реч чији могући српски еквивалент има другачије значење

¹⁸ Пандан секундарној адаптацији.

Према степену интегрисаности англицизама у лексички систем српског језика (Васић, Прћић и др. 2001: 14–15), већина разматраних лексема облички је адаптирана индексом 1. Наводимо примере који су потврђени у *Речнику новијих англицизама*.

- а) Облички (1) и значењски (1) адаптирани англицизми са оправданим употребом (+): са статусом термина: *трилер*, *мјузикл*, *шоу*, *перформанс*, *хепенинг*, или са статусом професионализма: *монитор*; *банд*; *спот*.
- б) Облички (1) и значењски (1) адаптирани англицизми са делимично оправданим употребом (\pm) углавном су професионализми: *бекстејџ*, *дисплеј*, *шоумен*; *менаџмент*, *менаџер*, *шоубизнис*.
- в) Облички адаптирани (1), значењски неадаптирани (0) англицизми са делимично оправданим употребом (\pm): *хепиенд*; *стар*, али је лексички спој *стар систем* потпуно облички и значењски неадаптиран и са неоправданим употребом.
- г) Облички адаптирани (1) и значењски неадаптирани (0) англицизми са неоправданим употребом (-): *сонг*; *флешбек*; *мониторинг*, *кастинг*, *копирајт*, *PR*, *билборд*, *флајер*, *коктел парти*.
- д) Облички (0) и значењски неадаптирани (0) англицизми са неоправданим употребом (-): *прес*.

Семантичко позајмљивања уочава се у лексеми *панорама*, која је грчког порекла, али је терминологизовано значење преузето из енглеског језика 'дужа сликовна презентација на сцени или циклорама пејзажа, или неке друге сцене која се постепено у низу приказује гледаоцима'.

Међу позоришним терминима забележене су и хибридне конструкције:

- а) са непреведеним и неадаптираним првом делом и устаљеном лексемом страног порекла (интернационализмом), која има статус термина или професионализма: *stand up комедија*, *слепстик комедија*; *фог машина*;
- б) често се у функцији термина или професионализма налазе и преводни еквиваленти: *драма кухињског сливника* према *kitchen-sink drama*; *крило* према *wing*; *једнократно извођење* према *one-night stand*; *активни простор за сценску игру* према *acting area*; *сепаратни простор* према *area separation*; *пролазна врата* према *pass door*;
- в) ређе се јављају елидирани термини: *мјузикл* према *musical comedy*;
- г) абривијатуре О. Р., PR.
- д) потпуно неадаптиране јединице: *one man show*.

Веома су ретки примери англицизама који су настали у процесу секундарне адаптације: *миксета за светло* и *миксета за тон*.

8. Закључак. Основу позоришне драмске терминологије чине грецизми и латинизми, музичке терминологије – италијанизми, а балетске – галицизми. У оквиру овог термилошког система англицизми имају периферну улогу. Осим тога, у њему је њихов статус веома различит:

- а) одређени број англицизама има термилошку вредност (*бланк-верс, скеч, слепстик комедија; мјузикл*);
- б) део англицизама у позоришном речнику може се сматрати професионализмима, као што су то називи за одређени део сценског простора (*активни простор за сценску игру, строп*) или назив за део сценографије (*винг*) или сценске ефекте (*фитбек*), као и називи техничких уређаја и опреме (*димер*).
- в) Специфичност се испољава мађу називима у домену позоришта као институције, пословања позоришта, позоришне продукције и маркетинга. Једнолексемске јединице (*буџет, менаџер*) општег су карактера и могу припадати било којој области људског рада. До спецификације значења, па и прецизнијег термилошког одређења, долази стварањем дволексемских или вишелексемских јединица (*буџет позоришта, буџет представе; менаџер на турнеји – путујући менаџер*). Иако перифрастички облик номинације није пожељан у термилошким системима, у овом случају показује се оправданим.

Разматране лексеме углавном подлежу примарној адаптацији, облички и семантички прилагођене систему српског језика и са статусом оправданих (*трилер, мјузикл, шоу, перформанс, хепенинг, монитор, бенд, спот*) или делимично оправданих позајмљеница (*бекстеји, дисплеј, шоумен, менаџмент, менаџер, шоубизнис*).

ИЗВОР

Здравковић, Милован (2007). *Речник основних позоришних појмова* (II допуњено издање). Београд: Народно позориште.

РЕЧНИЦИ

Васић, Прћић и др. 2001: V. Vasić, T. Prčić i dr. *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*, Novi Sad: Zmaj.

Вујаклија 1972: М. Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Београд: Просвета.

Glosary of Technical Theatre Terms. <http://www.theatre crafts.com/results.php>

Клаић 1968: В. Клаић, *Veliki rječnik stranih riječi, izraza i kratica*, Zagreb: Zora.

Клајн, Шипка 2006: И. Клајн, М. Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.

Павис 1998: P. Pavis, *Dictionary of the Theatre: Terms, Concepts, and Analysis*, University of Toronto Press. http://books.google.rs/books/about/Dictionary_of_the_Theatre.

- РСЈ 2007:** *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
ССЕД 1995: *Collins Coubild English Dictionary*, London: The University of Birmingham.
Фердинан 1980: R. Ferdinan, *Rečnik baleta*, Beograd: Vuk Karadžić – Larousse.

ЛИТЕРАТУРА

- Гортан-Премк 2004:** Д. Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система*, Београд: Завод за уџбенике.
Динуловић, Радивоје. Типологија позоришног простора у теорији и историји позоришта 20. века. http://www.pfri.uniri.hr/~bopri/documents/01-auvod-jezikstruke1_002.pdf
Драгићевић 2007: Р. Драгићевић, *Лексикологија српскога језика*, Београд: Завод за уџбенике.
Здравковић, Милован. Савремени маркетинг у позоришту. *Комуникација*. http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/zbornikfdu/11-12/04/download_ser_cyr
Мелвингер 1984: J. Melvinger, *Leksikologija*, Osijek: Pedagoški fakultet.
Филиповић 1986: R. Filipović, *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga.
Хауард 2002: P. Howard, *What is Scenography?* Routledge.
Шипка 1998: D. Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad: Matica srpska.

Gordana R. Štasni

ANGLICISMS IN THE THEATRE TERMINOLOGY

Summary

This paper focuses on the status of anglicisms in the theatre terminology. The source for the research is *Речник основних позоришних појмова* (2007) by Milovan Zdravkovic. The lexical structure of this term-system was analysed, especially the place and status of anglicisms according to the other units on the same lexical field. The results of the analyses show that some anglicisms are terms, but the others are professionalisms, outnumbering the theatre terms. The anglicisms is viewed from the standpoint of adaptation and integration in Serbian.

Key words: theatre terminology, anglicisms, adaptation, integration

Гордана Р. ШТРБАЦ*
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет

Оригинални научни рад
 Примљен: 20.01.2013.
 Прихваћен: 22.02.2014.

О НЕОПРАВДАНИМ АНГЛИЦИЗМИМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом истраживању** анализиран је одређен број англицизама који су у речнику *Do you speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama* означени као неоправдани. Према одређењу Т. Прћића, неоправданима се сматрају позајмљенице из енглеског језика које не попуњавају празнине у нашем лексикону, већ се њихово постојање објашњава субјективним потребама говорника. Циљ је да се размотре чиниоци који регулишу процесе уношења овог слоја лексике те њихов статус у лексичком систему српског језика. У грађи се могу издвојити три подгрупе неоправданих англицизама: у првој се налазе позајмљенице чије је уношење у језик непотребно будући да за њих постоје одговарајуће замене, а њихово присуство објашњава се тежњом ка постизању експресивности (*лузер*), помодарством (*филинг*, *стеји*, *лајв*) и сл.; у другој су групи англицизми који не остварују потпуну семантичку подударност с евентуалним заменама (*атачмент* ~ *додатак*, *тендер* ~ *конкурс*, *меч* ~ *утакмица*); трећу групу чине англицизми који немају једнолексемске еквиваленте у српском те се као замена функционише превод у виду описа (*аутфит* „комплет одевних предмета и додатака који се носе као складна целина”). Анализа показује да је у процесу иновирања лексикона преузимање појма заједно с његовим именом уобичајенији поступак од стварања нове лексеме или превођења које би подразумевало проширивање семантичке структуре домаће или одомаћене лексеме као потенцијалне замене.

Кључне речи: неоправдани англицизми, позајмљивање, семантички еквивалент

1. Паралелно са стварањем статуса енглеског језика као интернационалног, светског или глобалног тече и његов све јачи утицај на остале, пре свега, европске језике, који се највише испољава у виду иновација на лексичко-семантичком плану. Те иновације настају позајмљивањем речи и формирањем англицизама као посебног слоја лексике.

Процес позајмљивања речи из језика даваоца, који резултира променама у структури лексикона језика примаоца услед непосредних или посредних језичких контаката, веома је сложен и може бити сагледан са различи-

* strbacsn@eunet.rs

** Истраживање је рађено у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (бр. 178004), који финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

тих аспеката – с аспекта фонетско-фонолошке, морфолошке, деривационе и семантичке адаптације, степена интегрисаности у језик прималац и питања оправданости позајмљивања. Последњи аспект који се тиче оправданости позајмљивања одређених речи из енглеског језика предмет је овог истраживања. Тачније, анализом је обухваћено око деведесет англицизама ексцерпираних из речника *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama* В. Васић, Т. Прћића и Г. Нејгебауер, у којем су означени као неоправдани. Разматрају се чиниоци који утичу на њихов статус у лексикону савременог српског језика односно механизми који регулишу процес њиховог уношења с обзиром на објективне потребе говорника језика примаоца.

2. Критериј (комуникативне) оправданости позајмљивања речи из енглеског у српски језик у нашој лингвистици разрадио је Т. Прћић, који га доводи у везу са субјективним и објективним потребама говорника, тј. с потребама условљеним ванјезичким (социолингвистичким, психоллингвистичким, прагматичким) односно језичким чиниоцима – семантичким и стилистичким (Prčić 2005: 129). С обзиром на овај критериј, Т. Прћић (2005: 130–134) уводи петостепену скалу оправданости англицизама. На њој се, на једној страни, налазе англицизми који су сасвим неоправдани и неоправдани јер за дати садржај већ постоји домаћа или одомаћена реч или израз (нпр. *борд* према *одбор* или *управни одбор*) односно постоји могућност превођења страног садржаја применом продуктивних морфосинтаксичких и семантичких средстава српског језика (нпр. *принтер* према *штампач*). На другој страни, налазе се условно оправдани англицизми који нуде могућност упадљивије краћег и економичнијег изражавања од домаће или одомаћене речи или израза (нпр. *банџиампинг* према *скакање с еластичним конопцем*). Затим су ту оправдани англицизми, којима се уноси нова значењска нијанса у српски језик (нпр. *лаптоп* према *компјутер*), односно сасвим оправдани, који уносе потпуно ново значење у наш језик и тако попуњавају лексичку празнину (нпр. *интернет*). Исти аутор закључује да објективна потреба постоји само за сасвим оправданим, оправданим и делимично за условно оправданим, док је за преосталим двама групама потреба субјективне природе (Prčić 2005: 134).¹

У основи овакве систематизације налази се традиционална подела на позајмљенице које се сматрају неопходним (енгл. necessary loans) и оне које су у језику лукуез (luxury loans) (Onysko, Winter-Froemel 2011: 1551). У првом случају позајмљује се нова реч с новим појмом, док се у другом случају позајмљује лексема за коју у језику примаоцу постоји семантички еквивалент (Onysko, Winter-Froemel 2011: 1551). Ове две врсте позајмљеница, настале у језику примаоцу као резултат међујезичких контаката, могуће је посматрати у контексту традиционалне реторике која се служи терминима катахреза и

¹ Т. Прћић сматра да су за увођење објективно непотребних англицизама у српски језик заслужни преводиоци (Prčić 2005: 158). У нашој пракси уочавају се две опште тенденције: струковна употреба англицизама, која је мотивисана веровањем стручњака из готово свих области да једино термини из енглеског језика на прави, аутентичан и убедљив начин изражавају одређено стручно значење, и статусна употреба, мотивисана веровањем да коришћење англицизама ствара утисак припадности надмоћнијем англофонском културном и језичком обрасцу (Prčić 2005: 156–157).

некатахреза да би обележила случајеве у којима се одговарајућим лексичким иновацијама попуњавају лексичке празнине у језику односно добијају форме за које у језику постоје одговарајуће замене те имају стилску или другу функцију (Onysko, Winter-Froemel 2011).

Имајући у виду оваква разграничења, пажњу привлачи, пре свега, друга група позајмљеница из енглеског, тј. оне лексеме које се сматрају луксузом или, у терминологији Т. Прћића, неоправданим англицизмима.² Уколико за њима не постоји објективна потреба јер не попуњавају лексичке празнине, поставља се питање како објаснити њихово присуство у језику и какав је њихов однос према постојећим еквивалентима. У литератури се овакви случајеви најчешће објашњавају маркираношћу нове лексеме, која обично доноси додатно прагматичко значење (Onysko, Winter-Froemel 2011: 1555).

3. Као главни извор за ово истраживање послужио је речник *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama* из 2001. године. У њега су, према речима аутора, увршћени англицизми који су у српски језик ушли у протеклих тридесетак година. Примери су преузимани из штампаних и електронских медија током 1998. и 1999. године. Речнички чланак има веома сложену структуру – у њему се, поред уобичајених граматичких и акценатских ознака и примера, налазе подаци о препорученим и неадекватним облицима речи, њиховим значењима те степену интегрисаности у наш језик, што је и најрелевантнији детаљ за ово истраживање. У речнику који има укупно 950 одредница у скоро 40% случајева стоји /-/ као ознака за непотребну реч односно значење неке лексеме. Међутим, за потребе овог истраживања, чији је циљ да се утврде околности које утичу на место ових англицизама у лексикону, анализи је подвргнуто око деведесет примера карактеристичних за свакодневни разговорни језик и језик масовних медија.

3.1. Анализирана грађа показује разноврсност употребних вредности неоправданих англицизама, њихових семантичких обележја, нарочито у поаређењу с домаћим или одомаћеним еквивалентом, као и на плану експресивности. Ако се узму у обзир ови аспекти, може се приметити да се посматрани англицизми на линеарној скали континуирано распоређују формирајући уже или шире скупине међу којима је некада врло тешко поставити јасне и оштре границе.

3.1.1. На једном крају те скале налазе се англицизми који имају потпуне семантичке еквиваленте у српском, настале различитим типовим превођења, као једним видом позајмљивања из језика даваоца у језик прималаца (в. детаљније о томе у Prčić 2005: 174–180). Међу њима се успоставља разлика на основу учесталости употребе.

² С обзиром на горенаведена објашњења Т. Прћића, може се рећи да су неоправдани англицизми уједно и непотребни јер је објективна потреба у директној сразмери с њиховом оправданошћу (Prčić 2005: 130). „При томе, [сасвим неоправдани] англицизми представљају инерцијске синониме, који, иако семантички непотребни, често показују јасну тенденцију, посебно у језику медија, ка потискивању или чак истискивању постојећих, одавно устаљених, речи или израза у српском језику” (Prčić 2005: 130).

У првом реду ту су англицизми чија је употребна вредност минимална, што потврђују подаци добијени претраживањем електронских издања новинских текстова.³ Наиме, англицизам *брејндрејн* потврђен је у свега неколико примера, и то најчешће у изворном облику уз одговарајућу синтагму „одлив мозгова”: *Procesi globalizacije i tranziciona gibanja, usloveli su „odliv mozgova” (brain drain), migraciju visokostručnih kadrova koji se odvijaju po već ustaljenom obrascu, iz manje razvijene u visokorazvijenu zemlju* (Политика, 7. август 2009). У знатно већем броју случајева у употреби је дати преводни еквивалент. Незнатну учесталост има лексема *чекпоинт*, будући да при номинацији датог појма преовлађује синтагма *контролни пункт*. Англицизам *бузер* („пијаница”) није потврђен у одабраном електронском корпусу, док се лексема *букмејкер* и *фишендчипс* срећу у занемарљивом броју примера. Лексема *фидбек* у електронском корпусу није забележена у значењу „повратна информација”, већ само у форми властитог имена (као назив клуба). Домаћи спој *односи с јавношћу* такође је доминантнији него англицизам *набликкрилејинс*, али његова скраћеница (*PR*), која се употребљава у значењу врсте занимања, има веома високу учесталост употребе.

Даље следе примери англицизама који су уобичајенији, али испољавају тенденцију ка све чешћој замени одговарајућим домаћим или одомаћеним лексемама и изразима: *еркондишн*, *перформер*, *секондхенд* (у придевској употреби „полован”) → *клима (уређај)*, *извођач*, *полован*. У ову категорију улази и пример *ербег*, за који се све чешће употребљава синтагма *ваздушни јастук*, иако је адекватнији, а уједно и препоручени, превод *ваздушна врећа*.

Паралелну употребу англицизма и његовог еквивалента можемо запазити у примерима: *адвертајзинг* ~ *реклама*, *бодигард* ~ *телохранитељ*, *борд* ~ (*управни*) *одбор*, *дрим-тим* ~ *тим снова*, (*фејс*) *лифтинг* ~ *затезање лица*, *имобилајзер* ~ *имобилизатор*, *кастинг* ~ *аудиција*, *мејкап* ~ *шминка*, *цинс* ~ *фармерке* (или било који врста одевног предмета направљена од цинса) Ту је и англицизам *прес*, употребљен углавном у споју *прес конференција*, паралелно са синтагмом *конференција за новинаре (штампу)*.

И на крају, издвајају се примери код којих се може запазити знатна превласт англицизма над домаћим или одомаћеним еквивалентом: *инструментал* ~ *инструментална мелодија*, *кампус* ~ *универзитетски град*, *лобирати* ~ *агитовати*.⁴

У овој групи налазе се и англицизми који, такође, имају одговарајуће замене у српском, али припадају неформалном регистру – колоквијалном или жаргонском, због чега су често експресивно обележени те је и њихова употреба врло фреквентна. Њима се може исказати позитиван (*фајтер*) и негативан (*лузер*, *дринкер*, *бизнис*) однос према предмету говора, или је пак њихова употреба подстакнута другим субјективним потребама као што је, на пример, помодарство: *цим*, *фан*, *фанки*, *фенси*, *филинг*, *френд*, *фрик*, *геј*,

³ Претраживање је извршено на сајту *naslovi.net*.

⁴ У конкурентском односу између англицизма и домаћег еквивалента побеђује онај члан „(1) који је новији, (2) који је звучнији, (3) који је краћи, и надамсе (4) који је помоднији” (Прћић 2005: 149).

шопинг, стејџ, лајв. У наркоманском жаргону (*доп, џанки*) мотиви су посве другачије природе, углавном сведени на потребу за постизањем тајновитости у комуницирању.

Побројани англицизми не могу се сматрати оправданим с лингвистичког становишта, будући да не попуњавају лексичке празнине, па се њихово присуство објашњава разлозима нејезичке природе. Како је ово упориште често субјективног карактера и зависи од индивидуалних склоности говорника, опстанак ових лексичких јединица доведен је у питање, што потврђују бројна превирања и све чешћа тежња ка замени англицизма постојећом лексичком јединицом. Стога се у даљој будућности може очекивати нека врста језичке селекције у којој ће опстати само најотпорнији англицизми, и то они који су адаптирани на свим језичким нивоима и у довољној мери асимиловани, као и они који ће евентуално развити додатну денотативну или конотативну компоненту и тиме се диференцирати у односу на домаћу или одомаћену јединицу.

3.1.2. Нову скупину чине англицизми који имају своје еквиваленте, али с њима не успостављају потпуну семантичку подударност.

Посебно место има компјутерска или шире техничка терминологија, која је својевремено имала нестабилан статус у језику будући да се налазила на граници између неформалног и формалног регистра. Лексеме које излазе из уских термилолошких регистара те се користе и у свакодневној комуникацији данас су мање-више стабилизване, што потврђује и њихово присуство у речницима (в. нпр.: Клајн, Шипка 2006). Овом корпусу припадају лексеме попут: *адејт, адејтовати, атачмент, аутпут, браузер, даунлоуд, даунлоудовати, инпут, интерфејс*,⁵ *карактер, мејл, пасворд, рисивер* итд. Иако за неке од њих, чија је употреба веома раширена, постоје и домаћи или одомаћени еквиваленти (нпр. *ажурирање* за *адејтовање*, *претраживач* за *браузер*, *лозинка* за *пасворд*), чини се, међутим, да међу њима нема потпуне семантичке подударности јер (предложена) замена није значењски довољно спецификована. Наиме, ако се упореде значења ових англицизама и њихових замена, међу њима се уочава својеврстан хипонимско-хиперонимски однос тако да домаћи или одомаћени еквивалент функционише као хипероним позајмљене лексеме.⁶ На пример, за лексему *атачмент* у речнику англицизама (Vasić, Prčić, Nejgebauer 2001) даје се као прихваћени еквивалент именица *додатак*, а у новије време све је чешће у употреби и лексема *прилог*. Међутим, семантичком садржају српског еквивалента недостају диференцијалне семе које се тичу намене и других карактеристика датог референта, те њему у целини одговара место архисеме у семантичкој структури англицизма. Да би лексема *додатак* била потпуни семантички еквивалент именици *атач-*

⁵ Ова лексема се разматра у значењу „место на коме се повезују два уређаја” (Vasić, Prčić, Nejgebauer 2001).

⁶ За именовање ове врсте односа између англицизма и домаће или одомаћене речи Т. Прћић (2005: 148) предлаже термин хипосинонимија.

мент, неопходно је да по принципу синегдохе⁷ прошири своје значење развијајући још једну семантичку реализацију са свим неопходним значењским компонентама које ће је учинити специфичном и одвојити од примарног семантичког садржаја. Тако би се остварила једна посебна врста појмовног преношења из језика даваоца у језик прималац која се заснива на проширивању семантичке структуре постојеће лексеме под страним утицајем.⁸

Упоредан преглед семантичких реализација ових двеју лексема приказан је у табели 1. Звездицом је обележено ново значење домаће речи које би било еквивалентно англицизму.

ТАБЕЛА 1.

<i>attachment</i>	<i>додатак</i>
<p>1. an extra part or extension that is or may be attached to something to perform a particular function; a computer file appended to an email;</p> <p>2. (mass noun) affection, fondness, or sympathy for someone or something; (count noun) an affectionate relationship;</p> <p>3. brit. temporary secondment to an organization;</p> <p>4. (mass noun) the action of attaching something; legal seizure of property (OED 2010).</p>	<p>1.а. оно што се накнадно дода преко претходне или уобичајене количине, мере, садржине; допуна; б. мала количина неке материје која се додаје разним производима (обично прехрамбеним) ради побољшања квалитета; адитив; в. допуна у новцу на уобичајену плату, доплатак; *г. оно што се додаје основној поруци која се шаље имејлом;</p> <p>2. лингв. реч или група речи (синтагма) која се додаје неком од главних делова реченице и ближе га одређује или допуњује (РСЈ).</p>

Сличан хипонимско-хиперонимски однос између англицизма и његове замене може се запазити и код других лексема, што је приказано у табели 2.⁹

⁷ Овде се мисли на тип трансформације који подразумева употребу имена ширег појма за ужи (Гортан-Премк 2004: 80).

⁸ У литератури се издвајају следећи видови преноса из језика даваоца у језик прималац: 1. позајмљивање (borrowing), које подразумева пренос потпуне лексичке јединице, и форме и значења; 2. појмовно преношење без форме из језика даваоца (conceptual transmission without SL-form) – из језика даваоца преузима се само значење које се репродукује формом карактеристичном за језик прималац; 3. интерференција (енгл. interference) – обухвата семантичку промену у језику примаоцу која је подстакнута одговарајућом лексичком корелацијом у језику даваоцу; 4. замена кода (енгл. codeswitching) – укључује уграђивање реченичних јединица из језика даваоца у језик прималац (Onysko 2007: 79–80).

⁹ И неки англицизми с неформалном употребом често немају потпуно идентично значење као домаћа или одомаћена реч. Лексема *дил* не подразумева увек само *договор* или *нагодбу*, то је често споразум постигнут у *тајности*.

ТАБЕЛА 2.¹⁰

АНГЛИЦИЗАМ	ЗНАЧЕЊЕ	
	ЗАМЕНА/АРХИСЕМА	ДИФЕРЕНЦИЈАЛНЕ СЕМЕ
<i>консалтинг</i>	саветовање = „давање савета”	„стручно, које је везано за привреду, финансије” ¹⁰
<i>мониторинг</i>	контрола = „надзор над нечим”	„спроводи се ради проверавања прописаног квалитета, нивоа, стања”
<i>тендер</i>	конкурс = „јавни оглас, објава којом се траже понуде за неки избор”	„за извођење неких радова, испоруку неке робе и сл.”

Наведени примери потврђују уочени принцип по којем је значење англицизма уже и специфичније од значења понуђеног еквивалента, али у корпусу има и обрнутих случајева – англицизам се понаша као хипероним у односу на одговарајућу домаћу реч. Тако се за позајмљеницу *меч* предлаже замена *утакмица*, што је оправдано с обзиром на идентичност дефиниција њихових значења према РСЈ – *меч* „појединачно или екипно надметање, такмичење, утакмица, борба и сл., по одређеним правилима, између спортиста (у одређеним спортовима) или шахиста”; *утакмица* „такмичење између два или више учесника (појединачна, тимова и сл.)”. Међутим, да међу њима нема потпуне семантичке еквиваленције, потврђују примери њихове различите колокабилности: *фудбалски меч*, *тениски меч*, *шаховски меч*: *фудбалска утакмица*, **тениска утакмица*, **шаховска утакмица*.

Некада сувише широка семантика англицизма обезбеђује му већу проходност. Придев *кул* покрива читав спектар позитивних особина: *добар*, *леп*, *елегантан*, *пријатан*, *паметан*, *забаван*, *модеран* итд., чиме се повећава број контекста у којима се може употребити.¹¹ Од овог придева настаје псеудоанглицизам (Filipović 1990: 19–21) *кулер* и глагол *кулirati*.¹²

Анализирани примери показују да су у случајевима непотпуне семантичке подударности могућа два решења: или ће англицизам превладати или ће домаћа реч развити додатни семантички садржај, најчешће механизмом синегдохе, и тако учврстити своје место у лексикону. Да би се остварило дру-

¹⁰ По метонимијском моделу развијају се следећа секундарна значења: „делатност такве врсте” и „организација која се бави том делатношћу”.

¹¹ Сличну природу имају придеви *леп* и *добар*, за које Р. Драгићевић констатује колокативну презасићеност (Драгићевић 2001: 199).

¹² Псеудоанглицизмом се може сматрати и лексема *даун*, која развија значење „привремено стање нерасположености, утучености, потиштености и сл.”, несвојствено енглеском језику (Vasić, Prčić, Neugebauer 2001).

го решење, неопходно је да се устали употреба лексеме у новом секундарном значењу.¹³

3.1.3. Знатан број разматраних англицизама у српском нема једнолексемске еквиваленте, већ њима одговарају синтагматски спојеви или шире конструкције које су у функцији описа значења. У многим случајевима у речнику англицизама (Vasić, Prčić, Nejšebauer 2001), из којег су примери ексцерпирани, уз ове лексеме нуди се само описна дефиниција:

<i>аутфит</i>	‘комплет одевних предмета и додатака који се носе као складна целина’
<i>бранч</i>	‘касни преподневни оброк који се узима уместо доручка и ручка’
<i>интервју</i>	‘званичан разговор ради утврђивања способности кандидата на неком конкурс уобичајно за радно место’
<i>камбек</i>	‘успешан повратак у јавни живот неке доскора популарне личности или групе’
<i>постпејд</i>	‘(о телефонским импулсима и сл.) плаћен на основу остварене потрошње’

На исти начин понашају се и примери: *бутлег*, *вокал*, *газет*, *дајмест*, *иетсет*, *фит*, *фитнес*, *фронтмен*, *хостеса*, *импичмент*, *инсерт*,¹⁴ *лизинг*, *магазин*, *мејлинг-листа*, *персоналити*, *пресинг*, *припејд*, *рејтинг*, *ретро*, *секондхенд*,¹⁵ *спортсмен*, *стајлинг*.

За неке од англицизама из ове скупине у речнику су понуђене замене од домаћих или одомаћених елемената, нпр. *бодипирсинг* (*пирсинг*) ≈ *бушење тела*, *лајтшоу* ≈ *светлосни спектакл (игра светлости)*, *сноубордер* ≈ *скијаши на дасци*, *сноубординг* ≈ *скијање на дасци*, *стречинг* ≈ *лабављење мишића (опуштање мишића)*, *јузерфрендли* ≈ *предусретљив*, *параглајдинг* ≈ *једрење надобраном*. Новопредложени еквиваленти, међутим, или нису уопште усвојени или се употребљавају спорадично, некада паралелно с одговарајућим англицизмом, нпр.: *Bušenje tela radi lepote i dalje omiljeno među mladima*. *Pirsinig – ukrašavanje tela alkicama, mindušama i metalnim predmetima drugih oblika – sve je rasprostranjeniji među mladima* (Дневник, 12. јун 2007. године). Ово се може објаснити на различите начине.

С једне стране, понуђене замене нису довољно семантички спецификоване па тако *пирсинг* није само *бушење тела*, већ и стављање одговарајућег накита на одређеним местима, често необичним и неочекиваним, и то не искључиво из естетских разлога. Исто тако, *стречинг* не подразумева само

¹³ У случају изражене полисемије домаће лексеме, англицизмом се прецизира одређена семантичка реализација. Именица *имци* ступа у однос парцијалне синонимије с лексемама *слика* или *представа*, подударајући се у сегменту значења који подразумева „утисак који нека особа оставља или свесно ствара код других људи својим изгледом, особинама или понашањем”.

¹⁴ Овде се узима у обзир значење „одломак или исечак из неког филма, књиге, чланка и сл.”, којег нема у енглеском.

¹⁵ У овом случају у фокусу је значење „продавница половне одеће”, којег нема у енглеском.

опуштање мишића, него примену посебних вежби којима се тај ефекат постиже, тако да бисмо у основи имали метонимијски пренос. С друге стране, замене могу бити сувише спецификоване па се тако лексема *једрење* као део синтагматског споја *једрење надобраном* не може сматрати потпуно одговарајућим решењем у замени за *параглајдинг* будући да подразумева специфичну врсту кретања по воденој површини, а не било коју врсту кретања.

У неким примерима колокациони опсег лексеме може бити главна препрека њене доминације над англицизмом – док се придев *предусретљив* удружује с лексемама с архисемом људско /+/, англицизмом *јузерфрендли* детерминишу се искључиво појмови из домена рачунарства, првенствено програми или уређаји чије је коришћење једноставно.

Међутим, на изостанак одговарајућег еквивалента могу утицати и други унутрашњи механизми језика. За англицизме *сноубордер* и *сноубординг* препоручују се замене *скијаши на дасци* и *скијање на дасци*, што се не уклапа у потпуности у одговарајући семантичко-деривациони образац. Наиме, за обележавање сличног концепта, као што је, на пример *скијање*, којим је, такође, означена врста спортске активности, резервисан је творбено-семантички низ који чине чланови из групе *nomina actionis*, *nomina agentis* и *nomina instrumenti*. То су англицизми добијени тзв. потпуном трансморфемизацијом (Filipović 1986: 119–123) или настају као резултат секундарне адаптације (Filipović 1986: 56–57):

радња	вршилац радње	средство
<i>скијати / скијање</i>	<i>скијаши</i>	<i>скије</i>

Сасвим је очекивано да се по истом принципу успостави сличан низ: *сноуборд – сноубордер – сноуборд*, иако дати англицизми не подлежу у потпуности наведеним типовима адаптације.

И на крају, у већини случајева предлажу се синтагматски или уопште вишечлани спојеви, који иначе нису уобичајен механизам номинације у српском језику, осим у терминологији, што отежава њихов избор при покушају замене неоправданих англицизама.

4. На основу спроведене анализе може се извести неколико закључака о англицизмима који су у речнику *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama* В. Васић, Т. Прћића и Г. Нејгебауер означени као неоправдани, али и о механизмима позајмљивања уопште.

Ту су, у првом реду, потпуно неоправдани англицизми, чије се постојање објашњава искључиво нејезичким чиниоцима: тежњом ка постизању експресивности, помодарством и сл. У тој групи може се уочити тенденција замењивања англицизма одговарајућом домаћом или одомаћеном речју односно изразом, што је природан унутрашњи механизам језика као одбрана од непотребних елемената. Тако се може очекивати да ће изванредан број англицизама, пре свега оних у стандардном језику, бити потиснут из употребе, У домену разговорног језика, међутим, англицизми као што су *фан*, *лузер* итд.,

због обележености експресивношћу, теже ће ишчезнути. Они ће опстати у језику онолико дуго колико је иначе век трајања лексике овог типа – све док не буду замењени иновативнијим јединицама.

Проблем, међутим, представљају англицизми који немају потпуне семантичке еквиваленте у језику примаоцу односно они који немају одговарајуће замене, што отежава њихово елиминисање из система. Иако у језику постоји могућност деловања синегдохе тако да се семантика домаће или одомаћене лексеме прошири под страним утицајем како би се у целости обухватио појам денотиран англицизмом, показује се да у процесу иновирања лексикона ови механизми имају слабије дејство од преузимања лексичке јединице у целини, тј. увођења нове лексеме страног порекла за делимично или потпуно нове појмове. То нарочито долази до изражаја у случајевима када се значење англицизма преноси описно. Тиме се само потврђује чињеница да је позајмљивање сложен језички процес који укључује бројне аспекте и који, у контексту озбиљне језичке политике, мора бити контролисан.

ИЗВОР

Vasić, Prčić, Nejgebauer 2001: V. Vasić, T. Prčić, G. Nejgebauer, *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*, Novi Sad: Zmaj.

ЛИТЕРАТУРА

- Горган-Премк 2004:** Д. Горган-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Драгићевић 2001:** Р. Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику. Творбена и семантичка анализа*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Filipović 1986:** R. Filipović, *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga.
- Filipović 1990:** P. Filipović, *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo – razvoj – značenje*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga.
- Клајн, Шипка 2006:** И. Клајн, М. Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
- OED 2010:** *Oxford Dictionary of English*. Third edition, Oxford: Oxford University Press.
- Onysko 2007:** A. Onysko, *Anglicisms in German: Borrowing, Lexical Productivity, and Written Codeswitching*, Berlin – New York: Walter de Gruyter.

Onysko, Winter-Froemel 2011: A. Onysko, E. Winter-Froemel, Necessary loans – luxury loans? Exploring the pragmatic dimension of borrowing, Amsterdam: *Journal of Pragmatics*, 43, Amsterdam, 1550–1567.

Prčić 2005: T. Prčić, *Engleski u srpskom*, Novi Sad: Zmaj.

PCJ – Речник српског језика, 2007, Нови Сад: Матица српска.

Gordana R. Štrbac

UNJUSTIFIED ANGLICISMS IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

The paper deals with anglicisms which are considered to be unjustified in the serbian language because they don't fill lexical gaps in it. The corpus of about 90 lexemes was taken from the dictionary *Du you speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama* by Vera Vasić, Tvrko Prčić i Gordana Nejgebauer. The aim is to consider the factors that regulate the process of borrowing and the place of anglicisms in our lexical system.

The analysis shows that we can distinguish three subgroups of unjustified anglicisms: 1. the anglicisms which have complete semantic equivalents: *luzer, filing, stejdž*; 2. the anglicisms which don't have complete semantic equivalents because the meaning of serbian word is much broader than the anglicism: *atačment ~ dodatak, tender ~ konkurs, meč ~ utakmica*; 3. the anglicisms which can not be replaced by one word in serbian: *aufit* „komplet odevnih predmeta i dodataka koji se nose kao skladna celina”.

We can conclude that in the process of innovating the lexicon the borrowing of concept together with its name is more often than creating a new name or widening the meaning of existing word in recipient language.

Key words: unjustified anglicisms, borrowing, semantic equivalent

Саша П. МАРЈАНОВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 12.12.2013.
Прихваћен: 22.02.2014.

ЛЕКСИКОГРАФСКА ОБРАДА ФРАЗЕМЕ (*ПАСТИ*) КАО ЗРЕЛА КРУШКА И ЊЕНИ КОРЕСПОНДЕНТИ У ФРАНЦУСКОМЕ ЈЕЗИКУ**

У овоме су раду представљени резултати анализе описних и преводних, општих и фразеолошких речника у погледу обраде полисемне поредбене фраземе (*паст*) као зрела крушка. Прво је нагласак стављен на питање заступљености наведене фраземе у испитиваним речницима, њене лематизације и семантизације. Потом се осветљава њена семантичка и синтаксичка структура на основу прикупљених примера, ексцерпираних из електронских корпуса и интернетске грађе. Поред тога, сагледано је и шта чини мотивациону базу фраземе. На крају се испитује њено значењско поклапање с формално кореспондентним фраземама у францускоме језику. У случају непоклапања, понуђени су оптимални преводни еквиваленти. Циљ је рада да се укаже како на недостатке анализираних речника, тако и на њихове предности, како би у раду на новим речницима наведена, као и остале полисемне фраземе, биле адекватно обрађене.

Кључне речи: поредбена фразема, фразеологија, лексикографија, кореспондент, еквивалент, српски, француски

1. Увод. Премда су фраземе с компонентом *паст* већ биле предметом фразеолошких истраживања (нпр. Беровић 2011), у њима фразема *паст* као зрела крушка није ни узета у обзир. Штавише, писало се и о фраземама с фитонимском компонентом (уп. Хрњак 2003 и Вребалов 2012), указано је и на место крушке у фразеологији српскога језика (в. Јошић 2012), али се у тим радовима фразема *паст* као зрела крушка само пописује и тумачи у значењу које је преузето било из Матешаћа (1982), било из РСАНУ. Једино А. Хрњак (2003: 307) укратко објашњава слику која се налази у основи фраземе. Овој смо фраземи посветили нешто више пажње (Марјановић 2013: 525), констатовавши да је фразема *паст* као зрела (гњила) крушка полисемична.

* leksikograf@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и простору* (бр. 178002), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Издвојили смо четири њена значења и за сваки навео еквивалент у францускоме језику, те је на основу контрастивнога односа полазног значења и његових еквивалената свако значење сврстано у посебан контрастивни образац. Приметили смо и да је у основи фраземе појмовна метафора НЕУСПЕХ ЈЕ КРЕТАЊЕ НАДОЛЕ.

Циљ овога рада јесте да се најпре анализирају структура, значење и мотивација горенаведене фраземе, те да се испита има ли ова фразема кореспондента у францускоме језику, преклапају ли се њихова значења и могу ли послужити као преводни еквиваленти. Резултати овога истраживања практичног су карактера и могли би послужити у лексикографске сврхе. При анализи предметне фраземе применили смо методе које је Г. Гајић користила анализирајући фраземе *обилазити као киша око Крагујевца* (Гајић 2009а) и *бројати звезде* (Гајић 2009б), тј. испитали смо како је фразема обрађена у постојећим описним општим и фразеолошким речницима српскога језика, с тим што смо о ваљаности тога лексикографског описа судили на основу анализе повеће грађе ексцерпираних из електронских корпуса.

2. Анализа лексикографског описа. Да бисмо стекли увид у начин на који је фразема *пасти као зрела крушка* лексикографски обрађена, ексцерпирали смо све опште и фразеолошке речнике српскога језика. Тиме смо дошли до зачуђујућег налаза да је предметна фразема забележена у свега шест описних речника, и то у три општа (РСАНУ, Јоцић/Васић 1988 и РСЈ) и у три фразеолошка (Матешаић 1982, Финк-Арсовски 2006 и Махмутовић 2012). Извод из ексцерпираних речника дајемо у следећој табели:

РЕЧНИК	ЛЕМА	ДЕФИНИЦИЈЕ И ПРИМЕРИ
РСАНУ	пасти као гњила (зрела) <u>крушка</u>	<i>допасти некоме олако, без по муке, бити освојен, заузет без борбе, без отпора (обично о земљи, граду, народу и сл.).</i> Мурат I знао је добро да ће трула Византија пасти као гњила крушка у руке питомцима његовим (Зеч. Мил. 2, 312). Дубочица ... би заузета без капи крви, као што негда и Немањи као гњила крушка паде у недра (Поп. Ср. 1, 426). Чекаше да Триполис падне као зрела крушка (Пријем. 1911, 16/1). Балкански народи пропашће и Балкан ће полако као зрела крушка да падне у руке европским капиталистичким алапљивцима (Арх. КПЈ 4, 260). Кад паре саме падају к'о гњиле крушке? (Ћор. С. 8, 307).
Матешаић 1982	падати ипф. попадати пф. као гњиле <u>крушке</u>	<i>лако/брзо и у великом броју падати/попадати.</i> Борба је започела и војници почеше падати као гњиле крушке. – Ред.

Јоцић/Васић 1988		– Био сам да слушам како моје колеге полагају. <i>Падају као гњиле крушке</i> – само их је двоје данас положило.
Финк-Арсовски 2006	пасти / падати као зрела <u>крушка</u>	<i>неспретно пасти / падати.</i> Пао је са столице као зрела крушка. Срећом ништа није сломио. Љевица у Европи пада с власти као зрела крушка јер је разочарала властите бираче. (Н)
РСЈ	пасти као гњила (зрела) <u>крушка</u>	бити освојен, заузет, покорен, отеран, смењен итд. олако, без по муке, без отпора (о земљи, граду, народу, власти и др.).
Махмутовић 2012	пасти као зрела <u>крушка</u>	<i>одједном пасти.</i> Након неког времена они нису знали даље, Дијана је пала као зрела крушка последице мајчине смрти, а онда је и у браку завладала зловоља. (и)

У свим ексцерпираним речницима фразема је доследно обрађена под одредницом, одн. заглавном речју *крушка*, али није на исти начин лематизована. У пет је речника наведена у канонском облику, тј. у инфинитиву, кад је у питању глаголска компонента, док је у Јоцић/Васић (1988) дата у склопу примера употребе у личноме глаголском облику. Само два речника наводе глаголску компоненту у оба вида (Матешић 1982 и Финк-Арсовски 2006), с тим што је свршени глаголски парњак у њима различит (*попадати : пасти*). Јоцић/Васић (1988) наводи глаголску компоненту једино у несвршеноме, док је остали речници дају у свршеноме виду. Затим, само РСАНУ и РСЈ наводе фразему с варијантним придевским компонентама (*гњила* и *зрела*), а редослед је варијанти, премда у предговору речника о томе нема речи, вероватно азбучни. У двама је речницима наведена само компонента *гњила* (Матешић 1982 и Јоцић/Васић 1988) и у двама само компонента *зрела* (Финк-Арсовски 2006 и Махмутовић 2012). Другим речима, примећујемо да у новијим лексикографским изворима изостаје придевска компонента *гњила*. Даље, док је поредбена јединица *крушка* у двама речницима (Матешић 1982 и Јоцић/Васић 1988) наведена у множини, у остала је четири лематизована у једнини, с тим што РСАНУ на основу последњег примера употребе назначује парадигматичност те компоненте.

Речници после лематског дела наводе дефиницију значења и пример(е) употребе фраземе у контексту (осим у РСЈ). Дефиниција, међутим, у једном речнику није наведена (Јоцић/Васић 1988), па корисник речника о значењу фраземе треба да закључи на основу примера употребе. С формалне тачке гледишта, дефиниција је у свим речницима – у којима је дата – описна, у виду глаголске синтагме која се састоји од глагола и прилошке одредбе за начин. Глагол у дефиницији у трима је фразеолошким речницима (Матешић

1982, Финк-Арсовски 2006 и Махмутовић 2012) исти као и глаголска компонента у леми (*пасти, падати, попадати*). Будући да је та лексема полисемична, могло би се претпоставити да глаголска компонента фраземе задржава сва лексичка значења глагола. Међутим, примери употребе ову могућност оповргавају, те тиме закључујемо да је дефиниција мањкава јер непрецизно семантизује значење и корисника речника оставља у недоумици. РСАНУ и РСЈ су најинформативнији у томе погледу будући да је наведено неколико глагола у дефиницији, који би требало да разреше двосмисленост или вишесмисленост, стога што у склопу дефиниције наводе и могуће поређене јединице које су субјекат глаголске компоненте. Проблем је једино у томе што глаголи у дефиницији РСЈ нису сви синонимни, па тако закључујемо да РСЈ наводи два значења, а да их не одваја ни бројем, ни словом, ни тачком-зарезом: 1) „бити освојен, заузет, покорен олако, без по муке, без отпора” и 2) „бити отеран, смењен олако, без по муке, без отпора”. Кад се прочитају примери употребе у речницима у којима се у дефиницији наводи исти глагол као у лематском делу, вишезначност нестаје. Увидом, дакле, у примере, можемо закључити која су значења глагола *пасти* лексикографи имали на уму и како би гласила јаснија дефиниција значења предметне поредбене фраземе. Тако Матешић (1982) обрађује значење „лако/брзо и у великом броју умрети/умирати”, Јоцић/Васић (1988) „у великом броју претрпети неуспех на испиту”, Махмутовић (2012) „одједном се наћи у депресији”, а Финк-Арсовски (2006) наводи два примера који семантизују два различита значења: 1) „неспретно пасти на под услед губитка равнотеже” и 2) „бити смењен олако” (уп. значење 2 у РСЈ). Кад је у питању РСАНУ, дефиниција је добро срочена, али су њоме изражена два значења („допасти некоме олако, без по муке” и „бити освојен, заузет без борбе, без отпора [обично о земљи, граду, народу и сл.]”). Она, потом, нису илустрована тим редоследом, већ хронолошким: друго значење одговара првим трима примерима (као зн. 1 у вези с РСЈ), док четврти и пети пример илуструју прво значење. Из наведеног можемо закључити да ексцерпирани речници скупа наводе 7 различитих значења глагола *пасти* и да сваки садржи једно значење које није забележено у осталима.

Кад је реч о другој делу дефиниције, тј. о прилошкој одредби, такође можемо уочити неуједначеност међу речницима. Анализирани речници не наводе исто значење. Сва се наведена значења могу подвести под пет концепата: 1) концепт лакоће, што је исказано одредбом *лако* (Матешић 1982), *олако* (РСАНУ, РСЈ), *без муке* (РСАНУ), *без по муке* (РСЈ), *без отпора* (РСАНУ, РСЈ), *без борбе* (РСАНУ), 2) концепт брзине, што је исказано одредбом *брзо* (Матешић 1982), 3) концепт неочекиваности, што изражава одредба *одједном* (Махмутовић 2012), 4) концепт неспретности, коју изражава одредба *неспретно* (Финк-Арсовски 2006), и 5) концепт мноштва, које исказује одредба *у великом броју* (Матешић 1982). Занимљиво је приметити да одредба *неспретно* у Финк-Арсовски (2006) никако не парафразира значење поредбеног дела у другом наведеном примеру, већ само у првом.

На основу анализе лексикографског описа закључујемо да предметна фразема није једнако и доследно обрађена у описним речницима српскога

језика, те да ни обим грађе не утиче на обраду: иако је РСАНУ најобимнији и премда даје највише примера употребе, он кориснику речника о значењу фраземе не нуди ништа више података него други речници. Сходно томе, поставља се питање због чега лексикографи нису сложни око обраде значења ове фраземе. И, будући да ексцерпирани речници не обухватају исту количину грађе, како квантитативно, тако и квалитативно, намеће се сумња нису ли можда значења ове фраземе територијално раслојена.

3. Анализа грађе из електронских корпуса. Како бисмо могли донети суд о ваљаности лексикографског описа у ексцерпираним речницима, те дати смернице које би послужиле при састављању новог речника, одлучили смо прикупити повећи број савремених примера употребе предметне фраземе. Примере смо ексцерпирали из *Електронског корпуса савременог српског језика*, који се израђује на ПМФ-у у Београду, затим из електронских корпуса *SerbianWac* и *CroatianWac* доступних преко система *Sketch Engine*¹, као и помоћу мрежног претраживача *Google*. Мада су неки аутори скептични према електронским корпусима (уп. Радовић-Тешић 2009: 251), јер у њима преовладава новински језик, за који су карактеристични „и буквални агенцијски преводи страних медијских текстова, калкови и неприлагођена лексика страног порекла“ (Исто), ови су корпуси од велике помоћи истраживачу (што подупире и Т. Самарцић 2011), а пре свега због доступности и претраживости великог броја примера (1) и због великог удела разговорног језика, који је од нарочите важности за фразеологију (2).

Ексцерпцијом електронских корпуса и претрагама на интернетским страницама издвојили смо 404 примера који илуструју употребу и значење предметне фраземе. Сматрамо да је овако велик број примера репрезентативан зато што нам може указати на основне тенденције у употреби предметне фраземе у савременом српском језику. Ексцерпирану грађу углавном чине изводи из штампе доступне на интернету, затим с форумâ и блогова.

Анализом грађе утврдили смо најпре да је предметна фразама варијантна, тј. да се неке њене компоненте могу јавити у варијантном облику. Пре него што их представимо, истаћи ћемо да се варијантношћу фразама у српскоме и пољском језику бавио Х. Јарошевич (2012). Овај је аутор установио неколико типова варијанти: правописне, прозодијске, (морфо)фонолошке, морфолошке, синтаксичке, лексичке и творбене². Кад је у питању предметна фразама, забележили смо (морфо)фонолошке (*пасти као / ко зрела крушка*) и морфолошке (*пасти / падати као крушка / крушке*), а нарочито су продуктивне лексичке: како кад је у питању замена (*пасти као зрела / гњила крушка*), тако и кад је реч о изостављању одређених компоненти (*пасти као [зрела / гњила] крушка*). Прозодијских варијанти нема, правописне се јављају једино на нивоу стандардних варијанти: нпр. кад је предметна фразама у об-

¹ korpus.matf.bg.ac.rs, sketchengine.co.uk.

² Последње две аутор именује описно: *фразеологизми који се разликују по лексичком саставу* (што подразумева изостављање и замену саставница), *фразеолошке јединице које се разликују по творбеним наставцима* (Јарошевич 2012: 515–516).

лику футура³, а синтаксички може варирати једино поредбени део: уместо компоненте *као* јавља се варијанта с предлогом *попут*, иза кога следи именица у генитиву, те добијамо *насти као зрела крушка* → *насти попут зреле крушке*. Међутим, ова синтаксичка варијанта, стилски обележена у односу на одговарајућу *као*-конструкцију, изузетно је слабо фреквентна у нашој грађи (свега две потврде). У неколико случајева учили смо и проширења (*насти као крушка с гране / дрвета / неба*), којима се појачавају стилски ефекти. Приметили смо да је фразема без придевске компоненте *зрела* одн. *гњила* у грађи најфреквентнија, а како смо малопре видели, то није назначено ни у једном консултованом речнику, па сматрамо да би то требало да буде прва измена у будућем речнику који би садржао предметну фразу. С друге стране, најмање је фреквентна компонента *гњила*: она се међу примерима јавила свега 30 пута.

Грађу ексцерпирану из електронских корпуса потом смо разврстали према значењу. Установили смо да је значење предметне фраземе компонентно: тј. закључили смо да је поредбени део фраземе значењски најстабилнији и да је он носилац фразеологизације, док глаголска компонента увек задржава своје лексичко значење, мада не увек оно примарно. Другим речима, утврдили смо да се глагол *насти/надати* у оквиру предметне фраземе употребљава у 20 значења⁴:

Значење 1: „*доспети на нижи положај услед губитка телесне равнотеже или губитка ослоња*”

(1) Данас ми је пукао ланац на бицикли. Возио сам узбрдо, промијенио брзину и пукне ми ланац, а ја пао као крушка.⁵ <plavooki.blogger.index.hr>

(2) Права опасност вреба од тог штампаног бетона на коме људи падају ко зреле крушке. <beobuild.rs/forum>

Значење 2: „*доспети из усправног положаја у водораван услед губитка равнотеже или потребног ослоња*”

(3) Ветар направио пустош у алејама, стабла падала као крушке. <pressrs.ba>

(4) Дошао је и сручио се на тло страхан вихор из правца Билогоре. Његова снага рушила је све пред собом. Стољетни храстови падали су на тло као зреле крушке. <blog.dnevnik.hr>

³ У футуру се јављају и морфолошке варијанте, али у оквиру истога варијетета.

⁴ Нека су значења веома блиска или су пак значењске нијансе, па би се могла подвести под исту тачку, као што то чини РСЈ: у овоме је речнику бројком означено само десет значења, а у оквиру њих су блиска значења одвојена словима. Напомињемо, дакле, да у овоме раду под значењима подразумевамо контекстуална значења. **Ми смо због контрастирања с француским језиком изабрали да их условно посматрамо као посебна значења, свесни чињенице да се значења глагола *насти* могу разврстати у две скупине: конкретна и пренесена значења; међу последњима је једна подскупина настала метафоризацијом, а друга метонимијским путем.**

⁵ Примери су дати у оригиналноме облику; исправљене су само грешке у куцању и латинички су примери транслитеровани у ћирилицу. Сви су примери прикупљени у августу и септембру 2013. године, а извори су последњи пут проверени у децембру 2013. године.

Значење 3: „спустити се на земљу”

(5) Тај дан и ноћ су били дуги, најдужи у моме животу, гранате су падале као крушке, пуцало се на све стране. <kozragas.ba>

(6) Етничко чишћење, хуманитарна интервенција, колатерална штета, створило услове да бомбе почну да падају као зреле крушке. <vidovdan.org>

Значење 4: „прекинувши лет наћи се на земљи”

(7) У последње време авиони падају ко крушке па испада да је то сада најнебезбеднији превоз! <rts.rs>

(8) Јер нам је тако темељно „реформисао“ војску да нам авиони падају ко крушке. Као ЗРЕЛЕ крушке. <forum.krstarica.com>

Значење 5: „бити поражен”

(9) – Чисто сумњам да би успели да заузму Москву. – Има разлике [...]. Москва је могла да падне као зрела крушка. [...] Било би бежаније, и то још какве. <mycity-military.com>

(10) Краљевство није имао тко бранити и пало је ко зрела крушка. <e-novine.com>

Значење 6: „бити смењен”

(11) Свака власт која буде подржала ТВ претплату пашће као крушка. <sumadijapress.co.rs>

(12) Политичке промене донеле су прави талас „заузимања“ предузећа и установа у којима стара руководства падају као зреле крушке. <arhiva.glas-javnosti.rs>

Значење 7: „умрети, бити убијен (о човеку)”

(13) Ишли смо у напад са најмање две хиљаде пешака, и то је било једноставно као да нас је неко убацио у смрт. Људи су падали ко крушке свуда око нас. Од 47 људи из моје јединице 12 нас је остало након тог напада. <forum.hr>

(14) Фудбалери у последње време падају ко крушке, умиру на терену, па се не сме зезати. <zurnal.rs>

Значење 8: „бити убијен (о животињи)”

(15) А дивља свиња, паде ко крушка, смаче је зимус ловачка пушка. *Б. Ђонић* према: <rastko.rs>

(16) Зависи како га погодиш, некад падне одма. Знаш кад се каже, јак као вепар – мораш да га погодиш у витални део и онда пада са првим метком као крушка. <arhiva.glas-javnosti.rs>

Значење 9: „доживети пропаст”

(17) Како разумјети да огромни привредни гиганти у БиХ падају као зреле крушке, и ником ништа. <forum.avaz.ba>

(18) У повијести, цијели пореци одржавали су се дуго времена без јасног легитимитета, због недостатка неке нове могућности. Оног тренутка кад су се отвориле нове могућности, пали су као крушке. <monitor.hr>

Значење 10: „доживети неуспех (на испиту, провери)”

(19) Сајко је, наине, пре десетак дана изашао на тест из вожње, али је на њему пао као крушка! <svet.rs>

(20) Ја сам [...] јуче имала један [испит], ишчекујем резултате, али нема ми вајде од надања, пашћу ко крушка. <neverne-bebe.com>

Значење 11: „доспети у лошију ситуацију”

(21) Осим Ђоковића сви су попадали на листама ко крушке. <yumetal.net>

(22) Све што је [Северина] постигла, то је захваљујући херцеговачком лобију. Чим су је они ставили на *ignore*, пала је ко крушка, зато је и морала пустити филм да поврати колико-голико популарност. <svet.rs>

Значење 12: „задобити нижу вредност”

(23) Стрпите се још пар месеци па ће АДСЛ цене пасти ко крушке. <forum.etf.rs>

(24) Кад се на тржишту нађе 20 увозника свега и свачега, онда настане гужва и цене падају ко зреле крушке. <hi-files.com>

Значење 13: „изгубити самопоуздање”

(25) У неким осетљивим годинама самопоуздање се добија и тако што се детету објашњава да није ружно, то ваљда помаже да и мање обраћају пажњу на физички изглед. Не верујем да сад због тога падају ко крушке. <forum.b92.net>

Значење 14: „прикупити, задобити”

(26) Успели смо да изједначимо у 29. минути и онда је уследила серија невероватних грешака у додавањима – противницима су буквално поклањане лопте за контранападе. [...] Тројке су падале као крушке. <politika.rs>

(27) На аустралском пливачком првенству у Сиднеју свјетски рекорди падају као крушке. <24sata.hr>

Значење 15: „бити примљен, добијен (о новцу)”

(28) Без икакве муке, милиони падају ко крушке. <serbiancafe.com>

Значење 16: „појавити се”

(29) Након отприлике сат времена „самит сврстаних“ је почео и предлози су „падали“ као зреле крушке. <timockaruga.org.rs>

(30) Питања падају ко крушке, одговора ни за лек. <slutilo.net>

Значење 17: „бити одушевљен, освојен”

(31) Жене „падају“ на мушкарце са дубљим гласом. [...] Још ако је дубљи цеп, онда падају ко крушке. <24sata.hr>

(32) По завршетку Другог светског рата била је [Лана Тарнер] једна од најбоље плаћених жена у САД и важила за заводницу због које су мушкарци падали као зреле крушке. <arhiva2.gloria.rs>

Значење 18: „наседити”

(33) Жене падају као крушке на замку постављену на британским интернетским страницама: као праве модне жртве насједају на понуду лажних штикли с потписом. <portal.hr>

(34) Не падамо ко крушке на „шарене лаже“ без вредности! <politika.rs>

Значење 19: „допасти, доћи до нечега”

(35) СДП, дакле, само држи фиге у цепоу и чека да му власт падне ко зрела крушка. <vesernji.hr>

(36) Не, ти си чекао да ти стипендија падне као зрела крушка. <pricalica.blog.rs>

Значење 20: „покварити се”

(37) Телеком је мењао доста опреме задњих недељу дана и зато је падао ко крушка. <google.rs>

(38) Комп је пао ко крушка и морало је да следи вађење батерије да би се систем вратио у нормалу. <sk.co.rs>

Како се из низа наведених примера да закључити, поредбени је део само сликовита конкретизација примарног или већ развијених пренесених глаголских значења. Носилац фразеологизације је, дакле, поредбени део и он служи као квалификатор, интензификатор или као оба (в. одељак 2, § о концептима). Штавише, кад је поредбени део у множини (*као [зреле, гњиле] крушке*), нужно се активира концепт мноштва.

Веза глаголске компоненте и поредбене јединице *крушка* изразито је прозирна, будући да је заснована на реалном мотиву⁶: зрели плодови ове воћке веома лако и у великом броју падају са стабла. Кад је у питању избор воћке у предметној фраземи, могло би се поставити питање због чега баш крушка, а не јабука или шљива, које су такође распрострањене воћке, међутим, ово питање остављамо отворено за наредно истраживање.

Будући да глаголска лексема задржава лексичка значења и да се може модификовати, док је поредбени део стабилан, и притом носилац фразеологизације, мислимо да би глаголску лексему требало сматрати колокатом, те да би фразему ваљало лематизовати у следећем облику⁷:

као (зрела, гњила) крушка [пасти/падати и сл.].

Наше мишљење нарочито подупире четврти пример дат у РСАНУ (в. горе), као и примери 31) и 33) – 36) из наведене грађе. Наиме, у примеру из РСАНУ фразема *као зрела крушка* прилошки модификује другу фразему – *пасти коме у руке* „доћи у чије власништво”, док у примеру 33) *као крушка* модификује фразему *пасти у замку* „насести”. С друге стране, у примерима 31) и 34) – 36) глагол *пасти* има другачију рекцију (*пасти на кога, што* одн. *пасти коме*) у односу на остале примере из грађе (*пасти* Ø). Исто тако, у примеру 31) мења се и регистар глагола *пасти*. Стога сматрамо да је *као (зрела, гњила) крушка* прилошка фразема, а да је глагол *пасти* њен колокат.

Надаље, приметили смо, судећи по фреквентности употребе на различитим интернетским доменима (нпр. *.rs*, *.hr* итд.), да се предметна фразема с колокатом подједнако употребљава на целокупном српском говорном подручју,

⁶ О врстама мотива в. Стаменковић 2010.

⁷ У облик заградама бележимо факултативне компоненте, а у угластим колокате. Зарезима су одвојене међусобно заменљиве компоненте.

те да стога њена значења нису територијално ограничена на једну стандардну варијанту. Најзаступљенија значења глагола *пасти* као колоката фраземе у целој су грађи била значења под тачкама 1) (81 пример), 10) (66 примера), 17) (45 примера), 6) (43 примера), 5) (38 примера), 19) (24 примера) и 16) (21 пример). Подаци о квантитативној заступљености указују на то која значења глагола *пасти* лексикографи првенствено морају представити у обради предметне поредбене фраземе у речнику савременога српског језика.

Критериј фреквентности, на тај начин, у великој мери испуњава једино Финк-Арсовски (2006), која илуструје значења под тачком 1) и 6). Махмутовић (2012), с друге стране, илуструје најмање фреквентно значење (т. 13). Даље, изненађује чињеница да РСАНУ и РСЈ не наводе најфреквентније значење: може се претпоставити да оно није унето зато што је у њему глагол *пасти* у основном значењу, али како о овоме ништа није речено у предговору, потребно је испитати већи број сличних случајева да би се донео поуздан закључак. Коначно, занимљиво је да Јоцић/Васић (1988) наводе значење под тачком 10); међутим, премда је оно фреквентно, није га требало уврстити у тај речник јер је он намењен школској популацији: у ђачкоме језику синтагма *полагати испит* није заступљена.

4. Кореспонденти. У систему францускога језика формално потпуно кореспондентне фраземе нема, али је дослован превод (*tomber comme une poire mûre*) у неким случајевима могућ, будући да је мотивациона база прозирна. Наиме, фразема се дословно може превести само у оним случајевима у којима је глагол, који смо означили као колокат, кореспондентан францускоме глаголу *tomber*. Другим речима, глагол *tomber* не би се могао употребити у преводу реченица под значењем 8), 10), 14), 16) и 20) (већ глаголи *être abattu* [8], *se planter, se faire recaler* [10], о кошевима *être marqué*, о рекорду *être battu* [14], *planter* [20]), док се у неким значењима његова употреба стилски не препоручује. Међутим, како дословно преведена фразема у францускоме језику није лексикализована, у лексикографској би се обради морало прибећи другим еквивалентима.

Од постојећих српско-француских речника, предметну фразему обрађују једино ОЕР (1995) и Милосављевић (1994). Оба је речника бележе под одредницом *крушка*, с тим што је лематизују различито: ОЕР (1995: 946) као *падати као гњиле крушке*, а Милосављевић (1994: 132) као *пасти као зрела крушка*. У ОЕР, речнику општег типа, фразема је наведена на крају речничког чланка, у фразеолошком блоку, без података о значењу фраземе на полазном језику. Наведен је само један еквивалент (*tomber comme des mouches* „падати као муве”), који формално делимично кореспондира са српском фраземом, јер је поредбена јединица различита, а значењски се поклапа с полазном фраземом само кад је српска фразема употребљена с колокатом *падати* у несвршеном виду и у значењу које смо горе представили под тачком 4), 7) и 17). Будући да је ОЕР превасходно намењен носиоцима српскога језика ради продукције на страном језику, сматрамо да оваква обрада корисника наводи на грешку: корисник би без значењских селектора понуђени еквивалент могао употребити у неодговарајућим значењима.

Милосављевић (1994) семантизује значење фраземе дефиницијом *остварити се као што је предвиђено* на српскоме и *se réaliser comme prévu* на француском језику, чиме корисника упозорава на то које је значење узето у обзир. Премда је оваква семантизација добар лексикографски поступак, значење које Милосављевић (1994) наводи нисмо пронашли у грађи ексцерпираној из електронских корпуса. Дефиниција, у ствари, парафразира једно од значења француског еквивалента *tomber comme un fruit mûr* „пасти као зрео плод”. Штавише, поред овога еквивалента, дате су фразема *la poire est mûre* „крушка је зрела” у значењу „прилике су повољне (за што)” и једна пословица, али, чак и да значењски одговарају српској фраземи, ни прва ни друга не могу послужити као добар еквивалент у речнику пошто им је категоријално значење другачије.

Вишезначност глаголске компоненте при превођењу предметне фраземе на француски језик већ је била предмет нашег разматрања (Марјановић 2013: 525). Издвојили смо четири значења фраземе *пасти као зрела (гњила) крушка* и за сваки предложили барем један еквивалент. У даљем ћемо тексту ревидирати и допунити понуђене еквиваленте.

Фразеолошких кореспондената поредбене структуре у францускоме има у значењу 1) (*tomber comme un sac* „пасти као врећа”, *tomber comme une masse* „пасти као камен”, *se vautrer comme une merde* „сручити се као говно”), затим у значењу 4), 7) и 17) (*tomber comme des mouches* „падати као муве”), у значењу 9) (*tomber / s'écrouler comme un château de cartes* „пасти као кула од карата”), те у значењу 5) и 6) (*tomber comme un fruit mûr* „пасти као зрео плод”). Сви наведени кореспонденти по форми су делимично кореспондентни, док је последњи на граници делимично и потпуно кореспондентних, пошто су српска и француска поредбена јединица у односу хипоним – хипероним. (О типовима кореспондената в. Марјановић: 2013). За значење 19) пронашли смо кореспонденте непоредбене структуре: *tomber tout cuit dans le bec* „пада печено у уста”, *tomber dans la main* „пасти у руке”, *tomber dans la bouche* „пада у уста”, као и у значењу 16) (*y avoir à la pelle* „има да се згрће лопатом”), али су у последњем случају нужне морфосинтаксичке трансформације: *они падају као зреле крушке* → *il y en a à la pelle*. На послетку, у значењу 10), пример 20 могуће је превести фраземом *ça va être l'hécatombe* „биће покољ”.

У осталим случајевима значење се фраземе с колокатом мора парафразирати описно, а састав описне парафразе зависи од концепта који изражава поредбени део *као зрела крушка*. За концепт лакоће на францускоме је могуће употребити лексему *facilement*, концепт брзине могао би се исказати лексемом *rapidement*, концепт неочекиваности лексемама *soudain* или *brusquement*, концепт неспретности лексемом *lourdement*, а мноштва синтагмом *en grand nombre* или *en grande quantité*. У последњем случају, препоручује се и морфосинтаксичка трансформација реченице: $N_0 + (V + en grand nombre) \rightarrow (un grand nombre de + N_0) + V$.

5. Закључна разматрања. У овоме смо раду прво показали да је поредбена фразема *пасти као зрела крушка* неједнако обрађена у описним речни-

цима српскога језика, пре свега кад је у питању њено значење. Потом смо се запитали нису ли поједина значења фраземе територијално ограничена на једну варијанту, што је могло условити неједнако тумачење у речницима који су штампани у различитим центрима српског и хрватског језика. Анализа повеће грађе ексцерпираних из електронских корпуса негирала је, међутим, ову претпоставку. Надаље, ни у двама српско-француским речницима обрада није задовољавајућа пошто понуђени еквиваленти не могу одговорити на све захтеве корисника речника.

У раду смо предложили да глаголску компоненту треба сматрати колокатом прилошке фраземе *као (зрела, гњила) крушка* будући да је глаголска компонента најмање стабилна: може се модификовати и употребљава се у својим лексичким значењима. Штавише, указали смо и на то да се придевска компонента може изоставити, затим истакли смо значења прилошке фраземе која су базирана на пет концепата и састављачима будућих српско-француских речника дали смернице за изналагање еквивалената.

ИЗВОРИ

- Јоцић/Васић 1988:** М. Јоцић, В. Васић, *Školski rečnik standardnog srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika*, Knjiga prva A – LJ, Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Матешкић 1982:** Ј. Матешкић (ur.), *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Махмутовић 2012:** А. Махмутовић, *Kao frazeološki rječnik: rječnik frazema s poredbenom česticom „kao“*, Sarajevo – Zagreb: Dobra knjiga – Synapsis.
- Милосављевић 1994:** Бошко Милосављевић, *Српско-француски речник идиома и изрека*, Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
- ОЕР 1995:** Tomislav Ladan (ur.), *Osmojezični enciklopedijski rječnik*, II, F – K, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- РСЈ 2007:** *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
- РСАНУ 1959–2010:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Финк-Арсовски 2006:** Željka Fink Arsovski (ur.), *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*, Zagreb: Knjiga.

ЛИТЕРАТУРА

- Беровић 2011:** D. Berović, Frazemi sa sastavnicom „pasti“ u hrvatskom, češkom i slovačkom jeziku, u: D. Sesar (ur.), *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim II*, Zagreb: Filozofski fakultet, 279–290.
- Вребалов 2012:** Г. Вребалов, Фразеологизми с називима јестивог биља, *Прилози проучавању језика*, 43, Нови Сад, 91–115.

- Гајић 2009а:** G. Gajić, Der Phraseologismus *obilaziti kao kiša oko Kragujevca* im Serbischen und seine Entsprechungen in Deutschen, *Südslavistik-online*, 1, Tübingen, 179–196.
- Гајић 2009б:** Г. Гајић, *Бројати звезде* у српском и немачком језику, у: М. Ковачевић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност. Књига 1, Српски језик у употреби*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 361–380.
- Јарошевич 2012:** Н. Jaroszewicz, Варијантност фразеолошких јединица у српском и пољском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 41/1, Београд, 507–518.
- Јошић 2012:** Н. Јошић, Крушка (*rigus communis*) у терминолошком систему српског језика и општем лексикону, *Српски језик*, 17, Београд, 361–370.
- Марјановић 2013:** С. Марјановић, Српске поредбене фраземе са фитонимском компонентом и њихови кореспонденти у францускоме језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 42/1, Београд, 519–527.
- Радовић-Тешић 2009:** М. Радовић-Тешић, *С речима и речником*, Београд: Учитељски факултет.
- Самарцић 2011:** Т. Самарцић, Електронски корпуси као извор нове грађе за лексикографски опис српског језика, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 40/1, Београд, 413–427.
- Стаменковић 2010:** Д. Стаменковић, Придевске поредбе с називима животиња у енглеском и српском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 53/2, Нови Сад, 169–189.
- Хрњак 2003:** А. Hrnjak, Usporedba čovjeka s biljkom u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji, у: D. Stolac i dr. (ur.), *Psiholingvistika i kognitivna znanost u hrvatskoj primijenjenoj lingvistici: zbornik HDPL*, Zagreb – Rijeka, 303–312.

Saša Marjanović

A LEXICOGRAPHIC STUDY ON THE SERBIAN PHRASEME
(PASTI) KAO ZRELA KRUŠKA AND ITS FRENCH CORRESPONDENTS

Summary

This paper incorporates the results of the analysis of monolingual and bilingual, general and phraseological dictionaries regarding to processing the polysemous simile (*pasti*) kao zrela kruška. The focus of analysis has first been placed on the frequency of presence of the aforementioned phraseme in analysed dictionaries, its lemmatisation and semantisation. Its semantic and syntactic structures have then been clarified based on the examples collected and excerpted from electronic corpora and the Web. Moreover, the paper also explores the phraseme motivation base. Finally, it examines the equivalence in meaning between this phraseme and formal correspondent phrasemes in French. In instances of nonequivalence, optimal translation equivalents have been offered. The aim of this study is to point not only to the disadvantages of the analysed dictionaries, but also to their advantages so that this phraseme and other polysemous ones could be adequately processed in new dictionaries.

Key words: simile, phraseology, lexicography, correspondent, equivalent, Serbian, French.

Светлана М. МИЛАНОВИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 17.10.2013.
Прихваћен: 22.02.2014.

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ С КОМПОНЕНТОМ *ОКО*: УНИВЕРЗАЛНО И СПЕЦИФИЧНО**

Развој когнитивнолингвистичких теорија, првенствено теорије прототипа, теорије примарних сценарија и теорије појмовних метафора, условно је и истраживања којима се испитује примењивост ових теорија на различите језичке нивое. Упркос томе што се когнитивнолингвистички приступи често посматрају као опоненти традиционалном, комбиновање ових приступа може бити пожељно у изучавању мотивације фразеолошког значења. Предмет овог рада су фразеологизми с компонентом *око*, али и њихове варијанте регистроване у речницима српског језика. За потврде основних облика фразеологизама и проверу њихових значења користили смо *Фразеолошки рјечник хрватскога или српског језика* Јосипа Матешаића и *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*. У оба ова речника регистровано је 97 фразеологизама у ширем и ужем смислу, који су у раду разврстани на основу менталних слика и појмовних процеса којима су оне мотивисане. Циљ рада је испитати применљивост новијих теорија на анализу мотивације фразеологизама, а затим и установити на основу којих појмовних механизма су изграђени посматрани фразеологизми. Овим радом показујемо истовремено и компатибилност између традиционалних и модернијих теорија у фразеолошким истраживањима.

Кључне речи: фразеологизам, појмовна метафора, појмовна метонимија

1.0. У литератури се веома често указује на културну заснованост фразеолошких јединица, као и на чињеницу да су истраживања фразеолошких јединица неретко основа за реконструкцију језичке слике света (Вјежбицка 2001; Мршевић-Радовић 2008). Захваљујући идиоматичности, фразеологизми се понашају, слично пословицама и изрекама, „као повољна спремишта за најразличитије културне садржаје” (Мршевић-Радовић 2008: 5). Ти културни садржаји најчешћа изворишта имају у миту и религији, као и у народним обичајима и веровањима.

* s.slijepcevic@gmail.com; Svetlana.Slijepcevic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1.1. У когнитивистичкој теорији о појмовним метафорама истиче се да кључну улогу у мотивацији устаљених сложених јединица имају различити когнитивни механизми: метафора, метонимија и културни модели (Кевечеш 2002: 211; Гибс 1997: 150). Наиме, фразеолошке и друге експресивне јединице нису тек обичне фиксиране или замрзнуте фразе (Гибс 2006: 697), а тзв. мртве метафоре често се погрешно анализирају као конвенционалне (Гибс 2006: 705), од којих су мање фреквентне и активне. Будући да је човеково тело један од најчешћих изворних домена (Џонсон 1987; Лејкоф и Џонсон 2003; Барселона 2003; Кевечеш 2010 и др.), а утеловљеност појмовних метафора појављује се као једна од централних тема когнитивнолингвистичке теорије о појмовним метафорама (Џонсон 1987; Лејкоф и Џонсон 2003), бројност фразеолошких јединица чија компонента *око* стоји за апстрактне појмове из човекове емоционалне, психичке, менталне и духовне сфере даје простора за посебно истраживање. Фразеологизми су, судећи према когнитивистичкој литератури, засновани и на физичком, телесном искуству и на културном искуству. Гибс указује и на чињеницу да постоји велики број фразеологизама који су у вези са деловима тела, као и да се у таквим јединицама делови тела неретко јављају за целу особу. У овим фразеологизмима метонимија игра важну улогу, јер се и изворни и циљни појам заснивају на физиологији и стварном свету (Гибс 2006: 700).

1.2. Фразеологизмима с компонентом *око* на материјалу хрватског, енглеског и пољског језика бавио се Милан Матеус Станојевић. Овај аутор издваја три најважнија универзална културна модела (гледање, комуникацију и емоције), те на поменутих универзалним моделима показује специфичну културну надградњу, која зависи од језика. Метафоричко-метонимијска проширења углавном су у складу са културним моделима према којима су очи везане за наше емоције и пажњу (Станојевић 2013: 211). Често се, као пример из несродних језика, наводи фразеологизам из језика аранда *грести очима* са значењем „бити љубоморан” (Еванс и Вилкинс 2000: 574), што је, можемо приметити, слично с нашим *грести се од љубоморе*.

1.3. Мутавцић са групом аутора компаративном методом анализира фразеологизме с компонентом *око* за албански, српски и грчки, те указује на то да су они обележени културним, цивилизацијским, религијским, па и историјским слојевима, који додатно усложњавају слику и отежавају правилно разумевање (Мутавцић и др. 2013: 422), али насупрот томе стоји податак да је 92,53% посматраних фразеологизама заједничко за сва три језика.

2.0. Предмет овог рада су фразеологизми с компонентом *око* у српском језику. За потврде основних облика фразеологизама и проверу њиховог значења користили смо *Фразеолошки рјечник хрватскога или српског језика* Јосипа Матешаћа и *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*. У оба ова речника регистровано је 97 фразеологизама у ширем и ужем смислу. Циљ рада је установити на основу којих појмовних механизма настају посматрани фразеологизми, као и који су извори културних модела којима се фразеологизми мотивишу.

2.1. Фразеологизми с компонентом *око* углавном су мотивисани физичким изгледом ока, функцијама ока и односом између ока и посматраног објекта (ПО). Две најчешће сликовне схеме засноване су на односу ока и посматраног објекта и имају своје варијанте, типичну и мање типичну варијанту:

- 1.а. посматрач је човек, посматрани објекат је типичан предмет који човек посматра из различитих углова;
- 1.б. посматрач је човек, посматрани објекат је мање типичан предмет који на различите начине одудара од типичног;
- 2.а. посматрач је човек, а посматрани објекат је такође човек и међу њима постоји интеракција;
- 2.б. посматрач је човек и посматрани објекат је такође човек, али је фокус на њиховим лицима.

2.2. Метафоре и метонимије омогућавају да се, преко физичких карактеристика ока, његових функција и односа према посматраном објекту, као и односа који се ствара између два посматрача, чуло вида и чин вида доведу у везу са различитим апстрактним доменима. Та слика је универзална, а специфична је културна надградња тих процеса која се појављује у различитим фразеологизмима у зависности од језика.

3.1. У типичном случају гледање је човекова свесна активност и подразумева отворене очи. Посматрани објекат се налази испред посматрачевог ока, односно испред човека. Тако фразеологизми *на моје очи* у значењу „преда мном, у мом присуству” и *изаћи пред очи* са значењем „појавити се” најпрозирније показују да је посматрани објекат испред ока посматрача. У синонимичним фразеологизмима *изаћи / излазити пред очи* и *доћи / долазити пред очи* у значењу „појавити се, појављивати се пред неким” очи метонимијски стоје за посматрача. Фразеологизам *изнети пред нечије очи* са значењем „показивати, разоткрити” показује да је човеково видно поље (видокруг) ограничен простор и чак ова сложеница *видокруг* у српском језику својим другим делом уноси семантику ограниченог простора. Поменути фразеологизмом указује се на то да је могуће у тај простор донети посматрани предмет.

3.2. Посматрач контролише покретање, затварање и отварање очију. Предуслов за то су здраве односно функционалне очи у физиолошком смислу. Поменути физички и физиолошки аспекти метонимијски мотивишу фразеологизме: *изгубити очи* у значењу „остати слеп”, затим, синонимични фразеологизми *добро отворити очи* и *отворити четворе очију, отворених очију посматрати / будним оком посматрати* у значењу „с будном пажњом, пажљиво, са заинтересованошћу посматрати” (будан је човек чиле су очи отворене, а будност је пажња), *прећи / прелазити очима* у значењу „прегледати померајући поглед” (у овим фразеологизмима очи стоје за поглед, а поглед је издужени предмет који је пружен од посматрачевог ока до посматраног објекта и помиче се својим слободним крајем, уп. Кликовац 2006б).

3.3. Будући да су затворене очи карактеристичне за сан и смрт, фразеологизми који су мотивисани сликом човека затворених очију су: *склопити /*

затворити / изврнути очи у значењу „умрети” и *склапају ми се очи* у значењу „хвата ме дремеж, поспан сам”. Физички изглед ока у овим фразеологизма стоји за стање у коме се човек налази када су му очи затворене. Отуда је метонимијски мотивисан и фразеологизам *укрстити очима* у значењу „бити у пијаном стању”. Функционалне, здраве очи подразумевају да човек добро види, а у српској култури се изузетно добар вид квалификује као *око соколово*. Ово је, вероватно, нека врста тзв. мртве метафоре засноване на културолошком моделу. Соко је птица позната по изузетној брзини и по томе што плен углавном лови у лету, што значи да може да га опази с велике висине.¹

У српском језику постоји и интернационални израз *аргусове очи* за „оштро око које све посматра”. У мотивацији овог фразеологизма, међутим, пресудну улогу игра мит који се односи на Аргуса, стооког чувара Зевсове љубавнице Јоне.

3.4. Изрази *ни за живе очи* у заклињању у значењу „ни по коју цену”, *дирнути у зеницу ока* са значењем „дирнути осетљиво питање”, као и поредбени фразеологизми (*чувати, волети, пазити*) *као очи у глави / као зеницу ока* сведоче о високом вредновању очију у српској култури.

3.5. Очи се често концептуализују као равна, сјајна, глатка површина слична огледалима, која даје и утисак дубине, па се као одраз у огледалу, односно оку, може појавити и слика и човеково стање, расположење и емоције (о овоме в. Кликовац 2006б: 78). У складу са оваквом концептуализацијом је израз *очи су огледало душе*.

4.1. Захваљујући чулу вида, људима је омогућено да обављају и више менталне функције: да сазнају, размишљају и процењују виђено, да памте (визуелно памћење) итд. Да би се човек са нечим упознао, да би схватио одређени предмет или појаву, да би разумео њихову структуру, неопходно је да најпре физички осмотри тај предмет или појаву, што значи да је чуло вида примарно и најважније у том процесу (евентуално, поред чула додира). Фразеологизам *видети својим очима* са значењем „уверити се у нешто, потврдити своје сазнање”, као и фразеологизам *не веровати својим очима* у значењу „изражавати сумњу, чудити се, изненадити се” илуструју метафору САЗНА(ВА)ЊЕ ЈЕ ВИЂЕЊЕ. Наиме, у овако мотивисаним фразеологизмима показује се да је знање резултат виђења. Фразеологизам *посматрати другим очима* у значењу „другачије поимати, схватати” такође је мотивисан поменутом метафором.

Импликацију ове метафоре ВИДЕТИ ЈЕ ЗНАТИ налазимо у фразеологизму *бити слеп код (здравих) очију* са значењем „бити без најосновнијег знања”. Наиме, у овом фразеологизму читава се несклад између физиолошки функционалних очију и апстрактног процеса сазнавања које је омогућено на основу виђења (здраве очи стоје за могућност виђења односно сазнавања). С обзиром на то да је мотивисана егзистенцијалном везом и да су процеси виђења и РАЗУМЕВАЊА неодојиви, метафора РАЗУМЕВАЊЕ ЈЕ ВИЂЕЊЕ сматра се примарном

¹ Иначе, често су и друге особине ове птице довођене у везу са јунацима у српској народној поезији, соко је један од симбола јунаштва.

и универзалном (Лејкоф и Џонсон 1999: 53). Појам *запажања* у српском језику има свој синоним у речи *уочавање*, за коју је мотивна реч и корен *око*, па је то још један од показатеља примарности ових метафора (слично и са *видети* : *увиђати*). На овој метафори засновани су фразеологизми: *имати очи у глави* са значењем „радити нешто разумно, промишљено, пажљиво” и *духовне / умне очи* са значењем „памет”. Варијанта ове метафоре мотивише и пословице: *Мудроме (мудрој глави) и једно око доста* у значењу „мудроме је сасвим мало потребно да би нешто схватио” и *Иди куда те очи воде*² са значењем „иди куда знаш” (РСАНУ).

4.2. Чин гледања, као што је већ речено, с једне стране повезан је с процесом човековог упознавања и разумевања ствари, а са друге стране са памћењем упознатог, па се ГЛЕДАЊЕ метонимијски доводи у везу са чином ПАМЋЕЊА у фразеологизмима: *губити / изгубити / (ис)пуштати из очију / вида* са значењем „пропустити, немати везе с нечим, заборављати”, *бити / имати пред очима* са значењем „бити у живом сећању”, као и *имати пред очима* са значењем „мислити на некога”, „узети неког у обзир”. Памћење у оваквим фразеологизмима активира концепт задржавања.

4.3. Затварање очију је у типичном случају човекова вољна, контролисана радња, те се на физичком аспекту затворености ока заснивају следећи фразеологизми који се односе на различите апстрактне процесе: синонимни фразеологизми као што су *затварати очи / око*³ / *жмурити пред нечим / зажмурити на једно око* са значењем „намерно превидети нешто, избегавати да се нешто увиди, сазна”, као и њихов антоним *отворити / отварати очи* у значењу „схватити, ослободити се заблуде”. Поменути фразеологизми илуструју метафору (НАМЕРНО) ПРОПУШТАТИ ЈЕ СКЛАЊАТИ ПОГЛЕД (а поглед је концептуализован као у 3.2). У складу са импликацијама које следе из последње поменуте метафоре су и изрази *То и ћорав види* и *На једно око ћорав, а на друго не види* (РСАНУ).

4.4. На универзалној метафори ЈАКА ЖЕЉА ЈЕ ГЛАД, која се заснива на метонимијској вези између човекових потреба – једне типичне физиолошке и једне типичне емоционалне, засновани су фразеологизми *гутати / прождирати / прогутати / испијати очима* са значењем „гледати жељно, упорно, непрестано” и *имати велике очи* са значењем „бити незасит, грамзив, лаком”, у којима очи преузимају функцију органа за варење: уста и желуца, при чему се први фразеологизам односи на емоције, а други на карактер посматрача.

5.1. Посматрани објекат може бити апстрактан, отуда фразеологизми *гледати истини у очи* и *гледати чињеницама у очи*, у значењу „не заваравати се, схватити сву збиљу”, представљају комбинацију метафоре ВИЂЕЊЕ ЈЕ САЗНАВАЊЕ и персонификације ИСТИНА ЈЕ ОСОБА (ЧИЊЕНИЦА ЈЕ ОСОБА).

5.2. Такође, чест је случај да се између посматрача и посматраног објекта налази нека препрека која онемогућава посматрача да види посматрани објекат. На тај физички аспект ослања се фразеологизам *пао му је вео / мрена*

² У руском исто, уп. Трофимкина 2005: 136.

³ У руском исто, уп. Трофимкина 2005: 134.

/ *копрена с очију* у значењу „ослободио се заблуде”. Интересантно је то што овде ФИЗИЧКА ПРЕПРЕКА стоји за неко МЕНТАЛНО СТАЊЕ које човеку онемогућава да мисли или дела. Такав је случај и са фразеологизмима *навукао му се мрак на очи* / *пао му је мрак на очи* у значењу „побеснео је”.

6.1. Једна група фразеологизама мотивисаних сликом посматрача и посматраног објекта-човека односи се на емоције. Фразеологизми *не моћи очима гледати*, *видети* са значењем „не подносити некога, мрзети”, као и *не моћи одвојити од ока*⁴ / *скинути с ока* „дивити се” илуструју метафору ДУГОТРАЈНО ГЛЕДАЊЕ ЈЕ ЗАДИВЉЕНОСТ. У складу са поменутом метафором постоји и израз *два га се ока не могу нагледати* са значењем „необично леп, диван”. Однос посматрача према посматраном објекту-човеку имамо и у следећем фразеологизму: *бацити око на некога*⁵ са значењем 1. „мотрити”, 2. „интересовати се”, који илуструје метафору ИНТЕРЕСОВАЊЕ ЈЕ ГЛЕДАЊЕ (али и ОКО ЈЕ ПРЕДМЕТ [највероватније удица, уп. са изразом *уловити погледом*]).⁶

О блискости и одушевљењу, уопште о топлим емоцијама, сведоче и фразеологизми *бити празник (одмор) за очи* са значењем „изазвати у посматрача уживање, дивљење” и *као да ми је из ока испао* у значењу „као да ми је најближи род”.

6.2. Када је посматрани објекат човек, онда је могућа и карактеризација посматраног објекта. Фразеологизам *бити велик у нечијим очима* са значењем „бити важан, цењен” илуструје општију метафору ВАЖНО ЈЕ ВЕЛИКО. Сличан поменути је и фразеологизам *изгубити / пасти у нечијим очима* са значењем „не бити више цењен, поштован”, у којем се читава метафора ЛОШЕ (НЕМОРАЛНО) ЈЕ ДОЛЕ.

6.3. Посматрани објекат може имати и негативно дејство на посматрача: тако у фразеологизмима *бити коме трн у оку* и *бости / пробости некоме очи*⁷ са значењем „нападно и непријатно деловати”, као и у фразеологизмима (*из)вадити* / (*ис)копати коме очи* у значењу „љуто се обрачунавати с неким, наносити некоме зло” јавља се метонимија ИРИТИРАНО ОКО ЗА ИРИТАНТНО ПОНАШАЊЕ, а у фразеологизмима *бацити / сипати / сасути пепео / песак / прашину у очи*⁸ са значењем „обманути некога” читава се комбинација метафора ПРЕВАРИТИ НЕКОГА ЈЕ ОНЕМОГУЋИТИ ФИЗИЧКОМ ПРЕПРЕКОМ ДА ВИДИ И ВИЂЕЊЕ ЈЕ САЗНАВАЊЕ.

Чин гледања у српском језику неретко се оцењује глаголима који указују на концептуализацију ОКА као ПРЕДМЕТА или СРЕДСТВА (ОКО ЈЕ ШИБА, ОКО ЈЕ СТРЕЛА, ОКО ЈЕ ОШТАР ПРЕДМЕТ, највероватније НОЖ, МАЧ, МУЊА) у фразеологизмима *ошинути*, *пресећи*, *пробости*, *прострелити* / *севати* / *севнути оком* / *очима (погледом)* са значењем „оштро, непријатељски погледати”.

⁴ Исто и у руском, уп. Трофимкина 2005: 134.

⁵ Исто и у руском, уп. Трофимкина 2005: 132.

⁶ У домаћој литератури већ је било речи о метафорама ПОГЛЕД ЈЕ НОЖ И ПОГЛЕД ЈЕ ПРОБОЈНО ОРУЖЈЕ (Кликовац 2004).

⁷ Исто и у руском, уп. Трофимкина 2005: 132.

⁸ Исто и у албанском и грчком, уп. Мутавић 2013: 426.

За српски језик карактеристичан је и пословица *врана врани очи не вади* (*враг врагу очи не вади*) са значењем „рђав рђавом не чини зла” (РСАНУ). Наиме, у нашем фолклору, вроне (као и ђаво) гласници су несрећа и у народним веровањима најчешће предсказују зло (ђаво га и чини), па су отуда и симболи зла, а овај израз показује колико је вид важан у поимању живота и опстанка, будући да вађење очију кореспондира са настрашним симболом зла.

Старозаветно начело које активира концепт одмазде тачном мером у српском језику има свој облик у фразеологизму *око за око, зуб за зуб* са значењем „вратити истом мером”. Ово начело је универално за све индоевропске језике и налазимо га и у руском, француском, шпанском, италијанском, енглеском итд.

Снажан и веома раширен културолошки уплив у фразеолошко значење налазимо и у примеру *зле очи* (*зло око*) са значењем „урокљиве очи, очи чији поглед проузрокује болест, несрећу”. Тихомир Ђорђевић у студији о злим очима напомиње да је веровање у урок древно и подсећа да га има и у различитим религијама: „Таквог је веровања, ван сваке сумње, било међу свима народима који исповедају Мухамедову веру још пре но што су примили ислам, али је знатно појачано утицајем Арабљана, тек што су Арабљани успели да им наметну ислам и исламску културу. Међу семитским народима, старим Вавилоњанима, Јеврејима и Арабљанима, помену веровања у *зле очи* врло су стари” (Ђорђевић 1938: 4).

7.1. Једна група фразеологизама заснованих на метафорама у којима физичка препрека стоји за онемогућавање неког менталног процеса односи се на комуникацију: такви су фразеологизми *копати / водити некоме очи*⁹ са значењем „грдити, изгрдити некога”, *пљувати некоме у очи* са значењем „срамотити, вређати”. Уклањање физичких препрека и отварање очију везује се за апстрактне процесе разумевања и разоткривања и забележени су у фразеологизму *отворити некоме очи* са значењем „открити коме нешто, упозоравати”.

7.2. Фразеологизми *очи у очи*¹⁰ / *око у око* / *у четири ока* са значењем „насамо, удвоје” илуструју метонимију у којој *око / очи* стоје за човека. Фразеологизми *гледати / казати коме шта (право) у очи / у лице* са значењем „отворено без страха говорити” показују да је чин гледања у очи повезан са чином искрености и храбрости, и да је заснован на метафори *говорити гледајући у очи* је *говорити без страха*, па се отуда јавља и фразеологизам *оборити поглед / очи / главу* са значењем „стидети се”, који илуструје метафору *постидети се је оборити главу / очи / поглед*, метонимијски повезану са типичним положајем тела особе која се стиди.

⁹ Исто и у албанском и грчком, уп. Мутавић 2013: 426.

¹⁰ Исто и у албанском, али не и у грчком, уп. Мутавић 2013: 427.

Закључне напомене

У овом раду приказали смо основне појмовне механизме и сликовне схеме којима су мотивисани фразеологизми с компонентом *око*. У разврставању фразеологизама, пошли смо од чињенице да су метонимије и метафоре на основу којих су ови фразеологизми настали мотивисане физичким изгледом ока, функцијама ока и односом између ока и посматраног објекта. На тај начин смо указали на то да се преко физичких карактеристика ока, његових функција и односа према посматраном објекту, чуло вида доводи у везу са различитим апстрактним доменима захваљујући већ познатој метонимијски заснованој примарној и универзалној метафори ТЕЛЕСНО ЈЕ МЕНТАЛНО (о овоме се може видети више у досадашњој литератури, на пример Кликовац 2006б).

Две најчешће сликовне схеме које мотивишу стварање фразеологизама с компонентом *око* су: 1. посматрач је човек, посматрани објекат је предмет (т. 3, 4 и 5 у овом раду), 2. посматрач је човек и посматрани објекат је такође човек (т. 6 и 7 у овом раду). Други случај одудара од првог и по томе што посматрани објекат-човек посматра посматрача, па отуда велик број фразеологизама који се односе на међусобну интеракцију између посматрача и објекта посматрања.

Такође, у раду смо показали да се фразеолошке јединице са компонентом *око* умногоме темеље и на културолошким обрасцима карактеристичним за одређени ареал, а да се ти обрасци заснивају на нивоу митологије, фолклора, религије или магије. Можемо закључити да се фразеологизми са компонентом „око” образују на два начина: на основу универзалних метафора, које најчешће мотивишу фразеологизме који се заснивају на човековом телесном искуству, а затим и захваљујући специфичним културолошким предодређености на основу којих *очи* играју значајну фолклорну, магијску или митолошку улогу. И један и други тип мотивације говоре нам не само о значају и вредности очију у човековом животу, већ и о њиховој важности у поимању и сазнавању света који га окружује.

ЛИТЕРАТУРА

- Вежбицка 2001:** А. Вежбицкая, *Понимание культур через посредство ключевых слов*, Языки славянской культуры, Москва.
- Гибс 1994:** R. Gibbs, *The poetics of mind: Figurative thought, language, and understanding*. New York: Cambridge University Press.
- Гибс 1997:** R. Gibbs, M. J. Bogdanovich, J. R. Sykes, and J. D. Barr, Metaphor in Idiom Comprehension. *Journal of Memory and Language* 37, 141–154.
- Гибс 2006:** R. Gibbs, Idioms and Formulaic Language, *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* (eds. Dirk Geeraerts, Hubert Cuycens). New York: Oxford University Press, 697–725.

- Драгићевић 2009:** Р. Драгићевић, *О проблемима идентификације фразеологизама*, доступно: <http://www.suedslavistik-online.de/01/dragicevic.pdf>
- Ђорђевић 1938:** Т. Ђорђевић, Зле очи у веровању Јужних Словена, *Српски етнографски зборник*, књ. LIII, Београд.
- Еванс и Вилкинс 2000:** N. Evans, D. Wilkins, In the mind's ear: The semantic extensions of perception verb in Australian languages, *Language* 76 (3), 546–592.
- Кликовац 2004:** Д. Кликовац, *Метафоре у мишљењу и језику*, Библиотека XX век, Београд.
- Кликовац 2006а:** Д. Кликовац, О метафоричкој концептуализацији неких апстрактних појмова из домена моралности, *Српски језик*, XI/1–2, стр. 103–114.
- Кликовац 2006б:** Д. Кликовац, *Семантика предлога, студија из когнитивне лингвистике*, Београд: Филолошки факултет.
- Лејкоф и Џонсон 2003:** G. Lakoff, and M. Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago: University of Chicago Press.
- Мокијенко 2008:** А. М. Мелерович и В. М. Мокиенко, *Семантичка структура фразеологических јединица савременог русског језика*, Кострома.
- Мршевић-Радовић 2008:** Д. Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Београд: Филолошки факултет.
- Мутавцић и др. 2013:** П. Мутавцић, А. Сивачки, Л. Кампурис, Делови тела као конституенти фразеологизама у савременом српском, грчком и албанском језику. *Зборник радова са VII међународног научног скупа Српски језик, књижевност, уметност (Традиција и иновације у савременом српском језику)*, књига 1. Крагујевац, 421–433.
- Станојевић 2013:** М. М. Stanojević, *Konceptualna metafora. Temeljni pojmovi, teorijski pristupi i metode*, Zagreb: Srednja Europa.
- Трофимкина 2005:** О. И. Трофимкина, *Сербохорватско-руски фразеологически лексикон*, Москва: Восток-запад.

Svetlana M. Milanović

PHRASEMS WITH THE COMPONENT *EYE*: UNIVERSAL AND SPECIFIC

Summary

The development of cognitive theories, such as prototype theory, primary scenario theory and conceptual metaphor theory, has also conditioned researches examining the applicability of the above-mentioned theories to different linguistic levels. Despite these cognitive approaches often being seen as opponent to the traditional ones, combining these approaches can be found desirable in studying motivations of phraseological meaning. The subject of this paper are phrasemes with the component *eye* and their variants registered in Serbian language dictionaries. We have used *Frazeološki rečnik hrvatskogà ili srpskog jezika* by Josip Matešić and *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* SANU to confirm basic forms and verify meanings. In total, there are 97 phrasemes in broader and narrower sense registered in both dictionaries, classified in this paper on the basis of mental images and conceptual processes by which they are motivated. The aim of the research is to examine the applicability of contemporary theories to the analysis of motivation of phrasemes and then to establish which conceptual mechanisms are used to built the observed phrasemes. Also, the paper shows the compatibility between traditional and contemporary theories when used in phraseological researches.

Key words: phrasemes, conceptual metaphor, conceptual metonymy

Бојана С. МИЛОСАВЉЕВИЋ*
Универзитет у Београду
Учитељски факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 01.11.2013.
Прихваћен: 22.02.2014.

О ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМУ ПРОБЛЕМ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ КРОЗ ПРИЗМУ ДИСКУРСА**

У раду је представљен дистрибуциони и значењски потенцијал интернационализма *проблем* у српском језику. То је врло фреквентна лексема у нашем језику којом се на најуниверзалнији и најнеутралнији начин указује на различите видове сложене ситуације. Јавља се у саставу многих колокација (лексичког и граматичког типа) – *Нема проблема, То је твој проблем!, У чему је проблем?* Те колокације представљају нове, савремене језичке творевине у српском језику, које су по пореклу англицизми, скривени и прагматички, јер су настали калкирањем, најчешће енглеских дискурсних формула. Елементима колокацијске методе испитали смо колокацију – имати проблем са (неким или нечим). Анализа је показала да је њено опште значење значење недостатности у квалитативном и квантитативном смислу, које се тек у дискурсу, на основу смисаоног значења допунског колоката, може и посебно спецификовати. Закључили смо да лексема *проблем*, због широке и универзалне употребе, има непотпуну лексичку семантику, и тек у контексту, у споју с другим речима, функционише као семантички оформљена језичка јединица.

Кључне речи: интернационализам, колокације, прагматички англицизми, српски језик, дискурс

Лексема *проблем* је интернационализам грчког порекла, који је у друге језике, па и у српски, ушао преко науке и филозофије. Временом су употреба и значење ове речи изашли из научних оквира и проширили се на друге домene живота. Данас је реч *проблем* изузетно фреквентна у језику политике (*проблем корупције, проблем Косова*), у језику медицине (*проблем с варењем, стомачни проблеми*), али и у језику свакодневне комуникације (*нема проблема, упасти у проблем, ако није проблем* итд.).

*bojmilosav@ptt.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта Института за српски језик САНУ бр. 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

С обзиром на широку употребу у језику, рекло би се да је значењска структура речи *проблем* полисемантична. Међутим, у шестотомном *Речнику МС* – бележи се само значење: „теоријско или практично питање које треба решити; тежак задатак; спорно питање”. Будући да је семантички опис доста уопштен, у речничком чланку код ове речи дати су синтагматски спојеви у којима се она обично, или најчешће јавља како би се њено значење конкретизовало: „*проблем одгоја, економски проблем, социјални проблем, национални проблем, математички проблем, лични проблем, животни проблем*”. Корпус којим ми располажемо за потребе овог истраживања¹ показује да је у питању лексема великог дистрибуционог потенцијала која значењску и употребну вредност остварује кроз призму дискурса, ступајући у различите лексичке и синтаксичке спојеве с другим речима.

Спојеви у којима се јавља реч *проблем* лексички су разнородни – неки од најчешћих детерминатора уз реч *проблем* су: *кључни, велики, основни, главни* – затим, синтаксички су разнообразни – *Није проблем решити тај проблем!, Имам проблем с компјутером, Због лоше исхране јавља се проблем с варењем, Није ми проблем да устанем рано, Без проблема учим ноћу, Нема проблема!, У чему је (твој) проблем?, То није мој проблем!, То је твој проблем!* – и ситуационо различито заступљени – неки се јављају само у усменој комуникацији, неки и у усменој и у писаној, једни су и формалог и неформалног стила, док су други само неформалног стила.

Из тог разлога лексеми *проблем*, тачније језичке конструкције у којима се она јавља, треба посматрати у контексту лексичке и синтаксичке спојивости, колокација, затим у контексту прагматике, а свакако и у оквиру контактне лингвистике и језичког позајмљивања из енглеског језика зато што је већина језичких израза са речју *проблем* дословно преведена са енглеског.

Позајмљивање из енглеског језика

Испоређивањем енглеских израза са речју *проблем*, према енглеском речнику (Енгл. речн. 2003) и наших, према сакупљеном корпусу,² запазили смо да се готово у истој форми и на потпуно исти начин користе и у српском и у енглеском језику. А реч је о следећим изразима:

1) НЕМА ПРОБЛЕМА [енгл. No problem] који се у усменој комуникацији користи двојачко: а) као израз слагања или б) као одговор на захваљивање.

2) Затим, у усменој и писаној комуникацији на одређену сложјену ситуацију се указује са ПРОБЛЕМ ЈЕ ТО (У ТОМЕ) ШТО ... [енгл. The (only) problem is (that)].

¹ Корпус чине језичке потврде преузете из електронског Корпуса савременог српског језика са Математичког факултета у Београду (означен у раду као Ел. корпус), затим са интернета, као и из усменог разговора.

² Наши дескриптивни речници не бележе изразе са речју *проблем*. Једино је у *Фразеолошком рјечнику хрватскога или српског језика* Ј. Матешаћа (1982, s. v. *problem*) забележен израз *горући проблем* са значењем „врло велики/актуалан проблем”.

3) Изразом (То је) твој (његов...) ПРОБЛЕМ! [енгл. That's your/his etc problem] у усменој комуникацији се грубо одбија прихватање одговорности за насталу ситуацију или се одиче умешаност у њу.

4) Сличан претходном изразу је и израз То НИЈЕ МОЈ ПРОБЛЕМ [енгл. It's that's not my problem] којим се такође у усменој комуникацији грубо одбија прихватање одговорности за насталу ситуацију и истовремено одбија пружање помоћи.

5) Питања Који је твој ПРОБЛЕМ? или У чему је ПРОБЛЕМ? [енгл. What's your/his etc problem?] упућују се саговорнику у усменој комуникацији када се сматра да се понаша непримерено и неразумно.

6) Питањем Имаш (неки) ПРОБЛЕМ с тим? [енгл. Do you have a problem with that?] говорник у комуникацији неформалног стила на љутит начин пита саговорника да ли има нешто против њега, да ли му нешто смета што је урадио или намерава да уради.

7) БЕЗ (икаких) ПРОБЛЕМА (урадити нешто) [енгл. without a/any problem; without problems] је израз којим се у писаној и усменој комуникацији формалног и неформалног стила означава неочекивано лако вршење одређене радње.

8) ИМАТИ ПРОБЛЕМ(А) СА (неким или нечим) [енгл. have a problem with] конструкција којом се показује да субјекат има, подноси одређене тешкоће у вези с неким или нечим, а која се користи и у усменој и у писаној комуникацији формалног и неформалног стила.

Наведени изрази, односно синтаксичке конструкције са речју *проблем* су нове, савремене језичке творевине које су обично небрижљивим превођењем енглеских играних и цртаних филмова ушле у наш језик, а неке од њих и у друге језике (нпр. у руски језик). Иако можда на први поглед не делује да је тако, управо је та чињеница допринела томе да реч *проблем* и конструкције са њом данас буду широко заступљене у већини функционалних стилова српског језика, а посебно у разговорном, неретко као устаљене дискурсне форме. Оне даље полако прелазе и у језик књижевности, што потврђују неке анализе спроведене у руском језику.³

И ова образовања с речју *проблем* у нашем језику, према новијим истраживањим из области контактне лингвистике, можемо сматрати англицизмима⁴, одомаћеним и скривеним – не осећају се као страни језички изрази зато што се у реченичкој структури, у облицима нашег језика крију облици својствени енглеском језику, настали буквалним превођењем, односно калкирањем.⁵ Будући да се већина, како смо видели, употребљава у типизираним дискурсним ситуацијама као дискурсне формуле, сматрамо их тзв. прагматичким англицизмима⁶.

³ У књижевности руских класика не налазе се конструкције са речју *проблем*, али их има у новијој књижевности и у новинама, што показује да су ове конструкције новијег датума и да се полако утемељују у руски језички израз (Љашевска и Рахилина 2008: 220).

⁴ Утицај страних језика, данас посебно енглеског, не осећа се само на фонолошком, морфолошком, семантичком и лексичком нивоу, како се традиционално сматрало, него се тај утицај проширио „на целокупни систем језика примаоца, те, поред већ поменутих нивоа, укључује и синтаксички и стилстички” (Шевић 1996: 83). Англицизмом се тако не сматрају више само речи преузете из енглеског језика које су се уклопиле у систем другог језика него и јединице више од речи – синтагме или реченице чија употреба у језику примаоцу одражава или следи норму енглеског језика (ортографску, граматичку, семантичку или прагматичку (Прћић 2005: 59).

⁵ Прћић говори о трима врстама англицизама – о очигледним, скривеним и сировим англицизмима, који по настанку могу бити преведени, преобликовани и мешовити, по комуникативној оправданости – оправдани и неоправдани, а по статусу – одомаћени, делимично одомаћени и неодомаћени (Прћић 2004: 115–118).

⁶ О прагматичким англицизмима в. Мишић Илић и Лопичић 2011.

С обзиром на то да ови изрази имају одговарајуће домаће еквиваленте, најмање по један, а неки и више од једног, комуникативно су неоправдани. Уместо *Нема проблема* имамо домаће *Наравно* или *Свакако*, када се жели изразити саглашавање, или *Нема на чему*, *Молим*, ако је реч о одговору на захваљивање; уместо *То је твој проблем* можемо рећи *Не тиче ме се* или *Није ме брига за то*; наместо *Који је твој проблем?* одн. *У чему је твој проблем?* може се питати *Зашто се тако понашаиш?*, *Зашто си љут?*, *Шта те мучи?*, *Шта није у реду?*; питању *Имаш неки проблем с тим?* одговарао би српски еквивалент *Да ли имаш нешто против?* или *Шта ти смета?* итд.

Према овоме што овде налазимо, видимо да одомаћеним англицизмима са лексемом *проблем* смисаоно одговарају многе наше дискурсно већ устаљене синтаксичке форме. Закључујемо, дакле, да се у разнородним синтаксичким образовањима реч *проблем* користи за најопштији начин указивања на различите видове сложене ситуације, па се сходно томе, зависно од контекста, различито и тумачи. Сасвим је јасно, дакле, да је у питању универзална лексема, или, како су је други прецизније означили, универзални класификатор сложене ситуације (Зализњак 2012: 413). Непотпуне је, и у исто време испражњене семантике, те већину информација нужних за адекватну интерпретацију добија у контексту, образованом садејством језичког (реченичног) и ванјезичког (ситуационог) контекста.

Семантички потенцијал речи *проблем* могао би се утврдити испитивањем лексичких и граматичких спојева у које она улази. Тиме би се показало на који начин гради колокације (колигације) уносећи у њих свој семантички садржај, али и како оне утичу на њено значење⁷.

За ову прилику ми смо узели у разматрање синтаксичку конструкцију ИМАТИ ПРОБЛЕМ(А) СА (НЕКИМ ИЛИ НЕЧИМ) као један од широко распрострањених спојева у нашем језику, али и у другим језицима. На језичким потврдама које смо преузели из писаних извора, најчешће електронских, али и на основу оних усмено забележених, показаћемо на који начин лексема *проблем* своју семантичку непотпуност прагматички употпуњује захваљујући, с једне стране, лексичко-синтаксичком окружењу (реченичном контексту), и с друге стране, захваљујући појединим елементима говорне ситуације и знању о свету које поседују говорник и његов саговорник (прагматички контекст).

Скрећемо пажњу на то да је наш избор конструкције ИМАТИ ПРОБЛЕМ(А) СА (НЕКИМ ИЛИ НЕЧИМ) мотивисан и другим разлозима лингвистичке природе. Прво, ова конструкција се јавља и у писаној и у усменој комуникацији формалног и неформалног стила, односно у већини функционалних стилова. То јој, с гледишта сфере употребе, даје карактер општеупотребног, немаркираног језичког израза. Друго, утемељеност овог синтаксичког споја у српском

⁷ Иначе, у семантичким истраживањима доста се испитивало на који начин контекст, тј. најближе лексичко окружење утиче на значење лексема. Схватања о томе су била различита, од тврђења да се значења лексеме стварају у колокацијама до тврђења да значење лексеме представља услов њене колокабилности. Схватање које помирује ова два опречна схватања заступа већина семантичара, по којима је лексичко значење и услов и последица њихове лексичке спојности (Драгићевић 2011).

језику у извесном смислу је и резултат развоја посесивног значења глагола *имати* у специфичним синтаксичким конструкцијама, што је у литератури означено као савремена језичка тенденција не само у српском него и у другим словенским (индоевропским) језицима. Наиме, првобитно схватање посеције као држање при себи нечега и имање власти над нечим ширило се преко схватања да се може поседовати и оно што је одвојиво од човека, али је у његовој власти, до схватања да се могу поседовати и пролазне особине, појаве и апстрактне ствари (*имати мужу, имати задовољство, имати недостатке*) (Грицкат 1961: 69). Отуда, на широку распрострањеност конструкције *ИМАТИ ПРОБЛЕМ(А) СА* (НЕКИМ ИЛИ НЕЧИМ) не можемо гледати само као на последицу изванјезичких фактора као што је неконтролисани утицај енглеског језика на српски него и као на последицу унутарјезичких фактора – пријемчивости нашег језика да је лако прихвати⁸.

Семантички потенцијал конструкције

ИМАТИ ПРОБЛЕМ СА (НЕКИМ ИЛИ НЕЧИМ)

Конструкција *имати проблем са* неким или нечим садржински је, функцијски и формално релативно компактна целина. Веза међу лексемама је значењски блиска, у одређеној мери идиоматизована, тако да јој све то даје карактер колокација, односно колигација (Прћић 1997: 115)⁹.

Кажемо да је идиоматизована у одређеној мери будући да се реализује кроз више семантичко-структурних типова. Наиме, колокација *имати проблем* (СА НЕКИМ ИЛИ НЕЧИМ) јавља се и у одричном облику (НЕМАТИ ПРОБЛЕМ СА) и може имати више значењски различитих допунских колоката. Њени колокати могу бити именице:

- 1) са значењем особа: *имати проблем с комисијама, имати проблем с мужем, имати проблем с професором* итд.,
- 2) са значењем животиња: *имати проблем с мачком, имати проблем са бубашвабама, имати проблем с коњем* итд.,
- 3) са значењем биљака: *имати проблем с ружама / с висићим мушкатлама*
- 4) са значењем органа и делова тела: *имати проблем с леђима, имати проблем са желуцем, имати проблем са ногама* итд.,
- 5) са значењем ствари: *имати проблем с парама, имати проблем с телефоном* итд.,
- 6) са значењем процеса: *имати проблем с водоснабдевањем / с грејањем* итд.

⁸ И. Грицкат истиче да се многи језички обрти попут „имати задовољство” неоправдано сматрају непотребним калковима. Према њеном мишљењу, овакви обрти спонтано настају у разним језицима без угледања једних на друге, управо зато што се појам посесивности на исти начин шири у већини индоевропских језика (Грицкат 1961: 69).

⁹ Колигације (граматичке колокације) су колокације које у допунском колокату садрже функционалне речи – предлоге, а на месту примарног колоката могу имати именицу, глагол или придев (Прћић 1997: 119). Ове колокације су с граматичке тачке гледишта обавезне јер се тичу валентности речи. Међутим, неки лингвисти (нпр. Б. Хлебев), као и ауторка овог рада, користе термин колокације и у овом ужем значењу.

Синтаксички посматрано, ова колокација, као предикатска структура, има два аргумента – субјекат у номинативу и рекцијску допуну у инструменталу. Њоме се указује на недостатак, слабост и мањкавост, односно грешку или ману онога што смисаоно подразумева колокат у инструменталу, тако да је њено опште значење значење недостатности у квалитативном или квантитативном смислу, које се, с обзиром на предикатско-аргументну структуру израза, може интерпретирати на следећи начин:

„Субјекат се налази у нежељеној (тешкој) ситуацији због недостатности онога што се појмом исказаним у колокату подразумева”.

Тако, када се каже *Х има проблем са мужем*, подразумева се „Х се налази у нежељеној (тешкој) ситуацији због лошег односа са мужем”. Или, *Х има проблем с колима* „Х се налази у нежељеној (тешкој) ситуацији због квара на колима”.

Из овакве семантичке интерпретације произилази да је субјекат носилац или трпилац стања (другим речима, доживљавач), а појам у функцији допунског колоката узрочник тога стања (директни или индиректни).

На који начин се значење недостатности остварује колокацијом *ИМАТИ ПРОБЛЕМ* (СА НЕКИМ ИЛИ НЕЧИМ) зависи од контекста, али пре свега од смисаоног значења допунског колоката.

Наша даља анализа иде управо тим смером. Анализирали смо неке допунске колокате и ево тих значења недостатности која ова колокација може реализовати, као и описа начина њиховог спецификовања.

Када се у функцији допунског колоката јављају именице са значењем човека, значење недостатности читује се у сфери међуљудских односа најчешће као недостатак међусобног разумевања, толерантности и поштовања.

Уколико колокати потичу из парадигматске групе са значењем „особа из сфере пословања”, изрази нпр. *имати проблем с колегом / са сарадником / са шефом / с професором / с учитељицом / с управом / с особљем* и сл. значе „бити у лошим, затегнутим односима са том особом, међусобно се не разумевати; бити с њом у свађи” јер нарушава пословни однос који се темељи на постизању заједничких циљева, поштовању одређених правила и кодекса понашања:

(1) У току рада имали смо проблема са др Јоксимовићем, који је пре свега заступао интересе своје странке (Ел. корпус)

(2) Правила сви морају да поштују, одступања нема. Имали смо проблем са једном другарицом. У понедељак је у школу дошла у цинсу. (Ел. корпус)

(3) Имам проблем с колегиницом, увек чујем неке приче мени иза леђа, како ме трача, исмева и понижава. (Интернет)

(4) Имам проблем са шефом. Удвара ми се. (Интернет)

И када колокати означавају сроднике из најуже породице (нпр. *имати проблем са дететом / са децом / с оцем / с мајком / с родитељима / с братом / са сестром / са женом* и др.), значење недостатности се може манифестовати као недостатак међусобног разумевања, толерантности и поштовања. Но, за разлику од претходних случајева где се нарушава однос пословне са-

радње, овде се нарушава односа блискости међу члановима породице, који је проистекао из осећања љубави, бриге и старања једних о другима:

(5) Имам велики проблем са мајком. Имам 25 година а она се понаша према мени као да имам 5. (Интернет)

(6) Имам проблем са мајком а и са оцем. По нарави сам бунтовна и не волим никакав вид контроле. (Интернет)

(7) Имам 27 година и проблем с родитељима који контролишу сваки сегмент мог живота. (Интернет)

У овим описаним случајевима, нежељена ситуација у којој се нашао субјекат подразумева пре свега осећај душевне узнемирености и незадовољства.

Међутим, када је реч о члановима породице и сродницима, субјекат се може осећати још и забринутост:

(8) Имам проблем с двогодишњим дететом, има честе нападе беса (Интернет).

Осећање забринутости препознаје се и у наредном примеру:

(9) Ми као нација имамо проблем са младима. Млади данас постају превише агресивни, немају толеранције према другима, живе у имагинарном свету. (Интернет)

Слично се интерпретирају и примери у којима су колокати именице са значењем животиња. Иако људи могу комуницирати са животињама, овде се значење недостатности не реализује у сфери комуникације на исти начин као када је реч о комуникацији међу људима, већ на начин својствен односу човека и животиње. Тај однос може бити двојак – близак и дистанциран, у просторном и емотивном смислу. Однос блискости успоставља се између човека и његових кућних љубимаца или домаћих животиња, а однос дистанцираности између човека и других животиња (дивљих, оних које се обично не чувају као кућни љубимци, али и туђих кућних љубимаца). Тако, када су у изразу **ИМАТИ ПРОБЛЕМ СА КОЛОКАТИ КУЋНИ ЉУБИМЦИ** или **ДОМАЋЕ ЖИВОТИЊЕ**, недостатност се тиче здравственог стања животиња, због чега субјекат осећа забринутост (уп. пр. 13):

(10) Имам проблем с кравом музаром, не даје више млеко. (Интернет)

(11) Имам проблем са кобилом. Изгледа упала мишића. (Интернет)

(12) Мој другар је имао проблем са свињама, тј. имале су Ензоотску пнеумонију. (Интернет)

(13) Имам проблем са мачком и забринут сам. Чудно дише и грудни кош јој се чудно помера. (Интернет)

Када су колокати друге животиње (дивље, оне које се обично не чувају као кућни љубимци, али и туђи кућни љубимци), колокацијом **ИМАТИ ПРОБЛЕМ СА** означава се нарушавање дистанцираног односа између човека и животиње о којој је реч, јер обично улазе у простор који припада субјекту, због чега се субјекат осећа, пре свега, угроженим:

(14) Ја имам проблем са пауковима и ситним бубама које улазе на улазна врата. (Интернет)

(15) Имам велики проблем са комарцима и једноставно су ми рекли да нема адекватне заштите. (Интернет)

(16) Имам проблем са комшијиним псом, јер константно лаје, завија, урличе. (Интернет)

(17) Имам проблем са комшијиним псом који стално долази до бокса и покушава да уђе у њега (Интернет, forum. krstarica.com, treba mi savet u veci stenadi)

Конструкцијом *ИМАТИ ПРОБЛЕМ СА ДОПУЊЕНОМ ИМЕНИЦАМА СА ЗНАЧЕЊЕМ ОРГАНА И ДЕЛОВА ТЕЛА* (нпр. *имати проблем са грлом / са синусима / са крајницима*), недостатност се не разумева као недостатак оног органа или дела тела означеног именицом у колокату, него се разумева као физичко оштећење или болест која нарушава њихово нормално функционисање. Субјекат због тога осећа физичку нелагодност, тегобу или бол:

(18) Никада нисам имала проблеме са очима, нити сам икада носила наочаре. (Интернет)

(19) Младеновић је склоњен из екипе ... имао је и проблем са леђима. (Ел. корпус)

У изразима нпр. *имати проблем са аутомобилом / са компјутером / са тастатуром*, у којима су, дакле, колокати именице са значењем техничких апарата, справа, машина, предмета и сл., значење недостатности тиче се њиховог функционисања, па се овим изразима казује да је ствар означена именицом у колокату делимично или потпуно неисправна, оштећена, да има квар. Будући да су справе у таквом стању, субјекат је спречен, онемогућен да се њима служи:

(20) Проблем са УВ лампом имали су и на изборном месту. (Ел. корпус)

Допунски колокати у конструкцији *ИМАТИ ПРОБЛЕМ СА МОГУ БИТИ И ИМЕНИЦЕ СА ЗНАЧЕЊЕМ ХРАНЕ, ПИЋА И ДРУГИХ СРЕДСТАВА КОЈА СЕ КОНЗУМИРАЈУ* (нпр. дрога, лекови итд.). Опште значење недостатности у овим случајевима реализује се као неспособност субјекта да одмери потребну количину за уобичајену конзумацију. Да ли је реч о великој или малој количини, разазнаје се на основу инхерентне лексичке семантике колоката, а и контекста. Тако, када се каже за некога да *има проблем са пићем / са дрогом* и ван конкретног контекста се зна да се опија, односно дрогира. А када се каже да *неко има проблем са храном*, а и *са тежином* контекст је тај који показује да ли је реч о изгладњавању (уп. пр. 20) или о преједању (уп. пр. 21), односно да ли је реч о мањку килограма или о вишку (уп. пр. 23):

(21) Немам анорексију, али дефинитивно имам проблем са храном. (Интернет)

(22) Већ дуже време имам проблем са храном, односно неконтролисаним узимањем велике количине углавном у поподневним и вечерњим сатима. (Интернет)

(23) Сваки трећи становник Србије има проблем са тежином. Срби су све дебли. (Ел. корпус)

Да је понекад заиста само инхерентна лексичка семантика колоката довољна за разумевања смисла, показује и колокација *имати проблем са парам / новцем*. Јасно је да се њоме означава или потпуно одсуство пара или њихово поседовање, али, свакако, не у довољној мери.

Описани примери показују колико је разумљиво значење недостатности које се остварује колокацијама *ИМАТИ ПРОБЛЕМ СА* (НЕКИМ ИЛИ НЕЧИМ). Овде су представљени само неки случајеви у којима се ово значење реализује. Има их, дакле, много више. Чини се да би списак колоката могао бити доста дугачак, а значење недостатности би се могло обликовати према најразличитијим пренесеним и апстрактним представама, од мањих недостатака до значења потпуног одсуства онога што се означава појмом у колокату.

У конструкцији *ИМАТИ ПРОБЛЕМ СА* (НЕКИМ ИЛИ НЕЧИМ) именица *проблем* у најопштијем смислу може корелирати са именицом *тешкоћа*. Али, може смисаоно корелирати и са другим лексичким јединицама, како именицама тако и речима друге категоријалне припадности, које у свом семантичком садржају имају неку од компонената које се тичу недостатности било у квалитативном било у квантитативном смислу, као што су нпр. *сукоб*, *конфликт*, *свађа*, *сукобити се*, *(по)свађати се* (пр. 1–7), *квар*, *штета*, *оштећење*, *оштетити се*, *покварити се* (пр. 20), *неумереност*, *неодмереност*, *претеривати* (пр. 21–23), *недостатак*, *болест*, *болети*, *мучити* (пр. 10–13 и 18–19) итд. Тако се уместо *Имам проблем с кичмом* може рећи *Боли ме кичма* или *Мучи ме кичма*, дакле, не употребљавајући ни реч *проблем*, а ни глагол *имати*; уместо *Имам проблем с колегиницом* може се рећи *У лошим односима сам са колегиницом* или *Посвађала сам се са колегиницом* или пак *Колегиница ми досађује*, даље, уместо *Имам проблем с телефоном* могло би се рећи *Квари ми се телефон*, *Телефон ми лоше ради*, уместо *Има проблем с пићем* могло би се казати *Превише пије* или *Опија се* итд. Али, очигледно је да се у говору неретко прибегава конструкцији *ИМАМ ПРОБЛЕМ СА* (НЕКИМ ИЛИ НЕЧИМ) иако се исти значењски садржај, како смо видели, може изразити и другим језичким формама. То показује да је конструкција *ИМАТИ ПРОБЛЕМ* (*СА* НЕКИМ ИЛИ НЕЧИМ) изузетно конкурентна другим синонимним језичким изразима, а разлози за то, према нашем схватању, јесу следећи. Употребом самог глагола *имати*, у којем доминира значењска компонента посесивности, жели се посебно нагласити „повезаност лица, субјекта и његове околине, њихово „саприпадање ... и узајамно припадање” (Ј. Маслов, према Грицкат 1961: 71), а речју *проблем*, будући да потиче из науке, жели се истакнути тежина настале ситуације. Иако такав језички израз има ноту интелектуалног стила, њиме се заправо остварује врло уопштен и универзалан језички израз. Штеде се труд и напор у енкодирању поруке, а спецификовање конкретног значења декодира се у контексту, у дискурсу. С гледишта теорије језичке културе, овакво изражавања осиромашује језик и чини га испразним и значењски неутралним, безличним.

Закључак

На основу овога што смо овде изнели о речи *проблем* и о језичким спојевима у којима се она јавља, а посебно о конструкцији *ИМАТИ ПРОБЛЕМ СА* (НЕКИМ ИЛИ НЕЧИМ) следио би следећи закључак.

Интернационализам *проблем* се у српском језику јавља у многим синтаксичким конструкцијама. Због широке и универзалне употребе има непотпуну лексичку садржину и тек у контексту, у споју с другим речима функционише као семантички оформљена језичка јединица. Да би се формирао потпун „семантички опис” именице *проблем*, потребно је испитати и друге њене колокације. С обзиром на то да је изузетно фреквентна не само у разговорном језику него и у другим функционалним стиловима, могла би ући у фонд фреквентних лексема чији би семантички опис колокацијском методом испитивања допринео склапању лексичког мозаика српског језика, а о чијој потреби се већ говорило у литератури¹⁰.

Будући да је реч *проблем* изворно научног карактера, њено јављање у другим областима живота може се сматрати последицом интелектуализације у језику. Изрази са лексемом *проблем* тако одсликавају, с једне стране, процес интелектуализације у српском језику који је у тесној вези с интернационализацијом и терминологијом, а с друге стране, одсликавају и процес све продорнијег ширења и утицања енглеског језика. Тако би, рецимо, лексема *проблем*, заправо изрази с њом, који се у говору јављају као дискурсне формуле, заједно с другим дискурсним формулама преузетих махом из енглеског језика,¹¹ могли ући у лексикон западне културе, зато што се њима у српски језик не уноси само нов израз него и нов културни образац, својствен некој другој култури.

ЛИТЕРАТУРА

- Ашић 2009:** Тијана Ашић. Семантичко-прагматичка анализа употребе речи „екстра” у жаргону градске омладине. Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане 38/1*, 177–190.
- Грицкат 1961:** I. Grickat, Razvoj značenja glagola *imati*, Sarajevo: *Radovi Naučnog društva BiH XVIII*, Odeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 6, 67–81.
- Драгићевић 2011:** Р. Драгићевић. О значењу придева као услову и последици њихове лексичке спојивости. Београд: *Јужнословенски филолог LXVII*, 109–119.
- Енгл. речн. 2003:** *Longman dictionary of contemporary English* (dir. D. Summers)
- Зализњак 2012²:** А.А. Зализњак. Русские культурные концепты в европейской лингвистической перспективе: слово *проблема*. А.А. Зализњак, И.

¹⁰ Испитивањем колокацијских веза најфреквентнијих речи у српском језику, према схватању Б. Хлебеца, могли би се добити врло прецизни описи њихових значењских садржаја, који би могли послужити у њиховом лексикографском дефинисању. Како колокацијском методом изгледа семантички опис именице *нажња* в. Хлебец 2008.

¹¹ Неке од тих дискурсних формула су и *Могу ли Вам помоћи?* (форма која се чује нпр. у продавницама) уместо домаћег *Изволите*, или *Ово је ваш кусур* (форма у Мекдоналдс ресторанима) уместо *Изволите кусур*, или *Банкомат је ван употребе* (натпис на банкоматима) уместо *Банкомат је покварен* и др. Потпун списак ових дискурсних формула (тзв. скривених англицизама) може се видети у Прић 2005, а о томе како се они објашњавају лингвистички, социолингвистички и прагматички видети у Мишић Илић и Лопичић 2011.

- Б. Левонтина, А. Д. Шмелев (ур.). *Константы и переменные русской языковой картины мира*. Москва: Языки славянских культур, 410–418.
- Љашевска и Рахилина 2008:** О. Н. Ляшевская и Е. В. Рахилина. Многозначность сквозь призму дискурса. *Slavica Helsingiensia* 34, 217–232.
- Матешкић 1982:** Ј. Матешић. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Мишић Илић и Лопичић 2011:** В. Мишић Илић и В. Лопичић. Pragmatički anglicizmi u srpskom jeziku. Novi Sad: *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 54/1, 261–273.
- Прћић 2004:** Т. Прћић. О англицизмима из четири различита али међуповезана угла. Novi Sad: *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 47/1–2, 113–129.
- Прћић 2005:** Т. Прћић. *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Zmaj
- Прћић 1997:** Т. Прћић. *Semantika i pragmatika reči*. Sremski Karlovci–Novi Sad: Knjižarnica Zorana Stojanovića
- Речник МС:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- Хлебец 2008:** Б. Хлебец. Колокацијска метода семантичке анализе на примеру именице пажња. у: М. Радовановић и П. Пипер (ур.) *Семантичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 65–79.
- Шевић 1996:** Р. Шевић. Српски и енглески – језици у контакту?. у: Ј. Планкош (ур.). *О лексичким позајмљеницама*. Суботица–Београд: Градска библиотека–Институт за српски језик САНУ, 81–88.

Bojana Milosavljević

ON INTERNATIONALISM *PROBLEM* IN SERBIAN THROUGH
THE PRISM OF DISCOURSE

Summary

The paper describes the distribution of internationalism *problem* in Serbian language, particularly in everyday communication. It is very frequent word, often used in collocations to express in a universal and neutral way all sorts of complicate situations – *Нема проблема, То је твој проблем!, У чему је проблем?* etc. Those collocations are new, contemporary syntactic constructions in our language, borrowing from English. This type of syntactic borrowing is one of language contacts at the discourse level.

In view of collocations, we analyzed Serbian construction – *ИМАТИ ПРОБЛЕМ СА (НЕКИМ ИЛИ НЕЧИМ)* making a list of nouns can be used in collocations. We found out that its general meaning is meaning of lack in qualitative or quantitative sense, which only can understand correctly in discourse process. Because of wide and universal use in language, lexeme *problem* is semantic incompletely – only in discourse it is completely lexical item.

Tomasz KWOKA*
Instytut Filologii Słowiańskiej
Uniwersytet Jagielloński
Kraków, Polska

Оригинални научни рад
Примљен: 15.11.2013.
Прихваћен: 22.02.2014.

ВОЈВОЂАНСКИ ЈЕЛОВНИК – ПОГЛЕД ГУРМАНА НА МЕЂУКУЛТУРНЕ И МЕЂУНАЦИОНАЛНЕ УТИЦАЈЕ

Циљ овог реферата је представљање једног, до сада у српској научној литератури слабо истраженог, примера међукултурних и међунационалних утицаја који се изражавају у називима јела типичних за подручје Војводине. На основу грађе прикупљене из војвођанских куvara, речника српских говора Војводине те научних и научно-популарних радова на тему кулинарске традиције Војводине, представљен је утицај страних народа и култура на исхрану у тој покрајини. На основу анализе наведене лексике те анализе адаптација страних речи у српски језик, види се значајан утицај немачке опште културе и језика на културу исхране. Од других језика који су вршили утицај могу се навести мађарски, румунски или романски те други језици. Иако значајно присутан, утицај турске (или боље речено – оријенталне) кухиње може се сврстати у индиректан, донесен пре свега са српским живљем који је са јужних крајева у Војводину стизао од краја средњег века.

Кључне речи: кулинарна лексика, језици у контакту, српски језик, позајмљенице, културологија, германизми, Војводина

„Начин исхране заправо је показатељ свих промена у друштву, тако да се анализом може сагледати у каквим условима ко живи, на ком је друштвеном нивоу, чему стреми, укратко, могу да се прате цивилизацијски степен и утицаји средина с којима се долази у додир” (Ристовић 2007: 362–363). Војвођанска кухиња, као пример кухиње настале и развијене у хетерогеној средини, показатељ је свих политичких и друштвених прилика које су се збивале у Средњој Европи и на Балкану и сведочанство контаката разних нација. Кухиња те покрајине је у начелу панонска, средњеевропска са балканским примесима, што значи да има сличности с кухињама Словачке, Чешке, Мађарске, Аустрије, чак и јужног дела Пољске (дакле са земљама бивше

* tomasz.kwoka@uj.edu.pl

Аустро-Угарске), али истовремено и са јужнословенским, турским и грчким земљама (земљама бивше Османлијске империје).

Реферат је тек почетак истраживања кулинарске традиције панонско-балканског региона и представља кратак поглед на јеловник Срба у Војводини¹.

Истражујући кухињу Војводине увек се мора имати у виду мултинационална и мултирелигијска слика те покрајине, што одређује и све нивое културе. Процес примања нових културних кодова текао је споро, с отпором, али временом полако је напредовао. То се одвијало понекад несвесно, понекад намерно, у изворном облику или адаптирањем у своју традицију и приказивањем као део сопствене традиције. Кулинарски утицаји се огледају у увођењу нових јела, проширивању сировинске основе, увођењу нових начина припреме и конзервирања хране, фиксирању распореда obroka, увођењу нових средстава за справљање, служењу и конзумирању те новим хигијенским навикама (уп. Мартинов 2004: 48). Најочигледнији су наравно називи нових јела – директне позајмљенице те калкови или преведенице².

Кулинарска традиција Војводине састоји се од три слоја. Први од њих је стари, словенски, који чини гастрономску, често већ заборављену, основу и потиче из традиције словенских староседелаца, с временом развијане и прилагођаване географско-природним околностима Паноније. Стара словенска кухиња одликовала се употребом многих житарица, архаичном обрадом меса (углавном пржење и сушење), употребом млека и млечних производа, пчеларством, рибарством, ловом те скупљањем воћа и поврћа. На тај стари слој надовезао се утицај Османске империје, која је овде владала скоро два века, па и утицаји нису били толико јаки као јужно од Дунава и Саве. Захваљујући мултинационалној Турској империји и миграцији њених становника настала је и тзв. *балканска кулинарска заједница* – спој словенских елемената са оријенталним, турским, арапским, блискоисточним те грчким. Турци су постали посредници у преношењу култура, лексике, навика и тд. У периоду турске владавине у одређеном степену утицај су извршили и становници градова, представници ондашњег грађанства – Јевреји, Цинцари и Јермени.

Турска кухиња је највише утицала на општесрпску кухињу, и то пре свега по градовима јужно од Дунава. „Ово наслеђе [Османског царства – прим. ТК] део је приватног простора како код сеоског тако и код градског живља, али је турска кухиња постала део српске, на првом месту у урбаним срединама као што су Београд, Ниш, Крагујевац, Ваљево, Краљево, Неготин, Смедерево итд.” (Костић 2007: 395). Сувишно би било наводити све те речи, од којих се већина још увек очувала у српском језику, као савремена лексика

¹ Путоказ истраживањима и показатељ разних утицаја могу бити називи угоститељских објеката, који су присутни у српском вокабулару: турска *кафана* и *механа*, француски *ресторан*, мађарска *чарда*, немачка *биртија* и *биргуз* те словенска *гостионица* или *крчма*...

² Темелније проучавање међукултурних утицаја захтева и истражање националних кухиња свих народа, који су вршили утицај у Србији. Таква истраживања предвиђена су и за наша будућа истраживања.

или архаизми. Довољно је навести да их само у 1. издању Вуковог речника (уп. Крушец 2004) има преко 30. Најпопознатија, која су потврђена и у речницима српских говора Војводине (неке од њих су потврђене већ од 16. века), су *чорба* (тур. *çorba/şorba* „чорба“ < перс. или арап.): *бунгур*, *булгур* (тур. *bulgur* и *burgul* „исто“), *пита* (тур. *pitá*, *pite* „исто“ < грч. *πίττα*), *кајгана* (тур. *kaygana* „исто“ < перс.), *ћеван* (тур. *kebar* „исто“ < арап.), *ћуфте* (тур. *köfte* < перс.), *ћувеч* (тур. *güveç* „земљани суд, тава за печење“), *каља* (тур. *kalya* „јело од купуса с месом“), *пилав* (тур. *pilâv* „исто“ < перс.), *сарма* (тур. *sarma* „оно што је завијено“), *шкембе* (тур. *işkembe* „трбух“), *пихтије* (тур. *pihti* „јело“ < „паче, хладетина“ < перс.), *шигерњача* (тур. *ciger* „јетра“), *пастрма* (тур. *pastırma*, *basdırmma* „исто“), *бурек* (тур. *börek*), *качамак* (тур. *kaçamak* „исто“), *пексимет* (тур. *peksimet* „исто, двопек“), *алва* (тур. *helvâ* „посластица“ < арап.), *баклава* (тур. *baklava* „исто“), *пекмез* (тур. *pekmez* „уварени сок од воћа“), *туршија* (тур. *turşu* „нешто кисело“), *јогурт* (тур. *yoğurt*) *кајмак* (тур. *kaymak* = *скоруп* или *милерам* у Војводини). Још у 19. веку на типичној варошкој трпези могло се пронаћи типична турска јела и пића, као што су *чорба*, *ћувеч*, *сарма*, *ћеван*, *ћуфте*, *папазјанија*, *сумлијаш*, *баклава*, *туфахија*, *тулумба*, *кадаиф*, *боза*, *шербе*.

Осим јела, Турска империја је била и посредник у довођењу на Балкан, а и у Европу, нових пољопривредних култура, а турски језик – нових речи. Од 16. века у Србију су стизали *паприка*, *кукуруз*, *пасуљ* и *пиринач*³ – намирнице које су изазвале праву кулинарску револуцију у начину исхране не само Срба. Интересантно је да су доведене културе примљене под именима из разних језика, нпр. из мађ. *паприка*⁴, тур. *кукуруз*⁵ и *пиринач*⁶ или нем. *пасуљ*⁷. Најбољи је пример јела припреманог од кукуруза, који се у Војводини појављује као тур. *качамак*, слов. *куља*, рум. *мамаљуга* или *пура*, итал. *палента*... За време турске владавине у Србију је стигао и шећер (тур. *şeker*)⁸.

Међутим, у случају Војводине турски кулинарски утицај био углавном индиректног типа, што значи да је најчешће доспевао посредством Срба који су од касног средњег века стизали у Војводину, преносећи елементи своје

³ Заједно с Турцима стизало је и воће, нпр. бресква и кајсија (иако је у Војводини кајсија била позната и по називу немачког порекла *априкозна*), као и нове врсте у Србији већ присутног воћа (шљиве, крушке, дуње...)

⁴ Паприка на Балкан је донета крајем 16. века као индијски бибер (уп. Зиројевић 205: 241).

⁵ Кукуруз је у Европу приспео из Америке крајем 15. века, иако је у Азији могао бити познат још пре 1492. године. Према његовим називима може се закључити да је стигао са разних страна. У Србији се појављује највероватније већ 1576. г. (Зиројевић 2005: 239), док 1612. постоји запис да је донесен међу српске граничаре у Вараждин. После постоје сведочанства да је био гајен по Срему и Бачкој. У Војводину је највероватније стигао из Турског царства, мада у Банат могли су га донети истовремено и Немци, почетком 18. века (Зиројевић 2005: 240).

⁶ Пиринач је доспео на Балканско полуострво из Индије преко Блиског Истока и Турске. Половином 14 в. почиње његов узгој у Пловдиву, а у 15. веку у околини Ниша.

⁷ Пасуљ се појављује 1631. године у једном турском речнику, док већ у 19. веку, са купусом, постаје основа кухиње Срба.

⁸ Говорећи о турском културно-кулинарском утицају, не сме се заобићи и још једна појава. Наиме ради се о новодоведеној култури дувана и кафе, која је у свим крајевима Турске империје била прекретница, револуција у друштвеном животу и култури слободног времена (о томе су исцрпно писали бројни културолози, између осталог и словеначки научник, Божидар Језерник у својим књигама *Дивља Европа* и *Кафа*).

оријентализоване културе. Директни утицај турске културе у Војводини био је ограничен, што због кратког периода њихове владавине (непуна два века, од Мохачке битке до Пожаревачког мира), што ограниченог додира Срба и Турака, од којих су последњи насељавали утврђења и градове.

Прекретница у погледу културологије, али и политике, био је 18. век, за који многи истраживачи културе кажу да је врло значајно полазиште за разумевање и тумачење културе исхране у Војводини (уп. Радуловачки 1996). Наиме, после Карловачког (1699) и Пожаревачког мира (1718) те промене власти у Војводини, Хабсбуршка монархија почела је планску колонизацију на напуштеним земљиштима. Аустријска власт радила је на томе да насељавањем напуштених крајева појача одбрамбене снаге државе, али и побољша пореске приходе и искоришћеност земљишта⁹. Почетак 18. века је и почетак насељавања Војводине пре свега Немцима (тзв. Подунавски Шваби – *Donauschwaben*)¹⁰ и Мађарима, те Словацима, Русинима, Украјинцима, Руминима и малим бројем француских породица, Италијана и Шпанаца. У исто време су на територију данашње Војводине стизали и Срби из других крајева – Босне, Херцеговине, Лике, јужне Србије и Косова. То је био период великих миграција Срба (*Велика сеоба Срба*) која је променила етничку слику Војводине и великог дела Мађарске. Ову шарену слику после Првог светског рата допунили су Срби из Лике, Далмације, Баније, Кордуна, јужне Србије и Босне и Херцеговине те Црногорци.

Најзад, 18. век је период када Војводина улази у шири, средњоевропски културни круг, у којем је најјачи утицај вршила немачка култура, и у њеном оквиру „швапска” кухиња Подунавских Немаца. Немачки кулинарски утицаји били су двоструког карактера – са једне стране аустријски, посредни (бечки двор, локална администрација, школа, судство, те сâм престиж немачког језика¹¹), а са друге немачки, директни, који су вршили Немци досељени са обале Рајне, Лотарингије, Вестфалије, Алзаса и Лорене. Ти Немци су свакодневно имали контакт с Србима и другим народима, те су захваљујући свом вишем цивилизацијском нивоу, вршили и на њих утицај. Постепено се почео мењати и начин живљења, кулинарске навике житеља Војводине, начин спремања и конзервирања хране (кување супа и варива, динстање меса (нем. *dünsten*), поховање меса и поврћа (*нрезла* < нем. *Bröseln*), кување воћа, обрада изнутрица (нпр. *лебервурст*, *братвурст*, *крезле*, *бризле*, *шваргле*,

⁹ Ослобођење Баната означава и „велику прекретницу у начину, врсти, типу и квалитету исхране Срба у Банату, услед чињенице да се Банат нашао у новом, средњоевропском културном кругу са друкчијим цивилизацијским тековинама у односу на дотадашњи, оријентални” (Мартинов 2004: 34)

¹⁰ Колонизација Немаца, пре свега у Банату, текла је током читавог 18. века. Први талас је наредио гувернер ослобођеног Баната – Француз Клауди Мерси. Први Немци су стигли већ 1716. године (до 1726. досељено је 15.000). Друга, коју је организовала Марија Терезија, била је од 1744 до 1766. и обухватила 45.000 Немаца. Поред њих у Војводину су тада дошли и Русини, Украјинци, Словаци. Последњи талас је за време владавине Јосифа довео 10.000 Немаца (Мартинов 2004: 37)

¹¹ Додатно, немачки језик као језик управе, војске, суда, просвете, штампе имао је највећи политички, друштвени и културни престиж, те је био и извор многих позајмљеница у језику Срба.

чварци, сушена сланина) те конзервирање меса усољавањем (Мартинов 2004: 103)¹². Са променом кулинарских навика, у народни јеловник улазила су и нова јела, проширивала се сировинска основа, фиксирао се распоред оброка, уводила нова средства за справљање, служење и конзумирање хране (Мартинов 2004: 48).

Ови међунационални и међукултурни утицаји су током 18. и до половине 19. века били ограничени, јер су Срби били доста затворени према другим нацијама. Међу њима је владао отпор према туђем, страх од западњачке културе (пре свега немачке) опасности од унијаћења. Да би сачували свој културни и религијски идентитет, они су одбијали све што је долазило споља, пре свега од стране немачке културе. Начин исхране доста дуго је остајао као из времена турске владавине, и тек после, постепено, мењао се, заједно са стварањем новог грађанског staleжа који је прихватао средњоевропске навике¹³.

„После успостављања аустријске власти и колонизације Немаца са обале Рајне, на подручју Баната и у прекодунавским областима уопште, долази до револуционарних промена у свим областима живота па, разумљиво, и у исхрани становништва, нарочито градског, и то, опет, код оног богатијег дела грађана. Ове промене временом ће, међутим, освајати и село. Тако ће у националну кухињу Војводине ући супе, сосови, цушпајзи, теста и јела од теста, салате, штрудле, кохови, торте, као и тзв. швапски сир, па путер, милерам и пиво, уз нове сорте грозђа, односно вина. Балканску у целини, па и српску националну кухињу уопште, и данас претежно чине јела и послатице оријенталног порекла, уз наравно, незаобилазну турску кафу” (Зиројевић 2005: 257).

Тема немачких утицаја била је већ предмет неколико књига и чланака, од којих су се две књиге бавиле искључиво кулинарском терминологијом у Војводини. У књизи о сремској кухињи, Љиљана Радуловачки наводи укупно 150 назива јела (без пића, воћа и поврћа) од којих је немачког порекла око 60 (тј. 40%), турског око 30 (20%), мађарског свега 4, романског 3 и словенског око 60 назива (40%) (Радуловачки 1996: 85-89). Обимнија истраживања у Банату је спровео Златоје Мартинов, који наводи преко 140 јела преузетих од Немаца, од којих преко половина је сачувала немачке називе прилагођене српском језику. Остала јела носе називе преведене на српски, нпр. *пилећа / кокошија супа* (нем. *Hühnersuppe*), *говеђа супа* (нем. *Rindsuppe*), *супа од кромпира* (нем. *Grundbiersuppe*), *парадајз сос* (нем. *Tomaten sosse*), *сос од мирођије* (нем. *Dilssosse*), *јунеће месо* (нем. *Rindfleisch*), *крвавице* (нем. *Blutwurst*), *домаћа кобасица* (нем. *Bratwurst*), *зелена салата* (нем. *Grünersalat*), *кунус салата* (нем. *Krautsalat*), *колачи са орасима* (нем. *Nusskuchen*), *мраморни колач* (нем. *Marmorkuchen*), *шећерни колач* (нем. *Zuckerkuchen*), *хлебна торта* (нем. *Brottorte*) и још много више.

¹² Немачког порекла биле су и средства и прибор за справљање хране (нпр. *рерна*, *плотна*, *шпорет*, *рингла*, *тегла*, *вангла*, *флаша*, *шоља*, *есцајг*, *кригла*, *шпајз* и др.)

¹³ И пре стварања нове српске државе, почело је и стварање средњег друштвеног слоја, будуће српске елите. Трговци, богате занатлије, чиновници су све више путовали, школовали се у Бечу, Будимпешти, Прагу и тамо присвајали нове навике, које су после доносили у своју земљу (Мартинов 2004: 35)

У четири речника говора, који смо користили приликом писања овог текста, има укупно преко 260 одредница – назива јела. Од њих су 25 турског порекла, 18 мађарског порекла, 4 румунског и чак 95 аустријског, односно немачког порекла (то чини трећину свих назива јела).

Културолошки утицаји се са једне стране виде у називима јела, а са друге у новим кулинарским навикама. Један од најважнијих примера „швапског” утицаја је **супа** – као реч (нем. *Suppe*) и као јело. Раније позната је била само донесена с југа турска *чорба*, густа „масна вода”. Међутим, у Војводини супа је постала један од неизоставних елемената недељних или свечаних ручкова. Прихваћен је и начин припремања супе, понекад са модификацијама и адаптирањем ка локалним и природним условима и сировинама, често и са запршком (према нем. *Einbrenn, Mehlschwitz*). Називи супа су директне позајмљенице, адаптиране у српски језик (нпр. *Ајнбрен супа* (нем. *Einbrennsuppe*), *ајнгемакт супа* (нем. *Eingemachte Suppe*)) или преведенице, као нпр. *пилећа/кокошица супа* (нем. *Hühnersuppe*), *говећа супа* (нем. *Rindsuppe*), *супа од кромпира* (нем. *Grundbiersuppe*), *парадајз супа* (нем. *Tomatensuppe*).

Додатак супи су и **теста**, која су у Војводини примљена врло рано од Немаца и Словака (у Срему постоји изрека „Најео се теста к’о Тот”). О тим утицајима сведоче називи, нпр. *флеклице* (нем. *Fleckern*), *флеклице са кунком / краутфлекс* (нем. *Krautfläckchen*), *флеклице са шунком* (нем. *Schinkenfläckchen*), *нокле* (нем. *Nockerl*) *гриз-нокле* (нем. *Griesnudeln*), *кнедле од џигерице* (нем. *Leberknödel*), *шупфнудле* (нем. *Schupfnudeln*), *ташици* (нем. *Taschen*), *гренадирмарш* (нем. *Grenadiermarsch*), *бусле / буслице* (нем. *Busserl*), *крофне* (нем. *Krapfen* „уштипак”) и популарне *кнедле* (нем. *Knödel* – раније преузети од Чеха). Теста могу бити и посебна јела – са маком, шећером, орасима, сиром, месом, кропиром.

Под „швапским” утицајем Срби су све чешће месили **хлебове** са квасцем или комловем. Од најпопуларнијих хлебних теста су *Милхброт* (нем. *Milchbrot*, са шећером, млеком и сувим грожђем) и *куглоф* (без квасца, са јајима, печен у модли) те друге: *земичка* (нем. *Semmel*) и *кајзерлица* (нем. *Kaisersemmel*).

Уз главно јело на недељном ручку иде и **сос** (или *ајмокац*), изворно француско јело (фр. *la sausse*), које су преузели од њих и доста рано у Војводину донели Немци из Алзаса и Лорена (нем. *Sosse*). Најпопуларнији оброк је *ринфлајш* (нем. *Rindfleisch* „говедина”)¹⁴ – месо из супе, са зеленилом и сосом, док су најпопуларнији *сос од парадајза*, *мирођије*, *белог лука* и *рена*.

Од 18. века Срби су преузимали разне начине припремања **поврћа**, док се увођење нових навика поклапало и са доношењем нових повртарских култура, да ли од стране Турака, да ли од Немаца те са развитком повртарства и пољопривреде у Војводини. Најтипичнији за ово подручје је био швапски *цунпајз* (нем. *Zuspeise*) „вариво, што се једе с хлебом или месом”, *гринцајз* < нем. *Grünzeug* „зелен” и од 17. века основна намирница целе Средње Европе – *кромпир*. У немачке утицаје убрајају се и салате прављене од свежег поврћа

¹⁴У Банату јело *ринфлајш* има различита значења, понекад се разликују по селима. Изворно, то је „говеђе месо”, али значи: кувано месо из супе било које врсте, кувано месо из супе и куван кромпир са зеленим, кувано месо из супе, куван кромпир са зеленим преливени парадајз сосом, сосом од мирођије или сосом од рена.

са додатком уља, сирћета (*зелена салата, купус салата, салата од краставаца* итд) те кисели купус. Од воћа правило се и *дунст* (нем. *Dunst*) и *китникес* (нем. *Quittenkässe*).

Новим начинима припреме – динстању, кувању, пржењу и печењу, подлегло је и **месо**. Развила се грана искоришћавања изнутрица, нпр. *братвурст* (нем. *Blutwurst*), *леберке, лебервурст* (нем. *Leberwurst*), *бризле* (нем. *Bries*), *крезле* (нем. *Gekröse*) и производње сувомеснатих производа: *домаћа кобасица* (нем. *Bratwurst*), *шунка* (нем. *Schinken* и аустр. *Schunk*), *виришла* (нем. *Würstchen*), *шницла* (нем. *Schnitzel*), *ринфлајш* (нем. *Rindfleisch*) и немачко-мађарске хибридне речи: *хенделпаприкаш* (нем. *Händelpaprikasch*), *фишпаприкаш* (нем. *Fischpaprikasch*) (Мразовић 1977: 215). Наравно на крају треба споменути и *бечку шницлу* (нем. *Wiener schnitzel*).

Иако су **млеко и млечни производи** део традиције свих народа – Словена, Турака, Немаца и пастирских Влаха и Албанаца, период немачке колонијације донео је „швапски сир“ (ситни сир, од некуваног млека) те *милерам, милер* (пандан *кајмака*, нем. *Milchrahm* „павлака“), *обрст* „слатка павлака“ (нем. *Oberst*) и *нутер* (нем. *Butter*).

На самом крају, рекло би се као дезерт (нем. *Dessert*) или *мелишпајз* (*Mehlspeise* „колач, тесто“) и *нахшпајз* (*Nachspeise* „слаткиши, дезерт“), стиже и најслађи немачки утицај – **колачи** и **торте**. Иако су Срби познавали слаткише одраније, прави процват ове области везан је са познатом традицијом Беча и аустријских посластичара. Део средњоевропске, аустријске традиције – колачи прављени од теста са квасцем, постали су препознатљив елеменат војвођанске кухиње. Најважнија међу њима је *штрудла* (нем. *Strudel* „савијача“ са маком, сиром, орасима, вишњама, јабукама и циметом), даље *кифла* (нем. *Kipfel*), *крофна* (нем. *Krapfen*), *переча* (нем. *Bretzel*), *бутерозне* (нем. *Butterrosen*), *бухтле* (нем. *Buchteln*), *глазивихт, глајгевихт* (нем. *Gleichgewicht*), *цангле-лангле* и *куглоф* (нем. *Kugelhof*). Од бесквасног теста прављени су *колачи са орасима, мраморни* и *шећерни колач, дамин каприц* (нем. *Damenkapritz*), *кремпита* (нем. *Kremepitte*), *ролат* (нем. *Rolat*), *пишкотте* (нем. *Bischgotten*), *крангле, грангле* (нем. *Granceln*), *прагле* (нем. *Praceln*). Међу остале убрајају се и чешког порекла *кохови* (нем. *Koch*) те *шненокле* (нем. *Schneenockerln*), *обланде* (нем. *Oblaten*), као и најслађа и наотменија позајмљеница из Беча – *торта* (нем. *Torte*). Торта је временом претрпела у Војводини многе измене – у зависности од окружења и материјалног положаја куvara, могла бити сиромашнија, без фила или богатија, са филлом (нпр. *рум-торта* < нем. *Rum-Torte*, *линцер-торта* < нем. *Linzer Torte*, *реформ-торта* < нем. *Reform-Torte* те *добош торта, захер торта, пишингер торта*).

Заједно са немачком колонијацијом стижу и нове повртарске културе, а с њима и нове позајмљенице: *кромпир* (нем. *Grundbirne* „земљана јабука“) ¹⁵, *першун* (лат. *petroselinum*), *целер* (нем. *Zeller*), *карфиол* (нем. *Karfiol*),

¹⁵Кромпир је у Србију стигао са разних страна, о чиме сведоче његови називи као на пример *кромпир, кртола, земљак* или *руски*. У Војводину је донет из Пеште и први пут помињан 1699. године. Међу српске граничаре кромпир су донели 1760. године војници из Чешке, у Црну Гору

келераба (нем. *Kohlrabi*), келъ (нем. *Kohl*), *парадајз* (нем. *Paradeis*) и (*х*)рен (нем. *Kren*).

Током планске колонизације Војводине, поред Немаца насељавани су били такође и Мађари, пре свега у Бачкој. Међутим, што може чудити, мађарска кухиња много је мање утицала на кухињу суседних народа у Војводини, а ти најбитнији утицаји представља сет традиционалних мађарских јела са месом као што су *гулаш* (мађ. *gulyás* „говедина“), *перкелт* (мађ. *pörkölt* „пржено месо у сопственом сосу“) и *паприкаш* (мађ. *paprikás* „јело које се припрема од пилетине, свињетине...“, нпр. *секељи паприкаш*, *бећар паприкаш* или *чиркепаприкаш*). Од стране Мађара примљене су и неке врсте пецива: *лепиња* (мађ. *lepeny* „исто“), *циповка* (дем. од *ципов* < мађ. *cipó*) те *палачинка* (мађ. *palacsinta*), *лангош* (мађ. *langos*), *чикош-макош* „резанци“, *чинетке* „домаће тесто“ и колачи *кретош* (уп. Петровић 2000-2010; Јовановић 2007; Јованов 2005) и, као словенско-мађарска хибрида, *галушка* (мађ. *somlói galuska*). Мађари су и увели у српски језик реч *паприка* (мађ. *paprika*), што је било и последица њене честе употребе у скоро свим спреманим јелима (уп. Вујадиновић 2010).

Последњу страну групу чине романизми, међу које спадају и старе позејмљенице (нпр. *погача* < итал. *focaccia* < лат. *focacea*). У првом издању Вуковог речника има само три-четири назива, који су директно позајмљени из румунског, а то су *мамаљуга* (рум. *mămăligă* „исто“), *пура* (скраћеница од рум. *purinta* „обично јело“ < лат. *polenta*, можда остатак говора Влаха) и можда *урда* (рум. *urda*) и *цицвара* (итал. *lattovaro* „исто“). Италијанске позајмљенице су *бешком* (итал. *biscotto* „два пута печен“) и *пршута* (итал. *prosciutto*, *presciutto* „исто“).

Утицаји језика других словенских народа који су се доселили у Војводину своде се само на неколико примера назива јела, од којих су многа припремана у уским, националним околностима, у празничним приликама као обредна јела. Из русинског су познати, мада локално, *капушњик*, *капушчаник*, *бобаљки*, *паска*, *херовка*, *горхељи* и *ронђош* (Вујадиновић 2010). Словачка јела су *пагле*, *пуседле*, *пуслице*, *опеканце*, *херовка*, *кукусуњаче*, *герхења* (Вујадиновић 2010). На крају ту су и јеврејска *маца* и *хала* (Вујадиновић 2010). Постоје и јела која можда воде порекло од тих мањина, што се види и у називима: *русински пељмени*, *русински борич*¹⁶, *русинска мућкалица*, *русинска плетеница*, *словачки мавко колач*, *словачке кнедле*, *братиславске кифлице*, *чешке крофне* и *чешки колач*.

Последњи таласи миграција и нових назива јела у 20. веку стигли су после Другог светског рата, када су у Војводини колонизовани Срби, Црногорци и Босанци. Они су донели и традицију припремања јела у лонцу. Тај утицај види се и из мултијезичких назива јела спреманих у лонцу, који су посведочени у војвођанским куварима: *босански лонац*, *барањски купус с*

из Русије владика Петар I. 1786 г., док у Далмацију, одакле су га преузели у Босни, највероватније Французи 1808. године (уп. Зиројевић 2005: 241).

¹⁶ Ова два јела су типична пре свега за руску, не русинску, кухињу, стога се може сматрати да наведене називе *Војвођански кувар* погрешно калификовао као русинске.

кромпиром, црногорска каштрадина, лички кисели купус, буњевачки гулаш, мађарски паприкаш, румунски лонац, русински боршч, шајкашки кисели купус, банатски рибанац, пасуљ на сремски начин, фрушкогорски лонац и др.

Кухиња национално хетерогене Војводине постала је један разнолики пример утицаја суседних народа и култура, преплитања са разним традицијама које су овде заживеле и прилагодиле се локалним намирницама и пољопривредним културама. Исхрана је културно добро са вишезначним функцијама и симболиком. У избору хране и саставу намирница, њеној класификацији, начину прибављања, припремања, сервирања и конзумирања хране одражавају се разни аспекти друштва, разни утицаји, разне традиције. Оне садрже изванредне информације о задовољавању најелементарнијих потреба, али и односу међу људима, отворености и затворености нација, приступу новитетима... Сведок тих релација је и језик, кроз који чува се спомен на прошло. У Војводини тај језик је и показатељ средњеевропских кулинарних кодова, панонске мешавине са оријенталним примесима.

ЛИТЕРАТУРА

- Зиројевић 2005:** О. Зиројевић, *Јело и Пиће*, у: А. Фотић (ред.), *Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба*, Београд: Слио, с. 233–260.
- Ивић М. 1996:** М. Ивић и др. (ред.), *О лексичким позајмљеницама. Зборник радова са научног скупа „Стране речи и изрази у српском језику”*, Суботица-Београд: Градска библиотека у Суботици, Институт за српски језик САНУ.
- Костић 2007:** Ђ. С. Костић, *Окрепљење тела*, у: А. Столић, Н. Макуљевић, *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, Београд: Слио, с. 385–402.
- Крушец 2004:** А. Kruszc, *Vukova trpeza – kulinarska terminologija u prvom izdanju Srpskog rječnika Vuka Stefanovića Karadžića (1818)*, Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLVII/1–2*, с. 233–296.
- Лазић 2000:** А. Лазић, *Јела и пића у Мачви*, Шабац: А. Лазић.
- Марјановић-Душанић, Поповић 2004:** С. Марјановић-Душанић, Д. Поповић (ред.), *Приватни живот у српским земљама средњег века*, Београд: Слио.
- Мартинов 2004:** З. Мартинов, *Немачки утицај на исхрану Срба у Банату*, Панчево: Mali Nemo.
- Мразовић 1977:** Р. Mrazović, *Germanizmi u govornom jeziku Vojvodana, u: Vaze srpskohrvatskog jezika sa drugim jezicima u sinkronijskoj i dijahronijskoj perspektivi, Naучни Састанак Слависта у Вукове дане*, Реферати и саопштења, бр. 6, Београд 1977, с. 209–230.

- Петровић 1995:** П. Петровић, *Неки турцизми у српскохрватској кулинарској терминологији*, Београд: Јужнословенски филолог 51, с. 223–232.
- Поповић 2008:** Д. Ј. Поповић, *Слика Војводине у 18 веку*, у: Д. Ј. Поповић, *Војводина 2. Војводина од Велике сеобе (1690) до Темишварског сабора (1720)*, Нови Сад: Прометеј.
- Радуловачки 1996:** Љ. Радуловачки, *Традиционална исхрана Срба у Срему*, Нови Сад: Матица српска.
- Столић, Макуљевић 2007:** А. Столић, Н. Макуљевић, *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, Београд: Слио.
- Фотић 2005:** А. Фотић (ред.), *Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба*, Београд: Слио.
- Хадровић 1986:** L. Hadrovič, *Mađarski elementi u srpskohrvatskom jeziku*, Novi Sad: VANU.

РЕЧНИЦИ

- Бајандићева Јовановић 2007:** С. Бајандићева Јовановић, *Терај кера, лутко моја бела. Војвођански речник*, Нови Сад: Дневник.
- Вујаклија 2003:** М. Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Београд: Просвета.
- Јованов 2005:** Г. Јованов, *Речник Срба у Банату*, Панчево: Историјски архив.
- Јосимовић 2010:** Н. Јосимовић, *Моје чекмеже. Речник месног говора*, Сурчин: Градска општина.
- Клајн, Шишка 2006:** И. Клајн, М. Шишка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
- Петровић 2000–2010:** Д. Петровић (ред.), *Речник српских говора Војводине*, свеска 1: А-Б; свеска 2: В-Д; свеска 3: Ћ-Ј; свеска 4: К-Љ; свеска 5: М-Њ; свеска 6: О-Пољупчић; свеска 7: Поључити-Рзати; свеска 8, Риба-С; свеска 9, Т-Ф; свеска 10, Х-Ш, Нови Сад: Матица српска, Тиски цвет.
- Шкаљић 1973:** А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom – hrvatskosrpskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

КУВАРИ

- Вујадиновић 2010:** D. Vujadinović, *Obredni i običajni hleb u Vojvodini*, Beograd-Novi Sad: Tiski cvet.
- Јерemiћ 2004:** V. Jeremić, *Vojvođanski kuvar. Kulinarske veštine Vojvodana*, Beograd: Beoknjiga.
- Лудошки 2004:** А. Ludoški (red.), *Vojvođanski kuvar*, Novi Sad: San.
- Поповић 1974:** В. Поповић, *Војвођански кувар*, Нови Сад: РУ Радивој Ћирпанов.
- Хаџи-Зарић 2004:** G. Hadži-Zarić, *Vojvođanska kuhinja*, Beograd: Computer book.

Tomasz Kwoka

WOJWODIŃSKI JADŁOSPIS – SPOJRZENIE SMAKOSZA NA WPŁYWY
MIĘDZYKULTUROWE I MIĘDZYNARODOWE

Rezime

Celem niniejszego referatu jest przedstawienie, do dzisiaj słabo w serbskiej naukowej literaturze opracowanego, przykładu wpływów międzykulturowych i międzynarodowych na leksykę kulinarną (nazwy potraw) Wojwodiny. Na podstawie zebranego materiału (słowniki serbskich gwar z Wojwodiny, książki z przepisami kuchni wojwodińskiej oraz literatury naukowej i popularno-naukowej opisującej tradycje kulinarne w Wojwodinie) przedstawiono wpływ innych narodów na kulturę żywienia w Wojwodinie. Na podstawie analizy leksyki oraz analizy adaptacji wyrazów obcych do języka serbskiego, widać przede wszystkim znaczny wpływ języka oraz kultury niemieckiej na całą kulturę kulinarną Wojwodiny. Znacznie mniejszy, choć nie bez znaczenia, wpływ wywarł język węgierski oraz języki romańskie. Choć współcześnie turecka (orientalna) tradycja kulinarna obecna jest w Wojwodinie (niemal równie silnie jak w kuchni ogólnoserbskiej), ma ona jednak charakter wpływów pośrednich, w głównej mierze do tej północnej prowincji przeniesionych wraz z ludnością z południowej i centralnej Serbii.

САДРЖАЈ

Радоје Д. Симић ЛЕКСИЧКИ ФОНД ИМЕНИЦА И-ОСНОВА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	5
Милош М. Ковачевић СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА ИНОВАТИВНОСТ У СИНТАГМАМА С ГЛАГОЛОМ <i>ШЕТАТИ</i>	11
Људмила В. Поповић ПОСЕСИВНА РЕЗУЛТАТИВНА ДИЈАТЕЗА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ У ПОРЕЂЕЊУ СА ДРУГИМ СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА	27
Стана С. Ристић КОНЦЕПТ <i>ДОМОВИНЕ</i> У ПОЕТСКОМ ДИСКУРСУ САВРЕМЕНИХ СРПСКИХ ПЕСНИКА РАЗЛИЧИТИХ ПЕРИОДА	47
Јелена Р. Јовановић Симић МИГРАЦИОНИ СЕМАНТИЧКИ ПРОЦЕСИ КОД СУБОРДИНАТИВНИХ ВЕЗНИКА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (ВЕЗНИК <i>КАКО</i>).....	61
Веран Ј. Станојевић НЕКИ АСПЕКТИ УПОТРЕБЕ ФУТУРОИДА У КЊИЖЕВНОМ ПРЕВОЂЕЊУ СА ФРАНЦУСКОГ НА СРПСКИ ЈЕЗИК	71
Тијана В. Ашић ПРЕКЉУЧИВАЊЕ И МЕШАЊЕ КОДОВА У СВАКОДНЕВНОМ РАЗГОВОРУ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И ЊЕГОВЕ СИНТАКСИЧКЕ, СЕМАНТИЧКЕ И ПРАГМАТИЧКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ: КОМУНИКАЦИЈА НА ДРУШТВЕНОЈ МРЕЖИ ФЕЈСБУК	85
Драгана Д. Вељковић Станковић О ШИРЕЊУ КРУГА АДЈЕКТИВНИХ И АДВЕРБИЈАЛНИХ ИНТЕНЗИФИКАТОРА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (ПОД УТИЦАЈЕМ ПРОЦЕСА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ)	99

Александар Д. Стефановић КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА НУМЕРИЧКЕ КВАНТИФИКАЦИЈЕ У СРПСКОМЕ И ФРАНЦУСКОМЕ ЈЕЗИКУ	111
Соња В. Ненезић О КОНСТРУКЦИЈАМА С ПРЕДЛОШКИМ ИЗРАЗОМ <i>ОД СТРАНЕ</i>	125
Вељко Ж. Брборић СКРАЋЕНИЦЕ У ПРАВОПИСИМА И ПРАВОПИСНИМ РЕЧНИЦИМА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА НА ПОЧЕТКУ ХХИ ВЕКА	137
Марина С. Јањић ЈЕЗИЧКИ КОНФЛИКТ У <i>СВЕТУ КОМПЈУТЕРА</i>	149
Слободан Б. Новокмет ФОРМАНТИ СТРАНОГ ПОРЕКЛА <i>ВЕБ</i> И <i>САЈБЕР</i> У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	163
Драгана М. Рагковић ПОЉСКИ ПРЕВОДИ ПОЕЗИЈЕ АЛЕКСАНДРА ПЕТРОВА	177
Александар М. Милановић СТИЛИСТИЧКИ АСПЕКТ ПОЗАЈМЉЕНИЦА У <i>МЕМОАРИМА</i> ЈАКОВА ИГЊАТОВИЋА	193
Снежана П. Вучковић ИНОВАЦИОНИ ПРОЦЕСИ У ИСТОРИЈИ ТВОРБЕНОГ СИСТЕМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА – ДОПРИНОС ПРЕДСТАВНИКА СТИЛА <i>ПЛЕТЕНИЈЕ СЛОВЕС</i>	205
Славко Ж. Станојчић ЦИЉНОСТ КУМУЛАЦИЈЕ ЛЕКСИЧКИХ ПОЗАЈМЉЕНИЦА У ПИСАНОМ ДИСКУРСУ	213
Олга М. Стојановић КАТЕГОРИЈА ГЛАГОЛСКОГ ВИДА У КОНТРАСТИРАЊУ СРПСКОГ И НЕМАЧКОГ ЈЕЗИКА У НОВИЈИМ КОНТРАСТИВНО-ЛИНГВИСТИЧКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА	223
Марина Љ. Спасојевић ДВОВИДСКИ ГЛАГОЛИ СА ОСНОВАМА СТРАНОГ ПОРЕКЛА И ПРЕФИКСАЦИЈА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	235

Рајна М. Драгићевић КА ЛИНГВОКУЛТУРОЛОШКОМ РЕЧНИКУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА.....	247
Миланка Ј. Бабић КЊИЖЕВНОУМЈЕТНИЧКЕ ИНОВАЦИЈЕ У СЕМАНТИЧКОМ ПОЉУ ЛЕКСЕМЕ <i>ЂАВО</i>	263
Мариана З. Алексић ГЛАГОЛСКА ЛАНЧАНА ХОМОНИМИЈА.....	275
Димка Савова БОЈЕ У СРПСКИМ И У БУГАРСКИМ ЗАГОНЕТКАМА.....	283
Мирјана Илић ДЕНОТАЦИЈА И КОНОТАЦИЈА ПРИДЕВА ЗА ОСНОВНЕ БОЈЕ.....	295
Стефана Д. Пауновић Родић КОНЦЕПТ <i>ЖЕНЕ ЗМАЈА</i> У СРПСКОМ И <i>DRAČICE</i> У СЛОВАЧКОМ САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИКУ.....	305
Миливој Б. Алановић СЕМАНТИЧКЕ РЕЛАЦИЈЕ У БИНОМИНАЛНИМ ПОЛУСЛОЖЕНИЦАМА.....	319
Владан З. Јовановић СЕМАНТИЧКИ КАЛКОВИ У СТРУКТУРИ ВИШЕЗНАЧНИХ РЕЧИ....	329
Гордана Р. Штасни АНГЛИЦИЗМИ У ПОЗОРИШНОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ.....	343
Гордана Р. Штрбац О НЕОПРАВДАНИМ АНГЛИЦИЗМИМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ.....	359
Саша П. Марјановић ЛЕКСИКОГРАФСКА ОБРАДА ФРАЗЕМЕ (<i>ПАСТИ</i>) <i>КАО ЗРЕЛА</i> <i>КРУШКА</i> И ЊЕНИ КОРЕСПОНДЕНТИ У ФРАНЦУСКОМЕ ЈЕЗИКУ...	371
Светлана М. Милановић ФРАЗЕОЛОГИЗМИ С КОМПОНЕНТОМ <i>ОКО</i> : УНИВЕРЗАЛНО И СПЕЦИФИЧНО.....	385
Бојана С. Милосављевић О ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМУ <i>ПРОБЛЕМ</i> У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ КРОЗ ПРИЗМУ ДИСКУРСА.....	395

Tomasz Kwoka

ВОЈВОЂАНСКИ ЈЕЛОВНИК – ПОГЛЕД ГУРМАНА НА
МЕЃУКУЛТУРНЕ И МЕЃУНАЦИОНАЛНЕ УТИЦАЈЕ 407

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41(082)
811.163.41:811(082)
811.163.41'42(082)

НАУЧНИ састанак слависта у Вукове дане (43 ;
2013 ; Београд)

Иновациони процеси у српском књижевном
језику - утицаји других језика и култура. 1 /
43. научни састанак слависта у Вукове дане,
Београд, 12-15. IX 2013. - Београд :
Међународни славистички центар, 2014 (Београд
: Чигоја штампа). - 422 стр. ; 24 см. -
(МЦЦ, ISSN 0351-9066)

Тираж 300. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Библиографија уз сваки
рад. - Summaries ; Zusammenfassungen ; Résumé
; Резюме.

ISBN 978-86-6153-200-9

а) Српски језик - Зборници б) Српски
језик - Страни језици - Зборници с) Српски
језик - Дискурс анализа - Зборници
COBISS.SR-ID 209527564

